

Свт 4512

Г О Д И Ш Н И К
НА
СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ANNUAIRE
DE
L'UNIVERSITE DE SOFIA
„KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE D'HISTOIRE

Г О Д И Ш Н И К
НА
СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ANNUAIRE
DE
L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
FACULTÉ D'HISTOIRE

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. *Николай Генчев* (отг. редактор), проф. *Христо Несторов*, проф. *Александър Фол*,
проф. *Петър Тивчев*, доц. *Стойко Колев*, доц. *Васил Гюзелев*, доц. *Мария Матеева*,
доц. *Людмил Гетов*, доц. *Емил Михайлов* (научен секретар)

© Софийски университет — Исторически факултет
1982
с/о Jusaautor, Sofia

93/99 (05)

Редактор В. Велинов

Техн. редактор А. Л. Иванов

Коректор И. Коева

Дадена за набор на 29. V. 1981 г.

Подписана за печат на 19. V. 1982 г.

Формат 700/1000/16

Печатни коли 20,63

Издат. коли 26,80

УИК 30,61

Тираж 550

9531422511

Код 28 0602-3-81

Изд. индекс 7926

Цена 4,67 лв.

Печатница на Издателството на Българската академия на науките
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“ Поръчка № 102

СЪДЪРЖАНИЕ—SOMMAIRE—INHALT—CONTENTS

1. <i>Александър Фол</i> — Проучвания върху гръцките извори за древна Тракия. VI. Ефор: „Общи дела“	5
<i>Alexandre Fol</i> — Études des sources écrites grecques sur la Thrace antique. VI. Ephore: „Histoire générale“	5
2. <i>Милияна Каймакамова</i> — Старобългарското историко-летописно творчество от средата на IX в. до началото на XI в.	33
<i>Milijana Kaimakamova</i> — La création de chroniques historiques à l'époque du vieux-bulgare de la seconde moitié du IX ^e siècle jusqu'au début du XI ^e siècle	33
3. <i>Петър Ангелов</i> — Българо-сръбските политически отношения при царуването на Иван Александър (1331—1371) и Стефан Душан (1331—1355)	93
<i>Petâr Anguelov</i> — Les rapports politiques bulgaro-serbes sous le règne de Ivan Alexandre (1331—1371) et de Stefan Douchan (1331—1355)	93
4. <i>Петър Тивчев</i> — Кипърска хроника на Георги Бустрон	119
<i>Petâr Tivtchev</i> — La Chronique de Chypre par Georges Bustrone	119
5. <i>Георги Наумов</i> — Работническата партия в условията на монархо-фашистката власт (1934—1939)	185
<i>Georgi Naumov</i> — The Workers' party in Bulgaria under the conditions of the monarchist-fascist power (1934—1939)	185
6. <i>Лъчезар Стоянов</i> — Отечественофронтовското регентство (9. IX. 1944—8. IX. 1946)	249
<i>Lăčezar Stojanov</i> — The Fatherland-Front Regency (9. IX. 1944 to 8. IX. 1946)	249
7. <i>Елена Кирова</i> — Библиотеката на Любен Каравелов	289
<i>Elena Kirowa</i> — Die Privatbibliothek von Ljuben Karawelov	289

ТОМ 72

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1978

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA

TOME 72

FACULTÉ D'HISTOIRE

1978

ПРОУЧВАНИЯ ВЪРХУ ГРЪЦКИТЕ ИЗВОРИ
ЗА ДРЕВНА ТРАКИЯ. VI.
ЕФОР: „ОБЩИ ДЕЛА“

АЛЕКСАНДЪР ФОЛ

ETUDES DES SOURCES ECRITES GRECQUES SUR LA THRACE
ANTIQUE. VI. EPHORE ; „HISTOIRE GENERALE“

ALEXANDRE FOL

Рецензент

доц. *Мargarита Тачева*

Редактор

проф. *Велизар Велков*

Ефор от Куме, съвременник на Теопомп, починал най-вероятно в ± 330 г. пр. н. е., е автор на първата обща история, т. нар. „Общи дела“ (κοινὰ πράξεις· πράξεις τὰς τε τῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων; τὰ καθόλου; πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ βάρβαρον πράξεις).

Сведенията на Ефор за Тракия и за траките са разгледани накратко и общо у Д а н о в ДТ 60—62 с предишната литература. Хр. Данов посочва значението на пет фрагмента (№ 157, 161, 162, 44 и 119) за тракийската история и география.

Фрагментите са анализирани в студията по текст-критичното издание FGrHist II A 70 с коментар в II В. Техният брой е 41.

* * *

1. 1. Фрагментът е от първа книга на „Общи дела“. Текстът принадлежи към разказа за заселването на елините в Мала Азия, т. е. за разселването на еолийци и на йонийци на изток. Откъсът отразява полулегендарната устна традиция на йонийските логографи. Прекият извор принадлежи най-вероятно на Хеланик (Ф о л. Проучвания V: IV 1).

Фрагментът е запазен в коментара на Харпократион към Демостеновата реч „Срещу Аристократ“ (D e m. XXIII 154). Името е тракийско (D e t s c h e w, 236—237) във форма, която е по конектурата на Диндорф. То обозначава река и град в Троада, а производните му — областта, жителите на града и епитет на Дионис. Етнонимът Κεβρήνιοι покрива и племе от долното течение на Марица, но там се появява за пръв път у S t r a b. XIII 1,21 и у P o l y a e n. VII 22 сигурно под влияние на връзките с Троада и в родствена езикова среда. Съпоставката на Томашек с Κέβρος, Κίαβρος, дн. Цибрица (у и след P t o l. III 9,1), която D e t s c h e w, 237 отбелязва, без да вземе отношение, е за нас несъмнена. Хронологическата последователност на появата на името в изворите е разположена от Троада през долното течение на Марица до северозападните предели на южнодунавска Тракия най-рано от времето след Троянската война до II в. Ако езиковата заемка се разпространява в посока югоизток — северозапад, лингвистическата хипотеза за миграцията на мизите в обратна посока ще трябва да търси подкрепа другаде (срв. последно Г е о р г и е в ТЕ, 272).

1. 2. Фрагментът е от трета книга на „Общи дела“. Текстът е част от разказа за преселването на йонийски племена, сред които са абанти, минийци от Орхомене, кадмейци, дриопи, групи от фокейците, молоси, аркадски пеласги и дорийски епидаври в Мала Азия. Явно е, че представата за родството на тези разноплеменни преселници с йонийците и в частност — за нашия случай — с абантите от Евбея е недостоверна. Тя е създадена от устната традиция на елините в Мала Азия в хода на и след заселването им

по западното ѝ крайбрежие между края на Троянската война и края на IX в. пр.н.е.

Свидетелството възхожда към Н о т. I l. II 536 и 541—542, но прекият извор изглежда Н е г. I 146, 1. Версията е възпроизведена безусловно под влияние на Ефор у Paus. VII 2,4 и 4,9, който споменава абантите на Хиос, преди да се появят в Мала Азия (Йония); тя се вписва и в повествованията на други късни автори, които повтарят разказа за йонийското заселване на Евбея, а именно P s. — S k y m n. 571 и сл., S t r a b. X 1,8; V e l l. P a t. I 4. Единствен P o l y a e n. I 4 категорично определя абантите като елини чрез неочакваното цитиране на Н о т. II. II 542 — в стиха обаче няма етническа характеристика (прил. II 1).

Действителното положение е подсказано изрично от Херодот в цитираното място, където абантите, както и останалите етнически групи се отделят от йонийците. Херодот буквално пише: „... τῶν Ἀβαντες μὲν ἐξ Εὐβοίης εἰσὶ οὐκ ἐλαχίστη μοῖρα, τοῖσι Ἰωνίης μετὰ οὐδὲ τοῦ οὐνόματος οὐδέν...“

Предпазливостта на Херодот е породена от смущението, как да се определят етнически абантите. След Тукидид у Аристотел абантите от Евбея са траки от Фокида (S t r a b. X 1,3), което се поддържа и от други автори (изворите у D e t s c h e w 1). Особено важна е етнокултурната характеристика на E u s t. a d D i o n. p e r. 520, където се обяснява Омировото ὀπίθεν κορόωντες (Н о т. II. II 542) за абантите с: „τούτους (т.е. абантите) ὁ Ὀμηρὸς κορῶν τε τὰ ὀπίσθεν φησὶ τῷ Θρακίῳ νόμῳ“ (за съпоставка: споменаването на траките ἀκρόκομοι (у Н о т. II. IV 533)). Принадлежността на абантите към трако (-пеласгийската) етнокултурна среда е обоснована и чрез анализа на Тукидид (Ф о л. Проучвания III).

Ἀβας в им. пад. ед.ч. е тракийско мъжко име, което не стои в компендиума на D e t s c h e w 1, където трябва да бъде поставено. Заедно с Ἀβα (нимфа, херой, женско име, „град във Фокида“) и производни образуват очакван кръг имена в трако (-пеласгийските) анклавни от средна Гърция и особено във Фокида. В Атика те се появяват чрез генеалогията на Ерехтей, но в обратна връзка там Ἀλκίων/Χάλκιον е баща, а Ἀρέθουσα е майка на Абант.

1.3. Фрагментът е от трета книга на „Общи дела“. Той принадлежи към разказа за заселването на Мала Азия (Йония) от елинските (йонийските) племена и от тръгнали с тях другоплеменни групи (вж. по-горе 1.2). Устната традиция е предадена сбито от Н е г. I 146, 1, където са изброени всички етноними.

Собствено казано, пасажът за Лампсос като дял от Клазоменската хора възхожда най-вероятно към S h a r o n, fr. 6 (M ü l l e r. F H i s t G r I, 23=P l u t. Moralia II=De virtutibus mulierum 255a-e). В цитирания от Плутарх откъс от Харон се появява за пръв път Λαμψάκη, дъщеря на Мандрон, чието име ойкистите дали на града, който дотогава носел тракийското име Πιτύεια (Ф о л. Проучвания V: V 1). По всичко личи, че Харон е прекият извор на Ефор.

Ако предположението е вярно, фрагментът, както и предишният под 1.2, ще се датира най-късно към и след края на карийската таласократия, т.е. в края на IX в. пр.н.е. (Ф о л. Проучвания V: IV 1).

Текстът на Ефор обаче е възпроизведен много лаконично от Стефан Византийски и при това — контаминиран с други, неизвестни на нас. Топонимът се споменава единствено тук на територията на Клазомене в Южна Йония, но очевидно произхожда от името на Лампсак, от Лампсак, далеч

на север по йонийското малоазийско крайбрежие. До откриването на нов текст или до обосноваването на нова конектура този топоним надали може да се постави сигурно на територията на Клазомене. Контаминацията у Стефан Византийски се образува, предполагаме, от родословието на ойкиста на Лампсак, който у Харон—Плутарх е от Фокайя от рода на Кодридите; във фрагмента е обратното — Лампсос е от рода на Кодридите, син на Кодрос. В същност именно заради Харон това е и единственото възможно четене, т.е. Κοδρίδου, предложено от Meinecke, за разлика от Κυδρίδου (?) на Jacoby и още по-малко Κυδρίλου на Schwartz.

Кодрос, син на Мелантос, „последният атински цар“, се появява у Нег. I 147,1 като родоначалник на кауконите от Пиλος, които били избрани за царе от някои от движещите се към Мала Азия групи, съобщени у Нег. I 146,1 (вж. по-горе 1. 2). Групата от Фокида очевидно е била под тяхно предводителство и у Харон е вече и от техния род, сиреч приема „царската“ генеалогия след основаването на йонийската Фокея или Фокайя. Тогава започва движението на ойкистите на север (Лампсак) и частично на юг (Клазомене). Такава представа изгражда приблизително P a u s. VII 3,8, макар че етнонимите в текста му са архаизирани: „Κλαζομενίους δὲ καὶ Φωκαεῖσι, πρὶν μὲν ἢ Ἴωνα ἐξ τὴν Ἀσίαν ἔλθειν, οὐκ ὠκοῦντο αἱ πόλεις.“

Харон — Ефор, или йонийската историографска школа, свързва етно-демографските промени в областта на Лампсак и на Клазомене (?) и с присъствието на кауконите. Кауконите (Καυκῶνες) са население на Витиния у Нот. II. X 429 и XX 329, известни са и в Пелопонес към времето на Троянската война, където са подвластни на Нестор (Нот. II. III 357 сл.); в Пелопонес те са локализирани и у Нег. IV 148,4. Sakellagiu. 281, бел. 3 ги определя като „пре-индоевропейско“ население, заедно с фойниките, аоните и хиантите. Това определение е незадоволително. По-вероятно е въз основа на слабите засега писмени сведения да предположим принадлежността им към сборния състав на трако-пеласгийската етно-културна общност.

1. 4. Трите фрагмента са от четвърта книга на „Общи дела“. Тя вероятно съдържа описанието на Европа (?), но съвсем очевидно — описанието на познатия свят.

Изворът е Нег. IV 36, но устната традиция е по-стара. Тя е противопоставена изрично и от самия Херодот на кръговата представа за света, който е обиколен от океана-река, и се поражда при ранните географски наблюдения на йонийците, вече оформени към средата на VI в. пр.н.е.

Ефор прочее не приема представата за кръга, а тази за четириъгълника. Наименованията на четирите крайни народности също възхождат към Нег. II 33,3 (за келтите, които са сядели на кинесиите, последните от живеещите на запад в Европа), III 114, 1 (за етиопите, които владеят „последната земя на ойкумената“), Нег. III 94,2 (за индите, които са най-многобройни от всички хора) и Нег. IV 45 и IV 46 и сл. (за скитите, които са разположени по неясните граници на Европа на север и на изток.) Наименованията на четирите географски посоки също възхождат към изводите от наблюденията на йонийските пътешественици и астрономи докъм средата на VI в. пр.н.е. — по названията на четирите най-силни ветрове и по изгрева и залеза през лятото и през зимата.

От текста се вижда обаче, че четирите страни на фигурата независимо от категоричния чертеж на Козма Индикоплевт (30в) са изострени, понеже народностите са поставени в „края“ на ойкумената между зимния изгрев

и залез (етиопите), между летния изгрев и залез (скитите), между зимния и летен залез (келтите) и между зимния и летен изгрев (индите). Така че, по-точно казано, йонийската идея за некръга на ойкумената се приближава към ромба, който е леко удължен в посока североизток — югозапад.

Удължаването се дължи на позицията, която заемат йонийските наблюдатели на света, застанали на брега на южната, издадената част на Мала Азия. Както личи от текста на трите фрагмента, оглеждането им започва от индите, т.е. от лявата страна, минава през етиопите, които се оказват в югозападния предел, после през келтите и завършва със скитите. С други думи, скитите или североизточният предел е зад гърба им, където е неизвестното, където е родината на Борей и където сетне ще се окаже, че живеели. . . хипербореите. Затова в йонийската географска книжнина, в която днешните понятия за четирите посоки не съществуват, „долу“ или ἵκτω ще бъде към морето (на юг и югозапад според съвременните представи), а „горе“ (а понякога „отвъд“, „през“ — ὑπερ) или ἄνω ще бъде към европейския континент (на север и на североизток според съвременните представи).

Херодот в IV 45,1—2 не знае нищо определено за изтока, севера и запада на Европа и се пита дали е обградена с море; той не знае също защо Либия, Азия и Европа са назовани с женски имена. Двете признания са важни. Той не знае нищо за пределите на Европа, защото участниците в Дариевия поход и специално йонийските мореплаватели не са добавили нова информация освен онази, която поправи представата на Хекатей за Тракия до Хем, откъдето пък започвала Скития. Поправката се заключава в това, че Тракия в същност стигала до устието на Дунава на североизток, а оттам започвала скитската земя; за разположението на тази земя йонийските колонисти от Олбия нататък по крайбрежното действително нищо не са знаели. Преди Хекатей, както е известно, Тракия или по-добре траките са локализирани в югоизточния край на Балканския полуостров при Хелеспонта; такова е положението в епоса и може със сигурност да се смята, че Тракия е ранно еолийско-йонийско понятие, което дори ще трябва да се търси в линейното писмо Б, ако очакваното разчитане на линейното писмо А не го предложи. Едва след тази епоха се появява идеята и наименованието за и на Европа, която и което са образувани в Беотия на основата на мита за Кадмос у Хезиод (H e s. Theog. 357). Най-сетне се очертава представата, „която ще остане смътна, за скитите и за Скития, проникнала в Йония чрез сведенията и спомените за кимерийското нашествие през VII в. пр.н.е.“.

В този ред се изгражда познанието на йонийците за севера и за североизтока, на стоящия зад гърба им континент, който, както и другите твърди дялове на ойкумената, се е родил от водата, от океана. Поради това, че са щерки на океана, те ще носят женски имена; впрочем самият Херодот в IV 45,5 обяснява, че Европа излязла от Азия, но не отишла в страната, която елините наричат сега Европа, а се движела през Крит (през морето) и Ликия. В цитираното по-горе място Хезиод я вижда именно като дъщеря на океана, което пък по логиката на митографската стематология произтича от Н o m. II. XIV 321, където тя е майка на Минос и на Радамант.

С други думи, едва към началото на Великата гръцка колонизация с помощта на генеалогията в епоса се стабилизира и представата, че Тракия е част от Европа. През това време позицията на наблюдателите вече може да бъде изтеглена по-на север в континента, но не по-северно и североизточно от устието на Дунав, откъдето продължава да стои неизвестното.

Цитатът на Страбон от първия фрагмент (30a) е важен, защото потвърждава космогоничния произход на четириделното деление на света — на небето и на земята. Проблемът вече е известен.

1.5. Фрагментът е от четвърта книга на „Общи дела“, която съдържа описанието на Европа (?). Епизодът е много известен и възхожда към полуполюгендарната устна традиция за „завръщането на Хераклидите“ или за началото на дорийското нашествие, което може да бъде датирано в ± 1215 г. пр.н.е. (по Thuc. I 12,3 у Фол Проучвания III с преразглеждане у Фол. Проучвания V: I, IV 1). Старото име на Палена, именно Флегра, е засвидетелствувано изрично у Pind. I Nem. 67—68 със Schol. ad 67: Φλέγρα, τόπος ἐν Θράκι καὶ κόμη. ἐνθα οἱ Γίγαντες ἀνηρέθεσαν ὑπὸ θεῶν.

Мястото е ключов пункт в митографските реконструкции на Троянския цикъл и продълженията му с пътя Азия — Европа, по който поемат Еней и тирсените (вж. версията на Хеланик за движението на Еней с упоменаването на Флегра-Палена у Фол. Проучвания V: I, IV 5); двата топонима са предадени и у Strab. VII fr. 25; Polyaeon. VII 47; Scopon 26F 1 с 13; Ps. Skutn. 635 и сл. и съвсем прецизно у Евдокс по Schol., Lukorhg. 1404: Φλέγρα, πόλις Θράκης, ἣν Εὐδοξος μετὰ τὰτα Παλλήνην φησὶ κληθῆναι.

Както се посочи при анализа на цитирания фрагмент от Хеланик (ScHer. VII 123 за тракийската топонимия на местността Крусида в Палена), Палена е населена от тракийското племе крусаи. Битката на Херакъл с гигантите е битка на дорийците с трако-пеласгийското население на Халкидика, в която божествената помощ е рационализираният изход, т.е. преодоляването на съпротивата на местните жители. Ужасяващата характеристика на тези жители също не е от края на XIII в. пр.н.е., а късна морализация, която е породена от уплахата от пиратите — крайбрежни жители, особено опасни през IX в. пр.н.е.

1.6. Фрагментът е от четвърта книга на „Общи дела“. Текстът принадлежи или към Ефоровата периегеа (в дела ѝ описанието на Европа), или към разказа за положението на градовете по Струмския залив и в Халкидическия полуостров по Филипово време. Изглежда, че първото решение е по-приемливо. То произтича и от анализа на предидущия фрагмент (1.5), където чрез едновременното използване на рационализацията и на архаизацията легендарните свидетелства се сплитат с оценка на действителната обстановка. Преките извори са ScHer. VII 22, VII 122 и VIII 127; Thuc. IV 110,1, V 3,4 и V 18,8; срв. Ps. Skyl. 66.

Локализацията на града е известна. Името е тракийско (Detschew 514—515).

1.7. Фрагментът е от четвърта книга на „Общи дела“. Проблемите и решението са същите, каквито са при предишния фрагмент (1.6). Селището се споменава още у Hom. II. IX 304 под формата Αἰόση и у Thuc. IV 107, 5.

Локализацията на града е известна. Името е тракийско (Detschew. 10 с критичния апарат).

1.8. Фрагментът е от четвърта книга на „Общи дела“. За разлика от предишните (1.6 и 7) текстът несъмнено принадлежи към разказа за положението на градовете по Струмския залив и в Халкидическия полуостров през Филипово време. Анализът на изворите и на сведенията е вече извършен у Фол Проучвания IV: I 6.

Локализацията на града е известна. Името е тракийско (Detschew 120—121).

1.9. Фрагментът е от четвърта книга на „Общи дела“. Проблемите и решението са по-скоро същите, каквито са при 16 и 7, отколкото при 1.8.

Локализацията на града е известна. Името е тракийско (D e t s c h e w 289—290).

1.10. Фрагментът е от четвърта книга на „Общи дела“. Проблемите и решението са същите, каквито са при 1.6, 7 и 9. Първото споменаване е у Н о т. II. IV 520.

Локализацията на града е известна — старата тракийска Политмбрия на устието на Марица. Топонимът не стои в компендиума на Дечев, което противоречи на метода му — той следва да се постави сред тракийските езикови остатъци (прил. III).

1.11. Фрагментът е от четвърта книга на „Общи дела“. Проблемите и решението са същите, каквито са при 1.6, 7, 9 и 10.

Локализацията на града е известна. Името е включено в тракийските езикови остатъци от Ф о л. Проучвания V: IV 4 с прил. III.

1.12. Фрагментът е от четвърта книга на „Общи дела“; този под № 42а не носи нищо ново и затова не се привежда. На Ефор принадлежат редове 1—8 и 22—26. Понеже Страбон подбира антидетично (морализаторски!) възгледите на автори от Омир насетне за скитите (галактофаги, абии), не е сигурно дали текстовете на Ефор не са предадени със съкращения. Тази несигурност не позволява да се съди кой възглед споделя Ефор — този на Омир, който определя галактофагите и абииите като „най-справедливи измежду хората“ и е частично защитен от Херодот за гетите, или този на Хезиод, доведен до крайно отрицателната им характеристика в самия цитат на Ефор в редове 6—8. Изглежда, по-скоро втория.

Във всички случаи и двата откъса от Ефор принадлежат на периегезата му на Европа и възхождат към логографската етногеографска литература. Под № 158 и 182 стоят у Якоби фрагменти, които заедно с № 42 (тук 1.12) образуват дял от общия екскурс върху Скития, и е жалко, че Страбон не е съхранил сравнението му с гетите, което неизбежно е било направено след Хекатей — Херодот — Тукидид.

1.13. Фрагментът е от пета книга на „Общи дела“ и несъмнено е част от периегезата на Ефор в дела ѝ за Азия и Понта. Същинският цитиран текст е в редове 3—7 и няма по-ранни аналогии в литературата, а по-късни, които са вдъхновени от Ефор (прил. II 2 и в коментара на FGrHist II B, 52). Тибарените са познати на Н е г. VII 78, където те са въоръжени като макроните и мосиниките, а всички заедно — като мосхите, с дървени шлемове, малки щитове и къси копия (αἰχμαί) с дълги железни върхове (λόγχαί); изброените племена и марсите са включени в 19-а стратегия на Дарий I (Н е г. III 94). Равнинната хора на тибарените с по-слабо защитени хоря, отстояща на 2 дни път от Котиора (дн. Орду), синопска апойкия на южния черноморски бряг, е спомената от Ксенофонт (прил. II 3). Някои етимологически справочници определят тибарените като тирски търговци на роби, известни под наименованието тибали, употребено от Езекил (XXVII 13).

Народностната среда, реалиите (въоръжението) и мнението им, че шегата и смехът са най-голямото чудо, поставят остро проблема за етно-културната им принадлежност — във всички случаи извън гръкомалоазийския културен кръг.

Ефор не е споменал мосиниките, но те са непосредствени съседи на тибарените и са подчинили халибите (прил. II 3). Те се споменават в двата посочени по-горе откъса от Херодот и за тях Ксенофонт разказва на още едно място в „Анабазиса“ (V 4,1—36 и особено V 4,26, където $\mu\acute{o}\sigma\sigma\upsilon\nu$ е дървена кула). Съмненията за глосата са добре познати. Георгиев ТЕ 21 се въздържа, понеже „не е указано, че думата е тракийска“, но тъй като често се въздържа и когато имаме „указания“, аргументът е слаб от културно-историческа гледна точка. По-прав е D e t s c h e w 311—312, който определя глосата като тракийска и остава само още една крачка — да се постави и етнонимът сред тракийските езикови остатъци. Това и прави (прил. III).

Халибите се появяват у E s s h. Pr. 715, Н е г. I 28 и у К с е н о ф о н т (прил. II 3). Но тези автори не са изворите на Ефор, защото, както и при тибарените, етно-културните наблюдения ще произхождат от устната полу-легендарна традиция на йонийските заселници в Мала Азия. Сега засега и за тях може да се направи предположението, че спадат към друг, неелински и неелинско-малоазийски културен кръг. То се подсилва от Ксенофоновото свидетелство за подчинеността им спрямо мосиниките и за добива на желязна руда, с който повечето от тях се занимавали цял живот. Основният проблем тук ще бъде дали те не са тъждествени с алазоните (хализоните), (по-долу I. 26), както това е изрично засвидетелствувано (по-долу I. 34), и при еолийско-йонийската колонизация са получили чисто гръцко етническо наименование по характера на основния си поминък.

За левкосириите още е преждевременно да се разсъждава.

1. 14. Фрагментите са от пета книга на „Общи дела“. Изворът е устната традиция за основаването на Хераклея Понтийска, съхранена в йонийската логографска литература. От епохата на Ефор е X e n. Anab. VI 2,2 (= D i o d. XIV 31,3), от по-късната срв. у P s. S k y t n. 792; P a u s. V 26,7; S t r a b. XII 3,4.

Колонията е основана в тракийска народностна среда. Дечев основателно не поставя етнонима на мариандините сред тракийските езикови остатъци, защото е гръцки (или силно грецизиран тракийски, чиято форма не може да се установи). Племето обаче принадлежи към тракийската малоазийска етно-културна среда. Родството на мариандините с тините е засвидетелствувано от епическата поезия насетне, затвърдено е в обобщението на S t r a b. VII 3,2 върху траките в Мала Азия и е отразено в по-сетнешната литература.

1. 15. Фрагментът е от пета книга на „Общи дела“. Градът е известен на Н е г. III 120 и 126, VI 33.

Локализацията е при устието на Риндакос. Името е тракийско (D e t s c h e w 93 с другите извори); Ефор съобщава и по-късното гръцко наименование.

1. 16. Фрагментът е от пета книга на „Общи дела“. Изворът е Хекатей, който пръв съобщава името на акропола, но не е изключено то да е стояло и в текста на Харон.

Ранната тракийска етно-културна среда на Лампсак е изяснена у Ф о л. Проучвания V: V1, но топонимът надали е тракийски.

1. 17. Фрагментът е от пета книга на „Общи дела“. Изречението от Ефор в редове 1—2 няма защо да се отнесе към града в Либия, както произ-

тича от контаминацията на Стефан Византийски, а към онзи на Понта. В такъв случай изворът ще бъде Хекатей.

Χαλσιῶα е корумпираното Χάλκη/Χαλκία. Привежда се към 1. 18 и 1. 26.

1. 18. Фрагментът е от девета книга на „Общи дела“. След Нег. IV 116 и сл. е необходим заради черноморската локализация на амазонките (освен онази в Скития—Савроматида и Либия).

1. 19. Фрагментът е от девета книга на „Общи дела“. Цитатът от Ефор е третото изречение. Хекатей (FGrHist I A, 1 F 219) е изворът за долионите в Кизик, но по всичко изглежда, че Ефор е първият, който ги нарича пеласги от Тесалия и Магнезия. В такъв случай изворът е полулегендарната устна традиция за разселването на (трако-)пеласгите от континента в Мала Азия.

Долионите са тракийско племе с тракийски етноним през епохата на писаната история (D e t s c h e w 147—148).

1. 20. Фрагментът е от девета книга на „Общи дела“. Той принадлежи почти сигурно към разказа за положението в Тесалия, откъс, от който е предишният фрагмент. Изворите са същите.

Името спада към трако(-пеласгийския) етно-културен ономастичен материал. Вероятно тракийско, поради което го предлагаме в прил. III.

1. 21. Фрагментът е от осемнадесета книга на „Общи дела“. Той принадлежи към разказа за кампанията на Деркилид в района на Хелеспонта и във Витиния от 399/398 г. пр.н.е. — 398/397 г. пр.н.е. Изворът е Х е п. Hell. III 1,8 (=D i o d. XIV 38,2). За събитията вж. у Ф о л. ТБ 126—131.

Името е в трако-малоазийска езикова среда и затова го предлагам в прил. III.

1. 22. Фрагментът е от двадесет и седма книга на „Общи дела“. Текстът принадлежи най-вероятно към разказа за първата Филипова кампания от 359/358 г. пр.н.е. (срв. F G r H i s t 115 F 44). Изворът е от донесенията на щабните офицери. Името е тракийско (D e t s c h e w 96).

1. 23. Фрагментът е от двадесет и седма книга на „Общи дела“. Принадлежността и датировката му, както и изворът са същите, каквито са при 1. 22. Името е тракийско (D e t s c h e w 184).

1. 24. Фрагментът е от двадесет и девета книга на „Общи дела“. Той принадлежи към разказа за 358/357 г. пр.н.е. по мнението на F G r H i s t II B 60. Името е тракийско, примерът стои у D e t s c h e w 218.

1. 25. Фрагментът, изглежда, е от въведението на „Общи дела“. Изворът е полулегендарната устна традиция за разселването на пеласгите, съхранена от йонийската литература.

Според FGrHist II B, 64—65 Ефор е смятал пеласгите за Reisläufer, които едва ли не като елините по смисъла на Т h u c. I 3, 2 разпространили етнонима си върху цяла Елада и в Мала Азия. Не виждам основания за такъв извод от текста на фрагмента.

Привежда се като допълнение към картата на (трако-)пеласгийската етно-културна общност у Ф о л. Проучвания III.

I 26. Фрагментът, изглежда, е от въведението на „Общи дела“. Изворот е полулегендарната устна традиция за племената по южния бряг на Понта, съхранена от йонийската литература като отзвук от познанията на колонистите. В случая обаче, както личи, представата за хализоните (погоре I. 13) възхожда към H o m. II. II 856 с коментара на S t e p h. B y z. s Ἄλῳπῆ. Ὀμηρὸς τὴν μετὰ Μυρτιάς καὶ Καρίας καὶ Λυκίας (Λυδίας MEIN) παράλιον φησὶ ἔλθόντες ἐξ Ἄλῳπῆς, ὅθ' Ἀμαζονίδων γένος ἐστίν.

Еолийците и йонийците са наследили амазоните в колонизирането на крайбрежието между Мизия, Кария и Ликия (Лидия), което са владеели хализоните, и старото селище Алопе е станало Ефес.

Последователността хализони — амазони — елини (еолийци, йонийци) очевидно отговаря на възгледа за промените в състава на малоазийското население след Троянската война и на борбата за овладяването на южните понтийски крайбрежия през XI—IX в. пр.н.е. срещу страшните амазони. Хализоните от епохата до Троянската война са получили друго наименование в хода на колонизацията (по-долу I. 28 и I. 34).

I. 27. Фрагментът е, изглежда, от въведението на „Общи дела“. Заедно с фрагментите № 21 и 22 (в тях няма интересувачи ни сведения) образува един текст, който е сигурно пряка извадка от беотийската ранна история, съхранена в йонийско-атическата полулегендарна устна традиция. Етно-географското описание на Ефор на Беотия и на съседните ѝ етноси се съдържа в първите 11 реда; то е възпроизведено освен от Страбон, комуто дължим цитата, от P s. S k y m n. 488 и от S t e p h. B y z. Βοιωτία. Краткият обзор на политическото издигане на Беотия и на Тива се съдържа в редове 11—18 и е пряк отглас на атинската историография по Ксенофонт; по-късните преразкази са у P o l y b. VI 43 и у D i o d. XV 79,2 и 88,3—4. Откъсът, посветен на смяната на населението в Беотия, се съдържа в редове 18—39 (S t r a b. IX 2,3—4); възпроизведен е по Хиероним от D i o d. XIX 53 сл. Този откъс е и най-важният.

Според Ефор Беотия била населена най-напред от варварите (неелините), аони, темики (отишли там от Сунион) и от лелеги и хианти. След това дошли финиците начело с Кадмос, който укрепил Кадмея (със стена) и оставил властта на наследниците си. Тези епигони пристроили (около Кадмея) Тива, оглавявали (повечето от) беотите и само за малко време я изоставили по време на войната помежду им (срв. H e r. V 61,2 за Лаодамант и Етеокъл и D i o d. XIX 53,7). След удара на траките и на пеласгите те се оттеглили в Тесалия, в Арне, където държели властта дълго време така, че всички били наречени беоти, а после се върнали; в същност те се върнали според Тукидид след Троянската война (прил. II 4). Сега разнородните беоти присъединяват Орхомене, т.е. минийците, и заедно с тях отхвърлят пеласгите в Атина, където те заселват известна територия, наречена оттогава Пеласгикон (дотогава там живеели химетите), а траките — на Парнас. Тези събития се разиграват по хронологията на Тукидид шестдесет години след Троянската война, по същото време, по което дорите започват опитите си да проникнат в Пелопонес, и вероятно траят около 20 години, т.е. когато нахлуването в Пелопонес е било успешно завършено. Напълно възможно е установяването на траките при Парнас, сиреч във Фокида, и на пеласгите в Атика да се датира — в крайната си фаза — към 1195 г. пр.н.е. или в началото на периода Троя VII В 2, ако се възприеме по-ранната хронология на Троянската война (по-долу I. 40). Раздвижването на племената през XII в. пр.н.е., както личи от фрагмента, довежда до лик-

видирането на микенската култура в Беотия (покоряването на минийците) и в Пелопонес и до началото на пеласго-тракийската таласократия.

Във Фокида траките са заедно с хиантите, които основали града Хиан. Ефор разказва, че сключилите с беотите договор траки се вдигали нощем на война, като казвали, че в същност не нарушавали договора, понеже били сговорни през деня: оттогава се появила и пословицата „тракийско оправдание“, „препредиана от Ζενοβ.“ IV 37 (Leutsch-Schneidewin). Епизодът е очевидно по-късен, т.е. от легендарното време на Терей във Фокида или от епохата на разгара на тракийската таласократия, една от изходните точки на която е северният бряг на Коринтския залив (Делфи).

Фрагментът е красноречиво доказателство за трако-пеласгийското присъствие в Средна Гърция (D e t s c h e w 25—Ἀρυνή) до и през Троянската война.

1.28. Фрагментът е, изглежда, от въведението на „Общи дела“. На Ефор принадлежи само първото изречение. Историята на Андроклидите за основаването на Ефес възхожда или към йонийско-атицеската (H e r. I 142; H e l l. 4 F 48 и 125 Jacoby), или към йонийско-ефеската (P h e r e k y d, 3 F 155; M a g n. P a r. p. 91 Jacoby) литературна традиция. Срв. още S t r a b. XIV 1,3 и 1,21 и P a u s. VIII 2,8.

Фрагментът е свързан с 1.26 (1.13) и 1.34. Името на филата може да се обясни с присъствието на хализоните. То е тракийско (D e t s c h e w, 51 с други позовавания).

1.29. Фрагментът е от четвърта (пета — ?) книга на „Общи дела“ (срв. S t r a b. VI 1,7). Традицията за основаването на града възхожда към H e c. I F 84 (Jacoby), която е предадена разгърнато у P s. S k y t p. 323, D i o d. VIII 17 и D i o n. H a l. II 59,3. Формата Κρήστων/Κρηστωνίται у H e r. I 57 е поправена от Legrand в Κρότων/Κροτωνίται въз основа на H e r. VIII 47, но е запазена напоследък у F e i x, който я локализира като топоним на Халкидика, съгласно H e r. V 3,5; VII 124 и 127; VII 124 и VII 16. Но текстът на H e r. I 57,1 не позволява такава локализация и Крестон все пак остава форма за Южна Италия независимо от D e t s c h e w 267, който я смята за погрешна конектура“.

Проблемът е развит у Ф о л Проучвания III.

1.30. Фрагментът е от четвърта (пета — ?) книга на „Общи дела“. Превежда се като допълнение към 1.27.

1.31. Фрагментът е от четвърта (пета—?) книга на „Общи дела“. За съжаление цитатът на Ефор е непълен, и, както се вижда, е реконструиран от J a c o b y и от M e i p e k e. Един по-разгърнат разказ е предаден от P s. S k y t p. 666 с формата τὰ Ἀβδῆρα, който може би принадлежи на перото на Ефор (прил. II 5). Ако е така, съгласно F G R H i s t II B 82 ще имаме контаминация на митографската версия у H e l l. 4 F 105 (Jacoby) с локалната генеалогическа версия у P i n d. II P e a n. 1—6 или P i n d. P a r. Охуг. V 841, II 1 сл.

Дечев не е включил името в компендиума си, но няма основание. Предлагам го като топоним (прил. III).

1.32. Фрагментът е от четвърта (пета—?) книга на „Общи дела“. Изворът е H e r. IX 114,2 и 117—118. Изразът на Ефор е безусловно част от разказа за събитията след прогонването на персите (479 пр.н.е.) и след

Микале, когато Ксантип с атинската ескадра достига Абидос и оттам се прехвърля, за да обсади Сестос в 478 г. пр.н.е. Влизането в града е предадено от Херодот (прил. II 6), епизодът стои и у Th u c. I 89,2. Изглежда, че описанието възхожда още към Хекатей, както го е цитирал St e r h. В у z. 691,7—17 и 692, 1—12 (H e c. I F 163 Jacoby), но по-вероятно е пасажът да представлява контаминация между етно-географското наблюдение на логографа и H e r. IX 118,2; замяната на Сестос с град Херонес (Херсонес) в посоченото място у Стефан Византийски (разгледано у Ф о л. Проучвания I под № 163) се дължи на компилатора, а не на Хекатей, който знае името на града точно по H o m. II. II 836. Впрочем Стефан Византийски е намерил основание за такава подмяна на имената във формулата на псефизмата на херонеситите, оставена ни от D e m. XVIII 92 (Vince), а именно: . . . Χερρονησιτῶν οἱ κατοικοῦντες Σηστὸν, Ἐλαιοῦντα, Μάδυτον, Ἀλωπεκόν-νησον...

1.33. Фрагментът е от четвърта (пета—?) книга на „Общи дела“. Сведението на Ефор е съгласно традиционната представа след H e r. IV 47. За седемте устия вж. у F G r H i s t II B 82.

1.34. Фрагментът е от четвърта (пета—?) книга на „Общи дела“ и принадлежи към периегезата на Мала Азия съгласно йонийската етногеографска литература (срв. H e r. I 28). Описаната територия включва именно йонийската представа за Мала Азия; на изток тя стига до линията Исос—Синопе (по H e r. II 34,2, P s. S k y l. 102 и по самия Ефор) или до линията Исос—Амисос (по P s. S k y m n. 917—940).

Изброяването на народностите изглежда най-пълно у Ефор, за когото те извън смесените са шестнадесет; от тях тринадесет са варварски. В списъка му не стоят кападоките и лидите, които споменава Псевдо-Скимнос в цитираното място (но пропуска витините, трояните и милиите) и вероятно те са сред смесените.

Фрагментът допълва 1.13, 1.26 и 1.28 с трако-малоазийската среда на халибите = хализони по коментара на Страбон към Омир. Етнонимът, изглежда, се измества към южното крайбрежие на Понта от „средноземието“ на Мала Азия, след като е бил напълно грецизиран; именно при Понта го открива и локализира Ксенофонт за малката група рудари, които били подвластни на мариандините.

1.35. Фрагментът е от четвърта (пета—?) книга на „Общи дела“. Извоят е йонийската полулегендарна устна традиция на етно-географски наблюдения с етиологичен характер. Проблемът е изцяло поднесен у Ф о л. Проучвания V: IV3 като анализ на фр. 24 от Хеланик. Той остава открит в духа на констатацията при 1.1.

1.36. Фрагментът е от четвърта (пета—?) книга на „Общи дела“. Извоят е същият, какъвто е и при 1.35. Дечев не поставя топонима в компендиума си, но е възможно да бъде предложен (прил. III).

1.37. Фрагментът е от (до) петнадесета книга на „Общи дела“ и вероятно принадлежи към разказа за историята на Милет. Прекият извор сигурно е H e r. VI 42, защото, изглежда, че Ефор преутвърждава ролята на Хекатей за въстанието и говори против разпуснатостта на милетчаните. Пословицата е възпроизведена у D i o d. X 25,2.

Текстът възстановява картината на милетската колонизация в Понта в идеализиран (противопоставен на положението в началото на V в. пр.н.е.) вариант.

1.38. Фрагментът е от (до) петнадесета книга на „Общи дела“, но сигурно образува общ текст с 1.19. Изворът е като при 1.35, а проблемът — като при 1.36.

1.39. Фрагментът е от (до) петнадесета книга на „Общи дела“. Изворът е най-вероятно H e r. VII 107. От своя страна Ефор (или негов епитом) е изворът на D i o d. XI 60, 1—2. Срв. T h u c. I 98,1.

Проблемът за Ейон е разгледан у Ф о л. Проучвания IV: I 8 с прил. III.

1.40. Фрагментът е от дванадесета-тринадесета книга на „Общи дела“. Изворът е същият, както при 1.5 и 1.27. Добавката на Гутшмид е излишна понеже и без това текстът на Климент Александрийски е в противоречие с Тукидидовата хронология на завръщането на Хераклидите след Троянската война.

От връщането, т.е. установяването на дорите в Пелопонес, до началото на нахлуването на Александър Велики в Азия фрагментът посочва пет (шест) хронологии. Според извършените уточнения при анализа на T h u c. I 12,3 движенията на беотите и на дорите започват в ± 1215 г. пр.н.е. и към ± 1195 г. пр.н.е. покоряването на Пелопонес е факт. Датировката съвпада с получената по археологически път горна граница на разпространение на културата Троя VII B 2; към същото време (по датировката на таласократиите у Диодор в ± 1183 г. пр.н.е., което е едно и също) ще започне таласократиите на траките, установена след пеласгите. Тези изчисления са направени при приет край на Троянската война в 1275 вместо в 1255 г. пр.н.е. (проблемът у Ф о л. Проучвания III към цитираното място от Тукидид). Тракийската таласократия ще продължи при това положение до към ± 1019 г. пр.н.е. (окончателните изводи у Ф о л. Проучвания V: I, IV 1).

От предложените във фрагмента пет (шест) хронологии, най-близка е тази на Тимей (Клитарх), която дава 820 години между завръщането на Хераклидите и архонтството на Евенет — ако от падането на Троя до завръщането на Хераклидите има 80 години, края на обсадата ще бъде в 1235, а при 120 — в 1255, което е и края на десетгодишната обсада по Блеген.

1.41. Фрагментът е от неизвестно място на „Общи дела“. Изворът е сигурно йонийско-атическата версия за кампанията на Деркилид (вж. по-горе 1.21).

Градът в Тракия е посочен у D e t s c h e w 359, но фрагментът на Ефор възстановява друг хорион в Мизия с наименование Πάσσαυδα. Той може да бъде предложен като топоним от тракийско-малоазийската етно-културна среда (прил. III).

ΦΡΑΓΜΕΝΤΙΤΕ НА ΕΦΟΡ — СТАРОГРЪЦКИ ТЕКСТ

(Редът, номерацията и правописът са по FGr. Hist. II A, 70)

1.

10 (S. 45): HARPOKR. S.: Κεβρήνα ... πόλις ἐστὶ τῆς Τρωάδος Κεβρήν*, Κυμαίων ἀποικία, ὥς φησιν Ἑφορός ἐν ᾱ.

*Κεβρήνα-Κεβρήν DINDORF
*κέβρηνα-κέβρην HARP.

2.

24 (S. 49—50): STEPH. BYZ. S. (34, 19—35, 1): Ἀθῆναι ... ᾧ Εὐβοίας, Δίαντος κτίσμα, ὥς Ἑφορός γ: „Ἀβαντος δὲ γίνονται παῖδες Ἀλκων καὶ Δίας* καὶ Ἀρέθουσα, ὣν ὁ μὲν Δίας κτίσας πόλιν οὕτως ἀπὸ τῆς πατρίδος ὠνόμασεν“. ὁ πολίτης Ἀθηναῖος καὶ Ἀθηναϊκός. (ταύ)τας** δ' Ἀθήνας καὶ Διάδας λέγεσθαι.***

*Δίας om. **ταύτας JACOBY ταύτας
τάς VALCKENAER τὰς STEPH.*** λεγεσ-
θαι (Αἰσχύλος μαρτυρεῖ) VALCKENAER.

3.

25 (S. 50): STEPH. BYZ. S. (410, 25): Λάμπρος μοῖρα τῆς Κλαζομενίων χώρας, ἀπὸ Λάμπρου παιδὸς † Κυδρίδου*, ὥς Ἑφορός γ.

*κυδρίδου R καδρίδου V καδίδρου P
Κοδρίδου MEI Κυδρήλου SCHWARTZ

4.

30 A—C (S. 50—52):

30 A: STRABON I, 2, 28: μηνύει δὲ καὶ Ἑφορός τὴν παλαιὰν περὶ τῆς Αἰθιοπίας δόξαν, ὅς φησιν ἐν τῷ περὶ τῆς Εὐρώπης, λόγῳ, τῶν περὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν τόπων εἰς τέσσαρα μέρη διηρημένων, τὸ πρὸς τὸν ἀπηνιόωτην Ἰνδοὺς ἔχειν, πρὸς νότον δὲ Αἰθιοπίας, πρὸς δύσιν δὲ Κελτοὺς, πρὸς δὲ βορρᾶν ἄνεμον Σκύθας. προστίθῃσι δ', ὅτι μείζων ἢ Αἰθιοπία καὶ ἡ Σκυθία „δοκεῖ γάρ“ φησὶν „τὸ τῶν Αἰθιοπῶν ἔθνος παρατείνειν ἀπ' ἀνατολῶν χειμερινῶν μέχρι δυσμῶν (χειμερινῶν) ἢ Σκυθία δ' ἀντίκει-
ται τούτῳ“.

30 B: KOSMAS JNDIKOPL. TOPOGR. CHRIST. II p. 148 (MIGNE PATROL. GR. 88, 117): Ἐφώρου ἐκ τῆς δ' αὐτοῦ Ἱστορίας. „τὸν μὲν γὰρ ἀπηνιόωτην καὶ τὸν ἐγγὺς ἀνατολῶν τόπον Ἰνδοὶ κατοικοῦσι· τὸν δὲ πρὸς νότον καὶ μεσημβρίαν Α' ἰθιοεσιν νέμονται· τὸν δὲ ἀπὸ ζεφύρου καὶ δυσμῶν Κελτοὶ κατέχουσι· τὸν δὲ κατὰ βορρᾶν καὶ τοὺς ἄρκτους Σκύθαι κατοικοῦσιν. ἔστιν μὲν οὖν

οὐκ ἴσον ἕκαστον τούτων τῶν μερῶν, ἀλλὰ τὸ μὲν τῶν Σκυθῶν καὶ τῶν Αἰθιοπῶν μεῖζον, τὸ δὲ τῶν Ἰνδῶν καὶ τῶν Κελτῶν ἔλαττον. καὶ παραπλήσιον ἑκατέρων ἀλλήλοις ἔχει τοῦ τόπου τὸ μέγεθος· οἱ μὲν γὰρ (Ἰνδοί) εἰσι μεταξὺ θερινῶν καὶ χειμερινῶν ἀνατολῶν· Κελτοὶ δὲ τὴν ἀπὸ θερινῶν μέχρι χειμερινῶν δυσμῶν χώραν κατέχουσι· καὶ τοῦτο μὲν ἴσόν ἐστιν ἐκείνῳ τῷ διαστήματι καὶ μάλιστα πῶς ἀντικείμενον. ἡ δὲ τῶν Σκυθῶν κατοίκησις τοῦ μὲν ἡλίου τῆς περιφορᾶς τὸν διαλείποντα κατέχει τόπον· ἀντίκειται δὲ πρὸς τὸ τῶν Αἰθιοπῶν ἔθνος, ὃ δοκεῖ παρατείνειν ἀπὸ ἀνατολῶν χειμερινῶν μέχρι δυσμῶν τῶν βραχυτάτων. „οὗτος ὁ Ἔφορος παλαιὸς ἐστὶ συγγραφεὺς, φιλόσοφος καὶ ιστοριογράφος.

NOTOS

ἀκριβῶς ὁ Ἔφορος καὶ λόγῳ καὶ τῇ καταγραφῇ ... διηγείται τὴν θέσιν τῆς γῆς καὶ τῶν ἄστρον τὴν περιφορὰν.

30 C: [SKYMN.] ORB. DESCR. 167—182: ἔπειτα (HINTER TARTES-SOS) χώρα Κελτικὴ καλουμένη (μέχρι τῆς θαλάττης τῆς κατὰ Σαρδῶ κειμένης/, ὅπερ μέγιστόν ἐστι πρὸς δυσμαῖς ἔθνος. / τὴν μὲν γὰρ ἐντὸς ἀνατολῶν πᾶσαν σχεδὸν / οἰκοῦσιν Ἰνδοί, τὴν δὲ πρὸς μεσημβρίαν/ Αἰθίοπες ἐγγὺς κείμενοι νότου πνοῆς/ τὸν ἀπὸ Ζεφύρου Κελτοὶ δὲ μέχρι δυσμῶν τόπον/ θερινῶν ἔχουσιν, τὸν δὲ πρὸς βορρᾶν Σκύθαι. / Ἰνδοὶ μὲν οὖν μεταξὺ θερινῶν ἀνατολῶν / καὶ χειμερινῶν οἰκοῦσι· Κελτοὶ δ' ἀνάπαλιν / ὑπ' ἰσημερινῆς (θερινῆς) τε δύσεως, ὡς λόγος. / τὰ μὲν οὖν ἔθνη τὰ τέσσαρ' ἐστὶ τοῖς ὄχλοις / τοῖς πλήθεσιν τε τῶν κατοικοῦντων ἴσα· / ἡ δὲ Αἰθιοπῶν πλέον' ἐστὶ χώραν καὶ Σκυθῶν / ἐρημίαν (δ') ἔχουσα πλείστην διὰ τὸ καὶ / τὰ μὲν ἔμπυρ' εἶναι μᾶλλον αὐτῶν, τὰ δ' ἔνυγρ.

5.

34 (S. 53): THEON PROGYMN. 2p. 95, 27SP: (VORAUFGHEHT F 31 A) οἱ δὲ περὶ τὴν πάλαι μὲν Φλόγραν, νῦν δὲ Παλλήνην ὀνομαζομένην κατοικοῦντες ἦσαν ἄνθρωποι ὥμοι ἱερόσυλοι καὶ ἀνθρωποφάγοι, οἱ καλούμενοι Γίγαντες, οὓς Ἡρακλῆς λέγεται χειρώσασθαι τὴν Τροίαν ἑλῶν· καὶ διὰ τὸ κρατῆσαι τοὺς περὶ τὸν Ἡρακλέα ὀλίγους ὄντας τῶν Γιγάντων πολλῶν ὄντων καὶ ἁσεβῶν θεῶν ἔργον ἅπασιν ἐδόκει γεγενῆναι τὸ περὶ τὴν μάχην.

35 (S. 53): HARPOKR. S.: Τορώνη ... πόλις ἐν Θράικῃ, ὡς Ἔφορος ἐν δ' ἱστορεῖ.

36 (S. 54): HARPOKR. S.: Οἰσύμη ... πόλις ἐστὶ τῆς Θράικης, καθά φασιν ἄλλοι τε καὶ Ἔφορος ἐν δ'.

37 (S. 54): HARPOKR. S.: Δάτος· πόλις ἐστὶ Θράικης σφόδρα εὐδαίμων. ἀπὸ ταύτης γοῦν ἐλέγετό τις καὶ παροιμία 'Δάτος ἀγαθών'. δεδηλώκασι δὲ περὶ τε αὐτῆς καὶ τῆς παρακειμένης χώρας ὅτε μὲν 'τὸ Δάτον' οὐδετέρως λέγοντες, ὅτε δὲ 'τὴν Δάτον' θηλυκῶς, ὡς αἰεὶ Ἔφορος ἐν τῇ δ' ἀπαξ δ' ἀρσενικῶς. 'τὸν Δάτον' Θεόπομπος γ' Φιλιππικῶν (115 F 43). μετωνομάσθη μέντοι ἡ πόλις τῶν Δατηνῶν (Φίλιπποι), Φιλίππου τοῦ Μακεδόνων βασιλέως κρατήσαντος αὐτῆς, ὡς Ἔφορος τέ φησι καὶ Φιλόχορος ἐν τῇ ε' (III).

38 (S. 54): HARPOKR. S.: Μαρώνεια ... ἔστι μέντοι καὶ πόλις ἐν Θράικῃ Μαρώνεια, ἣν φασιν εἶναι τὴν ὑφ' Ὀμήρου Ἴσμαρον καλουμένην· μνημονεύει δὲ αὐτῆς Δημοσθένης (50, 20)... καὶ Ἔφορος ἐν τῇ δ'.

39 (S. 54): HARPOKR. S.: Αἰνίους ... Αἶνος πόλις τῆς Θράικης· Ὀμηρος (Δ 520) 'ὅς ἄρ' Αἰνόθεν εἰληλούθει'. Ἔφορος δ' ἐν τῇ δ' περὶ Θραικίων πολισμάτων λέγων φησὶν „ἐχομένη δὲ τούτων Αἶνος πόλις, ἣν Ἑλληνες τὰ πρῶτα Ἀλωπεκοννήσιοι κατώικισαν, ὕστερον δ' ἐκ Μιτυλήνης ἐπηγάγοντο καὶ Κύμης ἐποίκους.“

40 (S. 54): HARPOKR. S.: Κριθώτην... Κριθώτη μία πόλις τῶν ἐν Χερρονήσῳ, καθά φησιν Ἑλλάνικος ἐν α' Τρωικῶν (4 F 27). Ἔφορος δ' ἐν τῇ δ' φησὶν αὐτὴν κατοικισθῆναι ὑπὸ Ἀθηναίων τῶν μετὰ Μιλιτιάδου ἐκεῖ παραγενομένων.

42 (S. 54—55) STRABON VII 3,9: Ἔφορος δ' ἐν τῇ τετάρτῃ μὲν τῆς ἱστορίας, Εὐρώπῃ δ' ἐπιγραφομένην βίβλῳ, περιοδεύσας τὴν Εὐρώπην μέχρι Σκυθῶν (S. F 158) ἐπὶ τέλει φησὶν εἶναι τῶν τε ἄλλων Σκυθῶν καὶ τῶν Σαυροματῶν τοὺς βίους ἀνομοίους· τοὺς μὲν γὰρ εἶναι χαλεπούς, ὥστε καὶ ἀνθρωποφαγεῖν, τοὺς δὲ καὶ τῶν ἄλλων ζώων ἀπέχεσθαι. „οἱ μὲν οὖν ἄλλοι „φησί“ τὰ περὶ τῆς ὁμότητος αὐτῶν λέγουσιν, εἰδότες τὸ δεινὸν [δὲ] καὶ τὸ θαυμαστὸν ἐκπληκτικὸν ὄν“· δεῖν δὲ τάναντία καὶ λέγειν καὶ παραδείγματα ποιῆσθαι· καὶ αὐτὸς οὖν περὶ τῶν δικαιοτάτοις ἦθεσι χρωμένων ποιήσασθαι τοὺς λόγους. εἶναι γὰρ τινὰς τῶν Νομάδων Σκυθῶν γάλακτι τρεφο-

μένους ἵππων, τῇ (δὲ) δικαιοσύνῃ πάντων διαφέρειν. μεμνησθαι δ' αὐτῶν τοὺς ποιητάς· Ὅμηρον (IL. N I FF.) μὲν Ἐλακτοφάγων Ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων· φήσαντα τὴν γῆν καθορᾶν τὸν (Δία· τὸν) δὲ Ἡσίοδον ἐν τῇ καλουμένῃ Γῆς Περιόδῳ (F 54 R³) τὸν Φινέα ὑπὸ τῶν Ἀρπυιῶν ἄγεσθαι Ἐλακτοφάγων εἰς γαῖαν, ἀπῆναις οἴκῳ· ἐχόντων· εἴτ' αἰτιολογεῖ, διότι ταῖς διαίταις εὐτελεῖς ὄντες καὶ οὐ χρηματισταὶ πρὸς τε ἀλλήλους εὐνομοῦνται, κοινὰ πάντα ἔχοντες τὰ ἄλλα καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τέκνα καὶ τὴν ὄλην συγγένειαν, πρὸς τε τοὺς ἐκτὸς ἄμαχοι εἰσι καὶ ἀνίκητοι, οὐδὲν ἔχοντες ὑπὲρ οὗ δουλεύουσι. καλεῖ δὲ καὶ Χοιρίλον (F 3 KI) εἰπόντα ἐν τῇ διαβάσει τῆς σχεδίας, ἣν ἔξευξε Ἀαρτεῖος· ἠελονόμοι τε Σάκαι, γενεᾷ Σκύθαι, αὐτὰρ ἔναιον Ἀσίδα πυρόφορον· νομάδων γε μὲν ἦσαν ἄποικοι ἀνθρώπων νομίμων· καὶ τὸν Ἀνάχαρσιν δὲ σοφὸν καλῶν ὁ Ἐφορος (F 158; 182) τούτου τοῦ γένους φησὶν εἶναι, νομισθῆναι δὲ καὶ τῶν ἐπτὰ σοφῶν ἐπ' εὐτελείαι καὶ σωφροσύνῃ καὶ συνέσει· εὐρήματά τε αὐτοῦ λέγει τὰ τε ζώπυρα καὶ τὴν ἀμφίβολον ἄγκυραν καὶ τὸν κεραμικὸν τροχόν. ταῦτα δὲ λέγω, σαφῶς μὲν εἰδῶς ὅτι καὶ οὗτος αὐτὸς οὔτε (τὰ) ἀληθέστατα λέγει περὶ πάντων, καὶ δὴ καὶ τὸ τοῦ Ἀναχάρσιδος—πῶς γὰρ ὁ τροχὸς εὐρημα αὐτοῦ, ὃν οἶδεν Ὅμηρος πρεσβύτερος ὢν (IL. Σ 600)· ὥς δ' ὅτε τις κεραμεὺς τροχὸν ἄρμενον ἐν παλάμῃσιν· καὶ τὰ ἐξῆς—ἀλλ' ἐκεῖνα διασημῆναι βουλόμενος, ὅτι κοινῇ τι νῆμῃ καὶ ὑπὸ τῶν παλαιῶν καὶ ὑπὸ τῶν ὕστερον πεπιστευθῆναι συνέβαινε τὸ τῶν Νομάδων, τοὺς μάλιστα ἀπωικισμένους ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων γαλακτοφάγους τε εἶναι καὶ ἀβίους καὶ δικαιοτάτους, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ Ὁμήρου πεπλάσθαι.

13.

43 (S. 55—56): STEPH. BYZ. S.: Τιβαρανία*· χώρα πρὸς τῷ Πόντῳ, πρόσκοικος Χάλυψι καὶ Μοσσυνοίοις**. τὸ ἐθνικὸν Τιβαρανοὶ*** καὶ Τιβαρηνοί, καὶ τὸ θηλυκὸν Τιβαρηνίς. Ἐφορος ἐν εἰρησίν ὅτι „Τιβαρηνοὶ καὶ τὸ παίζειν καὶ τὸ γελᾶν εἰσὶν ἐξηλωκότες καὶ μεγίστην εὐδαιμονίαν τοῦτο νομίζουσιν· ὁμοιοὶ δετούτοις Χάλυβες καὶ τὸ τῶν Λευκοσύρων ἔθνος“.

τιβαρανία *VP τιβαρνία R Τιβαρηνία XYL (ANDER)
 **Μοσσυνοίοις EDD μοσσυνοίοις STEPH.
 Τιβαρανοὶ*** MEI τιβαράνοι V-ῖνοι P -βάρνιοι R
 Τιβαράνιοι ALD Τιβαρήνιοι XYL

14.

44 (S. 56): A) SCHOL. APOLL. RHOD. II 845: ὅτι δὲ Βοιωτοὶ καὶ Μεγαρεῖς ἔκτισαν τὴν ἐν Πόντῳ Ἡράκλειαν καὶ Ἐφορος ἐν πέμπτῳ καὶ ἄλλοι ἱστοροῦσιν. B) -- II 351: τὴν δὲ Μαριανδυνῶν γῆν σὺν Γνησιόχῳ τῷ Μεγαρεῖ Βοιωτοὶ κατέσχον, ὥς Εὐφορίων* (F 90 SCHEIDW) ἱστορεῖ.

*Εὐφορίων: Ἐφορος MARX.

15.

45 (S. 56): STEPH. BYZ. S. (187, 13): Βρύλλιον· πόλις ἐν τῇ Προποντιδί. Ἐφορος δ' ἐν τῷ ἐ Κίον* αὐτὴν φησὶν εἶναι ... Βρυλλίς ἢ χώρα, ἐν ἣι Δασκύλειόν ἐστι μικρὸν πολισμάτιον.

*Κίον MEI κεῖον STEPH.

46. (S. 56): STEPH. BYZ. S. (4, 4): "Αβαρνος· πόλις καὶ χώρα καὶ ἄκρα τῆς Παριανῆς ... Ἑκαταῖος (1 F 220) ... Λαμψάκου ἄκρην εἶναί φησιν. Ἐφορος δ' ἐν τῇ ε λέγει κληθῆναι αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐν Φωκ(α)ίδι Ἀβαρνίδος ὑπὸ Φωκ(α)έων τὴν Λάμψακον κτιζόντων.

52 (S. 56): STEPH. BYZ. S.: Χαλίσια*· πόλις Λιβύης. Ἐφορος ἐν τῷ ε "ἀναχθέντι δ' ἀπὸ τούτων πόλις ὀνομαζομένη Χαλίσια***" ἔστι καὶ ἄλλη (1 F 7) πρὸς τῷ Πόντῳ, μία τῶν Ἀμαζον(ίδ)ων***, ἧς οἱ οἰκήτορες Χαλίσιοι.

*Χαλκία ? **Ἐφορος — Χαλκίσιοι om P

***Ἀμαζονίδων SALMASIUS ἀμαζόνων STEPH.

60 A—B (S. 58):

A) SCHOL. APOLL. RHOD. II 965: Ἐφορος δὲ ἐν ἐννάτῳ φησὶ τὰς Ἀμαζόνας ὑβρίζουσας ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν, ἐξελθόντων αὐτῶν ἐπὶ τινα πόλεμον, τοὺς μὲν καταλειφθέντας ἀναιρεῖν, τοὺς δὲ ἀπὸ τῆς ξένης προσιόντας μὴ δεχεσθαι.

B) STEPH. BYZ. S.: Ἀμαζόνες· ἔθνος γυναικεῖον πρὸς τῷ Θερμῳδόντι, ὡς Ἐφορος*, ἃς νῦν Σαυροματίδας (F 160) καλοῦσιν. S.F 114.

*Ἐφορος XYL (ANDER) εὐφορος STEPH.

61 (S. 58): SCHOL. APOLL. RHOD. I 1037: περὶ τῆς μάχης καὶ Δηίλοχος (III) ἱστορεῖ. — περὶ δὲ τῆς τοῦ Κυζίκου ἀναιρέσεως καὶ τῆς ὅλης μάχης οὐ συμφωνεῖται. Ἐφορος μὲν γὰρ φησὶ τοὺς Δολιόνας Πελασγοὺς ὄντας καὶ ἐχθρῶδως διακειμένους πρὸς τοὺς τὴν Θεσσαλίαν καὶ Μαγνησίαν κατοικοῦντας διὰ τὸ ἀπελασθῆναι ὑπ' αὐτῶν ἐπιθέσθαι αὐτοῖς, γράφων ἐν τῇ ἐννάτῃ. ἠκολούθηκε δὲ Ἀπολλώνιος Δηιλόχῳ. Καλλισθένης (124 F 6) δὲ ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ Περίπλου κατ' ἐχθραν φησὶ τοὺς οἰκοῦντας τὴν Κύσικον ἐπιθέσθαι νυκτὸς τοῖς Ἀργοναύταις. S. F 184.

62 (S. 59): STEPH. BYZ. S.: Φάλαννα*· πόλις Περραιβίας** ... Ἐφορος Φάλαννον αὐτὴν καλεῖ ἐν τῷ ἦ.

*φάλανα R **περαιβίας VP

71 (S. 63): ATHEN. XI 101 p. 500 C: ἐκαλεῖτο δὲ καὶ Δερκυλλίδας ὁ Λακεδαιμόνιος Σίσυφος, ὡς φησιν Ἐφορος ἐν τῇ ὀκτωκαιδεκάτῃ λέγων οὕτως: „Λακεδαιμόνιοι ἀντὶ Θίμβρωνος* Δερκυλλίδαν ἐπεμψαν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀκούοντες ὅτι πάντα πράττειν εἰθώσιν οἱ περὶ τὴν Ἀσίαν βάρβαροι μετὰ ἀπάτης καὶ δόλου. διόπερ Δερκυλλίδαν ἐπεμψαν ἥκιστα νομίζοντες, ἐξαπατηθῆσεσθαι

ἦν γὰρ οὐδέν ἐν τῷ τρόπῳ Λακωνικὸν οὐδ' ἄπλοῦν ἔχων, ἀλλὰ πολὺ τὸ πανοῦργον καὶ τὸ θηριῶδες. διὸ καὶ Σίσυφον** αὐτὸν οἱ Λακεδαιμόνιοι προσηγόρευον.“

*Θίμβρωνος (CF. ARISTOT. POL. VII 13, 11):
Θίβρων XENOPH. HELL. III 1,4, DIOD. XIV,
36, 1. **Σκύφον (σκύθον A) ATHEN.

22.

87 (S. 65): STEPH. BYZ. S. (190, 14): Βύμαζος · πόλις Παιόνων. Ἐφορος κς.

23.

88 (S. 65): STEPH. BYZ. S. (296, 16): Ζηράνιοι · ἔθνος Θράκης Θεόπομπος με (115F 214). καὶ Ζηρανία ἐπὶ τῆς χώρας Ἐφορος κς.

24.

92 (S. 65): STEPH. BYZ. S.: Ἰστρος ... δ πόλις τῆς Ἰαπυγίας, ὡς Ἐφορος κθ.

25.

113 (S. 70—71): STRABON V 2,4 (SCHOL. DION. PER. 348): τοὺς δὲ Πελασγούς, οἳ μὲν ἀρχαῖον τὸ φύλον κατὰ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐπεπόλασε καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς Αἰολεῦσι τοῖς κατὰ Θετταλίαν, ὁμολογοῦσιν ἅπαντες σχεδόν τι. νομίζειν δὲ φησιν Ἐφορος το ἀνέκαθεν Ἀρκάδας ὄντας ἐλέσθαι στρατιωτικὸν βίον, εἰς δὲ τὴν αὐτὴν ἀγωγὴν προτρέποντας πολλοὺς ἅπασι τοῦ ὀνόματος μεταδοῦναι. καὶ πολλὴν ἐπιφάνειαν κτήσασθαι καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις, παρ' ὅσους ποτὲ ἀφιγμένοι τετυχήκασιν. καὶ γὰρ τῆς Κρήτης ἔποικοι γεγόνασιν, ὡς φησιν Ὀμηρος (OD. τ 175): λέγει γοῦν Ὀδυσσεὺς πρὸς Πηνελόπην· ἔλλαθ' ἄλλων γλῶσσαι μεμιγμένη· ἐν μὲν Ἀχαιοί, ἐν δ' Ἐτεόκρητες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες, Δωριεὲς τε τριχάικες· δῖοί τε Πελασγοί. καὶ τὸ Πελασγικὸν Ἀργος ἢ Θετταλία λέγεται, τὸ μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηνειοῦ καὶ τῶν Θερμοπυλῶν ἕως τῆς ὀρεινῆς τῆς κατὰ Πίνδον, διὰ τὸ ἐπάρξει τῶν τόπων τούτων τοὺς Πελασγούς· τὸν τε Δία τὸν Δωδωναῖον (F 124) αὐτὸς ὁ ποιητὴς ὀνομάζει Πελασγικόν (IL. Π 233): Ζεῦ ἄνα Δωδωναῖε Πελασγικέ. πολλοὶ δὲ καὶ τὰ Ἑπειρωτικὰ ἔθνη Πελασγικὰ εἰρήκασιν, ὡς καὶ μέχρι δεῦρο ἐπαρξάντων· Πελασγούς τε πολλοὺς καὶ τῶν ἡρώων ὄνομα καλέσαντες οἱ ὕστερον ἀπ' ἐκείνων πολλὰ τῶν ἐθνῶν ἐπώνυμα πεποιήκας. καὶ γὰρ τὴν Λέσβον Πελασγία εἰρήκασιν, καὶ τοῖς ἐν τῇ Τρωάδι Κίλιξιν Ὀμηρος εἰρήκε τοὺς ὁμόρους Πελασγούς (IL. B 840): Ἴππόθροος δ' ἄγε φύλα Πελασγῶν ἐγγεσιμῶρων, τῶν οἱ Λάρισαν ἐριβόλακα ναιετάσκον. τῷ δ' Ἐφόρῳ τοῦ ἐξ Ἀρκαδίας εἶναι τὸ φύλον τοῦτο ἤρξεν Ἡσίοδος· φησὶ γὰρ (F 44 RZ³): υἱεῖς ἐξεγένοντο Λυκάονος ἀντιθέοιο, ὃν ποτε τίκετε Πελασγός. Αἰσχύλος δ' ἐκ τοῦ περὶ Μυκῆνας Ἀργούς φησὶν ἐν Ἰκετίσιν. ἢ Δαναῖσι (V. 250 FF.) τὸ γένος αὐτῶν. καὶ τὴν Πελοπόννησον δὲ Πελασγίαν φησὶν Ἐφορος κληθῆναι· καὶ Εὐριπίδης δ' ἐν Ἀρχελάῳ (F 228 N²) φησὶν ὅτι Δαναός ... ἐλθὼν ἐς Ἀργος ὠικίς Ἰνάχου πόλιν, Πελασγιώτας δ' ὀνομασμένους τὸ πρὶν Δαναοὺς καλεῖσθαι νόμον ἔθηκ' ἂν Ἑλλάδα.

114 A—B (S. 71):

114 A): STRABON XII 3,21: οἱ μὲν μεταγράφουσιν (IL. B 856) Ἀλαζώνων*, οἱ δ' Ἀμαζώνων** ποιοῦντες, τὸ δ' ἐξ Ἀλύβης ἐξ Ἀλόπης (ἥ) ἐξ Ἀλόβης***, τοὺς μὲν Σκύθας, Ἀλιζώνας**** φάσκοντες ὑπὲρ τὸν Βορυσθένη (4 F 186), τοὺς δ' Ἀμαζώνας μεταξύ Μυσίας καὶ Καρίας καὶ Λυδίας, καθάπερ Ἐφορος νομίζει, πλησίον Κύμης τῆς πατρίδος αὐτοῦ. καὶ τοῦτο μὲν ἔχεται τινὸς λόγου τυχὸν ἴσως· εἴη γὰρ ἂν λέγων τὴν ὑπὸ τῶν Αἰολέων καὶ Ἰώνων οἰκισθεῖσαν ὕστερον, πρότερον δ' ὑπὸ Ἀμαζόνων· καὶ ἐπονύμους πόλεις τινὰς εἶναι φασί· καὶ γὰρ Ἐφεσον καὶ Σμύρναν καὶ Κύμην καὶ Μύριναν.

114 B): STEPH. BYZ. S.: Ἀλιζώνες· ἔθνος· Ὅμηρος (IL. B 856) ... Ἐφορος οἰκῆσαί φησι τοὺς Ἀλιζώνας τὴν παραλίαν τὴν μεταξύ Μυσίας καὶ Καρίας καὶ Λυδίας κειμένην.

*Ἀλαζώνων HOLSTE ἀλιζώνων STRAB.

**Ἀμαζώνων POLITUS ἀμαζόνων STRAB.

***Ἀλόβης HOLSTE ἀόλης STRAB.

****Ἀλιζώνας: HEROD. IV 17 CL. II Ἀλαζόνες
HEROD. CL. I Ἀλαζώνας HOLSTE

119 (S. 74—76): STRABON IX 2,2: Ἐφορος δὲ καὶ ταύτην κρείττω τὴν Βοιωτίαν ἀποφαίνει τῶν ὁμόρων ἐθνῶν, καὶ ὅτι μόνη τριθάλαττός ἐστι καὶ λιμένων εὐπορεῖ πλειόνων, ἐπὶ μὲν τῷ Κρυσσαίῳ κόλπῳ καὶ τῷ Κορινθιακῷ τὰ ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας καὶ Λιβύης δεχομένη, ἐπὶ δὲ τῶν πρὸς Εὐβοίαν μερῶν ἐφ' ἑκάτερα τοῦ Εὐρίπου σχιζομένης τῆς παραλίας. τῇ μὲν ἐπὶ τὴν Αὐλίδα καὶ τὴν Ταναγρικὴν, τῇ δ' ἐπὶ τὸν Σαλγανέα καὶ τὴν Ἀνθηδόνα, τῇ μὲν εἶναι συνεχῇ τὴν κατ' Αἴγυπτον καὶ Κύπρον καὶ τὰς νήσους θάλατταν, τῇ δὲ τὴν κατὰ Μακεδόνας καὶ τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον. προστίθησι δέ, ὅτι καὶ τὴν Εὐβοίαν τρόπον τινὰ μέρος αὐτῆς πεποίηκεν ὁ Εὐρύπος, οὕτω στενὸς ὢν καὶ γεφύραι συνεζευγμένος πρὸς αὐτὴν διπλέθρῳ (F 151). τὴν μὲν οὖν χώραν ἐπαινεῖ διὰ ταῦτα, καὶ φησι πρὸς ἡγεμονίαν εὐφυῶς ἔχειν· ἀγωγῇ δὲ καὶ παιδείᾳ μὴ χρησαμένους, ἐπεὶ μηδὲ τοὺς αἰεὶ προισταμένους (προιδεῖν) αὐτῆς, εἰ καίποτε κατώρθωσαν, ἐπὶ μικρὸν τὸν χρόνον συμμαίνει, καθάπερ Ἐπαμεινώνδας ἔδειξε· τελευτήσαντος γὰρ ἐκείνου τὴν ἡγεμονίαν ἀποβαλεῖν εὐθὺς τοὺς Θηβαίους, γευσάμενους αὐτῆς μόνον· αἴτιον δὲ εἶναι τὸ λόγων καὶ ὁμιλίας τῆς πρὸς ἀνθρώπους ὀλιγορῆσαι, μόνης δ' ἐπιμεληθῆναι τῆς κατὰ πόλεμον ἀρετῆς. ἔδει δὲ προσθεῖναι (3) ἡ δ' οὖν Βοιωτία πρότερον μὲν ὑπὸ βαρβάρων ὠικεῖτο Ἀόνων καὶ Τεμνίων, ἐκ τοῦ Σουνίου πεπλάνημένων, καὶ Λελέγων καὶ Ὑάντων. εἰτα Φοίνικες ἔσχον οἱ μετὰ Κάδμου (F 120), ὃς τὴν τε Καδμείαν ἐτείχισεν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῖς ἐγκόνοις ἀπέλιπεν. ἐκεῖνοι δὲ τὰς Θήβας τῇ Καδμείᾳ προσέκτισαν καὶ συνεφύλαξαν τὴν ἀρχὴν, ἡγούμενοι τῶν πλειστῶν Βοιωτῶν ἕως τῆς τῶν Ἐπιγόνων στρατείας· κατὰ δὲ τοὺς ὀλίγον χρόνον ἐκλιπόντες τὰς Θήβας (F 153) ἐπανήλθον πάλιν. ὥς δ' αὐτῶς ὑπο Θραικῶν καὶ Πελασγῶν ἐκπεσόντες ἐν Θετταλίᾳ συνεστήσαντο τὴν ἀρχὴν μετὰ Ἀρναίων ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὥστε καὶ Βοιωτοὺς κληθῆναι πάντας. εἰτ' ἀνέστρεψαν εἰς τὴν οἰκίαν ἤδη τοῦ Αἰολικοῦ στόλου παρεσκευασμένον περὶ Αὐλίδα τῆς Βοιωτίας, ὃν ἔστελλον εἰς τὴν Ἀσίαν οἱ Ὀρέστου παῖδες, προσθέντες δὲ τῇ Βοιωτίᾳ τὴν Ὀρχομενίαν—οὐ γὰρ ἦσαν κοινῇ πρότερον, οὐδ' „Ὅμηρος μετὰ Βοιωτῶν αὐτοὺς κατέλεξεν, ἀλλ' ἰδία Μινύας προσαγορεύσας (IL B 511)—μετ' ἐκείνων ἐξέβαλον τοὺς μὲν Πελασγοὺς εἰς Ἀθήνας, ἀφ' ὧν ἐκλήθη μέρος τι τῆς πόλεως Πελασγικόν—ὠίκησαν

δὲ ὑπὸ τῷ Ὑμητιῶτι, τοὺς δὲ Θραϊκὰς ἐπὶ τὸν Παρασσόν*. „Ἵαντες δὲ τῆς Φωκίδος „Ἵαν πόλιν ὤκισαν. (4) φησὶ δ' Ὑφορος τοὺς μὲν Θραϊκὰς ποιησάμενους σπονδὰς** πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς ἐπιθέσθαι νύκτωρ στρατοπεδεύουσιν ὀλιγωρότερον ὥς εἰρήνης γεγονίας· διακρουσαμένων δ' αὐτοὺς αἰτιωμένων τε ἅμα. ὅτι τὰς σπονδὰς παρέβαινον, μὴ παραβῆναι φάσκειν ἐκείνους· συνθέσθαι γὰρ ἡμέρας, νύκτωρ δ' ἐπιθέσθαι. ἄφ' οὗ δὴ*** καὶ τὴν παροιμίαν εἰρησθαι Ὑραικία παρεύρεσις'. τοὺς δὲ Πελασγοὺς' μένοντος ἔτι τοῦ πολέμου χρηστηριασομένους**** ἀπελθεῖν εἰς Δωδώνην, ἀπελθεῖν δὲ καὶ τοὺς Βοιωτοὺς. τὸν μὲν οὖν τοῖς Πελασγοῖς δοθέντα χρησμὸν ἔφη μὴ ἔχειν εἰπεῖν, τοῖς δὲ Βοιωτοῖς ἀνελεῖν τὴν προφήτιν, ἀσεβήσαντας εὖ πράξειν. τοὺς δὲ θεωροὺς ὑπονοήσαντας χαριζομένην τοῖς Πελασγοῖς τὴν προφήτιν κατὰ τὸ συγγενές, ἐπειδὴ καὶ τὸ ἱερὸν Πελασγικὸν ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξεν (F 142), οὕτως ἀνελεῖν, ἀρπάσαντας τὴν ἄνθρωπον εἰς πυρὰν ἐμβαλεῖν, ἐνθυμηθέντας εἴτε κακουργήσασαν εἴτε μὴ πρὸς ἀμφοτέρα ὀρθῶς ἔχειν, εἰ μὲν παρεχρηστηρίασε κολασθείσης αὐτῆς, εἰ δ' οὐδὲν ἔκακούργησε τὸ προσταχθὲν αὐτῶν πρασάντων. τοὺς δὲ περὶ τὸ ἱερὸν τὸ μὲν ἀκρίτους κτείνειν τοὺς πράξαντας, καὶ ταῦτ' ἐν ἱερῷ, μὴ δοκιμάσαι, καθιστάναι δ' εἰς κρίσιν, καλεῖν δ' ἐπὶ τὰς ἱερείας· ταύτας δ' εἶναι τὰς προφῆτιδας, αἱ λοιπαὶ τριῶν οὓσων περιῆσαν. λεγόντων δ', ὥς οὐδαμοῦ νόμος εἴη δικάζειν γυναῖκας, προσελέσθαι καὶ ἄνδρας ἰσοῦς ταῖς γυναῖξιν τὸν ἀριθμόν. τοὺς μὲν οὖν ἄνδρας ἀπογνῶναι, τὰς δὲ γυναῖκας καταγνῶναι, ἴσων. δὲ τῶν ψήφων γενομένων τὰς ἀπολουούσας νικήσαι· ἐκ δὲ τούτων Βοιωτοῖς μόνους ἄνδρας προθεσπίζειν ἐν Δωδώνῃ. τὰς μέντοι προφῆτιδας ἐξηγουμένας τὸ μαντεῖον εἰπεῖν, ὅτι προστάττοι ὁ θεὸς τοῖς Βοιωτοῖς, τοὺς παρ' αὐτοῖς τρίποδας † συλλέγοντάς εἰς Δωδώνην πέμπειν κατ' ἔτος. καὶ δὴ καὶ ποιεῖν τοῦτο· αἰεὶ γάρ τινα τῶν ἀνακειμένων τριπόδων καθαιροῦντας καὶ κατακαλύπτοντας ἱματίοις ὥς ἂν λάθρα τριποδηφορεῖν εἰς Δωδώνην. (5) μετὰ δὲ ταῦτα τὴν Αἰολικὴν ἀποικίαν συνέκραξαν τοῖς περὶ Πενθίλον πλείστους ἐξ ἑαυτῶν συμπέμπσαντες, ὥστε καὶ Βοιωτικὴν προσγορευθῆναι. ὕστερον δὲ χρόνοις πολλοῖς ὁ Περσικὸς πόλεμος περὶ Πλαταιὰς γενόμενος διελυμήνατο τὴν χώραν. εἰτ' ἀνέλαβον σφᾶς ἅλιν ἐπὶ τοσούτον, ὥστε καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀρχῆς ἀμφισβητῆσαι Θηβαίους δυσὶ μάχαις κρατήσαντας Λακεδαιμονίους. Ἐπαμεινώνδα δὲ πεσόντος ἐν τῇ μάχῃ, ταύτης μὲν τῆς ἐλπίδος διεσφάλησαν (p. 75,7), ὑπὲρ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπολέμησαν πρὸς Φωκέας τοὺς τὸ ἱερὸν συλήσαντας τὸ κοινόν.

*ὑπὸ τ. Παρασσόν Β** σπονδὰς πενθημέρους ZENOB ***ἄφ' οὗ δὴ: ἄφ' ὧν V
****χρηστηριασομένους ο-σαμένους AB χρηστηριας . . . V

28.

126 (S. 79): STEPH. BYZ. S. (162, 17): Βέννα*. μία φυλὴ τῶν ἐν Ἐφέσῳ ε, ἣς οἱ φυλέται Βενναῖοι,** ὥς Ὑφορος. ὅτι Ἄνδροκλος ὁ κτίσας Ἐφεσον· οὗτος Πριηνεῦσι βοηθήσας ἐτελεύτησε καὶ οἱ πολλοὶ Ἐφέσιοι σὺν αὐτῷ. οἱ οὖν καταλεφθέντες Ἐφέσιοι ἐστασίασαν κατὰ τῶν Ἀνδρόκλου παίδων, καὶ βοήθειαν ἔχειν πρὸς αὐτοὺς ἐκ Τέω καὶ Καρήνης ἀποίκους ἔλαβον, ἄφ' ὧν ἐν Ἐφέσῳ δύο φυλαὶ τῶν ε τῆς ἐπανυμίας ἔχουσιν· οἱ μὲν γὰρ ἐν Βέννῃ*** Βενναῖοι****, οἱ δ' ἐν Εὐώνυμῳ τῆς Ἀττικῆς Εὐώνυμοι. οὗς δ' ἐξ ἀρχῆς ἐν Ἐφέσῳ κατέλαβον Ἐφεσίους φασί, τοὺς δ' ὕστερον ἐπήλυδας Τήιους καὶ Καρηνεῖους ἀποκαλοῦσι.'

*Βέννα· μία XYLANDER **Βενναῖοι MEI
βέννιοι STEPH ***ἐκ Βέννης GUHL
****Βενναῖοι MEI βέννιοι RP om V

140 (S. 83): STRAB. VI 1, 12: ὠίκουν δὲ Ἰάπυγες τὸν Κρότωνα πρότερον, ὥς Ἔφορός φησιν.

142 (S. 83): STRAB. VII 7, 10: ἔστι δ', ὥς φησιν Ἐφορος, Πελασγῶν Ἴδρυμα (SC. τὸ μαντεῖον τὸ ἐν Δωδώνῃ).

154 (S. 90): STEPH. BYZ. S. (5, 14): Ἀβδηρα Ἐφορος καὶ τὴν πόλιν Ἀβδηρόν φησιν, (ὁμωνύμως τῷ Ἀβδήρῳ*), ἀφ' οὗ τὰ Ἀβδηρα**. ὁ πολίτης Ἀβδηρίτης. καὶ γὰρ τοῦ Δίολκος τὸ Διολκίτης καὶ τοῦ Ὀξύρυγχος τὸ Ὀξύρυγχίτης· καὶ ἀπὸ τῶν εἰς αὐτὸ οὐδετέρων εὑρίσκεται, ὥς Γάβαλα Γαβαλίτης.

*(ὁμωνύμως τ. Ἀ.) JAC** [ἀφ' — Ἀβδηρα]
MEI

155 (S. 90): STEPH. BYZ. S. (563, 1): Σηστός (EUSTATH. DION. 513): πόλις πρὸς τῇ Προποντίδι. λέγεται δὲ ἀρσενικῶς παρὰ Ἐφόρῳ· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐν τῇ Σηστῷ φασιν.

157 (S. 90): STRABON VII 3, 15: ἐπτάστομος γὰρ ἔστιν Ἐφορος δὲ πεντάστομον εἶρηκε τὸν Ἴστρον.

162 (S. 92): STRABON XIV 5, 23: φήσαντος δὲ τοῦ Ἐφόρου, διότι τὴν χειρρόνησον κατοικεῖ ταύτην (WESTLICH DER LINIE ISSOS-SINOPE) ἐκκαίδεκα γένη—τρία μὲν Ἑλληνικά, τὰ δὲ λοιπὰ βάρβαρα χωρὶς τῶν μιγάδων· ἐπὶ θαλάττῃ μὲν Κίλικες καὶ Πάμφυλοι καὶ Λύκιοι καὶ Βιθυνοὶ καὶ Παφλαγόνες καὶ Μαριανδυνοὶ καὶ Τρῶες καὶ Κᾶρες· Πισίδαι δὲ καὶ Μυσοὶ καὶ Χάλυβες καὶ Φρύγες καὶ Μιλύαι ἐν τῇ μεσογαίᾳ — διαιτῶν ταῦτα ὁ Ἀπολλόδωρος (244 F 170) ἑπτακαίδεκατόν φησιν εἶναι τὸ τῶν Γαλατῶν ... τῶν δ' εἰρημένων τὰ μὲν Ἑλληνικά μήπω κατὰ τὰ Τρωικὰ κατοικίσθαι, τὰ δὲ βάρβαρα πολλὴν ἔχειν σύγχυσιν διὰ τὸν χρόνον ... (24) φαίνεται δὲ οὔτε τοῦ Ἐφόρου τὴν ἀπόφασιν διαιτῶν ἱκανῶς τὰ τὲ τοῦ ποιητοῦ ταράττων καὶ καταψευδόμενος. Ἐφόρου τε γὰρ τοῦτο πρῶτον ἀπαιτεῖν ἔχρην, τί δὴ τοὺς Χάλυβας τίθησιν ἐντὸς τῆς χειρρόνησου τοσοῦτον ἀφεστῶτας καὶ Σινώπης καὶ Ἀμισοῦ πρὸς ἔω; ... ὥστ' εἰ τοὺς Χάλυβας τῆς χειρρόνησου θετέον μέρος, πολὺ μᾶλλον τοὺς Κατάονας καὶ Καππάδοκας ἀμφοτέρους καὶ Λυκάονας δέ, οὓς καὶ αὐτοὺς παρήκε. διὰ τί δ' ἐν τοῖς μεσογαίοις ἔταξε τοὺς Χάλυβας, οὓς ὁ ποιητὴς Ἀλιζῶνας* ἐκάλεσεν ... ἄμεινον γὰρ ἦν διελεῖν καὶ τοὺς μὲν ἐπὶ τῇ θαλάττῃ φάναι, τοὺς δὲ ἐν τῇ μεσογαίᾳ, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῆς Καππαδοκίας ποιητέον καὶ τῆς Κιλικίας. ὁ δὲ τὴν μὲν οὐδ' ὠνόμακε, τοὺς Κίλικας δὲ τοὺς ἐπὶ τῇ θαλάττῃ μόνον εἶρηκεν. οἱ οὖν ἐπ' Ἀντιπάρῳ τῷ Δερβήτῃ καὶ οἱ Ὀμοναδεῖς καὶ ἄλλοι πλείους οἱ συνάπτοντες τοῖς Πισίδαις· οἱ οὐκ ἴσασι θάλατταν ἄνδρες, οὐδέ θ' ἄλεσσι μεμιγ-

μένον εἶδαρ ἔδουσι· (OD· λ 122), τίνα λάβωσι τάξιν; ἀλλ' οὐδὲ Λυδοὺς οὐδὲ Μήιονας εἶρηκεν... (25) τίνες δ'εἰσιν οἱ μιγάδες; (26) πῶς δὲ τρία γένη τῶν Ἑλλήνων...; εἰ γάρ, ὅτι τὸ παλαιὸν οἱ αὐτοὶ ἦσαν Ἴωνες καὶ Ἀθηναῖοι, λεγέσθωσαν καὶ οἱ Δωριεῖς καὶ οἱ Ἀιολεῖς οἱ αὐτοί, ὥστε δύο ἔθνη γίνοιτ' ἂν· εἰ δὲ διαιρετέον κατὰ τὰ ὕστερα ἔθνη, καθάπερ καὶ τὰς διαλέκτους, τέτταρα ἂν εἶη καὶ τὰ ἔθνη ... οἰκοῦσι δὲ τὴν χερρόνησον ταύτην, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν τοῦ Ἐφόρου διορισμόν, οὐκ Ἴωνες μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἀθηναῖοι...

*ἀλιζώνους CEF

35.

164 (S. 93): STEPH. BYZ. S. (119, 3): Ἀρίσβη· πόλις τῆς Τρωάδος, Μιτυληναίων ἄποικος, ἧς οἰκισταὶ Σκαμάνδριος καὶ Ἀσκάνιος υἱὸς Αἰνείου... ἔστιν ἑτέρα ἐν Λέσβῳ, ἀπὸ Ἀρίσβης τῆς Μάκαρος θυγατρὸς. Ἐφορος δὲ Μέροπος αὐτὴν γενεαλογεῖ, καὶ πρῶτην Ἀλεξάνδρῳ τῷ Πριάμου γαμηθῆναι.

36.

166 (S. 93): STEPH. BYZ. S. Ἀναία· ... ἔστι δὲ Καρίας ἀντικρὺ Σάμοιο* κέκληται ἀπὸ Ἀναίας Ἀμαζόνος ἐκεῖ ταφείσης, ὡς Ἐφορος.

*Σάμοιο: σώμου P

37.

183 (S. 95): ATHEN. XII 26 p. 523 E: Μιλήσιοι δ'ἔως μὲν οὐκ ἐτρύφων, ἐνίκων, Σκύθας, ὥς φησιν Ἐφορος, καὶ τὰς τε ἐφ' Ἑλλησπόντῳ πόλεις ἐκτίσαν καὶ τὸν Εὐξεινον Πόντον κατώικισαν πόλεσι λαμπραῖς, καὶ πάντες ὑπὸ* τὴν Μίλητον, ἔθειον, ὥς ὑπήχθησαν ἡδονῇ καὶ τρυφῇ, κατερρῦη τὸ τῆς πόλεως ἀνδρεῖον, φησὶν ὁ Ἀριστοτέλης (III), καὶ παροιμία τις ἐγεννήθη ἐπ' αὐτῶν ἡπάλαι ποτ' ἦσαν ἄλκιμοι Μιλήσιοι'.

*ὕπὸ E ἐπὶ A

38.

184 (S. 95): SCHOL. APOLL. RHOD. I 974: Κλείτη δὲ θυγάτηρ Μέροπος Περκωσίου τὸ γένος, μάντεως, ἣν Κύζικος ἔγημεν, ὥς ἱστορεῖ Δηίοχος (III) καὶ Ἐφορος. S. F 61.

39.

191 (S. 96—97): PAP. OXYRH. XIII 1610:

FRG. 6: εἰρη [μεν... ὄθεν] | παρεξ[έβ]ημεν Ἀ[θνη] | ναῖοι [δ] ἐ Κ[ί]μωνος | τοῦ Μιλιτιάδου στρατηγούντος ἐκπλεύ[σαντες] ἐκ Βυζαντίου μετὰ τῶν συμμάχων [Ἡ]ρόνα τὴν ἐπὶ | Στρυμόνι Περσῶν ἐχόν [τω]ν εἶλον καὶ [Σκυρο]ν, ἣν νῆσ[ο]ν*

*τὴν νῆσον ?

223 (S. 107): CLEM. ALEX. STROM. I 139, 3: ἀπὸ Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ τὴν Ἡρακλειδῶν κἀθοδὸν ἔτη ἑκατὸν εἴκοσι ἢ [ἑκατὸν]* ὀγδοήκοντα. (4) ἀπὸ τούτου ἐπὶ Εὐαίνετον ἄρχοντα (335/4), ἐφ' οὗ φασιν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν Ἀσίαν διαβῆναι, ὥς μὲν Φαλίας (III) ἔτη ἑπτακόσια δεκαπέντε · ὥς δὲ Ἐφορος ἑπτακοσία τριάκοντα πέντε · ὥς δὲ Τίμαιος (III) καὶ Κλείταρχος (137 F 7) ὀκτακόσια εἴκοσι · ὥς δὲ Ἐρατοσθένης (241 F 1) ἑπτακόσια ἐβδομήκοντα [τέσσαρα].** ὥς δὲ Δοῦρις (76 F 41) ἀπὸ Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν διάβασιν ἔτη χίλια.

*[ἑκατὸν] V. GUTSCHMID **[τέσσαρα] C MUELLER

235 (S. 109): STEPH. BYZ. S. (509. 11): Πάσσα . πόλις Θράικης. τὸ ἐθνικὸν Πασσαῖος ... ἔστι δὲ καὶ Πάσσανδα* χωρίον παρὰ Ἀδραμύττιον** πόλιν καὶ Κισθῆνην. τὸ ἐθνικὸν Πασσανδεὺς τῷ τῆς χώρας τύπῳ. Ἐφορος· „ὀλίγοι δὲ τινες εἰς τὸ τῶν Πασσανδέων χωρίον ἔφυγον.“

*πασσάνδα R πασάνδα VP **ἀνδραμύττιον

R ἀνδραμύττειον VP

ПРИЛОЖЕНИЕ II

ОТКЪСИ ОТ АНТИЧНИ АВТОРИ КЪМ ФРАГМЕНТИТЕ

(по реда на въвеждането им в изложението)

1.

POLYAEN. I, 4: ζηλούσι τὴν κουρὰν μάλιστα δὴ Ἑλλήνων Ἀβαντες· μαρτυρεῖ Ὅμηρος ᾄδων [B 542]· „Ἀβαντες ἔποντο θοοί, ὅπιθεν κομῶντες“.

2.

ANON. PERIPL. PE 33 (PS. SKYMN. 914—916): ἀπὸ δὲ Κοτυώρου ἕως πλησίον Πολεμωνίου πρῶτον Τιβαρηνοὶ ὠικουν ἔθνος ὁμοχώριοι, πανυ γελᾶν σπεύδοντες ἐκ παντὸς τρόπου, εὐδαιμονίαν εἶναι ταύτην Κεκρικότες.

3.

XEN. ANAB. V, 5, 1—3: . . . οὗτοι (Χαλυβες) ὀλίγοι τε ἦσαν καὶ ὑπήκοοι τῶν Μοσσουνοίων καὶ ὁ βίος ἦν τοῖς πλείστοις αὐτῶν ἀπὸ σιδηρείας. 2. ἐντεῦθεν ἀφικνοῦνται εἰς Τιβαρηνοῦν ἢ δὲ τῶν Τιβαρηνῶν χώρα πολυὴν πεδινωτέρα καὶ χωρία εἶχεν ἐπὶ θαλάττῃ ἤττον ἐρυμνά. χωρία 3. εἰς Κοτύωρα, πόλιν Ἑλληνίδα, Σινωπέων ἄποικον, οὖσαν δ' ἐν τῇ Τιβαρηνῶν χώρῃ.

THUC. I, 12, 3: Βοιωτοί τε γὰρ οἱ νῦν ἐξηκοτῶδι ἔτει μετὰ Ἰλίου ἄλωσιν ἐξ Ἄρνης ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν τὴν νῦν μεν Βοιωτίαν, πρότερον δὲ Καδμηίδα γῆν καλουμένην ὠκίσαν.

PR. SKYMN. 666: τῶν δ' ἐπὶ θαλάττῃ κειμένων ἐστὶν πόλις Ἄβδηρ', ἀπ' Ἄβδηρου μὲν ὠνομασμένη τοῦ καὶ κτίσαντος πρότερον αὐτήν, ὃς δοκεῖ ὑπο τῶν Διομήδους ὕστερον ξενοκτόνων ἵππων φθαρῆναι. Τήιοι δὲ τὴν πόλιν συνώκισαν φυγόντες ὑπὸ τὰ Περσικά.

HER. IX 118, 2: ὥς δὲ ἡμέρη ἐγένετο, οἱ Χερσονησίται ἀπὸ τῶν πύργων ἐσήμεναν τοῖσι Ἀθηναίοισι τὸ γεγονὸς καὶ τὰς πύλας ἀνοιξαν. τῶν δὲ οἱ μὲν πλεῖνες ἐδίωκον, οἱ δὲ τὴν πόλιν εἶχον.

ПРИЛОЖЕНИЕ III

ПОПРАВКИ И ДОБАВКИ КЪМ ТРАКИЙСКИТЕ ЕЗИКОВИ ОСТАТЪЦИ ПО СВЕДЕНИЯТА НА ЕФОР

Ἄβας PN (I 2). ACCIPID: THRAC. NOM.

Ἄβδηρα ON (I 31).: ACCIPID: THRAC. NOM. (?)

Αἶνος ON (I 10). ACCIPID: THRAC. NOM.

Ἀλιζῶνες, Ἀλαζῶνες EN (I 26). ACCIPID: THRAC. NOM. (?)

Ἀναία ON (I 36). ACCIPID: THRAC. NOM. (?)..

Θίμβρων ON (I 21). ACCIPID: THRAC. NOM.

Κριθώτη ON (I 11). ACCIPID: THRAC. NOM.

Μαριανδύνοι EN (I 14). ACCIPID: THRAC. NOM.

Μέροψ PN (I 38). ACCIPID: THRAC. NOM. CF. DETSCHEW 295.

S. Μερόπη.

Μοσσυνοίκοι EN (I 13). ACCIPID: THRAC. NOM. CF. DETSCHEW 311—312 S. μόσσυν, μόσυν.

Πάσσανδα ON (I 41). ACCIPID: THRAC. NOM.

Φάλαννα, Φάλανα ON (I 20). ACCIPID: THRAC. NOM. (?)

Φλέγρα ON (I 5). ACCIPID: THRAC. NOM. CF. Фол. Проучвания V: I. IV. 5 S. Флэгρη.

ÉTUDES DES SOURCES ÉCRITES GRECQUES SUR LA THRACE ANTIQUE VI. EPHORE: „HISTOIRE GÉNÉRALE“

Alexandre Fol

(R é s u m é)

L'étude comprend 41 fragments de l'Histoire générale d'Ephore concernant la Thrace, les Thraces et leurs relations avec d'autres peuples et cultures du Sud-Est européen. De ce point de vue-là les fragments sont interprétés afin de contribuer à l'histoire de la péninsule Balkanique.

La plus grande partie des fragments est mise en analyse critique pour la première fois. Il s'en suit quelques addenda et corrigenda des restes de la langue thrace au nombre de 13 (suppl. III).

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

КИРИЛИЦА

- Георгиев ТЕ: Вл. Георгиев. Траките и техният език. С., БАН, 1977
Данов ДТ: Хр. Данов. Древна Тракия. Изследвания върху историята на българските земи, Северна Добруджа, Източна и Егейска Тракия от края на IX до края на III в. пр.н.е. С., 1969
Извори: Г. Кацаров, Д. Дечев и др. Извори за старата история и география на Тракия и Македония. С., 1949
Фол ПИТ: А.л. Фол. Политическа история на траките от края на бронзовата епоха до края на V в. пр.н.е. С., 1972
Фол ТБ: А.л. Фол. Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. С., 1974
Фол Проучвания: А.л. Фол. Проучвания върху гръцките извори за древна Тракия I. Тракия в Периегезата на Хекатей. — Год. Соф. унив., Ист. фак. т. 66, 1976, с. 19—33; II. Тракийският логос на Херодот. — Год. Соф. унив., Ист. фак., т. 67, 1977, с. 7—25; III. Тракия в „Археологията“ на Тукидид. — Год. Соф. унив., Ист. фак., т. 68, 1978; IV. Теопомп: „История на Филип II [Македонски]“ и „Гръцка история“. — Год. Соф. унив. Ист. фак., т. 69, 1979; V. Генеалогисти и митографи от V—IV в. пр.н.е. — Год. Соф. унив., Ист. фак., т. 70, 1980

ЛАТИНИЦА

- Detschew: D. Detschew. Die thrakischen Sprachreste. Wien, 1976²
FGrHist: F. Jacoby. Die Fragmente der griechischen Historiker II A, B. Berlin, 1927
Sakellariou: M. Sakellariou. Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne. Athènes, 1977

СПИСЪК НА АНТИЧНИТЕ АВТОРИ

A p o l l o d o r u s (Wagner)
 A p o l l o n i u s R h o d. (Merkel)
 A t h e n a e u s (Kaibel)
 D i o d o r u s (Vogel)
 E u r i p i d e s Rhes. (Wecklein)
 H a r p o k r a t i o n (Dindorf)
 H e c a t a e u s (Jacoby)
 H e r o d o t u s (Feix)
 H e s i o d o s (Razch²)
 H o m e r u s (Ameis-Hentze)
 P a u s a n i u s (Jones, Schwabe)
 P i n d a r u s (Bergk, Schröder)
 P l i n i u s (Mayhoff)
 P l u t a r c h u s Vitae paral. (Ziegler), Moralia (Nachstädt-Sievekling-Titchener)
 P o l y a e n u s (Wölflin-Melber)
 [P s.] S k y l a x (Müller)
 [P s.] S k y m n o s (Müller)
 P t o l e m a e u s (Müller)
 S t e p h a n u s B y z a n t i n u s (Meineke)
 S t r a b o n (Meineke)
 S u i d a s (Bernhardy)
 T h e o p o m p u s (Jacoby)
 T h u c y d i d e s (Hude, Romilly, Smith)
 V e l l e i u s P a t e r c u l u s (Stegmann-Pritzwald)
 X e n o p h o n, Anab. (Vollbrecht), Hell. (Marchant)
 S c h o l. a d P i n d. (Drachmann)

СТАРОБЪЛГАРСКОТО ИСТОРИКО-
ЛЕТОПИСНО ТВОРЧЕСТВО ОТ СРЕДАТА
НА IX В. ДО НАЧАЛОТО НА XI В.

МИЛИЯНА КАЙМАКАМОВА

LA CRÉATION DE CHRONIQUES HISTORIQUES
À L'ÉPOQUE DU VIEUX-BULGARE DE LA SECONDE
MOITIÉ DU XIE SIÈCLE
JUSQU'AU DÉBUT DU XIE SIÈCLE

MILIJANA KAJMAKAMOVA

Рецензент;

к. и. н. *Петър Ангелов*

Редактор

доц. *Васил Гюзелев*

Приемането на християнството като официална религия за българския народ през 865 г. и последващият процес на християнизация определят развитието на българското летописание от средата на IX до началото на XI в. По своите задачи и цели то е тясно свързано с насоките на официалната държавна политика, но сега то е пречупено през призмата на християнския мироглед. Поради това една голяма част от произведенията на създадената през този период историческа книжнина е била проникната от идеите на християнската идеология, главно от универсализма и провиденциализма.¹

През посочения период старобългарското историко-летописно творчество обогатява значително своите форми и съдържание. При по-нататъшното си развитие една голяма част от неговите съчинения са обърнати с поглед към византийската историко-летописна традиция. Чрез навлизането на редица византийски исторически творби започва активното утвърждаване на концепцията, свързана с идеите на християнския провиденциализъм.

§ 1. КРАТКИ ХРОНИКИ ЗА СВЕТОВНАТА ИСТОРИЯ

Със зараждането на научно-рационалистичното познание в България в края на IX—X в. интересът на господстващата класа към историческото познание се разширява; тя обръща поглед към световната история. Този интерес се е задоволявал най-често чрез създаването на компилативни исторически съчинения с оригинален характер, в които събитията от световната история са се обяснявали от религиозна гледна точка и са се тълкували като проява на божествената промисъл. Тяхното съдържание се е определяло от социално-религиозните възгледи на авторите, принадлежащи към образованите монашески среди.

Най-старата историческа творба от такъв характер е „Историкии за бога, съдържащи накратко годините от Адам до пришествието Христово и пак от Христос до сегашния 12-и индикт“².

За първи път като историческо произведение творбата се разглежда от В. Н. Златарски.³ Научното изследване на автора обхваща главно съдържанието на „Историкии“, неговата съдба, времето, авторството и използваните от старобългарския книжовник извори.

¹ И в. Д у й ч е в. Преглед на българската историография. — *Jugoslovenski istorijski časopis*, IV, p. 42—44; *Übersicht über die bulgarische Geschichtsschreibung*. — In: *Antike und Mittelalter in Bulgarien*. Berlin, 1960, p. 51—53; Г. Т о д о р о в. Зараждане и начално развитие на българската историография (680—1018). — *Ист. пр.*, XIX, 1963, кн. 3, с. 84.

² А. Г о р с к и й и К. Н о в о с т р у е в. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отд. II. М., 1958, с. 409—434; Новобългарски текст у И в. Д у й ч е в. Из старата българска книжнина. I. С., 1943, с. 139—200 (по-нататък СБК).

³ В. З л а т а р с к и. Най-старият исторически труд в старобългарската книжнина. — *СпБАН*, 1923, кн. XXVII, с. 132—182.

След като открива и поправя грешките в хронологическите изчисления и установява до голяма степен първоначалния текст на „Историкии“, В. Златарски посочва годината на нейното написване — 893 г. Той изказва мнение за съставянето ѝ в Преславската школа именно от епископ Константин Преславски. Това свое мнение авторът подкрепя с присъствието на творбата в „Учителното евангелие“.

Голяма е заслугата на В. Н. Златарски и в уточняването на изворите, които са били използвани от българския книжовник при написването на неговата историческа творба. Това са били: „Пасхалната хроника“, в която световните събития са се излагали от сътворението на света, т.е. от Адам до 627 г. от н.е., и „Кратка хроника“ от патриарх Никифор, която представява кратко изброяване на събитията от Адам до 829 г. от н.е. Последният източник е бил продължен след смъртта на патриарх Никифор до Василий I Македонец (867—886).

Като първи исторически труд в старобългарската книжнина „Историкии“ са оценени и от страна на други слависти и историци, работили върху установяването на старобългарското историко-литературно наследство.⁴ Тази категорична оценка за значението на творбата и изследването на В. Н. Златарски позволяват „Историкии“ да бъдат разгледани от позициите на историографските принципи.

Текстът на този старобългарски исторически паметник е открит в ръкопис от XIII в. в руска редакция със следи от среднобългарски.⁵ По съдържание и форма „Историкии“ представляват кратка летописна хроника, сходна на множество византийски паметници от този род. Но като е изхождал от „Пасхална хроника“ и „Кратката хроника“ на патриарх Никифор, Константин Преславски се е опитал да създаде свое компилативно историческо произведение, притежаващо самостоятелен, оригинален облик. В качеството на историк, той се е стремил да запознае своя читател по най-прекия и достъпен начин със значителните събития от световната история. За целта в духа на теологическия провиденциализъм той излага историята на земните царства чрез управлението на техните владетели и патриарсите. Съпоставянето на съдържанието на това старобългарско съчинение с неговите византийски източници показва, че в по-голяма част от текста авторът е следвал неотменно византийския образец. Но заедно с него се съдържат и нови елементи, които не могат да се свържат с данните във византийските първоизточници. Първата проява на тези различия се забелязва в заглавието на творбата.⁶ То не може да се определи като обикновен превод на някои от заглавията на ползуваните византийски източници, а е израз на стремежа на старобългарския автор да отдели хронологически двата основни исторически периода в световната история от Адам до Христа и от Христа до времето на съставянето на „Историкии“. С това епископ Константин вероятно е искал да изложи своята концепция за развитието на световната история, позовавайки се на основата на християнското летоброене.

За да избегне сухото изброяване на владетелските имена и годините на тяхното управление, българският историк понякога излиза извън шампата на византийските образци и на няколко места добавя различни подълги или по-кратки обяснителни изречения. Например в началото при

⁴ И в. Д у й ч е в. Преглед на българската историография. . . , с. 42; В. S t. A n g u e l o v. Le „Дѣтописъць въкрѣтъць“ du recueil de Simeon. — Byzantinobulgarica, II, 1966, p. 88—91; Г. Т о д о р о в. Зараждане и начално развитие. . . , с. 85.

⁵ В. З л а т а р с к и. Цит. съч., с. 132.

⁶ Пак там, с. 162.

излагането на еврейската история авторът дообяснява на читателя: „До изхода на синовете Израилеви от египетската земя има 505 години.“ В следващите редове, преди да посочи списъка на ерусалимските царе, изтъква: „На съдиите по ред и мъчителите, които владяха Ерусалим.“ Такива добавки се срещат още на три места в произведението. Самостоятелна проява на църковно-историческите възгледи на автора е групирането на историческия материал на периоди, при което за основа на разказа са взети бележити държавни личности или важни библейски събития. Характерен пример в това отношение се явява комбинацията около управлението на Август.⁷ Може би Константин Преславски е имал за цел да свърже въплъщението на Христос с такова забележително време, каквото е било управлението на Август.

Подобен пример представлява и опитът да се посочи начинът за изчисляването на еврейската пасха независимо от византийските хронологически таблици.⁸

При посочването на оригиналните елементи в съдържанието на „Историкии“ важно място заема сведението за смъртта на император Никифор I Геник в българските земи: „Никифор 8, а месеца 9. Него убиха. . . българите на 27 юни.“ То представлява единственото сведение, отнасящо се до българската история в творбата. Върху него обръща внимание още В. Н. Златарски, който е категоричен, че тази прибавка е принадлежала на перото на Константин Преславски и е била заимствувана от друг източник. Дали той е бил византийски или български според В. Н. Златарски е трудно да се установи с положителност.⁹ От прегледа на кратките византийски хроники се установява, че в една от тях под годината 811 също е отбелязана смъртта на византийския владетел.¹⁰ Това свидетелство ни дава основание да предположим, че Константин Преславски е използвал за свой източник не само „Пасхалната хроника“ и „Кратката хроника“ на патриарх Никифор, а и друга ранновизантийска кратка хроника от IX в. Но трябва да се допълни, че между известието за смъртта на император Никифор в отбелязаната византийска хроника и това в „Историкии“ съществува известна разлика. В старобългарския източник са отбелязани още месецът и датата на самата смърт. Това позволява да се постави въпросът, дали Константин Преславски не е използвал някакъв друг незапазен старобългарски извор, откъдето е почерпил отбелязаните допълнителни сведения. Но по-важно е да се изтъкне, че направената добавка е била мотивирана от целите, които е преследвал нейният автор. Чрез нея Константин Преславски е успял да намери мястото на българския народ и държава в световната история. Тази негова проява най-ярко показва самостоятелното отношение на старобългарския книжовник към първоизточниците. Тя е свидетелство за собствено историческо мислене, макар и пречупено през християнския мироглед.

Забележителен момент в съдържанието на „Историкии“ представлява и ясното разграничаване между времето, когато император Михаил управлява заедно с майка си Теодора, и времето, когато той е самостоятелен владетел. Независимо че в изложението на тези сведения Константин Преславски е използвал данните от „Кратката хроника“ на патриарх Никифор, те са от важно значение. Те слагат началото на една основна черта в старата

⁷ В. Златарски. Цит. съч., с. 163.

⁸ Пак там, с. 164—165.

⁹ Пак там, с. 160—161.

¹⁰ P. Schreiner. Die Byzantinischen Kleinchroniken. Teil I, Einleitungen und Text. Wien, 1975, chronik N 2, p. 46—47.

славянска историография — прокарването на ясна граница между управлението на императрица Теодора и нейния син Михаил.

Съществено доказателство за творческата преработка на византийските извори се явяват и заключителните редове на българското съчинение: „Всички години от разпятieto Христово до Лъв, сегашният цар, деветстотин и осемдесет.“ Те се отнасят до управлението на Василий I Македонец (867—886) и Лъв VI Философ (886—911). В. Н. Златарски обръща внимание на годините, дадени в „Историкии“ за тяхното царуване, изказвайки мнение, че те са изчислени от Константин Преславски по българското летоброене. Чрез тях старобългарският книжовник се е опитал да придаде завършен характер на своята творба.¹¹ Подобно на началото в тях също се посочва един общ сбор на годините от рождението на Христос, неговото разпятие и годината на съставянето на съчинението. Налице е самостоятелният подбор на изходните точки при изчислението на годините на управление на споменатите в последните редове владетели. Тези известия, както и самостоятелното изчисление на Пасхата показват, че Константин Преславски е бил не само запознат с християнското летоброене, но е могъл сравнително свободно да борави с него.

Изследванията, посветени на хронологията на българските събития, отразени в някои старобългарски книжовни паметници и в „Повестъ временных лет“, показват, че до края на Първото българско царство в тях е било прилагано т. нар. българско летоброене.¹² В „Историкии“ това ясно личи при разкриването на числената стойност на последните редове от текста, отнасящи се до годината на съставянето им: „От Адам до сегашния 12-и индикт има 6406 години.“ При нейното посочване епископ Константин се е ръководил именно от това самостоятелно българско летоброене, според което „Историкии“ са написани през 893 г. Установените нови елементи в хронологията на събитията от „Историкии“ още по-ясно очертават самостоятелната позиция на творбата по отношение на нейните извори и потвърждават нейния оригинален характер.

От цялостното изложение на анализираната историческа творба личава придържането на нейния автор към здравия смисъл на систематичното изложение на световните събития. В това отношение той прилага един от характерните принципи на схоластичната философия, а именно принципа за естествения, т.е. хронологически порядък на изложението. От друга страна, световната история е представена през призмата на християнската догматика. Това не намалява историческото значение на творбата. Излязла изпод перото на преславския книжовник, тя е била подчинена на интересите, които българското общество е проявявало към световното историческо знание. В този смисъл „Историкии“ са тясно свързани с неговите нужди. Творбата е продукт на официалната историческа книжнина. Тя е имала за цел да задоволи потребностите на тогавашната българска аристокрация и предимно на монашеските среди. Съобразно с техните ин

¹¹ В. Златарски. Цит. съч., с. 161, 165.

¹² В. Златарски. Имали ли са българите свое летоброение? — СпБАН, I, 1911, с. 1—92; Iv. Du j č ev. Una pagina della civiltà bulgara nel medioevo. La cronologia bulgara. — L'Europa orientale, XIV, 1934, p. 334—342; И в. Д о б р е в. За александрийското и моравско-панонското летоброение и за някои дати в старата славянска писменост. — Год. Соф. унив., фак. слав. фил., XIX, 1976, 2, с. 158—173; А. К у з ъ м и н. Начальные этапы древне-русского летописания. М., 1977, с. 279—287. Според хронологическото изследване на Ив. Добрев за основа на преизчисляване на световните години в българската летобройна ера е бил взет коефициентът 5513.

тереси и класови позиции ходът на историята е представен чрез годините на управление на отделните владетели. Народите като действено начало в историята са игнорирани.

Българският читател е трябвало да възприеме хода на световния исторически процес чрез религиозната мистика на буквите с числена стойност, изразяващи годините на управление на владетелите. Заедно с това цифровите данни в произведението са пряк израз на хронологическата последователност на историческите събития. Така старобългарският читател е имал възможност да възприеме земната история като един непрекъснат процес на развитие.

Посредством оригиналните добавки на Константин Преславски на творбата е придадено в някои моменти по-подробно изложение на част от събитията. Това създава на летописа известна динамичност, стремеж към излизане вън от рамките на византийските кратки хроники.

Разгледаните специфични черти в историческия труд са свидетелство за това, че авторът не е следвал изцяло византийските първоизвори и се чувствувал доста свободен при написването на своята летописна хроника.

Причините за съставянето на „Историкии“ трябва да търсим в общия културен напредък на тогавашното старобългарско общество, в самата обществена среда, в която писмеността намира все по-широко разпространение и създаваната книжнина има за задача да задоволява потребностите на поданиците извън сферата на църковно-религиозните нужди. В края на IX и началото на X в. се създават и определени научни интереси, свързани с опознаването на вселената и човека. Немалка е била и ролята на навлезлите главно по официален път византийски преводни хроники.¹³ Авторът на интересуващото ни историческо произведение е ползвал активно постиженията на византийската църковна и историческа литература.

Появата на „Историкии“ в старобългарската историческа литература поставя началото на съвсем нов жанр в нея — кратки хроники за световната история. В тях историците, които обикновено са църковни личности, обясняват историческия процес с влиянието на християнския бог. В „Историкии“, както и във византийските кратки хроники са налице и прогресивни елементи по отношение представата за хода на историята. В основата на оценката на историческия процес заляга оптимистичната вяра в непрекъснатото движение на човечеството към всеобщо щастие. Но то е интерпретирано в мистико-религиозен дух чрез присъствието на божествената персона в световната история.

Към жанра на кратките хроники се отнася и още едно запазено старобългарско историческо произведение, известно като „Лѣтописѣцъ въ кратѣцѣхъ“. За първи път в историческата наука като летописен паметник то е въведено от Н. В. Степанов.¹⁴ Върху него се спира и М. Вайнгарт.¹⁵ Напоследък у нас той бе обнародван от Б. Ст. Ангелов, който установява, че като първоизвор на българския летопис е послужила „Кратката хроника“ на патриарх Никифор.¹⁶ В това отношение изследвачът открива текстологическо сходство между „двата исторически паметника“. Едновременно с

¹³ И в. Д у й ч е в. Зараждане на научната мисъл в средновековна България. — В: Сб. Българско средновековие. С., 1972, с. 432—433.

¹⁴ Н. С т е п а н о в. Летописец вскоре патриарх Никифора в Новгородской кормчей. — ИОРЯС, XVII, 1912, кн. 3, с. 293—320.

¹⁵ М. W e i n g a r t. Byzantské kronikj v literatuře cirkevné-slovenské. Přehled a rasbor filologickj. I, Bratislava, 1922, p. 58—62.

¹⁶ Б. С т. А н г е л о в. Оп. cit., p. 100—105.

това на основата на съпоставката между българските летописни хроники и техния византийски образец Б. Ст. Ангелов открива и съответните различия, които му дават основание да изтъкне самостоятелния характер и на втората запазена летописна хроника у нас.¹⁷ Според наблюденията на българския славист това летописно съчинение е било използвано от руските летописци през XI—XII в. при съставянето на техните летописи.

Текстът на „Лѣтописѣцъ въкрѣтъцѣ“ е открит в Симеоновия сборник от 1073 г. Поне засега това произведение е първата историческа творба в старобългарската книжнина, известна в ръкопис от XI в. Хрониката има следният наслов: „Лѣтописѣцъ въ кратѣцѣ от Августѣ даже и до константина и зина цѣсарѣ грѣчскыиъ“. Както се вижда, самото заглавие сочи времето на съставяне на българската хроника. Тя се отнася до двадесетте години на X в., по-точно между 913 и 927 г., когато държавнополитическият живот се е ръководел от цар Симеон.

Съдържанието на хрониката е пряко свързано с това на византийския извор. Изброяват се последователно владетелите на земните царства. Но подобно на „Историкии“ и „Лѣтописѣцъ въкрѣтъцѣ“ не може да се окачестви като механично преписване на „Кратката хроника“. Съпоставката между двата летописа ни убеждава в това. В българския вариант на „Кратката хроника“ са посочени владетели, които липсват във византийския оригинал. И обратно, някои владетели, фигуриращи във византийското съчинение, не се срещат в българското. Различия се срещат и по отношение на добавките към отделните владетели. В тях често се посочват дните на управлението им.¹⁸ Тези подробности около съдържанието на българската хроника подчертават нейния самостоятелен характер. Изследванията върху ръкописите на руската редакция на византийската хроника под наслов „Лѣтописѣцъ въскорѣ“ показват, че по всяка вероятност руските преписвачи са се ползували от неговия старобългарски превод.¹⁹

Между двете сходни старобългарски произведения също се срещат различия. Най-съществените от тях се отнасят до уточняването на някои от историческите събития. Тези разлики произтичат вероятно от използването на различни редакции на византийския извор.²⁰ Установяването на различието между двата писмени старобългарски паметника бележи развитието на историческите съчинения, които принадлежат към жанра на кратките летописни хроники. Като една от творбите на средновековната българска историко-летописна традиция „Лѣтописѣцъ въкрѣтъцѣ“ притежава определени характерни особености. Чрез хронологическата последователност, в която са изложени годините на управление на отделните царе и патриарси е прокарана отново религиозно-историческата концепция за развитието на света. В съответствие с християнския морал в произведението тя е представена като пряк резултат от божествената намеса. Както се вижда от съдържанието на творбата, нуждите от историческото познание за света в този период са се задоволявали не чрез средствата на светската информираност, а чрез посочването на отношението на владетелите към божествената

¹⁷ B. St. Anguelov. Op. cit., p. 90—91.

¹⁸ Ibidem, p. 90.

¹⁹ Б. П и о т р о в с к а я. К изучению „Летописца вскоре“ Константинопольского патриарха Никифора. — ТОДРЛ, XXXIX, 1974, с. 170—177; О третьей русской редакции „Летописца вскоре“ Константинопольского патриарха. — ВВ, XXXVI, 1974, с. 147, 153; Краткий археографический обзор рукописей в состав которых входят текст „Летописце вскоре“ Константинопольского патриарха. — ВВ, XXXVII, 1976, с. 247—254.

²⁰ B. St. Anguelov. Op. cit., p. 90—94.

личност. Престъпилите божествените закони владетели са означени от автора като „богоненавистни еретици“. В това отношение българското произведение е било в хармония с основната тенденция в духовната политика на държавната власт — укрепването на християнския мироглед на поданиците и най-вече на господстващата класа.

В сравнение с „Историкии“ „Лѣтопнсьцъ въкрѣтъцѣ“ бележи чувствителен напредък във функционалното значение на историческите произведения. В хрониката прави впечатление стремежът на автора да обясни, макар и не така задълбочено, истинските причини за свалянето и издигането на отделните владетели. Посочва се, че те са загинали чрез различни насилия.²¹

В старобългарската творба схематичното изложение на обичайните византийски хроники е заменено донякъде с една по-голяма детайлизация при изреждането на отделните факти и събития. Ето защо с основание може да се изтъкне, че „Лѣтопнсьцъ въкрѣтъцѣ“ се явява естествено продължение на традицията, чието начало се поставя от произведението на епископ Константин Преславски.

Резултатите от изследванията на тези две кратки хроники, тяхното сравнение с византийските и с подобни компилации, принадлежащи на ранната руска летопис, пораждаят основателно въпроса — дали те са достигнали до нас в своя цялостен вид. Към въпроса пръв се обръща В. Н. Златарски, предполагайки, че след известния в ръкопис от XIII в. текст на „Историкии“ са следвали и кратки хронологични данни за най-значителните събития в периода, в който е живял самият Константин Преславски.²² Липсата на по-преки данни оставя този въпрос неразрешен по отношение на „Историкии“. С по-голяма сигурност може да бъде разгледан въпросът по отношение на „Лѣтопнсьцъ въскорѣ“. Основания за нея дава изучаването разпространената редакция на руската хроника „Лѣтопнсьцъ въскорѣ“ и особено добавените сведения от българската история, посочени след управлението на император Михаил.²³ Изучаването на руската творба показва, че нейният автор неведнъж се е обръщал към различни източници за допълването на изложението на труда на патриарх Никифор. Това обстоятелство позволява да се предположи, че „Лѣтопнсьцъ въкрѣтъцѣ“ вероятно е съдържал известия и за българската история от времето на княз Борис I и цар Симеон.²⁴

Разгледаните две старобългарски творби са важно свидетелство за голямата популярност, която получават кратките византийски хроники в България. Тяхната поява се е обуславяла от изискванията в развитието на българската обществена мисъл през християнския период. Не по-малко значение за развитието на този исторически жанр в старобългарската литература имат и предпочитанията на монашеските среди към този вид историческа книжнина. В нея историята се е разглеждала от църковна гледна точка и поради това тези произведения са представлявали основно четиво за тях. Неслучайно както във Византия, така и в България те са били съставяни от лица, принадлежащи към монашеството. Разпространението на кратките хроники за света в старобългарската книжнина се е обуславяло и от конструктивното отношение, което то е имало към обществените про-

²¹ B. St. Anguelov. Op. cit., p. 96—97, 100—105.

²² В. Златарски. Най-старият исторически труд..., с. 171—172.

²³ Е. Пиотровская. К изучению „Летописца вскоре“..., с. 173—174.

²⁴ B. St. Anguelov. Op. cit., p. 90—100.

блеми в периода на християнизацията на българския народ. Религиозният мироглед на техните автори не е намалявал стойността им като творби с исторически характер. Те отразяват преустройството на историческата мисъл след втората половина на IX в. Очертават се части от новите форми в старобългарската историопис. Показват рационалното ползуване на византийските образци, съобразено с възможностите и вкуса на средата, сред която са били разпространявани.

§ 2. ЛЕТОПИСНИ НАДПИСИ И ПРИПИСКИ

Наложеният от историческите обстоятелства афинитет към византийската литература не спира развитието на утвърдените вече в българската традиция форми на летописанieto. Нейн носител са достигналите до нас епиграфски паметници с летописен характер. По-голяма част от тях са намерени около Велики Преслав. Те дават основание да се предположи, че в столичния район каменната историопис е била продължена особено активно.²⁵ Свидетелство за това се явяват фрагментарните откъси от кирилски графити, открити при Златната църква в Преслав и особено надписът на хартофилакс Павел и на презвитер Йоан (намерен при с. Теке Козлуджа — дн. с. Избул). Надписът датира от края на IX и началото на X в.²⁶ Местонахождението му, както и посочването църковните служби на техните автори показва, че в периода на християнизацията в съдържанието на летописните надписи са били отразявани вероятно и събития от църковно-политическия живот на столицата. Те са свидетелство за големите привилегии на църквата и нейните представители. Показват издигането на висшето духовенство като важен фактор в идейно-религиозния и обществено-политическия живот. Без съмнение тези паметници се отнасят към официалната летопис. Като свидетелство за това се явява споменаването на високите служебни длъжности на техните автори. Определен интерес за нас представляват и надписите от скалните черкви край с. Мурфатлар (Басараб) в северна Добруджа от X в. Те са написани от български духовни лица, принадлежащи към низшето съсловие и имат мемориален характер. Хронологическите елементи в тяхното съдържание показват обичая да бъдат точно посочвани датите и месеците на отразяваните събития.²⁷

Сред достигналите до нас надписи с летописен характер важно място заема този от Добруджа от 943 г. В историографията по-голямо внимание бе обърнато върху неговите палеографски и епиграфски особености.²⁸ Той

²⁵ Н. М у ш м о в. Монетите и печатите на българските царе. С., 1924, с. 157—158; Новооткрити средновековни печати от България. — ИБАИ, V, 1929, с. 225—230; К р. М и я т е в. Новооткрит оловен печат на български архиепископ. — ИБАИ, V, 1929, с. 250; Т. Г е р а с и м о в. Български оловен печат от IX в. — ИБАД, VIII, 1951, с. 73, 305, 328; Т. Т о т е в. Сребърна чаша с надпис от Преслав. — ИАИ, XV—XVII, 1964, с. 12; Нов старобългарски писмен паметник от Преслав. — ИАИ, XXIX, 1966, с. 64; В. Г ю з е л е в. Коя е Ана от новооткрития преславски надпис. — Ист. пр., XXIII, 1967, кн. 6, с. 83—86.

²⁶ К р. М и я т е в. Кръглата църква в Преслав. С., 1932, с. 167; В. И в а н о в а. Старобългарски надпис от с. Теке Козлуджа. — ИАИ, VII, 1932—1933, с. 319—321; Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. — Български език, V, 1955, кн. 2, с. 116—117; И в. Г о ш е в. Старобългарски кирилски и глаголически надписи. С., 1961, с. 57—95; Т. Т о т е в. Кой е презвитер Йоан от един старобългарски надпис. — ИНМВ, XVI—XIX, 1974, с. 319—320.

²⁷ Превод на В. Гюзелев от изданието на J. Barheae, St. Stefanescu. — *Din istoria Dobrogei*. București, III, 1973, p. 203, 211—212 в П. Петров, В. Гюзелев. Христоматия по история на България. I. С., 1977, с. 360—361.

²⁸ E. Comşa, D. Bogdan, P. Panaitescu. *Cezretari arheologie si petra-seul canabului Dunarba-Marea Veagra*. — *Studii si cezretari de istorie veche*, București,

представлява един от най-старите датирани кирилски надписи. Като извор за българската история той бе разгледан обстойно от В. Гюзелев и Ив. Божилов.²⁹ Запазенят текст показва, че в надписа е било отразено някакво военно-политическо събитие. Фрагментарното и непълно съдържание даде възможност да бъдат изказани различни мнения относно интерпретацията на историческите сведения в него.³⁰ Според най-широко застъпеното от тях надписът е отразявал похода на маджарите в българската държава. При своята работа върху надписа В. Гюзелев внесе една съществена корекция в разчитането на текста, направено в предходните изследвания. В първия запазен ред той разчете термина „въ гъръцѣхъ“, т.е. „във Византия“ по аналогия с често срещания се в старобългарски книжовни паметници израз: „въ вльгарѣхъ“.³¹ Тази корекция и запазената в надписа година „в лѣто г҃на“, т.е. 6451 от с. св., са изходните точки за интерпретирането на историческите сведения в него. Постановянето на неговото съдържание във връзка с известията на византийските автори относно политиката на империята на север позволи да се уточни със сигурност, че в надписа е било отразено едно от печенежките нападения срещу България, което е представлявало дело на византийската дипломация.³² То е било извършено в 943 г. Запазеното в текста на надписа име на Жупан Димитър свидетелствува, че военният отпор, даден от българските войски срещу печенежкото нападение, е представлявал една организирана акция, инспирирана от държавата. Ето защо като исторически извор надписът от Добруджа има твърде голямо значение. Той позволява да се преодолее възгледът за пасивната политика на цар Петър по отношение на Византия, засягаща съдбините на българската държава.³³ Надписът дава, макар и не цялостна представа за отбранителните мерки, които държавната власт е предприемала в своите северни области срещу изпълнителите на тази политика.

Надписът се явява едно друго красноречиво свидетелство не само за съхранението на каменната летописна традиция, но и за нейното успешно продължение на старобългарски език. Интерпретацията на историческите сведения показва, че паметникът допълва и изяснява руското летописно сведение от „Повесть временных лет“ за нападенията на печенезите в българските земи в 943 г.³⁴

Паметникът е свидетелство още, че през този период политическите успехи на българската държава са били олицетворявани не само чрез военните дела на нейните върховни персонажи, а и чрез успехите на областния държавен апарат. Освен това надписът продължава традицията от езически период — летописните паметници да се поставят във важни гранични места, какъвто е случаят с крепостта Малък Преслав.³⁵

II, 1951, p. 173; *Inscripta slava din Dobrogea din ane 943*. — *Studii (Revista de istorie si filosofie)*, Bucureşti, 1951, p. 122—123; В. И в а н о в а. Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. . . , с. 115; Д. Б о г д а н. Добруджанская надпись 943-года. — *Romanoslavica*, I, 1958, p. 88—89; И в. Г о ш е в. Старобългарски кирилски и глаголически надписи. . . , с. 78—78.

²⁹ В. Г ю з е л е в. Добруджанският надпис и събитията в България през 943 г. — *Ист. пр.*, XXIV, 1968, кн. 6, с. 40—48; I в. Б о ж и л о в. L'inscription du jupan Dimitr de l'année 943. — *ЕН*, VII, 1973, p. 11—28.

³⁰ Р. Р а п а й т е с у. *Inscripta slava din Dobrogea*. . . , p. 128—134; М. Н. Т и х о м и р о в. Начало славянской письменности в свете новейших открытий. — *Вопросы истории*, 1959, кн. 4, с. 100. За различните мнения вж. по-подробно в литературата у В. Г ю з е л е в. *Цит. съч.*, с. 43—44; I в. Б о ж и л о в. *Ор. cit.*, p. 11—13.

³¹ В. Г ю з е л е в. *Цит. съч.*, с. 41—42.

³² Пак там, с. 44—45.

³³ Пак там, с. 46.

³⁴ Пак там.

³⁵ Пак там, с. 48.

Представата за съдържанието и характера на старобългарските летописни надписи от средата на IX — началото на XI в. се разширява значително от Битолския надпис на Иван Владислав. В историческата наука той е въведен от Ал. Бурмов, който съобщава за новооткрития надпис, без да го разглежда подробно.³⁶ Неговото обнародване и цялостно разглеждане принадлежи на Вл. Мошин.³⁷

Върху палеографските и епиграфските особености на надписа, върху разчитането на неговия текст е работил също и Йордан Заимов.³⁸ Авторът изказва редица основателни несъгласия по отношение на текста, обнародван от Вл. Мошин.

Като важен извор за политическия живот от последните години на Първата българска държава надписът бе разгледан подробно от Ив. Божилов.³⁹ Той направи няколко съществени корекции в разчитането на текста на надписа, извършено от Вл. Мошин, с което допринесе за прецизирането му.

В съдържанието на Битолския надпис са отбелязани възстановяването на Битолската крепост от Ив. Владислав, титлуван като самодържец, неговият български произход, победата на Самуил и Арон над Византия през 986 г., както и поражението на Самуиловите войски от Василий II през 1014 г. В текста е посочена 6522 г. от с. св. Според четенето на Ив. Божилов в края на надписа, т.е. на 12-и ред, е била посочена и годината на съставянето на надписа. Анализът, направен върху историческите събития, позволява на автора да изкаже предположението, че той е бил съставен в периода 20. X. 1015—лятото на 1016 г.⁴⁰

По своето съдържание надписът може да бъде разделен на две части: строителна и летописна, обединени в едно от политическата идея, застъпена в него. Независимо от обстоятелствата, при които Иван Владислав заема престола, Битолският надпис и особено летописната част е свидетелство за неговия стремеж да се укрепи политическото и народностното единство на българската държава. След опустошителната война на Василий II през 1015 г. нейната съдба е била сериозно застрашена. България е била обхваната от политическо разцепление и териториално опустошение.⁴¹ Вероятно поради тези причини в надписа целенасочено Иван Владислав е изтъкнат като „самодържец на българския народ“. Той е представен като законен негов владетел, издигнат на престола според родовия принцип за онаследяването на царската власт. Тези особености в съдържанието са ярко свидетелство за официалния характер на надписа и позволяват адекватно да се схване политическата идея в него. В това отношение паметникът следва напълно традицията на официалните летописни надписи от езическия период. Промяната в интитулацията на българския владетел е представлявала една форма на реакция срещу завоевателната политика на Василий II. Нейната употреба в такъв официален документ показва, че тя е била въведена съобразно нуждите на самата политическа обстановка в България. Опасността от нейното унищожаване отново предизвиква поява на тенден-

³⁶ Ал. Бурмов. Новонамерен старобългарски надпис в Н. Р. Македония. — Пламък, 1959, кн. 10, с. 84—86. Съобщението е отпечатано и от Ал. Бурмов в Избрани произведения. Т. I. С., 1968, с. 192—196.

³⁷ Вл. Мошин. Битолска плоча из 1017 година. — Македонски език, XXVII, 1966, Скопје, с. 51—61.

³⁸ Й. Заимов. Битолски надпис на цар Иван Владислав, самодържец български, старобългарски паметник от 1015—1016 г. С., 1970, с. 15—96.

³⁹ Ив. Божилов. Битолският надпис на цар Иван Владислав и някои въпроси от средновековната българска история. — Ист. пр., XXVII, 1971, кн. 3, 1, с. 84—101.

⁴⁰ Пак там, с. 92.

⁴¹ В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. I. Ч. 2. С., 1971, с. 718.

цията към политическото олицетворение на държава и народ чрез личността на владетеля и подчертаването на неговата родова принадлежност.

Идеята за политическата независимост на българското царство по отношение на Византия е отразена още по-ясно и чрез посочването на цар Самуил като „самодържец“ и велик цар на българите“.

Честата употреба на термините „български“, „българин“, „българите“ показва, че в надписа успоредно с идеята за защита на политическата самостоятелност на страната намира място и идеята за съхранението на народностното съзнание на българския народ. В периода на политическата опасност от Византия то е представлявало основният духовен двигател в борбата срещу нея.

Важно място в надписа на Иван Владислав заемат и хронологическите данни. Посочени са месецът и денят, когато е започнато възстановяването на Битолската крепост — 20. X., както и годината на смъртта на цар Самуил.

Разглеждането на политическата насоченост на Битолския надпис, неговата практическа насоченост и хронологически елемент го очертава като оригинален летописен паметник, възникнал в края на Първата българска държава. Въпреки присъствието на християнско-религиозния елемент в първата част неговото съдържание има ярко изразен светски характер. В центъра на летописанието е поставена владетелската личност като олицетворение на държавната власт.

Анализът върху летописните надписи от средата на IX — началото на XI в. показва, че те изцяло следват формата и стила на летописните паметници от езическия период. И при тях, както и при първите в съдържанието намират отражение отново част от по-важните военнополитически събития, насочени срещу Византия. В идейно отношение те също са насочени към защита на българските държавни интереси от нейните претенции.

Следователно успоредно с появата на нови исторически произведения, свързани с разпространението и утвърждаването на християнския мироглед, българското летописание от средата на IX — началото на XI в. запазва своята конкретна историческа насоченост, продължавайки да отразява отделни важни събития от политическия живот на Първата българска държава. Въпреки своето ограничено количество разгледаните летописни надписи показват, че до края на нейното съществуване една от основните политически идеи в старобългарското летописание се явява идеята за утвърждаването на българската държавна традиция, основното мерило за която си остава Византия.

Посочените особености в запазените летописни надписи от средата на IX — началото на XI в. дават основание да се изтъкне, че през този период каменната историопис се утвърждава като една основна форма в развитието на ранното българско летописание. Тя запазва своята ярка политическа насоченост, свързана със защитата на интересите на българската държава като самостоятелна политическа сила и с утвърждаването на българската народност.

Кратката форма на летописание навлиза и се утвърждава също и сред историческата книжнина от старобългарската епоха. Като нейн носител и изразител трябва да се посочат приписките върху страниците на различните произведения с исторически и богословски характер. Броят на достигналите до нас приписки е ограничен, но въпреки това той позволява да се проникне по-дълбоко в анализа на този вид летописни паметници. Според тях особено важно е мястото и ролята на приписката на Тудор Доксов към превода на „Четири слова против арианите“ от Анастасий Александрийски.⁴² В съдър-

⁴² К. К а л а й д о в и ч. Йоан Экзарх Болгарский. М., 1824, с. 14, 89; А. Г о р с к и й, К. Н о в о с т р у е в. Описание славянских рукописей. . . , с. 32—34; В. З л а -

жанието на приписката се съобщава, че преводът на „четирите слова срещу арианите“ е направен по заповед на Симеон, титулуван като княз, от епископ Константин в годината 6414 от с.св, индикт 10. Последният е посочен като ученик на Методий. На второ място се известява, че трудът е бил преписан от монаха Тудор Доксов в годината 6415 от с.св., индикт 14, отново по заповед на Симеон.

Спомената е годината, денят и месецът, в който е починал княз Борис. „В същата година (6415) на втория ден от месец май, в събота вечерта. . .“ И накрая е отбелязано неговото най-голямо християнско дело — покръстването на българския народ, като годината е дадена по прабългарския лунен календар — *въ лѣто стхъвѣхтн*, т.е. 6374 г. от с.св.⁴³ Прегледът върху съдържанието на приписката показва нейната важна историческа стойност. С пълно основание може да се изтъкне, че по стегнатото си изложение тя напомня на паметниците на каменната историопис. Със своето съдържание приписката е ценна не само като домашен исторически извор, но и като летописна творба. Събитията са изложени последователно в техния хронологичен порядък. С отбелязването на посочените забележителни дати, както и някои подробности от своята съвременност авторът на приписката — Тудор Доксов, изгражда в съзнанието на читателя една обобщена представа за културно-политическия подем на България по време на княз Борис и цар Симеон. Непосредствен израз на синтезираната историческа мисъл в приписката са изразните средства, употребени в нея. Титлата на Борис „княз“ е съпроводена с епитета „велики“, с което българският владетел е бил поставен в най-високо положение. С отбелязването на книжовната дейност на епископ Константин и Тудор Доксов, покровителствувана от Симеон, както и построяването на „златна църква“ на устието на Тича по негова заповед в приписката своеобразно се отразява културната и строителната дейност на този български владетел.

Важните летописни елементи в приписката на Тудор Доксов са пряко свидетелство за пренасянето на кратката форма, характерна за каменната историопис в книжовната летописна традиция от X—XI в.

Достоверният характер на летописната приписка към превода на четирите слова срещу арианите на Анастасий Александрийски, отразяваща съвместната книжовна дейност между епископ Константин Преславски и Тудор Доксов, ни позволява основателно да обърнем поглед към друг подобен книжовен паметник — именно приписката към старобългарския превод на „Катахезите на Кирил Ерусалимски“.⁴⁴ В нея се отбелязва нов момент от съвместната дейност на двамата книжовници, чиито имена са посочени в самия паметник: „Господи, помогни на своя раб Теодор, който завърши тези книги. Да му даде бог опрощение на греховете. И на раба божий Кон-

тарски. Кой е бил Тудор Черноризец Доксов. — Беломорски преглед, IV, 1897, 3, с. 42—46; И в. Д у й ч е в. СБК, I, с. 76, 214—216; A. V a i l l a n t. Discours contre les Ariens de saint Athanas. Sofia, 1954, p. 6—12; Е. Г е о р г и е в. Разцвет на старобългарската литература. С., 1962, с. 330—333.

⁴³ Хронологията в приписката е била обект на проучване от много специалисти, изследвали нейната историческа стойност. В. З л а т а р с к и. Имали ли са българите свое летописание. . . , с. 79—80; A. V a i l l a n t et M. L a s c a r i s. La date de la conversion des Bulgares. — Revue des études slaves, XIII, Paris, 1933, p. 5; I в. Д у ж е в. Una pagina della civiltà bulgara. . . , p. 339—342; A. V a i l l a n t. Discours contre les Ariens. . . , p. 7—8; П. П е т р о в. За годината на налагане на християнството в България. — ИИИ, 1964, XIV—XV, с. 573—574; И в. Д о б р е в. Цит. съч., с. 169.

⁴⁴ А. Горский, К. Невоструев. Описание рукописей. . . с. 47—48; A. V a i l l a n t. La traduction vieux-slave de Catecheses de Cyril de Jérusalem. — BSL, IV, 1932, p. 253.

стантин, който написа тези книги.⁴⁵ Наред с това тя има и друго значение — че утвърждава Тудор Доксов като представител на Преславската книжовна школа. Ето защо, въпреки че в нея не срещаме изобилие от исторически сведения, като например в приписката към словата на арианите, смятаме, че трябва да ѝ бъде отредено заслужено място сред паметниците на кратката историопис.

За историята на българското летописание е съхранена още една, колкото ценна, толкова и трудна за разкриване приписка, излязла изпод перото на презвитер Григорий.⁴⁶ Тя е била открита в известния Архивски Хронограф след IV книга на Хрониката на Йоан Молала. В нея е отразена книжовната и преводаческа дейност на презвитер Григорий. По-конкретно се съобщава, че той е превел от гръцки на славянски език „Книги на божия Стар завет, разкриващи образи от Новия завет, както е истината“.⁴⁷ Посочено е времето, когато той е работил — „при българския княз Симеон, син на Борис“. Изтъкнато е високото положение, което е заемал авторът в църковната йерархия: „презвитер и мних Григорий, черковник на всички български църкви“. Поради това приписката има важно значение и като извор за църковната уредба на българската държава. В нея също се потвърждава отново голямата образованост и покровителствена дейност на цар Симеон над книжовниците от Преславската школа. В нея се повтаря една важна подробност, която се среща и в приписката на Тудор Доксов — посочването на Симеон като син на Борис. Следователно заедно с първия паметник приписката на презвитер Григорий показва дълбокото почитание, което са имали старобългарските книжовници към княз Борис.

Руският славист Е. И. Евсеев конкретизира точно характера на книгите, които е превел презвитер Григорий според неговата приписка: Исус Навин, Съд и Рут, т.е. произведения, имащи важно значение за християнската идеология.⁴⁸ В славяноведението този български книжовник отдавна е оценен като забележителен преводач на църковната и гражданската история. Интересното при него е, че той разкрива историческото развитие на човечеството с типични средства на средновековната историография — посредством легендарните библейски разкази. Разгледана от тази страна, приписката е ново свидетелство за интереса, който старобългарското общество е проявявало към световната история, използвайки Библията като източник на познание.

За времето, в което е бил съставен паметникът, откриваме сведения в неговото съдържание. Презвитер Григорий извършва, както вече бе посочено, своята преводаческа дейност при Симеон. Може да се допълни още и това, че по време той стои близко до приписката на Тудор Доксов, т.е. края на IX — началото на X в. Като довод в полза на това мнение може да бъде посочен фактът, че в приписката на презвитер Григорий Симеон отново се титулува като „княз“.

Разглеждането на съдържанието на приписките позволи да се разкрие тяхната стойност като историко-летописни паметници. Техните автори са

⁴⁵ П. Петров и В. Гюзелев. Христоматия по история на България. I, с. 133.

⁴⁶ К. Калайдович. Йоан Экзарх Болгарский. . . , с. 15—16; М. Оболенский-И. Летописец Переяславля Суздальского. Т. 201, апрель, М., 1858—1859, с. 6; И. Евсеев. Григорий Пресвитер, переводчик болгарского царя Симеона. — ИОРЯС, VII, 1902, 3, с. 356—357; С. Палаузов. Век болгарского царя Симеона. — В: Избранные труды. I. Исследования по истории на България и европейския югоизток през Средновековието. С., 1974, с. 199.

⁴⁷ П. Петров и В. Гюзелев. Христоматия по история на България. . . , I, с. 333.

⁴⁸ И. Евсеев. Григорий Пресвитер. . . , с. 357—363.

се опитали да възвеличат книжовния разцвет на България в периода на нейната християнизация. Те използват отразяването на своята книжовна дейност като средство за възхвала на най-ярките държавни личности в този период — княз Борис и неговия син Симеон.

Анализът върху съдържанието на летописните надписи и приписки, върху техните летописни елементи показва тяхното място в историята на българското летописание от средата на IX — началото на XI в. Те осъществяват приемствеността между историко-летописната традиция през езическия период и нейното по-нататъшно развитие през християнската епоха. Те се превръщат в изразител на една от формите на самостоятелното развитие на старобългарската историопис.

§ 3. ИСТОРИЧЕСКА ПУБЛИЦИСТИКА И ИСТОРИЧЕСКИ РАЗКАЗИ

Общият културно-политически напредък на българската държава в края на IX и началото на X в. предизвиква по-голямо жанрово разнообразие в нейното летописание. Разцветът на старобългарската книжнина и зараждането на научната мисъл⁴⁹ благоприятствуват за появата на исторически творби с оригинален характер, в които самостоятелното мислене и остро политическо чувство на техните автори се открояват особено ярко. В центъра на тяхното летописание са поставени защитата на славянската писменост и укрепването на българската народност. Широкият отзвук, който получават тези важни общественно-политически въпроси в старобългарската книжнина, създава условия за възникването и развитието на историческата публицистика в нея.

Сред паметниците, принадлежащи към този жанр, е запазена творбата „О писменѣхъ Черноризца Храбра“⁵⁰. В Храбровото произведение основният въпрос, поставен от автора, е разгледан подробно и с вещина. Защитата на славянската писменост е извършена чрез изложението на множество исторически факти, които убедително изграждат и потвърждават идеята на Черноризец Храбр за правото на нейното самостоятелно съществуване наравно с гръцката, латинската и еврейската. Тази задълбоченост в творбата

⁴⁹ Е. Георгиев. Разцвет на старобългарската литература. . . , с. 340; Ив. Дуйчев. Зараждане на научната мисъл в средновековна България. . . , с. 432.

⁵⁰ К. Калайдович. Иоан Экзарх Болгарский. . . , с. 184—192; О. Бодянский. О древнейшем свидетельстве что церковно-книжный язык есть славяноболгарский. — ЖМНП, ч. 38, II отд., 1849, с. 40—45; Й. Срезневский. Древние писмена славянские. — ЖМНП, ч. 59, II отд., 1848, с. 32—36; В. Ягич. Разсуждения южнославянской и русской старины в церковнославянском языке. Исследования по русскому языку. Т. I. СПб., 1895, с. 448—451; P. Safarik. Mníchа Chabра o písmenech slovanských. Praha, 1851; К. Кеуев. К истории изданий И. П. Шафариком сказания Черноризца Храбра „О писменах“. — ТОДРЛ, XIX, 1963, с. 448—451; В. Златарский. Кой е бил Черноризец Храбр. История на българската държава. . . , I. Ч. 2, с. 853—860; Й. Иванов. Български старины из Македония. С., 1931, с. 446—470; К. Куев. Черноризец Храбр. С., 1967, с. 11—19.

Голямо е мястото и на изследванията, посветени на литературното и историческото значение на творбата. М. Генев. Цар Симеоновият век в литературата. — БИБ, I, 1928, 4, с. 110—113; В. Велчев. Черноризец Храбр като ритор. — Българска мисъл, XIII, 1938, 6, с. 381—391; В. Киселков. Българската книжнина през Симеоновия век. С., 1943, с. 70—84; П. Динев. Черноризец Храбр. — Език и литература, VIII, 1953, 1, с. 47—57; Е. Георгиев. Разцвет на старобългарската литература. . . , с. 304—329; К. Куев. Черноризец Храбр. . . , с. 149—164; В. Златарский. История на българската държава. . . , I. Ч. 2, с. 820—829; Ив. Дуйчев. СБК-И, с. 203—210; Рационалистични проблисъци в славянското средновековие. . . , с. 467—469.

има особено важно значение от историографска гледна точка, защото тя показва начина и метода на нейното построяване.

Първите исторически факти, посочени от Черноризец Храбър, осведомяват за основните етапи в развитието на писмото у славяните. Според данните първоначално те са задоволявали своите писмени нужди посредством употребата на отделни знаци: „Прочее преди славяните няхаха книги, но бидейки езичници, четяха и гадаеха с черти и резки.“⁵¹

Вторият етап от развитието на писмото у славяните според известията в съчинението се е обуславял от приемането на християнството. Съгласно тази религиозна промяна е било необходимо славянския език да се приспособи към римската и гръцката азбука. Съобщава се за трудностите при приспособяването на славянската реч към гръцката писменост и за дългогодишната употреба на последната. „И така беше много години.“ Широката ерудиция на Черноризец Храбър и неговата добра граматическа образованост са му позволили да открие несъответствието между устройството на славянския език и гръцката азбука.

Особено ценни са данните, които показват създаването на славянската азбука. Най-напред е посочен нейният създател Константин Философ — Кирил, след което авторът се спира върху нейния произход „... и той им състави 38 букви: едни по образец на гръцките букви, а други пък според славянската реч“⁵². В тази част на паметника се съдържат и данни за семитския произход на гръцката азбука, които са напълно достоверни.⁵³

Най-голямо място в старобългарския паметник е посветено на данните, които отразяват идеологическата борба между Византия и християнска България. Те се явяват значимо историческо свидетелство за един критичен период в българския духовен живот, когато борбата за правото на съществуване на старобългарската писменост се води в общоидеологически и държавнополитически аспект. Точно и кратко е посочена същността на трите основни обвинителни пункта на византийската идеологическа доктрина, отправени срещу славянския език и книга. Тези редове от творбата отразяват борбата срещу триезичната ерес, проповядвана от византийските духовници сред българското християнизирало се общество.⁵⁴

Като високообразована личност авторът е далеч от формалното запознаване на читателите с такъв важен обществено-политически въпрос като правото на самостоятелен славянски език и писменост. Историческите и богословски доводи са изложени аргументирано. Проучванията върху източниците на Черноризец Храбър показват, че той е ползвал произведения на известни византийски автори, като Псевдо-Теодосий, Климент Римски, Георги-Монах Амартол и др.⁵⁵

В полемичен дух той противопоставя на византийските си опоненти тогавашното научно знание за развоя на писмеността. Така от позицията на светския научен мироглед Черноризец Храбър развива концепцията за еволюцията на събитията и явленията. На тази основа разкрива общите закономерности в развитието на славянската и гръцка азбука. Ето защо основателно това негово схващане в литературата се оценява като първа

⁵¹ Христоматия по старобългарска литература. С., 1974, с. 99 (по-нататък ХСЛ).

⁵² Пак там.

⁵³ К. К у е в. Черноризец Храбър. . . , с. 188; И в. Д у й ч е в. СБК, I, с. 204—206.

⁵⁴ К. К у е в. Черноризец Храбър. . . , с. 22, 135—148, 188—189.

⁵⁵ И в. Д у й ч е в. СБК, I, с. 205—271; К. К у е в. Черноризец Храбър. . . , с. 56—

проява на рационалистичен пробыськ в историческото книжовно познание на славянското средновековие изобщо.⁵⁶

Като изтъква светостта на славянската писменост, Черноризец Храбър постига и утвърждаването на божествения произход на самата старобългарска книжнина. В това отношение той следва традицията на Кирил и Методий, прилагайки я в борбата с византийската църква. Ръководен от идеята за извоюването на народностните принципи, по които е трябвало да се изгражда духовният живот на християнска България, за да придаде по-голяма тежест на делото на Кирил и Методий, Храбър сочи, че то е резултат от божествената промисъл. „А славянските книги сам св. Константин, наречен Кирил, ги преведе и буквите създаде за малко години, онези мнозина, 7 души, и за много години създадоха техните букви. . . Затова славянските букви са по-свети и по-почит, защото свет мъж ги е създал, а гръцките — елини-езичници.“⁵⁷ Чрез тази особеност, както и чрез поставянето върху една обща божествена основа на славянската, гръцката и еврейската писменост авторът осъществява строго определена политическа цел — неутрализирането на византийското политическо и църковно влияние върху България. Именно в защитата на своята политическа идея Черноризец Храбър излага така задълбочено своите доводи.

В заключителната част на творбата се съдържат още две исторически известия. В първото се изтъква, че славянската азбука, създадена от Кирил и Методий, по времето на Черноризец Храбър все още се е устройвала, а във второто е посочена годината, в която е била създадена славянската азбука от Кирил и Методий — „в годината 6363 от създаването на света“. Първото известие вероятно визира преустройството на глаголицата и създаването на кирилицата от Кирило-Методиевите ученици в България.

За да уточни по-подробно годината, в която се създава славянската азбука, Черноризец Храбър намира за необходимо да посочи такива реални политически фигури като: византийския император Михаил III (856—867), княз Борис I (852—889), княз Ростислав (846—870) и панонския владетел Коцел (861—874), т.е. личности, имащи най-значителна роля в разпространението на славянската писменост.

Анализът върху съдържанието на съчинението „О писменехъ Чръно-рица Храбра“ показва, че той не би могъл да има завършен характер, без да бъде свързан с личността на неговия създател. Той написва своя трактат за славянската писменост, ръководен от своето обществено съзнание, докосвайки се до съдбата на българската държава. Всичко това той съчетава с отлично синтезирана историческа мисъл. Присъствието на критичното отношение към използваните византийски източници, противопоставянето на своите граматически и исторически познания определят оригиналният характер на творбата. Тези особености в писателската и гражданската личност на Черноризец Храбър, нейният голям вътрешен исторически заряд дават основание той да бъде посочен като създател на историческата публицистика в старобългарската литература. Като публицист той е свързан с реалната социална и политическа обстановка в България от края на IX — началото на X в. Тогава най-вероятно е било написано и произведението. За времето, в което е създадено, то се оказва най-действеният историко-публицистичен труд, превръща се в истинска апология на славянското дело. Тази свежест в старобългарското произведение е произтичала от самото държавнополитическо състояние на България в края на

⁵⁶ И в. Д у й ч е в. Рационалистични пробысьци в славянското средновековие. . . , с. 467—468; К. К у е в. Черноризец Храбър. . . , с. 155—157.

⁵⁷ ХСЛ. . . , с. 100.

IX — началото на X в. Нейното историческо обособяване в европейския Югоизток по времето на княз Борис и цар Симеон, формирането на българската народност, активната съпротива срещу византийското църковно и политическо влияние слагат отпечатък върху историческия труд на Черноризец Храбър. Той става носител на ярко изразената тенденция в българския духовен живот към самостоятелно организиране, обусловено от силно повишеното единно историческо и народностно съзнание на българите.

Утвърждаването на книжовната тенденция в старобългарското летописание благоприятствува и за появата на историческия разказ като своеобразна форма на отражение на различни общественно-политически събития. Той става израз на художествения усет на летописците и на техния афинитет към основното и специфичното в духовния живот на българската народност и държава. Заедно с това историческият разказ се появява, за да задоволи необходимостта от един по-жив и увличащ маниер на отражение на отделни идеи и явления, като християнизацията на българския народ, утвърждаването на славянската писменост, защитата на политическата и териториалната независимост на държавата.

За историята на старобългарското летописание от този жанр исторически творби е оцелял разказът „Чудото на свети Георги с българина“⁵⁸.

Откриването на старобългарския препис на разказа в ръкописен южнославянски пролог от XIV—XV в. в сръбската редакция създаде известен тласък в по-нататъшното му проучване.⁵⁹

Основният мотив в разказа е свързан с чудотворната сила на св. Георги, проявена чрез железния кръст, носен от българина Георги. Творбата започва с неговата изповед, в която съобщава, че ще разкаже за историята на този железен кръст. Посредством този въвеждащ агиографски мотив авторът насочва своя разказ към отразяването на събития, засягащи историята на българската държава по времето на княз Борис I и цар Симеон. Най-напред е отбелязано покръстването на българите, което от автора е свързано с държавната дейност на княз Борис I. Отражена е конкретно неговата християнизаторска политика — разрушаването на езическите светилища, разпространението на християнската книжнина, средоточаването на византийски духовници, издигането на църкви и манастири. Определено място заема и тревожното управление на княз Владимир и детронирането му от Симеон. Сведенията за българо-маджарската война (895 г.) и главно сраженията от 895 г., станали в Северна Добруджа, заемат основен дял в разказа. Но трябва да се изтъкне, че от автора те са използвани като фон, върху основата на който той показва чудодейната сила на светеца. Тази осо-

⁵⁸ Х р. Л о п а р е в. Чудо святого Георгия о болгарине. Памятники древней письменности. СПб., 1894, с. 1—21; В. З л а т а р с к и. История на българската държава през средните векове. . . , I, Ч. 2, с. 249—252, 260—262, 281; Й. И в а н о в. Български старини из Македония. . . , с. 43; И в. Д у й ч е в. СБК, I, с. 70, 210—212.

⁵⁹ И в. С н е г а р о в. Старобългарският разказ „Чудо на свети Георги с българина“. — ГДА, IV, 1954—1955, с. 217—225; Б. Ст. А н г е л о в. Старославянски текстове. Нов препис на старобългарския разказ „Чудо на свети Георги с българина“. — ИИБИ, III—IV, 1954, с. 167—173; Сказание за железния кръст. — В: Старобългарска литература. Материали и изследвания. I. С., 1971, с. 124—128.

Като литературна творба и домашен исторически извор паметника е разгледан от редица автори: П. Д и н е к о в. Старобългарска литература. . . , с. 160—163; Е. Г е о р г и е в. Разцвет на старобългарската литература. . . , с. 340—346; В. З л а т а р с к и. Кой са били вътрешни и външни боляри. — В: Сборник в чест на С. Бобчев, С., 1921, с. 46—57; И в. Д у й ч е в. СБК, I, с. 210—212; В. Г ю з е л е в. Княз Борис I. С., 1969, с. 467; И в. Б о ж и л о в. Към хронологията на българо-маджарската война при цар Симеон 894—896. — ВИС, 6, 1971, с. 20—33.

беност изпъква още по-добре, като се добави, че в разказа не са отбелязани началото и краят на войната.⁶⁰

Прегледът върху съдържанието на творбата показва ясно нейната непосредствена близост с основните събития от културно-политическия живот на българската държава по времето на княз Борис и цар Симеон. Текстологическото съпоставяне на трите основни преписа позволи да бъдат отбелязани съществени моменти, насочващи към старобългарския оригинал на творбата.

Сравнението между двата руски преписа и старобългарския от XIV в. показва, че първите редове от разказа за Йосиф Черноризец най-вероятно са резултат на една късна интерполация от страна на неговите преписвачи. В старобългарския препис архиепископът, доведен от княз Борис I, е споменат с името Стефан. Тази съществена отлика показва, че споменатият свети Йосиф не може да се идентифицира с първия български архиепископ, който се именувал именно Стефан.⁶¹

За издирването на оригиналния състав на творбата важно значение имат сведенията, дадени за свалянето на княз Владимир от Симеон. Сравнението между текстовете на руските преписи, старобългарския и житието на св. Климент Охридски, и „Житието на петнадесетте тивериуполски мъченици“ не установява сходни моменти между тях. Това показва, че сведенията в старобългарската творба са предхождали и са били независими от данните, посочени в Теофилактовите съчинения. Историческата достоверност на споменатите известия се подчертава особено ясно от сходството им към сведенията в хрониката на Регино.⁶² Всички тези съпоставки показват, че редовете, отнасящи се до детронирането на Владимир, са принадлежали на самия оригинал. Епизодът за изцелението на жената на българина Георги и направата на железния кръст в старобългарския препис отсъства в по-голяма част от публикуваните руски преписи.⁶³ Тази отлика е съществен аргумент в подкрепа на оригиналния, старобългарски характер на творбата.

Цялостното съдържание на произведението показва, че то е представлявало едно от средствата, които са спомагали за утвърждаването на християнския мироглед сред българския народ. Но историческият фон, върху който се пресъздава чудотворството на железния кръст, е изпълнен с ясно изразена патриотична и политическа тенденция. Тя се е определяла от историческите условия, в които е била създадена творбата. По всяка вероятност тя възниква в края на IX в., когато важните реформи в културно-политическия живот на българската държава оттекат активно в творчеството на старобългарските книжовници, за да укрепят още по-силно народността и историческо съзнание на българския народ. Основните събития в живота на българската държава при княз Борис и цар Симеон са приведени, за да се почувствува по-образно духът на тяхната епоха.

Авторът е доловил и отразил най-съществените прояви, които са отбелязали духовното издигане на българския народ. Той е направил опит да даде собствена историческа преценка за времето, в което е живял, да погледне отстрани съдбата на своя народ. Навярно поради това той отбелязва „Отче игумене Петре! Аз съм от новопокръстения български народ. . .“⁶⁴

⁶⁰ И в. Б о ж и л о в. Цит. съч., с. 29.

⁶¹ В. З л а т а р с к и. Български архиепископи и патриарси. — ИБИД, VI, 1924, с. 49—59; История на българската държава. . ., I. Ч. 2, с. 249—252, бел. 1, с. 260—262; И в. Д у й ч е в. СБК, I, с. 211; И в. С н е г а р о в. Старобългарският разказ „Чудо на свети Георги с българина“. . ., с. 225.

⁶² В. З л а т а р с к и. Кой са били вътрешните и външните боляри. . ., с. 50.

⁶³ Б. С т. А н г е л о в. Сказание за железния кръст. . ., с. 124—128.

⁶⁴ П. П е т р о в и В. Г ю з е л е в. Христоматия по история на България. I, с. 335.

Определянето на българския народ като „новопокръстен“ и „новопросветен“ показва, че в творбата е направен опит да се потърси по нов начин неговото място сред останалите християнски народи. Тук проличава много добре историческата точност на авторовата мисъл. Макар и проникната от месианската идея, тя е подплатена с редица важни исторически свидетелства. Тази характерност проличава най-напред от посочването на княз Борис като „избраник на бога“. Авторът изхожда от конкретния исторически факт за християнското име на българския владетел, за да го превърне в реликва за народа, в негов Месия. Поради това той съобщава, че в „светото кръщение“ той е наречен Михаил. Именно по този апокалиптичен елемент старобългарското произведение твърде много си схожда с апокалиптичните византийски творби. Месианската роля на княз Борис е посочена по-нататък чрез сбития разказ за най-важните моменти от неговата християнизаторска политика. Сведенията за „победата“ над „непокорливия български род“, за неговото просвещение в християнството са достоверни и намират потвърждение в останалите извори за държавната дейност на княз Борис I.⁶⁵ Тази част от произведението разкрива стремежа на автора да посочи правото на самостоятелно съществуване на „новопокръстения български народ“. Тази своя задача той реализира твърде устойчиво посредством данните за утвърждаването на българите в лоното на християнството по правилата на църковните канони: „... Утвърди ги със светите книги в правата християнска вяра, като доведе архиепископа св. Йосиф (Стефан) и други учители и наставници, съгради черкви и манастири, постави епископи, попове, игумени, които да учат и ръководят народа му по божия път.“⁶⁶

В жанрово отношение творбата може да се определи като исторически разказ, в който на основата на агиографския елемент — чудото, се споменат важни културно-политически и религиозни събития от втората половина на IX в.⁶⁷ Разказът е ново свидетелство за разнообразието в старобългарската историческа литература. В практическо отношение творбата е задоволявала духовните интереси на един по-широк кръг от читатели, надхвърлящи средата на висшата феодална аристокрация. Тази практическа насоченост на разказа „Чудото на св. Георги с българина“ показва стремежа на създаваната през този период историческа книжнина да напуска строго официалните очертания и да придобива една по-голяма обществена популярност.

Една друга проява на тази демократизация в старобългарската историческа книжнина се явява новооткритото „Сказание за железния кръст“. За пръв път то се публикува и обнародва от Б. Ст. Ангелов.⁶⁸ Тази творба е открита в един руски ръкописен сборник от края на XV и началото на XVI в. в сбирката на Уваров. Насловът и началото на творбата имат следното съдържание: „Сказанне чюдеснхъ свѣтаго великаго и славнаго мѣченика Христова гевургіа господнъ благословн.“

Сюжетът е свързан отново с чудотворството на св. Георги, представено в десет чудеса, обединени в един разказ. Той започва с повествованието на самия автор, който последователно включва няколко разказвача, които описват чудесата на св. Георги. След тяхното повествование в края на произведението авторът отново се намесва, за да придаде завършен вид на

⁶⁵ В. Златарски. История на българската държава... I, Ч. 2, с. 18—210.

⁶⁶ П. Петров и В. Гюзелев. Христоматия по история на България. I, с. 335.

⁶⁷ Ив. Снегаров. Старобългарският разказ „Чудо на свети Георги с българина“... с. 225—226.

⁶⁸ Б. Ст. Ангелов. Сказание за железния кръст... с. 121.

своего произведение. Съдържанието подчертава умението на автора да разказва и да привлича вниманието на читателите.⁶⁹ Използувани са и различни художествени изразни средства, които засилват разнообразието в стила на автора. Наред със своите литературни достойнства за нас творбата е ценна като представител на историческата книжнина. Преди всичко тя допълва състава на малко запазените произведения, които е трябвало да изпълняват ролята на средство за утвърждаването на християнския мироглед сред старобългарското общество. Наред с това в разказите на отделните лица се споменава за реални владетели и други персони, посредством което читателите са обогатявали своето историческо и географско познание за чуждите земи. Характерен в това отношение е разказът „чюдо. Д. ѿ попови снѣ“⁷⁰.

Особено забележителни са разказите, които се водят от името на българите Георго и Климент.⁷¹ Те отбелязват твърде голямо сходство със съдържанието на разглеждания по-горе самостоятелен разказ „Чудото на св. Георги с българина“. Но трябва да се отбележи, че историческите сведения в тях са съкратени. Там например при „чюдо. Д. ѿ крѣстѣни блѣгаринѣ“ пасажът за управлението на Владимир е сбит доста, което вероятно е резултат от разпространението и преписването на самото „Сказание“. От важно значение за потвърждаването на близостта между „Сказанието“ и самия разказ „Чудото на св. Георги с българина“ е отбелязването на архиепископа, доведен от княз Борис, също с името Стефан.⁷² Освен това като цяло това чудо от „Сказанието“ е сходно с разказа и по своята идейна насоченост. Преди всичко ясен е стремежът на автора да свърже своя разказ здраво с българската действителност с отразяването на верни моменти от политическия и духовния живот на държавата в периода на нейната християнизация. Разбира се, трябва да се изтъкне, че политическата насоченост тук е загубила още повече от своята непосредственост, но тя се усеща чрез мисълта на автора и неговия патриотизъм.

Разгледаните особености на творбата позволяват с основание засега да се потвърди нейният старобългарски произход. Важен аргумент в полза на това мнение е и самото име на автора, което е било твърде разпространено у нас през Средновековието (Ходоул). По своята форма творбата представлява компилация, получена в резултат на внимателния подбор на чужди — главно византийски, и домашни разкази за св. Георги.⁷³ Съдържащите се в „Сказанието“ исторически известия са представлявали един своеобразен източник за политическия живот както на България, така и на други държави и народи. Ето защо тази творба може да бъде определена като летописен разказ с определена политическа тенденция и практическа насоченост.

Към групата на историческите разкази трябва да бъде отнесен и разказът за покръстването на княз Борис и българите.⁷⁴ Този разказ, независимо че е бил съставен в България през XIV в., е имал за свои източници вероятно и недостигнали до нас исторически творби от IX—X в. Основание за това предположение ни дават интересните сведения за живота на българите от този период.

⁶⁹ Б. Ст. Ангелов. Сказание за железния кръст..., с. 128—129.

⁷⁰ Пак там, с. 129—130.

⁷¹ Пак там, с. 137—138.

⁷² Пак там, с. 141—143; 147—151.

⁷³ Пак там, с. 141.

⁷⁴ Старобългарски разказ за покръстването. Превод на В. Гюзелев от Я. Яцки и р. с. к. и. Мелких тексты и заметки по старинной славянской и русской литературам. — ИОРЯС, VII, 1903, I, с. 112 в Христоматия по история на България. I, с. 200—201.

Разглеждането на съдържанието, идейната и практическата насоченост на историко-публицистичните творби и разкази позволява да бъде отбелязано тяхното място и значение в развитието на българското летописание. Като че ли те се очертават като най-непосредствен израз на положителната страна на византийското влияние в старобългарската историческа книжнина. Те са обърнати с лице към византийската литература, но не за да ѝ подражават механично, а за да се възползват от нейните форми и някои сюжети. Съдържанието на разгледаните творби показва, че техните автори асимилират прочетеното от своите византийски източници и успяват да създадат произведения с оригинален характер, които са отразявали основните събития в българския общественно-политически живот от втората половина на IX — началото на X в.

§ 4. КНИЖОВНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ С ИСТОРИКО-ЛЕТОПИСНИ ЕЛЕМЕНТИ

Към паметниците с историко-летописни елементи трябва да се отнесат няколко важни произведения на старобългарската църковна литература: първото житие на Наум, Прост ранното житие на Климент Охридски, Житието на петнадесетте тивериуполски мъченици от Теофилакт Охридски и „Беседата на Превитер Козма срещу богомилите“. Мястото им в историята на старобългарското летописание се определя от историческите известия в тяхното съдържание. Те имат значението на едно особено външно допълнение; което разширява и задълбочава представата за съдържанието и формите на българската историопис от средата на IX — началото на XI в. Сведенията за културно-политическия живот на българската държава в тези произведения позволява да се търси основателно тяхната летописна основа. Тази идея възниква в края на XIX и началото на XX в., когато се откриват по-голяма част от житията за Кирил и Методий и техните ученици.

Сред тях важно място заема първото (най-старо) житие на превитер Наум, написано вероятно от последовател на Климент и Наум.⁷⁵ То е обнародвано по едно и също време от Й. Иванов и руския славист П. А. Лавров. Творбата е издадена с коментар на Ив. Дуйчев. Според него вероятно тя е била създадена по времето на цар Петър (927—969). Въпреки своето кратко съдържание това житие получава висока оценка още от своите откриватели. То е първостепенен източник не само за дейността на Наум, но и за живота и съдбата на останалите Кирило-Методиеви ученици. Значението му се допълва и от съдържащите се в него елементи на историческо повествование. Те не могат да бъдат рязко отделени от агиографските известия, но все пак тяхното посочване е възможно.

Те се забелязват още в началото при разкриването на живота и просветителската дейност на Наум. Неговата роля в културно-политическия живот на държавата е показана чрез изтъкването му като заместник на Климент Охридски. Поверяването в негови ръце на просветителска дейност в югозападните български земи става по нареждането на Симеон, отбелязан в житието като „благочестен цар“⁷⁶. Събитията са пресъздадени стегнато и

⁷⁵ Й. И в а н о в. Български старини из Македония. . . , с. 305—311. Паметникът е обнародван и от П. Л а в р о в. Жития св. Наума Охридского и служба ему. — ИОРЯС, XII, 1908, 4, с. 1—7. Творбата е издадена с коментар и от И в. Д у й ч е в. СБК, I, с. 60—62, 201—202; Пространното гръцко житие и служба на Наум Охридски. — В: Константин Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, с. 261—279.

⁷⁶ Й. И в а н о в. Български старини из Македония. . . , с. 306.

напомнят за краткото историческо повествование. Тук житийният елемент е само загатнат, което показва, че старобългарските житиеписци все още не са били сковани от каноническите изисквания на агиографската литература и в творчеството си са се ръководили от съзнанието, че са били и летописци на своята съвременност.

Сведенията за презвитер Наум не заемат цялото съдържание на житието. Обособена композиционна единица в него се явява сравнително дългия разказ за съдбата на Кирило-Методиевите ученици след прогонването им от Моравската земя в 885 г., за злините на тамошните славяни, нанесени им от нахлуването на маджарите „поради сторените им беззаконни дела, заради ересите“. Въпреки че авторът не се доуточнява, става ясно, че в тази част от житието той е обърнал мисълта си към възхвала на Кирило-Методиевото дело. И като че ли сведенията за просветителската дейност на Наум са послужили на автора като удобен случай, за да бъде отразена дълбоката почит към пазителите на славянското писмо — Кирило-Методиевите ученици. С типично летописен маниер са отбелязани последните редове от този откъс на житието, отнасящи се до нахлуването на маджарите в Моравия: „Не по мзозѣхъ же лѣтъ“ прѣидоше Оугрѣ пѣвнѣскѣнъ азѣнкѣ и поплѣннѣше зѣмлю нхъ и опоустнѣше нхъже въ не поплѣннѣше Оугрѣнѣ то въ блѣгары бѣжаашѣ и ѡста зѣмля нхъ поуста Оугрѣмъ въ власть.“⁷⁷

И тук, както в редица останали старобългарски паметници на светската литература се подчертава важното значение на българската държава за съхранението и по-нататъшното развитие на Кирило-Методиевото дело. И вероятно ръководен от тази мисъл, авторът отбелязва началната история на старобългарската писменост именно с идването на част от Кирило-Методиевите ученици в България.

Разграничаването на летописните елементи в Наумовото житие позволява да се открият някои основни черти в неговото съдържание. Ясно е, че при написването му авторът се е опирал и на произведения със светски, исторически характер. Структурните белези на Наумовото житие показват, че то няма облика на образцово написано житийно произведение. По-голяма част от неговото съдържание има актуален характер и е свързано с главните събития от българския държавнополитически живот през IX — началото на X в.

Изтъкнатите особености още по-ряко се открояват при разглеждането на творчеството на Теофилакт Охридски, което основателно все по-често се свързва със старобългарската историко-литературна традиция от IX — началото на XI в. От особено важно значение в подкрепа на казаното се явява „Пространното житие на Климент Охридски“⁷⁸. Многобройните издирвания върху съдържанието на творбата показват, че животът и разностранната дейност на Климент Охридски са разкрити на широка историческа основа, като едновременно с това са отразени редица културно-политически събития от времето на княз Борис I и неговите наследници — Владимир и Симеон.⁷⁹ По-специалният анализ върху отделните места от гръцкия текст, като: „Климент остави на нас българите“, „известно е впрочем, че всичко това се пази от трудолюбиви хора“ и др., предизвикващи

⁷⁷ Й И в а н о в. Български старини из Македония. . . , с. 307.

⁷⁸ Н. Т у н и ц к и й. Св. Климент Охридски, епископ Словянский. Сергиев посад, 1913, с. 58—60; Материали для истории жизни и деятельности учеников св. Кирила и Мефодия. Сергиев посад, 1918, с. 144; А л. М и л е в. Гръцките жития на Климент Охридски. Увод, Текст, превод, обяснителни бележки. С., 1966, с. 77—147.

⁷⁹ А л. М и л е в. Гръцките жития на Климент Охридски. . . , с. 125—129.

смущение у преводачи и изследователи, позволи да се допусне използването на оригинално старобългарско житие на Климент, написано най-вероятно от пряк ученик, както и някои други летописни произведения, принадлежащи главно към Охридската книжовна школа.⁸⁰

От прегледа върху съдържанието на гръцкия оригинал на житието се вижда, че то се разделя на три части:

1. Сведения за делото на Кирил и Методий (I—IV).
2. Сведения за дейността и гонението на техните ученици в Моравия след смъртта на Методий (VII—XII).
3. Сведения за живота и дейността на Климент Охридски (XIV—XXIX).⁸¹

Тези вътрешнокомпозиционни особености на творбата показват, че и използваният старобългарски оригинал не е бил единствено и изцяло посветен само на Климент Охридски. И в него, както при житието на Наум, авторът е посветил една голяма част от произведението си на възхвала към Кирил и Методий и на учебно-просветителската дейност на техните ученици. Внимателното проучване на известията за българския народ и за Климент Охридски, отразени във византийската творба, позволяват да се установи наличието на историко-летописни елементи в използваното от Теофилакт Охридски старобългарско съчинение и да се потърси тяхната идейна и практическа насоченост. Те се откриват непосредствено след увода на Теофилактово житие в разказа, посветен на Кирил и Методий. В него ясно проличава стремежът към непосредственото свързване на Кирило-Методиевото дело с българския народ. На дейността им, посветена на изнамирането на славянската азбука, е придаден божествен характер. Изтъкната е тяхната просветителска работа. За пръв път именно в това житие са споменати петимата най-близки ученици на Кирил и Методий — Горазд, Климент, Наум, Ангеларий, Сава, преминали в българските земи.⁸² Представянето на българския народ като пряк наследник на Кирило-Методиевото дело в творбата на Теофилакт Охридски представлява една идея, която е твърде характерна за старобългарската историко-литературна традиция от IX—X в. Мълчанието на византийските автори от този период по отношение на разкриването на живота и дейността на славянските първоучители и техните ученици ни кара да мислим, че това важно сведение Теофилакт Охридски е взел именно от своя старобългарски източник.

Изключителен по своята историческа стойност е разказът за „Покръстването на Борис“. В него е отбелязано времето на управлението на българския владетел и покръстването му от Михаил III (849—867). Направен е стегнат схематичен портрет на българския владетел, като се набляга върху неговите вътрешни достойнства, полезни за съдбата на държавата. Попълно е пресъздадена неговата християнизаторска политика. Тук най-добре проличава острата политическа мисъл на автора, който дава една далновидна оценка на революционното дело на княз Борис: „Така българският народ, освободен от скитското заблуждение, познал истинския и най-правия път — Христа, — макар и късно, около единадесетия или дванадесетия час, влязъл в божия виноград чрез благодатта на този, който по повикал. Повиква-

⁸⁰ I v. S n e g a r o v. Les sources sur la Vie et l'activité de Clément d'Ochrida. — BBL, I, p. 79—119; А л. М и л е в. Двете гръцки жития на Климент Охридски. — В: Сборник от статии по случай 1050 г. от смъртта му. С., 1966, с. 153; И в. Д у й ч е в. Краткото Климентово житие от Димитрий Хоматиан. — В: Сборник от статии по случай 1050 г. от смъртта му. . . , с. 161.

⁸¹ А л. М и л е в. Двете гръцки жития на Климент Охридски. . . , с. 145—146.

⁸² А л. М и л е в. Гръцките жития на Климент Охридски. . . , с. 81.

нето на този народ станало през 6377 от сътворението на света.⁸³ Тези редове са свидетелство и за стремежа да бъде потърсено обяснение на тази голяма промяна — а именно необходимостта от приобщаването на българския народ към лоното на християнските народи. Ето защо с пълно основание може да се изтъкне, че в този разказ особено ясно се откроява политическата ангажираност на автора с официалната държавна политика и със самата държавна власт. Чувствува се, че той е бил отявлен привърженик на започнатото от княз Борис дело. Непосредствената политическа насоченост на приведения пасаж позволява да се помисли върху това — не дава ли той признаци и за използването от страна на Теофилакт Охридски на старобългарска творба с летописен характер, посветена специално на покръстването на българите.

Известията за българите в първите две части от Теофилактово житие дават основание да се изтъкне, че използваният старобългарски източник е принадлежал на официалната книжнина и вероятно е представлявал исторически разказ, посветен на покръстването на българите. В него релефно се е разкривала една основна идея в старобългарската книжнина — идеята за важната роля на българския народ при продължението на Кирило-Методиевото дело. Разбира се, нейното отразяване е изисквало едно високо активно гражданско и политическо съзнание от страна на автора ѝ. Този извод се потвърждава още по-убедително от историко-летописните елементи в третата част от византийското съчинение. Основателно в науката се предполага, че за написването ѝ е било използвано именно старобългарското житие, посветено на Климент Охридски. Независимо от видимото присъствие на Теофилактово перо не е трудно да се почувствува изисканият стил, на който е било написано това старобългарско произведение. Необходимо е да се отбележи, че началото на животоописанието на Климент Охридски е съпроводено отново с идеята за значението на българския народ като непосредствен продължител на славянското дело на Кирил и Методий. Разкривайки подвизите на Горазд и Климент, авторът насочва читателя по пътя от Моравия към България, за което учениците на Кирил и Методий копнеели.⁸⁴ Характерното в тази част е това, че имаме по-голямо изобилие на сведения с историко-летописен характер, визиращи по-конкретно някои важни обществено-политически събития. Те се отнасят до приютяването на Климент и неговите съмишленици в дома на българските боляри Есхач и Чеслав при идването им в България, бързото им изпращане при княз Борис и радушния им прием от него, изпращането на Климент в Кутмичевица и т.н.

Изобщо в тази част от житието намираме отразени почти пълно всички мерки, които българската държавна власт взема, за да улесни разпространението на славянската писменост и богослужение. Приведените исторически известия, използвани от автора за по-пълното откриване на книжовно-просветителската дейност на Климент Охридски, се явяват отново свидетелство за неговата политическа ангажираност. Присъствието на множество факти, отнасящи се до държавната политика на княз Борис и цар Симеон, издават стремежа към засвидетелстването на дълбока почит и уважение към голямото просветителско дело, чиито основоположници и покровители са били именно те.

Отбелязаните историко-летописни елементи в „Пространното житие на Климент“ са от първостепенно значение за попълването съдържанието на старобългарските произведения с летописно съдържание. Разглеждането

⁸³ А. Л. Милев. Гръцките жития на Климент Охридски. . . , с. 89.

⁸⁴ Пак там, с. 117—124.

на тяхната идейно-политическа и практическа насоченост показват трайността на книжовната летописна традиция в българската държава. Заедно с житието на Наум Теофилактова творба е важно свидетелство за развитието на летописния жанр в Охридската книжовна школа.

В това съотношение с още по-голямо значение се отличава „Житието на петнадесетте тивериуполски мъченици“, принадлежаща също на перото на Теофилакт Охридски.⁸⁵ Намиращите се в него елементи на историческо повествование, отразяващи основните общественно-политически събития в българската държава, създават добра възможност за по-цялостното разкриване на съдържанието и характера на българското летописание в периода от втората половина на IX и началото на XI в. Историческите известия в „Житието на петнадесетте тивериуполски мъченици“ твърде отдавна са привлекли вниманието на специалистите.⁸⁶ Но разработването на творбата в литературно-исторически план е все още слабо застъпено. До известна степен в такава светлина то е разгледано от Й. Иванов.⁸⁷ Успех в определянето на старобългарските произведения, взели участие при съставянето на житието, представлява изследването на Н. Драгова.⁸⁸

Съдържанието на византийското произведение е твърде разнообразно по стил и маниер на писане, по сюжет и идейна насоченост. Първоначално разказът е посветен на утвърждаването на християнската вяра в залязващата Римска империя. Той завършва с отражение на гоненията, които Юлиан Отстъпник (362—361) предприема срещу александрийския епископ — Атанасий.⁸⁹ След това Теофилакт Охридски насочва вниманието си към Югозападните български земи.

Структурата на византийското съчинение позволява да се допусне, че българските известия в него образуват една самостоятелна композиционна единица.⁹⁰ Нещо друго, което прави впечатление при нейното изучаване, е това, че в едно произведение, посветено на възхвала и защита на християнството и неговите тивериуполски мъченици, авторът си позволява отклонение и се впуска в изложението на различни събития, отнасящи се до историята на езическа България. Освен това в своето богословско-историческо произведение Теофилакт Охридски свързва с дейността на тивериуполските мъченици Струмишката и Брегалнишката области, принадлежащи към територията на българската държава. Тези особености в творбата са важен аргумент, който дава още по-голямо основание да се предполага участието на старобългарски източници при написването на византийското съчинение. Прегледът върху известията за българската история в житието показва, че най-вероятно това са били разкази, посветени на историята на българската държава от времето на нейното създаване до Симеон. Тяхното по-конкретно определяне би могло да се постигне чрез анализирането на сведенията за българите, които са отбелязани във византийската творба.

⁸⁵ Митрополит Симеон. Мъченичеството на светите славни петнадесет свещеномъченици, пострадали в Тивериупол, именуван на български Струмица, в царуването на злочестивия Юлиан Отстъпник. — СББАН, 1931, кн. XXVII, с. 239—269.

⁸⁶ K. Igeček. Das christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer. — Sitzungsberichte der Keis. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Classe. CXXXVI. 1897, p. 66; Християнският елемент в топографската номенклатура на Балканските земи (превод на Ст. Аргиров). — ПСП., XI, 1898, кн. IX, с. 243—245; В. Златарски. Легенда за откриване мощите на тивериуполските мъченици. — В: Избрани произведения. I. С., 1972, с. 190—205.

⁸⁷ Й. Иванов. Северна Македония. С., 1906, с. 61—72.

⁸⁸ Н. Драгова. Старобългарските извори на житието за петдесетте тивериуполски мъченици. — В: Проучвания по случай II конгрес по балканистика. С., 1970, с. 105—129.

⁸⁹ Митрополит Симеон. Мъченичеството на светите..., с. 259—269.

⁹⁰ Н. Драгова. Цит. съч., с. 117.

Веднага след изтъкването на голямата аварска опасност Теофилакт Охридски се обръща към една друга — надхвърляща твърде много измеренията на първата, а именно появата на прабългарите на Балканския полуостров: „Но след като се махнал тоя народ, друг най-беззаконен и най-сви-реп народ, наречен българи, нахлул от страните на Скития, като минал през така наречената река Истър и се явил като тежък бич, изпратен от Бога на западните страни.“⁹¹ Няма съмнение, че тук е визирано идването на Аспаруховите прабългари в „Онгъла“ и самото създаване на българската държава в края на VII в. Това проличава още по-ясно от следващите известия: „И като покорили цялата Илирийска страна, древна Македония до гр. Солун, при това древна Тракия, околността на Верея, казвам и Фили-попол и по-горните места, задържали страните като постоянни обитатели...“⁹² Съпоставянето на тези сведения с данните на византийските и латински автори показва, че те не се отнасят до единичните или съвместни нападения с други народи на прабългарите срещу Византия.⁹³ По-скоро това известие като че ли има отношение към териториалния обхват на българската държава. От византийските и домашните извори е известно, че посочените в житието крепости и области са принадлежали към първата българска държава и са били присъединени към нейната територия още през първата половина на IX в. Струва ни се, че разгледаното известие е една релация именно на политиката, свързана с териториалното разширение на българската държава от края на VIII — първата половина на IX в.

Разгледаните сведения дават основание да се предположи, че те са представлявали част от разказа, посветен на началото на българската история. В него вероятно са били отразени основните насоки на държавната политика, свързана с първоначалното ѝ утвърждаване.

Съществено място в житието заемат и сведенията за езическата религия на прабългарите. Тук за пръв път проличава нейното съдържание. Прави впечатление, че споменатите религиозни обичаи имат свой еквивалент в сведенията от „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българския княз Борис“. Възниква въпросът, дали само религията на прабългарите е посочена чрез тези известия. За неговото разрешаване от голямо значение се явява употребата на етнонима „българи“. Като се имат пред вид останалите данни в него, по-правдоподобно е да се приеме, че той е бил употребен като понятие за поданиците на държавата, т.е. и за „славяни“, и за „прабългари“. Установяването на множество сходни черти между религията на двата народа дава още по-голямо основание за изказаното предположение.

Липсата на всякакви сведения за религията на прабългарите от страна на византийските автори, както и малобройните известия за славянската, ни дава основание да мислим, че известията са били заимствувани от старобългарски източник, създаден най-вероятно след покръстването. Изложението на езическата религия в него е било обусловено от необходимостта да бъде възвеличена християнската религия.

Презрителното отношение към езичеството в него до голяма степен си схожда с данните от разгледания вече старобългарски разказ „Чудото на свети Георги с българина“⁹⁴. Ето една съпоставка:

⁹¹ Митрополит Симеон. Мъченичеството на светите. . . , с. 28.

⁹² Пак там.

⁹³ Th. Mommsen. Marcelini V. C. Comitis Chronicon. — MGH, AA, IX, I, Berolini, 1893, p. 95—96; ЛИБИ, I, С., 1958, с. 133; Th. e o p h a n i s. Chronographia, p. 126, 143, 217—218; ГИБИ, III, С., 1960, с. 233—234, 236.

⁹⁴ Ив. Снегаров. Старобългарският разказ „Чудо на свети Георги с българина“. . . , с. 225.

„... Тъй много бе помрачено неразумното им сърце, че се кланяли повече на твърта, отколкото на твореца.“

„... и с кръстния знак победи коравото и непокорливо българско племе, просвети с благоразумна светлина неговото сърце, помрачено от зломишлено дяволско дело...“

Това известие в житието на Теофилакт Охридски показва, че предполагащата старобългарска творба е принадлежала към официалната книжнина и е била тясно свързана с интересите на държавната власт. Нейната идейна насоченост проличава още по-ясно от следващите известия за обществено-политическия и религиозен живот на българската държава през първата половина на IX в. Първите от тях се отнасят до военната политика на хан Крум (споменат с титлата княз) спрямо Византия и преди всичко до похода му срещу Адрианопол през 813 г. и неговото превземане.⁹⁵ Достоверността на това известие се потвърждава от сведенията във византийските източници, както и от разглежданите вече Хамбарлийски надпис и надписа от Малък Преслав. Но това сведение е посочено не толкова, за да отрази голямата победа на българския владетел, колкото за да се отвори дума за разпространението на християнството в рамките на езическа България. Поради това тук са дадени вести за пленяването на ромей-християни от българския владетел, като съвсем конкретно вниманието се насочва към съдбата на един от тях, попаднал в робство във владетелския дом, означен с името Кинам. При подялбата на пленниците по жребие той се паднал на Крумовия наследник, Омуртаг. Когато знатният византиец започнал да го убеждава в светостта на християнската религия, българският владетел му отвърнал надменно и с гордостта на човек, дълбоко почитащ религията на своите деди.⁹⁶ Безспорно в неговия отговор намира израз антихристиянската политика на българската държавна власт, провеждана срещу опасността от духовната и политическа експанзия на Византия.⁹⁷ Още по-ясно е отразена тя в следващите сведения от житието, посветени на антихристиянската дейност на хан Маламир.⁹⁸ В тях е разказана драматично съдбата на един от Омуртаговите синове — Енравота-Войн, който е бил запленил от християнската религия под влиянието на Кинам. В конкретния случай отразяването на смъртта на Енравота представлява ценно сведение за непоколебимостта на държавната власт при всяка проява на увлечение в чуждата религия. Разглежданите известия потвърждават една основна идея, характерна за политиката на българските владетели от езическия период: противопоставянето на религията на българите-езичници с християнската религия на ромеите. Но поставени във връзка с цялото съдържание на житието, тези данни са имали за цел да увековечат първия канонизиран християнски мъченик, появил се в езическа България. Като последица от това се явява и големият оптимизъм в предсмъртната реч на Енравота. Разгледаните особености в съдържанието на тази част от Теофилактовата творба позволява да се предположи използването на друг летописен разказ, посветен на езическата история на българската държава. Появата му е била обусловена

⁹⁵ Митрополит Симеон. Мъченичеството на светите. . . , с. 256.

⁹⁶ Пак там, с. 257.

⁹⁷ П. Петров. Покръстването на българите. — Ипр, X, 1954, кн. 2, с. 36, 40 и сл.; В. Гюзелев. Княз Борис I. . . , с. 87—101.

⁹⁸ Митрополит Симеон. Мъченичеството на светите. . . , с. 250—259.

от необходимостта за укрепването на християнския култ сред българите. Въпреки че трудно може да се отдели историческото повествование от легендата, все пак тези сведения имат определена тенденциозност и са свидетелство за политическата ангажираност на автора.

Разгледаните известия са свидетелство за взаимодействието между старобългарските историко-литературни паметници през IX — началото на X в. Разбира се, използваните исторически данни за религиозно-политическия живот на езическа България в книжовните паметници след втората половина на IX в. са се подбирали в зависимост от значението им за утвърждаването на християнската религия сред новопокръстените българи.

С още по-голяма яснота се отличават следите от оригинално старобългарското летописание в сведенията за държавната политика на княз Борис.⁹⁹ Тези известия, взети заедно с известията на неговото управление от „Пространното житие на Климент Охридски“, потвърждават възможността за съществуването на старобългарски летописен разказ, посветен на покръстването и царуването на Борис, в който основно място е било отделено на християнизаторската дейност на този български владетел. Във византийското житие се казва: „Защото, когато казаният дивен Борис наследил властта, облак от франки покрил цяла България. Към това се прибавил и страшен глад. Българският народ се намирал в лошо положение, защото го погубвал неприятелски меч, от една страна, а, от друга, го задушавал глад.“¹⁰⁰ Тези редове са едно отражение на българо-франкската война през 853 г., което се съобщава в Бертинските анали.¹⁰¹ Известията за тази война показват, че в този старобългарски летопис вероятно са били отразени всички по-важни моменти от политиката на Борис, свързани с въвеждането на християнството в България. Затова и по-нататък в житието се споменава за българо-византийските отношения непосредствено преди официалния акт на покръстването: „И така изпращам (Борис — б.а.) посланици до ромейския цар и до сената, царувал тогава Михаил — синът на Теофил, щото, ако сключи договор за мир, занапред да заживеят живот тих и без смущение, спокоен и мирен във всяко благочестие и честност.“ . . . „И като здрава гаранция давал това, че и той ще приеме божественото кръщение.“

И тук, както и в „Чудото на св. Георги с българина“ се чувства стремежът към причисляването на българите към лоното на християнските народи и с това те да се поставят на равна нога с тях. Особено характерни в това отношение са следните сведения: „Оттогава епископи се поставят и храмове се въздигат и някогашният не народ, а племе варварско сега става и се нарича народ божи.“

Разгледаните известия отразяват усъвършенствуването на летописната фраза, засилването на художествената стойност и изискаността на старобългарските летописни творби. Като потвърждение може да бъде посочена характеристика на княз Борис: „Защото казаният дивен Борис наследил властта. . .“ или „царуването на Борис преминало в крайна тишина и немалко народи му се покорили“. И тук, както в първобългарските летописни паметници изложението е стегнато, написано на жив език. Чувствува се стремежът към точното определяне на отразяваното събитие. Това говори за свежестта на българската летописна мисъл по това време. Изграждането на живия образ на княз Борис ни показва литературните възможности на бъл-

⁹⁹ Митрополит Симеон. Мъченичеството на светите. . . , с. 261.

¹⁰⁰ Пак там, с. 260.

¹⁰¹ G. Pertz. Annales Bertiniani. — MGH, SS, I, p. 448; ЛИБИ, II, С., 1960, с. 287.

гарските летописци от края на IX — началото на X в. и потвърждава още веднъж тяхната политическа ангажираност. Посочените известия за управлението на Борис, съставени с данните за него в „Пространното житие на Климент Охридски“, създават една приблизително завършена представа за старобългарския летопис, посветен на покръстването и царуването на княз Борис.

След разглеждането на християнизаторската политика на българския владетел Теофилакт Охридски преминава отново към един подробен разказ за разпространението на култа към християнските мъченици в България, след смъртта на княз Борис I.¹⁰² Посочени са наследниците на неговата власт — Владимир и Симеон. Любопитно е да се изтъкне, че изобщо не се споменава за отстъпническата дейност на княз Владимир. Може да се предположи без определена сигурност, че това мълчание е било обусловено от желанието да не се опетни името на християнска България или пък, че част от сведенията за Владимир тенденциозно са били изпуснати от Теофилакт Охридски. По-голямо внимание е обърнато на покровителствената дейност на цар Симеон, свързана с утвърждаването на култа на тивериуполските мъченици. Изтъква се, че по негова заповед боляринът Дистър, пренесъл от Тивериупол в Брегалница светиите Сократ и Теодор.¹⁰³

Характерът на Теофилактово произведение дава възможност да се приеме, че при отразяването на събитията от българската история той е използвал сходни по форма и съдържание старобългарски творби.

Анализът върху известията за българската история в житието позволи тяхното по-конкретно определяне; разказ за началото на българската история; разказ за езическата история; разказ за покръстването и царуването на Борис; разказ за християнската политика на Симеон.

Разглеждането на българските исторически известия в Теофилактовата творба показва, че те се явяват още едно свидетелство за политическата жизненост на старобългарските летописни произведения от края на IX — началото на XI в. Вижда се, че при написването ѝ техните автори са използвали активно необходимите исторически данни, за да могат да създадат пълноценни творби, отговарящи на нуждата на държавната политика.

Съхранението и проучването на произведенията на Теофилакт Охридски имат твърде важно значение за историята на българското летописание от втората половина на IX — началото на XI в. Те потвърждават разнообразието в историко-летописния жанр и заедно с това позволяват да бъде разкрито част от съдържанието и формите на летописното творчество на Охридската книжовна школа, чието изучаване е по-трудно в сравнение с това от Преславската школа.

От втората половина на X в. е съхранено друго оригинално старобългарско съчинение, което се явява първостепенен извор за вътрешнополитическия и социален живот на България по времето на цар Петър (927—970 г.). В литературата той е известен като „Беседа против новопоявилата се богомилска ерес от недостойния презвитер Козма“, или просто „Беседа против богомилите“.¹⁰⁴ Заедно със значението му като домашен извор то може за се окаже и като отражение на умствената атмосфера в епохата на утвърди-

¹⁰² Митрополит Симеон. Мъченичеството на светите... с. 261—269.

¹⁰³ Пак там, с. 226.

¹⁰⁴ М. Попруженко. Козма Презвитеръ, българский писатель, X века. — Български старини, XII, 1936, с. 1; В. Киселков. Презвитер Козма и неговите произведения. С., 1943, с. 10; Ю. Бегунов. Презвитер Козма в славянских литературах. С., 1973, с. 293.

лите се феодални отношения, което поражда нови елементи в развитието на исторически мисъл и знания.

Според данните на самото произведение Презвитер Козма е принадлежал към писателите от Преславската книжовна школа, които са били свързани непосредствено с идеологията на феодалната класа от времето на цар Симеон (893—927) и цар Петър (927—970).¹⁰⁵ Въз основа на тях се приема, че беседата е била написана вероятно през 70-те години на X в.

Независимо от ограничените възможности, които предлага литературната форма на произведението, в него е отразена външната опасност от политическото унищожение на българската държава през втората половина на X в. „Ако ли се случи да се разори мястото поради нахлуване на войска или поради друга причина, гдето те Господ отведе и гдето ти покаже място, вече там живей. . . Господ не ще умори от глад душите на праведните.“ Вероятно тук е отразена нестабилната политическа позиция на България след смъртта на цар Петър, когато нейните територии са застрашени на първо място от Византия, а след това и от походите на Киевския княз Светослав.¹⁰⁶ Идейната и политическата насоченост на тези данни се определят от обществената позиция на автора, от неговата ярка личност, която оформя облика и стила на неговата творба.

Презвитер Козма е заемал висок църковен сан.¹⁰⁷ Той е бил пряк свидетел на всичките военни и социални трусове, които са обхващали държавата. Благодарение на своята синтезирана историческа мисъл той не ни изброява поотделно всеки един от тях, а ги представя след едно дълбоко вътрешно осмисляне кратко, но съвсем актуално, в духа на християнската философия: „Аз грешника Ви моля в Господ Бога, като виждаме всички военни беди и всички сегашни земи на тази земя поради човешките грехове, нека всеки от нас да се замисли. . .“ Тези редове показват тревогата от открития конфликт в българо-византийските отношения, разразил се през 70-те години на X в., чиито предпоставки се крият в непрекъснатото напрежение на българо-византийските отношения при царуването на Петър.¹⁰⁸ Ръководен от своя патриотизъм, Презвитер Козма излиза извън сферата на своята социално-класова позиция и отправя критиката си към българското общество като цяло. Тревогата от неизвестността за историческата съдба на България и неговото гражданско съзнание го подтиква към обективност при оценката на събитията и фактите. Много точно той е почувствувал двете най-големи опасности за политическата цялост на държавата—богомилството и византизма.¹⁰⁹

Обяснението на историческите събития от гледна точка на библията и другите християнски трудове не намаляват качествата на старобългарския деец като исторически автор. Позоваването на отделни цитати от Светото писание е характерно за патристическата историография, с която вероятно е бил запознат Презвитер Козма.¹¹⁰ Употребата им е целенасочена, съобразена с идеята за запазването на целокупността на българското царство.

¹⁰⁵ М. Попруженко. Цит. съч., с. ССХХС—ССХСХІІ; В. Велчев. Социалната структура на България според беседата на Презвитер Козма. — Ипр, I, 1944, кн. 2—3, с. 135—141; 155; Г. Тодоров. Зараждане и развитие на българската историография. . . , с. 94.

¹⁰⁶ В. Златарски. История на българската държава. . . , I. Ч. 2, с. 518—572.

¹⁰⁷ Според данните на „Беседата“ Презвитер Козма е бил епископ. М. Попруженко. Цит. съч., с. ХVІІ; Ю. Бегунов. Цит. съч., с. 253—257.

¹⁰⁸ П. Мутафчиев. Поп Богомил и св. Ив. Рилски (Духът на отрицанието в нашата история). — ФПр., VI, 1934, кн. 2, с. 9; Ив. Дуйчев. Рилският светец и неговата обител. С., 1947, с. 283—384.

¹⁰⁹ В. Гюзелев. Добруджанският надпис. . . , с. 46—49.

¹¹⁰ Ю. Трифонов. Беседата на Козма Презвитер и нейния автор. — СпБАН, 1923, кн. XXIX, с. 33—34; М. Попруженко. Цит. съч., с. СХСІ, СС; Ю. Бегунов. Цит. съч., с. 221—249.

Отразяването на класовата борба и разобличителната критика спрямо богомилите, висшето духовенство и болярите в „Беседата“ са пряко подчинени на идеята за защита на политическата самостоятелност на българската държава в очертанията на Европейския Югоизток. Следователно произведението възниква като официално идеологическо средство в борбата за запазването на вътрешната и външната цялост на България през края на Х в.

Съпоставената с политическата и практическата насоченост на творбата на Черноризец Храбър „За буквите“, „Беседата“ на Презвитер Козма отразява една друга историческа действителност, коренно противоположна по идеи и политически амбиции, изразени пряко чрез политиката на самия български владетел — цар Петър. Оценката на историческите събития е подчинена именно на идеята за защита на политическата цялост на България. В творбата е направен успешен опит да се обяснят обективните причини, които са застрашавали целокупността на държавата — изострянето на вътрешнополитическия живот и външнополитическата действителност по времето на цар Петър и годините след неговото управление. Независимо от нейния официален характер историческата концепция е формулирана чрез критичния поглед към самата действителност.

Анализът върху историко-летописните елементи в „Беседата“ налага определянето на жанра на произведението.¹¹¹ Съдържанието на съчинението ясно показва, че в него са отразени реално съществуващи факти от политическия живот на България през 50-те и 60-те години на Х в. Тук авторът не си служи с похватите, необходими при създаването примерно на историческия разказ, където се прилага творческо въображение, обединяване на няколко факта, за да пресъздаде историческата действителност. Той се интересува от конкретните жизнени явления и събития, такива каквито са. Тези особености на „Беседата“ дават основание да се търсят в нея елементите на историческия очерк. Налице е обобщаването на историческата действителност чрез отразяването на най-характерните явления. Като исторически очерк „Беседата“ има и естетическо значение. Тя пресъздава действителността в светлината на обществените идеали, свързани с утвърждаването на църковно-феодалната идеология.

Самостоятелното разглеждане на книжовните паметници с историко-летописни елементи позволява да се установи тяхната ярко изразена политическа ангажираност с епохата, в която са били създавани. Анализът върху тяхното съдържание и идейна насоченост показва принадлежността им към официалната книжнина. Съдържащите се в тях исторически известия позволяват да се потърси летописната основа при тяхното съставяне. Особено ценни в това отношение се явяват историко-летописните елементи в произведението на Теофилакт Охридски. Тяхното проучване е свидетелство за активното взаимодействие между отделните творби, принадлежащи към старобългарското летописание.

5. ПРЕВОДНИ ВИЗАНТИЙСКИ ХРОНИКИ

Анализът върху значителното жанрово разнообразие в старобългарската историко-летописна традиция би имал незавършен характер без разглеждането на мястото и ролята на преводните византийски хроники в ней-

¹¹¹ От литературните историци то се определя като публицистичен трактат, ораторска проза и пр. Срв. у Ю. Бегунов. Цит. съч., с. 257—289; П. Динев. Старобългарската литература. . . , с. 15—16. В историческата литература се определя като исторнографска творба от Г. Тодоров. Зараждане и начално развитие. . . , с. 96.

ното развитие. Тяхното навлизане е било обусловено от общия напредък в разпространението на научното познание пред българското общество в края на IX — началото на X в., от нуждата за създаване на една по-цялостна представа за историята на другите средновековни народи и страни.

Успехът, съпровождащ навлизането на преводните византийски хроники в старобългарската литература, се обуславя и от тяхното идейно съдържание, свързано непосредствено с утвърждаването на християнската идеология. Провиденциализмът заема основно място при тяхното философско осмисляне. Идеята за предопределението, тясно преплитаща се с идеята за непрекъснатостта в световноисторическия процес, за постоянното развитие и усъвършенствуване на човешкото общество, са били едно от средствата за обяснение приеждането на християнската религия. Макар и в рамките на есхатологията, тези идеи са предизвикали оформянето на едно ново светоусещане, довело до разширяването и обогатяването на историческата мисъл.

При съставянето на ранновизантийските хроники често са били използвани Библията, произведенията на такива видни богословски автори като Григорий Низиански, Йоан Златоуст, Йоан Дамаскин и др.

Старобългарските автори, работили върху преводите на тези произведения, са получили образец за написването на подобни творби с необходимата богословско-историческа терминология. Възникнали на основата на християнството и на остатъците от елинистическата традиция, ранновизантийските хроники са благоприятствували особено много усвояването на някои елементи на античното познание. Тези главни особености в съдържанието и формите на византийските хроники определят необходимостта: 1) от проследяването на отношението между известията за българите и българските земи в гръцкия и славянския текст на хрониката; 2) от разглеждането на степента, в която тези произведения съхраняват отзвука на античната традиция в развитието на старобългарската историческа мисъл.

Като предмет на по-специално проучване този сложен проблем е бил разглеждан от сравнително малък кръг автори. Изследванията върху езика и съдържанието на славянските преводи на хрониките показват, че в старобългарската историческа книжнина част от тях навлизат още в края на IX—X в.¹¹² Най-широка популярност придобиват хрониките на Йоан Малала, Георги Монах — Амартол и Георги Синкел.

Сред преводните византийски хроники, съхраняващи известия за историята на българските земи през късната античност и ранното Средновековие, както и запазването на античните митологически и исторически реминисценции, хрониката на Йоан Малала представлява един от най-силно изявените образци.¹¹³ Но нейното изучаване за развитието на старобългарското летописание е затруднено до голяма степен поради съхраняването ѝ главно в състава на различни руски хронографи и преписи, в които текстът ѝ се преплита с текстовете на други преводни хроники и историко-белетристични

¹¹² M. Weingart. Byzantiské kronikj v literatuře cirkevné-slovenské... , л. 39—40; Ю. Трифонов. Византийските хроники в църковнославянската книжнина. — ИБИД, VI, 1924, с. 163—181; Ив. Дуйчев. Преглед на българската историография. . . , с. 445; Рационалистични пробыящи. . . , с. 467.

¹¹³ В. Истрин. Первая книга Хроника Иоанна Малалы. — Записки Академии наук, VIII, т. I, СПб., 1897, 3, с. 130—145. Хроника Иоанна Малалы в славянском переводе, кн. II. — Летопись историко-филологического общества при Императ. Новороссийском университете, т. X, Византийско-славянское отделение, вып. VIII, Одесса, 1902, с. 460—475; кн. IV, т. XII, вып. VIII, 1905, с. 364; кн. V, т. XIV, вып. IX, 1910; кн. VI—VII. — СОРЯС, т. 89, вып. 3, 1911, с. 4—11, 18—28; кн. VIII—IX. — СОРЯС, т. 89, вып. 7, 1912, с. 43—57; кн. XI—XIV. — СОРЯС, т. 90, вып. 2, 1913, с. 3—31; кн. XV—XVIII. — СОРЯС, т. 91, вып. 2, 1914, с. 1—29.

творби, с откъси от старозаветни книги и апокрифи. Сред книжовните паметници, в които се е запазила хрониката, най-голямо внимание заслужават хронографите „Елинский и Римский летописец“ в неговите две редакции и „Архивский хронограф“.¹¹⁴

В резултат на проучването на нейната хипотактическа конструкция и установяването на редица българизми в нейния текст, поместен в споменатите хронографии, се достига до извода, че съчинението на Йоан Малала навлиза в старобългарската литература още в края на IX — началото на X в.¹¹⁵

Сравнителният анализ между гръцкия оригинал и славянския превод на хрониката показва, че старобългарският автор добре е познавал гръцкия език, поради което той не се е ръководил от буквалния смисъл на своя оригинал, а е имал сравнително свободно и творческо отношение към него.¹¹⁶

Ние ще се спрем върху по-основните сведения за историята на българските земи в хрониката, които показват отношението между оригиналния текст и неговия предполагаем старобългарски превод. Тези известия се отнасят главно до периода преди образуването на българската държава. В славянския превод, поместен на „Елинский и Римский летописец“ и „Архивский хронограф“, относно сведенията за основаването на Одрин е казано само: *Син же царь въ фракы създа градъ и прозва Адрианопольскъ*.“ Старобългарският преводчак е сметнал за излишно да спомене името на император Адриан (117—138) като основател на града, което срещаме в гръцкия оригинал.¹¹⁷ Обратно, при съобщението за смъртта на Атила преводачът прави добавка към гръцкия текст. Изтъквайки неговия произход, той доуточнява, че Атила принадлежи към хунското племе (*атлаа ѿтъ племени сы гепедьскыа оуныска*). В оригиналния текст тази подробност липсва.¹¹⁸

Различия се забелязват и при известието за бунта на Теодорих. В превода отново е показана пестеливост по отношение на биографичните подробности около Теодорих, дадени в оригиналния текст. Старобългарският автор се е задоволил да изтъкне само, че е син на Валамер (Алемера). След това обаче при разкриването на причините за бунта той почти изцяло е следвал използвания оригинал.¹¹⁹

Посочените примери, както и текстологическото изследване на славянския превод на хрониката от В. М. Истрин и М. Вайнгарт, показват, че старо-

¹¹⁴ Э. Шусторович. Древнеславянский перевод хроники Иоанна Малалы. — ВВ, XXX, 1969, с. 133.

¹¹⁵ М. Оболенский. Летописец Переславля Суздальского „Временник имп. Москов. общества истории и древностей российских“. Т. IX. М., 1851, с. I—C; А. Попов. Обзор хронографов русской редакции. М., 1866, с. 5—7; V. Jagić. Ein Beitrag zur serbischen Annalistik mit Literatur geschichtlicher Einleitung. — ASIPh, II, 1877, 3, p. 4—9; И. Срезневский. Сведения и заметки о неизвестных и малоизвестных памятниках. — Русский исторический сборник XV века Московского главного архива Министерства иностранных дел, вып. 84, СПб., 1879, с. 112; Архимандрит Леонид. Древняя русская рукопись. — Русский вестник, т. 201, апрель 1889, с. 6; М. Копыленко. Из спостережень над исторією гипотаксису. Гипотактични конструкції „Хроники Иоанна Малалы“. Пам'ятники прекладной литературы X століття в Праца Одеського державного университету. — Зборник филологічного факультету, 1953, II, с. 36; Гипотактические конструкции славянского перевода „Хроника Георгия Амартола“. — ВВ, 1957, XII, с. 232—241.

¹¹⁶ V. Jagić. Mithologischen Skizen. — ASIPh, IV, 1880, p. 412—427; V, I, 1880, p. 1—14.

¹¹⁷ В. Истрин. Хроника Иоанна Малалы в славянском переводе, кн. XI, с. 31; Joannis Malalae. Chronographia, rec. L. Dindorf, Bonnæ, 1831, p. 280; ГИБИ, II, с. 1958, с. 206.

¹¹⁸ В. Истрин. Хроника Иоанна Малалы, кн. XIV, с. 11; Joannes Malalae. Chronographia, p. 358—359; ГИБИ, II, с. 208.

¹¹⁹ В. Истрин. Хроника Иоанна Малалы, кн. XV, с. 6.

българският преводач е предавал с по-голяма точност онова, което представлявало интерес за него. Освен това забелязва се стремеж към едно своеобразно лексикално осъзнаване на сложните за него откъси. Съвсем ясно проличава опитът към стилистично преосмисляне на текста. Там, където е било възможно, той се е опитвал да се освободи от високия стил и словоред и да се приближи към обичайния за старобългарския летописец делови маниер.

Тези наблюдения могат да бъдат подкрепени и с известията за управлението на император Анастасий. По отношение на гръцкия оригинал описанието на императора от старобългарския автор е по-опростено. Той не е споменат с личното му име, а с прозвището му — „Днкорось Драчаннъ нже ѿтъ нѣа перыкыа“. Изпуснат е и епитетът „пребожествен“¹²⁰.

Още по-характерен е примерът със сравнението между сведението за бунта на Виталиан в двата текста.¹²¹ В славянския превод са пропуснати доста съществени фактически моменти и е обърнато главно внимание на занимателния елемент, но той също е предаден твърде схематично в сравнение с оригинала. Сходството в двата текста е приблизително и показва, че старобългарският съставител на хрониката на места е проявявал една по-голяма свобода по отношение на ползвания оригинал. В първоначалното описание на бунта в славянския текст е пропуснато сведението за участието на хуните и българите във войската на Виталиан. Предадена е, но без да бъде буквално преведена, причината за бунта — затварянето на епископите. Подробно изброените в началото на оригинала териториални области, превзети от Виталиан, липсват в славянския текст. В него авторът се е задоволил да спомене само най-общо, че е била пленена цяла Тракия и Европа, след като Виталиан се отправил към Константинопол с намерение да го превземе.

Посочените отлики между преводния и оригиналният текст на Малаловата хроника потвърждават стремежа на старобългарския автор да осмисля превеждания материал, да обобщава там, където е възможно, да се освобождава от неинтересуващите го подробности, да долавя смисъла и да преминава към съществения за него материал. Ето защо основателно може да се изтъкне, че в превода на сведенията, засягащи късноантичната и ранносредновековната история на българските земи, старобългарският автор показва една по-голяма активност в сравнение с неговата преводаческа дейност по отношение на библейската история, историята на Рим, Персия, Египет, Вавилон и т. н. Интересното тук, което трябва да се отбележи, е, че въпреки известната пасивност авторът се отнася съвестно и към превода на тези известия. Той е оценявал тяхното значение за разширяването на историческия кръгзор на старобългарския читател. Неговото внимателно отношение към известията за историята на останалите източни и западни народи се е обуславяло и от това, че в хрониката събитията от античната история са се обединявали със събитията от библейската история. Така например историята на древното персийско царство в хрониката е тясно свързана с видението на пророк Даниил.¹²² Сведенията за Вавилон са тясно преплетени с известия от Библията. Особено ясно проличава обединяването на античните известия от чисто светски характер със сведения от библейската история в книга XI, където повествованието се отнася до историята на Гърция и Рим.¹²³ Подобно сливане на изворовия материал е характерно и за съдържанието на останалите части от славянския превод на Малаловата хроника.

¹²⁰ В. Истрин. Хроника Йоана Малала, кн. XVI, с. 14.

¹²¹ Пак там, с. 14—16.

¹²² Пак там, кн. VII, с. 4—11.

¹²³ Пак там, кн. IX, с. 3.

Успоредно с преплитането на известия от легендарно-митологично естество в творбата се забелязва и обединяването на събития от чисто светски характер, имащи реална историческа стойност. Например в книга XVIII се дават сведения едновременно за управлението на Византия, Рим, Африка и Персия.¹²⁴ Този маниер на изложение на събитията от световната история е давал възможност за усвояване на идеята за непрекъснатостта в развитието на историческия процес. Употребата на библейските мотиви е способствувала за придаването на християнска тенденция на използвания античен, изворов материал. Тази твърде характерна особеност на хрониката се откроява много добре при анализирането на нейната лексика. Защото нейното усвояване е спомогнало на книжовника да оцени световната история посредством античната култура и заедно с това да потърси мястото на своя народ сред останалите.

Античната лексика в славянския превод на хрониката на Малала е застъпена предимно чрез собствените имена на отделните персонажи. На тази основа тя се класифицира: на митологическа лексика (имена на митологични герои и богове) и на историческа лексика (имена на исторически лица — поети, философи и държавни дейатели).¹²⁵ Разбира се, тази класификация е съобразена с необходимостта от един по-конкретен анализ върху това, какъв е бил обхватът на героите и сюжетите, заети от античната историографска традиция, и тяхното значение за появата и утвърждаването на нови концепции в историческата мисъл у нас в края на IX — началото на X в.

Първият характерен белег в текста на предполагаемия старобългарски превод е съзнателното отношение на автора към античните исторически персонажи. Когато той се е докосвал до дейността на гръцките философи и историци, е намирал за необходимо да превежда точно техните персонални характеристики, макар и твърде лаконични. Това е своеобразно свидетелство за прякото отношение на българския съставител към живота и творчеството на най-важните представители на гръцката история и философия. За Херодот той казва: „Яко же Иродотъ мудрый списа“¹²⁶; за Омир: „Яко же рече Омиръ творец“¹²⁷; за Платон: „О нем же речъ Платонъ премудрый“¹²⁸.

Присъствието на множество исторически лица в Малаловата хроника е спомогнало за разширяването на историческия хоризонт на книжовника и четеца. Те са допринасяли непосредствено за усвояването на различните прояви на античната образованост, както и историята на Гърция, Рим, Египет, Вавилон и т. н.¹²⁹ С тези известия особено много нараства хронологическият обхват на историческото познание у нас през края на IX — началото на X в.

Прегледът върху историческата лексика на хрониката показва, че тя е запазила своята оригинална фонетична значимост, при предаването на отделните имена на герои и реално съществуващи исторически личности.

Прегледът върху историческата лексика на хрониката показва, че тя е запазила своята оригинална фонетична значимост, при предаването на отделните имена на герои и реално съществуващи исторически личности. Тази особеност представлява най-съществената отлика между историческата и митологическата лексика на хрониката. При внимателното разглеждане на

¹²⁴ В. Истрин. Хроника Йоанна Малалы, кн. XVII, с. 26—28.

¹²⁵ Э. Шусторович. Хроника Йоанна Малалы и античная традиция. — ТОДРЛ, XXIII, 1968, с. 63.

¹²⁶ В. Истрин. Хроника Йоанна Малалы в славянском переводе, кн. XI. — Летопис историко-филологического общества. . . , с. 467.

¹²⁷ Пак там, с. 465.

¹²⁸ Пак там, кн. XII, с. 364.

¹²⁹ Пак там, кн. VII, с. 18—28.

последната се забелязва известен синкретизъм между героите от гръко-римския и античен пантеон с тези от Библията. Така например Семирамида и Рея са една и съща богиня у Малала. В книга I е казано, че Нин, който е построил град Ниневия, „царствуеъ пръвее в нем съ Семирамъею, яже и Ерея нарицается, мати ему и жена“; Кронос е показан като внук на Сим; Семирамида — жена на Кронос.¹³⁰

Отъждествяването на боговете и героите от гръко-римския и източния пантеон в елинистическата епоха и римската до християнска империя е имало важно културно-политическо значение. Това явление после се пренася в късноелинистически легенди и оттам прониква във византийските хроники.¹³¹ Унификацията на различните персонажи, стоящи твърде далече един от други както по време, така и по пространство, едва ли може да се обясни със слабите познания на ранновизантийския автор в областта на античната митология. По-скоро тя е обусловена от една твърде сериозна и необходима за своето време идея — осмислянето на миналото като един всеобщ световно-исторически процес.

Напълно основателно може да се изтъкне, че именно в хрониката на Йоан Малала за първи път се появява така детайлно разработена схема, имаща претенция за пълен обхват на световната история в рамките на достъпния изворов материал. Чрез редица майсторски съставени родословия авторът на хрониката е слял в едно историята на стария свят с библейската история, но, разбира се, поставяйки последната начело на родословното дърво. Така Кронос, който е представен като основоположник на западните и източните династии, е отнесен към коляното на Сим. Към него според Малала принадлежи и Неврот, цар на Вавилония.¹³²

Възприемайки тази схема, старобългарският книжовник е имал възможност да асимилира античния, езическия материал в една нова прохристиянска светлина. Именно тази външноформална антиезическа насоченост на хрониката е осигурила успеха на нейното разпространение в България, в периода на първоначалната ѝ християнизация, когато въпреки усилията на държавната власт обаянието на езическата религия е било все още живо в духовния мир на българския народ.

Анализът върху характера на съдържанието на Малалавата хроника, нейната идейна насоченост и лексика показва ясно причините, поради които творбата навлиза така рано в България. Тя изиграва ролята на свързващо звено между античната историографска традиция и развиващото се през този период старобългарско летописание.

В процеса на по-нататъшното усвояване на античната културно-историческа традиция у нас през X — началото на XI в. не по-малко важно място заема и хрониката на Георги Монах — Амартол.¹³³ Тя обхваща световната история до 842—843 г. В болшинството от списъците тя се е съпровождала от продължение, обхващащо събитията до 948 г. Именно в този допълнен вид хрониката на Георги Монах е била преведена на старобългарски език по всяка вероятност през втората половина на X в. Изследвачите установяват, че в старобългарски превод византийската хроника е била известна като „Временник“. Като основно доказателство за разпространението ѝ

¹³⁰ В. Истрин. Хроника Йоанка Малалы. . . , кн. XVII, с. 23.

¹³¹ Е. Шусторович. Хроника Йоанна Малалы и античная традиция. . . , с. 65—66.

¹³² В. Истрин. Хроника Йоанна Малалы. . . , кн. XVII, с. 24.

¹³³ В. Истрин. Хроника Георгия Амартола в древнем славянском переводе. Текст. Исследования и Словарь. Петроград, 1912, I II; M. W e i n g a r t. Byzantské kronikj v literatuře církevní-slovenské. . . , p. 50—60.

в България те посочват особеностите на езика и съдържанието на достигналите до наше време славянски преписи на творбата.¹³⁴

На византийската и славянската литература Георги Монах — Амартол завещава един силно открояващ се по форма и съдържание труд. По своята идейна насоченост Амартоловата хроника е твърде отдалечена от съчинението на Йоан Малала. Това може да се обясни и със задачите, които си е поставил съчинителят. Той е имал за цел написването на история на спасението на човешкия род, а не на всеобща история. И макар че изворовият материал в общи линии е едно повторение на този от хрониката на Малала, у Георги Монах той е организиран в един диаметрално-противоположен план, подчинен предимно всичко на религиозно-нравствената идея. Тя е изразена ясно посредством приоритета на богословските разсъждения. Хрониката започва с грехопадението на Адам, твърде подробно е изложена историята на еврейския народ, а сравнително бегло е засегната историята на гърци, римляни и народите от античния източен свят. Тази особеност на творбата определя строго издържания във всяко отношение монашески, християнско-ортодоксален стил в нея. Той именно осигурява на хрониката безусловното ѝ господство в славянските и западноевропейските литератури.¹³⁵

В сравнение с Малала антиезическите изобличителни моменти у Георги Амартол са значително усилены. Те се забелязват особено ясно в митологическата лексика на хрониката. Античните божества са причислени към числото на магесниците: „Крон бе тайбъник и магъ“, „Зевс-Дый волшбы неky творя“. Тези паралели по отношение на античния пантеон и изваждането на неговите персонажи извън божественото съсловие не само са спомогнали на старобългарския читател да усвои още по-добре отделните елементи на античната култура, но и в периода на християнизацията на България те са изпълнявали определени, антиезически функции. Те са допринасяли особено за разрушаването на ореола на езическите вярвания в съзнанието му. В хрониката на Георги Амартол пространното обяснение на политеизма на античния свят е било подчинено също на тази идея. С нея е било съобразено и рационалистичното тълкуване на персонажите на античния пантеон и тяхното отнасяне към числото на „вълховия“. Ако за Малала отрицателните характеристики са редки и почти не изпълняват пряка изобличителна функция, то за Амартол те придобиват почти публицистично звучение. Ето какво се казва в неговата хроника: „И Аполоний Тианинь знаемъ бяхъ, шествуя и творя всюду въ градъхъ е въ сельхъ бѣсовскихъ чюдесь. . . Та же вся ослаблениемъ божимъ и творениемъ бывает да таковымъ вещми искущаблиемъ божимъ и творениемъ бывает да таковымъ вещми искущатися нашея православыя вѣры, още тверда естъ и искръ пребывающы господевы. . .“¹³⁶

Интересът към хрониката на Георги Амартол се е определял не само от приоритета на християнската идеология в нейното съдържание, но и от сведенията, посветени на различни събития от българската история. Сравнението между текстовете на хрониката на Йоан Малала и Георги Амартол

¹³⁴ И. Срезневский. Сведения и заметки о неизвестных и малоизвестных. . . , с. 20—26; M. Weingart. Byzantiské cronikj v literatûre cirkevné-slovenské. . . , II, p. 509—514; Н. Дурново. К вопросу о национальности славянского переводчика хроника Георгия Амартала. — Slavica, IV, 1925—1926, p. 436—440; А. Шахматов. Повесть временных лет и ее источники. — ТОДРЛ, IV, 1940, с. 41 и сл.

¹³⁵ K. Grumbacher. Die Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinianus bis zum Ende des Oströmischen Kaiserreiches (527—1453). München, 1897, p. 327—333; H. Beck. Kirche und Theologische Literatur im byzantinischen Reich. München, 1959, p. 546.

¹³⁶ В. Истрин. Хроника Георгия Амартала в древнем славянском переводе. . . , с. 305—306.

показва, че в отражението на някои събития хрониката на Георги Амартол е по-пълна, отколкото тази на Малала. В нея изобилието от български известия е значително по-голямо. Отразени са събития главно от периода на образуването и първоначалното политическо укрепване на българската държава — края на VII—IX в., покръстването на българите при княз Борис, а така също и българо-византийските отношения при Симеон.

Съпоставянето на славянския превод с гръцкия оригинал на хрониката показва, че между тях съществуват известни различия по отношение на данните, свързани с историята на българите. Едно от най-съществените споменаването на Ахелой в старобългарския превод с името на Тутхонь.¹³⁷ С това име е споменат градът в старобългарския превод на хрониката на Симеон Метафраст и Логотет. Според В. Н. Златарски това название има прабългарски произход и вероятно трябва да се свърже с Thosum — българско име на една византийска колония на Керченския залив и която буквално означава „край сол“¹³⁸. При отразяването на последния завоевателен поход на Константин Компроним спрямо България през 775 г. в старобългарския превод той е наречен „Моучитель“, докато в оригиналния текст той е споменат със собственото му име.¹³⁹

Изобщо внимателното съпоставяне на гръцкия оригинал на хрониката със старобългарския ѝ превод показва наличието на някои различия между тях. Прави впечатление, че пълното изложение на българските събития в Амртоловата хроника е задоволявало изискванията на старобългарския преводач, поради което той сравнително точно е следвал оригинала, без обаче да извършва механичен превод. И тук проличава стремежът към творческия превод на гръцкия текст, съобразен с вкуса и интересите на старобългарския читател.

Особено забележителен е фактът, че при излагането на различните събития от българската история в превода никъде не се говори отделно за славяни и прабългари, а те се споменават с общото име „Блыгары“. Тази особеност в старобългарския текст ясно показва, че старобългарският книжовник по един своеобразен път се е опитал да отрази процеса на укрепването на българската народност, на създаването и утвърждаването на единно народностно съзнание сред славяни и прабългари. Това е един от основните приноси на старобългарския превод на Амртоловата хроника.

На старобългарски език е била преведена и хрониката на Георги Синкел, съставена във Византия в началото на IX в. В нея са били изложени събитията до 284 г., т. е. до времето на император Диоклетиан. В текста на славянския преглед, запазен в руски преписи, се срещат редица думи, които са били характерни за най-старите паметници на старобългарската литература. Тази особеност е един убедителен аргумент в полза на мнението, което отнася разпространението на хрониката в България още през X — началото на XI в. Освен това в превода на хрониката на Георги Синкел се срещат сведения за летобоженето у старите народи, които липсват в гръцкия оригинал. Поместването на известия от този род е било потребно особено много за българските книжовници от споменатия период.¹⁴⁰

¹³⁷ В. Истрин. Хроника Георгия Амартала в древнем славянском переводе..., с. 478; ГИБИ, IV, с. 50, бел. 6.

¹³⁸ В. Златарски. Известията за българите в хрониката на Симеон Метафраст и Логотет. — В: Избрани произведения. С., 1972, с. 342; История на българската държава..., Т. I, Ч. I, с. 217, 236.

¹³⁹ В. Истрин. Хроника Георгия Амартола в древнем славянском переводе..., с. 479.

¹⁴⁰ Ю. Трифонов. Византийските хроники в църковно-славянската книжнина..., с. 169—170; В. Истрин. Из области древнерусской литературы. — ЖМНП, 1903, август, с. 386—392.

Общо славянският превод на хрониката е бил близък с гръцкия оригинал. Но в редица моменти той е съдържал някои пропуски и допълнения. На места дори преводът е представлявал свободно изложение на оригинала. Наличието на тези пропуски и допълнения в превода са явно резултат от допълнителната редакторска работа на старобългарския автор.

Съдържанието на първата част на творбата, която е била преведена на старобългарски, е съставена изключително от библейски сюжети: сътворението на света, изгонването на Адам от рая, раждането на Каин, Авел, Сиф, пресъздаването на родословието на човешкия род от стълпотворението до Аврам. Античните мотиви са слабо застъпени.¹⁴¹ Приведените факти показват, че в старобългарския превод съчинението на Георги Синкел придобива една изключително библейска насоченост. То е свидетелство за намаляването на афинитета към светските антични сюжети и нарастването на интереса към библейските мотиви. Ако свържем появата на старобългарския превод на тази византийска хроника с историческата обстановка на българското царство в края на X и началото на XI в., трябва да се каже, че той не е представлявал отклонение от компилативните исторически творби. Новото е, че с разпространението на тази хроника в края на Първата българска държава се е целяло да се постигне едно по-друго обяснение на историческата съдба на българския народ пред опасността от Византия. В по-далечна перспектива преводът на хрониката на Георги Синкел може би заедно с апокрифната книжнина е оказала въздействие върху създаването на старобългарски летописни съчинения с апокрифен характер през XI в.

Сравнителният анализ между оригиналните и преводните славянски текстове на византийските хроники показва, че старобългарските им преводи са имали известен самостоятелен характер по отношение на своите образци. Техните съставители са се съобразявали с изискванията към официалната старобългарска книжнина по отношение на идейното съдържание на нейните творби. Поради това в своите преводи старобългарските автори са се стремили да предадат колкото се може по-близко до оригиналния текст онези събития, допринасящи за утвърждаването на християнската идеология. Твърде често те дават приоритет на занимателния елемент, за да активизират вниманието на читателя. Въпреки че в сравнение с хрониката на Симеон Логотет в разглежданите от нас хроники старобългарските преводачи не са така самостоятелни при предаването на известията за българската история, все пак ясно проличава, че те се явяват изразители на утвърждаващото се единно българско народностно съзнание.

Разглеждането на приноса на преводните византийски хроники в усвояването на античната историографска традиция от старобългарската историческа мисъл е един опит да се изтъкне важната стойност на тези произведения в развитието на ранносредновековното българско летописание. Тяхното разпространение е благоприятствувало за появата на нови творби с по-широко историческо съдържание. Макар и с компилативен характер, тяхното основно предназначение несъмнено е било свързано с утвърждаването на концепцията за непрекъснатостта в световноисторическия процес сред старобългарския читател. Чрез външноформалния, а в някои случаи и явен приоритет на библейските сюжети световноисторическите събития са били осмисляни в духа на провиденциализма.

¹⁴¹ В. И с т р и н. Из области древнерусской литературы. . . , с. 6—11.

6. ВЛИЯНИЕТО НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛЕТОПИСНА ТРАДИЦИЯ В „ПОВЕСТЬ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ“

Ограниченият брой оригинални книжовни творби, достигнали до нас, позволява при разкриването на съдържанието и състава на старобългарската историческа книжнина да се потърсят и обиколни пътища. Един от тях е анализирането на чужди славянски произведения с летописен характер, в които съществуват сведения за българската история.

Централно място сред тези славянски паметници заема най-древният руски летописен свод „Повесть временных лет“ (по-нататък ПВЛ).¹⁴² Съдържащите се преки и някои косвени известия за българската история в него позволиха в историографията да бъде поставен важният въпрос за взаимодействието между руското и българското летописание, стоящ в непосредствена близост с проблема, разглеждан тук.¹⁴³

На основата на достигнатите досега резултати ще бъде направен опит за разрешаването на повдигнатия в началото проблем. Задачите в това отношение ще бъдат: 1) установяване на насоките на влияние на старобългарската историко-летописна традиция върху началното руско летописание; 2) разкриване характера на старобългарските източници, използвани при съставянето на ПВЛ и 3) значението на ПВЛ за възстановяване на българското летописно творчество от края на IX — началото на XI в.

Запазените в руска редакция редица старобългарски историко-летописни паметници са пряко доказателство за преминаването заедно с богослужебната книжнина и на оригинални старобългарски исторически паметници в Киевска Русия през края на X—XI в.¹⁴⁴

В какво точно се състои насоката на българското влияние върху първите прояви на руското летописание, проличава именно от идейната насоченост на уводната част на ПВЛ. В този общоруски летописен свод, съставен с ясно съзнание за единството на „Руската земя“, една от главните задачи

¹⁴² Повесть временных лет. I, II. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева. Перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова, под редакцией В. П. Андрианова-Перетца. М.—Л., 1950 (по-нататък ПВЛ).

¹⁴³ Г. Розенкамф. Объяснение некоторых мест в Несторовой летописи. — Отечественные записки, ч. 29, 1827, февраль, 82, с. 300—321; М. Погодин. Исследования, замечания и лекции о русской истории. I. СПб., 1846, с. 20, 98; А. Шахматов. Сказание о предложении книг на славянский язык. — Festschrift, V. Jagić, Berlin, 1908, с. 172—182; Разыскания о древнейших русских летописных сводах. СПб., 1908, с. 121—124, 125, 131, 152—155, 231—352, 465—468; Повесть временных лет и ее источники. . . , с. 11—150; В. Златарскн. Имали ли са българите свое летописание. . . , с. 57—92; Най-старият исторически труд в старобългарската книжнина. . . , с. 166—177; Болгарский историко-литературный элемент в русской летописи. — В: Труды V-гого Съезда русских академических организаций за границей в Софии 14—21 сентября. Ч. I. С., 1932, с. 337—352; П. Мутафчиев. Към въпроса за българските извори в руските летописи известия. — СпБАН, 1912, кн. 3, с. 135—148; В. Перетц. Повесть временных лет. — В: Истории русской литературы. Т. I. М.—Л., 1941, с. 257—288; Б. Рыбаков. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. М., 1963, с. 175—176; 231—235; А. Кузьмин. Русские летописи как источник по истории древней Руси. Рязань, 1969, с. 90—94, 100—103, 121—125; Э. Зыков. Памятники болгарской оригинальной литературы старшей меры конца IX—X вв. на Руси. Автореферат. Петрозаводск, 1970, с. 5—23; Известия о Болгарии в Повести временных лет и их источник. — ТОДРЛ, XLIV, 1969, с. 48—53; К. Мечев. Кирило-Методиевото дело и началното руско летописание. — Славянска филология, I, 1978, с. 47—53.

¹⁴⁴ П. Гудзий. Литература Киевской Руси и древнейшие южнославянские литературы. — В: Международный съезд славистов. Доклады. М., 1958, с. 25; В. Мошин. О периодизации русско-южнославянских литературных связей X—XV в. — ТОДРЛ, XIX, 1963, с. 52—52; Э. Зыков. Памятники болгарской оригинальной литературы. . . , с. 10.

на автора е свързана с уточняването на нейния произход: „Сы повѣсти временныхъ лѣтъ, откуда есть пошла русская земля кто в Киев нача первѣе кнѣжити, и откуда русская земля стала есть.“¹⁴⁵

Независимо от установените редица противоречия, които са допуснати при съставянето на уводната част на ПВЛ, ясно личи, че в началото на XII в. в руското летописание преобладаващо значение има славянската концепция.¹⁴⁶ Основната мисъл е насочена постоянно към изтъкване на единството на славяните, към отъждествяването на руския с общославянския език. Така още в началото на своя историко-географски очерк за народите, населяващи Европа, авторът говори за „Словѣне“ като едно цяло. „От сих же 70 и 2 языку бысть языкъ словѣнскъ, от племени Афетова, нарци, еже суть словѣне“. . . „По мнозѣхъ же временѣхъ сѣли суть словѣни по Дунаеви, гдѣ есть ныне Угорьская земля и Болгарьская. И от тѣхъ словѣнъ разидошася по земль и прозвашася имени, своими, гдѣ сѣдеше на которомъ мѣст“. . . И тако разидеь словѣнскый языкъ, тѣм же и грамота прозвася словѣнская“, „Словѣнъ-ску же языку, якоже рекохомъ живущю на Дунай“.¹⁴⁷

Идеята за единството на всички славяни се очертава особено релефно в годината 6406 от сътворението на света.¹⁴⁸ Разказът, поместен тук, се отнася до историята на славянската писменост и културно-просветната дейност на братята Кирил и Методий във Великоморавия. Авторът показва добра осведоменост върху отделни събития, стоящи твърде далече от историята на неговия народ и от самата епоха, в която той създава труда си. Той съобщава за Ростислав, Светополк и Коцел и за характера на преведените на славянски език богослужебни книги. Въпреки известни неясноти летописецът непрекъснато се стреми да утвърди славянския произход на „Руската земя“ и да изтъкне, че азбуката, създадена от Кирил и Методий, е обща за всички славяни, към които принадлежи и руският народ. „А словянъскый и русскый едно есть.“¹⁴⁹

Текстологическият коментар между известията в ПВЛ и хрониката на Георги Монах — Амартол, направен от А. А. Шахматов, показва, че посочените пасажии не намират аналогии във византийската хроника.¹⁵⁰ Очевидно изграждането на славянската концепция за произхода на руския народ не се е опирала само на руската народна традиция. Сведенията показват, че тя няма повърхностен характер и е била изградена на основата на конкретни знания върху историята на славянската писменост. По всяка вероятност руският летописец е бил улеснен в работата си от навлезлите в ранната руска книжнина чужди историко-литературни творби, оказващи най-силно влияние върху оформянето на славянската народностна концепция в ПВЛ.

Известията за славянския свят са пряко доказателство за това, че редакторът на този първи общоруски летописен свод не е привърженик на по-късно проявяващата се в руската летопис гръкофилска ориентация.

За укрепването на славянското съзнание в Киевска Русия през края на X—XI в. централно място заема старобългарската книжнина.¹⁵¹ През

¹⁴⁵ ПВЛ, I, с. 9.

¹⁴⁶ А. Кузъмнин. Русские летописи как источник. . . , с. 100—103.

¹⁴⁷ ПВЛ, I, с. 14—21.

¹⁴⁸ Пак там, с. 21—23.

¹⁴⁹ Пак там, с. 23.

¹⁵⁰ А. Шахматов. Повесть временных лет и ее источники. . . , с. 41—61.

¹⁵¹ Б. Ст. Ангелов. Кирилometодиевото дело и идеята за славянското единство в старославянските литератури. — В: Славистичен сборник. II. Литературознание и фолклор. IV международен конгрес на славистите в Москва. С., 1958, с. 46—47; Из историята на българо-руските литературни връзки. С., 1972, с. 29—39; Е. Михайлов. Руси и българи през ранното средновековие (602—964). — Год. Соф. унив., Ист. фак., XVI, 1972—1973, с. 121—122.

този период историческата обстановка в западнославянските княжества е крайно неблагоприятна за съхранението и развитието на славянската книжовна школа, основана от Кирил и Методий. Сега тук се засилва значително немското влияние. Самото име „Моравия“ напълно изчезва от историческите паметници през X в.¹⁵² Книжовният превес на България по отношение на западните славянски страни е отбелязан и в легендата на Кристиан за светите Вячеслав и Людмила, чешка творба, създадена в края на X в.¹⁵³ Приведените факти показват преобладаващото значение на старобългарската историческа книжнина при изграждането на славянската концепция в ранната руска летопис. Това мнение се подкрепя и от данните в ПВЛ за покръстването на България при княз Борис и войните, които води цар Симеон с Византия. Чрез тяхното излагане руският летописец е искал да изтъкне мястото на християнска България в съзнанието на руските книжовници.¹⁵⁴ Освен това благодарение на развитието на българо-руските литературни връзки през XI—XII в. една голяма част от старобългарските исторически съчинения с публицистичен характер са пренесени от България в Русия. Навярно сведенията, взети от произведенията на Ч. Храбър, К. Преславски, Кл. Охридски, са послужили като основа за развитието на славянската идея в ПВЛ.

В кръга на старобългарските творби с историко-публицистичен характер идеята за славянското единство и право на самостоятелна славянска писменост най-силно е отразена в произведенията на Константин Преславски. Той е заемал значително място в творчеството на руските летописци. Това се потвърждава от ранното проникване на неговите съчинения в Русия още по времето на Киевската епоха.¹⁵⁵ Творчеството на Константин Преславски е хармонизирало с нуждите на тогавашната руска обществена мисъл, която е трябвало да отбележи промените в духовното развитие на руския народ. От времето на неговото покръстване е изминал сравнително дълъг период, в който се създава широк кръг от образовани книжовни дейци. Възникват условия за повишаването на руското народностно самосъзнание. Тези съображения ни дават основание да предположим, че съчиненията на Константин Преславски са били един от основните източници на славянската идея в ПВЛ. Но успоредно с тях вероятно нейният автор е използвал и други старобългарски произведения, като житията и службите, посветени на Кирил и Методий и техните ученици.¹⁵⁶ Установяването на идейното сходство между уводната част на ПВЛ и някои старобългарски творби се явява едно от доказателствата за използването им като източници при написването на този най-древен общоруски летописен свод.

Изследванията, посветени на използването на старобългарски източници при написването на ПВЛ, са сравнително малко.¹⁵⁷ Като техен характерен белег може да се посочи слабото отношение към старобългарските

¹⁵² О. К р а л и к. Крещение Борживоя и вопрос о непрерывности старославянской литературы в Чехии. — ТОДРЛ, XIX, 1963, с. 155; И в. Д у й ч е в. Връзки между чехи, словаци и българи. — В: Сб. Българско средновековие. . . , с. 355, 365—368.

¹⁵³ О. К р а л и к. Легенда Кристиана о святых Вячеславе и Людмиле. — ТОДРЛ, XIX, 1963, с. 199.

¹⁵⁴ Е. М и х а й л о в. Цит. съч., с. 132.

¹⁵⁵ П. Д и н е к о в. О распространении древнеболгарской литературы на Руси. — В: Сб. Культурное наследие древней Руси (истоки, становления, традиции). М., 1976, с. 27—31.

¹⁵⁶ В. К и с е л к о в. Българската книжнина през Симеоновия век. С., 1942, с. 36—54; Е. Г е о р г и е в. Разцвет на старобългарската литература. . . , с. 163—202; Э. З ы к о в. Памятники болгарской оригинальной литературы. . . , с. 13—18.

¹⁵⁷ Э. З ы к о в. Памятники болгарской оригинальной литературы. . . , с. 13.

историко-литературни паметници.¹⁵⁸ Затова и ролята на старобългарските източници при съставянето на ПВЛ е значително принижена. Неговото понататъшно изследване несъмнено изисква по-пълно привличане на изворовия материал, който се съдържа в ПВЛ и старобългарските произведения. Освен това въпросът трябва да бъде поставен в светлината на взаимодействието между западни, източни и южни славяни, защото иначе редица негови елементи биха останали неизяснени.

В кръга на източниците, залегнали в основата на най-ранната руска редакция на ПВЛ, А. А. Шахматов поставя историческото съчинение „Сказание о прѣложении кнѣгѣ на словенѣский языкъ“. Това предполагаемо произведение той възстановява въз основа на сведенията в ПВЛ и приема, че неговата основна част е била поместена в годината 6406 от сътворението на света.

Съществуването на „Сказанието“ като самостоятелна творба се приема от всички автори, които са работили върху установяването на неговата народностна принадлежност, като болшинството от тях го отнасят към западно-славянската или старобългарската книжнина.¹⁵⁹

Трябва да се изтъкне, че съществуват редица обективни трудности, които поставят под въпрос западнославянския произход на „Сказанието“. Пръв, който посочи западнославянския произход на тази творба, бе А. А. Шахматов.¹⁶⁰ Като цяло хипотезата на руския славист е изградена на основата на вътрешнолитературния текстологичен анализ на сведенията в ПВЛ, без да бъде свързана с развитието на славянската книжовна традиция в отделните славянски центрове.

Като непосредствена последица от възвеждането на християнството в тях се явява необходимостта от разпространението на славянската писменост и богослужение като официални. Тя става една от главните насоки на държавната политика на славянските страни. Поради това и създаваните в тях произведения, посветени на делото на Кирил и Методий и на утвърждаващото се славянско писмо, са принадлежали преди всичко на книжовната, официална, а не толкова народна писмена традиция.

Данните от уводната част на ПВЛ (под световната година 6406) показват, че съдържанието на „Сказанието“ е било посветено на защитата на славян-

¹⁵⁸ И. Срезневский. Сведения и заметки о неизвестных и малоизвестных памятниках. . . , с. 67; П. Лавров. Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Л., 1930, с. 111—116.

¹⁶⁰ Г. Розенкампф. Объяснение некоторых мест Несторовой летописи. — Отечественные записки, ч. 29, 1827, с. 82, 300—327; И. Срезневский. Чтения о древних русских летописях. СПб., 1862; М. Оболенский. Летописец Переславля-Суздальского, составлен в начале XIII в. М., 1851, с. VII—VIII; Г. Барц. О составителях „Повесть временных лет“ и её источники преимущественно еврейских. — В: Собрание трудов по еврейским элементам в памятниках древнерусской письменности. II. Берлин, 1924, с. 7—263; А. Шахматов. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. СПб., 1908, с. 119, 121—125, 127—128, 130—131, 152—155, 465—466; Повесть временных лет и её источники. . . , с. 11—150; П. Мутафчиев. Към въпроса за българските известия. . . , с. 135—148; В. Златарски. Имали ли са българите свое летописание. . . , с. 59, 82; Най-старият исторически труд в старобългарската книжнина. . . , с. 166—177; Болгарский историко-литературный элемент в русской летописи. . . , с. 337—352; В. Перетц. История русской литературы. . . , с. 257—288; Б. Рыбак. Древняя Русь. . . , с. 172, 175—176; В. St. Anguelov. Le „Летописецъ въкратьцъ“ du rescueil. . . , р. 100—105; Е. Михайлов. Българо-руските културни взаимоотношения от края на X до 30-те години на XIII в. в руската и българската историография. — Год. Соф. Унив., Ист. фак., X, 1966, 3, с. 125—132; А. Кузьмин. Русские летописи как источники. . . , с. 90—94, 102—103; Э. Зыков. Известия о Болгарии. . . , с. 48—53; Е. Михайлов. Руси и болгары през ранното средновековие. . . , с. 132—133.

¹⁰⁰ А. Шахматов. Повесть временных лет и её источники. . . , с. 80—92.

ските идеи. Възникването му е било обусловено от нуждите на политическото укрепване на славянската държава, в която е било създадено. Поради това то е имало и строго официален характер и предположението на А. А. Шахматов пред вид на това не изглежда съвсем правдоподобно.¹⁰¹

По-вероятно то е възникнало в условията на една официална книжовна среда, чиято литературна дейност е била насочена пряко към задоволяването на потребностите на държавната политика.¹⁰² Защото славянската книжнина и богослужение получават най-голям разцвет, когато се намират под върховното покровителство на държавната власт. Така през 60-те и 70-те години на IX в. като основен славянски център изпъква Великоморавия, в края на IX—X в. — България, XI—XII в. — Чехия и Киевска Русия.¹⁰³

Във Великоморавия свободното разпространение на славянската писменост и богослужение става главно по времето на княз Ростислав (846—870). Но формирането на идеята за славянското единство започва след смъртта на Кирил и Методий, след като все пак славянската писменост е получила значително укрепване. Поради тези факти създаването на „Сказанието“ излиза вън от времето на царуването на княз Ростислав.¹⁰⁴ След неговата смърт във Великоморавия твърде скоро настъпва обрат в политиката на християнизация. Римската църква бързо се отказва от направените по политически съображения отстъпки, а и самата държавна власт попада под немско влияние. Не по-добро е било и състоянието на Панонското княжество, чиито земи след смъртта на княз Коцел (874 г.) преминават под властта на франките. Поради тези причини през края на IX и началото на X в. местната славянска традиция се прекъсва и идеята за славянското единство и право на самостоятелна славянска писменост трудно е могла да намери израз сред западните славяни през този период. Те не са имали никакви перспективи на самостоятелно развитие не само поради натиска на Рим, но и поради унищожаването на политическата независимост на тяхната държава с нахлуването на маджарите през 894 г. Укрепването на славянското съзнание сред западните славяни започва в края на X—XI в., когато вече действително славянските идеи проникват и в тяхната книжнина.

По отношение на разпространението на славянската писменост и богослужение и тяхното превръщане в официални българската държавна политика се оказва най-последователна в периода края на IX—X в. Като неин завършек се явяват решенията на народния събор, свикан през есента на 893 г., където те се обявяват за държавни.

Посочените особености в развитието на християнизацията на Великоморавия и България обясняват и приоритета на славянската концепция в старобългарската книжнина по отношение на западнославянската в края на IX—X в.¹⁰⁵ Те позволяват да се предположи, че най-реални възможности за възникването на „Сказанието“ в края на IX — началото на X в. са съществували в България. Това мнение се подкрепя и от сведенията в ПВЛ, дадени

¹⁰¹ А. Шахматов. Повесть временных лет. . . , с. 84; Н. Никольский. Повесть временных лет как источник для истории начального периода русской письменности и культуры. — Сборник по русскому языку и словесности, т. II, 1930, кн. I, с. 61—63; Д. Лихачев. ПВЛ, II, с. 252—256.

¹⁰² В. Златарски. Болгарский историко-литературный элемент. . . , с. 351—352; А. Кузьмин. Русские летописи как источник. . . , с. 102—103; Э. Зыков. Известия о Болгарии. . . , с. 50.

¹⁰³ О. Кралик. Повесть временных лет и легенда Крестияна. . . , с. 182.

¹⁰⁴ А. Шахматов. Повесть временных лет и ее источники. . . , с. 83—84.

¹⁰⁵ Б. Ст. Ангелов. Кирилометодиевото дело и идеята за славянското единство. . . , с. 42.

в световната година 6406. Те представляват една интерполация в нея и гласят: „Се же слышыв папѣжъ римскый похули тѣхъ, иже ропышуть на книги словенски.“¹⁶⁶ Именно на българска почва е било възможно създаването на подобно отношение към римската църква, защото в края на IX в. България вече се е сдобила със славянски книги и богослужение и е имала най-добри възможности за използване на противоречията между водещите християнски сили в Европа.

Но като основно доказателство за съществуването на „Сказанието“ и за неговия старобългарски произход може да се посочи хронологическият елемент в посочената летописна статия. Тук за преминаването на маджарите през Киев и за „замяната на книгите“ е посочена годината 6406 от сътворението на света. По въпроса, за нейната поява в руската летопис в науката са се изказали противоположни мнения. Разногласията в тях идват при разрешаването на въпроса, към кое от двете събития се отнася годината 6406.

Сигурно е, че тя не е била извлечена от някакво руско предание. Защото дори народната памет да е съхранила спомена за минаването на маджарите през Киев, едва ли е било възможно до XII в. да се запази точната година на отбелязаното събитие. Хронологическата податка не е била взета и от писмен източник, защото руското летописание не възхожда към X в. Следователно въпросната година е била отбелязана в самия източник, използван от руския летописец, т.е. самото „Сказание“. Но тя не се е отнасяла нито към преминаването на маджарите през Киев, нито към превеждането на гръцките богослужбени книги на славянски език от Кирил и Методий. По-вероятно за автора на „Сказанието“ нахлуването на маджарите в Средна Европа да е послужило като отправен момент при отбелязването на основното събитие в неговото произведение. Сведенията в самата летописна статия ясно показват, че основната част от изложението е била посветена на „замяната на книгите“. По-трудно може да се допусне, че в „Сказанието“ е била отразена именно първоначалната замяна на гръцките със славянските богослужбени книги. Годината 6406 противоречи на сведенията относно съставянето на славянската азбука и биографичните данни за Кирил и Методий. Според данните на Черноризец Храбър създаването на азбуката и превеждането на книгите е станало в 6363 г. от сътворението на света. За да се уточни събитието, което е залегнало в съдържанието на „Сказанието“, според нас трябва да се привлекат данните от няколко старобългарски паметници, а също и други руски летописи, в които се срещат известия за българската история.

Сред ограничения брой запазени оригинални старобългарски творби с историческо съдържание годината 6406 се среща и в кратката хроника, съставена от Константин Преславски, известна като „Историкни за Бога въ кратцѣ“. Тя е означавала времето на нейното съставяне. Изчислена по българската летописна ера, историческата творба е била създадена през 893 г.

Във всички руски хронографи, в които широко навлиза втората редакция на славянския превод на „Кратката хроника“ на патриарх Никифор под надслов „Лѣтописецъ въскрь“, известията за българите са съпроводени в две основни години — 6377 от сътворението на света като година на покръстването и 6406 — за „превода на книгите“.

В краткото житие на Климент Охридски, съставено от Димитрий Хоматиан през XIII в., се намира известие, което има много ценна историческа стойност. Преведено, то гласи: „Измислил [Климент] и други форми на

¹⁶⁶ ПВЛ, I, с. 23.

буквите за по-голяма яснота, от ония, които изнамерил мъдрият Кирил.¹⁶⁷ Новите изследвания, посветени на житията на Климент Охридски, убедително потвърждават употребата на старобългарски източник независим от пространното житие, откъдето Д. Хоматиан е заел посоченото съобщение.¹⁶⁸ Прегледът на сведенията в руските и старобългарските източници ясно показва, че под годината 6406 от сътворението на света е било отбелязвано събитие, конкретно свързано с българската история. Голямото внимание, което се отделя на „замяната на книгите“ в тях, позволява да се предположи, че с него летописците са отбелязвали замаяната на по-трудната и неудобна глаголица с по-леката и ясна кирилица и нейното обявяване за официална писменост на българската държава.¹⁶⁹ Тогава посочената в „Сказанието“ 6406 г. от сътворението на света по всяка вероятност е означавала годината, в която е била санкционирана официално тази реформа. Изчислена по българската летописна ера, тя се е равнявала на 893 г. (6406—5513=893 г. н.е.). Или в „Сказанието“ е намерило отражение третото решение на народния събор, проведен през есента на 893 г. Наличието на годината 6406 в „Сказанието“ и в „Историкии“ на Константин Преславски и пълното сливане на славянските идеи между неговите творби и „Сказанието“ позволява да се предположи, че последното вероятно също е принадлежало на перото на Константин Преславски.

Сродните вести между пространните жития на Кирил и Методий и ПВЛ показват, че авторът на „Сказанието“ може би ги е привлякъл като основно градиво при осъществяването на своята творба. Но сведенията, взети от тях, явно са били подложени на обработка. Навярно те са били допълнени с конкретни сведения за българския народ, с които нейният автор е трябвало да подчертае значението му като пряк последовател на Кирило-Методиевото дело. Това предположение може да се подкрепи с едно известие, което се намира пак в ПВЛ, дадено в 6406 г. от сътворението на света. Според него: „Константинъ же възвративсь въспять, и иде учить болгарского языка. . .“¹⁷⁰ В целия летописен разказ, който има несъмнено компилативен характер, летописецът не сочи нито един от славянските народи пряко с делото на Константин Кирил — Философ освен българския. Ето защо наличието на това сведение в ПВЛ представлява особен интерес за нас. Навярно чрез него старобългарският автор е искал да покаже първостепенното значение на българите в съхранението и по-нататъшното развитие на Кирило-Методиевата книжна след покоряването на Моравия от маджарите. Пак в същата статия името на българите се свързва със замаяната на книгите и България се представя като основен славянски център.¹⁷¹

Извън този разказ в уводната част на ПВЛ също се намират няколко известия, които според нас могат да се поставят в генетическа връзка със сведенията в него и които най-вероятно са били взети от „Сказанието“.

Още в началото на разказа за славяните съставителят на ПВЛ, ръководейки се от староруската летописна традиция за техния дунавски произход, насочва вниманието си към България: „По мнозѣх же времяѣх сели сущѣ словѣни по Дунаеви, гдѣ естъ ныне Угорьска земля и Болгарска.“¹⁷² Без да е приключил своя разказ напълно, след известията на новгородските

¹⁶⁷ А. л. М и л е в. Жития на св. Климент Охридски. С., 1960, с. 130.

¹⁶⁸ Пак там; А. л. М и л е в. Двете гръцки жития на Климент Охридски, . . , с. 159; И в. Д у й ч е в. Краткото Климентово житие от Димитрий Хоматиан. . . , с. 161—162.

¹⁶⁹ И в. Д у й ч е в. Връзки между чехи, словаци и българи. . . , с. 365.

¹⁷⁰ ПВЛ, I, с. 22.

¹⁷¹ Пак там, с. 21.

¹⁷² Пак там, с. 11.

„Словѣни“ летописецът съобщава: „И тако разидеся словѣньский язык, тям же грамота произнася словѣньска.“¹⁷³ Ясно личи, че тези последни редове нямат пряко отношение към разказа за разселването на източните славяни и представляват една интерполация в него. За съставителя на уводната част на ПВЛ те са представлявали най-подходящият начин, чрез който той в писмена форма е могъл да обедини своя разказ за териториалния обхват на славянските племена.

„Сказанието“ в жанрово отношение може да бъде определено като летописен разказ. Пряко доказателство за това се явяват присъствието на хронологичния елемент в него, ясно изразената политическа тенденция, свързана със защитата на славянските идеи и неговото практическо значение, имащо за задача укрепването на българското народностно самосъзнание. В центъра на неговото повествование е залегнала защитата на славянската писменост и славянското единство.

Именно поради това и съставителят на ПВЛ го включва в своята летопис. В периода на неговата книжовна дейност от края на XI—началото на XII в. славянската кирилска писменост и славянските идеи стават една необходимост за политическото и народностното укрепване на Русия. Само че в началото на XII в. потребностите и изискванията на руския летописец значително са се повишили, поради което и предполагаемият старобългарски източник е бил подложен на една доста активна редакция от неговата страна.¹⁷⁴ То е било допълнено с нови сведения от историята на съседните славянски народи. В руската книжнина те са попаднали благодарение на възникналите културно-религиозни общения между тях, създадени на основата на християнството. От края на X в. наред с установяването на българо-руските културни връзки се поставя и началото на културно-религиозните общения между чехи и руси.¹⁷⁵ На тази основа изобилието от известия за западните славяни в ПВЛ може да се обясни като пряк резултат от навлезлите през края на XI и началото на XII в. чешки източници в руската летопис. Именно в тях делото на Кирил и Методий е било конкретно свързано с историческата съдба на чехи и моравци. Следователно сведенията за тях са стояли във връзка със съдържанието на „Сказанието“ и в руския летопис те са били включени през края на XI или началото на XII в.

Анализът, направен върху условията, в които е било възможно написването на „Сказание о прѣложенихъ свещеныхъ книгѣхъ на словенский языкъ“, и върху основните мотиви в неговото съдържание, показва, че предполагаемият старобългарски източник е бил използван като обединяващо звено от руския летописец при съставянето на разказа за славянските народи, населяващи Европа. Чрез него в обобщен вид е била отразена господстващата в началото на XII в. в ПВЛ славянска концепция.

Отнасянето на „Сказание о прѣложенихъ свещеныхъ книгѣхъ“ към старобългарските източници дава възможност да се потвърдят някои основни мотиви, залегнали в идейното съдържание на летописните творби от края на IX — началото на X в.

„Сказанието“ показва, че проблемът за укрепването на народностното самосъзнание на българския народ е заемал основно място в част от създаваната през този период официална историческа книжнина. Негов пряк израз е представлявала застъпената в нея идея за славянското единство и

¹⁷³ ПВЛ, I, с. 11.

¹⁷⁴ А. Кузьмичев. Русские летописи как источник. . . , с. 103.

¹⁷⁵ А. Флоровский. Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешко-русских отношений IX—XVIII вв. Т. I. М., 1935, с. 98—141; О. Кралек. Повесть временных лет и легенда Кристиана. . . , с. 202—203.

право на самостоятелна славянска писменост. Именно активизирането на българското народно-самосъзнание обуславя стремежа на старобългарските автори да свързват историческата съдба на своя народ непосредствено с делото на Кирил и Методий, макар че едновременно с това изтъкват неговата принадлежност към всички славяни.

В първата част на ПВЛ съществуват още една група известия, които също дават възможност да се проникне по-дълбоко в съдържанието и характера на разнообразните исторически творби, създавани в периода на разцвета на старобългарската книжнина. Те се отнасят до времето на покръстването на България и до българо-византийските отношения при цар Симеон. Тези известия са единствените преки данни за историята на българите в цялата руска летопис. Прави впечатление, че техният брой, съпоставен с известията за самата руска история, дадени в първата част на ПВЛ, е сравнително голям.¹⁷⁶ Тази особеност в летописа, показва, че в началото на XII в. нейният автор е притежавал доста количество определени сведения за българската история в епохата на политическото могъщество на българската държава при княз Борис I и цар Симеон. В историографията са изказани две диаметрално противоположни мнения относно произхода на тези известия. Първото ги свързва непосредствено с данните от хрониката на Георги Монах—Амартол.¹⁷⁷ Второто мнение ги свързва с недостигнал до нас старобългарски източник, използван от руския съставител при написването на първата част на ПВЛ.¹⁷⁸

За по-голяма яснота на нашия по-нататъшен коментар ще приведем съдържанието на тези известия според ПВЛ и хрониката на Г. Монах.¹⁷⁹

(Повесть временных лет)

(Хроника на Г. Монах—Амартол)

В лѣто 6366. Михайль царь изиде с вои бегомъ и моремъ на Болгары. Болгаре же оувидѣвше, не могоша стати противу креститися просиша и покоритися Грекомъ. Царь же крести князя ихъ и боляры вся, и миръ створи с Болгары.

Михайль же царь коупно с кесаромъ Вардою на князь Болгарскы иде съ вои своими бегомъ и моремъ, гладомъ гиблющу Болгарскоу языкоу Михаил оувѣдевь. Българе же такоу вѣсть приимаше, страхомъ одержими многымъ бяхоу прежде троуда и брани и победы, недоумевахуся и христіаномъ быти просишася и покарятися Грекомъ. Царь же князя ихъ крестивъ и отъ святаго крещения приать и сыномъ, и нарече имя емоу Семеонъ, еще и велможа его введъ в Костянтинъ град, вся крести и мир створи.

¹⁷⁶ А. Шахматов. Повесть временных лет и ее источники. . . , с. 32.

¹⁷⁷ П. Мутафчиев. Към въпроса за българските извори на руските летописи. . . , с. 135—148; А. Шахматов. Повесть временных лет и ее источники. . . , с. 41; Д. Лихачев. ПВЛ, II, с. 233.

¹⁷⁸ В. Златарски. Имали ли са българите свое летоброение. . . , с. 70—80; Болгарский историко-литературный элемент. . . , с. 339—340; 345; А. Кузьмин. Русские летописи как источник. . . , с. 90—94; Э. Зыков. Известия о Болгарии. . . , с. 49—53.

¹⁷⁹ Текстът на хрониката на Георги Монах—Амартол е по изданието на В. Истрин. Хроника Георгия Амартола в русском переводе. Т. I. Л., 1920, с. 558—560.

В лѣто 6410. Леонъ царь на я Угры на Болгары, Угре же нашедше, всю землю Болгарську плѣноваху; Семионъ же увѣдѣвъ, на Угры вѣзраться, и Угре противу поидоша и подядиша Болгары, яко одва Семионъ в Дръстъръ

В лѣто 6422. В то же лѣто прииде Семионъ Болгарскый на Царѣградъ, и сотворивъ миръ и прииде во своаси.

В лѣто 6423. В си же времена прииде Семионъ пленяя фракию, Греки же послаша по Печенѣги; Печенегомъ пришедшимъ и хотящимъ на Семиона, разсваридся Греческыя воеводы. Видевше Печенези, ако сами на ся рать имуть, стѣидоша в своасы, а Болгаре со Греки соступишася и пересѣчени быша Греки. Семионъ же приа градъ Ондрънъ, иже первое Арестовъ градъ нарицащеся сына Агамемнонъ, иж во 3-хъ рекахъ купався недуга избы, ту сего градъ во имя свое нерече, последи же Андрианъ кесарь и обнови, въ свое имя нарече Андрианъ, мы же зовемъ Андръянемъ градомъ.

В лѣто 6437. Приде Симеонъ на Царѣградъ, и поплѣни Фракию и Макидонью, и приде къ Царюграду въ сили въ велици, и в гордости, и створи миръ с Романомъ царемъ

Сих же видимъ царь, яростию исполнився, Никитоу нарицаемаго Склира, рѣкоу ДОУНАЕВИ в лодяхъ рекомых дромонии дати дани Оугромъ, яко да на Семеона оружиемъ воюют . . .

Оугри нашедше вся Болгарскоую плѣняхоу землю. Семионъ же оувѣдѣвъ на Оугры обратися. Си же противу пребредше, брань на Болгары, съчеташа, и побѣдиша Болгары, бошию яко одва Семеоноу в Дерестъръ вбѣгнути.

Аугуста же мѣсяца Симеонъ Болгарскый князь воиню изиде на Греки с народомъ тяжкимъ, прѣиде в Константинь град и обѣде н . . . вѣзвратися мирьскихъ клятвъ прося, Поручникомъ же миролюбезно прѣимишимъ, посла Семионъ магистра своего Феодора . . . безсѣдовати о миру . . . Семионъ же и обѣсына его въ свою страну обратишася безглаголенных грамотъ о миръ разоидошася.

Семеоноу же Болгариноу Фраскию паки плѣняюще . . . проси Йоанъ бога быти ему патриакиемъ, приведу на нь Печенѣги. Прощение получивъ и дары вземъ, в Печенежскую страну вниде. И се тали отудоу поемъ, при веде в Константинь градъ. Яко сложившемся Печенегомъ пришедше Дунавъ на Семеона воевати . . . Септемвриа же мѣсяца индикта 3 Панъкратук Арманянинъ Одринъ град Семону подает, иже древле бо Орестианъ градъ, нарицашеся от Ореста, сына Агамѣна, и онъ же . . . въ трехъ рѣкахъ купався недуга избывъ, тоу сего града създавъ в свое имя нарече, Андрианъ же кесарь твердымъ и добрымъ създаниемъ възвеличилъ его, Андрианъ градъ имя ему нарече. Септемвриа мѣсяца дни 2 Симеонъ князь Болгарскый изиде и поплѣни Фракию и Македоню, пожьже вся и потреби и сады исече; до Влахерный же пришедшоу емоу, про-

и възвратися въ свояси.

си же да послетъ ему Николу патриарха и некоиъхъ велможъ, яко да с ними бесѣдоу створить о мир. Прииде Семеонъ множество много по себѣ вода, на многы полкы раздели, овы за златными щиты и съ златыми щиты и съ златными копии инии же различными копии оружии оукрашени всѣмъ железомъ оутверженомъ, си же посреде собе имеахоу Семена, яко царя славяще гречьскимъ саномъ . . . помануоу миръ да створита целовавшесе, ибо другъ друга разидошася . . . Семеонъ же въ свои пришедь . . .

В лѣто 6450.

Семевонъ иде на Храваты и побѣжень бысть Храваты, и умре, оставивъ Петра князя; сына своего, Болгаромъ.“

Майа мѣсяца въ 27 индикта 15, Семеонъ князь Болгарьскый ; на Хъвраты подвиже воиноу и съступоу бывшоу, побѣжень бывъ и сущая съ нимъ вся иссѣче. Тъмъ неисцѣлноу болѣзнию по сердце ять, погыбе, безаконновавъ всеу. Петра сына своего постави княземъ.“

Подробното текстово сравнение между българските известия в ПВЛ и Хрониката на Георги Монах—Амартол, направено от А.А. Шахматов, дава основание да се приеме, че те не са били извлечени непосредствено от този византийски източник.¹⁸⁰ Сравнението между двата летописа очевидно свидетелствува за различие във фактическите подробности, в политическите тенденции, заложени в тях и в хронологията на отразените български събития.¹⁸¹

По отношение на фактическите подробности особено показателни са данните, посочени под 6437 г. от сътворението на света. Изразът „в силъ и велицъ и в гордостѣ“ са били заети вероятно от източник, в който е намерило отражение цялото величие, с което Симеон се явява пред стените на Цариград.

Двата текста отбелязват противоположни позиции и спрямо политическата и военната дейност на българските владетели и историческата съдба на българския народ. Тази особеност е характерна за почти всички български известия. В съдържанието на ПВЛ на места се установява явно симпатизиране към политиката на българския владетел. Неуспехите в някои от военните походи на цар Симеон са предадени в по-умерен тон.

В ПВЛ българските известия са дадени по години, а във византийската хроника само за някои са посочени индиктите. При това годината 6366 от ПВЛ изобщо не е посочена у продължителя на Г. Монах.

Различията, установени посредством текстовия анализ между съдържанието на данните за българската история в ПВЛ и византийската хроника, показват, че те се отнасят най-вероятно към друг сроден на нея източник, който от руския летописец също е бил привлечен в процеса на съставянето на първата ѝ част.

¹⁸⁰ А. Шахматов. Повесть временных лет и ее источники. . . , с. 41—61.

¹⁸¹ Э. Зыков. Известия о Болгарии. . . , с. 48—49.

Корекцията по отношение на българските известия едва ли е била извършена на руска почва. Личи, че съставителят на ПВЛ не е изпитвал особен интерес към България. Това се потвърждава от липсата на каквито и да било сведения за връзките между Русия и България от края на IX—X в.¹⁸²

Съпоставянето между сведенията за България в руския и византийския летопис дава възможност да се открие една заинтересованост, грижливост към излагането на българските събития, които откриваме в руския източник и която липсва в хрониката на Георги Монах.

Отбелязаните различия дават основание да се предположи, че сведенията за най-важните събития от политическото развитие на България при княз Борис I и цар Симеон, намиращи се като цяло в съответствие с хрониката на Георги Монах, руският летописец е получил най-вероятно от старобългарски източник. В подкрепа на изказаното мнение могат да се приведат още и следните аргументи. Изследванията на А. А. Шахматов върху най-старото руско летописание и източниците на ПВЛ установиха, че по-ранният летописен свод, известен като „Новгородска първа летопис“, а също така и предшествуващият ПВЛ „Начален свод“ не са ползували хрониката на Георги Монах — Амартол.¹⁸³ Болшинството от сведенията, свързани с руската история в ПВЛ, О.В. Творогов отнася или към т. нар. „Хронограф по великому изложению“, или към пълния текст на хрониката на Георги Монах.¹⁸⁴ В случая за нас е важно, че изследванията на посочените автори показват ясно, че фрагментите, свързани с българската история, не водят началото си от някакво друго общо староруско съчинение.

Допускането на използването на старобългарски източник при съставянето на първоначалния руски летописен свод позволява да се предположи логично прилагането на самостоятелно българско летоброене в него и поради това мненията, изказани в тази насока, не трябва да се игнорират.

С анализа на хронологията на българските летописни известия са се занимавали всички автори, които по различен повод са засягали въпроса за старобългарските източници в ПВЛ. Според В. Н. Златарски в оригиналния старобългарски източник, който той идентифицира със „Сказание о прѣложении кнѣгѣ“, те са били посочени именно по българската летобройна ера. Но тъй като за руския летописец тя е била непозната, той си позволява да внесе някои поправки в хронологията на интересуващите го български сведения.¹⁸⁵ А. А. Шахматов обяснява нейната обърканост като резултат от неправилните догадки на руския летописец по отношение на индиктите, отбелязани в продължението на хрониката на Георги Монах.¹⁸⁶ Б.А. Рыбаков и Э. Г. Зиков смятат, че първоначално българските известия са били датирани според александрийското летоброене. При преписването им от руските летописци обаче те нееднократно са били изчислявани с грешки.¹⁸⁷ При разглеждането на хронологията на заимствуваните текстове в ПВЛ А. Г. Кузмин аргументирано излага възможността за влиянието на старобългарски източник върху нея. Той приема тезата на В.Н. Златарски и смята, че известията за българската история в ПВЛ са били датирани в

¹⁸² Е. Михайлов. Българи и руси. . . , с. 106—140.

¹⁸³ А. Шахматов. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. . . , с. 394—395.

¹⁸⁴ О. Творогов. Повесть временных лет и хронограф по великому изложению. — ТОДРЛ, XXVIII, 1974, с. 99—111; Древнерусские хронографы. Л., 1975, с. 58—73.

¹⁸⁵ В. Златарски. Болгарский историко-литературный элемент. . . , с. 342.

¹⁸⁶ А. Шахматов. Повесть временных лет и ее источники. . . , с. 60—61.

¹⁸⁷ Б. Рыбаков. Древняя Русь. . . , с. 165, 176; Э. Зиков. Известия о Болгарии. . . , с. 49—51.

самата старобългарска творба по българското летоброене, следи от което се откриват в руския летопис. Но според А. Г. Кузмин впоследствие хронологията на българските известия е била коригирана от руския съставител.¹⁸⁸ Подробно изследване на хронологията на българските сведения в ПВЛ направи напоследък Ив. Добрев.¹⁸⁹ На основата на изобилен материал върху различните християнски летобройни системи авторът доказва съществуването на старобългарско летоброене,¹⁹⁰ по което именно са били отбелязвани и събитията от българската история в ПВЛ.

Прегледът върху основните изследвания, в които се поставя въпросът за хронологията на българските летописни сведения в руския летопис, показва, че тезата за техния старобългарски произход има реално основание. Но тя може да бъде допълнена с още няколко исторически факта и съображения, които биха допринесли преди всичко за по-конкретното определяне на използваните в ПВЛ старобългарски източници.

Мисълта за поправката на хронологията на редица събития от ПВЛ във връзка с привеждането на летоброенето от една към друга ера е твърде плодотворна. Тя ни позволява при издирването на старобългарските източници на ПВЛ да насочим вниманието си отново към хронологията на българските събития, отразени в нея. За отправна точка ще вземем данните за покръстването на България. За него в ПВЛ са посочени две години — 6366 от сътворението на света и 6377. В първата от тях — 6366 — сравнително подробно се описват събитията, станали непосредствено след българо-византийската война от есента на 863 г. Съобщава се за въвеждането на княз Борис I в християнската религия от император Михаил III и за покръстването на неговите приближени боляри. Във втората година — 6377 — се отбелязва само: „Крещена бысть вся земля Болгарская.“

Както вече се изтъкна, годината 6366 от сътворението на света изобщо не е отбелязана у Продължителя на Георги Монах. Но за руския съставител датирането на събитието е имало съществено значение, защото той е водил своя летописен разказ по години. Тъй като в руския летопис много от годините за отразените събития са били заимствувани от различни източници, твърде възможно е и в дадения случай руският автор да е разполагал с друг източник, който му е позволил да датира българското събитие, посочено в хрониката на Георги Монах. Но веднага ще отбележим, че годината

¹⁸⁸ А. Кузмин. Русские летописи как источник. . . , с. 91—94, 172—173, 175—179, 180.

¹⁸⁹ Ив. Добрев. За александрийското и моравско-панонското летоброене. . . , с. 159—171.

¹⁹⁰ То е представлявало не много успешен опит да се нагоди ерата на Дионисий Мали към едно от началата на византийското летоброене, според което от сътворението на света до раждането на Исус са изминали 5505 г. Но тъй като в сравнение с византийската ера за датирането на събитията по ерата на Дионисий Мали не достигали 8 години, то създателят на българското летоброене ги прибавя и по този начин то се е отличавало от ерата на Дионисий Мали с 5513 г. (5508+8=5513). Срв. у Ив. Добрев. Цит. съч., с. 171.

Поне засега тезата на посочения автор за християнската основа на българското летоброене отхвърля възможността за обяснението на произхода на редица дати, отбелязващи различни събития от българската история в старобългарската книжнина, както и в някои руски летописи като резултат от грешното преписване на текстовете от страна на преводачите. Срв. у А. Vaillant et M. Lascaris. La date de conversion des Bulgares. . . , р. 5—6; А. Vaillant. Discours contre les Ariens. . . , р. 7; П. Петров. За годината на налагането на християнството. . . , с. 584—587. Ние ще се възползуваме от резултатите на автора и ще го приложим при анализи върху хронологията на българските събития, отразени в ПВЛ.

6366, която е била дадена по александрийското летоброене,¹⁹¹ не съответства на действителната година на българо-византийската война — 863. Ето защо, струва ни се, че в ПВЛ годината 6366 е била съобразена по-скоро с управлението на Михаил III, отколкото с прецизното отразяване на годината на българо-византийската война и на последвалите я събития. Към това предположение ни насочва: 1) хронологията на събитията от руската история, дадени непосредствено преди и след войната на Михаил III срещу българите, които също са датирани по отношение на управлението на този византийски владетел; 2) наличието на годината 6377 от сътворението на света, под която покръстването на българската държава е отбелязано самостоятелно.

В Пространното житие на Климент Охридски съществува едно известие с чисто историческа стойност, в което покръстването на княз Борис I и въвеждането на българите в християнството е отбелязано също в годината 6377 от с. св.¹⁹² Разбира се, това известие в творбата на Теофилакт Охридски не е било измислено от самия него. Най-вероятно той го е открил сред използваните старобългарски източници.¹⁹³ Годината 6377 от сътворението на света се посочва като година на покръстването на България и в редица руски преработки на славянския превод на патриарх Никифоровата кратка хроника заедно с годината 6406 от сътворението на света, в която се е извършило т. нар. „пръложении кънигъ“¹⁹⁴. Следователно нееднократната употреба на годината 6377 в руски книжовни паметници и нейното отбелязване в житието на Климент Охридски показва, че тя има реална историческа стойност. Макар и по различни пътища тя бе защитена най-напред от В. Златарски, а напоследък и от А. Г. Кузмин и Ив. Добрев с допускането на съществуването на самостоятелна българска летобройна ера. Българската летобройна ера, използвана в оригиналната творба, е била непозната за руския автор, поради което и посочената в нея година 6377 му се е сторила странна по отношение на управлението на Михаил III. От летописните известия, отбелязани в съседство с покръстването на българите, се вижда, че той добре е знаел годината, до която е управлявал император Михаил III, защото в летописа ясно се посочва, че в 6376 г. „започва да царствува Василий“. Той разбира, че посочената в българския източник 6377 г. стои въвн от управлението на Михаил III, който се е явявал основна фигура в българското събитие. Пред вид това, той решава да направи и нужната поправка в неговата хронология и да го отнесе към 6366 г., когато все още Михаил III е бил византийски император.

Отбелязването на такова важно събитие, макар и отнасящо се към историята на друг народ, е поставяло руския летописец пред една повишена отговорност при неговото датиране. Поради това може да се предположи, че отбелязването на годината 6366 е било извършено въз основа на определени хронологически податки, които са били почерпани въвн от използвания старобългарски извор.¹⁹⁵ Поне засега е трудно да се определи със

¹⁹¹ В. Златарски. Болгарский историко-литературный элемент. . . , с. 342; Б. Рыбаков. Древняя Русь. . . , с. 175—176; Э. Зыков. Известия о Болгарии. . . , с. 50—51; Ив. Добрев. Цит. съч., с. 165; А. Кузьмин. Начальные этапы русского летописания. . . , с. 281—282.

¹⁹² А. Л. Милев. Гръцките жития на св. Климент Охридски. . . , с. 79—80.

¹⁹³ Пак там, с. 159—160; Ив. Дуйчев. Краткото житие на Климент Охридски от Димитрий Хоматян. . . , с. 162.

¹⁹⁴ В. Златарски. Имали ли са българите свое летоброене. . . , с. 64—69.

¹⁹⁵ С произхода на тази дата са се занимавали мнозина автори. Според В. Златарски тя е била сложена произволно от руския летописец, съобразявайки се с управлението на имп. Михаил III. В. Златарски. Имали ли са българите свое летоброене. . . ,

сигурност, кой и какъв е бил този източник. Но едновременно с внасянето на годината 6366 руският летописец не е могъл да пренебрегне и годината 6377, дадена в старобългарското произведение. За да намери изход, той решава под 6366 г. да отбележи българо-византийската война и покръстването на княза и болярите, а под годината 6377 — покръстването на цяла България. По този начин руският летописец в същност е мотивирал двукратното отбелязване на едно и също събитие в съставения от него летопис.

Подобна корекция от страна на руския автор е била извършена по отношение на почти всички останали преки известия от българската история в ПВЛ, които се отнасят до времето на цар Симеон.

Годината 6422, посочена за похода на цар Симеон срещу Византия от 913 г., също не е оригинална и е била прибавена от руския съставител. В старобългарския източник това събитие е било отбелязано под годината 6426. Но руският автор се е ръководил от посочения в хрониката на Георги Амартол „индикт В“ (втори).¹⁹⁶ Според таблицата за изчислението на събитията в световни години по посочените индикти действително втори индикт съответствува на 6422.¹⁹⁷

По аналогия следващият поход на Симеон до византийската столица, отбелязан в старобългарския източник, е бил означен в годината 6427. Но от руския автор тя е била изменена в съответствие с посочения в хрониката на Георги Амартол „Г“ индикт, т.е. 3 индикт, който е равен на 6422 г. по византийското летоброене.¹⁹⁸

Тези наши наблюдения много добре се допълват от сведенията за похода, извършен в 6437 г. от сътворението на света, когато той сключва мирен договор с Роман Лакапин. В ПВЛ тази година е останала непроменена от руския съставител, защото в Хрониката на Георги Амартол за похода на цар Симеон от 923 г. не е бил посочен индикт, а само месецът и неговият ден.¹⁹⁹ Действително, ако годината 6437 г. от сътворението на света по българското летоброене се приравни към византийската ера, се получава точната година на сключването на мира между цар Симеон и Роман Лакапин в 924 г.: $6437 - 5513 = 924$ г. от н.е. Следователно и тази година напълно съответствува на известната според византийските извори година на сключването на мира между България и Византия от 924 г.

При изчислението на годината 6450 от сътворението на света за смъртта на цар Симеон в ПВЛ от руския летописец като изходна точка отново е бил взет индиктът, посочен във византийската хроника: „Майя мясца в 27, индикта 15.“ Този индикт съвпада с годините 6420, 6435, 6450.²⁰⁰ Руският автор, следвайки последователния ред в хронологията на българските събития, е сметнал за необходимо да изостави посочената в неговия първоизточник година и датира смъртта на българския владетел по византийското летоброене в 6450 г., а в действителност в старобългарския източник е стояла годината 6440 ($927 + 5513 = 6440$).

Анализът върху твърде обърканата хронология на българските събития в ПВЛ представлява един опит да потърсим причините, които са я предизвикали. Той показва, че руският летописец приспособява отбелязаните в

с. 68. Според А. Шахматов и А. Кузьмин тя е била взета от „Лѣтописѣзь въскорѣ“. А. Шахматов. Повесть временных лет и ее источники. . . , с. 62—63; А. Кузьмин. Начальные этапы русского летописания. . . , с. 278.

¹⁹⁶ В. Истрин. Хроника Георгия Амартола в русском переводе. . . , с. 554—555.

¹⁹⁷ Е. Каменцева. Хронология. М., 1976, с. 80—81.

¹⁹⁸ В. Истрин. Хроника Георгия Амартола в русском переводе. . . , с. 555.

¹⁹⁹ Пак там, с. 560.

²⁰⁰ Е. Каменцева. Цит. съч., с. 81.

старобългарския паметник събития към известното за него византийско летописание, ръководейки се от посочените в хрониката на Г. Монах индикти. Пълното съответствие между тях и световните години 6422 и 6423 и 6435 ясно показва, че не може да става дума за объркване на индиктите от руския автор при преписването на сведенията от своя старобългарски източник. Хронологическият анализ дава възможност да се разбере, че за него е останало неизвестно българското летописание и поради това той е променил вярно отбелязаните в своя старобългарски източник години. Тяхното коригиране позволи да се види какъв е бил действителният им хронологически ред: 6377 г. — покръстването на княз Борис I; 6408 г. — походът на маджарите срещу българските територии и войната на цар Симеон срещу тях; 6426 г. — походът на цар Симеон срещу Цариград в 913 г.; 6427 г. — вторият поход на Симеон срещу Цариград от 914 г.; 6437 — сключването на мира между цар Симеон и Роман Лакапин в 924 г.; 6440 г. — смъртта на цар Симеон.

Установяването на сходството между сведенията за България в ПВЛ, в Хрониката на Георги Монах — Амартол и направения анализ върху тяхната хронология дава основание да се предположи, че най-вероятният източник, от който са били извлечени известията за България, се явява именно старобългарският превод на византийската хроника.

Хронологическият анализ върху българските известия потвърждава, че преводът не е бил извършен механично от старобългарския книжовник. При своята работа той показва активност и творческо отношение, смятайки за по-целесъобразно известията за българите в нея да бъдат датирани според употребяваното по негово време в Преславската книжовна школа самостоятелно българско летописание. Но по отношение на хронологията на събитията, свързани с историята на другите народи, българският книжовник е останал индиферентен.

Поради това напълно допустимо е руският превод на този византийски паметник от XI в. да е бил направен върху основата на старобългарския.²⁰¹ Само че от своя страна руският преводач също се отнася творчески към него. Затова свидетелствува самата датировка на събитията за българската и руската история. Той е сметнал за необходимо да посочи първите от тях според византийското, а не според българското летописание и едновременно с това е взел непроменената в старобългарския превод датировка на руските събития, дадени в него според византийското летописание. Само така може да се обясни объркаността в хронологията на известията за България в ПВЛ. Защото почти всички останали дати от нейната първа част, отнасящи се до руската история, съответствуват на датировката им по византийската ера, направена въз основа на посочените от Георги Монах или други византийски източници години или индикти, използвани самостоятелно в ПВЛ.

Направените наблюдения върху преките известия за българската история, поместени в първата част на ПВЛ и анализът върху тяхната хронология, потвърждава изказаното по-горе предположение, че в основата на ранното руско летописание заляга още една старобългарска историческа творба — преводът на Хрониката на Георги Монах. Ако това предположение е вярно, то ние се противопоставяме на мнението на В. Н. Златарски, според което всички известия за България в ПВЛ са били поместени единствено в разглеждания по-преди старобългарски източник „Сказания о преложении кнѣгѣ“.²⁰²

²⁰¹ А. Шахматов. Повесть временных лет и ее источники. . . , с. 41—72.

²⁰² В. Златарски. Болгарский историко-литературный элемент. . . , с. 351—352. В подкрепа на това мнение вж. у Э. Зыков. Известия о Болгарии. . . , с. 50.

Липсата на каквито и да е други известия за българската история в ПВЛ потвърждават изказаното вече в историографията мнение, според което този повишен интерес към политическото развитие на България по времето на княз Борис I и цар Симеон от страна на руските книжовници от XI—XII в. трябва да се обясни с голямата роля на българската държава за разпространението на християнството и славянската книжнина в Русия по това време. Симеонова България става символ на нейния най-висок културен и политически подем.

Анализът върху преките известия за България в нея и тяхното отнасяне към старобългарския превод на хрониката на Георги Монах подкрепя изказаните в редица изследвания предположения за съществуването на разнообразна по съдържание и форма старобългарска историческа книжнина. По-конкретно анализираните известия от ПВЛ се явяват едно убедително доказателство, че в нея се появяват вече творби, имащи характера на истински летописни хроники, и макар че те са се развивали предимно върху основата на византийските църковни хроники, те са се оформяли като оригинални творби със свой собствен облик.

Отбелязването на покръстването на България и замяната на глаголицата с кирилица в различните руски хронографи, наличието на тези и други български известия във втората — руска редакция на патриарх Никифоровата хроника²⁰³ и откриването на нейния старобългарски превод под наслов „Лѣтопѣсѣъ въкрѣтъѣ“ в Симеоновия сборник от 1073 г. дават реално основание да се предположи, че в ранното руско летописание дълбока следа остава още един старобългарски исторически труд — „Лѣтопѣсѣъ въкрѣтъѣ“. Вероятно той е послужил като основа за появата на руската редакция на кратката византийска хроника, поради което съвсем естествено в нея са намерили отражение и някои български събития.

Влиянието на други старобългарски източници върху ПВЛ се потвърждава и от известията за покръстването на Владимир I и неговата църковна административна политика, дадени в летописната статия 6496.²⁰⁴ Сведенията в нея твърде много сближават християнизаторската политика на Владимир I с тази на княз Борис. Това сходство също позволява да се предположи съществуването на самостоятелна старобългарска творба, която е повлияла върху съставянето на руското известие.

Като такава може да се посочи с по-голяма сигурност старобългарският разказ „Чудото на св. Георги с българина“, от който са открити сравнително голям брой руски преписи. Щателното изследване на езика на един от главните източници за съставянето на посоченото летописно известие — „Речта на философа“, показва, че е трудно то да се причисли към самостоятелните руски книжовни паметници.²⁰⁵

Цялостният преглед върху преките и косвени известия за България в ПВЛ дава възможност да се видят насоките на взаимодействие между българското и руското летописание. Може да се изтъкне, че старобългарската историческа книжнина особено силно влияе върху идейното оформяне на ранното руско летописание от епохата на Киевска Русия, спомага за изграждането на славянската народностна концепция в него. Анализът върху българските известия в ПВЛ позволи да се установи участието на

²⁰³ Е. П и о т р о в с к а я. К изучению „Летописца вскоре“ константинопольского патриарха. . . , с. 247—254.

²⁰⁴ ПВЛ, I, с. 75—83.

²⁰⁵ А. Л ъ в о в. Исследование речи философа. Памятники древнерусской письменности. М., 1968, с. 393.

старобългарски източници при нейното написване и тяхното значение за разпространението на преводната византийска литература в Киевска Русия. Преките и косвени сведения за българската история, отразени в ПВЛ позволиха да се намери отражението и на тези историко-летописни творби, чиито старобългарски оригинали са изчезнали. По този начин ние разширяваме нашата представа за наличието на многообразие в състава на българската историческа книжнина, създадена в периода от края на IX до началото на XI в.

Разглеждането на историко-летописните паметници, създадени през втората половина на IX — началото на XI в., дава възможност да бъдат посочени новите насоки в развитието на българското летописание през този период. На преден план се очертава преди всичко обогатяването на старобългарското историко-летописно творчество откъм съдържание. Жанровото разнообразие в него се е обуславяло от разцвета на книжовния живот, от развитието на самото историческо познание. Навлизането на преводната византийска историческа книжнина е спомогнало за утвърждаването на историческата концепция, свързана непосредствено с идеите на провиденциализма. Чрез нея е могло да се установи закономерността при развитието на човешката история. Старобългарските автори са се стремели да обяснят причините за едно или друго събитие. Наред с това преводната византийска историческа книжнина заема особено важно място при усвояването на основните летописни форми и на античната традиция.

Определено може да се изтъкне, че през посочения период историко-летописните творби са тясно свързани с държавните интереси, затова една от характерните им черти е тяхната политичност. В сравнение с византийската летопис, българската е твърде лапидарна и в нея намира отражение главният въпрос, който България е трябвало да решава — непрестанното отстояване на своята политическа, църковна и културна самостоятелност. Тази аналогия предизвиква една по-дълбока оценка на същността на българското историко-летописно творчество и поставя въпросът, дали неговата лапидарност не е отражение на един държавно-политически живот, с по-ярко изявена тенденция за самостоятелност, историчност и чувство за народностно единство. Самото историческо утвърждаване на държавата, оформянето на българската народност, необходимостта от противопоставянето на Византия вероятно налагат тази нейна особеност.

LA CREATION DE CHRONIQUES HISTORIQUES À L'EPOQUE DU VIEUX-BULGARE DE LA SECONDE MOITIE DU IXe SIECLE JUSQU'AU DEBUT DU XIe SIECLE

Milijana Kaimakamova

(R é s u m é)

La conversion des Bulgares au christianisme détermine le développement de la création de chroniques en Bulgarie de la seconde moitié du IXe siècle jusqu'au début du XIe. À cette époque, elle s'est enrichie en genre.

À la fin du IXe siècle, en Bulgarie, apparurent des chroniques abrégées d'histoire mondiale. Elles eurent une importance particulièrement grande pour la propagation de la connaissance historique dans la société à l'époque du

vieux-bulgare. De ce genre, nous parvinrent les œuvres connues sous le nom de „Историкни за Б[ог]а въкратѣ“ écrites par l'évêque Constantin de Preslav et „Лѣтописѣ въкратѣ“. Ensemble, elles reflètent une des tendances de la réorganisation de la pensée historique bulgare après la conversion au christianisme.

Au cours de cette période, la forme abrégée des chroniques, caractéristique de la Bulgarie de la fin du VIIe et la première moitié du IXe siècle, poursuit aussi son développement. Elle trouve un reflet dans les inscriptions des chroniques et dans les colophons. Ces monuments ont contribué au renforcement de la conscience populaire bulgare. Les plus célèbres sont: „L'inscription de Joupan Dimităr “de 943, et „L'inscription du roi Ivan Vladislav“. Dans le contenu des chroniques, occupent une place importante le „journalisme historique“ et le récit historique. L'auteur a étudié les œuvres „О писменѣхъ Чръноризца Храбра“, le récit „Le miracle de saint George avec le Bulgare“, et „La légende de la croix de fer“.

L'œuvre „О писменѣхъ Чръноризца Храбра“ a été l'étude de journalisme historique qui présente la plus grande valeur à cette époque. Elle s'avère être une véritable apologie de l'œuvre slave. Les récits historiques „Le miracle de saint George avec le Bulgare“ et „La légende de la croix de fer“ montrent qu'une partie de la littérature historique de la fin du IXe—début du Xe siècle commence à acquérir une plus grande popularité. Dans le contenu de la littérature chronico-historique sont comprises aussi quelques œuvres de la littérature d'église à l'époque du vieux-bulgare: la première biographie de Naoum, la biographie détaillée de Kliment Ohridski et la biographie des 15 martyrs de Tivérioupol par Théophilacte d'Ohrid, et le discours de Prezviter Kozma contre les Bogomiles. La place de ces œuvres littéraires, comprenant des éléments chronico-historiques, dans l'histoire de la chronique à l'époque du vieux-bulgare, est toujours déterminée par la présence de données historiques. Important apport extérieur, elles élargissent et approfondissent la conception du contenu et des formes de la tradition chronico-historique bulgare, du milieu du IXe au début du XIe siècle. Leur base historique est recherchée dans les particularités de leur composition, dans le nombre restreint d'éléments des chroniques, dans leur contenu.

Les chroniques byzantines traduites jouent un rôle particulièrement important pour la formation de la littérature historique en tant que telle à l'époque du vieux-bulgare. Grâce à elles, les chroniques de Jean Malala, Guéorgui Monah-Amartol et Guéorgui Sinkel ont reçu une plus grande diffusion; au moyen d'une analyse relativement brève entre les textes grecques et slaves, sont indiquées les différences fondamentales dans les traductions des chroniques en vieux-bulgare.

Dans la dernière partie de l'étude dédiée à l'influence de la tradition de chronique historique en vieux-bulgare sur „Повесть временныхъ лет“, on a essayé de prouver l'origine vieux-bulgare de l'œuvre „Сказаніе о приложениі кнѣзѣ“ et de concrétiser, autant que possible, les sources vieux-bulgares, ayant pris part à la création de la plus vieille chronique russe. Sur la base de l'analyse comparative, on présume que les brèves données se rapportent aux règnes des rois Boris et Siméon, ont été prises le plus vraisemblablement, dans la traduction en vieux-bulgare de la chronique de Guéorgui Monah.

Том 72

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1978

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA

FACULTE D'HISTOIRE

Tome 72

1978

БЪЛГАРО-СРЪБСКИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ
ОТНОШЕНИЯ ПРИ ЦАРУВАНЕТО
НА ИВАН АЛЕКСАНДЪР (1331—1371)
И СТЕФАН ДУШАН (1331—1355)

ПЕТЪР АНГЕЛОВ

LES RAPPORTS POLITIQUES BULGARO-SERBES SOUS LE
REGNE DE IVAN ALEXANDRE (1331—1371) ET DE
STEFAN DOUCHAN (1331—1355)

PETĀR ANGELOV

Рецензент

к. и. н. *Милияна Каймакамова*

Редактор

проф. *Петър Петров*

Развитието и характерът на българо-сръбските политически отношения по времето на Иван Александър и Стефан Душан са сравнително малко изследван въпрос в историята на Европейския Югоизток.¹ Едно специално проучване на тези отношения е наложително, тъй като в почти всички досегашни изследвания е отделяно внимание предимно на отношенията на България и Сърбия с Византийската империя. Подобно проучване ще спомогне да се изяснят не само въпроси, свързани с отношенията между двете страни, но ще хвърли светлина върху съдбините на Балканския полуостров, и то в един от най-драматичните моменти в многовековната му история. Както е известно, вплетени в почти непрекъснати конфликти, владетелите на България и Сърбия, от една страна, и Византия, от друга, поради своята недалновидна политика стават до голяма степен причина османските турци да стъпят необезпокоявани на полуострова и да започнат неговото постепено завладяване. В тази сложна и напрегната обстановка, изпълнена с разнообразни политически събития, несъмнено важно място заемат българо-сръбските отношения. Преди да преминем към проучването на тези отношения в периода 1331—1355 г., необходимо е да се очертае с няколко думи политическото развитие на балканските държави и съотношението на силите между тях, възникнало до 30-те години на XIV в.²

Началото на този период се характеризира, от една страна, с укрепването на българската държава след премахването на татарската хегемония, а, от друга, с постепенния политически възход на Сърбия. В същото време един от главните противници на България и Сърбия — Византийската империя, е значително отслабена и вече не е онази сила, способна да застраши сериозно двете славянски държави. Нещо повече, до 30-те години на XIV в. се забелязва подчертан стремеж на България и Сърбия да провеждат настъпателна политика спрямо Византия, която им донася известни успехи. Трябва да се отбележи обаче, че в политиката на българските и сръбските владетели спрямо Византия може да бъде констатирана съществена разлика. Така, докато българският цар Тодор Светослав (1300—1321), а по-късно и Михаил Шишман (1323—1330) си поставяли за цел да отвоюват от Византия

¹ Отчасти тези отношения са разгледани от Т. Флорински. Южные славяне и Византия во второй четверти XIV в. II. СПб, 1882, с. 210—228. Главната цел на автора е да потърси доводи и да опровергае съществуващото дотогава схващане за васалната зависимост на Иван Александър от Стефан Душан. Неубедително това становище се опитва да защитава Р. Агатовић. Одношај и између Србије и Българске од XII—XV в. Београд, 1899. Известно място на развитието на българо-сръбските отношения по времето на Иван Александър и Стефан Душан отделя и К. Јиречек. Историја срба. Београд, 1911, с. 351—394. Вж. също и научнопопулярният очерк на В. Златарски. Българо-сръбските политически отношения в миналото. — БИБ, 2, 1930, с. 96—99; Ив. Дуичев, П. Мутафчиев. История на българския народ. II. С., 1943, с. 241—278.

² Общо за периода срв. Т. Флорински. Цит. съч., с. 1—40; К. Јиречек. Цит. съч., с. 328—350; Г. Острогорски. Историја Византије. Београд, 1959, с. 456 и сл.; Ал. Бурмов. История на България по времето на Шишмановци. — В: Избр. произв. Т. I. С., 1968, с. 220—279.

българските земи в Тракия и Македония, то сръбските крале в лицето на Стефан Милутин (1282—1321) и на Стефан Дечански (1322—1331) отправяли поглед към Македония с намерението да постигнат териториално разширение в земи, които Сърбия никога не е притежавала и чието население не било сръбско. С други думи, политиката на България била в съответствие със стремежа да се възстанови някогашната българска държава в нейните естествени граници, докато политиката на Сърбия носела завоевателен характер. Това именно създадо и две противоречиви тенденции в развитието на българо-сръбските политически отношения до 30-те години на XIV в.³ От една страна, борбата срещу общия враг Византия изисквала двете държави да поддържат, ако не съюзни, то поне добри отношения. Обаче, от друга страна, крайните цели на българските и сръбски владетели, т.е. стремежът им към едни и същи земи, намиращи се в момента под византийска власт, създавали условия за възникване на противоречия между тях. Така се стигнало и до избухването на единствената през XIV в. война между България и Сърбия, която завършила със злополучната за българите битка при Велбъжд (1330).⁴ Поражението било сериозен неуспех за българската държава и то дало предимство на Сърбия в борбата за политическо надмощие на Балканския полуостров пред следващите години.

При тази политическа обстановка през пролетта на 1331 г. в България бил извършен династичен преврат. Сръбското протече Иван Стефан (1330—1331), поставено на българския престол след битката при Велбъжд, бил свален от престола и болярите провъзгласили за цар племенника на Михаил III Шишман, ловешкият деспот Иван Александър.⁵ Новият цар бил представител на тези болярски среди, които били недоволни от наложеното сръбско политическо влияние в страната и от неспособността на Иван Стефан да се противопостави на външните си врагове.

През септември с. г. важни промени настъпили и в политическия живот на Сърбия. Група недоволни боляри, предвождани от сина на Стефан Дечански Стефан (наречен по-късно Душан), организирали дворцов преврат. В резултат на него Стефан Дечански бил свален от престола и убит.⁶

Така в една и съща година в България и Сърбия дошли на власт двама нови владетели, чието управление е нов етап в развитието на българо-сръбските отношения през XIV в.

Извършените важни политически промени в България и Сърбия, свързани с възцаряването на Иван Александър и Стефан Душан, бележат началото на постепенно подобрене в отношенията между двете воюващи доточера държави. Това обстоятелство е дало повод на някои изследвачи да предположат, че още по пътя си към властта Иван Александър и Стефан Душан взаимно са се подпомагали.⁷ Това становище на пръв поглед е логично, но

³ За българо-сръбските отношения в първото тридесетилетие на XIV в. вж. П. Ангелов. Българо-сръбските политически отношения през XIV в. (дисертация). С., 1978, с. 43—99.

⁴ За тази битка вж. Ал. Бурмов. Цит. съч., с. 255—264, където е дадена и по-старата литература по въпроса.

⁵ Сведения за преврата намираме у Joannis Cantacuzeni. Historiarum libri IV. T. I. Bonn, ed J. Schopen, 18286 p. 458. Като един от дейните помощници на Иван Александър византийският писател сочи протовестария Ръксин и логотета Филип.

⁶ К. Жиречек. Цит. съч., с. 350.

⁷ Т. Флоринский. Цит. съч., с. 213. Авторът защитава разпространената по това време теза за сръбския произход на Иван Александър, поради което допуска, че той е действувал в съгласие със Стефан Душан. Погрешна е хронологията, възприета от автора, според която превратът в Сърбия е извършен по-рано от този в България.

то не може да бъде подкрепено със сигурни доказателства. И наистина едва ли трябва да търсим някаква съгласуваност в действията на двамата владетели, като се знае, че доскоро те са били противници в битката при Велбъжд.⁸

По-скоро може да се предположи, че възникналите през 1331 г. обстоятелства в Сърбия и България обективно улеснили двамата претенденти за престола. Това ще рече, че Иван Александър се възползвал от възникналите противоречия между Стефан Душан и неговия баща, за да може не-безпокояван да отстрани от власт сръбския поставеник Иван Стефан. От своя страна пък, няколко месеца по-късно, Стефан Душан бил улеснен от обстоятелството, че в България наскоро е извършен преврат, след който вътрешното положение не било стабилизирано. Това му давало естествено по-голяма свобода на действие в заговора срещу своя баща, тъй като в момента от България не можело да се очаква опит за реванш след поражението при Велбъжд.

Така в действителност независимо един от друг Иван Александър и Стефан Душан поели властта в свои ръце, за да пристъпят съвсем скоро към изглаждане на съществуващите недоразумения. Първа и много важна стъпка в това отношение била предприета още на следващата 1332 г., когато Стефан Душан се оженил за сестрата на Иван Александър Елена.⁹ Не е известно кой е бил инициаторът на това сближение, но несъмнено и двамата владетели били заинтересовани от подобряване на отношенията си.¹⁰

На първо място, от подобряване на отношенията между българи и сърби се нуждаел Стефан Душан, тъй като след извършения от него преврат Сърбия се оказала в обкръжението на не особено приятелски настроени държави. От една страна, стояла България, където поражението при Велбъжд не било забравено, а, от друга — Византия, която по време на между-особните войни се принудила да остави в ръцете на сърбите някои свои владения в Македония. По това време Сърбия била заплашена и от север, където унгарските крале отдавна претендирали за част от земите ѝ.

Освен поради напрегнатата външнополитическа обстановка Стефан Душан бил заинтересован да се сближи с България, понеже това улеснявало в значителна степен и по-далечните му политически планове. Както е известно, една от целите, която той упорито преследвал през цялото си управление, била да завоева колкото се може повече земи от Византия и да се провъзгласи за император на една сръбо-византийска империя. И един от предварителните ходове за реализирането на подобно намерение било сближението с България и осигуряване ако не на нейния съюз, то поне на неутралитета ѝ.

От своя страна, новият български цар Иван Александър също се нуждаел от мир със Сърбия, тъй като след идването си на престола той пристъпил към осъществяването на политика, която имала за цел да върне, доколкото е възможно, загубените позиции на България. Иван Александър преценил, че по-реални и достижими придобивки той можел да получи от Византия, която по времето на Иван Стефан заграбила някои български земи в Тракия. За една такава активна политика обаче, насочена срещу

⁸ Първ, който отхвърля окончателно тезата за сръбския произход на Иван Александър и доказва, че между династичните промени в България и Сърбия не трябва да се търси някаква субективна зависимост, е В. З л а т а р с к и. Вопрос о происхождения болгарского царя Ивана Александра. — В: Сб. по славяноведению. СПб., 1906, с. 21—29.

⁹ К. Ј и р е ч е к. Цит. съч., с. 354.

¹⁰ И в. Д у й ч е в, П. М у т а ф ч и е в. Цит. съч., с. 249, предполагат, че към сближението първ е пристъпил Иван Александър.

Византийската империя, уреждането на отношенията със Сърбия било необходимо. Изобщо сближението между България и Сърбия обективно до- било известна антивизантийска насоченост и отговаряло на бъдещите поли- тически планове както на сръбския, така и на българския владетел. Осъ- щественото сближение ги улеснило да се справят и с някои вътрешни неуре- дици, предизвикани от техни противници. В Сърбия това били група вла- стелини в областта Зета, които поддържали Стефан Душан в борбата срещу Стефан Дечански, но останали недоволни от политиката на младия сръбски крал, провеждана след идването му на престола. Това станало причина през април 1332 г., т.е. по времето, когато между България и Сърбия отноше- нията се подобрили, в Зета да избухне бунт. Той завършил обаче без ре- зултат и не повлиял върху политическата ориентация на Стефан Душан.¹¹

Няколко месеца след женитбата на сръбския крал за сестрата на Иван Александър избухнали размирици и в България. Те били предизвикани от вуйчото на българския крал Белаур, който според думите на Кантакузин „се отцепил от него и взел част от царството му, като му причинявал безпо- койство и злини“¹². Конкретни данни за подбудите на този бунт липсват, но може да се предполага, че Белаур като привърженик на сваления цар Стефан и майка му Ана действувал в таен съюз с тях.¹³ На такава мисъл навежда и разказът на дубровнишкия хронист Рести, който съобщава, че през 1333 г., т.е. година след потушаването на бунта на Белаур, Иван Алек- сандър се обърнал с молба към своя сродник Стефан Душан да му предаде Иван Стефан и майка му, намиращи се по това време в Дубровник.¹⁴ Трябва да се отбележи, че това сведение е дало повод на някои изследвачи да пред- полагат, че връщането в България на сваления български цар и майка му в същност е било едно от условията на осъщественото през 1332 г. сбли- жение между България и Сърбия.¹⁵ Без да се отхвърля това предположение като лишено от основание, по-голяма е вероятността българският цар да е поискал изгнаниците по конкретен повод, а именно поради връзките им с отцепника Белаур. Като друга причина за това негово желание може да се посочи и самото поведение на пребиваващата в Дубровник царица Ана, която с някои свои действия всячески се стараела да попречи на търговските взаимоотношения между България и дубровнишките търговци.¹⁶ При това положение естествено Иван Александър не можел да остане безучастен, тъй като Дубровник бил винаги един от най-важните търговски партньори на българската държава.

¹¹ К. Јиречек. Цит. съч., с. 354.

¹² J. Cantacuzenus. Op. cit., I, p. 464. Известно е, че в т. нар. Софийски песнинец от 1337 г. се съдържа една похвала за военните успехи на българския цар, в която се казва, че той завладял Видин и „цялото Подунавие чак до Морава“. В истори- ческите извори не се срещат сведения Иван Александър да е воювал в тези области с чужди владетели и може да се предположи, че там е избухнал бунтът на Белаур.

¹³ На по-друго становище стои Ю. Трифонов. Деспот Иван Александър и по- ложението на България след Велбуждката битка. — СпБАН, XLIII, 1930, с. 77. Според него Белаур не е действувал за интересите на сваления цар Иван Стефан, а по свой соб- ствен почин, тъй като се смятал за законен наследник на Михаил III Шишман.

¹⁴ Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, t. XXV, p. 127 sq. Според А. Бурмов. Цит. съч., с. 274, свалената царица Ана и сина ѝ забягнали в Дубровник преди април 1332 г., т. е. преди брака на Стефан Душан със сестрата на Иван Александър. Според нас по-приемливо е предположението на В. Златарски. Вопрос о происхождении. . . , с. 27, че двамата избягали в Дубровник след потушаването на бунта на Белаур.

¹⁵ В. Златарски. Вопрос о происхождении. . . , с. 27.

¹⁶ П. Петров. Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в. — ИБИД, XXV, 1967, с. 96 сл.

От по-нататъшния разказ на Рести се разбира, че сръбският крал се отзовал на молбата на Иван Александър и положил усилия да получи царица Ана и сина ѝ от Дубровник. Републиката обаче не се съгласила да предаде изгнаниците, а ги изпратила в Цариград. Може да се предполага, че това е станало и по желание на самата Ана, която след като се убедила, че нейният брат Стефан Душан няма намерение да подкрепи честолюбивите ѝ планове, се надявала да получи помощ от византийския император. Тези надежди обаче се оказали напразни и две години по-късно Ана се върнала в Дубровник.¹⁷ Причина за това тя да не получи съдействие от византийския император бил сключението през 1332 г. мирен договор между България и Византия. Като е известно, той дошъл в резултат на успешното за българите сражение при Русокастро, след което Иван Александър си възвърнал някои земи в Тракия.¹⁸

Събитията, свързани с по-нататъшната съдба на царица Ана и сина ѝ Иван Стефан, свидетелствуват за несъмненото дипломатическо умение на Иван Александър. Той успял да се възползува от настъпилото сближение между Сърбия и България и да накара самия крал Душан да предприеме действия срещу своята сестра, която доскоро била проводник на сръбското влияние в България. Така българският цар успял да неутрализира един от най-главните си противници.

Подобрието на отношенията между България и Сърбия обаче не попречило на Иван Александър да следва независима външна политика, която в някои отношения даже не отговаряла на интересите на сръбския владетел. Става дума преди всичко за отбелязаното българо-византийско сближение през 1332 г., което донесло на България и Византия един близо десетгодишен мир. Това развитие на отношенията между двете държави не се оказало особено благоприятно за Стефан Душан, който и след 1332 г. продължил военните действия срещу Византия. С други думи, мирът между българи и византийци се превърнал в пречка за осъществяване на намеренията му и в значителна степен улеснил съпротивата на Византия. Това било и една от причините две години по-късно, т.е. през 1334 г., между Сърбия и Византия да бъде сключен мир, по силата на който сръбският владетел все пак успял да запази за себе си някои градове в Македония, между които Охрид, Прилеп, Струмица и др.¹⁹

Следващото известие за българо-сръбски отношения се отнася към 1336 г. Тогава Стефан Душан решил да остави сестрата на Иван Александър и започнал да води преговори с австрийския херцог Отон за евентуален втори брак с дъщерята на немския крал Фридрих — Елисавета.²⁰ Тази постъпка на сръбския крал сама по себе си можела да доведе до разрыв в развитието на българо-сръбските отношения, тъй като разтрогването на брака с Елена на практика означавало анулиране на постигнатите договорености и гаранции между владетелите на България и Сърбия.

Сред изследвачите се е наложило мнението, че Стефан Душан се решил на подобни действия, враждебни спрямо българската държава, тъй като Елена до този момент била бездетна. Изглежда обаче, преговорите за втори брак били водени от сръбския крал не толкова от лични, колкото от политически съображения.

¹⁷ А. Л. Бурмов. Цит. съч., с. 275.

¹⁸ Д. Ангелов. Българо-византийските отношения през периода 1331—1341 г. от царуването на Иван Александър. — Военно-исторически сборник (ВИС), 1973, 1, с. 46 сл.

¹⁹ Г. Острогорски. Цит. съч., с. 471—472.

²⁰ К. Жиречек. Цит. съч., с. 359.

Известно е, че по това време отношенията между Сърбия и Унгария били твърде напрегнати. Унгарският крал Карл Роберт няколко пъти нападал Сърбия и открито предявявал своите претенции над част от сръбските земи под предлог, че Стефан Душан е схизматик.²¹ При това положение един успех на сръбския крал в преговорите му за нов брак с жена католичка откривал възможност той да отстрани чрез посредничеството на папата опасността от Унгария. Очевидно в нейно лице сръбският крал виждал много по-силен противник от българската държава, поради което не се поколебал да наруши постигнатото българо-сръбско сближение. Тази дипломатическа игра на Стефан Душан обаче останала без резултат, тъй като през 1336 г. Елисавета починала.

Сведения за това, как е реагирал Иван Александър на опитите на Стефан Душан да отстрани сестра му Елена, липсват, но едва ли той е останал безучастен към подобен развой на събитията. Ив. Дуйчев предполага, че от едно възможно охлаждане на отношенията между България и Сърбия през 1336 г. се възползвал самият папа Бенедикт VII, който година по-късно изпратил специални послания до цар Александър и майка му, чрез които се опитвал да спечели благоразположението им и да ги привлече към католическата църква.²² Този дипломатически ход, който бил впрочем един от многобройните опити на римо-католическата църква да откъсне България от православие, останал без резултат. Отношенията между България и Сърбия се запазили добри, за което спомогнал и фактът, че през същата 1337 г. Елена родила син на Стефан Душан.²³

За следващите четири години в изворите не се откриват известия за българо-сръбските отношения, което косвено показва, че през това време никакви особени събития не са станали.

Така изминал един десетгодишен период от развитието на отношенията между България и Сърбия, за който най-характерно било постигнатото през 1332 г. сближение между Иван Александър и Стефан Душан. Въпреки че съществуващите противоречия не били разрешени, подобряването на отношенията между двете държави се оказало наложително с оглед на предстоящите външнополитически задачи, които си поставяли техните владетели. Постигнатото сближение обаче не попретило на Иван Александър и Стефан Душан да водят независима политика, която понякога ги принуждавала даже да предприемат действия в ущърб един към друг. Това е впрочем тенденция, която се забелязва по-отчетливо в следващия период от развитието на българо-сръбските отношения, свързан с избухналите през 1341 г. междуособици за императорския престол във Византия. Началото на тези междуособици, започнали след смъртта на император Андроник III на 15 юни 1351 г., било сигнал за България и Сърбия да активизират външната си политика и да извлекат полза от затрудненото положение, в което изпаднала Византия.

В започналата междуособица начело на едната враждуваща групировка стоял великият доместик Йоан Кантакузин, който бил подкрепян от провинциалната поземлена аристокрация. Другата група се предвождала от представителя на цариградската аристокрация Алексий Апокавк. Към него

²¹ К. Јиречек. Цит. съч., с. 358—359.

²² П. Мутафчиев. Цит. съч., с. 253; И. Дуйчев. Ненздадено писмо на папа Бенедикт XII до майката на цар Иван-Александър. — ИИД, XIV—XV, 1937, с. 205—210.

²³ Това е Стефан Урош, който наследил баща си след смъртта му през 1355 г. Срв. К. Јиречек. Цит. съч., с. 360.

преминали също цариградският патриарх Йоан Калекас и императрицата-майка Ана Савойска заедно с невръстния си син Йоан V Палеолог.²⁴

Първоначално събитията не се развили в полза на Йоан Кантакузин. В редица градове, особено в Тракия, неговите привърженици претърпели поражение и по всичко изглеждало, че групата на Апокавк ще вземе връх в борбата за императорския престол. Според Никифор Григора Йоан Кантакузин правел отчаяни усилия в този тежък за него момент да привлече на своя страна Иван Александър и Стефан Душан. За тази цел, както разказва византийският писател, великият domestik изпращал непрекъснато писма до тях с молба за помощ, които обаче били залавяни от верни на Апокавк хора.²⁵ От по-нататъшния разказ на Григора не се разбира дали някои от посланията на Кантакузин са стигнали до своето предназначение, но и това да е станало, вероятно първоначално и българският и сръбският владетел не били склонни да вземат неговата страна, тъй като той се намирал пред прага на пълното поражение. Това особено важело за Иван Александър, който бил твърде недоволен от факта, че Кантакузин му попречил да получи Шишман, втория син на бившата българска царица Ана-Неда, който се намирал в Константинопол.²⁶

Независимо от всичко това българският владетел нямал намерение да остане непричастен към разгорялата се междуособица във Византия. Той изчаквал удобен момент да се намеси в нея по такъв начин, че да извлече с минимум усилия придобивки за своята държава. В това свое намерение той бил улеснен и от факта, че се намирал в добри отношения със Сърбия и можел да бъде спокоен за своя тил.

Първата възможност на Иван Александър да се намеси в борбата на враждуващите групировки във Византия му се отдала още през есента на 1341 г., когато той бил повикан на помощ от жителите на Адрианопол, които се отцепили от властта на Кантакузин. Последвалите събития не донесли нищо на българския владетел. След като не успял да влезе в града, той се насочил към Димотика, но претърпял поражение и се принудил да сключи мир с Кантакузин.²⁷

На следващата 1342 г. междуособната война навлязла в нов етап, който довел до откритата намеса на Сърбия в нея и активизирането на българо-сръбските отношения.

Повод за намесата на Стефан Душан дал самият Йоан Кантакузин. През март 1342 г. той напуснал своята резиденция в Димотика и се отправил към Солун, където разчитал, че ще получи помощ от своите поддръжници. Намеренията му обаче били осуетени, тъй като в Солун избухнал бунтът на зилотите, които за кратко време взели управлението на града в свои ръце. Това събитие отежнило още повече положението на Кантакузин, който преценил, че със собствени сили няма да успее да се справи с противниците си. За тази цел в началото на лятото той напуснал византийските предели и се отправил към двора на сръбския крал.²⁸ Сведение за неговото пребиваване там дава самият Кантакузин, който между другото съобщава и твърде любопитни факти относно българо-сръбските отношения по същото време.

²⁴ Г. Острогорски. Цит. съч., с. 475 сл.

²⁵ Nisēphori Gregorae Byzantina historia. V. II. Ed. J. Schopen. Bonn, 1829, p. 616.

²⁶ Д. Ангелов. Българо-византийски отношения при царуването на Иван Александър. Втори период (1341—1347). — ВИС, 1974, I, с. 22 и сл.

²⁷ Пак там, с. 24 сл.

²⁸ Г. Острогорски. Цит. съч., с. 480 и сл.

Политическите контакти между България и Сърбия се активизирали, когато великият доместик влязъл в Сърбия и посредством сръбския вельможа Оливер поискал лична среща със Стефан Душан. Тогава именно, по думите на Кантакузин, сръбският крал бил достигнат от Оливер на българо-сръбската граница, където изпращал своята жена Елена „при царя на мизите Александър, нейния брат“²⁹. Това кратко известие показва, че Стефан Душан не стоял със скръстени ръце и навярно искал да научи от Иван Александър някои подробности около византийските междуособици. Тази мисия била поверена на самата кралица, която неведнъж взимала дейно участие в реализирането на политическите планове на Стефан Душан.

Съобщението на Оливер, че Кантакузин лично желае да се срещне със сръбския крал, променило първоначалното намерение на Стефан Душан. Той разбрал, че при него е дошъл един от главните участници във византийските междуособици, и отложил незабавно заминаването на Елена в България, като заедно с нея се приготвил да посрещне избягалия претендент за императорския престол. В случая Стефан Душан преценил, че му се отдава благоприятен случай да се намеси сам във византийските междуособици, без да съобщава за това на своя сродник, българския цар, или пък да съгласува своите действия с него.

Сведения за водените между Стефан Душан и Кантакузин преговори дава най-вече самият Кантакузин. Той бил посрещнат твърде любезно от краля и кралицата. Разговорите между тях се проточили дълго време и се водили главно около молбата на Кантакузин да получи военна помощ от Сърбия. Сръбският крал естествено се постарал да се възползува от затрудненото положение на Кантакузин и поставил такива условия, които му давали възможност да разшири значително своите земи. Така било постигнато споразумение за общи действия срещу групата на Апокавк при условие, че Кантакузин ще признае всички придобивки на сърбите, които те щели да получат във водените действия в Македония.³⁰ Жертва на постигнатото споразумение станал полусамостоятелният владетел в областта между Просек и Струмица, Хрельо, който по-рано се отцепил от Стефан Душан и предложил услугите си на Византия.³¹ Това поведение на Хрельо, който явно проявявал нежелание да стои под сръбска власт и се стремил да лавира между отделните балкански господари, не се харесвало на Стефан Душан. Той се възползвал от обстоятелството, че самият Кантакузин е при него, и успял да го убеди да му предаде обратно Хрельо и областта му.³² Наскоро след това самият Хрельо починал, което улеснило още повече сръбският крал и той, необезпокояван, сложил ръка върху неговите владения.³³ Така една българска по своя етнически облик област останала извън пределите на естествения си политически център — българската държава. Под властта на Стефан Душан преминало многобройно българско население и не е случайно, че именно след 1342 г. в някои документи той се назовава и като крал на „български предели“³⁴.

²⁹ J. Cantacuzenus. Op. cit. II, p. 360: πρὸς τὸν βασιλέα Μυσῶν Ἀλέξανδρον ὄντα ἀδελφόν.

³⁰ Ходът на преговорите е разгледан подробно у Т. Флоринский. Цит. съч., с. 77 сл.

³¹ Сведения за това намираме у N. Gregoras. Op. cit., II, p. 626; J. Cantacuzenus. Op. cit., II, p. 193. Вж. също Ст. Новаковић, Струмска област у XIV в. и цар Душан. Београд, 1893; Й. Иванов. Св. Иван Рилски и неговата област. С., 1917, с. 31 сл.

³² Т. Флоринский. Цит. съч., с. 83 сл.

³³ Известно е, че след смъртта си Хрельо бил погребан в Рилския манастир, където има запазена надгробна плоча с епитафия за него. Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина. II. С., 1943, с. 283—284.

³⁴ Вж. по този въпрос П. Ангелов. Цит. съч., Приложение № 1. с. 187—201.

По повод сключеното споразумение между Душан и Кантакузин е интересно да се спомене и едно по-късно известие, отнасящо се пак до пребиваването на великия доместик в Сърбия. То се съдържа в т. нар. „Хроника на Псевдо-Сфранцес“ от XVI в. и гласи, че Кантакузин събрал войска не само от Сърбия, но и от България (στράτην οἰκονομήσας ἔκ τε τῆς Σερβίας καὶ Βουλγαρίας).³⁵

Като се има пред вид, че нито самият Кантакузин, нито Григора съобщават за някаква помощ, изпратена от Иван Александър, трябва да се приеме за най-вероятно, че в хрониката под името „България“ в случая не се разбира българската държава, а владенията от Стефан Душан български области в Македония. Това предположение се потвърждава от едно друго място в хрониката, където под името „България“ очевидно се разбират части от Македония. Става дума за управлението на известния Крали Марко в Западна Македония, което се определя от Псевдо-Сфранцес като владение на „част от България“ (τῆς Βουλγαρίας ἔτι μέρος δεσπόζοντος), а войниците му са наречени „българи“.³⁶ От други извори е добре известно, че тази „част от България“ са земите в Македония между Охрид и Прилеп, които Марко наследил от баща си Вълкашин след 1371 г.

От всичко казано дотук се вижда, че посоченото известие в хрониката на Псевдо-Сфранцес не следва да се тълкува в смисъл, че през 1342 г. Иван Александър и Стефан Душан съвместно са дали някаква помощ на Кантакузин. Разказът на хрониста има преди всичко стойност, че изяснява етническият състав на събраната от Кантакузин войска, в която вероятно е имало и българи от владенията на Стефан Душан в Македония.

В съгласие със сключения съюз за обща борба срещу групата на Апокавк в края на лятото на 1342 г. войските на Йоан Кантакузин и Стефан Душан навлезли в Южна Македония и се отправили към Серес. Градът бил подложен на обсада, но опитите да бъде превзет останали без успех и Кантакузин се завърнал в Сърбия. Въпреки това положението му не се влошило особено, тъй като станало известно, че местните феодали в Тесалия признали неговата власт.³⁷ Единствено в Тракия позициите на Кантакузин били сериозно разклатени и повечето негови привърженици се принудили да напуснат по-важните градове и селища. Все още се държал само град Димотика, където била съпругата му Ирина заедно с група приближени аристократи. Тя се намирала обаче в безизходно положение, тъй като градът бил здраво обсаден от войските на Апокавк. В желанието си да разкъса тази обсада Ирина предприела отчаяни действия, които довели и до нова намеса на Иван Александър във византийската междуособица. Тя изпратила до него пратеници с молба за военна помощ, като го уверявала, че след като мъжът ѝ се върне, той ще възнагради богато българите за оказаната помощ. Ирина също така обещавала, че ако нещо се случи с Кантакузин и той загине, град Димотика

³⁵ Georgios Sphrantzes. *Memorii*, in anexa Pseudo-Sphrantzes: Macarie Melissenos *Hronica*, ed. V. Grecu, Bucuresti, 1966, p. 184. По този въпрос вж. П. Ангелов. Сведения на Псевдо-Сфранцес за българската история. — *Векове*, 1976, 3, с. 17—22. В тази работа изказах предположение, че към българите, които събрал Йоан Кантакузин, се числели и хората на българския воевода Момчил, намиращ се по това време на служба при сръбския владетел. Това е напълно вероятно, като се има пред вид, че малко по-късно Момчил напуснал Душан и преминал на страната на Кантакузин. Според В. Гюзелев. Момчил в светлината на един нов исторически извор. — *Вести на Народния музей Хасково I*, 1965, с. 22, това е станало към есента на 1343 г.

³⁶ G. Sphrantzes. *Op. cit.*, p. 194, 196.

³⁷ Г. Острогорский. *Цит. съч.*, с. 481.

ще се отцепи от ромейското царство и доброволно ще премине в български ръце.³⁸

Обещанията на Ирина били добре дошли за Иван Александър, който зорко следял хода на междусобицата и чакал само удобен момент да се намеси в нея и да извлече нови придобивки. Воден от такива съображения, той веднага се съгласил да изпрати помощ на Ирина, която обаче според думите на Кантакузин съвсем нямала намерение да изпълни обещанията си. Подозирайки тази възможност, все пак Иван Александър изпратил войски срещу Димотика, но те не влезли в сражение, а по думите на Кантакузин „се разположили наоколо на лагер, под предлог, че ще помага срещу ромеите, които обсаждат града, а в същност да затегне още повече обсадата“³⁹.

В същото време Иван Александър започнал и дипломатически преговори със Стефан Душан, чието съдържание е от несъмнен интерес за българо-сръбските политически отношения. Сведения за тях дава Кантакузин, който съобщава, че българският цар провеждал често пратеничества при Стефан Душан и сестра си Елена, като ги подканял „да не пускат императора, а да го пазят вързан в затвора и дори да го убият, защото така без усилие било възможно да се завладее ромейската империя“⁴⁰.

Тази дипломатическа акция на Иван Александър, която показва, че той се надявал да предаде град Димотика, ако Кантакузин не се върне, е интересна в няколко отношения.⁴¹

На първо място, внимание заслужава умелият начин, по който Иван Александър се опитал да накара Стефан Душан да отстрани Кантакузин от византийските междусобици. За тази цел, както видяхме, той не съобщил, че смъртта на Кантакузин му е нужна, за да завладее Димотика, а се опитал да внуши на честолюбивия Стефан Душан, че отстраняването на великия доместик ще го улесни в завладяването на Византийската империя. По този начин Иван Александър разчитал не само да се отърве от своя противник, но фактически отправял предложение към Стефан Душан заедно да продължат военните действия срещу Византия.

В изпълнение на това свое намерение, както разказва Кантакузин, Иван Александър провеждал често пратеничества до Стефан Душан. Това, от една страна, показва, че българският владетел бил силно заинтересован да отстрани от пътя си Кантакузин, а, от друга, говори и за колебанията на самия Душан да приеме отправените предложения. В крайна сметка обаче, както сочи Кантакузин, Стефан Душан „сметнал внушенията му (т. е. на Иван Александър — б. а.) за неразумни и не ги приел, още повече, че и жена му го подтикнувала към същото“⁴².

Независимо че византийският писател не посочва конкретните причини за отказа на Стефан Душан, не е трудно те да бъдат разгадани. Трябва да се предположи, че сръбският владетел не се решил да отстрани Кантакузин не само поради сключения с него съюз, но и понеже преценил, че с Иван Александър трудно би се споразумял за подялбата на завладенията впоследствие земи. И наистина много по-лесно било Стефан Душан да склони изпадналия в беда Кантакузин на териториални отстъпки в Македония, отколкото Иван Александър, който с основание би поискал повечето земи от тази област да бъдат върнати обратно в пределите на българската държава. Това е по-всяка

³⁸ Сведения за тези преговори вж. у J. Cantacuzenus. Op. cit., II, p. 537.

³⁹ Ibidem, p. 338.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Анализ на това събитие с оглед българо-византийските отношения вж. у Д. Ангелов. Българо-византийските отношения... (1341—1347), с. 32 сл.

⁴² J. Cantacuzenus. Op. cit., II, p. 338.

вероятност главната причина Стефан Душан да отхвърли предложението на българския цар, още повече, че той изобщо не обичал да дели с никого своите завоевания.

Въпреки че дипломатическата акция не дала резултат, тя все пак показала желанието на Иван Александър да не остава настрана от разигравашите се на полуострова събития особено когато между Византия и Сърбия се решавали въпроси, засягащи пряко интересите на българската държава.

Неуспехът на преговорите между Иван Александър и Стефан Душан показвал също, че родството между тях съвсем не означавало, че те могат да разчитат винаги на взаимна поддръжка при осъществяването на своите замисли.

Скоро след описаните събития, към края на 1342 г., Иван Александър бил принуден да снесе обсадата на Димотика и да се оттегли в земите си поради заплахата от турско нападение на полуострова.⁴³ Този временен неуспех обаче не отчаял българския владетел, който продължил да търси нови възможности за намеса във византийските междуособици.

В същото време войските на Кантакузин и Стефан Душан продължили съвместните действия в Македония. В началото на 1343 г. те се отправили отново към град Серес, но и втората му обсада завършила без резултат. Въпреки това Кантакузин успял да проведе няколко успешни настъпателни действия в Южна Македония, като завладял гр. Верея и някои други селища. Тези негови успехи сериозно разтревожили сръбския крал, който се усъмнил, че претендентът за византийската корона ще направи обещаните териториални отстъпки. Това довело през лятото на 1343 г. до разрыв между двамата доскорошни съюзници, след което сръбският крал преминал на страната на Апокавк и малолетния император. Без да предостави обаче никаква помощ на новите съюзници, Стефан Душан продължил своите завоевания в Македония.⁴⁴

Цариградските управници, които не получили помощ от Сърбия и били твърде обезпокоени от успехите на Кантакузин, решили отново да се обърнат за подкрепа към Иван Александър. Вероятно към април 1344 г. между групата на Апокавк и българския цар бил сключен съюз срещу Кантакузин, по силата на който за оказаната военна помощ България трябвало да получи девет града в Източните Родопи и Тракийската низина, между които бил и Пловдив.⁴⁵ Така Иван Александър формално влязъл в един и същ съюз със Стефан Душан, насочен срещу Кантакузин. Скоро срещу великия domestik се обявил и довереният му съюзник, воеводата Момчил, който управлявал областта Меропа в Родопите. Известно е, че първоначално Момчил бил на служба в двора на Стефан Душан, но подобно на Хрельо сръбското господство не му се понаправило и той преминал на служба при Кантакузин, а по-късно се обявил за съюзник на Апокавк. Всички тези действия на Момчил демонстрирали неговото намерение да лавира между отделните балкански господари подобно на Хрельо, въпреки че владенията от него земи имали за свой политически център единствено българската държава.⁴⁶

⁴³ Д. Ангелов. Българо-византийските отношения... (1341—1347), с. 33.

⁴⁴ Т. Флоринский. Цит. съч., с. 93 и сл.

⁴⁵ Д. Ангелов. Българо-византийските отношения... (1341—1347), с. 35—37.

⁴⁶ От по-новите работи за Момчил и участието му в политическите събития на полуострова вж. Д. Ангелов. Антифеодални движения в Тракия и Македония през средата на XIV в. — Ипр., 1952, 4—5, с. 439 и сл.; P. Lemerle. L'Emirat d'Aydin, Byzance et Occident. Recherches sur le gest d'Umur Pacha. Paris, 1957; В. Гюзелев. Момчил в светлината на един нов исторически извор. — Вести. . . , с. 21—30; Момчил юнак. С., 1967, с. 10—140.

Трябва да отбележим, че българският и сръбският владетел като съюзници на законния император Йоан V съвсем нямали намерение да стават посредници между него и Кантакузин. Тяхното по-нататъшно участие във византийската междуособица било продиктувано единствено от собствените им интереси. От една страна, Стефан Душан, използвайки хаоса в империята, се стремил към осъществяването на своите честолюбиви планове за завладяване на земите ѝ, а, от друга страна, Иван Александър продължавал да следва политическата линия, възприета още от 1331 г. и насочена към връщане в пределите на България на всички заграбени от византийците земи в Северна и Средна Тракия и Родопите. Тази външнополитическа линия била за времето си реалистична и изпълнима. Иван Александър добре съзнавал, че една намеса във военните действия в Македония носела много неизвестни. Преди всичко той би се сблъскал там със съпротивата и на Кантакузин, и на Стефан Душан, което не предвещавало сигурен успех. В такъв случай българският цар не би могъл да разчита нито на сродството си със сръбския владетел, нито на един честен съюз с Кантакузин. Освен това една евентуална намеса в Македония щяла да оголи неговия тил за нападенията на турците и да донесе само нови беди за България. Както е известно, по това време на Балканския полуостров започнали все по-често да се явяват турски отреди, които носели със себе си смърт и разрушение. Това били отначало турците на смирненския емир Омур, които Кантакузин започнал да използва в борба срещу противниците си.

Няма съмнение, че сложната политическа обстановка, острият сблъсък на сръбски и византийски интереси в Македония, зачестилите набези на турски орди и не на последно място отслабналата военна мощ на България били причините, поради които Иван Александър се задоволил да си възвърне само някои градове и селища в Тракия. След това той предпочитал да стои настрана от развихрилите се борби във Византия и не рискувал да предприема начинания, чиито краен резултат можел да се окаже във вреда на българската държава.

За разлика от Иван Александър сръбският владетел, който в момента бил по-силен и не обръщал голямо внимание на нарастващата турска заплаха, не се отказал от своите завоевателни стремежи и само в продължение на четири години (1342—1345) отнел от Византия почти цяла Македония, с изключение на Солун и околностите му.⁴⁷ Тези сравнително бързи успехи, които се дължали преди всичко на продължаващата във Византия междуособица, вдъхнали още по-голямо самочувствие на Стефан Душан и както сочи Кантакузин, през есента на 1345 г., след като превзел гр. Серес, сръбският крал започнал да се величае като „цар на ромеи и сърби“ (βασιλέα αὐτὸν ἀντιγόρευε Ῥωμαίων καὶ Τριβαλῶν).⁴⁸ Повечето изследвачи предполагат, че при тази своя постъпка Стефан Душан имал за пример титлата на някогашния български цар Симеон и факта, че самият Иван Александър се назовавал по традиция „цар на българи и гърци“⁴⁹. Трябва да се отбе-

⁴⁷ М. Динић. За хронологиј у Душанових освајања византиских градова. — ЗРВИ, 1956, 4, с. 1 сл.

⁴⁸ J. S. P. Cantacuzenus. Op. cit., II, p. 552. Вж. М. Динић. Српска владарска титула за време царства. — ЗРВИ, 1958, 5, с. 9—18; Љ. М. А. К. С. М. О. В. И. Грци и Романија у српској владарској титули. — ЗРВИ, XII, с. 61—77.

⁴⁹ Т. Флоринскиј. Цит. съч., с. 110, предполага, че може би Стефан Душан се е ръководил от дейността на цар Симеон, но отбелязва, че крайните цели на двамата не са били едни и същи. К. Јиречеќ. Цит. съч., с. 369, също е склонен да приеме, че в своите постъпки Стефан Душан е имал пример някогашната дейност на цар Симеон. Според Л. М. А. К. С. М. О. В. И. Грци. Цит. съч., с. 75, трябва да се прави разлика между титлата на цар Симеон, който се нарича между другото „цар на ромеи“, и възприетата от Стефан

лежи също, че Стефан Душан с провъзгласяването си за „цар на сърби и гърци“ не само давал израз на постигнатите от него успехи срещу Византия, но и показвал намеренията си да завоюва окончателно земите на империята и да създаде една византийско-сръбска държава. Във връзка с желанието на Стефан Душан официално да се провъзгласи за цар е свързан и един интересен епизод от българо-сръбските политически отношения.

Както е известно, придобитата от сръбския владетел титла според съществуващата практика се нуждаела от църковно освещаване. При това било необходимо този акт да се извърши от духовник, чийто ранг отговарял на високата титла „цар“, т. е. това трябвало да бъде само патриарх. Намерението на Стефан Душан да се провъзгласи официално за цар срещнало сериозни затруднения, тъй като от Византия било немислимо да получи помощ, а самата сръбска църква не била в състояние да извърши освещаването, понеже нямала патриарх. Оставало единствено сръбският владетел да потърси съдействие и подкрепа за честолюбивите си планове от Иван Александър и Търновската патриаршия. В момента само с тяхна помощ било възможно сръбският архиепископ да бъде ръкоположен за патриарх и без съгласието на Цариград да освети короната на Стефан Душан. До нас не са достигнали сведения относно водените преговори между българския и сръбския владетел, но запазените известия за самата коронация на Стефан Душан показват, че той е получил очакваното съдействие от Иван Александър. В увода към Душановия законник се споменава, че на 16 април 1346 г. в гр. Скопие сръбският владетел бил увенчан за цар от новоръкоположения патриарх Йоаникий с благословията на българския патриарх Симеон и на българските архиепископи, които присъствували там (благословениемъ и роукою прѣосвѣщеннаго патриарха българского кѣр Симеона и всемъ архіереенъ съвора българскаго).⁵⁰ Подобно известие се съдържа и в краткото житие на сръбския патриарх Сава, който наследил по-късно починалия Йоаникий. Там се казва, че „царь Стефанъ вѣнча се на царство и патриархъ себе нзбра сръблемъ не по законуу ни съ благословеннемъ царнградскаго патриархъа ѣкоже подобаетъ нъ понска благословенне бесчнннѣ на патриархѣу тѣрновскомъ и на архієпископоу охридскому“⁵¹.

Посочените две известия, въпреки че в едното се възвеличава постъпката на Стефан Душан, а в другото по-късно тя се порицава, ясно показват, че в своите действия сръбският владетел се е ползвал от дейната подкрепа на Търновската патриаршия, казано по-точно, от съгласието на Иван Александър. В тази връзка някои изследвачи даже предполагат, че на тържествената коронация в Скопие присъствувал и самият Иван Александър.⁵² И ако това е възможно поради родствените връзки между него и сръбския крал, едва ли трябва да приемем, че те са били и единствената причина, поради която българският цар е решил да му помогне. Може да се твърди не без основание, че Иван Александър, в политиката на който било характерно предимно чрез дипломатия да печели придобивки, сигурно се е възползвал от затрудненото

Душан титла „цар на Романия“. Според автора титлата на сръбския владетел конкретизира и ограничава неговите прерогативи в териториален и етнически смисъл, докато българският цар чрез своята титла предявявал претенции да стане приемник на византийския василевс.

⁵⁰ С. Т. Новаковић. Законик цара Стефана Душана. Београд. 1898, с. 4.

⁵¹ Б. Даничић. Животи кралева и архиепископа српских. Загреб, 1866, с. 380.

⁵² Т. Флоринский. Цит. съч., с. 131; М. Динић. Душанова царска титула у очима савременика. — В: 36. у част шесте стогод. законика цара Душана. I. Београд, 1951, с. 105.

положение на Стефан Душан и е получил компенсация за оказаната от него услуга. От какъв род е била тази компенсация, е трудно да се твърди с точност, но съществуват някои данни, които показват, че българският цар е получил придобивки. Към този извод навежда издадената от него през 1347 г. грамота за известния Оряховски манастир. От нея се вижда, че той се намирал в пределите на българската държава, а има други две грамоти на Стефан Душан от 1339 и 1342 г., които показват, че тогава манастирът е бил в сръбски ръце.⁵³ Най-приемливият извод е, че вероятно след коронацията на Стефан Душан в резултат на споразумение между него и Иван Александър Оряховският манастир и неговите владения били върнати в пределите на българската държава.⁵⁴ Друго доказателство, което красноречиво показва, че Иван Александър действително е искал подобни придобивки от Стефан Душан непосредствено след коронацията му, е една грамота на сръбския владетел за българския атонски манастир Зограф, издадена през април 1346 г. От нея научаваме, че по молба на Иван Александър сръбският владетел връща на споменатия манастир селото Хантак, което било отнето по-рано от него и понастоящем се намирало в сръбски ръце.⁵⁵ Своето благосклонно отношение към българския цар Стефан Душан изразил чрез думите „любезния брат на царството ми“ (τοῦ περὶ τοῦ αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου), „високоставения цар на българите“ (τοῦ ὑψηλοτάτου βασιλέως τῶν βουλγάρων) и пр.⁵⁶

Наред с получените придобивки друга причина, която накарала българския цар да подкрепи честолубивите домогвания на Стефан Душан, било и обстоятелството, че в момента сръбският владетел бил твърде силен. Поради това Иван Александър искал да запази добрите си отношения със Сърбия, което го правело и по-сигурен при евентуални опити от страна на Византия да оспори териториалните му придобивки в Тракия. Освен това със съгласието си да признае титлата на Душан българският владетел давал още веднъж израз на неприязненото си отношение към Кантакузин, в чието лице той виждал един от главните виновници за турските опустошения на българските земи.

Изобщо ако искаме с няколко думи да характеризираме разгледания епизод от развитието на българо-сръбските политически отношения, трябва да подчертаем, че резултатите от него още веднъж говорят за дипломатическото умение на българския владетел. Той се съгласил да подкрепи честолубивите намерения на Душан, без да поема никакви ангажименти, като в замяна на това получи известни придобивки. В случая Иван Александър дал съгласието си само за формално признаване на съществуващото вече положение. Това обаче съвсем не означавало, че бил склонен да окаже някаква по-конкретна помощ на Стефан Душан в осъществяването на по-нататъшните му замисли.⁵⁷

Само месец след като Стефан Душан се провъзгласил за цар, неговият бивш съюзник Кантакузин тържествено бил коронясан за император в Адриа-

⁵³ С т. Н о в а к о в и ћ. Законски споменици српских држава средњега века. Београд, 1912, с. 406—408.

⁵⁴ П. А н г е л о в. Българо-сръбските политически отношения през XIV в. Приложение № 2, с. 202—220.

⁵⁵ С о л о в ј е в-М о ш и н. Гръчке повелје српских владара. Београд, 1936, с. 65 сл.

⁵⁶ Пак там, с. 66.

⁵⁷ От посочената работа на М. Д и н и ћ. Душанова царска титула у очима савременика, с. 87 сл., се вижда че Иван Александър е бил един от малкото чужди владетели, които признали новата титла на Стефан Душан.

нопол. На 3 февруари 1347 г. той успял да влезе в Константинопол, което сложило временно край на византийските междоусобици.⁵⁸ С това обаче обстановката на Балканския полуостров не се успокоила. Сръбският владетел продължил своите завоевателни походи срещу Византия и в продължение на няколко години отнел от империята областта Тесалия и Епир, където поставил да управляват негови доверени хора.

Интересен факт, който говори, че междувременно Стефан Душан забравил за услугата, която му направил Иван Александър през 1346 г., се съдържа в т. нар. Сводна зографска грамота. Тя е късна компилация, съставена в Зографския манастир през XVI—XVII в. въз основа на няколко автентични стари грамоти, издадени от български, византийски и сръбски владетели.⁵⁹ Важен за нас в посочената грамота е този пасаж, в който се разказва, че сръбският владетел Стефан Душан пристигнал лично в Зограф и поискал да му бъдат показани хрисовулите, притежавани от манастира. Монасите изпълнили молбата му и донесли няколко хрисовула, между които имало и български. От по-нататъшния разказ се разбира, че Стефан Душан се опитал да прочете тези хрисовули, но понеже не разбрал нищо от тях, наредил да бъде съставен нов хрисовул, по силата на който част от владенията на Зограф преминали под властта на сръбския Хилендарски манастир.⁶⁰ Й. Иванов, който се спира върху този пасаж от Сводната Зографска грамота, с право отбелязва, че тя съдържа известни неточности, но смята, че в основата си отразява станали събития.⁶¹ Относно времето, когато Стефан Душан е извършил посочения акт на недоброжелателство към българския манастир в Атон — Зограф, а с това и към самия Иван Александър, в грамотата се сочи 1351 г. Както отбелязва обаче Й. Иванов, това е грешка, тъй като от по-сигурни известия се знае, че Стефан Душан е посетил Атон в последните месеци на 1347 г. и стоял там няколко месеци и следващата 1348 г.⁶² Трябва следователно да се приеме, че именно тогава сръбският владетел пристъпил към действия, които накърнили интересите на Зографския манастир.

Друго известие, което показва, че след 1346 г. работите между България и Сърбия не тръгнали гладко, се съдържа в една грамота на Стефан Душан за правата и задълженията на дубровнишките търговци, издадена през 1349 г. В нея между другото сръбският владетел им забранява да изнасят оръжие за България, Бесарабия, Унгария, Босна и Византия (нн в Бвгаре нн в Басарабниѣ землю нн на Угрѣ нн в Боснѣ нн в Грьке нн камо люво в тѣгю землю). По-нататък в грамотата се постановява, че ако някой се опита да изнесе оръжие в изброените страни и земи, то трябва да се конфискува (кто ли се вврете понесе оружнѣ в ннѣ землю да мѣ се вѣсе тозн оружнѣ вѣме).⁶³ Един поглед върху изброените държави, в които Дубровник няма право да внася оръжие, показва, че България е поставена сред най-големите противници на Стефан Душан по това време: Византия, с която Сърбия продължавала войната; Унгария, която през цялото управление на Душан била в лоши отношения с него и неведнѣж нейните владения предявявали претенции над отделни сръбски земи, обвинявайки сръбския владетел за схизматик.

⁵⁸ Г. Острогорски. Цит. съч., с. 484—485.

⁵⁹ А. Стоилов. Своден хрисовул за историята на Зографския манастир. — В: Сб. в чест на В. Златарски. С., 1925, с. 44—459; Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1970, с. 537 и сл.

⁶⁰ Пак там, с. 544.

⁶¹ Пак там, с. 533.

⁶² Пак там, с. 543, бел. 1. За посещението на Стефан Душан в Атон вж. Т. Флорински и Й. Цит. съч., с. 121; G. Souli s. Tzar Stephen Dušan and Mount Athos, Harvard. — Slavica Studies, 2, 1954, 125—139.

⁶³ Monumenta serbica, ed. Fr. Miklošich. Graz, 1964, p. 146.

Точно по времето, когато е издадена грамотата, Стефан Душан водел преговори с Венеция за съвместна акция срещу Унгария и Генуа, което най-добре обяснява забраната за внос на оръжие в унгарските земи.⁶⁴ Основание да отправи подобна забрана е имал сръбският владетел и към Босна, чийто владетел също бил настроен враждебно срещу него. Както е известно, една година по-късно Стефан Душан предприел поход срещу Босна, който завършил без особени резултати.⁶⁵

Според преобладаващото мнение името на България, поставено в разглежданата грамота сред най-големите противници на сръбския владетел, трябва да се тълкува по-скоро като някакво недоверие, което той изпитвал към Иван Александър, а не като свидетелство, че отношенията между тях достигнали до прага на войната.⁶⁶ Вярно е, че в историческите извори от това време не се срещат сведения за военни действия между тях, но като се има пред вид, че една грамота с подобно съдържание на Стефан Дечански от 1330 г., в която той забранил вноса на всякакви стоки в България, предхождала войната между България и Сърбия, може да се допусне, че и грамотата на Стефан Душан свидетелствува за влошаване на отношенията между двете държави.⁶⁷ Със своята забрана Стефан Душан фактически поставял в доста неблагоприятно положение българската държава. Именно в този период, когато той издал своята грамота, нападенията на турците върху българските земи зачестили особено. При това положение пречките, които създавал Душан на дубровнишките търговци да внасят оръжие в България, означавали, че тя не можела да разчита в своята борба срещу турците на такъв сигурен доставчик на оръжие, какъвто била Дубровнишката република.

Косвено доказателство, че по времето, когато сръбският владетел издал разглежданата грамота за правата и задълженията на дубровнишките търговци, отношенията между България и Сърбия били напрегнати, са и някои моменти в увода към Душановия законник, издаден през същата 1349 г. Прави впечатление преди всичко обстоятелството, че в пасажа, където се разказва за победата на сърбите при Велбъжд, между противниците на сръбския владетел е посочен и българският цар Александър.⁶⁸ Този факт, въпреки че отразява минали събития, не би намерил място в такъв официален документ, какъвто е Душановият законник, ако в момента отношенията между Стефан Душан и Иван Александър са били приятелски.

За съжаление липсата на достатъчно известия не дава възможност да се определи със сигурност кои са били причините за отбелязаното охлаждане на отношенията между България и Сърбия. Може да се предполага само, че една от причините за предприетите от Стефан Душан недружелюбни постъпки спрямо България бил отказът на Иван Александър да му окаже след 1346 г. някаква по-конкретна помощ в борбата му срещу Кантакузин.⁶⁹ Това поведение на българския цар е напълно разбираемо, тъй като продължаването н.

⁶⁴ К. Јиречек. Цит. съч., с. 378.

⁶⁵ Пак там, с. 380.

⁶⁶ Т. Флоринский. Цит. съч., с. 226; П. Мутафчиев. Цит. съч., с. 272.

⁶⁷ Ст. Новаковић. Законски споменици. . . , с. 262. От текста на грамотата се вижда, че тя се отнася до венецианските търговци, а не до дубровнишките, както се твърди у Ал. Бурмов. Цит. съч., с. 255.

⁶⁸ Ст. Новаковић. Законик цара Стефана Душана, с. 3.

⁶⁹ Според Т. Флоринский. Цит. съч., с. 225, самият Стефан Душан не се стремил към тесните връзки с Иван Александър поради опасенията си, че в негово лице може да се яви още един съперник за завладения земи. Освен това, без да се основава на конкретни данни, авторът счита, че религиозните смутове в България по времето на Иван Александър също принуждавали Стефан Душан да не търси неговата помощ.

конфликта между Сърбия и Византия и след 1347 г., когато Кантакузин се провъзгласил за император, носело само нови беди и на българската държава. Те идвали преди всичко от набезите на турците, до чиято помощ новият византийски император не преставал да прибегва. При това положение естествено Иван Александър не само че не бил склонен да подкрепя по-нататъшните завоевателни походи на своя западен съсед, но бил заинтересован от едно умиротворяване на полуострова. За разлика от него обаче нито Стефан Душан, нито Йоан Кантакузин давали вид, че са се примирили със създаденото положение. Голяма упоритост проявил византийският император, който продължавал да бъде в плен на мисълта, че империята е претърпяла големи загуби от българите и сърбите. В това отношение той се оказал особено непримирим към Стефан Душан и през 1350 г., докато сръбският владетел воювал в Босна, Кантакузин предприел голям поход в Македония срещу завоюваните от сърбите градове. Византийците успели да отвоюват обратно редица селища, между които Бер, Серес, Петра и др.⁷⁰ Тази акция на византийския император довела до ново влошаване на отношенията му не само със Сърбия, но и с България. Причина за това бил опитът да бъдат привлечени отново на помощ турците. Този път на молбите на Кантакузин се озовал водачът на османските турци Орхан, който обаче изпратил сина си Сюлейман не да помага, а да се награби с нова плячка. От неговите действия пострадали отново българските земи в Тракия и Иван Александър с основание обвинил за тези действия самия Кантакузин, който повикал турците на полуострова. Опустошителните набези на османските турци върху българските земи съвсем не трогнали и Стефан Душан. Нещо повече, твърде обезпокоен от успехите на Кантакузин, той решил да се обърне за помощ към самия Орхан, с което още веднъж демонстрирал своето не особено дружелюбно отношение към Иван Александър. Сведения за този опит на сръбския владетел да се съюзи с османските турци ни дава Никифор Григора. От неговия разказ се разбира, че Стефан Душан проводил вероятно към края на 1350 г. специални пратеници до Орхан, които да сключат съюз с него срещу Византия. Тази акция на сръбския владетел завършила обаче без успех, тъй като според Григора сръбските пратеници на връщане от Мала Азия били изловени и избити от привържениците на византийския император.⁷¹ От по-нататъшния разказ на Никифор Григора се вижда, че опитите на Стефан Душан да се съюзи с Орхан донесли нови нещастия за българската държава. Те били предизвикани отново от Орхан, който, твърде разгневен от избиването на сръбските пратеници, заплашил Кантакузин, че ще потегли срещу Константинопол, ако не му даде парите, задигнати от посланиците на Стефан Душан. Същевременно той изпратил още една войска на помощ на сина си Сюлейман, който се намирал на полуострова. Веднага след това последвало ново нашествие на азиатските пришълци, което засегнало не само Византия, но и българските земи в Тракия.⁷²

Разгледаните дотук събития недвусмислено показват, че сръбският владетел, зает изцяло в борбата срещу Кантакузин, съвсем не обръщал внимание на това, че с някои свои действия създавал затруднения на българската държава и наред с Кантакузин ставал причина турците да опустошават българските земи. Опитите на Стефан Душан да се съюзи с предводителя на османските турци Орхан също така доказват и несъстоятелността на някои твърдения, според които сръбският владетел бил едва ли не един от

⁷⁰ Г. Острогорски. Цит. съч., с. 487.

⁷¹ N. Gregoras. Op. cit., III, p. 160.

⁷² Ibidem, p. 118.

първите на полуострова, които осъзнали надигащата се заплаха от турците.⁷³ Неговите земи се намирили все още далеч от набезите на азиатските пришълци и по-скоро Иван Александър е бил този, който, страдайки от турците, е можел да види по-добре опасността, която те представлявали за независимостта на балканските държави. В тази връзка трябва да се отбележи, че даже един такъв стар съюзник на турците, какъвто бил Кантакузин, към последните години от своето управление се принудил да предприеме някои мерки срещу ставащите все по-дръзки азиатски пришълци. Той се опитал да организира общо-балкански съюз срещу турците, за да не бъдат допускани повече до земите на полуострова. Събитията около усилията да се осъществи такъв съюз са твърде интересни и заслужават специално внимание, тъй като в тях се откриват и любопитни неща за българо-сръбските отношения.

Първата стъпка, която предприел византийският император за осъществяването на замисления съюз, била изпращането на специално пратеничество в първите месеци на 1351 г. до Иван Александър, който нееднократно изказвал своето недоволство от опитите на Византия да си служи с турски наемници. Пратениците носели със себе си специално послание от Кантакузин, в което се съдържаха и конкретните предложения за сключването на съюза.⁷⁴ В самото послание, чието съдържание е подробно дадено в Историята на Кантакузин, интерес представлявал няколко момента. На първо място прави впечатление опитът на византийския император да оправдае своята политика да си служи с турските наемници. Той се стараел да покаже, че Византия не желала съюза с турците, но била принудена да прибегне до него, тъй като българи и сърби се опитвали да посегнат върху принадлежащите ѝ земи. В тази връзка Кантакузин се изказва особено враждебно спрямо сръбския владетел, срещу когото отправя и главните си обвинения.⁷⁵ Така той се стреми да смене от себе си и стовари цялата отговорност върху Стефан Душан за опустошенията, предизвикани от нашествията на турците.

Освен че се стреми да оправдае своите близки отношения с турците главно с действията на Стефан Душан срещу Византия, Кантакузин прави опит да настрои срещу сръбския владетел и Иван Александър. За тази цел между другото той подмята в посланието си, че „ако сръбският крал не пожелае да постъпва спрямо нас двамата справедливо, защото сам той (Кантакузин) добре знае, че (българският владетел) е понесъл от (Стефан Душан) немалко неправди, то в такъв случай при положение, че наличната войска не е достатъчна да застави оногова да върши това, което трябва (византийският император), ще си послужи с варварите“⁷⁶. Трябва да се предположи, че в случая Кантакузин искал да припомни на българския цар за някакви недоразумения между България и Сърбия, или по-конкретно—занякогашното поражение при Велбъжд. Така или иначе обаче цитираният пасаж е едно доказателство, че византийският император се опитвал да привлече на своя страна Александър и да представи действията на Стефан Душан като неприятелски и спрямо българската държава. Тези усилия на Кантакузин да скара своите съседи са впрочем още едно косвено доказателство на изказаното предположение, че в момента отношенията между България и Сърбия не били сърдечни. Това именно давало надежда на византийския император да разедини

⁷³ Такова схващане защитава J. P a d o n i ћ. Меѓународни положај Србије у XIV веку. — В: 36. у част шесте стогод. законика цара Стефана Душана, I, Београд, 1951, с. 23.

⁷⁴ J. C a n t a c u z e n u s. Op. cit., III, p. 162.

⁷⁵ Ibidem, p. 163.

⁷⁶ Ibidem.

окончателно силите на българи и сърби, за да постигне по-лесно предначертаните си замисли.

Наред с всички свои разсъждения относно причините и виновниците, които са го накарали да използва турски наемници, Кантакузин се принуждава да признае, че те станали вече толкова дръзки, че правели каквото си искат, без никой да може да ги възпре. За тази цел византийският император моли Иван Александър да му даде известна сума пари за издръжката на флота.⁷⁷ Неговата основна задача ще бъде да не допуска турски орди до земите на Балканския полуостров. Това искане на византийския император фактически било и главната цел на проведеното пратеничество до Търново. От по-нататъшния разказ на Кантакузин се вижда, че неговото предложение, което станало достояние на търновските жители, било прието с радост и въодушевление от тях. Ръководен от тези настроения, първоначално Иван Александър се отнесъл положително към молбата на византийските пратеници и обещал да предостави исканата сума.⁷⁸ Скоро обаче той променил решението си и отказал да окаже очакваната подкрепа. Според Кантакузин причина за последвалия отказ на Иван Александър бил сръбският владетел, който, като научил за преговорите между българи и византийци, „немалко го укорявал (т. е. Иван Александър), че сам се е съгласил да плаща данък на ромеите и че това, което Кантакузин не успял да постигне чрез война, същото успял да го склони (да направи), след като го подвел“⁷⁹.

Този кратък пасаж от историята на Кантакузин, който фактически обяснява причините за настъпилия провал в организирането на един антитурски съюз, представлява несъмнен интерес за българо-сръбските политически отношения. От него се разбира, че след като приел предложението на Кантакузин за антитурски съюз, Иван Александър решил да посвети в него и сръбския владетел. Това показва, че той се надявал да склони Стефан Душан също да вземе участие в проектираната коалиция. За съжаление липсата на повече сведения не ни позволява да кажем нещо по-конкретно за контакта, който осъществили помежду си българският и сръбският владетел. Възможно е предложението на Кантакузин да е станало обект на по-сериозни преговори между Иван Александър и Стефан Душан, а да не е било отхвърлено толкова бързо и леко, както се опитва да го представи византийският писател. Можем да не се съмняваме обаче, че именно сръбският владетел е бил този, който е осуетил готвената коалиция. Той навярно подозирал, че Кантакузин ще използва получените пари не срещу турците, а за война срещу Сърбия или останалите провинции на Византия. По всичко изглежда, че Стефан Душан успял да внуши същото и на Иван Александър, който в крайна сметка се убедил, че византийският император не е съвсем честен в своите намерения. Трябва да се предположи също, че самото поведение на Кантакузин, който се опитал да настрои една срещу друга България и Сърбия, също било причина за крайния отказ на Иван Александър. Вярно е, че той имал основание да бъде недоволен от редица постъпки на Стефан Душан, но очевидно съвсем не бил склонен да се подвежда от внушенията на Кантакузин и да създава нов неприятел в лицето на Сърбия.

Изобщо без да можем да твърдим с пълна сигурност доколко Кантакузин е желал един антитурски съюз и доколко Иван Александър и Стефан Душан са имали основание да се съмняват в това намерение на византийския импе-

⁷⁷ J. Cantacuzenus. Op. cit. III. p. 163.

⁷⁸ Ibidem, p. 164.

⁷⁹ Ibidem, p. 165: οὐ μετρίως αὐτοῦ κατηγορεῖν, ὅτι φόρους Ῥωμαίοις παρέχειν ὑποσταίη ἔκοντι καὶ ἂ μὴ τοῖς ὅλοις δύναίτο βιάζεσθαι βασιλεὺς ὁ Καντακουζένος ταῦτα πείσειε παραγάγων.

ратор, трябва да подчертаем, че бил пропуснат удобен момент, когато все още било възможно силите на балканските народи да се организират и възпрат азиатския нашественик. И този път обаче недоверието между отделните владетели, породено в непрекъснати вражди и войни, се оказало единствено от полза за турците, които само няколко години след описаните събития пристъпили към трайното завладяване на полуострова.

Трябва да се отбележи, че провалът на проектирания през 1351 г. съюз срещу турците предизвикал силно разочарование сред балканското население, което за дълго съхранило в своята памет събитията от това време. Едно доказателство за това е съставената през XV в. т. нар. Българска хроника, в която специално място са намерили събитията, свързани със замисления от Кантакузин проект да не се допуснат турците на полуострова. Тези събития са разказани в хрониката така: „И когато Кантакузин видя, че не може да прехранва войниците по катъргите, понеже не достигаше хляб и свинско месо, а и самата съкровищница всекидневно се изпразваше и дукати и сребро не достигаха, обмисли това и проводи пратеници в Търново при българския цар Александър да му помага за прехраната на морската войска, за да пазят брода. Българите обаче, като чуха това, надсмяха се и поругаха гърците, като не само ги обидиха, но ги напсуваха на жена и майка и ги отпратиха празни. Когато видя това, Кантакузин се нажали много и проводи пратеници и при сръбските господари Уроша, деспот Углеша и крал Вълкашин да помогнат на морските войски. И тези, като чуха това, се надсмяха и поругаха гърците: не само ги обидиха, но ги напсуваха на жена и майка и ги отпратиха празни. Когато Кантакузин чу това, той се нажали много и недоумяваше що да стори. Тогава Кантакузин изпрати при българските царе и сръбските господари и им рече: „Не пожелахте да ни помогнете, обаче после ще се каете.“ Те обаче никак не обърнаха внимание на тези думи, а отговориха: „Когато турците дойдат против нас, ние ще се браним от тях.“⁸⁰

Един поглед върху цитирания пасаж ни убеждава, че той съдържа редица неточни твърдения. На първо място, неправилно се казва, че Кантакузин се обърнал за помощ към сина на Стефан Душан Урош и към самостоятелните владетели в Македония Вълкашин и Углеша. Както е известно, това са три исторически личности, които се появяват след смъртта на Стефан Душан през 1355 г. Освен това не е вярно твърдението, че самият Кантакузин проваждал пратеници до сърбите. В неговата история изобщо не става дума за такова пратеничество, а, както личи, Иван Александър е бил този, който се опитал да привлече Сърбия в готвената антитурска коалиция. Съставителят на хрониката също така не е знаел или е пропуснал да отбележи, че преди да откаже исканата помощ на Кантакузин, Иван Александър се отнесъл положително към проекта на византийския император за антитурски съюз. С една дума, съществуващите неточности в посочения пасаж от хрониката показват, че при неговото съставяне са използвани не особено надеждни източници, чието съдържание стои в противоречие със сведенията от историята на Кантакузин. Въпреки това обаче разказът на неизвестния хронист, колкото и да е неточен и да предава в хиперболизиран и изопачен вид отношението на българи и сърби към намеренията на Кантакузин, вярно отразява неоспоримата истина за съществуващото по това време недоверие между балканските владетели и тяхната недалновидна политика спрямо турските пришълци.

В заключение на всичко казано дотук трябва още веднъж да се подчертае, че впечатлението, което се създава от известията в хрониката, а и

⁸⁰ Преводът е на И. в. Дуйчев. Из старата българска книжина. II. С., 1944, с. 266 сл.

от историята на Кантакузин, е, че той за разлика от българите и сърбите единствено осъзнал опасността от страна на турците, не отговаря на действителността. По-нататъшният ход на събитията показва, че само една година, след като Кантакузин си давал вид на много загрижен от нападенията на турците, той отново станал причина те да се появят на полуострова. Този път византийският император повикал своите стари съюзници да му помогнат в избухналия през 1352 г. конфликт между сина му Матей и младия съимператор Йоан V Палеолог, които не могли да се споразумеят за своите права и поделят помежду си византийските територии в Тракия.⁸¹ Развоят на започналата междоусобица заслужава внимание, тъй като от последвалата намеса в нея на България и Сърбия могат да се направят интересни заключения за характера на взаимоотношенията им.

Сведения за хода на избухналите размирици във Византия дава отново историята на Кантакузин. В отговор на намерението на Кантакузин да си послужи с турски наемници Йоан V Палеолог се обърнал за помощ към Стефан Душан и Иван Александър. Това било естествено добре дошло за двамата владетели, пред които се откривала нова възможност да извлекат полза за своите държави. Според Кантакузин сръбският владетел предоставил в разположение на Йоан V Палеолог 7000 конника.⁸² Помощна войска изпратил и Иван Александър, но Кантакузин не съобщава нищо за нейната численост, а само отбелязва, че българският цар постъпил така, понеже „продължавал да подозира Кантакузин, че не пречи на турците да опустошават неговата земя“⁸³.

Липсата на достатъчни сведения не ни позволява да твърдим със сигурност дали в случая Стефан Душан и Иван Александър са решили да подпомогнат Йоан V Палеолог след предварително споразумение, но ходът на последвалите събития навежда на мисълта, че по-скоро двамата са действували независимо един от друг.

От по-нататъшния разказ на Кантакузин става известно, че българските и сръбските отреди се отправили към Източна Тракия, където далеч от Димотика се съединили с войската на Йоан V Палеолог. В това време обаче Кантакузин не стоял със скръстени ръце. Той успял да повика на помощ една турска войска, наброяваща близо 10 000 души, която била предвождана от сина на Орхан Сюлейман.⁸⁴ Срещата между съюзените войски на Йоан V Палеолог и Кантакузин станала недалеч от Димотика. Непосредствено преди сражението обаче Иван Александър преценил, че на успех срещу превъзходящия противник трудно може да се разчита, и изтеглил войската си зад стените на Димотика. На бойното поле останали само сръбските помощни дружини, които в едно кратко сражение били разбити.⁸⁵ Фактът, че българският цар се отказал да участва в сражението, без да съгласува действията си със Стефан Душан, потвърждава изказаното предположение, че между двамата не е съществувало специално споразумение за общи военни действия. Нещо повече, самото оттегляне на българската войска утежило още повече положението на сърбите и улеснило победата на враговете им. Това показва, че в своите действия Иван Александър не е бил воден от някаква солидарност към своя родственик — сръбският владетел, а преценил, че настоящото сра-

⁸¹ Г. Остроторски. Цит. съч., с. 492.

⁸² J. Cantacuzenus. Op. cit., III, p. 246.

⁸³ Ibidem, p. 247.

⁸⁴ Ibidem, p. 248. Според N. Gregoras. Op. cit., III, p. 181, турските войски наброявали 12 000 души.

⁸⁵ J. Cantacuzenus. Op. cit., III, p. 248—249. Тези събития разглежда подробно Т. Флорински. Цит. съч., с. 195 сл.

жение няма да донесе нищо добро за българите. Така още веднъж Иван Александър се проявил като трезв и пресметлив политик, който не се хвърлял в авантюристични действия с неясен изход.

Друг пример, който показва, че в своята политика Иван Александър нямал намерение да се съобразява с интересите на Стефан Душан, представлява и следният факт. През 1352 г., когато отношенията между Сърбия и Венеция били охладнели поради отказа на републиката да окаже военна помощ на Стефан Душан срещу Византия, българският владетел изпратил до венецианския дож Дандоло (1343—1354) писмо, в което потвърдил желанието си да поддържа приятелството си с Венеция.⁸⁶ Както е известно, търговските отношения между България и Византия били уредени още през 1347 г. с една грамота на Иван Александър, в която той давал право на венецианските търговци свободно да търгуват в земите му.⁸⁷

На усилията, положени от Иван Александър, да поддържа приятелските отношения с венецианците в един момент, когато Стефан Душан бил разочарован от тях, обръща внимание още Т. Флорински. Според него този епизод от външната политика на българския владетел свидетелствува за липсата на „достатъчна солидарност“ в политическите стремежи на Иван Александър и Стефан Душан. Флорински е склонен даже да приеме мнението на Макушев, който предполага, че Венеция сама търсила съюза с българите заради интриги против Сърбия.⁸⁸ Според нас това твърдение е пресилено поради липсата на сигурни доказателства. Във всеки случай обаче може да се приеме, че положените през 1352 г. усилия от Иван Александър да затвърди приятелството си с Венеция наистина показват, че той нямал намерение да се съобразява с неуспехите на Душан в преговорите му с републиката. В тази връзка трябва да се отбележи, че самият сръбски владетел бил една от причините Иван Александър да държи на добрите си отношения с Венеция. Както бе отбелязано по-рано, през 1349 г. Стефан Душан наложил ограничения на дубровнишките търговци в търговията им из българските земи. При това положение естествено на Иван Александър не оставало нищо друго освен да затвърди приятелството с друга търговска и политическа сила, каквато била в момента Венецианската република.

За времето след 1352 г. до смъртта на Стефан Душан през 1355 г. в изворите не се срещат сведения за българо-сръбските отношения и трябва да се предполага, че някакви особени събития не са станали. След отбелязаната неуспешна намеса на българи и сърби във византийската междуособица през 1352 г. тя продължила още две години и най-сетне през ноември 1354 г. завършила с успех за Йоан V Палеолог. Кантакузин бил принуден да напусне императорския престол и не след дълго станал монах.⁸⁹ Като че ли най-доволни от развоя на събитията останали османците, които още през март 1354 г. превзели важната крепост Галиполи и показали, че нямат никакво намерение да напуснат Балканския полуостров.⁹⁰

⁸⁶ Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, III, p. 247—248. Текстът с превод е издаден и от И. В. Дуйчев. Из старата българска книжнина, II, с. 137—139.

⁸⁷ И. В. Дуйчев. Цит. съч., с. 186—187, 378; И. Дуйчев. Rapporti fra Venezia e la Bulgaria nel Medioevo, Venezia e il Levante fino al sec. XV. Firenze, 1973, p. 237—259.

⁸⁸ Т. Флорински. Цит. съч., с. 227. Същото мнение застъпва и В. Златарски. Българо-сръбските политически отношения в миналото, с. 98.

⁸⁹ Г. Острогорски. Цит. съч., с. 494; Лб. Максимовић. Политическа улога Јована Кантакузина после абдикације (1354—1383). — ЗРВИ, IX, 1966, с. 119—189.

⁹⁰ Г. Острогорски. Цит. съч., с. 493, бел. 1. Там са дадени отделните мнения за хронологията на това събитие.

Една година след тези събития Стефан Душан починал, без да осъществи мечтата си да влезе в Константинопол. Неговата смърт бележи и края на един етап от развитието на българо-сръбските отношения, в които могат да бъдат отделени следните по-важни моменти.

На първо място, трябва да се подчертае отново, че времето на Стефан Душан е връхната точка в политическото развитие на средновековна Сърбия. През неговото управление тя се превърнала в първостепенен фактор на Балканите и в редица случаи играела важна роля в разрешаването на възникналите политически конфликти. В същото време България претърпяла значителни сътресения и загуби, не била в състояние да окаже съществено влияние върху отношенията между балканските държави. Наред с така очертанния военнополитически превес на Сърбия, който бил и един от решаващите фактори във взаимоотношенията на двете славянски държави, друг момент, който не трябва да се изпуска, е започналата турска експанзия на Балканския полуостров. Макар че в повечето случаи балканските владетели не оценявали достатъчно големината на тази нова заплаха, може да се каже, че в основата на някои от техните постъпки стои именно страхът пред действията на азиатските пришълци. В това отношение Иван Александър, чиято държава пострадала доста от турските набези, за разлика от Стефан Душан се въздържал от големи авантюри, чийто изход не бил сигурен.

Несъмнено важен момент в развоя на българо-сръбските политически отношения при Иван Александър и Стефан Душан е сключеният през 1332 г. династичен брак между сръбския крал и сестрата на българския цар, който затвърдил настъпилото подобрене в отношенията между България и Сърбия. Това сродяване на двамата владетели играело немалка роля върху тяхното по-нататъшно поведение, но не може да се твърди, че е определящо. Както видяхме, налице са няколко епизода, в които родствениите връзки между българския и сръбския владетел нямали абсолютно никакво значение.

И все пак, ако в по-голямата част от съвместното управление на двамата владетели отношенията между тях са се запазили добри, в никакъв случай не трябва да се отминават моментите, които свидетелствуват за обтегнати отношения между тях. Това били наистина кратки епизоди, които обаче показват, че противоречията между България и Сърбия не били разрешени окончателно.

Друг извод, който следва да се направи, е, че добрите отношения, които преобладавали между българи и сърби по времето на Иван Александър и Стефан Душан, съвсем не означават, че те били съюзници помежду си. В същност, както се видя, не е имало случай, когато те да са действували съвместно на бойното поле, в името на една обща цел. Изобщо характерно за техните отношения било това, че всеки преследвал свои собствени цели, изгодни за държавата му, без да се съобразява винаги с проектите и желанията на другия.

LES RAPPORTS POLITIQUES BULGARO-SERBES SOUS
LE REGNE DE IVAN ALEXANDRE (1331—1371)
ET DE STEFAN DOUCHAN (1331—1355)

Petăr Anguelov

(Résumé)

L'évolution et la nature des rapports politiques bulgaro-serbes à l'époque de Ivan Alexandre et de Stefan Douchan est un aspect de l'histoire médiévale de la péninsule Balkanique relativement peu étudié. Une étude plus détaillée de ces rapports présente un intérêt considérable, puisqu'il s'agit d'une période riche en événements importants et décisifs pour l'histoire ultérieure de la Bulgarie et de la Serbie.

Ivan Alexandre et Stefan Douchan accèdent au trône presque simultanément. Ce fait marque le début d'une amélioration progressive des rapports jusqu'à récemment empreints d'hostilité entre la Bulgarie et la Serbie. Ce rapprochement, affermi par le mariage de Stefan Douchan avec la sœur du tzar bulgare Ivan Alexandre, Hélène, acquiert une certaine orientation anti-byzantine puisqu'il s'avérerait favorable aux projets des deux souverains.

Au cours des années 1331—1341, les relations entre les deux Etats demeurent pacifiques et bonnes, à l'exception d'un court épisode en 1336, quand Stefan Douchan, pour des considérations d'ordre politique, essaye de dissoudre son mariage avec Hélène. Il y a lieu de noter d'ailleurs que les bons rapports qui s'étaient établis entre la Bulgarie et la Serbie n'empêchaient pas les deux souverains de mener une politique indépendante qui, parfois, les dressait l'un contre l'autre. C'est là une tendance que l'on peut déceler d'une manière plus précise à partir de 1341 quand Bulgares et Serbes interviennent activement dans les guerres intestines qui affectent l'Empire. La marche des événements montre que Ivan Alexandre et Stefan Douchan agissaient contre Byzance indépendamment l'un de l'autre et chacun à son profit. Une seule exception à cet égard — le couronnement de Stefan Douchan en qualité de roi, en 1346, accompli avec le concours actif de Ivan Alexandre et du patriarche de Târnovo.

Après 1346, on peut discerner une certaine froideur dans les rapports entre la Bulgarie et la Serbie. Quelques actes du souverain serbe hostiles à la Bulgarie en sont un témoignage. Ainsi en est-il, par exemple, de l'interdiction ordonnée en 1349 par Stefan Douchan aux marchands de Doubrovnik d'importer des armes en Bulgarie. La cause de ce froid dans les rapports entre les deux pays est probablement le peu d'empressement de Ivan Alexandre d'accorder une aide tant soit peu concrète à la Serbie dans sa lutte contre Byzance. La politique de Ivan Alexandre s'inspire de la conviction que la guerre entre Serbes et Byzantins, dans laquelle interviennent aussi les Ottomans, apporte des ruines également aux territoires bulgares. L'article analyse aussi en détail les tentatives de Jean Cantacuzène d'organiser en 1352 une alliance anti-ottomane avec la participation de Ivan Alexandre, mais ce dernier demeure indécis, influencé qu'il est par les suggestions du souverain serbe.

En conclusion, on peut souligner que ce sont de bons rapports qui ont prédominé entre la Bulgarie et la Serbie au cours des années 1331—1355. Il n'y a pas de données prouvant qu'à certains moments Ivan Alexandre et Stefan Douchan ont agi comme alliés et combattu ensemble sur les champs de bataille. Chacun d'eux poursuivait ses propres buts sans tenir compte des projets et des intentions de l'autre. C'est précisément là qu'il faut chercher les oppositions qui ont divisé parfois les deux souverains, sans jamais cependant provoquer des situations de conflits.

КИПЪРСКА ХРОНИКА
НА ГЕОРГИ БУСТРОН

ПЕТЪР ТИВЧЕВ

LA CHRONIQUE DE CHYPRE
PAR GEORGES BUSTRONE

PETĀR TIVTCHEV

Рецензент

ст. ас. *Георги Бакалов*

Редактор

проф. *Димитър Ангелов*

УВОД

Хрониката на Георги Бустрон (Διήγησις χρόνικας Κύπρου ἀρχεύοντα ἀπὸ τῆν ἐχρονίαν φυνς Χριστοῦ) е един от важните извори за средновековната кипърска история през втората половина на XV в. Тя се явява продължение на хрониката на Леонтий Махера (1192—1458) и обхваща времето от 1456 до 1501 г.

За автора на тази хроника се знае твърде малко. Георги Бустрон (Bustrone, Τζορτζῆς Ποστρουῖς, Μπουστρουῖς) е един грецизиран кипърски франк от стар френски род Bustrone. Той бил верен спътник и приятел на кипърския крал Жак II (1460—1473). Взел е участие в редица събития от политическата история на Кипър и най-вече при споменатия владетел. Като привърженик на Апостол, незаконнороден син на Жан II Лузинян (1432—1458), бъдещия крал Жак II, Георги Бустрон е бил използван като пратеник и известно време задържан под стража в кастела на Левкозия (Никозия) от кралица Шарлота (1458—1460).

От неговата хроника научаваме, че през 1461 г. той бил управител (τῷβητάνος) на гр. Алики (Ларнака). Там той приел в собствената си къща, подпомогнал и препоръчал на краля Жан Перец Фабриций (Fabregues), който по-късно станал един от важните служители в кралството и получил титлата граф на Яфа и Карпаси. Очевидно Георги Бустрон се е радвал на доверието на крал Жак II.

Хрониката съдържа сведения за края на управлението на Жан II Лузинян, за възцаряването и краткото управление на Шарлота Лузинян, за управлението на Жак II и на Катерина Корнаро (1473—1489). В нея има и някои бележки за историята на Кипър до 1501 г. В своята Хроника Георги Бустрон описва развихрилите се династични борби и борбите сред различните групи от аристокрацията, инспирирани до голяма степен от домогванията на чужди сили (Неаполитанското кралство, Венецианската република и намесата на каирския султан), които искали да подчинят Кипърското кралство. След сложната политическа игра венецианците принудили кралица Катерина Корнаро да абдикира (1489) и с това да завладеят остров Кипър.

Съвременник и сам участник в много от събитията от това време, Георги Бустрон е бил много добре осведомен. Хрониката, която е написал, е наситена с богат фактически материал, като понякога стига до най-големи подробности. Тя е първокласен източник за историята на Кипърското кралство при последните Лузиняновци. В нея е отразена борбата между отделните аристократи за власт и материално облагодетелствуване, разложението, което се забелязва сред господстващата феодална класа в кралството през втората половина на XV в. Без да е такава забележителна и колоритна личност като своя предшественик, Георги Бустрон е оставил едно произведение, написано с по-голямо безпристрастие от това на Леонтий Махера.

Той пише без претенции за стил, в един спокоен тон, като рядко дава свои преценки от морално-етичен характер. Описанията за отношенията между хората са естествени и живи. Въпреки че изложението има някои недостатъци от езиково-стилен характер, много прилича на хрониката на Леонтий Махера. Той разказва по-гладко и по-лесно разбираемо от своя предшественик.

Георги Бустрон е написал своята хроника на народен кипърски диалект. Езикът му се отличава с простота. В неговата хроника се срещат много думи от френски и италиански произход, които очевидно са проникнали на широко в кипърския гръцки език от този период, а твърде е възможно известно отражение да е дал в тази насока и френският произход на автора. Така например той употребява думи като: *ὀπενιοὺν* — от фр. *opinion* — мнение; *μοβιάζω* — от фр. *promouvoir* — движа се; *προμουντιάζω* — от фр. *promettre* — обещавам; *πρεζουνιέριδες* — от фр. *prisonniers* — пленници; *ρεμέδα*, *ή* — от фр. *remède* — лек, лекарство; *τριζόρης, ὁ* — от фр. *trésor* — съкровище; *κουράσα, ή* — от фр. *cuirasse* — ризница, броня; *ρότζα, ή* — от итал. *roccia* — скала; *κρουδέλ* — от итал. *crudele* — жесток; *ποσχήδα, ή* — от итал. *imboscata* — засада; *παντιέρα, ή* — от итал. *bandiera* — знаме, и много други.

Хрониката на Георги Бустрон е била използвана от Антонио Колберталдо (Antonio Colbertaldo) в неговата история на Катерина Корнаро, кралица на Кипър, от неговия роднина Флорио Бустрон, който по поръчение на Венецианската република е превел на италиански важния юридически сборник Кипърски асизи, и накрая от Стефан Лузинян в неговата история на Ерусалимското и Кипърското кралство (Paris, 1579).

Хрониката на Георги Бустрон е запазена в следните ръкописи:

Cod. Marcian. class. VII 16; Cod. Marcian. VII 17; Cod. Arundel. 518 (British Museum), който допълва в края Венецианските ръкописи.

Издание:

Хрониката на Георги Бустрон е издадена от К. Σάθας. *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*. Том II. 'Εν Βενετίᾳ, 1873, σ. 411—543. Настоящият превод е направен по това издание.

Откъс от Хрониката на Георги Бустрон с гръцки текст и френски превод за времето от 26 юли 1458—1460 г. се намира у L. de Mas Latrie. *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*. Vol. III. Paris, 1861, p. 82—85.

Текстът е взет от кодекса, който се пази в Лондон (Londres British Museum, Cod. Arundel. No 518, fol. 21 v°).

Хрониката на Георги Бустрон е преведена на английски език от Р. М. Доукинс (The chronicle of George Boustronios, 1456—1489. Trans. R. M. Dawkins. Univ. of Melbourne Cyprus expedition, publ. 2. Melbourne: University Bookroom, 1964).

Литература:

L. de Mas Latrie. *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*. 3 voll. Paris, 1852, 1855, 1861; *Nouvelles preuves de l'histoire de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*. 2 voll. Paris, 1873—1874; 'Αθ. Σακελλαρίου. *Τα Κυπριακά*, том. πρώτος. 'Εν 'Αθήναις, 1890; том. δεύτερος, ἐν 'Αθήναις, 1891.

К. Кrumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*. München, 1897², p. 900—903 и там пос. лит.; G. Hill. *A History of Cyprus*. Vol. III. The Frankish Period (1432—1571). Cambridge, 1972 и пос. там. лит.

Текстът на Хрониката на Георги Бустрон носи заглавието: Летописен разказ за Кипър, започващ от 1456 година от Христа. Други вътрешни заглавия липсват. За по-голяма яснота и прегледност преводачът разчлени текста на няколко части и постави съответни заглавия.

Преводачът се е стремил към един точен, научен превод, като се е потрудил да обработи текста така, че той да добие една приемлива за читателя езикова форма, без това да става за сметка на съдържанието.

Обяснителните бележки съдържат най-необходимите кратки сведения за събития, лица и имена, без претенция за изчерпателност.

В обикновени скоби са дадени допълнения от други кодекси, а в квадратни скоби — думи, добавени от преводача, които допълват мисълта на автора на хрониката.

В края на превода е прибавен хронологически списък на владетелите от династията Лузинян (1192—1489).

Чрез настоящата публикация (макар само в български превод и без гръцкия текст) българската научна и културна общественост ще се запознае с един от най-важните извори на средновековната история на Кипър от XV в.

ЛЕТОПИСЕН РАЗКАЗ ЗА КИПЪР, ЗАПОЧВАЩ ОТ 1456 ГОДИНА ОТ ХРИСТА

I. ПОСЛЕДНИТЕ ГОДИНИ ОТ УПРАВЛЕНИЕТО НА КРАЛ ЖАН II

В 1456 година от Христа принцът ¹пристигнал от Португалия, за да се ожени за дъщерята на крал Жан², по име Шарлота³. И нейна майка била кралица Елена Палеологина, дъщеря на деспота на Морей⁴, племенница на императора⁵ в Константинопол. И гореспоменатият принц се оженил за тяхната дъщеря — госпожа Шарлота. И майка ѝ била много мъдра, но винаги била болнава. И гореспоменатият принц се оженил в дома на рицаря месир Рико де Ла Бауме. Защото след като изгорили кралския дворец⁶, крал Янус⁷, когато се завърнал от Сирия⁸, взел резиденцията на сир Рико де Ла Бауме и заживял там и тя останала кралски дворец досега.

И както знаете, тъй като в кралските дворове се шири завист, защото наговорили толкова думи на принца, и той излязъл от своя тъст и отишъл в къщата на Пиер Лузинян, графа на Триполи⁹, която е срещу кастела. Този граф бил син на крал Жак¹⁰, брат на крал Янус и чичо на гореспоме-

¹ Става дума за португалския принц Жуан де Коимбра, който станал зет на кипърския крал Жан II. Жуан де Коимбра получил важната титла в Кипърското кралство — антиохийски принц.

² Кипърският крал Жан II Лузинян (1432—1458).

³ Шарлота — дъщеря на крал Жан II. Кипърска кралица през периода 1458—1460 г.

⁴ Има се пред вид деспотът на Морей Теодор II Палеолог.

⁵ Византийският император Йоан VIII Палеолог (1425—1448).

⁶ При своето нахлуване през 1426 г., след битката при Херокития, сарацините влезли в Левкозия и ограбили и изгорили кралския дворец. За събитията вж. L. M a k h a i r a s. Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled "Chronicle", edited with a translation and notes by R. M. Dawkins. 1932. Vol. I. Oxford, § 694—695; G. H i l l. A History of Cyprus. The Frankish Period 1192—1432. Vol. II. Cambridge, 1972, p. 480—485; Срв. също у Л. М а х е р а. Кипърска хроника, превод от гръцки, подбор и бележки от Петър Тивчев. С., 1974, с. 243.

⁷ Кипърският крал Янус (1398—1432) бил пленен от сарацините след битката при Херокития през 1426 г.

⁸ Става дума за завръщането на крал Янус от сарацински плен през 1427 г.

⁹ Титлата граф на Триполи в Кипърското кралство се давала обикновено на престолонаследника или на близък роднина на краля.

¹⁰ Кипърският крал Жак I Лузинян (1382—1398).

натия крал Жан. Този граф кръстил гореспоменатата Шарлота и ѝ подарил Лакатамия¹¹. И споменатият принц взел съпругата си и си излязъл от нейния баща, а баща ѝ и майка ѝ били обзети от голяма мъка, защото нямали друго дете.

И като минали малко дни, вдигнали се монаси от хоспиталиерите¹² и обикаляли една нощ, попаднали на един младеж по име Тцарра¹³, който бил телесно красив човек и го убили. Този младеж имал двама братя, добри хора, и те, виждайки, че убили брат им без причина, поставили убития на една стълба и го занесли в двореца на краля и поискали съд. И се намерили някои, които казали на братята му: Знайте, че монасите, които убили вашия брат, се намират в къщата на господин принца¹⁴! И те отишли в къщата на принца. А господин принцът стоял на верандата и виждайки хората, че тичат с голям устрем, заповядал и затворили портите. И станала голяма разпра и убили двама прислужници на принца, а от другите — един и мнозина били ранени. И принцът бил много недоволен. И той междувременно се разболял, когато някои дошли и му казали, че Тома, шамбеленът¹⁵, е накарал хората и те отишли в дома на принца. Принцът се оплакал за това. Този Тома го довела кралица Елена и той бил син на нейната дойка. И заради обичта на кралицата кралят го почел и му дал много приходи и го направил рицар и шамбелан на кралството. И Тома, чувайки, че казали на принца и че бил причина за свадата, отишъл във Фамагуста¹⁶ и генуезците¹⁷ му оказали голяма почит и го посрещнали добре.

Принцът след малко дни починал и го погребали в Сан Франциск¹⁸. И настанала голяма скръб, защото той бил красив и добър човек. И госпожа Шарлота останала вдовица и баща ѝ я взел в дома си с голяма скръб.

И след като принцът умрял, приятелите на шамбелана веднага съобщили това на Тома във Фамагуста и той, без да вземе никакви предохранителни мерки, дошъл в Левкозия¹⁹ и отишъл в къщата си. Тази къща била на един рицар — месир Ричио Теплан Текарди, точно срещу банята на Кокинос. Между това госпожа Шарлота се оплакала на Апостол²⁰, на своя

¹¹ Лакатамия (Λακατάμια) — село в околността на Левкозия, на около 5 км южно от Стровил. Срв. 'Αθ. Σακελλαρίου Τὰ Κυπριακά, ἐν 'Αθήναις, 1890, I, σ. 214.

¹² Хоспиталиери или йоанити — членове на военно-монашески католически орден, създаден в Палестина от кръстоносците в началото на XII в. Наречен е така по ерусалимската болница Св. Йоан. Този орден играл голяма роля в Ерусалимското кралство. През 1291 г. орденът се преместил в Кипър, а през 1306—1308 г. — на остров Родос. Срв. История на средните векове. Т. I. С., 1974, с. 248—249 (превод на История средних веков в двух томах. Т. I. Под редакцией академика С. Д. Сказкина и докторов исторических наук Е. В. Гутновой, А. И. Данилова и Я. А. Левицкого. М., 1966).

¹³ Името у различните автори е дадено различно (Тцарра, Zarra, Sciarra). Срв. G. Hill. A History, III, p. 535.

¹⁴ Става дума за Жуан де Коимбра, зетя на краля.

¹⁵ Шамбелан — дворцова служба, кралски камерхер. Шамбеланът бил началник на всички, които обслужвали кралските покои.

¹⁶ Фамагуста — един от главните градове на Кипърското кралство, важно пристанище с международно значение. По това време градът се намирал в ръцете на генуезците, които го завзели по време на войната между Генуа и Кипър през 1373—1374 г. Фамагуста останала в техни ръце до 1461 г.

¹⁷ Става дума за генуезците в гр. Фамагуста, където те държали силен гарнизон.

¹⁸ Т.е. в манастира на францисканците. Минорити или францисканци — членове на монашески орден, основан от Франциск Асизки в началото на XIII в. Уставът на ордена бил утвърден от папата през 1223 г. Този орден е използван за намаляване влиянието на еретическите движения и развивал мисионерска дейност. За дейността на францисканците в Кипър срв. G. Hill. A History, II, p. 28.

¹⁹ Левкозия (дн. Никозия) — столица на Кипърското кралство.

²⁰ Апостол — незаконен син на крал Жан II Лузинян (1432—1458). По-късно той станал кипърски крал под името Жак II (1460—1473).

брат, на незаконния син на баща си, че са убили мъжа ѝ.²¹ Този Апостол бил на 17 години и крал Жан му дал архиепископията с всички доходи и десетъци и той бил много великодушен. И жителите на столицата и много рицари, чувайки, че шамбеланът бил причината да умре принцът, говорили много на Апостол. И в онези дни били пристигнали в Кипър двама сицилианци и те стояли заедно с Апостол. И шамбеланът направил голям прием. Апостол, като чул, че този направил прием, възседнал коня и отишъл в къщата на шамбелана. Той взел и двамата сицилианци и им поръчал, когато им заповяда, да убият шамбелана.

И той отишъл при шамбелана и открил, че поканените си отишли и той бил сам. Шамбеланът, като чул, че Апостол е дошъл, слязъл долу на площадката на стълбата и го приел и го хванал за ръка и се качили горе. И след като разговаряли много, Апостол казал на шамбелана: Ако ти би пожелал, нека хората да излязат навън, да ни направят място, за да ти говоря! И шамбеланът наредил на прислужниците си и те излезли навън, а сицилианците останали. И Тома казал на Апостол да ги изкара навън, но той му отговорил: Те не знаят гръцки! И шамбеланът повярвал. И оставайки сами, той наредил на сицилианците и те го убили. И Апостол, когато слизал да си отиде, малко останало да бъде убит от един слуга на шамбелана.

И Апостол, яздейки, пристигнал в къщата на Карсеран Суарец, конетабъл²², и му казал как минала работата. Чувайки това, конетабълът се зарадвал много, но не го оставил да слезе [от коня], а му казал да отиде в архиепископията. И той веднага отишъл и се укрепил, докато се размине работата. И имало един рицар по име Джакомо Гурри и той бил висконт²³. Той бил много умен и слушал кралица Елена и за да направи интрига с майката на Тома, държал такова поведение пред краля, че да причини неприятности на Апостол. И кралят бил отседнал в къщите на госпожа Агнес, близо до Санта Катерина²⁴.

Когато крал Жан чул това, се разгневил много заради убийството на шамбелана и се уплашили много заради кралица Елена. Той веднага заповядал и наредили всички хора да се съберат в кралския дворец. И това станало така. Крал Жан обичал много Апостол, но поради страх от кралицата не посмял да покаже това. И кралят наредил и му отнели архиепископията. И Апостол не можал да понесе това и се мъчел по всякакъв начин да има архиепископията. И нямало средство да я получи. И го посъветвали да отиде при месир Джакомо Гурри и той ще намери лек. И той отишъл и му говорил и го карал, а той го посъветвал да отиде вън в Мангана²⁵ при изповедника на кралицата и той щял да уреди всичко с госпожа кралицата. И както го посъветвал, така направил. И той яхнал коня и отишъл в Мангана и разговарял с изповедника и не можал да направи нищо. Виждайки, че няма как да получи архиепископията, той решил да хване по-добрия път заради живота си и честта си.

²¹ Някои смятали, че Жуан де Коимбра, антиохийският принц, съпруг на Шарлота е бил отровен. Срв. G. Hill. A History, III, p. 534—535.

²² Конетабъл или конестабъл (от лат. comes stabuli, букв. началник на конюшната) — висока титла, давана обикновено на един от кралските синове. Конетабълът бил съветник на краля по военните въпроси и същевременно бил главнокомандуващ. В Кипър имало отделно конетабъл на Кипърското кралство и конетабъл на Ерусалимското кралство.

²³ Висконт — висше административно и съдебно лице в кралството. Висконтът изпълнявал и полицейски функции.

²⁴ Санта Катерина — църква в Левкозия (дн. Хайдар паша джами). Срв. G. Hill. A History, III, p. 1128.

²⁵ Мангана — манастирът Св. Георги в Мангана до Левкозия.

И в същата 1456 година той взел един свещеник от Св. София²⁶, сир Арно Моте, и неговия служител Мартинико де Лион²⁷ и през една нощ излязъл от Армения²⁸, от крепостта. И той имал отвън кон и го яхнал и отишъл в Алики²⁹, и намерил каравелата³⁰ на Тафур³¹ и се качили горе и опънали платната. И докато пътувал, попаднали на една флорентинска галера³² и той решил да влезе в галерата, за да бъде по-сигурен. И той съобщил на капитана и той ги качил горе и им оказал голяма чест. И му предали галерата, като че ли била негова. И веднага опънали платната и пристигнали във Фамагуста заради работите, които имал да свърши. И научавайки това, че Апостол се намира във Фамагуста в галерата, веднага заповядали един рицар по име месир Бернард де Рийосек³³, който бил адмирал на Кипър, да отиде като пратеник при капитана, за да свали Апостол от галерата. И много говорил, но не успял да го сваля.

И те се вдигнали и той отишъл в Родос. И когато великият магистър³⁴ го видял, бил обхванат от голяма радост и му оказал голяма чест. И Апостол стоял в Родос пет месеца и великият магистър му поел разносните. И той чакал известие от Кипър да му съобщят, че му дават архиепископията, но такова известие нямало. И научавайки, че имало много рицари, които го мразели, той решил да избере най-доброто, което може да направи.

И по това време в Кипър се намирал един калугер по име фра Гийом Гонеме от Сан Августин³⁵, който бил много близък с крал Жан. И както знаете, понеже в дворците има голяма завист, така направили, че изгонили фра Гийом от кралския дворец и той от мъка отишъл в Родос. Виждайки го, там го приели с голяма радост. И Апостол, като го видял, му оказал голяма чест и всяко внимание.

И Апостол, като видял, че няма никакво известие от Кипър, решил да се посветва с гореспомнатия фра Гийом. И фра Гийом, чувайки оплакванията им, му казал: Никак не се ядосвай, аз ще направя всичко необходимо за твоята чест и твоето задоволство. И без никой нищо да знае в Родос, екипирали две галери в Родос — едната от Джовани Каларка и флорентинската галера, и каравелата на Жан Перец и каравелата на Жан Тафур. И Апостол и фра Гийом се качили на тях и пристигнали в Кипър, в Кериния³⁶, без никой нищо да знае. И Апостол наредил никой да не слиза на сушата.

И когато се стъмнило, той и всичките [му] хора слезли на сушата и всички въоръжени пристигнали пеша в Левкозия, на първи май 1457 г., преди да се съмне. И те влезли откъм крепостната стена откъм Армения. И арменците ги усетили и наскочали. И Апостол веднага говорил с тях и когато разбрали, че е той, не се помръднали. И Апостол взел тези,

²⁶ Св. София — катедралната църква в Левкозия.

²⁷ По-точно името е Мартиненго де Лион.

²⁸ Става дума за арменския квартал в Левкозия.

²⁹ Алики — така се наричал дн. гр. Ларнака през средновековието заради солта, добивана там.

³⁰ Каравела — вид морски платноходен кораб с три или четири мачти.

³¹ Жан Тафур (Тафурес, Тафорес, Тафоре), испански благородник, привърженик на Апостол (бъдещия крал Жак II), граф на Триполи.

³² Галера — вид голям боен кораб.

³³ Бернард де Рийосек или Риосико — адмирал на Кипър, племенник на графа на Триполи.

³⁴ Т.е. великият магистър на ордена на хоспиталиерите.

³⁵ Т.е. от августинския орден, монашески орден, създаден през XIII в., чийто устав се приписва на Св. Августин. Този орден е бил важна опора на папството. Под Сан Августин тук се подразбира църквата Св. Мария в Левкозия на монасите августинци.

³⁶ Кериния — град и важно пристанище в северната част на Кипър. Неговата силна крепост е играла голяма роля през средновековието.

които пожелал, и отишъл в къщата на месир Джакомо Гурри. И влезли от задната страна на фурната и се спуснали и отворили входната порта. И се качили всички горе и разбили вратите и влезли в стаята, където спял. Месир Джакомо бил много уплашен и мислел, че бил дон Педро, защото един слуга на месир Джакомо, по име Гавес, убил един слуга на дон Педро. И месир Джакомо мислел, че е дон Педро и че е дошъл да залови гореспоменатия Гавес — неговия слуга. И той не знаел, че бил Апостол.

И те открили бедния в леглото му. Енкамус и Тафур го хванали и го изкарвали вън от лоджията, където стоял Апостол. И когато месир Джакомо видял Апостол, той коленичил пред него и му искал прошка. И онзи бил толкова жесток, че заповядал и го убили и разграбили къщата му. И Апостол докарал от Родос един калугер по име фра Салпус, от ордена Св. Августин. Той бил киприот и пристигнал като пратеник на папата³⁷ при крал Жан, за да вземе крал Жан племенника на папата, месир Бунчес³⁸, за свой зет, за дъщеря си Шарлота. И Апостол го изпратил в къщата на сир Томас Гурри, брата на гореспоменатия месир Джакомо. И калугерът, и Мартиник³⁹, и мнозина каталани, отивайки в къщата на сир Томас Гурри, извършили голям грабеж. И той влязъл в скривалище и се спасил по волята на Мартиник. И започнало да се разсъмва и дошла новината до краля, че Апостол пристигнал в Кипър и влязъл в столицата и убил месир Джакомо Гурри и брат му и иска да убие всичките рицари. Чувайки това, кралят се обърнал и всичките рицари и той заповядал и камбаната забила тревога, и всички заедно се стекли в кралския дворец. И Апостол събрал всички духовници и хората, които докарал, и застанал твърдо в архиепископията, за да види как ще се свърши работата, защото бил много отчаян и не го е било грижа за смъртта. И извадили нещата, които взели от двамата братя, от месир Джакомо и от сир Томас, вътре в палата на архиепископията — пари, сребро, злато и фини стоки, и ги оценили на шест хиляди дуката. И бедния месир Джакомо го донесли в Св. София като някакъв просяк и го погребали на 1 май 1457 година от Христа.

И кралят, като видял, че Апостол пристигнал и разбил [крепостната стена] на столицата и влязъл и убил висконта, събрал всички рицари и васали и седнали да заседават в съвета. И той обвинил от Високата палата⁴⁰ Апостол, говорейки, че е докарал пирати и е разбил стената на столицата и влязъл и убил висконта на столицата, заради което искам да получа право, както нареждат асизите⁴¹. И веднага всички заедно, които знаели желанието на краля, защото той тайно обичал Апостол, започнали да говорят колкото може

³⁷ Папа Каликст III (април 1455 — август 1458).

³⁸ Бунчес (Пончес) — Балтазар Борджия, племенник на папа Каликст III.

³⁹ Става дума за споменатия вече Мартиненго де Лион.

⁴⁰ Високата палата (Haute Court) представлявала събранието или съвета на големите феодали. „Високата палата“ същевременно била и феодален съд и военнополитически съвет, където се обсъждали и решавали въпросите на войната и мира. Без нея кралят не можел да вземе нито едно важно решение. Срв. История на средните векове. I, с. 247—248.

⁴¹ Асизите представляват сборник от закони, кодифицирано западноевропейско феодално право. Законите на Ерусалимското кралство или „Ерусалимските асизи“ се прилагали в Кипър от XIII в., където се запазили дълго политико-юридическите порядки на Ерусалимското кралство. Чрез строги санкции, предвидени в асизите, аристокрацията бранела своето привилегировано положение спрямо потиснатите слоеве от местното население. В асизите били регламентирани и отношенията между краля и аристократите. Кралската власт била ограничена от т. нар. Висока палата. В случай, че владетелят нарушавал правата на някои от феодалите, те се смятали за свободни от своята клетва и имали право да се откажат да служат на краля. Срв. История на средните векове. Т. I, с. 247—248; Н. Е. М а у е r. Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge. Hannover, 1960; Н. М i t t e l s. Zum Schuld- und Handelsrecht der Kreuzfahrerstaaten. Die Rechtsidee in der Geschichte, Gesammelte Abhandlungen und Vorträge. Weimar, 1957.

подобре. И имало мнозина рицари, които желаели злото на Апостол, виждайки многото злини, които направил. И съветът казал на краля — Височайши господарю наш, за обвинението, което отправяш към Апостол, не е малко престъплението, което е извършил. Заради това ние смятаме да изпратиш да го заловят, него и дружината му, и да ги докарат пред тебе. И другите рицари решили кралят да му съобщи да дойде пред него. Така и станало. И той заповядал трима рицари — сир Пиер Пилистри, сир Гийом де Рас и сир Паго Крок, да отидат да му наредят да дойде при краля. И те, отивайки, му казали това, което им заповядал кралят. И Апостол отговорил така: Господа, знаете, че аз бедният, не дойдох срещу моя господар, но дойдох заради онези, които ме мразят и се стремят да ме отчуждят от моя господар. И се учудвам много на негово величество моя господар, в случай, че неговата воля към мене е толкова зла, че той ми съобщава да отида при него. Заради това желая да ме препоръчат на негово величество и му кажете, че аз съм готов по всяко време да умра в негова служба, както съм задължен. Но под добър предлог и моите хора да не пострадат нека негово величество ме осигури и нека да ми даде онова, което ми е дал по свое желание. Той ме направи духовник и ми даде архиепископията с целия приход и десятъци, както я имаше блаженопочившият му чичо — кардиналт⁴². И като направи това, аз съм готов да живея и да умра в служба на него. И негово величество да не иска заради някои, които ме мразят, да ми отнеме онова, което ми е дал по своя воля. И като направи това, аз съм готов да дойда при него. Иначе по-добре да умра, отколкото да ми отнеме онова, което ми е дал по своя воля. И чувайки отговора на Апостол, рицарите се върнали и казали това на краля и на неговия съвет. И повечето рицари, знаейки волята на краля, защото той тайно обичал Апостол като свое дете, но кралят се боял много от кралицата и не смее да показва това, трябвало всички насила да изпълнят желанието на Апостол. И кралят направил един документ той да има архиепископията с целия приход и десятъци, както я имал неговият чичо кардиналт; и дал сигурност на хората му, и на корабите, които докарал със себе си, да нямат никаква неприятност, и всички да отидат на корабите. И той направил документа пред баила⁴³ на венецианците, месир Пиетро Аримондо, и пред целия свой съвет и го изпратил на Апостол. И Апостол, виждайки документа, дал нареждания в своя дворец, а той яхнал коня и отишъл в двореца на своя баща. И като влязъл в двореца, той намерил въоръжени хора и виждайки ги, той се разсмял. И кралят известил тайно онези, които обичали Апостол, да го пазят да не му причинят неприятност. И го вкарали над стаята, където спяла кралицата. И кралят, като го видял, започнал да му се кара и намръщен, показал открито, че се сърди, но скрито го обичал много и онова, което направил, направил го заради кралицата, защото тя мразела Апостол. И той уредил своите работи, както пожелал, и ония, които го мразели, искали да имат неговата обич.

Тогава Апостол трябвало да изпълни заповедта на своя господар, така че капитаните заедно с хората да отидат на корабите и да не остават под страх от смъртно наказание. И така било разгласено. И Апостол съобщил

⁴² Става дума за кардинал Хуго де Лузинян, брат на крал Янус, регент на кралството след поражението и пленяването на крал Янус (1426) от египетските мамелюци — чичо на крал Жан II.

⁴³ Баил на венецианците — венециански консул, на когото били подчинени венецианските поданици в Кипър. Тогава баил бил Пиетро Аримондо. Срв. G. Hill. A History, III, p. 540.

на висконта, на сир Францис Монтолиф, и взел коли и натоварили оръжието и дрехите им и плячката, която награбили от месир Джакомо и от брат му. И Апостол яхнал коня заедно с тях и байлът на венецианците го придружил до Св. Параскева.⁴⁴ И Апостол се върнал и отишъл в архиепископията заедно с хората си. И в това време се намерили някои, които правели много разпри помежду си и всеки ден търсели как да му навредят. И така направили, че поставили един служител на Апостол, Перин Тункес, който бил парик⁴⁵ на месир Симон Бернади, и той извършил голямо предателство спрямо Апостол. Защото той спял в стаята на Апостол и една нощ ги оставил и си отишъл и оставил стаята усетена с шест слуги, които спели заедно с Апостол. И ако слугите не били усетили, щели да убият Апостол. И Апостол простил на Перин. И той го довел от Родос заедно със себе си и го обичал много. И пак извършил предателство спрямо него заедно със сир Томас Гурри и пак му простил. И Апостол го повикал и опростил сир Томас Гурри и го взел да управлява двореца му и църквата, очаквайки той да забрави смъртта на своя брат и ограбването на къщите им, и му показал голяма обич. Но сир Томас скърбял за своя брат и винаги търсел момент да причини вреда и всякакво зло на Апостол. И решил да направи това заедно с рицарите, за които знаел, че го мразят, и им казал: Знаете, че Апостол се е споразумял с месир Балтазар, с племенника на папата, да дойде да вземе за жена госпожа Шарлота. И толкова говорил на краля и той го взел в кастела и отседнал там заедно с кралицата и с дъщеря му Шарлота. Апостол, като научил за предателството, което му направили, веднага решил да разчисти цялата работа и изпратил своя служител Георги Бустрон⁴⁶ да отиде при рицаря месир Томас де Верни, тъй като жена му била една от дамите на кралицата и кралицата я обичала много. И като отишъл, казал това на гореспомнатия месир Томас, и му казал: Господарят Апостол поздравява твоё господство и съобщава на твоё господство, че някои, които го мразят, съобщили на краля, че се споразумял с племенника на папата месир Балтазар да вземе госпожа Шарлота за жена. И моят господар е много наскърбен от негово величество краля, защото вярва на думите на онези, които го мразят, и е много обиден. И той знае, че нейно господство твоята госпожа е близка с кралицата, и да каже това на госпожа кралицата, както и твоё господство да го каже на господаря, на краля, за да се изяснят нещата по начин, по който реши твоё господство. Защото в двореца на Апостол се намира калугерът фра Салпус и нека да заповядат да го хванат и ще научат всичко от самия него и ще узнаят откъде идва несправедливостта. Чувайки това, рицарят и неговата благородна съпруга веднага отишли при краля и при кралицата и им казали това, което искал Апостол.

И кралят заповядал на висконта и той заловил калугера съгласно желанието на Апостол. Той заловил и Джовани Грант, който бил каноник⁴⁷

⁴⁴ Църквата Св. Параскева в Левкозия. Имало и кула в крепостната стена с име Св. Параскева. Италианците я наричали *Santa Veneranda*, срв. L. M. A. K. H. A. I. G. A. S. *Recital*. . . Ed. Dawkins, II, p. 198.

⁴⁵ Парик (от гр. *Πέροικος*) — феодалнозависим селянин. Този термин, наследен от византийската епоха, продължавал да се използва и през периода на франкското владичество на Кипър. Париците били задължени да плащат поголовен данък, да работят два дни седмично ангария в имението на феодала, да дават част (една трета) от реколтата. Наред с париците, закрепостени в именията на отделни феодали, имало и т. нар. кралски парици, които били закрепостени към кралските имения. За парици срв. G. Hill. *A History*, II, p. 8—10; П. Т и в ч е в. Страници от социалната история на Кипър през XIV—XV в. — ИПр, XXVII, 1971, кн. 5, с. 22—23.

⁴⁶ Тук става дума за автора на хрониката, Георги Бустрон. Той бил на служба при Апостол, бъдещия крал Жак II (1460—1473).

⁴⁷ Каноник — главен свещеник при катедрална църква.

на Св. София и който също дошъл от Рим; и ги заловили вързани в Кериния и ако Апостол е знаел, че са ги заловили в Кериния, не би оставил да ги заловят, но щял да ги разпита той заедно с висконтa, понеже били духовници⁴⁸. Но той се осмелил и ги взели в кастела. Но за да се изяснят нещата пред краля, изпратили ги в Кериния. Бил и месир Жан де Норес. И висконтът ги сложил на уред за изтезание и ги подложили на големи мъчения и те не признали нищо за Апостол, че бил причина за месир Балтазар. И останали много учудени. Кралицата се разболяла от толкова страх, който сложила на сърцето си, и тя отишла и се настанила в Сан Доминик⁴⁹ и от яд се парализирала.

След като госпожа Шарлота останала вдовица, нейният баща я готвел да я ожени със сина на дукесата на Савоя, който бил син на неговата сестра и бил първи братовчед с Шарлота. Госпожа Елена, нейната майка, не искала и да чуе да остане такова зло. И когато щяла да умира, повикала дъщеря си и я помолила и заклела да не взема своя първи братовчед за мъж и ако го вземе, да има нейното проклетие, а ще загуби и кралството. Тя повикала и своя мъж, крал Жан, и го заклела да не извършва такова зло, понеже ще съедини двама първи братовчеди. Малко след това кралица Елена умряла на 11 април 1458 година от Христа.

И Апостол, когато научил, че кралицата е умряла, бил обхванат от голяма скръб и сложил черно и той, и служителите му. И той изпратил Антони Сулуан, викария⁵⁰ на Св. София, да отиде при краля и да му каже, че е научил за смъртта на госпожа кралицата, и да го препоръча, и ако има негова заповед, да се яви пред него. И той отишъл и казал това на краля. И някои рицари, които се намирали там и които мразели Апостол, не оставили краля да [разреши] Апостол да отиде на гроба на кралицата. И викарият се върнал и казал това на Апостол и той, като чул това, се ядосал много и два дни не излязъл от къщи. А кралицата я погребали в Сан Доминик.

И кралят веднага наредил като пратеници в Савоя да отидат месир Жан Монтолиф — маршал на Кипър, и сир Йод Бусат, за да доведат Луи⁵¹, племенника на крал Жан, сина на дукесата на Савоя, за да го ожени за своята дъщеря Шарлота.

И като минали малко дни, той съобщил на Апостол да отиде в двореца, защото го обичал много. И като научили това рицарите, всеки един търсел да има обичта на Апостол. И отишли и го довели, защото нямало никой, когото кралят да обича повече от Апостол, и против волята на рицарите изпратил и го довел чрез долуизброените — месир Бернард де Рийосек, адмирала, сир Хектор де Кивидес, сир Паго Крок, и баилът на венецианците, и много други служители. В два часа от нощта го завели при краля. И когато той влязъл в кастела, не оставили да влязат неговите слуги освен самия Апостол. След като научил това, Апостол казал: Ако бях знаел това, нямаше да вляза и аз. И след влизането си той отишъл при краля.

Кралят, като го видял, се зарадвал много и показал към него голяма обич. Рицарите, като го видели, всички останали изненадани и всеки един търсел да има обичта на Апостол. И той стоял със своя господар до третия

⁴⁸ Духовните лица били съдени от църковен съд, но в присъствието на висконтa като представител на светския съд. Срв. *Ἀσίζαι τοῦ βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κύπρου*, ed. K. Σάβας: Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, VI, ἐν Βενετίᾳ, 1877, σ. 25—32.

⁴⁹ Сан Доминик — манастир и кралски кастел в Левкозия. Там били погребвани кипърските крале и членовете на династията.

⁵⁰ Викарий — заместник или помощник на висш духовник; заместник на главния свещеник.

⁵¹ Става дума за Луи де Савоя, бъдещия съпруг на кралица Шарлота.

час и тогава се сбoguвал с него. И го придружили и дошъл в архиепископията с голяма радост. И всеки един търсел да му прави компания, виждайки благоразположението, което кралят показал към него. И като влязъл вътре в къщи, той влязъл в стаята и се веселил с хората си и им казал за обичта, която му показал неговият господар. И на сутринта всички рицари дошли при него и се представили като на дете на техния господар. И той всички ги обичал и забравил какво искали да му сторят. И той яхнал коня и те го придружили и отишъл при краля. Когато кралят го видял, го прегърнал и го целунал и предоставил всички дела на кралството в неговите ръце. И той обядвал с него. Той се сбoguвал с него и дошъл в архиепископията.

По обяд влязъл в кулата на архиепископията заедно със служителите си. И както седнал, пристигнал Хектор де Кивидес и почукал на портата и му отворили. Като влязъл при него, намерил Апостол да играе табла със Сулуан. Апостол, като видял сир Хектор, прегърнал го и го целунал и го сложил да седне при себе си за дълго време. И тогава месир Хектор хванал Апостол за ръката и му казал: Господарю, искам да говоря нещо за твое господство! И започнал да му се препоръчва и да го моли да уреди с краля да го направи висконт и като го направи, ще бъде винаги на неговите заповеди. Апостол казал на месир Хектор: Недей да мислиш, ще оправя цялата работа с моя господар. Месир Хектор, като чул това, той имал един черен кон, и му го подарил. А Апостол не искал да го вземе. И месир Хектор му благодарил, сбoguвал се и си отишъл.

На сутринта Апостол яхнал коня и отишъл при краля и се явил пред него. Кралят го посрещнал много приветливо и му показал голямата си обич. И била голяма жегата и той махнал връхната си дреха и останал по риза. Кралят, виждайки го по риза, бил обхванат от голяма радост, защото имал красиво тяло. И както разговаряли, той коленичил пред него и му поискал да направи висконт Хектор де Кивидес. И кралят го изслушал, изпълнил желанието му и дал службата висконт на Кивидес и освободил от нея Монтолиф. Месир Хектор бил в къщата си и изпратили и го довели и му предали жезъла. И той (Апостол) направил и много други добрини, а ония му сторили много злини. И Апостол забравил това, което му направили, и всички ги обичал.

И един ден той направил един голям пир върху кулата с всякакви развлечения. И ония помежду си търсели да направят скандал и повикали Маркиос, вуйчото на Апостол, и му казали: „Знай, че ние научихме, че месир Марко Корнаро⁵² е взел архиепископията на Кипър за своя брат месир Андреа⁵³. Чувайки това, Маркиос⁵⁴ веднага се ядосал, отишъл и намерил своята сестра, майката⁵⁵ на Апостол, и ѝ казал: Знаеш ли какви новини научих от господата, които ядохме с господаря, с твоя син, и от месир Томас Гурри, и ми стана много неприятно? Защото месир Марко Корнаро взел архиепископията за своя брат — месир Андреа. И ако знаех, че е истина, щях да го убия. А сестра му му казала: „Маркие, имай пред вид, че ония, които са ти казали това, не са го казали поради голяма обич, която имат

⁵² Марко Корнаро — венециански благородник, баща на кралицата Катерина Корнаро.

⁵³ Андреа Корнаро — чичо на кралицата Катерина Корнаро. За него срв. M. L. de Mas Latrie. *Nouvelles preuves de l'Histoire de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, deuxième livraison. Paris, 1874, p. 428, 600; G. Hill. *A History*, III, p. 545, 563, 632, 636, 665, 671—3.

⁵⁴ Маркиос, умалително от Маркос, брат на майката на Апостол. срв. у M. L. de Mas Latrie. *Histoire*, III, p. 83.

⁵⁵ Майката на Апостол била гъркиня от Патрас и се казвала Маргарита. Срв. у M. L. de Mas Latrie. *Histoire*, III, p. 83.

към сина ми. Но са го казали ония, които го мразят, поради лицемерие, за да се разгневи на месир Андреа и да стане голямо зло. Затова имай малко търпение да узнаем истината. И освен месир Томас Гурри рицарите като видели, че цялата обич на краля била насочена към Апостол, ония, които го мразели, мислели как да му сторят зло. И така Маркиос замълчал и работата преминала. И след като се нахранили, те влезли в архиепископията и играли на арбалет. И тогава всички яхнали конете заедно с Апостол и отишли при краля. И го намерили болен. И след малко дни той починал в манастира на 26 юли 1458 година от Христа.

II. УПРАВЛЕНИЕТО НА КРАЛИЦА ШАРЛОТА

И сир Карсеран Суарец, конетабълът, веднага наредил на един прислужник на краля и той извадил пръстените от ръката му и ги изпратил на госпожа Шарлота. И веднага Апостол отишъл по-рано от който и да е и положил клетва на госпожа кралицата — да живее и да умре по всяка нейна заповед. След това отишли всички рицари и васали и направили клетва съгласно обичая. И тогава свалили краля и го погребали в същия манастир.⁵⁶ И като го погребали, всички рицари яхнали конете и придружили Апостол, за да отиде в архиепископията. И минавайки през кастела, конетабълът сир Карсеран Суарец, който бил вътре в кастела, не го оставил да мине, но го накарал да слезе от коня и го вкарал горе в стаята, където спял, и се разпоредил за една хубава вечеря, и да спи в неговото легло. И той задържал за негова компания онези, които той решил — вуйчо му Маркиос, месир Жан де Верни, Пиер Тункес, Жан Аттар и Георги Бустрон. И Апостол от яд не вечерял. И Пиер Тункес малко останало да умъртви Апостол, ако бил вечерял. И вуйчо му се почувствувал неразположен и му казал да се пази. И когато се разсъмвало, конетабълът наредил да приготвят да яде закуска. И така станало. И някои отишли при майката на Апостол и ѝ съобщили, че конетабълът иска да отрови сина ѝ. И когато чула това, майка му се разпоредила за храната му и я изпратила в кастела. Конетабълът, когато чул, че Апостол не желае да яде от яденето, което наредил, освен онова, което му изпратила неговата майка, това му се видяло много лошо и той се намръщил много. И Апостол, когато видял намръщението му лице, веднага яхнал коня си и много ядосан, отишъл в архиепископията. И от този ден започнало всяко зло между тях. Истина е, че от време на време си подобряваха отношенията, защото госпожа Шарлота му казала да го обича, както го обичал нейният баща, и да се грижи за кралството, тъй като нямала по-близък от него. И когато се съмвало, той яхнал коня и отишъл при госпожа кралицата. Тя, като го видяла, показала към него внимание и му казала: Необходимо е да екипираме нашата галера,⁵⁷ за да изпратим да поздравят владетелите и да им съобщим за смъртта на добрия наш господар.⁵⁸ И аз нямам по-близък в моите работи освен тебе и искам да се погрижиш малко, за да бъде екипирана галерата. Чувайки нейната заповед, той веднага отишъл в архиепископията и поставил маса. И разгласил, ако някой желае да вземе заплата, да отиде на галерата. И хората отишли в архиепископията да получат заплата. И ако бяха го оставили, за пет-шест дни щеше да я екипира.

И конетабълът, сир Хектор де Кивидес и Тристан де Жиблет, които мразели Апостол, като видели, че хората от столицата го обичали толкова

⁵⁶ Т.е. в манастира Сан Доминик в Левкозия.

⁵⁷ Става дума за кралската галера.

⁵⁸ Да съобщят за смъртта на крал Жан II Лузинян.

много, веднага махнали масата от двора на Апостол. Апостол, като видял, не пожелал да обърне никакво внимание, разбирайки, че онези, които го мразели, пак започнали разприте. И той дал вид, че малко го е грижа. И всяка сутрин той отивал в Св. София, слушал литургията и тогава яхвал коня и отивал при кралицата, и кралицата показвала към него голяма обич.

Виждайки вниманието, което кралицата показвала към него, намислили да завземат пътя към кралицата и да не го оставят да идва в двореца. И се събрали малки и големи в Сан Доминик, месир Карсеран Суарец, месир Бернард де Рийосек — адмиралът, който бил племенник на конетабъла, сир Йод де Ланглоа, и шамбелан⁵⁹, сир Хектор де Кивидес, Тристан де Жиблет, сир Томас Пардо, който бил незаконен син на Марано, сир Францис Монтолиф, маестро Пиер Вриона — лекарят и сир Томас Гурри. Тези били, които раздвижили останалите, които не съм в състояние да назова по име. И те отишли и седнали в съвета. И те издали наредба помежду си повече да не оставят Апостол да идва в двореца с някой свой човек освен самичък. И Апостол, като не знаел, яхнал коня и тръгнал да отиде при кралицата. Когато стигнал до портата на графа на Яфа, дошъл сир Томас Пардо и му заповядал от страна на кралицата и от господарите в съвета ѝ да не влиза в кастела с никой свой слуга и ако желае да влезе, да влезе само той. Апостол, когато чул това, и не знаейки нищо, останал много изненадан и се завърнал в архиепископията много отчаян. И той поискал да удари камбаната на архиепископията за тревога, за да се съберат всички духовници. И ако беше го направил, щеше да стане голям скандал. Но като човек разумен, за да подобри състоянието на нещата, съобщил на своя викарий, на сир Антони Сулуан, и го изпратил и той отишъл при кралицата, за да се представи на нейно величество и да ѝ каже за срама, който му нанесли рицарите, и дали това е станало по нейна заповед. И той отишъл при госпожа кралицата и ѝ казал, както му заповядал Апостол. А кралицата отговорила и му казала: Поздрави го от моя страна и му кажи, че онова, което е решил моят съвет, и на мене ми се струва, че е добро. И викарият, като чул това, се завърнал и го казал на Апостол. А той, като чул отговора на кралицата, се ядосал много и сам се успокоявал, че тази работа не била от кралицата. И [тя] решила да му съобщи да отиде. И нейните хора така направили, че не я оставили да му съобщи да отиде при нея.

И като минали малко дни, наредили кралицата да бъде коронясана. И разпореждайки се за коронясването, извели я от кастела и я завели в двореца, който държал нейният баща. Тези къщи били на Рико де Ла Бауме. И наредили рицарите да отидат в кастела, за да придружат кралицата, когато отива в двореца, а на Апостол не му съобщили да отиде. И като се струпали всички в кастела и когато се стъмнило, извели кралицата и я докарвали в двореца, докато минат четиридесет дни от смъртта на баща ѝ. И когато минали четиридесетте, дали нареждане да бъде коронясана. Апостол, когато научил, бил обзет от голяма радост, очаквайки като глава на църквата да му съобщи и той да отиде на коронясването ѝ. И в събота, когато било навечерието на нейното коронясване, сир Пол Джапо дошъл от страна на кралицата и казал на Апостол: Нашата госжожа, кралицата, те поздравява и тя утре отива в Св. София, за да бъде коронясана, и нейната заповед е да не мърдаш от твоя дворец нито ти, нито служителите ти. Освен това ти известява да съобщиш на този, който ще бъде начело, да му заповядаш

⁵⁹ Името на шамбелана се среща Йод, Одет и Хуго де Ланглоа. Истинското му име било Хуго де Ланглоа. Срв. у М. L a t r i e. Histoire, III, p. 85, 124, 126.

да пригответи църквата, както трябва. И тази е нейната заповед! И когато чул заповедта, която му предал сир Пол Джапо, той му казал: Чух заповедта на нашата господарка кралицата и ти ме препоръчай пред нейно величество. А за заповедта, която ми дава нейно величество, да не отида на нейното коронясване и да не излизам от моята къща нито аз, нито слугите ми, ако заповедта ѝ бъде да отида на шест мили от столицата, аз съм готов.

В неделя сутринта всички рицари и целият народ закарали кралицата в Св. София и тя била коронясана и настанала голяма радост. И когато тя отивала в двореца, конят се подплашил при влизането в портата и короната паднала от главата ѝ. И всички имали това за лош знак.

Сега да се върнем към работите на Апостол, които онези, които го мразели, му правели ежедневно и той не можал да търпи и намислил да направи, каквото може. И в къщата на Апостол бил Ричио ди Марино⁶⁰, който бил сицилианец, бил и Николо де Морабит, и той сицилианец, и вуйчо му Маркиос, и Пиер Тункес и мнозина други. И те казали на Апостол да отиде една нощ в двореца на кралицата и да убият конетабъла и останалите, които се намират в двореца. Така и станало. И той изпратил и довел онези, които той решил, и им разкрил и им казал цялата работа. Дали им нареждания.

И на 15 декември 1458 година от Христа в петия час на нощта той взел 85 души, всички въоръжени, и отишли и влезли в Св. Константин,⁶¹ близо до сир Томас де Верни. И той дал на Ричио 25 души и му казал да отиде от другата страна на кралския дворец. И им дал заповед да нападнат оттам, а той да нападне с останалите откъм портата, за да залови онези, които е решил. И ако беше изпълнено, щеше да стане голямо зло. Защото дворецът имал една голяма група, която охранявала кралицата, и бил сир Карсеран Суарец, сир Бернард де Рийосек, сир Антон де Клес, Тристан де Жиблет, Хектор де Кивидес и един конетабъл каталан, и сир Жуан де Навара, и мнозина други. И бог попречил. Защото Пиер Тункес останал в архиепископията и го издал. И той бил болен и като видял, че Апостол излязъл, слязъл от задната страна на архиепископията и отишъл в къщата на маестро Пиер Вриони, лекаря, и му казал всичко, което наредил Апостол. И той чувайки това, изпратил веднага в двореца и съобщил това. И майка му на Апостол останала заедно с фра Гийом в архиепископията и стояли на стълбата. И фра Гийом, виждайки, че Пиер Тункес излязъл от стаята си, разбрал, че е отишъл да събщи, и фра Гийом веднага отишъл и казал това на Апостол. И те чули шум в двореца и затворили портите, и разбрали, че са им съобщили, и Апостол, се върнал в архиепископията. Когато се съмнало, дошъл един служител на кралицата, по име Фанис, в къщата на Георги Бустрон и му казал: Хубави работи направи снощи Апостол? Искаше да влезе в двореца на кралицата да я убие! И нашата господарка заповяда да слезе, за да бъде обвинен във Високия съвет. И помолил Бустрон да пази това в тайна.

А Бустрон, като чул това, веднага отишъл и казал това на Апостол. Чувайки това, Апостол отишъл при гръцкия епископ Николай и го взел със себе си в архиепископията. И събрал всички духовници и стоял в архиепископията, за да види как ще свърши работата.

И на 17 декември⁶² кралицата изпратила сир Пиер Пилистри, сир Паго Крок, канцлера сир Салаха и те отишли при Апостол, за да го заварят

⁶⁰ Ричио ди Марино от Неапол — привърженик на крал Жак II, шамбелан на Кипър. След неговата смърт бил един от най-активните привърженици на т. нар. неаполитански (испанска) партия в Кипър, т. е. привърженик на Неаполитанския крал Фердинанд, който се домогвал до Кипър. По-късно Ричио бил заловен и тайно ликвидиран от венецианците. Срв. у М. L a t r i e. Histoire, III, p. 418—419, 435, 439, 440; Nouvelles preuves de l'Histoire de Chypre, deuxième livraison, p. 487.

⁶¹ Т. е. в църквата Св. Константин в Левкозия.

⁶² На 17 декември 1458 г.

и да го пресрещнат. И като дошли, казали на Апостол онова, което им заповядала кралицата. А той им казал: За това, което ми говорите, че съм отишъл в двореца на нейно величество, за да я убия, няма ли никой да провери това, че съм поискал да извърша такава работа и такава предателство! И рицарите, като чули, се върнали и съобщили на кралицата, както им казал Апостол. Кралицата и рицарите, като чули отговора му, веднага седнали да заседават, какво мислят за обвинението на кралицата към Апостол и решили да изпратят да го заловят и да го докарат пред нея. И без да вземат нищо под внимание, малки и големи се въоръжили, за да отидат и да го заловят, и него, и хората му. И Апостол, като научил това, събрал всички духовници, 300 души, и застанал твърдо. И те имали готовност да умрат заради Апостол.

И имали подозрение към Георги Бустрон, защото бил служител на Апостол. Кралицата заповядала и му написали едно писмо, което гласяло, че който е феодал, веднага да се яви пред госпожа кралицата, иначе ще бъде смятан за предател. И виждайки писмото на кралицата, той го взел и го показал на Апостол. Когато Апостол чул това, казал му: Можеш да вървиш, но само внимавай как ще отговаряш, и ти знаеш причината. И Георги Бустрон отишъл в къщата си и съобщил на сир Тристан де Жиблет и на месир Бернард де Рийосек, адмирала, и те взели Бустрон с голям плач, и отишли в кастела и го въвели пред кралицата. И кралицата заповядала на графа на Яфа, месир де Жак Флори, да го вземат и да го разпитат за работите на Апостол, какво е намислил да прави. И той му казал: Господарю, съобщавам на твое господство, тъй като аристократите и госпожа кралицата наредили да отидат и да го заловят, той е отчаян, и понеже има събрани триста души, без слугите си, той е решил да бие камбаната на архиепископията за тревога и да умре, отколкото да го заловят. И ако има нейна заповед да отиде с хората си пред нея, той е готов. И кралицата издала заповед да се разгласи хората да се разоръжат. Апостол, като научил това, разпуснал и той всичките [си] хора. И кралицата и нейният съвет решили и изпратили баила на венецианците месир Пиетро Аримондо, месир Пиер Плистри и месир Паго Крок и те отишли от страна на кралицата и му казали: Госпожа кралицата те поздравява и ни изпрати да придружим твое господство да дойдеш в двореца. И той веднага яхнал коня и отишъл при кралицата. А тайно изпратили Балиан Фрасес и той отишъл в архиепископията с много хора, за да вземат каквото има. И отивайки, слугите, които останали в къщата, като ги видели, всички избягали. И те взели каквото имало в къщата на Апостол, защото го задържали много време в двореца. И каквото имал, взели го и не се сетили да вземат и конете. И когато Апостол влязъл пред кралицата, говорила му и тя и нейният съвет. И тогава го освободили и той отишъл сам в архиепископията, слязъл от коня и се качил горе. И намерил къщата си разграбена и видял, че слугите са избягали. И когато те научили, че Апостол е пристигнал, дошли в къщата. А той, като ги видял, започнал да им обяснява как е минала работата. И като чули това, всички го успокоявали. А кралицата издала заповед за него да не мърда от къщата си, докато му нареди. Съгласно нейните заповеди той така направил и стоял в къщата си, и се притеснявал, и не се грижел за нищо.

В ония дни имало един младеж по име Калогир, който бил парик от Тримитусна⁶³ и когото сир Никол де Ла Тур освободил. Той стоял като слуга на Апостол и той го направил домакин и имал цялата къща в ръцете си.

⁶³ Тримитусна — село в областта Месаория. Срв. у М. L a t r i e. Histoire, III, p. 217.

И той тайно извършил големи предателства спрямо Апостол и наговорил много думи на рицарите за това, какво той е намислил и решил да прави. Чувайки думите на момчето, рицарите му повярвали. И той им дал указание да отидат една нощ в архиепископията да го заловят жив или мъртъв. И тъй те последвали съвета. Но когато Балиан Фрасес научил това, отишъл една нощ откъм задната страна на архиепископията, влязъл и съобщил на Апостол.

Когато Апостол чул това, накарал един слуга с коне и му казал да отиде в Св. Георги Аглангиас⁶⁴ и да го чака. И когато паднала нощта, гореспоменатият Калогир отишъл при Карсеран Суарец, конетабъла, и му казал: Ако искате да хванете Апостол, тази вечер е времето. И елате през четвъртия час на нощта. А Апостол във втория час на нощта взел фра Гийом, вуйчо си Маркиос, Жан де Верни, Николо Морабит, Ричио ди Марино и Асархус и се спуснали от Армения и отишли в Св. Георги Аглангиас. Яхнали конете и отишли в Алики, намерили каравелата на Николо Галимберто и се качили.

Според указанието, което дал младежът Калогир, малки и големи излезли и отишли в архиепископията, за да заловят Апостол. Те влезли в стаята, където спял, разсекли мрежата против комари и дрехите, надявайки се, че спи. И не го намерили и претърсили цялата къща, търсили и вътре в цистерната и хвърлили огън, а който хвърлил огъня, бил Жак де Хими. И като видели, че не могли да го открият, нито другарите му, се върнали много огорчени. Когато настъпил денят, оставили вратите на столицата затворени, надявайки се, че той е в столицата. И пристигнали рибари от Алики и [поискали] да влязат, но намерили портите затворени и запитали, и им отговорили, че това е заради Апостол. А те им отговорили: Него го видяхме в Алики и той се качи в каравелата на Галимберто. И когато чули това, били много недоволни и не разбрали, че той отива в Сирия, а решили, че отива, за да бъде приет от крал Луи⁶⁵.

И след като Апостол заминал от Кипър, след малко дни пристигнал един търговски кораб от Сирия и съобщил, че Апостол е в Кайро и води преговори да вземе кралството на Кипър. И казали на султана, че той е син на краля и мнозина са на мнение, че ще го вземе.

Научавайки новината в столицата, се разтревожили и започнали да подготвят Кериния и останалите [крепости]. След малко дни пристигнал друг кораб от Сирия и той дошъл от Кайро. И той съобщил, че видели Апостол в Кайро и той е там да вземе Кипърското кралство, но му пречи един емир който е кипърец от Флатриде⁶⁶.

Кралицата и нейният съвет, като чули тази новина, решили да изпратят пратеник в Кайро. А една част от съвета решили да почакаат и да научат по-добре [нещата]. И били много угрижени.

В 1459 година от Христа пристигнали пратениците, които изпратил крал Жан, и довели крал Луи, негов племенник от Савоя, за да се ожени за госпожа Шарлота. И той довел със себе си месир Унтас и месир Иниун де Лорнес⁶⁷ и мнозина савойци. И когато те дошли в Левкозия, оказали им голяма почит. И след малко дни той се оженил за братовчедката си Шарлота в Св. София.

⁶⁴ Св. Георги Аглангиа (Гланкиас) — църква в Аглангиа (дн. Ейленджа) — село близо до Левкозия, отъясно на пътя за Ларнака. Срв. у М. L a t r i e. Histoire, III, p. 178.

⁶⁵ Т.е. от Луи де Савоя.

⁶⁶ Флатриде — неидентифицирано селище.

⁶⁷ Много от имената са изопачени в хрониката. За тези имена срв. у G. Hill. Histoire, III, p. 555.

След няколко дни седнали на съвет и издали нареждане да изпратят пратеник при султана. И наредили на месир Унтас, месир Ниур де Лорнес и месир Монат и те отишли в Кайро и взели и много подаръци. И те отишли при султана и както имали заповед, изпълнили своята пратеническа мисия. Султанът ги приел любезно. И те се върнали там, където били отседнали. И в Кайро имало голям мор и заради многото грехове, които имали в Кипър, пратениците умрели — сир Унтас и групата му. И като умрели, цялата работа се развалила. А от групата на Апостол починал месир Жан де Верни и един младеж от Родос.

Когато новината дошла в Кипър, били много недоволни. И седнали на съвет, за да изпратят друг пратеник. И определили месир Пиер Подокатаро⁶⁸. Той отишъл в Кайро и се представил пред султана⁶⁹, представил и подаръците и изпълнил пратеническата си мисия, както му било заповядано. След като изпълнил пратеническата си мисия, той отишъл там, където бил настанен. И веднага изпратил с подаръци при емирите. И това било тяхното желание — да бъде госпожа Шарлота кралица на Кипър заедно с мъжа си⁷⁰, като законни наследници на кралството. И според обичая наредили и облеклото, което да изпратят на кралицата. И Апостол, като научил това, не знаел какво да прави. Той повикал фра Гийом и му казал това. А той му отговорил: Имай надежда в бога и не се бой, защото друг крал няма освен тебе. Спи спокойно и ме остави да действам. И през нощта той се сбoguвал с Апостол и взел Асархус, понеже знаел езика, и преговарял цяла нощ с емирите и направил това, което искал. И когато се разсъмнало, той дошъл при Апостол и му казал така: Знай, че сега при султана отива пратеникът на кралицата, да му дадат и неговото облекло, и дрехите на кралицата, за да отиде в Кипър. Заради това иди и ти при султана и ще видим какво ще стане.

И Апостол веднага яхнал коня и отишъл при султана. И намерил пратеника на кралицата и дали нареждане да му дадат облеклото и заповед да дойде в Кипър. Носейки облеклото на кралицата и на пратеника, мамелюците веднага извикали: „Да живее крал Жак!“⁷¹ и грабнали облеклото и го донесли на Апостол. И му дали и пратениците на Шарлота, и дрехите на първите пратеници в ръцете на крал Жак. И му дали и пратеника на Родос, и всички савойци. И султанът веднага определил флотата, която да го закара в Кипър. Като научили това, крал Луи и кралицата отишли в Кериния, а мнозина — по селата. И столицата се опразнила и мнозина отишли във Фамагуста.⁷²

III. БОРБА ЗА ПРЕСТОЛА. УПРАВЛЕНИЕТО НА КРАЛ ЖАК II

На 18 септември⁷³ армадата се появила откъм Фамагуста и той слязъл на сушата при Света Напа⁷⁴ в Констанца; [имало] кораби малки и големи — осемдесет и великият Тантарис⁷⁵ бил капитан на армадата. И когато слязъл

⁶⁸ Пиер Подокатаро (Аподохатор) — представител на гръцка фамилия, която била приобщена към латинската аристокрация. Срв. у М. L a t r i e. *Nouvelles preuves*, p. 614.

⁶⁹ Египетски султан по това време бил Ашраф Сейф-ад-дин Инал (1453—1461 г.).

⁷⁰ Т.е. с Луи де Савоя.

⁷¹ Апостол бил обявен за крал под името Жак II.

⁷² Т.е. отишли при генуезците, които владеели Фамагуста.

⁷³ На 18 септември 1459 г.

⁷⁴ Света Напа — нос, известен и с името Сапо Гresco, югонзточно от гр. Фамагуста.

⁷⁵ Великият тантарис — изопачено от диодар, дивитдар, девадар — длъжност в кайрския двор. Диодартът държал прибори за писане и бил задължен да представя и чете молбите до владетеля. Първият диодар, който носел титлата „велик диодар“, бил едно от най-важните длъжностни лица при двора на египетските султани. Срв. у М. L a t r i e. *Histoire*, III, p. 342; L. M a k h a i r a s. *Recital*... Ed. Dawkins, II, p. 215.

на сушата, хората дошли и се поклонили на Апостол като на крал и той ги посрещнал любезно и освободил мнозина. И веднага наредил на Ричио и му дал 50 мамелюци⁷⁶, да отиде в Амасария⁷⁷ и в Алики, да вземе коли, за да докарат артилерията. И когато го направили крал в Кайро, той веднага свалил месир Пиер Подокатаро и направил Николо Морабит рицар и висконт на Левкозия; той направил и Ричио ди Марино рицар и го направил шамбелан на Кипър. И той подарил на Морабит Ниса⁷⁸ и проастиите ѝ, а на Ричио — Йенагра⁷⁹. А фра Гийом той направил архиепископ на Левкозия. И изпратил вуйчо си Маркиос с много мамелюци и отишъл в Сикури⁸⁰. И в крепостта капитан бил сир Томас Махес. Повечето от хората на конетабъла⁸¹ се намирали във от кастела и сарацините го обградили. А хората на конетабъла и другарите им, които се намирали във от крепостта, отишли с крал Жак и се предали. И вътре в крепостта имало много савойци. И капитанът, като видял, веднага се предал и поискал да спаси себе си, жена си и имуществото си. И те, когато му обещали безопасност, отворили портите и влезли вътре. И когато влезли, потърсили савойците, които били вътре. А капитанът и офицерите извели навън, а придружителите им оставили, както били. И той поставил за капитан венецианеца Филип да Пезаро. Защото същият Пезаро, когато Апостол бил в Кипър, бил голям негов приятел, а когато отишъл в Сирия, съветът на кралицата го хвърлил в затвора на Кериния. И той прекарал няколко дни в тъмницата и му помогнали и той избягал. И отишъл в Кайро, намерил Апостол и пристигнал заедно с него.

На 26 септември 1460 година от Христа кралят изпратил фра Гийом заедно с 50 мамелюци и пеши халфусиди⁸², за да дойде в Левкозия и да обезопаси хората, които останали в столицата, и ако може да залови висконта — месир Хектор де Кивидес. Висконтът винаги имал добри стражи. И една жена дошла от Левкомиати⁸³ и донесла хляб и му казала: Като идвах, чух голям шум, викове и думкания и ми се струва, че са сарацините. Висконтът не повярвал и отишъл долу към портата с пет-шест души и с Махтасип. И след малко се появили сарацините. Той, като ги видял, влязъл в столицата, излязъл от горната порта и отишъл в Кериния. И те заловили Махтасип⁸⁴ и сина на Георги Хатит и искали да убият Махтасип, смятайки, че бил вискон-

⁷⁶ Мамелюци (от араб. мамелюк — роб, особено бял роб) — гвардейци при последните султани от династията Еюбиди. Мамелюкските емири издигали от своята среда султана. Мамелюците управлявали самостоятелно Египет от 1250 до 1517 г. При мамелюците се наблюдава развитие, а от края на XIV в. — упадък на военнопленната система. През 1517 г. държавата на мамелюците, която се намирала в икономическа и политическа криза, е завладяна от турците. Номинално мамелюците били подчинени на турския паша, но фактически запазили своята власт до началото на XIX в. Срв. Советская историческая энциклопедия, т. 9.

⁷⁷ Амасария (Месаория, престоноародно Месарка) — равнинна област в централната част на Кипър, отличаваща се с голямо плодородие. Срв. у Σακελλαρίου. Τὰ Κυπριακά, I, σ. 16—17.

⁷⁸ Ниса (Нисо) — селище близо до гр. Дали (Идалион).

⁷⁹ Йенагра (Γέναρα) — село на около 8 км южно от Левконико.

⁸⁰ Сигурис, Сивури — селище и крепост на около 15 км западно от Фамагуста. Срв. у L. Makhai'as. Recital... Ed. Dawkins, II, p. 170.

⁸¹ Т.е. хората на конетабъла Карсеран Суарец.

⁸² Халфусиди, харфусиди (Χαλφούσιδες, Χαρφούσιδες) — букв. чауши, чавуши, на турски означава сержант. В случая става дума за вид пеша войска за разлика от мамелюците, които били конници.

⁸³ Левкомиати — укрепено селище, от което са останали само развалини между Левкозия и Аския. На турски се наричало Ески шехир.

⁸⁴ Махтасип или матхесеп (думата е от арабски произход — мухтасиб) — служебно лице, което контролирало мерките и теглилите на пазара. Срв. у G. Hill. A History, II, p. 54; III, p. 768.

тът. И те го пуснали. Сарацините влезли в Левкозия и наредили Махтасип да бъде какъвто бил. И поставили Николо Морабит за висконт.

На 26 септември 1460 година крал Жак влязъл в Левкозия с част от сарацините, а капитанът от флотата останал на палатка вън до Св. Димитрий⁸⁵ и стоял три дни.

И на 29 септември капитанът се вдигнал със сарацините, за да отиде в Кериния. А кралят останал назад, за да вземе християните, които бил наел. А крал Луи поставил хора и те дошли до Монади⁸⁶, за да развалят пътищата, за да не могат сарацините да вървят, нито колите, на които била артилерията. И малко останало да ги настигнат и ако бяха успели, никой нямаше да се върне в Кериния. И те имали стража и избягали. И открили седем души и ги убили. И веднага поставили халфусидите и те оправили пътищата и колите преминали. И войската отишла към Каза Пифани⁸⁷.

В последния ден на септември 1460 година от Христа кралят дошъл до Кериния с част от сарацините, които имал, и с християните и разпънал палатка заедно със сарацините. След три дни дошъл капитанът и той разпънал палатка до Кериния, към страната на Камуза⁸⁸. Кралят взел пленниците, които водел от Сирия, Подокатаро и фра Христофор.

И когато флотата пристигнала в Кипър, крал Луи изпратил фра Христофор с подаръци при капитана на флотата. И той му дал подаръците, волове, овце, птици, хляб, захар и много други неща. И когато ги представил, капитанът дал всичко на халфусидите, а гореспоменатия фра Христофор предал в ръцете на краля. И кралят веднага му надянал вериги и го сложил при останалите и ги придружавали добре. И вътре в селото Регатико⁸⁹ се разположил на палатка емирът Кун Джаркас. И той определил една бомбарда, която взели от Сивури, и я поставили вътре в предното укрепление. И към страната на Католики⁹⁰ се разположили на лагер двама емири и поставили две бомбарди, които биели страната на Камуза. А откъм страната на Спируниу⁹¹ се разположил на лагер друг емир и поставили две бомбарди. А върху една гръцка църква кралят поставил една серпентина⁹² и причинявал голяма загуба — убил в Кериния 23 души. И кралят заповядал за една голяма бомбарда в Каза Пифани и един сарацин я направил. И заради тази бомбарда отсякъл 500 питомни маслини и много други дървета в Каза Пифани. И тя излязла повредена. След това направили стълби и много стенобойни машини. А Кериния била силна и имала и много артилерия и трудно било да се превземе. Имали в пристанището си и една хубава флота — галерата на Родос с една хубава дружина от монаси, две галери на Сор де Новес⁹³, добре въоръжени, Бунес с галерите си и други кораби, които се намирали в пристанището. Крал Луи и кралицата и аристократите, които ще чуете, графът на Яфа — месир Жак де Флори, графът на Руха Морфо де Грениер, месир Жан де Монтолиф — маршал на Кипър и господар на Тир, сир Пиер Пили-

⁸⁵ Св. Димитрий — вероятно църква до Левкозия.

⁸⁶ Монади — проход към Кериния. G. Hill. A History, III, p. 562.

⁸⁷ Каза Пифани (Казафани) — село на около 6 км югоизточно от Кериния. Срв. у L. M a k h a i r a s. Recital. . . Ed. Dawkins, II, p. 58.

⁸⁸ Камуза — селище близо до Кериния.

⁸⁹ Регатико — село близо до Кериния.

⁹⁰ Католики — село близо до Кериния.

⁹¹ Спируниу — неидентифицирано селище близо до Кериния.

⁹² Серпентина (σέρπεντινα, serpentina) — вид артилерийско оръдие (топ).

⁹³ Сор де Навес (Наве) — капитан на сицилиански кораб, на служба на Шарлота де Лузинян, отбранявал Кериния като комендант през цялата 1462 г., капитулирал през 1463 г. Преминал на служба на крал Жак II. Срв. у M. L a t r i e. Histoire, III, p. 117.

стри, Феб де Лузинян и господар на Арсуф, месир Гатьер де Норес, месир Сасон де Норес, месир Жан де Норес, дон Педро Палмас, португалец, сир Хектор де Кивидес, сир Бернард де Рийосек, адмирал на Кипър, Менико де Жиблет, сир Одет де Клес, сир Томас де Верни, маршал на Ерусалим, месир Францес де Монтолиф, месир Ниур де Мартирес, савойски рицар, месир Ниур де Сунас, сир Йотин де Норес, сир Анри Пезарте, сир Пиер Ембало, сир Джакомо Пели Крок, сир Гийом де Рас, сир Жан де Рас, сир Симон Бергантис, сир Жан Бергантис, сир Антон де Мус и друг венециански рицар, Андреа Корнаро; всички гореспоменати рицари, споменатият Андреа Корнаро — аудитор⁹⁴ на Кипър и много граждани, които не ги записах. И крал Луи и неговата дружина седнали на съвет, каква заповед да направят за положението в Керния, и които решили, както ще чуете:

Първо: поставили Сор де Навес за капитан на хората, които да обикалят крепостната стена на Керния.

Второ: наредили фра Чели да охранява вътре в кастела заедно с всички монаси, които той имал в дружината си.

Трето: подредили всеки рицар и му дал необходимите хора, за да бъдат готови.

Четвърто: определили местата, които са най-важни, и да се намира всеки на мястото си.

И когато наредили всяко нещо, седнали на съвет, какво да правят. И всички заедно решили да изпратят вън при капитана латинския епископ фра Николо. И той излязъл и отишъл в палатката на капитана на флотата, който седял на един бор и близо до него крал Жак. И като влязъл в неговата палатка, паднал и му се поклонил, а след това поздравил краля и му казал: Господарю, моят господар и моята господарка поздравяват твое господство. И кралят благодарил. Епископът получил заповед да изложи пратеническата си мисия пред капитана и да представи и подаръците. И когато ги представил, той му казал: Господин емир, моят господар се препоръчва на твое господство и казва, че след като ти си дошъл, добре дошъл. И за разходите, които е направил нашият господар, султанът, за да направи Апостол крал и да го изпрати тук, добре е дошъл. Ако заповядаш, да кажа моята пратеническа реч, както ми е заповядано. И капитанът му казал: Говори, каквото имаш да кажеш, и аз ще те изслушам. Той му казал: Господарю, знай, че Кипър е владение на господаря, на султана и ние сме негови роби. И заради това, ако господарят Апостол е дал на негово величество да чуе неща, които не е трябвало, и негово величество е изслушал и направил разходи и направил тази армада и я изпратил в Кипър, не е право — той да го отнеме от онези, които са негови и не са се провинили никога по отношение на него, и от всички е най-пряк наследник, и да го даде на друг! И ако султанът, нашият господар, би пожелал, моят господар крал Луи е готов да изпрати на негово величество разходите, които е направил за армадата или нещо друго. И той му отговорил: Чух това, което ми каза, и ми се струва, че говориш добре. Но искам да ти кажа — с този, когото султанът е изпратил за владетел, какво ще стане? И пратеникът му отговорил: За това, което заповядва твое господство, какво да стане, уведомявам твое господство, че неговият господар крал Жан⁹⁵ го направил духовник и му дал архиепископията, която струва всяка година 12 хиляди дуката, и ако той пожелае, тя винаги ще бъде негова. Но в случай, че не желае да бъде духовник, да го направят принц и да има един голям приход, който ще му дават, и да бъдат двамата братя в мир. И правейки това,

⁹⁴ Аудитор — висша административна длъжност в Кипърското кралство с контролърски функции, контролър, ревизор на кралските финанси.

⁹⁵ Става дума за кипърския крал Жан II Лузинян.

ще се хареса на нашия господар султана. И капитанът му казал да се върне при своя господар и да му съобщи от неговата страна, че ще оправи работата. Пратеникът, чувайки отговора на емира, се сбогувал, отишъл в Кериния и съобщил всичко, което му казал емирът.

Рицарите, които били в Кериния, като чули това, седнали да се съвещават какво да направят за делата на господарите. И всички решили да внимават много, преди да решат. И те не се страхували от друго освен от това да не превземат Кериния откъм сушата. И мнозина били на мнение, че трудно ще я превземат, защото цялата е върху скала. Разбира се, били много смутени.

След като минали осем дни от отиването на пратеника, видели, че капитанът вдигнал палатките, хвърлили огън и изгорили всички обсадни машини и заминали като хора пропаднали и оставили всички хранителни припаси, които имали. Защото до капитана на лагера дошла заповед от капитана на флотата, че започва зима и се разбили два кораба, и той не иска да загуби флотата и иска да си замина. И той взел войската, за да отиде на корабите. Когато в Кериния научили, че армадата се вдигнала и че поставили и огън, това им се сторило много странно и говорили — да не би да са направили това нарочно, за да ни направят зло? И вътре в крепостта били много учудени и никой не смее да излезе вън от Кериния. И двама сарацини избягали от лагера. Те били две християнски момчета от Митилин⁹⁶. Тях ги хванали и ги направили сарацини.⁹⁷ И те влезли в Кериния и съобщили причината, поради която лагерът се вдигнал. И когато научили истината, те излезли навън, намерили много хранителни припаси, които вкарали в Кериния. И след това се страхували да излизат.

Когато вдигнали лагера от Кериния, те дошли в Левкозия и опънали палатки вън от Св. Димитрий и стояли до сутринта. И тогава се вдигнали и потеглили, за да преминат отвъд.

Кралят,⁹⁸ виждайки, че сарацините потеглили, започнал да плаче и да пада в краката на сарацините и да моли капитана да не го изоставя и да не си отива, без да го утвърди в кралството, както имал заповед от султана. Но нямало полза. И той му отговорил: За което ми говориш, че султанът ни е изпратил, за да те затвърдим за крал на Кипър, истина говориш. Но зимата дойде и капитанът съобщи и аз трябва да изпълня заповедта му. Кралят, като чул това, започнал да плаче и паднал в неговите крака и в краката на всички емири. А те яхнали конете всички заедно и отишли да влязат в галерите. Кралят останал в Левкозия и останал много опечален заедно със своите хора и не знаел какво ще стане. Той свикал съвет с тези малцина, които имал, и им казал: Знайте, че аз дойдох с помощта на бога и на султана за крал на Кипър, а капитанът вдигна лагера и замина. И не зная какво да правя. И ви моля всички заедно да ме посъветвате какво да направя! И фра Гийом му казал: Недей да се сърдиш, по всичко виждаме, че всички ние сме загубени. И лекът е да приготвим провизии, за да спасим първо нашия живот, второ — заради нашата чест и нашето имущество. Нашето решение е сега да яхнеш коня и да отидеш и завариш флотата. И да се срещнеш с капитаните и да паднеш в краката им с големи молби, да те съжалят и да ти оставят един капитан с 200 мамелюци и 200 халфусиди. И ако те те съжалят и направиш това, надяваме се в бога да останеш господар на Кипър. И както му казал фра Гийом, така направил. Отишъл и намерил капитана на армадата, паднал в краката му и плакал много. И като го видели, капита-

⁹⁶ Митилин — главен град и пристанище на остров Лесбос.

⁹⁷ Т. е. помохамеданчили ги.

⁹⁸ Подразбира се крал Жак II.

нът и останалите, го съжалили много. Капитанът веднага повикал един емир, по име Джани бег⁹⁹, и го поставил за капитан и му дал 200 мамелюци и 200 халфусиди. А флотата веднага заминала.

И крал Жак повел сарацините и халфусидите. Идвайки до Сивури, той заповядал и извадил всички затворници, които изпратил в кастела — месир Пиер Подокатаро, фра Христофор, Раме де Дженеви и мнозина савойци и ги отвел в Левкозия. И кралят довел сарацините и пристигнал и на 7 ноември осъмнал в Каламули¹⁰⁰ заедно със сарацините. Новината дошла в Левкозия. И забили камбаните на Св. София за тревога, за да излязат христиияните, които нищо не подозирали и които били в столицата и да отидат срещу него.

Кралят отишъл да доведе сарацините и казал на фра Гийом да съобщи на Георги Бустрон в Алики, тъй като бил управител, да доведе париците и елевтерите в столицата. И съгласно неговата заповед той направил така. Той довел париците и елевтерите¹⁰¹, които дошли с арбалети и лъкове, 225 души, с коне и пешаци. И те пристигнали и отишли в архиепископията и на сутринта отишли пред краля. И кралят, като ги видял, ги посрещнал много любезно.

Кралят, влизайки в столицата заедно със сарацините, ги настанил — капитана в кастела, друг един емир — у графа на Триполи, други — в къщите на сир Ричио Сута, други — в къщите на сир Джовани Рендулфо, други — у Бенет Паравичини, трети в други къщи, а кралят отишъл в своя дворец. И на 9 ноември¹⁰² пристигнали колите с пленниците и ги взели да отидат в кастела. Кралят, като научил това, яхнал коня и отишъл и ги върнал, и ги закарал в двореца, и ги поставил в една стая. И същия ден вечерта кралят взел мамелюците, които решил, и христиияните, които имал, за да отиде в Кериния. Той стигнал във втория час на нощта в Каза Пифани и останал до разсъмване. И когато слезли от конете, Ричио¹⁰³ взел един мамелюк по име Али и се качил на едно бадемово дърво и стояли на стража, да не би да излязат хора от Кериния. И ония станали безгрижни и излезли навън. И Ричио ги открил и съобщил. И яхнали конете, настигнали бедните селяни и ги избили. В Камуа заловили един добър човек. Той бил отишъл в Лапитос¹⁰⁴ да мели и го докарали пред краля; и държал сабя и щит и той коленичил и целунал коляното му и му казал: Господарю, най-много за което излязох, излязох, за да ме залови твое господство. Но ако и да искам нещо да каже, той нямам милост. Но заповядал на един мавър¹⁰⁵ и той му отсякъл главата. В същия ден сарацините хванали попадията на поп Фанти от Лапитос и двете ѝ деца, момчета, и ги качили на камила и ги закарали в столицата. Сарацините сложили момчетата да учат сарацинско писмо и след малко дни ги помохамеданчили. И в този ден сарацините отсекли 27 глави, които взели от Кериния и ги закарали с чували в столицата. И кралят не бил там освен стоте сарацини. След това излезли от Кериния 500 души и дошли до Регатике, но нямали кураж да излязат навън.

⁹⁹ Джани бег — става дума за Джани бег ал-Аблак, арабски емир. Името му е дадено различно в отделните извори: Τζανή Πέκ, Gianu-bei, Zanibech, Giovanni Pec, Jehan Pec, Jean Pec. Допуска се, че е бил ренегат. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 564.

¹⁰⁰ Каламули — село на около 6 км южно от залива Хризохоу.

¹⁰¹ Елевтери или франгомат (франкомати) — освободени феодално зависими селяни (парици). Господарите им ги освобождавали срещу откуп. Те били задължени не към феодалите, а към краля и кралската администрация. Срв. у G. Hill. A History, II, p. 8—10.

¹⁰² На 9 ноември 1460 г.

¹⁰³ Става дума за Ричио ди Марино.

¹⁰⁴ Лапитос — град на около 12 км западно от Кериния. Епископски център.

¹⁰⁵ Мавър, т. е. арабин.

На 20 ноември 1460 година фра Гийом отишъл в Карпаси¹⁰⁶ и се срещнал с баила¹⁰⁷ на Карпаси — Александър Тарантин. И направили една засада и убили 35 души генуезци и жители на Фамагуста¹⁰⁸, които излезли от Фамагуста и били излезли, за да грабят. И той се завърнал в столицата.

На 25 ноември 1460 година Ричио отишъл в Карпаси и отишъл към Фамагуста и имал със себе си 100 сарацини. И се срещнал със жителите на Фамагуста и убили 40 души. И той докарал сарацините и се върнал в столицата.

На 6 декември¹⁰⁹ Ричио излязъл и отишъл в Карпаси, тъй като получил едно писмо от боила на Карпаси, че един генуезки кораб излязъл от Фамагуста и отишъл да граби онази област. И имало на него един генуезец, когото кралят бил хванал и го държал на служба при себе си, но той избягал и отишъл във Фамагуста. И Ричио, като отишъл, заловил го и го изпратил в Левкозия на краля. Той му изпратил и нещата, които заловил — 25 кантара сапун, много жито и много други неща. И като докарали капитана, кралят го изпратил долу на моста и го обесили за краката. И на 12 декември¹¹⁰ докарали Джовани — момчето на шамбелана, и него го обесили за краката.

На 15 декември 1460 година кралят изпратил и разбили къщата на Никола Кандиа и взел долупосочените неща, които държал в ръцете си Стефан Кудунас: желязо, което му взели, широки и тесни парчета, 450 броя.

В същия ден отворили къщата на Митран, на бащата на сир Пиер де Петра, и му взели 5 табли обработени тъкани, необработени вълнени дрехи — 125, бяла вълна — 20 чувала, обикновена вълна — 1 чувал, мебели и други на стойност 500 дуката.

И в същия ден отворили къщата на Никола Халефе и взели следните неща: бяла вълна — 1 чувал, обикновена вълна — 2 чувала, вълна от Сук — 1 чувал, на стойност 500 дуката.

В същия ден отворили къщата на Сава Венецианеца и му взели следните неща: стомана — 250 парчета, друго желязо — 60 плочи и други неща, на стойност 1500 дуката.

На 29 декември¹¹¹ отворили къщата на сир Антони Хатит и взели следните неща: коли — 12 (натоварени) и много други, които му взели, които стрували хиляда и петстотин дуката. И той бил скрил парите и те не ги намерили.

В същия ден отишли у Симон Бергантин и намерили в ямата желязо на плочи, малки и големи — 230, и на пръчки — 60, и в къщата му — на плочи (други) 200.

На 4 юни отворили къщата на Глими Метакса и му взели боядисана коприна и на пашкули — 3 литри¹¹², непречистена коприна — 1 литра и други фини стоки, на стойност 500 дуката.

Кралят, пристигайки в Кипър, изпратил сир Жак Салаха, Никола де Клес, Асархус и един мамелюк и те отишли в Пафос¹¹³. И те отишли в кастела

¹⁰⁶ Карпаси — нос в североизточната част на Кипър. Селище, което е епископски център.

¹⁰⁷ Баил — управител. Този термин е разнозначен на капитан със значение управител, началник. И двата термина се използват в хрониката в този смисъл.

¹⁰⁸ Фамагуста все още се намирала в ръцете на генуезците.

¹⁰⁹ На 6 декември 1460 г.

¹¹⁰ На 12 декември 1460 г.

¹¹¹ На 29 декември 1460 г.

¹¹² Литра, либра или фунт — мярка за тежест = на 12 унции. Тежестта на една литра варира (обикновено един фунт се равнява на около 1/2 кг). Срв. у L. M a k g a i - g a s. Recital. . . Ed. Dawkins, II, p. 175.

¹¹³ Пафос — важно пристанище в югозападната част на Кипър. Средище на епархия.

на Пафос и говорили с капитана сир Жак Махес и му казали за пристигането на флотата, която докарала крал Жак. И му казали да им предаде кастела на страната на краля. А той им отговорил: Господа, дайте ми сигурност лично на мене, за моето имущество и за другарите, които се намират в кастела, и аз ще направя всичко за господаря, за краля. И те му обещали сигурност и той веднага отворил портите и се предали. Те влезли вътре и оставили гореспоменатия капитан в кастела, както бил. И той се заклел пред тях да бъде верен на краля и накарал и хората от кастела и те се заклели.

И отишли към областта на Хризохоу¹¹⁴ в манастира Гиалиан¹¹⁵ и направили на един калугер много злини. Оттам отишли в Пелендрия¹¹⁶ и заловили Сатени и го притиснали да им изкаже имането си и той ги завел в един склад и им показал една делва, пълна с грошове;¹¹⁷ тя събирала три товара вино. Те ги взели помежду си и от ония пари не занесли на краля освен 15 хиляди. Тогава те отишли в Маратаса¹¹⁸, на графа на Руха, в Йеракиес¹¹⁹, и заловили протопота и го притиснали и взели имуществото му. И него го закарали в столицата и го измъчвали много. Тогава те отишли в Пендайа¹²⁰ и взели имуществото на управителя, на Жак де Милан, и му взели две хиляди дуката. И тогава пристигнали в резиденцията на Кареси в Св. Деметий¹²¹ и му взели 16 сандъка захар и много други неща. Тогава отишли в Хрисиди¹²² у сир Гийом Дакре и взели имуществото му — сребро, злато, на стойност две хиляди дуката.

През февруари 1460 година от Кериния избягали Карсеран Хими и Антони Синклитик и дошли в Левкозия при краля и му се представили. Кралят ги приел любезно и ги запитал за Кериния как са хората вътре. Той ги запитал за Хектор де Кивидес и за останалите и дали излизат вън от Кериния. А те му казали: Господарю, крал Луи пожелал да яде теле и месир Хектор, като чул, обещал да му донесе; и в сряда той ще излезе да отиде към околността на Лапитос, за да му вземе (теле). Кралят, като чул това, излязъл от столицата, взел дружина и спал в Монади. И когато се разсъмнало, както бил уведомен, яхнал коня и го настигнал вън и го убили; и отсекли главата му и я донесли в столицата и я окачили на моста на Като Меса¹²³.

И в ония дни излязла галерата на фра Бусула от Кериния, за да отиде в Родос, но в Пендайа тя се разбила. И заловил сир Гатиер де Норес, сир Томас Карери и двете момчета на кир Гатиер, и много други кипърци и ги докарали в Левкозия. И Джани бег, капитанът, като научил това, яхнал коня и отишъл и ги намерил в Св. Деметий. И ги открил, че ги карат в окови и с вериги на шията. И емирът отишъл да им отсече главите, но фра Гийом

¹¹⁴ Хризохоу — залив в западната част на Кипър.

¹¹⁵ Гиалиан — манастир. Може би става дума за манастир в село Γαλιά (Αγάλια) в околия Пафос.

¹¹⁶ Пелендрия — град в Кипър, в планината на Лимасол.

¹¹⁷ В текста е употребена думата „карджа“, която е равнозначна на грош (денарий) — сребърна монета.

¹¹⁸ Маратаса — долина на север от пл. Троодос, към залива Морфу. В нея са разположени няколко селища. Една част от долината Маратаса и Соля (на север от Олимп), наречена „Маратаса на графа“, принадлежала на графовете де Руха (или на Едеса). Другата част, наречена „Кралска Маратаса“ била домен на короната. Срв. у M. Latrie. *Histoire*, III, p. 262, 505; L. Makhairas. *Recital*. - Ed. Dawkins, II, p. 66.

¹¹⁹ Йеракиес — селище в Маратаса.

¹²⁰ Пендайа (Пентагия) — град на залива Морфу. За етимологията на името срв. у L. Makhairas. *Recital*. - Ed. Dawkins, II, p. 107.

¹²¹ Св. Деметий (дн. Αἷς Δεμέτις) — предградие на Левкозия на около 2 км западно от Левкозия.

¹²² Хрисиди — има две села (Горна и Долна Хрисиди — Ἀνω καὶ Κάτω Χρυσίδα) в околия Китрия. За коя точно се споменава тук не е известно.

¹²³ На моста на Пилори, място за публични екзекуции.

го молил много и той не ги посякъл. Момчетата харесали на емира и той пожелал да ги вземе и да ги направи сарацини. И кралят успял с много молби да ги спаси и ги закарал в столицата всички пеша. И сарацините ги взели в Като Меса и им показали главата на Хектор де Кивидес и те, като я видели, ги обзела голяма скръб. И ги докарали в кралския дворец и сложили сир Гатиер и Карери горе в една стая, а останалите — в едно мазе. И те прекарвали няколко дни и тогава ги извел и ги докарал пред себе си, за да му се поклонят като на крал. И кралят поискал от сир Гатиер да положи клетва пред него. А той не пожелал да се поклони, казвайки: Една верност имам и я дадох! И той имал 36 села и кралят ги отнел. След това, за да живее, дал му по една номизма на ден. А Карери му се поклонил.

В 1460 година от Фамагуста излязла една галиаца¹²⁴ и отишла към околността на Карпаси, за да граби. И там се намирал баилът на Карпаси, Александро Тарантин и той ги заловил всичките, и капитана, и отсякъл главата му, а останалите ги закарали в столицата¹²⁵. И в същия ден излязъл месир Джеймс Заплана¹²⁶ в околностите на Карпаси, за да граби, и за негово щастие галиацата се разбила и баилът на Карпаси го заловил, него и цялата му дружина. И кралят се намирал на лагер пред Фамагуста и той ги взел всички при себе си пеша и им се представил и направил за всеки един това, което решил. Той изпратил месир Джеймс в палатката си в ръцете на Стефан Хиотис. И кралят му изпратил една червена велурена дреха и му махнал оковите, докарал го при себе си и го обичал много.

На 22 март 1461 година кралят излязъл да отиде към Фамагуста и взел стълби и много обсадни машини, за да може да я превземе. И към страната на Трапеза¹²⁷ поставил за капитан Пиетро де Навес заедно с 50 души със стълби и 30 сарацини, и кралят заедно с останалите, всичките пеша, и само той бил на кон. И всички капитани, свършвайки със стълбите към страната на арсенала¹²⁸, където била кулата, намерили една дупка и започнали да я разширяват с кирки. И стълбите се намирали наблизко и ги усетили и не могли нищо да направят и се върнали; те нанесли голяма вреда на лозята и изгорили много жилища.

Уведомявам ви, че когато кралят дошъл, нямал какво да харчи и той направил медна монета и взел медните съдове от баните. И тази била причината да пострадат баните. Той взел медните съдове на стопаните и направил карджа¹²⁹ и сизимии¹³⁰ и всяка сизимия вървяла по 6 карджа. И изтекли три години. Тогава я изхвърлил и направил сребърни номизми, на които той бил изобразен на кон. И направил и монета „карджа“.

¹²⁴ Галиаца — вид боен кораб (голяма галера), понякога използвана и за търговия.

¹²⁵ Т. е. в Левкозия.

¹²⁶ Джеймс (Жак) Заплана (Zaplana, Zamplana, Saplana, Semplana) — генуезец от Фамагуста от испански произход. При едно от нападенията срещу крал Жак II той бил заловен през 1461 г. Той бил освободен от него и привлечен на кралска служба. След смъртта на крал Жак II той не се подчинил на венецианците. Влязъл в заговор с архиепископа на Левкозия, с Ричио ди Марино, за да поставят на кралския трон Алонзо (Алфонсо), сина на неаполитанския крал Фердинанд. Бил принуден да избяга от Кипър заедно с архиепископа Ричио ди Марино, Луис Алберик и Карсеран Суарец. Той бил заловен и хвърлен в затвора от венецианците. Съдбата му е неизвестна. Срв. у М. L a t r i e. Histoire, III, p. 165.

¹²⁷ Трапеза — сега местност с развалини на около 8 км западно от гр. Фамагуста.

¹²⁸ Арсенал (τρασινάλλιν или τζαρδαχάνα от венецианското Zardachana). По-подробно за произхода на тази дума срв. у L. M a k h a i r a s. Recital... Ed. Dawkins, II, p. 271, 272.

¹²⁹ Карджа (карτζά) — вид монета, грош. Вместо номизма през този период се употребява терминът грош. Вж. бел. 127.

¹³⁰ Сизимии (σιζίμια) — монети, които се равнявали на 6 гроша. За тези монети срв. у П. Λ ά μ π ρ ο υ. Ἀνέκδοτα νομίσματα τοῦ Μεσαιωνικοῦ βασιλείου τῆς Κύπρου. Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, ed. К. Σάβας, II, σ. 557—558.

На 15 април 1461 година кралят отишъл към Кериния, за да направи засада. Там бил и Никола Морабит. И той препуснал от Католики към рова на барбикана¹³¹ и вътре хората на крал Луи имали скривалище. И както препуснал, Диего де Качорлас го хванал за юздите. И Жак на месир Марти изтеглил сабята да убие Морабит, но му помогнал — той прерязал юздата, която държал Качорлас, и конят веднага го взел и го отнесъл навън; и той отишъл при краля и му разказал случая. А кралят, когато пристигнал в столицата, му подарил три имения — Визакия¹³², Кавкалон¹³³ и Атасин¹³⁴, и две лозя и го направил маршал на Кипър. И той го оженил за дъщерята на сир Луи де Норес и след малко дни жена му починала.

На 15 май 1461 година от Христа пристигнали две галери на Сур де Навес в Алики, за да останат в служба на краля, както му съобщил. И когато той крал Жак, пристигнал в Алики, и емирът отишъл от Левкозия и говорил с него. И му дал всякакви хранителни припаси. И му дал писма, за да отиде в Триполи¹³⁵, за да докара сарацини и друго, каквото му поръчал. И кралят се върнал в столицата, за да вдигне лагера и да отиде към Фамагуста. И отишъл и разпънал палатка към страната на Св. Николай¹³⁶, а емирът — към портата за Лемесо¹³⁷ заедно с всички сарацини.

На 2 юни 1461 година пристигнали храни от Генуа за Фамагуста — един кораб и една „фуста“¹³⁸; корабът бил на Леонардо де Гримал. И той докарал и капитана във Фамагуста — месир Вавила Джентиле Паравичини. Пристигнал и месир Импераале Дориа заедно с „фустата“ с 22 гребци, придружавайки същия кораб, и един критски кораб, натоварен с хранителни припаси. Кралят, като научил това, веднага отишъл и ги настигнал в околността на Алики и те нямали попътен вятър. И той веднага насочил корабите, които имал, и ги нападнал и заловил кораба и неговите придружители с много храни, които отивали във Фамагуста. И след като ги заловил, във Фамагуста загубили смелост.

На 7 юни 1461 година пристигнал Сур де Навес, когото кралят изпратил в Триполи. Той извършил към краля голямо предателство. Той докарал 6 мамелюци и 50 халфусиди, и стрели и лъкове, една делва пурпур, една „фуста“ и две бомбарди. Тази „фуста“ била на Перет Картезина. И той влязъл в пристанището на Фамагуста и бомбардите подарил на генуезците, а всичко останало взел и закарал в Кериния.

И когато крал Жак видял предателството на Сур де Навес, той вдигнал лагера си от Фамагуста. И генуезците от Фамагуста седнали на съвет заедно с капитана, за да изпратят и докарат хранителни припаси за Фамагуста. И изпратили Луке Мелин като търговец да докара храни.

На 28 септември¹³⁹ излезли от Фамагуста 25 души, въоръжени, и отишли в Кастели¹⁴⁰, отишли в Стили¹⁴¹ и заловили овце, волове и свине около хиляда глави.

¹³¹ Барбикан (парпакана, ъ от фр. barbasane) — предно укрепление.

¹³² Визакия — село в околия Морфу.

¹³³ Кавкалон — неидентифицирано селище.

¹³⁴ Атаси — неидентифицирано селище.

¹³⁵ Триполи — важен град в Сирия.

¹³⁶ Св. Николай — най-голямата латинска църква във Фамагуста. В нея ставала коронацията на кипърските владетели за крале на Ерусалим (след 1291 г.). Превърната е в джамия след завладяването на острова от турците (1571 г.).

¹³⁷ Т. е. по посока на гр. Лемесо, дн. Лимасол, важен пристанищен град в южната част на Кипър. Епископски център.

¹³⁸ Фуста (от старофренски foust) — малка галера.

¹³⁹ На 28 септември 1461 г.

¹⁴⁰ Кастели — неидентифицирано селище, някъде около Фамагуста.

¹⁴¹ Стили (дн. Стилос) — селище на около 13 км северозападно от Фамагуста.

На 2 октомври 1461 година излезли от Фамагуста 25 въоръжени души и отишли в Акротир¹⁴² и заловили трима души и те признали, че са убили много хора, след като е започнала войната. В събота ги обесили.

На 9 октомври 1461 година корабът на месир Импераале излязъл от Фамагуста, за да отиде в Горигос¹⁴³ и да докара жито, и поставили за капитан Антони Лимпардо, гражданин на Фамагуста. И на 5 декември той пристигнал във Фамагуста, натоварен с всякакви храни.

На 30 октомври¹⁴⁴ капитанът на Фамагуста изпратил каравелата на Францис Кето, за да отиде в Анкона и да докара жито. И генуезците изпратили като пратеник в Генуа Лазаро Халко, гражданин на Фамагуста и Жан д'Андриа. Гореспоменатите, като пристигнали в Генуа, върнали се в Анкона и намерили каравелата натоварена с три хиляди модия жито и пристигнали във Фамагуста.

В тези дни пристигнал в Алики един каталански кораб на Бундже Джиниел и една галиота¹⁴⁵ на Микел де Марти и в галиотата пристигнал Жан Перец. И в Алики управител бил Георги Бустрон и той го изпратил в къщата си в Ларнака¹⁴⁶ и се нахранил и се наспал. И той го помолил да напише писмо на краля и да го препоръча на негово величество и ако има неговата заповед, да му даде разрешение да изнесе хиляда модия жито, за да го вземе в Родос. И той му написал писмо и този пристигнал при краля и кралят не му обърнал никакво внимание. Виждайки, че не му обърнал никакво внимание, той отново се върнал назад в Алики да се качи в галиотата. А управителят го задържал и му казал: Имай търпение и ще бъдеш доволен от краля. И той останал в Кипър.

И в същия ден пристигнали две галери в Пафос — едната на сицилианеца Муцио де Костанцо и другата искала разрешение да влезе в пристанището на Пафос. А в Пафос капитан бил месир Жан Мистахиел и той му направил документ и писал писмо до краля. Кралят, като чул това, веднага яхнал коня, отишъл в Пафос и унищожил документа, който направил Мистахиел — за да охранява, докато той пристигне в столицата да определи капитан. И като дошъл в столицата, той докарал и двамата капитани на галерите в столицата. И определил за капитан на галерите Жан Перец и го изпратил в Пафос и той получил и двете галери.

След малко време той дал една хубава рента на месир Муцио де Костанцо — Вавла¹⁴⁷, Корнокипон¹⁴⁸, Лимпия¹⁴⁹, Какотригити¹⁵⁰, Арсос¹⁵¹ на Месария и други; направил го адмирал на Кипър и го оженил за дъщерята на сир Томас де Верни. Подарил му и къщите на Бенедето Паравичини.

¹⁴² Акротир — местност южно от Лемесос. По-вероятно е да е до нос Еля в Карпаси. За повече подробности срв. у L. Makhaïgas. *Recital...* Ed. Dawkins, II, p. 203.

¹⁴³ Горигос (старият Корикус) — град в югоизточната част на Мала Азия, намирал се между Селевкия и Мерсина. Градът е минал под властта на Пиер I Лузинян през 1361 г. и останал в кипърски ръце до 1448 г. Крепостта на Горигос оказвала дълго време съпротива на турците. Развалините на града се виждат и до днес. Срв. у L. Makhaïgas. *Recital...* Ed. Dawkins, II, p. 96—97.

¹⁴⁴ На 30 октомври 1461 г.

¹⁴⁵ Галеота (итал. *galeotta*) — вид галера (галиаца).

¹⁴⁶ Ларнака — важен град с пристанище в югоизточната част на остров Кипър.

¹⁴⁷ Вавла (Βάβλα, Βαύλα) — село в околия Ларнака.

¹⁴⁸ Корнокипон — неидентифицирано селище.

¹⁴⁹ Лимпия (от стария град Ὀλυμπία) или Лимения — близо до залива Морфу. По-точно вж. у Σακελλαρίου. Τὰ Κυπριακά, I, σ. 130.

¹⁵⁰ Какотригити — неидентифицирано селище.

¹⁵¹ Арсос — малко село в Месария, северно от Мелухия. Срв. у Σακελλαρίου. Τὰ Κυπριακά, I, σ. 192.

Той обичал и другия капитан, французин, и искал и него да го ожени и да му даде приходи, но той не пожелал да остане, защото бил женен и му по-искал разрешение да си замине в своята страна. Кралят, като чул това, му подарил много дарове за много дукати и му дал разрешение и той си заминал.

Това, което забравих да напиша преди:

След като лагерът на сарадините се вдигнал от Кериния и те отишли да преминат отвъд, мамелюците и халфусидите останали заедно с краля; аристократите, които били в Кериния, седнали на съвет заедно с крал Луи и решили щото Шарлота заедно с мъжа си да отиде в Родос при великия магистър да докара войска и ако може да вземе кралството. И те взели галерата на Родос и на Сур де Навес и отишли в Родос. И веднага великият магистър и всички аристократи им оказали голяма чест и голямо внимание и ги придружавали добре. След малко дни те се завърнали в Пафос и ги приели в крепостта. Капитанът, месир Жан Мистахиел, като ги видял, веднага върнал крепостта в ръцете на кралицата. И кралицата веднага поставила за капитан месир Пиер Палол. А месир Жак Махес го взела в Кериния. И тя предала крепостта на Пиер Палол заедно с една хубава дружина. А крал Луи и кралицата се завърнали в Кериния и когато пристигнали, направили големи празненства. И като минали малко дни, Сур де Навес потеглил заедно с галерите си от Кериния и взел със себе си Пиетро де Навес. И той отишъл в Пафос, за да махне Пиер Палол и да сложи Пиетро де Навес. И когато Сур де Навес минавал покрай Пендайа, Деметриос де Корон, който бил управител, видял галерите. Деметриос веднага яхнал коня заедно с онези хора, които имал и отишъл към морето. И направили една хубава битка и били убити от кораба седем души, а от другите — трима, а били ранени мнозина и от едната, и от другата страна. И когато от галерите видели, че нямали полза, вдигнали се и отишли в Пафос, свалили Палол и поставили Пиетро де Навес. И той се върнал в Кериния. Крал Жак, като научил това, че Сур де Навес отишъл в Пафос и направил капитан Пиетро де Навес, махнал Деметриос де Корон от Пендайа и го направил капитан на Пафос. И заминавайки, той издал една заповед и пристигнали всички туркопули¹⁵² и елевтери при него и той обкръжил крепостта и ги притеснил много. А Пиетро Навес имал вътре в крепостта франки и много кипърци и те излезли от крепостта и се сражавали с Деметриос. В онези дни месир Жан Мистахиел се намирал в Пафос и виждайки, че Пиетро де Навес бил капитан, дошъл при краля и взел от него разрешение, ако той иска да отиде да говори с Пиетро де Навес. И той му дал разрешение и му написал писмо до Деметриос де Керон да го остави да разговаря с Пиетро де Навес. И Мистахиел, отивайки в Пафос, говорил с Пиетро де Навес дали би желал да му даде охранна грамота да разговаря с него и че той има разрешение от крал Жак. И той веднага му дал охранна грамота. И Мистахиел отишъл към кастела, а Пиетро де Навес излязъл отвътре и разговаряли и след това всеки един се сбогувал и си заминали. И на сутринта двамата се срещнали. И с много обещания, които Мистахиел дал на Пиетро де Навес, той върнал крепостта на крал Жак.

И Мистахиел изпратил писмо на краля чрез Балиан Салаха. Крал Жак, като видял писмото, се зарадвал много. И кралят веднага написал писмо

¹⁵² Туркопули (името букв. означава потомци на турците) — местни военни части, сформирани предимно от лица с турски или арабски произход, използвани от латинците като лека кавалерия. Командирът им, наречен туркопулиер, бил винаги франк. Срв. L. M a k h a i r a s. *Recital*. . . Ed. Dawkins, II, p. 77.

и го изпратил в Пафос. И той подарил на Балиан Салаха селата на сир Александро Кападока — Кука¹⁵³ и Мониати¹⁵⁴. И след малко време той му ги отнел и ги дал на Бенет от Морей. И онези от Пафос пристигнали в столицата. И всички мамелюци и много християни отишли и посрещнали дон Педро в столицата с голяма почит и го отвели при краля и го настанили в къщите на Паравичини. И кралят му подарил един голям приход.

В 1463 година от Кериния изпратили като пратеник в Константинопол графа Флорин де Яфа¹⁵⁵. И сестрата на неговата жена била женена за един паша и била от Кантакузините¹⁵⁶. Пашата се договорил с графа да съобщи да отиде неговата жена в Константинопол, за да я види сестра ѝ, или да изпрати децата си. И графът съобщил, а жена му не пожелала да отиде, нито да изпрати своите деца. И жена му, като не пожелала да отиде, нито децата ѝ, пашата се разпоредил и хвърлил графа в затвора. След малко дни го извели и го умъртвили, сложили го в огъня и го изгорили.

В 1463 година крал Жак притиснал Кериния толкова много, че повече живот нямали. И ядели кучета и котки, и едно яйце струвало една номизма. И вътре капитан бил Сур де Навес. Крал Жак се договорил и го взел за зет на незаконната дъщеря на вуйчо си. И той веднага взел Кериния.¹⁵⁷

В 1464 година, на 24 август, той превзел Фамагуста¹⁵⁸, както разказах това преди. И като я взел, поставил вътре за капитан Конела¹⁵⁹ и му казал: „Виж какво ще ти кажа, ако пристигна през нощта и ти река да отвориш крепостта, ти да не я отваряш и да я държиш здраво. И това ти говоря под страх от смъртно наказание!“ А капитанът замислил да вземе Фамагуста, за да убие краля и да завладее Кипър. И кралят разбрал това и отива през нощта в кастела заедно със сарацините и извикал към крепостта Конела да му отвори. И той му казал: „Имам заповед от краля под страх за живота си, когато лично той дойде през нощта, да не му отварям крепостта.“ И сутринта се оплакал на краля, а той го успокоил с добри думи.

И кралят съобщил в Левкозия да намерят посред нощ колкото войници има и франки и гърци, и те да отидат добре въоръжени във Фамагуста. А сарацините той ги изпратил и те отишли и останали в Амасария. И той задържал двама сарацини — Жак, когото покръстил, и Куркума. И хората му отишли навреме съгласно заповедта му и той ги изпратил и те избили всичките сарацини.¹⁶⁰

И Джанибег имал сестра и тя, научавайки, че кралят убил брат ѝ, и сарацините, отишла при султана¹⁶¹ и поискала той да направи съд над крал Жак. Тя била голяма господарка. И кралят веднага изпратил пратеник при султана с големи подаръци, казвайки, че искали да го убият. И тя всекидневно ходела при него, плачела и му говорела: „Господарю, заради

¹⁵³ Кука (Κουκά, Koukã) — село в околия Килани.

¹⁵⁴ Мониатис (Μονιάτης, Moniátēs) — село в околия Килани.

¹⁵⁵ Става дума за Жак де Флори, граф на Яфа.

¹⁵⁶ Кантакузини — известна аристократична фамилия във Византия, която е дала и един император. Д. Ангелов. История на Византия. Ч. III. С., 1972⁴, с. 86—94.

¹⁵⁷ За падането на Кериния срв. у М. L a t r i e. Histoire, III, p. 128; G. Hill. A History, III, p. 618—620.

¹⁵⁸ За хронологията на това важно събитие срв. у М. L a t r i e. Histoire, III, p. 128; G. Hill. A History, III, p. 618.

¹⁵⁹ Конела е едно от имената на Никола де Морабит.

¹⁶⁰ От избиването на мамелюците искала да се възползува Шарлота де Лузиня, тъй като султанът бил недоволен от Жак II. За събитията срв. М. L a t r i e. Histoire, III, p. 128—130; G. Hill. A History, III, p. 591—592.

¹⁶¹ Султан в Египет бил Захир Сейф-ад-дин Хушкадам (1461—1467).

едно прасе да загине такава армада и да бъде убит и моят брат!“ И той не я послушал никога, защото кралят имал в Сирия мнозина, които го обичали. И султанът изпратил много оплаквания на краля.

И сестрата на Джанибег, виждайки, че султанът нямало да отмъсти, решила да изпрати да го убият. И тя подкупила един сарацин и той пристигнал в Кипър във Фамагуста като търговец. И той намерил краля долу до морето и отива близо до него и го удря с една кама по шията. А кралят го изпреварил и го ударил леко. Той веднага паднал в морето и го нападнали и го убили.¹⁶²

В 1469 година настанал голям глад в Кипър, затова стана голям мор. Житото се продавало по десет [номизми] за модий. И от глад умрели мнозина. И кралят направил голяма доставка и той изпратил и докарал жито, толкова, колкото стигнал приходът и помогнал на острова.

В 1470 година дошъл един мор и траял две години и половина и умрели трите части на острова. И кралят взел онези, които той решил, и отишъл в Акаки¹⁶³. И взел предпазни мерки и никой от тях не умрял.

Освен това съобщавам ви, че от чужденците, които пристигнали на служба на краля, пристигнал и някой си Джакомо Мартези. И когато той дошъл в Кипър, бил бос, с една светлосива дреха. И той взел един лък и отишъл в лагера при Фамагуста заедно с останалите и нямал никакво оръжие. И му дали заплата заедно с останалите. Като минало малко време, се намерил Никола Палермос, който бил парик на графа на Триполи и бил освободен, и той бил кръчмар и спечелил някои пари, и той взел гореспоменатия Джакомо за зет, за дъщеря си; и гореспоменатият Джакомо станал гражданин. И кралят го направил управител на Пендафа. И Педро Давила¹⁶⁴ бил причина за неговото преуспяване, а той тайно винаги говорел лошо за Педро Давила.

И по време на мора Педро Давила отишъл в Морфу¹⁶⁵ и същият Джакомо и Карсеран Хими и мнозина други заради мора. Този Карсеран бил служител на краля и негов тъст бил месир Жан Мистахиел. И той намерил въоръжени хора, които имал Педро Давила, и бил там и заповядвал на ескадрата. Бил и гореспоменатият Джакомо и той имал голямо приятелство с Карсеран Хими и в голямото приятелство, което имали, единият се открил на другия. И Хими му казал това, което имал на сърцето си. И те се побратимили. И както е известно, кралят причинявал много злини и много срам на кипърци и имало много наскърбени, и Карсеран бил много обиден. И както се разхождали заедно с Джакомо, Карсеран му казва: „Джакомо, ти ще смееш ли да направиш това, което аз бих направил?“ И Джакомо му отговаря: „Месир Карсеран, дано твоята душа изтърпи това, което търпи моята! Кажми ми каква работа ще направиш и ще ме разбереш мене, както я правиш ти!“ И Хими му отговорил и му казал: „Ако кралят ти нанесе позор, какво ще ще да направиш с него?“ Джакомо отговорил и му казва: „Щях да го убия.“ И много други неща говорили и замлъкнали.

И след като морът преминал, всички се завърнали в столицата. И един ден Карсеран Хими се намира с мнозина, които били оскърбени от краля, и един бил обиден, защото отнел селата му, други били обидени, че той нанесъл позор на къщите им, трети заради роднината си. И един се оплак-

¹⁶² За събитията срв. у G. Hill. A History, III, p. 592.

¹⁶³ Акаки — село на около 12 км югоизточно от Морфу.

¹⁶⁴ Педро Давила (наричан още д'Авила, д'Аквила), от испански произход, конетабъл на Кипър, взел активно участие в политическия живот от това време. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 701.

¹⁶⁵ Морфу — град близо до брега, на запад от Левкозия.

вал на друг и говорели: По-добре да бяхме умрели, отколкото срама, който имаме от нашия господар! И Хими, като чул техните оплаквания, се направил, че нищо не забелязва. И през септември за негова зла участ Карсеран се намерил с гореспоменатия Джакомо и му казал: Утре сутринта направи така, че да се намерим и да разговаряме! И той му казва: С радост. И се сбогували един с друг. И когато се съмнало, Джакомо отишъл в къщата на Карсеран Хими и те яхнали конете и отишли в Сан Джовани¹⁶⁶, влезли в църквата и слушали литургията. И Хими казал на Джакомо: Какво смяташ за срамовете, които кралят ни нанася ежедневно и ни позори? Необходимо е да намерим лек! А Джакомо отговорил и му казал: Смяташ ли, че имам по-голяма радост от това? И Хими му разкрил, каквото имал на сърцето си, и за всички другари, които разговаряли с Хими. И той му казал: Аз съм готов и съм пръв! Излизайки от църквата, Хими казал на Джакомо: Брате, моля те, като верен приятел, думите, които казахме, да останат между нас, защото нищо не се знае! Защото скръбта много прави и ако някой каже, това би било достатъчно, и заради това те моля пази ги в тайна! А Джакомо му казал: Карсеран, не ме ли познаваш! Не е за пръв път, когато се оплакваме един на друг. И те се сбогували.

Джакомо веднага отишъл при краля и казал на краля каквото знаел и истина, и лъжа. И кралят му заповядал под страх от смъртно наказание да не узнае никой това, че той е ходил при него. В неделя кралят наредил и направил общ военен преглед зад Тухиана¹⁶⁷ и намерил 700 коня. И след два дни той изпраща и залавя синовете на Хими, и тримата, и Никола Константин, Димитри Бустрон¹⁶⁸, Жан де Сепан, Жак Салаха, Балиан де Норес, Марчело и ги докарали един по един пред него и той им казал: Така ли ми се отплащате за това, което направих за вас! И Никола Константин бил обиден, защото кралят за радост на пира накарал музикантите да свирят в двореца и накарал споменатия Никола да играе, защото бил майстор и ловък човек. И когато играл, на краля му се сторило, че той е танцувал лошо и заповядал да го набият с пръчки. И той имал оплакването, че го посрамил вътре в цялата столица. И кралят носел кинжал и го вижда, че погледът му бил в кинжала на краля, и кралят веднага го завъртял зад себе си. А мисълта на Никола била да го грабне и да убие краля. И той му казал: А бре, това е, задето ви почетох! И всички тях ги поставил в затвора и в окови, добре охранявани.

И настанал голям плач и голямо зло. Техните роднини, жените им, всички барони и рицари пристигнали, и майка му, и нямало никакво средство да бъде склонен кралят и той взел решение всички да ги посече. И той заповядал колите да ги вземат. И взели Никола, Марчело и Димитри и ги посекли. И колите се върнали да вземат и останалите. А кралят, за да не му причиняват безпокойство, влязъл и се затворил в стаята си. И дошла неговата майка и жените и роднините им, облъскани, дрипави, боси. И майката на краля почукала на вратите и влязла, и коленичила и тя и всички заедно и искали прошка от него. И той, виждайки толкова плач и своята майка, ги простил. И излязъл навън и попитал дали са посекли Никола Константин, и му отговорили, че са го съсекли. А той казал: Бог да го помилва! И онези, които останали, заповядал и ги издигнали и те били подбудители, и кралят умрял, защото позволил да ги извадят от затвора.

¹⁶⁶ Сан Джовани — църквата Св. Йоан Богослов в Левкозия.

¹⁶⁷ Тухиана — неидентифицирано селище.

¹⁶⁸ Димитри Бустрон — някакъв родственик на Георги Бустрон, но от текста не става ясна родствената връзка с автора на хрониката.

В 1471 година той изпратил архиепископа¹⁶⁹ в Рим и го изпратил да се договори с папата да бъде коронясан за крал на Кипър, и второ — да уговори женитбата му с дъщерята на деспота на Морея,¹⁷⁰ която се намирала в Рим под грижите на кардинала на Никея¹⁷¹. И той се представил на папата и изпълнил пратеническата мисия. И колкото и да действувал, папата не пожелал да го короняса, защото прекият наследник бил жив.¹⁷² А за женитбата с дъщерята на деспота той уредил всичко с кардинала и с останалите; и като си идвал, архиепископът довел със себе си един епископ, за да бъде извършена венчавката. И след това папата не искал да го короняса, нито пожелал да бъде направена сватбата.

И той изпратил месир Филип Мистахиел във Венеция, за да уговори женитбата с кралица Катерина¹⁷³. И я докарали в 1472 година от Хреста и се оженил във Фамагуста и станал голям празник. Кралят, след като се оженил, живял една година, а след като станал крал, живял в кралството 12 години и осем месеца. И починал на 33 години.

Неговото завещание: И той паднал на легло на 27 май 1473 година и чувствайки се зле, поискал да направи завещание. Докарали неговия секретар месир Томазо Фикардо и той го написал. И определил за изпълнители на завещанието в кралството графа на Триполи, Жан Тафур, който бил капитан на Фамагуста, месир Жан Перец¹⁷⁴, граф на Яфа и на Карпаси и капитан на галерите, Морфо де Грениер, граф на Руха, месир Андреа Корнаро — аудитор на Кипър, който бил чичо на кралицата, месир Жуан Аронио, месир Ричио Марино — шамбелан, Педро Давила — конетабъл, които определил за изпълнители на завещанието и казал: „Ако бог изпълни своята воля по отношение на мене, жена ми да бъде господарка и кралица на Кипър, която сега е бременна. И в случай, че роди наследник, искам синът ми да има кралството. Ако той умре, искам незаконният ми син Джениос да има кралството. И ако умре Джениос, да го получи Джиас. И ако никой не е жив от тях, да го получи моята незаконна дъщеря. Ако и тя умре, да го получи най-близкият наследник на Лузиняновци.¹⁷⁵ И такава

¹⁶⁹ Става дума за новия архиепископ на Левкозия Луис Перец Фабриций (Fabregues).

¹⁷⁰ Става дума за втората дъщеря, Зоя или София, на Тома Палеолог, деспот на Морея, брат на последния византийски император Константин XI Палеолог. Тома Палеолог избягал в Рим и починал на 12 май 1465 г. Срв. у Г. Острогорски. История Византие. Београд, 1959, с. 525.

¹⁷¹ Кардинал Висарион — става дума за Висарион Никейски, византийски църковен деятел, хуманист (1403—1472), никейски архиепископ. Той бил привърженик на латинофилската партия сред византийската аристокрация и се стремил към сключване на съюз със Запада. Спомогнал за сключването на Флорентийската уния (1439). Преселил се в Италия и станал кардинал, като дори се кандидатира за папския престол. Агитирал за нов кръстоносен поход срещу турците. Има заслуги за пропагандиране на гръцката култура в Италия. За него срв. у З. Удалцова. Борьба византийских партий на Флорентийском соборе и роль Висариона Никейского в заключении унии. — ВВр, III, 1950, с. 106—132; История Византии. Т. III. М., 1967, с. 179—182; Советская историческая энциклопедия. Т. 3, с. 508—509; Д. Ангелов. История на Византия. Ч. III. С., 1972⁴, с. 116—117.

¹⁷² Става дума за Шарлота де Лузинян.

¹⁷³ Т. е. с Катерина Корнаро. За подробности около тази женитба и първите стъпки на Венецианската република към подчиняване на остров Кипър срв. у M. Latrille. Histoire, III, p. 174 sq.; G. Hill. A History, III, p. 634.

¹⁷⁴ Жан Перец Фабриций — граф на Яфа и на Карпаси, пратеник на Жак II във Венеция да уговори брака му с Катерина Корнаро. По-късно Катерина Корнаро му отнела графството на Яфа и го дала на своя братовчед Джорджо Контарини. Срв. у M. Latrille. Nouvelles preuves, deuxième livraison, p. 443, 449, 604.

¹⁷⁵ За наследниците на Жак II срв. у G. Hill. A History, III, p. 654—656.

е моята воля. Освен това оставям едно голямо съкровище, което натрупах по различни начини. И галерите, които държали въоръжени и на които хората били много измъчени, всички да ги разоръжат.¹⁷⁶

Той умрял на 5 юни 1473 година¹⁷⁷ от Христа. И не му направили погребение, защото въськ не се намирал в Кипър. И го разпорили, извадили вътрешностите му, балсамирали го и го погребали в Св. Никола¹⁷⁸. И извадили хората от галерите и началниците, които били поставени.

IV. УПРАВЛЕНИЕТО НА КАТЕРИНА КОРНАРО

(СЪВМЕСТНО С ЖАК III, 1473—1474 г.

И САМОСТОЯТЕЛНО 1474—1489 г.)

На 19 юни¹⁷⁹ кралицата изпратила в Левкозия хиляда модия жито, защото още било скъпо, и го продали по две и половина [номизми] модия.

И когато кралят починал, изпратили пратеник в Сирия, един гражданин от Фамагуста, Андреа Казоли, за да каже на султана¹⁸⁰ за смъртта на краля. И венецианците изпратили една галера от флотата във Венеция, за да каже за смъртта на краля и да съобщят какво да правят.

И на 6 юли 1473 година пристигнало в Левкозия съобщение, че кралят е умрял, и се събрали всички конетабли, баилът на венецианците, месир Муцио де Костанцо — адмиралът на Кипър, който бил вицецрал¹⁸¹ в Левкозия, сир Пол Джапо — когото крал Жак го направил сенешал¹⁸², сир Гийом де Рас, който бил висконт в Левкозия, епископът Николай Ромей, викарият на голямата църква¹⁸³ Антони Сулуан, месир Жан де Рас, който пристигнал от Фамагуста и разгласил за кралицата в Левкозия и във всички крепости, и взели клетва от Николо Морабит, който бил капитан на Пафос, и му съобщил, че кралицата пристига. И изпратили Куртеси и Жан Аттар и всеки феодал положил клетва на кралицата.

На 29 юли 1473 година пристигнал графът на Руха, Морфо де Гриниер от Фамагуста в Левкозия и успокоил жителите на Левкозия и им казал, че госпожа кралицата отлага идването си в столицата, защото е в месеца, когато ще роди, и „аз пристигнах да ви кажа от нейна страна, че тя ви обича много и ще ви подкрепя във всяка работа“. Хората, като чули това, благодарили и му казали: Господарю, препоръчай ни на нейно величество и ѝ кажи, че ние сме покорни на нейните заповеди — да живеем и да умрем за нейното име. И господарят, графът, останал в Левкозия от нейно име. И адмиралът и Педро Давила отишли във Фамагуста и след малко дни се върнал в Левкозия. Него го определили да има службата на кралските покои, както я имал по времето на краля. Педро Давила останал във Фамагуста и взел и жена си. И поставили на неговото място Пиетро Картезина.

¹⁷⁶ За положението на хората от галерите по-подробно вж. у G. Hill. A History, III, p. 653.

¹⁷⁷ От какво точно е починал Жак II, не се знае. Някои от изследователите смятат, че е бил отровен. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 651—652.

¹⁷⁸ Църквата Св. Николай във Фамагуста.

¹⁷⁹ На 19 юни 1473 г.

¹⁸⁰ По това време египетски султан е бил Ашраф Сейф-ад-дин Каитбай (1468—1496).

¹⁸¹ Муцио де Костанцо, адмирал на Кипър, бил определен за вицецрал в Левкозия. В текста на хрониката фр. *viscoi* е дадено изопачено (*viscores*). Срв. у G. Hill. A History, III, p. 657, п. 3.

¹⁸² Сенешал — висша дворцова служба, управляващ кралския дворец.

¹⁸³ Т. е. на църквата Св. София в Левкозия.

На 30 юли¹⁸⁴ кралицата изпратила в Левкозия да вземат пурпурния ковчег от Св. София, за да сложи краля вътре. Като чули това, духовниците се объркали и седнали на съвет. И те направили ковчегът да не излиза от Св. София и ако някой би пожелал да го изнесе и да го вземе, да бъде отлъчен. И те съобщили това на кралицата и кралицата наредила да се изпрати [човек] при папата, за да донесе заповед.

И в последния ден на юли пристигнала една бригантина¹⁸⁵ от Родос, за да разузнае за смъртта на краля. Този кораб го изпратила кралица Шарлота. И той пуснал котва към страната на Хризохоу. И те свалили един младеж, син на месир Жан де Монтолиф, по име Валентин, за да научи всичко, както се знае, и да се върне веднага. След като слязъл на сушата, той дошъл в Пендайа и като го познали, заловили го и го отвели при управителя на Пендайа. Разпитвали го по каква причина е пристигнал. И той им казал, че е дошъл от една бригантина, за да проучи за смъртта на крал Жак. Тази бригантина има на себе си един рицар, кипърец, който е месир Жан де Жиблет, и един служител на кралицата — Одет Бусат, и мнозина други и те носят много писма. Управителят веднага изпратил споменатия Валентин във Фамагуста заради бригантината. И незабавно въоръжили един кораб и на него като капитан се качил Жан Перец и той отишъл, търсейки бригантината, но не я намерил и се върнал. И на 11 август¹⁸⁶ отсекли главата на споменатия Валентин и го направили на четири парчета.

А на 12 август¹⁸⁷ заловили Фока¹⁸⁸ заради парите, които били изгубени. Той бил в поките на краля и кралят много го обичал. И защото той познавал работите на краля, заловили го, за да научат нещо от него.

На 16 август¹⁸⁹ отишъл графът на Триполи Жан Тафур и секретарят в кастела на Фамагуста, за да разпитат гореспоменатия Фока. И го измъчвали много пъти и той нищо не признал. Тези пари били 60 хиляди дуката.

На 17 август¹⁹⁰ дошло едно писмо от Фамагуста в столицата от страна на кралицата до сир Гийом де Рас — висконта. Той да намери Марин де Бонавентура и да му покажат писмото на кралицата, за да заловят един човек, който бил слуга на месир Ричио. И те го заловили и го изпратили във Фамагуста. И го притиснали заради парите на краля, които били изгубени, и той не признал и го пуснали.

В същия ден висконтът отишъл в къщата на Маргита Бриганти и заповядал на брат ѝ Лука, от страна на кралицата, да отиде веднага във Фамагуста и ако не желае да отиде, да го изпратят насила. Като чул това, Лука тозчас яхнал коня и отишъл във Фамагуста.

И той взел привилегиите на своята сестра Маргита и на сестра си Клара, и своите привилегии. И като отишъл във Фамагуста, той направил оммаж¹⁹¹ пред кралицата заради себе си и заради всички гореспоменати.

На 18 август починал Жуан Аронио. И когато той пристигнал в Кипър, този каталан дошъл беден, но бил от добър род и кралят му сторил много

¹⁸⁴ На 30 юли 1473 г.

¹⁸⁵ Бригантина — вид малък двумачтов кораб.

¹⁸⁶ На 11 август 1473 г.

¹⁸⁷ На 12 август 1473 г.

¹⁸⁸ Фока — един от камерхерите на Жак II. В текста е даден като Фулко. Срв. за него у G. Hill. A History, III, p. 659.

¹⁸⁹ На 16 август 1473 г.

¹⁹⁰ На 17 август 1473 г.

¹⁹¹ Оммаж (от фр. homage) — една от церемониите в средновековна Западна Европа (имащи символичен характер), оформящи сключването на васален договор. Оммажът бил съпроводен от клетва за верност (фуа).

добрини и го оженил за дъщерята на Франциск де Сантес — за госпожа Маргарита, и им дал хубава рента. И той умрял във Фамагуста и го докарали в столицата и го погребали в Сан Франческо отшелника¹⁹².

И в същия ден Андреа де Лортес¹⁹³ [бил изпратен] като пратеник при султана¹⁹⁴.

В същия ден изпратили Константин де Хио в Сирия, за да докара Андреа Казоли.

И в същия ден пристигнала венецианската флота¹⁹⁵ от Родос във Фамагуста, 60 галери, които пристигнали с печалба от Мавритания и взели много турци и ги избесили, взели и много жито. А турците убили 26 души от корабите. След като стигнали в Родос, кралица Шарлота веднага изпратила двама рицари, монаси французи, като пратеници при капитана на венецианската флота, казвайки: Че след като умрял крал Жак, който бил незаконен син и владял несправедливо кралството, защо наследникът да е жив и други да вземат кралството? Поради това, че законната наследница на кралството е жива, да би желал негово господство да ѝ даде всякаква помощ, за да вземе своето кралство; защото предходните крале ви обичаха много и заради вашите дела и приходите, които имате в Кипър, по право сте задължени да ѝ помогнете. А капитанът им отговорил: За това, което говорите, че незаконният син владял кралството несправедливо и сега кралицата като наследник го иска. — той владял кралството като крал, който го е направил султанът. Прочее аз съм длъжен да помогна на моето правителство, отколкото на нейно величество. И това е моят отговор! И пратениците си отишли. Флотата пристигнала в Кипър. И когато тя пристигнала във Фамагуста, кралицата веднага изпратила всичките рицари на брега. Капитанът на флотата слязъл на сушата и много благородници, и всички отишли в палата, където се намирала кралицата. Капитанът я поздравил и бил много внимателен към нея. А кралицата му благодарила и той се завърнал на корабите.

На 19 август 1473 година флотата се вдигнала от Фамагуста и отишла в Горигос; тя оставила във Фамагуста 6 галери и 50 войници и двама капитани гърци, единия Рали, а другия — Димитрий.

В същия ден пристигнал пратеникът на крал Фердинанд¹⁹⁶, по име Северо. И той разговарял с регентите на кралството и разговарял с голяма горделивост и много грубо. И като го чули, изгонили го и го изпратили вън от Фамагуста, в Паралимни¹⁹⁷.

На 20 август 1473 година от Христа заловили магистъра стотник по име Матео и неговата група, а Дезидерий и един каноник и един калугер — Франтонис, Георги Лагударис, и ги взели в кастела и ги изтезавали. И Матео, Дезидерий и Франтонис признали и казали, че на 15 август става поклонение в Псития¹⁹⁸ и в Ахиропийтон¹⁹⁹ и цяла Кериния отива на спомена-

¹⁹² Сан Франческо Отшелника — църква на монаси францисканци в предградията на Левкозия. Срв. у G. Hill. A History, II, p. 28.

¹⁹³ Андреа де Лортес или Антони де Лорсас.

¹⁹⁴ Става дума за султана на Египет Ашраф Сейф-ад-дин Каитбай (1468—1496).

¹⁹⁵ Венецианската флота, състояща се от 60 галери, начело с адмирала Пиетро Мочениго, действувала в турски води в подкрепа на караманските владетели срещу Мехмед II. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 660.

¹⁹⁶ Крал Фердинанд, представител на Арагонската династия, крал на Неаполитанското кралство (1458—1494).

¹⁹⁷ Паралимни — село на около 4 км южно от Фамагуста. Името си е взело от близкото езеро.

¹⁹⁸ Псития — селище близо до гр. Кериния.

¹⁹⁹ Ахиропийтон — манастир близо до Лапитос.

тите поклонения и те искали да завземат кастела за Шарлота. И ги докарал пред епископа на Лемесо и той им отнел духовното звание и на тримата. И им отсекли главите и ги разсекли на четири парчета.

И в същия ден обесили и младежа, който дошъл от Родос, за да разузнава.

В същия ден графът на Руха изпратил Жан Невер в Кериния заедно с 15 души с конете им, и от Фамагуста — други 25, за да закарат други, за които казали, че са предатели в Кериния. Показвайки писмото от кралицата на капитана, той веднага заловил Димитрий Психисти и неговия син и зет му и други 5 чужденци и ги отвели във Фамагуста. И единият избягал. Отвели ги и ги изтезавали и те не признали и ги освободили.

В същия ден пристигнало едно писмо от Фамагуста да заловят един французин, който е от Св. Никола Сулуански, и общаря на крал Луи и да ги изпратят във Фамагуста. И намерили, че те са невинни и ги освободили.

И в същия ден пристигнал пратеникът Андреа Казоли²⁰⁰, когото кралицата изпратила в Кайро, и той казал, че султанът го приел любезно и му облякъл една златоткана дреха. И той съобщавал да му изпратят данъка.²⁰¹

И в същия ден кралицата направила месир Пол Контарини капитан в Кериния, а месир Пиер де Валес — кастелан²⁰².

И в ония дни кралица Шарлота изпратила пратеник при султана, Репезарте и Николо де Миlias. И султанът не го приел и ги задържал в Кайро.

В същия ден пристигнала от Родос една венецианска галера. В нея имало едно момче по име Никола и той докарал със себе си едно момиче от Родос. Той бил брат на онова момче, което посекли. И когато слязъл на сушата, хванали го и го отвели във Фамагуста. И го разпитвали защо е дошъл от Родос и е довел и момичето, а той им казал: Господа, обикнах я, откраднах я и я докарах! И ги сложили в тъмницата, за да научат точно за какво са дошли.

И на 21 август²⁰³ докарали от Фамагуста французина и му отсекли главата. А другия го изпратили в Кериния и отсекли и неговата глава.

В същия ден пристигнал един пратеник от папата и той донесъл много новини от Италия.

На 23 август²⁰⁴ пратеникът се завърнал от Сирия и когато слязъл на сушата, избягал, защото научил, че искали да го заловят.

В същия ден освободили Никола и момичето, които пристигнали от Родос.

И в същия ден направили капитан на Кериния месир Пол Контарини.

На 27 август започнали родилните болки на кралицата и на 28 август тя родила момче и го нарекли крал Жак²⁰⁵. Той живял една година и умрял.

На 29 август пристигнала новината в столицата и празнували три нощи и пуснали всички затворени.

На 3 септември от Родос пристигнал един кораб във Фамагуста и дошъл месир Луис Алберик. И когато той пристигнал в Кипър, кралят му

²⁰⁰ Андреа Казоли, гражданин на Фамагуста, бил изпратен като пратеник в Кайро. По-късно той станал висконт във Фамагуста. Вж. Γεωργίου Βουστρωπίου χρονικόν Κύπρου, σ. 492.

²⁰¹ Султанът искал ежегодния данък, който получавал от Кипърското кралство. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 658.

²⁰² Кастелан — комендант или управител на крепост или замък.

²⁰³ На 21 август 1473 г.

²⁰⁴ На 23 август 1473 г.

²⁰⁵ Жак III Лузинян, който починал през 1474 г.

оказал голяма почит заради обичта на месир Джеймс²⁰⁶, неговия чичо, и му дал приход от хиляда дуката (годишно). Този месир Луис, виждайки, че работите на крал Жак не са стабилни, върнал целия приход, който той му дал, и се завърнал отново в Родос. Заплана, научавайки за смъртта на краля, го изпратил в Кипър, защото месир Джеймс се намирал в Родос по някакъв спор, който имал с първия си брат; и го изпратил, за да (му) съобщи как е станала работата.

На 6 септември²⁰⁷ пристигнал един кораб от Сирия и донесъл писма, и султанът приел пратеника на кралица Катерина и му дал и пратениците на Шарлота и той ги докарал в Кипър. И той изпратил и един мамелюк като пратеник.

На 10 септември²⁰⁸ графът на Руха потеглил и отишъл във Фамагуста и кралицата му съобщила и той оставил на своето място адмирала.

И в същия ден назначили Николо де Морабит за висконт и уволнили сир Гийом де Рас.

В същия ден байлът на венецианците потеглил от Левкозия и отишъл, като го превозили до Фамагуста.

В същия ден пристигнали две галери от флотата, от страна на капитана, корабите, които са налице, да отидат при него. И било разгласено всеки един да се качи на корабите и всички войници да отидат заедно с конете си. Корабите на Фамагуста, които тя имала, били 18 кораба и те веднага заминали.

И на 14 септември²⁰⁹ пристигнал един кораб от султана и той донесъл писмо на кралицата веднага да му изпрати сандъка на краля и всичките неща, които се намерят, защото са негови. И султанът не знаел, че кралицата е родила наследник²¹⁰.

В същия ден починал фра Гийом и го погребали в Сан Августин. Той направил много добрини за същия манастир и направил странноприемница и оставил и едно село. И той оставил за опекуни баила на венецианците, ефимерия²¹¹ на великата църква²¹² и викария на великата църква.

На 22 септември²¹³ месир Жан Мистахиел²¹⁴ станал рицар във Фамагуста и го назначили за пратеник във Венеция от страна на кралицата.

В същия ден капитанът на венецианската флота заедно с много благородници слязъл във Фамагуста.

На 2 октомври флотата се вдигнала от Фамагуста. И когато излизала, пристигнали два кораба от Запад и разговаряли с капитана и веднага се завърнали във Фамагуста. И в същия ден пристигнал един кораб на Маруфо²¹⁵ във Фамагуста, натоварен с жито. И в пристанището имало един кораб на папата, натоварен с жито, и го заловили. И в същия кораб бил патриархът, който владееел Псимолофу²¹⁶. И когато дошъл крал Жак, той отнел всичките села, отнел и това. И когато патриархът научил това, изпра-

²⁰⁶ Подразбира се Джеймс (Жак) Заплана, чичо на Луис Алберик.

²⁰⁷ На 6 септември 1473 г.

²⁰⁸ На 10 септември 1473 г.

²⁰⁹ На 14 септември 1473 г.

²¹⁰ Т. е. Жак III.

²¹¹ Ефимерий — свещеник, който отговаря за ежедневното богослужение.

²¹² Т. е. Св. София в Левкозия.

²¹³ На 22 септември 1473 г.

²¹⁴ Жан Мистахиел (името му се среща и като Мистахел, Мистахиели, Мустахиели) бил изпратен като пратеник във Венеция (1473). Той бил известно време управител на Пафос и висконт на Левкозия.

²¹⁵ Маруфо — капитан от италиански произход. За генуезеца Никола Маруфо се споменава около 90 години по-рано. Срв. у G. Hill. A History, II, p. 434—435.

²¹⁶ Псимолофу — село на юг от Левкозия, северно от Пера (Тамасос).

тил един пратеник, за да го вземе, и не можал. Кралят го взел под наем за двеста дуката годишно от патриарха. И по тази причина взели корабите. Кралицата, като научила това, изпратила месир Джеймс²¹⁷ в Алики, открила корабите и патриарха, дала му 400 дуката и върнала галерата във Фамагуста заедно с хранителните припаси.

В същия ден докарали Жан Перец болен от Фамагуста в архиепископията, защото неговият брат бил архиепископ²¹⁸.

И в същия ден републиката съобщила (от Венеция пристигнало съобщение) да задържат 15 кораба за охрана на острова и ако е необходимо да съобщим на капитана да задържи цялата флота.

На 12 октомври извадили оня, когото държали в затвора заради парите на краля — Георги Лагударис и Филип Халинара, които били невинни заради Кериния.

И в същия ден направили рицар Педро Давила във Фамагуста и станал голям смут. И ако Педро Давила не бил успял да затвори вратите към морето, щяло да стане голямо зло.

На 21 октомври висконтът Морабит накарал да разгласят всички проститутки да отидат в Камиларион²¹⁹ и в Амаксарион²²⁰ и нито една да не бъде намерена в съседство и която бъде открита, ще бъде изгонена във от столицата.

На 24 октомври²²¹ починал Жан Перец, графът на Яфа, и го погребали в Св. София.

И на 26 октомври²²² пристигнало писмо от кралицата до адмирала и до висконта да отидат в къщата на графа на Яфа и да запечатат имуществото му и къщите му вътре в столицата, и селата и приходите, и селата на архиепископията. И те така направили и взели писаното от него. А жена му, като видяла, веднага яхнала коня и отишла във Фамагуста. Кралицата, виждайки я, я оставила във владение.

В същия ден пристигнал Антони де Лорса от Кайро и донесъл новината, че султанът има добър мир с Кипър и да му изпратят 24 хиляди дуката заради три плащания, които му дължат, и голям подарък, защото кралицата е взела кралството.²²³

И в същия ден кралицата направила Соасон де Норес конетабъл на Ерусалим.

На 30 октомври донесли в Левкозия три запечатани писма, със свети Марко²²⁴, които изпратила кралицата. Те пристигнали от венецианското правителство и ги прочели в Св. София. И те гласели: Научихме за смъртта на краля и скърбим много, и научихме, че островът е мирен и всички аристократи те искат за кралица и ние много се зарадвахме. И колкото се може пази своя живот и живота на детето си. И за останалите неща недей да имаш съмнение, ние ще ти помогнем, ако има нужда. И написахме на капитана на флотата да ти изпрати 6 галери, за да стоят на твоя служба. И ако има нужда от нещо друго, съобщи ни.

²¹⁷ Т. е. Джеймс Заплана.

²¹⁸ Става дума за неговия брат архиепископа Луис Перец.

²¹⁹ Камиларион — квартал на Левкозия.

²²⁰ Амаксарион — квартал на Левкозия.

²²¹ На 24 октомври 1473 г.

²²² На 26 октомври 1473 г.

²²³ За това по-подробно у G. Hill. A History, III, p. 660.

²²⁴ Т. е. с емблемата или с печата на Венецианската република.

И на 5 ноември 1473 година пристигнал архиепископът фра Луис²²⁵, когото крал Жак изпратил като пратеник, за да сватоса незаконната му дъщеря²²⁶ с незаконния син²²⁷ на крал Фердинанд, и водел със себе си един пратеник.

На 14 ноември 1473 година Педро Давила яхнал коня, и всички франки и гърци с оръжието си, които получавали заплата, и Педро Давила, техният капитан, и отишли във Фамагуста, за да им дадат заповед какво да правят. И както вървели, попаднали на един [човек] по име Ринго и го запитали какви новини има във Фамагуста. А той казал: Знайте, че в събота, преди да се съмне, в три часа, убили месир Андреа Корнаро, чичото на кралицата, лекаря Габриел Джентиле и сир Пол Джапо. Педро Давила, като чул, запитал как е станала работата и той му отговорил: Не зная да ти кажа освен това, което чуваш. И се сбогувал с него и си отишъл. В един часа от нощта пристигнал от Фамагуста месир Луис Алберик и казал работата на Николо Морабит, на месир Муцио де Костанцо и на сир Жан де Рас и им разказал как се случила работата и им казал: Господа, папата изпратил едно писмо по архиепископа до кралицата и до всички рицари: „Знайте, че сте опозорени по целия свят, защото научихме за смъртта на краля, и че сте оставили месир Андреа Корнаро, Марко Бембо²²⁸, сир Пол Джапо и лекаря Джентиле и те са станали господари на кралството.“

И когато регентите получили писмото, то им съобщавало да направят това, което те извършили. И те не внимавали никак. След това, прочитайки писмото, те се събрали всички заедно в къщата на Заплана и измислили нещо дяволско. И той им казва: Знайте, че научих истината, че месир Андреа Корнаро определил един капитан, Жан Висконти Италиано с дружината му, да бъдат готови, когато чуят камбаната да бие тревога, всички заедно да нападнат къщата на конетабъла и на графа на Руха, и на графа на Триполи и къщата на Ричио и да ги убият! И казали на жителите на Фамагуста да бъдат готови всички заедно, когато удари камбаната, всички да се намерят въоръжени в палата. И така станало. Преди да съмне, в събота, в 3 часа, на 15 ноември, камбаната забила тревога. И рицарите, и всички хора, като я чули, всички изтичали в палата и най-напред отишли в двореца на кралицата. И дошъл сир Пол Джапо на кон и отзад на коня му сир Пиер Гурри. И когато влезли в двореца на кралицата, намерили Ричио с хората му. И когато Ричио видял Джапо, ударил го с едно копие и го промушил от едната страна до другата. А Гурри избягал. И хванали Джапо за краката и го хвърлили в ямата. И Джентиле, лекарят, влязъл вътре в стаята на кралицата и стоял близо до нея, за да се спаси. И дошъл архиепископът и го намерил близо до нея, че стои въоръжен, и не го познал и му казал: Стой тук за другар на кралицата! След това влязъл Ричио и го открил и му казал: Тук ли си, предателю! И тя му казала: Месир Ричио, остави го тук! И той не се подчинил на заповедта ѝ, но го хванал за гърдите и му ударил две ками. И го намерил въоръжен и го хванал за косите и го измъкнал навън и изтеглил сабята от ножницата ѝ. И онзи избягал от тях и влязъл в помещението на готварницата, а те влезли и го убили. И месир Андреа избягал и отишъл в кастела и не му отворили. И дошли и убили и него, и месир Марко Бембо. И работата се свършила. И като свър-

²²⁵ Става дума за архиепископа Луис Перец Фабрегес, ръководител на каталанската партия в Кипър. Заедно с брат си Гаспар Фабрегес той бил изпратен с тайна мисия в Неапол. Междувременно Жак II починал. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 669.

²²⁶ Става дума за Шарлота или Карла, незаконна дъщеря на Жак II.

²²⁷ Става дума за Алонзо или Алфонсо, незаконен син на крал Фердинанд.

²²⁸ Марко Бембо — братовчед на Катерина Корнаро.

шил смутът, изпратиха ме да отида в Кериния със заповед на кралицата, за да ми предадат Кериния.

И месир Луис се сбогувал и отишъл в Кериния. И гореспоменатите рицари стоели в столицата с добри стражи.

На 15 декември²²⁹ адмиралът и висконтът яхнали конете и разгласили от страна на кралицата всеки човек да си стои в къщи и да си върши работата и след пет-шест дни кралицата ще бъде в столицата и ще оправи всичко; и никой да не смее да носи оръжие, нито малък, нито голям, под страх от обесване. И в същия ден пристигнаха от Фамагуста тридесет души сицилианци и научихме по-добре новините. Те казаха така: Господа, знаете, че конетабалът и останалите от неговата група — графът на Триполи, месир Жан Тафур и Ричио, че дяволът е влязъл в техните сърца и те заговорничели и станало голямо предателство. Защото конетабалът и останалите от групата му наредили, преди да се разсъмне, в три часа камбаната да бие за тревога, и както наредили, тя започнала да бие. И рицарите и всички жители на Фамагуста чули и направили така, че да се намерят в палата на кралицата. И месир Пиер Гурри, като чул, се въоръжил и отишъл в къщата на сир Пол Джапо, намерил го в леглото и му казал: Господарю, не чуваш ли камбаната? Безредие, да отидем в двореца да видим каква е работата, както сме задължени! И той станал и яхнали коня, и Джиас Кападокиецът пеша, и отишли в двореца. И Луис Алберик ги посрещнал и казал на Джапо: Влез вътре да ти говоря. И влизайки, той намерил Куртеси в двореца и му казал: Хвани ме за ръка, за да слеза. А той му отговорил: Не е нужно да слезаш! И Пиер Гурри, който бил зад него, слезъл от коня. И онзи го убил Ричио и хората му, и убивайки го, хванали го и го хвърлили в ямата.

И Джентиле, чувайки камбаната, се въоръжил и отишъл в двореца. Той влязъл в стаята на кралицата, надявайки се тя да му помогне и не смятал, че било за него самия. И Ричио веднага влязъл в стаята на кралицата и го хванал въпреки волята на кралицата и го изкарал навън. И пет-шест души се хвърлили върху него и той казал на Ричио: Какво направих, че искаш да ме убиеш? И след като бил въоръжен, Ричио вдигнал покривалото му, нанесъл му един удар с меч по корема и го убил.

Месир Андреа се намирал в къщи с един златар, с майстор Томазо, и чувайки камбаната, той казал на своите хора: Наблюдавайте през прозореца какво става! И те се навеждат и виждат хора, и те влизали и слизали. И месир Андреа, чувайки това, се вдигнал, станал и месир Марко Бембо и отишли в къщата на баила, за да научат работата. И както отивали, графът на Триполи ги срещнал въоръжени и казал на месир Андреа: Иди си в къщи! И месир Андреа не обърнал внимание, но отишъл при баила. И баилът му казал: Знайте, че ми съобщиха да не мърдам от къщата си! А месир Андреа, като чул, останал учуден и много карал баила да отиде в кастела, но баилът не пожелал. И месир Андреа яхнал коня и месир Марко — пеша, и обходили цялата крепостна стена, за да отидат в кастела, надявайки се да им отворят кастела. И те извикали на кастелана да им отвори. А той им казал: Господа, има заповед от регентите, че ако би дошла кралицата лично, да не ѝ отваряме. Месир Андреа, като чул, не знаел какво да прави и отишъл и влязъл в предното укрепление на кастела. И веднага пристигнал графът и Ричио и извикали на кастелана и го запитали дали е идвал някой в кастела. И той им казал — друг не е идвал освен месир Андреа. И месир Андреа, като чул това оттам, където стоял, казал им: Какво искате? И той му отговорил: Ела, вика те кралицата. И той излязъл

²²⁹ На 15 декември 1473 г.

оттам, където стоял, и дошъл при тях. И там се намирал Казоли, който бил гражданин на Фамагуста и бил висконт във Фамагуста, и един (друг) гражданин. И като видял, че месир Андреа е пеша, слязъл и той и му докарал коня си да го яхне. Ричио, като го видял, че му дава коня си, много го посрамил, а той докарал кончето си и месир Андреа го яхнал. Графът на Триполи казал на месир Андреа: Аз отивам, а ти ела заедно с месир Ричио. А той казал на графа: Аз идвам заедно с тебе. И Ричио, като чул, ударил месир Андреа с един меч по главата, нахвърлил се върху него и го убил. Хвърлили го в рова на кастела. А един маранец по име Мастихи убил месир Марко Бембо. И него го хвърлили в рова.

И когато ги убили, всякакъв бой се прекратил. И на сутринта хванали капитана на италианците, Джовани Висконти, и го сложили в затвора, за да се справят с предателствата им.

На 15 ноември 1473 година Луис Алберик изпратил едно писмо от Кериния, че месир Пол Контарини не желал да му предаде Кериния. Той казал, че не желае да я даде на човек чужд, който няма в Кипър нито жена, нито деца, нито някаква собственост, но ако има нейна заповед, да изпрати Николо Морабит да му я предаде. И изпратили писмото във Фамагуста. И кралицата веднага написала писмо до капитана на Кериния, когато види писмото, да предаде Кериния на Николо Морабит. И тя писала на Николо Морабит да определи висконт на своето място, а той да отиде да приеме Кериния. И той поставил на своето място своя тъст, месир Балиан Фрасе, а той отишъл в Кериния. И когато капитанът отишъл, всички му казали добре дошъл! Когато влязъл, влязъл и месир Луис Алберик и месир Джовани де Костанцо и затворил Кериния и отишли в крепостта. И месир Пол Контарини казал на Морабит: Осигури ми живота и аз ще ти дам кастела. И му осигурил безопасност и той му отворил. И веднага всички заедно в Кериния му казали: Крепостта я предадохме в твои ръце, а не на някой друг! И като я взел, той я държал за себе си и им казал: Господа, знайте, че моята господарка кралицата ми писа да взема кастела в свои ръце и да не го давам на никой друг! А на месир Луис той казал: Имай търпение да пиша на кралицата каква е нейната заповед и какво да направя.

На 17 ноември²³⁰ той писал писмо на кралицата. И конетабълът месир Джеймс Заплана пристигнал в Кериния. Той отишъл много ядосан, защото Морабит не предал Кериния на Луис Алберик, на неговия племенник. И отивайки, той я намерил затворена и новината стигнала до Морабит, че конетабълът е отишъл и стои навън, и „ако има твоя заповед, да отвориш кастела да влезе“. Морабит, като чул, дълго време стоял, размишлявайки дали да му отвори. И той изпратил и му отворил и той влязъл и му отворил вътрешната крепост. Той влязъл вътре с много заплахи към Морабит, защото той не предал кастела на неговия племенник. И разговаряли много. Когато Конела²³¹ видял Заплана толкова разгневен, казал му: Господин конетабъл, много ти се чуда и на тебе ти се струва, че виждаш хора, които не си знаят цената, и се ядосваш много! Аз не бих постъпил освен според заповедта на нашата господарка кралицата и твое господство приема това, както желаеш. Защото кралицата ми писа да взема Кериния в свои ръце и да не я давам на никой друг. Конетабълът, като видял това, се сбогувал и пристигнал в столицата заедно със сир Луис Алберик. И той стоял до 18 ноември и тогава предал кастела в ръцете на месир Луис Алберик и дошъл в столицата.

²³⁰ На 17 ноември 1473.

²³¹ Конела, т. е. Никола де Морабит.

И на 19 ноември²³² Морабит и месир Жан де Рас отишли от Левкозия във Фамагуста.

И в същия ден от Фамагуста пристигнал месир Гийом де Раси и той казал, че почистили двореца на кралицата отвън и всеки човек дошъл и направил пред нея клетва и поставила маса и заплатили на всеки човек, колкото дължали. И наредили да отиде като пратеник във Венеция месир Филип Подокатаро и му дали селото на маестро Джентиле — Дора²³³, и Хитос²³⁴, и къщата му; направили го вицекапцлер²³⁵ и му дали 300 дуката. И той заминал с един венециански кораб и една група на крал Фердинанд и потеглил на 17 ноември 1473 година.

На 19 ноември дошла²³⁶ в столицата новината, че сгодили незаконната дъщеря на крал Жак²³⁷ с незаконния син на крал Фердинанд. И крал Фердинанд обещал всеки път, когато кралството изпадне в нужда, да изпраща 20 въоръжени галери и 300 души пешаци за охрана на страната и крал Фердинанд да поеме разноските.

На 23 ноември²³⁸ кралицата съобщила на Николо де Морабит да сложи някого на своето място и да отиде във Фамагуста. И той поставил сир Симон Францис. И когато пристигнал във Фамагуста, архиепископът излязъл да го посрещне и регентите и колкото [хора] се намирали във Фамагуста; и го приели и настанили в къщите на Ричио.

В същия ден пристигнали 10 галери във Фамагуста, от флотата, заедно с един проведитор²³⁹, месир Виторе Соранцо, когото републиката изпратила за охрана на страната. И те научили за смута, който станал във Фамагуста; и научавайки това, никой не искал да слезе на сушата, нито ги пуснали да влязат в пристанището и те стояли вън в Санта Катерина. И те веднага изкарали една галера и я изпратили във Венеция да отнесе новината, че всичко е минало, и те да им съобщят какво да правят. Научавайки това, регентите на кралството отишли до морето да се съвещават, за да отидат на корабите и да говорят с проведитора. И те решили да изпратят архиепископа да отиде на корабите, за да отвори с проведитора. Изпратили [хора] и донесли разрешение. И архиепископът тръгнал с една лодка и отишъл в галерата. И спорили много и разговаряли много и те искали да имат Фамагуста или Кериния. А той им казал: Господа, искате нещо, което не можете да имате, защото блаженопочившият крал направил завещание и оставил регенти на кралството и съгласно заповедта, която е дал, те не могат да постъпят другояче. Сега се връщам и ще разговарям с тях, ще им кажа какво искате и вие ще имате отговор. И архиепископът се сбогувал и дошъл много отчаян. Той се срещнал с регентите и им съобщил, каквото му казали. И корабите стояли вън в Санта Катерина²⁴⁰ и не позволили на никого да слезе на сушата.

²³² На 19 ноември 1473.

²³³ Дора — село на север от Авдиму.

²³⁴ Хитос — неидентифицирано селище.

²³⁵ Вицекапцлер, т. е. помощник на главния секретар на кралството.

²³⁶ На 19 ноември 1473 г.

²³⁷ Става дума за крал Жак II.

²³⁸ На 23 ноември 1473 г.

²³⁹ Проведитор (Proveditore, provisor) — висша длъжност във Венецианската република. Проведиторът Виторе Соранцо бил изпратен с широки пълномощия в Кипърското кралство. Срв. у М. Latrie. Histoire, III, p. 382—385.

²⁴⁰ Санта Катерина — остров пред Фамагуста. Венецианските кораби не били допускани в пристанището, а стояли вън от пристанищната верига. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 680.

На 24 ноември 1473 година от Христа Антони де Лорса, който се наричал във Фамагуста, имал един служител-португалец по име Джанико Куджо. И гореспоменатият Антони накарал споменатия Джанико да отиде в кастела и да говори с кастелана; и кастелан бил Фернандо и да му обещае от страна на републиката две хиляди дуката и той да им предаде кастела на Фамагуста. Той разговарял с него и се съгласил, но го измамил. На сутринта кастеланът отишъл и съобщил това на регентите и те веднага изпратили, заповили го и го сложили в затвора, за да научат по-ясно работата. И Антони де Лорса избягал и влязъл в галерата на венецианците.

На 25 ноември Николо Морабит отишъл при кралицата и я поздравил и тя го посрещнала любезно. Той ѝ казал: Господарке моя, твое величество ми събщи и аз пристигнах съгласно твоята заповед. Кралицата, чуввайки, заповядала на архиепископа да му отговори и той му казал: За твое то идване, добре дошъл, и иди в къщата си да си починеш, докато получиш заповед от нейно величество нашата господарка; и тя те смята за много уважаван, верен и добър неин служител. И той се сбoguвал и си отишъл.

На 1 декември 73 година от Христа кралицата съобщила на Морабит да се яви в нейния дворец. И той отишъл, влязъл в палата и я поздравил. Тя му заповядала да отиде капитан в Кериния, защото на друг не желае да я повери, защото кралят те имаше за любим и верен служител, и аз искам ти веднага да отидеш и да вземеш в твои ръце кастела от Луис Алберик.

Морабит, като чул кралицата, казал ѝ: Господарке моя, заповядваш ли ми да отида? А тя му казала: Такава е моята заповед. И той целунал ръката ѝ и направил оммаж заради своя син Джакомо, и тя му дала висконтската служба за през целия негов живот и да постави на свое място този, когото желае. И той се сбoguвал с нея и заминал. А кралицата наредила на Ричио да отиде заедно с Морабит в Кериния, за да вземе кастела от Луис Алберик и да го даде на Морабит според нейната заповед.

И тя им дала писма и те отишли в столицата, обиколили града, успокоили хората и им казали, че госпожа кралицата пристига бързо в столицата. И те излезли и отишли в Кериния. И той оставил като висконт (на своето място) тъста си Балиан Фрасес. И когато ги открил, месир Луис затворил Кериния и разговарял с тях и не му показали заповедта на кралицата. Но като я видял, той веднага им отворил вътрешната крепост и посрещнал Ричио, разговарял с него и спали заедно в кастела. А Морабит останал във в крепостта. И на сутринта отворили вътрешната крепост и посрещнали Морабит и му предали кастела. А месир Луис отворил портата на барбикана и излязъл във Кериния, без да види Морабит, и пристигнал в столицата. А Ричио останал заедно с Морабит три дни и дошъл в столицата. През нощта пристигнал един слуга на месир Ричио от Фамагуста и той му донесъл едно писмо, че от галерите излезли трима души, въоръжени, за да го заловят. Ричио, като чул, взел 50 души, за да го охраняват през цялата нощ и на сутринта яхнал един хубав кон и заедно с останалите отишъл във Фамагуста. И не минали 4 дена и склавуните²⁴¹ убили един човек на графа на Триполи във Фамагуста. И причината била тази: Тъй като графът на Триполи, който бил капитан на Фамагуста, излязъл, и той отворил портата към морето, разговарял с проводитора и се върнал във Фамагуста. И когато се разсъмнало, Заплана узнал това и решил нещо много лошо, говорейки: Не трябваше да отива сам да говори без нашия съвет! И по тази причина Заплана се ядосал. А кралицата и нейният съвет,

²⁴¹ Склавуни — не е ясно дали авторът е имал пред вид някаква народност или пък вид войници, на служба при венецианците.

научавайки това, направили веднага една заповед до Заплана от страна на кралицата и на регентите той да не мърда от своята къща, под страх за живота си и цялото си имущество. И той така направил, според нейната заповед. Като минали два дни, той ѝ изпратил молба да го пусне да отиде в Левкозия. И му дали разрешение. Той пристигнал и довел 25 души, които взел и те били с конете си. Той дошъл до портата и хората от столицата не го пуснали да влезе и му казали да се върне да доведе кралицата.

И в тия безредици имало един жител на Менико²⁴², Лахана, който имал един незаконен син. И той му казал — дай ми хартия и мастило да пиша. Искам да си уредя сметките с пазара и искам да отида бързо, защото Ричио е скрит у нас и иска да напише писмо до Фамагуста. А момчето учело при Смерлиос и то отишло и му казало това. И Смерлиос намира Стефан Кудуна и му казал: Ричио е пристигнал в столицата и се е скрил в къщата на меникиеца Лахана. Вярвам, че не е дошъл за друго, освен да те обеси и не само тебе, но и мнозина други. И Кудуна, като чул, отишъл и събрал мнозина и отишъл при меникиеца и го търсил, но не го намерил. И след това контролирали пътя, за да дойде кралицата, иначе нямало да пуснат повече никой да дойде от Фамагуста, нито от друго място.

И веднага забили камбаната за тревога и всички се събрали в къщата на Кудуна и направили съвет и дали обет за приятелство помежду си — Стефан, Йоан Мавър, Ханас Хумос и мнозина други. И направили знамето на кралицата и отишли в кралския дворец. И когато те влезли, намерили адмирала²⁴³ и го арестували от името на кралицата — да не мърда от къщата си. И така станало. А те му казали: Искаме да дойде нашата господарка кралицата в столицата! А адмиралът им казал: Правете това, което искате! И той веднага писал писмо на кралицата да намери начин да дойде в Левкозия. Когато адмиралът изпратил писмото, пристигнал сир Жан де Рас да влезе в столицата и те не го пуснали, докато не направил клетва, че ще живее и ще умре заедно с тях и тогава го пуснали. След това пристигнал Бенедикт Картагена и не го пуснали да влезе, докато и той не направил клетва.

На 29 декември пристигнал в Левкозия графът на Триполи и Педро Давила, за да разговарят с хората на Левкозия. И народът, като чул, се събрали всички заедно, и конници и пешаци, дошли до Пазарната порта, затворили я и поставили за капитан сир Жан де Рас. И аристократите стояли вън от столицата. Графът на Триполи изпратил капитана на Сивури месир Филип Синклитико и разговарял с хората на столицата и с месир Жан де Рас, и с майсторите и им казал: Господа, знайте, че госпожа кралицата е изпратила графа на Триполи и Педро Давила и те пристигнаха да разговарят с вас, под знамето на нашата господарка кралицата, за да им кажете какво искате. И всички в един глас: Искаме нашата господарка и нашият господар да дойдат в столицата и да живеем и да умрем за нейното име! А той им казал: Искате да отида да им кажа да дойдат, за да разговарят с вас, за да видят вашето желание? И те му отговорили: Нека да дойдат! И гореспоменатият месир Филип, Бенедикт Картагена, месир Филип де Норес, Стефан Кудуна, Ханас Хумос, майстор Николо де Пис, Антони Калата и Пиеро Савоя, те били майстори, конетабли, да говорят с аристократите, които пристигнали от Фамагуста. И месир Филип отишъл и им казал, че те искат тяхната господарка и техният господар да дойдат в столицата. И казали: Ваше господство нека да отиде! И те дошли близо до Пазарната

²⁴² Менико — село близо до Акаки, югоизточно от гр. Морфу.

²⁴³ Става дума за адмирал Муцио де Костанцо. За събитията срв. у G. Hill. A History, III, p. 685—686.

порта, отишли срещу лицето на гореспоменатите майстори и срещу цялата столица; аристократите, виждайки народа, слезли от конете и поздравили. И те казали: Нашата господарка кралицата, чувайки за обичта, която имате, се зарадва много и тя ви уважава много и ни изпрати да видим какво искате.

И гореспоменатите майстори и целият народ им казали: Господа, що се отнася до вашето идване, добре дошли. Ние искаме да знаем дали сте добри и верни на нашата господарка кралицата! Искаме да ни се закълнете в светото евангелие, че ще живеете и ще умрете справедливо и верни заедно с нас под знамето на нашата господарка кралицата, без да ни измамите с думи. И като направите така, ще ви имаме за наши любими господари и ще ви отворим да влезете в Левкозия. Това е нашето желание!

И аристократите им казали: За това, което говорите, да ви направим клетва, ние сме готови. И изпратили и довели капелана сир Симон Дандиоци, [донесли] и евангелието и графът и Педро Давила се заклели. И веднага им отворили портата и те влезли. Незабавно довели месир Жан де Рас и всичките рицари и поставили за капитан Жан де Рас и през цялата нощ пазели добри стражи и дали заповед, какво да правят. И те яхнали конете и отишли във Фамагуста. И както яздели, пристигнал един служител на граф де Руха, Лука Карери и им казал: Господа, знайте, че когато излязохте от Фамагуста, месир Джеймс Заплана се намираще скрит въвн от Фамагуста; и докато пристигнете, той веднага съобщи на архиепископа и на Ричио да излязат въвн от Фамагуста да говорят с него и ако могат да изведат и граф де Руха заедно с тях. И те отишли веднага въвн от Фамагуста. И малко време след това излязъл и граф де Руха и Жан де Навес, който се намирал до портата на Фамагуста за охрана на града, не го пуснал да излезе, но го върнал отново назад и веднага затворили портите. И архиепископът, Заплана и Ричио избягали. Други новини не знаей да ви кажа. И каквото се случи, изпратиха ме да ви го съобщя.

И те, като чули, бързо отишли във Фамагуста и оставили в столицата сир Жан де Рас и Педро Картагена, за да наблюдават столицата от името на кралицата. И те се върнали в св. София, всички заедно, конници и пешаци. И той им казал вечерта всички заедно да се съберат на полето на Трахона²⁴⁴. И вечерта те яхнали конете и отишли в полето на Трахона. И определили Антони де Бус с 25 конника и месир Жан де Рас с останалите и дали заповед да обикалят през нощта всяко капитанство²⁴⁵ — стражата си.

В събота, на 1 януари 74 година от Христа, дошла новина от Фамагуста, че архиепископът, месир Джеймс и Ричио се качили в една чужда галера²⁴⁶ на крал Фердинанд и отпътували. И когато научили това във Фамагуста, веднага изкарали две венециански галери и ги изпратили след тях, за да ги заловят. И когато научили това в столицата, издали заповед, където намерят техните служители, да ги залавят и да ги карат при месир Жан де Рас.

И в същия ден пристигнал от Фамагуста с писмо племенникът на архиепископа, с което кралицата съобщавала никой да не наанас обиди на служителите на архиепископа, на Жан Алберик и на Ричио, докато нейно величество не заповяда. Месир Жан де Рас запитал дали венецианските кораби не са отишли след тях; и му казали — заповядаха им и пак ги оставиха.

²⁴⁴ Трахона — село близо да Левкозия. В Левкозия имало и кула на крепостната стена, която се казвала Трахона. Тя се намирала в северната част на града. Срв. у L. Makhaïr as. *Recital...* Ed. Dawkins, II, p. 181.

²⁴⁵ Т. е. всеки район, нещо като районно управление в града.

²⁴⁶ Заговорниците се качили в галерата с капитан Матео Корсо, която принадлежала на крал Фердинанд. Срв. у G. Hill. *A History*, III, p. 687.

На сутринта пристигнал Алфонсо,²⁴⁷ незаконният син на Карсеран Суарец, който бил със Заплана и който разказал за станалото: Господа, не мога да разкажа, освен това, което видях. Видях архиепископа и той излезе вън от град Фамагуста, и Ричио, за да разговарят със Заплана. И когато те излязоха, веднага затвориха портите и те веднага отидоха към морето. И Заплана слезе от коня и останалите поставиха юздите към ноздрите и пуснаха конете. И Заплана ми казва: Ще дойдеш ли с мене? Аз му казах: Не! И той ми казва: Извади ми ризницата и шлема ми! И той ги взе и ги хвърли в лодката и малко негово сребро,²⁴⁸ което държах. И се сбoguвах с него. И той ми казва: Иди в къщата ми и кажи на госпожата да не тъжи! И друго не зная да ви кажа.

В същия ден пристигнала новина, че Педро Давила отишъл във Фамагуста и намерил портите затворени. Известието дошло до кралицата, че Педро Давила пристигнал и графът на Триполи, и веднага графът де Руха яхнал коня и всички заедно, въоръжени, отворили и ги пуснали.

На 2 януари²⁴⁹ заловили секретаря на архиепископа, за да го разследват и да научат цялата работа. Той им показал много писма, които написали, и признал, че мнозина били с тях. И взели дрехите им и конете им, отнели им селата и ги обявили за предатели.

В същия ден пристигнало едно писмо от кралицата до месир Жан де Рас, за да изпрати веднага да запечата имененията на архиепископа, на Заплана и на Луис Алберик. И той така направил.

На 3 януари²⁵⁰ кондукторът на венецианците изпратил в Левкозия две писма — едното на Жан де Рас, а другото — на жителите на столицата, и им изпратил и 30 нови дуката, които блестят.

В същия ден месир Жан де Рас получил едно писмо от кралицата и тя му съобщавала: Заради вярната служба, която ми отслужи в кралството, скъпият наш граф де Руха, Морфо де Гриниер, назначаваме го за вицекарал и му даваме феода Маратаси, Александра²⁵¹, Летимбу²⁵² и Диорими²⁵³. И направихме и Педро Далила конетабъл на Кипър и му дадохме селата на Ричио—Йенагра и Стреммата²⁵⁴, и двете именения Палендрион²⁵⁵, и му дадохме къщите му във Фамагуста, и му дадохме и къщите на Заплана в Левкозия, които бяха някога на графа на Триполи и които са точно срещу кастела, и му дадохме и лозето Арменикон, което е в Св. Дометий.

И в същия ден пристигнало едно писмо от Фамагуста, че кралицата е простила на всеки човек това, което е извършил, и да не им се нанася никаква обида. И станало разгласяване, което разобличавало онези, които са избягали.

И в същия ден пристигнало едно писмо от госпожа кралицата и отишли в къщата на Заплана и каквито негови неща намерили хората от Фамагуста, ги взели, и в къщата на Луис Алберик, и си ги разделили.

И в същия ден Педро Картагена изпратил в къщата на Заплана и взел неговите соколи и на Алберик и направил оглед от страна на Педро Давила.

И в същия ден пристигнала новина в Левкозия, че дошла една галера във Фамагуста и съобщила, че армадата бързо пристига. И съобщила, че тя

²⁴⁷ По-подробно за това у G. Hill. A History, III, p. 687.

²⁴⁸ В същност те взели със себе си скъпоценности и пари общо около 60 хиляди дуката. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 687.

²⁴⁹ На 2 януари 1474 г.

²⁵⁰ На 3 януари 1474 г.

²⁵¹ Александра — неидентифицирано. За него срв. у M. Latrie. Histoire, III, p. 261.

²⁵² Летимбу (Λετίμβου) — в околията на Пафос, североизточно от Цада.

²⁵³ Диорими — неидентифицирано. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 700, п. 2.

²⁵⁴ Стреммата — селище в околия Орини, югозападно от Левкозия.

²⁵⁵ Палендрион — селище в планините на Лимасол.

попаднала на галерата на крал Фердинанд, на която били Заплана, архиепископът и Ричио и те казали, че тя отива към Неапол.

И в същия ден пристигнало едно писмо от конетабъла до висконта, щото къщите на Габриел Фарес и имуществото му, и имуществото на Бунастър и къщите му да ги вземе същият калугер. А жителите на столицата, чувайки това, били недоволни, говорейки — на нас не ни се вижда правилно да вземат имуществото на кипърци и да го дават на франките! И ги оставили запечатани, за да съобщят на кралицата.

На 19 януари²⁵⁶ кралицата направила капитан във Фамагуста Гонсалво Перец и уволнила графа на Триполи. И тя направила Филип де Норес рицар и му дала Агрину²⁵⁷, и направила Жан Аттар рицар и му подарила другата част от Апалестра²⁵⁸ и му прекратила даването на прихода, който плащал на адмирала. А шивача Мастрантони Карджиа²⁵⁹, другаря на Педро Давила, когато избягал от Кериния, кралят го почел, както почел и другите, и му подарил Епихо²⁶⁰ и го оженил за една вдовица аристократка, която била жена на сир Гийом Страмбали. Кралицата го направила рицар и му дала пазара за плодове в Левкозия и две имения, които Джакомо²⁶¹ имал в Китрия²⁶², които тя му отнела, защото бил предател.

И в същия ден кралицата дала на Стефан Кудуна да има в Порта²⁶³ хиляди (номизми) годишно и сто модия жито и сто мери вино.

На 21 януари²⁶⁴ уволнили кастелана²⁶⁵ на Фамагуста и поставили венецианеца Галимберто²⁶⁶.

И в същия ден направили Жуан Анаваро сенешал на Ерусалим и му дали селата на фра Комес.

На 22 януари²⁶⁷ изпратили сир Жуан д'Арагон и Бадин Салахи и те отишли в селата на Заплана и на Луис Алберик, за да ги приемат от името на кралицата и да направят оглед, ако има нещо. И те отишли в Колоси²⁶⁸ и в Кастелиа²⁶⁹ и намерили пълномощника фра Францис и други монаси и му показали заповедта на кралицата — да покажат, ако някакво имущество на Заплана се намира вътре в кастела Волохий²⁷⁰ и в селото, и ако не го покажат, ще бъдат сметнати за предатели. Пълномощникът, чувайки горната заповед, им казал, че нищо не се намира и че Заплана няма нищо свое в Колоси (Кастелин). Жуан д'Арагон, като чул това, казал на пълномощника и на другарите му, че е необходимо да се направи една литургия и да ни се закълнете, че тук не се намират дрехи или неща на Заплана. И чувайки клетвата, че са казали истината, да покаже всяко нещо, което Заплана е имал. И му отворил един сандък и намерили една пурпурна златоткана дреха и една златоткана небесносиня, и много велурени дрехи и много сребро, много ситна захар, които неща стрували 4 хиляди дуката.

²⁵⁶ На 19 януари 1474 г.

²⁵⁷ Агрину — неидентифицирано селище.

²⁵⁸ Апалестра — сега чифлик на около 4 км южно от Йенагра в Месаория.

²⁵⁹ Става дума за Гарсия Наварро. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 701.

²⁶⁰ Епихон (Ἐπίχων) — село югоизточно от гр. Китрия.

²⁶¹ Става дума за Джакомо (Джеймс) Малтезе. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 701.

²⁶² Китрия — епископски център, селище на около 30 км североизточно от Левкозия. Център на едноименна околия.

²⁶³ Порта — неидентифицирано селище.

²⁶⁴ На 21 януари 1474 г.

²⁶⁵ Кастелан на Фамагуста бил Феррандето ди Сан Лука.

²⁶⁶ Става дума за Никола Галимберто.

²⁶⁷ На 22 януари 1474 г.

²⁶⁸ Колоси — селище и важна крепост. Седалище на Великото командорство на орден на хоспиталиерите. Намира се между Епископи и Лимасол.

²⁶⁹ Кастелиа — неидентифицирано селище.

²⁷⁰ Волохий — неидентифицирано селище.

На 23 януари²⁷¹ кралицата написала едно писмо на сир Жан де Рас да назначи на своето място сир Гийом де Рас, а той да отиде във Фамагуста. И да даде една заповед до хората на архиепископа, на Заплана и на Ричио да отидат във Фамагуста без оръжие, под страх от обесване.

Написала и едно писмо на Куртеси, под страх от смъртно наказание, да отиде и той във Фамагуста, без оръжие. Той, от срам, потеглил в два часа, преди да се съмне, и взел и жена си със себе си, за да го съжали кралицата и да го прости. Писала и на сир Гийом да се яви и той във Фамагуста, без оръжие, и на Луис Алберик, и на Педро Давила, на Джакомо Малтези, и на братята Матей. И Джакомо Малтези, чувайки заповедта, казал: Отивам с риск за живота си, но ме заплашват да ме намерят и да ме убият! И сега ми заповядват да отида във Фамагуста, без оръжие, и ако ме срещнат по пътя, ще ме убият. Чувайки това, месир Жан де Рас му казал: Аз ще ти осигуря живота, да нямаш никакво зло засега, а ти иди съгласно заповедта на кралицата. И тримата веднага яхнали конете и отишли във Фамагуста. И ги срещнал Георги Бустрон в падината на Левкомиати. Той идвал от Фамагуста. Бустрон ги видял, както и онзи, който бил причина за гибелта на момчетата; които кралят посякъл. И заради нещастieto на другите той се отнесъл добре към него. И, бог, като справедлив, направил своя съд над всички, които били причина, и те загинали; и виждайки го без оръжие, Бустрон не се помръдвал никак.

На 24 януари²⁷² дошла една новина в Левкозия, че граф де Руха, регентът на кралството, дал един кон на един човек по име Тергиан. Този кон бил на Жан д'Августин и когато аристократите избягали, и той бил обявен за предател и го изпратили и него на заточение. Той бил продал споменатия кон на един жител на Фамагуста по име Барбероти за десет дуката. И тъй като графът го взел и го дал на Тергиан, този отишъл и го обвинил пред капитана Гонсалво Перец. Същият капитан отишъл в двореца на кралицата, намерил граф де Руха и започнал да говори на графа с голяма горделивост. Той му казал: Аз съм капитан на Фамагуста и имам власт да съдя всеки един! И твое господство си взел коня и си го дал там, където искаш! Графът, виждайки, че този му говорел много грубо, станал от креслото и застанал на крака, а Гонсалво посегнал към кинжала си. А сир Жан де Рас му ударил един ритник и той паднал. И графът бил много учуден. Жителите на Фамагуста, като чули, всички притичали в къщата на граф де Руха, за да избият франките. А графът, за да се размине работата, отишъл на галерата и говорил с проведитора как е протекла случката и се върнал. А Гонсалво се опитал да влезе в стаята на кралицата, за да ѝ говори, но не го пуснали. И след малко време проведиторът изпратил 25 склавони и те взели Гонсалво на галерата.

На 25 януари 74 година²⁷³ пристигнали две венециански галери, от флотата на Венеция, във Фамагуста и докарали Джанвилот²⁷⁴ в окови. Те го открили в галерата на крал Фердинанд, с която избягали аристократите. И той им казал, че мисълта на архиепископа, на Заплана и на Ричио да отидат при султана, но прегрешението им и вятърът ги изхвърлили в Родос и те слезли на сушата. И Джанвилот слязъл на сушата и те намерили начин и го заловили и го докарали във Фамагуста. И те казали, че венецианската флота се намира в Родос — 46 галери.

²⁷¹ На 23 януари 1474 г.

²⁷² На 24 януари 1474 г.

²⁷³ На 25 януари 1474 г.

²⁷⁴ Джанвилот — вероятно става дума за Тристан де Жиблет. Срв. у G. Hill. A History, III, p. 688.

И архиепископът написал писмо на кралицата, казвайки: Причината поради която избягах, не беше друга, освен да не се случи зло, и той уважава графинята. И в същия месец обесили Мастихи като предател, и Николо Специерин, защото признали, че убили месир Андреа Корнаро и месир Марко Бембо, и за мнозина други били намислили, и бог ги разкрил.

На 26 януари пристигнала заповед от кралицата до сир Гийом де Рас да изпрати Джовани Перивиоло във Фамагуста, добре охраняван.

И в същия ден пристигнали от Фамагуста хора от кастела, които били с Педро Давила, защото ги изгонили от Фамагуста, и те отишли при проводитора и при граф де Рука и им казали: Господа, не сме в безопасност, защото франките са във Фамагуста и не може да им се доверим, защото веднъж открихме, че са предатели. И ние казваме това на ваше господство, за да си отидат от Фамагуста, ако ли пък не, дай ни заповед ние да си отидем! И господарите, виждайки това, трябвало да ги изкарат от Фамагуста и те да отидат в Левкозия. И отивайки в Левкозия, не ги оставили да влязат в столицата, но ги изгонили и те отишли в Левкомиати. И стояли с голям страх и написали писмо и го изпратили във Фамагуста на кралицата и на регентите. И кралицата и регентите написали писмо и тях ги приели в Левкозия.

На 27 януари²⁷⁵ във Фамагуста направили месир Джорджо Контарини граф на Яфа и му дали прихода от Вавациния²⁷⁶ заедно с имотите ѝ, Дали²⁷⁷, Платанистаса²⁷⁸ и Калопсида²⁷⁹.

На 28 януари²⁸⁰ месир Пол Контарини отишъл за капитан в Кериния, а Николо Морабит напуснал.

И в същия ден кралицата изпратила едно писмо на адмирала Муцио де Костанцо да отиде във Фамагуста. И тя съобщила жителите на столицата да не му правят никакви неприятности и къщата му да бъде на голямо уважение, „защото го изисквам по мои собствени работи“.

И в същия ден проводиторият изпратил и заловил месир Камус във Фамагуста и го сложил в галерата заедно с останалите.

И в същия ден кралицата съобщила да изпратят Феррандето във Фамагуста. Той бил най-напред кастелан в кастела на Фамагуста, когато убили месир Андреа, за да узнаят истината — каква е била причината, че не е отворил на месир Андреа да влезе в кастела. И когато отишъл, кралицата заповядала да го разследват. И като го разпитвали, той казал така: Господа, вършите голяма неправда спрямо мене. Знайте, че през онази нощ, когато убиха месир Андреа, пристигна графът на Триполи, който беше капитан на Фамагуста, и ми заповяда три пъти под страх от смъртно наказание да не отварям кастела и да не пускам месир Андреа. Ако отворя, ще бъда предател. И аз, незнаейки работата, направих, както той ми заповяда. И го взели и го представили на проводитора и той го изпратил на галерата, докато го разпитат. И него го изпратили на заточение заедно с останалите.

На 31 януари²⁸¹ щяла на стане голяма разпра между Гарсиа Наварро и Ханас Хумос. Гарсиа бил в дружината на Педро Давила и бил шивач и

²⁷⁵ На 27 януари 1474 г.

²⁷⁶ Вавациния или Вавасина — село в планината Махера, на изток от върха Махера, по пътя от Пано Левкара за Пера.

²⁷⁷ Дали (Идалион) — селище в централната част на Кипър. На мястото на стария град Идалион сега се издига село, до което има развалини. Срв. у М. L a t r i e. Histoire, III, p. 368.

²⁷⁸ Платанистаса — близо до Перистерона. Срв. у G. H i l l. A History, III, p. 703.

²⁷⁹ Калопсида — селище на около 16 км западно от Фамагуста.

²⁸⁰ На 28 януари 1474 г.

²⁸¹ На 31 януари 1474 г.

след като дошъл в Кипър, кралят го почел, дал му и приходи. След смъртта на краля Педро Давила направил така, че кралицата го направила рицар и му дала и друга рента от 300 дуката, а него не го възнаградила и той не бил доволен. Той имал една работилница във от портата на сир Гийом Страмбали и понеже кралят го оженил за неговата вдовица, той взел и работилницата. И собственикът на работилницата нямал право да коли, а Гарсиа пожелал да го направи, без никакво право. И Ханас бил наемател и искал да бъде защитен от страна на кралицата този да не смее да прави нещо, което не било обичайно. И те се скарали и той извадил меч да удари Хумос и ако хората ги бяха оставили, щеше да стане голяма свада. И Ханас веднага отишъл при месир Жан де Рас, който бил на мястото на кралицата, и му казал работата. И той веднага яхнал коня и съобщил това на Николо Морабит и Морабит дошъл при Гийом де Рас. И те отишли при Пазарната порта, за да направят разследване. Виждайки, че работата щяла да стане дебела, намерили начин и ги помирили.

И в същия ден докарали игумена на „Кръста“ във Фамагуста по име фра Симон де Сент-Андре²⁸² и го сложили в кастела. И казали, че заловили едно писмо, което той изпратил на своя брат до папата и което пишело: . . . „Обични мой брате, известявам ти, че със силата на бога умря незаконният син, тиранинът, който държеше кралството с големи насилия, и остави кралството в големи скърби. И кралицата роди мъжка рожба. И крал Фердинанд се домогва до кралството, а, от друга страна, за него аспирира Шарлота. И то е в големи злини. И сега се намира в ръцете на венецианците. Отървахме се от лапите на кучето и попаднахме на свинята.“ И много други работи му писал. Открили и други писма в ръцете на архиепископа и той писал много и много и изпратили и ги донесли. И запечатали каквото имал „Кръстът“ и селото.

На 1 февруари²⁸³ извадили Гонсалво Перец от галерата.

На 2 февруари²⁸⁴ Стефан Хиот, който бил управител на Хризохоу, заловил Габриел Ферил и намерил у него 150 дуката (взели ги) и ги изпратили на кралицата, а също и гореспоменатия Габриел. И когато той отишъл, сложили го в галерата.

На 3 февруари²⁸⁵ пристигнал капитанът на флотата месир Пиетро Мочениго²⁸⁶ с 12 (19) галери и 4 галиаци и във всяка галера по десет коня.

И в същия ден туркопулите на Пафос докарали Перико де Вилафранка и Пиетро Термини и ги поставили оковани в галерата.

На 5 февруари 74 година²⁸⁷ докарали секретаря на архиепископа и го хвърлили в кастела на Фамагуста.

И в същия ден пристигнал Йоан Маврос²⁸⁸ с трима души в Левкозия без заповед на кралицата и казал на майсторите и на хората да отидат да поздравят капитана на флотата. И те отишли във Фамагуста, поздравили го и се завърнали.

На 6 февруари разгласили от страна на кралицата — никой да не носи оръжие, нито малък, нито голям.

²⁸² Става дума за Симон де Сент Андре, игумен на манастира „Св. Кръст“ (Ставроуни). Срв. у G. Hill. A History, III, p. 697.

²⁸³ На 1 февруари 1474 г.

²⁸⁴ На 2 февруари 1474 г.

²⁸⁵ На 3 февруари 1474 г.

²⁸⁶ Пиетро Мочениго — венециански адмирал. Срв. за него G. Hill. A History, III, p. 599—624, 652, 660, 662, 688, 692 sq.

²⁸⁷ На 5 февруари 1474 г.

²⁸⁸ Йоан Маврос, или Джовани Мавро—става дума за Жан Сарасен, или Негро. Срв. G. Hill. A History, III, p. 706, 710.

И в същия ден капитанът на флотата разгласил никой да не спи навън, а на галерите.

На 7 февруари²⁸⁹ пристигнал Марко Вениер²⁹⁰, братовчед на кралицата, който бил капитан в Крит, и когато научил за месир Андреа, пристигнал и докарал 70 души и 36 коня.

В същия ден заловили маестро Бартелеми—лекаря във Фамагуста и го хвърлили в кастела. Управителят на конюшните на граф де Руха взел мулето му и го изпратил в къщата на графа. Научавайки това от двореца, изпратили и го взели. И тогава го извадили от кастела и го сложили в галерата, разпитали го и го пунали.

На 8 февруари дошъл проведиторът и капитанът на флотата при господа кралицата, поздравили я и ѝ казали: Какво ще заповядаш да направим с предателите, които се намират в твоята страна и които ние имаме в нашите ръце — една част на галерите, а друга част — в кастела! Кралицата и регентите, като чули това, нейният братовчед Джорджо Контарини отговорил и им казал: Господа, нейно величество [ви] изслуша и когато дойде време тя ще съобщи на ваше господство. И те, чувайки това, поздравили и отишли на галерата с голяма дружина.

И в третия час от нощта кралицата изпратила и довели нейния секретар и съвета ѝ и написали това, което искали, и го дали на секретаря. Той го взел за капитана и за проведитора. И сутринта излязъл графът де Руха, месир Джорджо Контарини, Педро Давила, месир Жан де Рас и секретарят месир Томазо Фикард²⁹¹ и отишли в галерата и разговаряли с капитана и с проведитора. И върнали отговор на кралицата и след като се нахранили, отишли пак на галерата и говорили с капитана и с проведитора. И те повикали графа на галерата да изведат долуспоменатите и да ги сложат в кастела: месир Джовани Кортези²⁹², месир Енкамус, рицари, игумена на „Кръста“, Пиетро де Линиер, каноника Джовани Периола, майстор Бернардо (Джовани)—шивача на краля, Франджикето Лимбардо, Пиетро де Марино с окови, Перико де Вила, Франческо с окови и Феррандето. И вземайки ги в кастела, пристигнал капитанът, проведиторът, граф де Руха, Педро Давила и секретарят месир Томазо Фикард и ги разпитали. И разпитали първо каноника Периола, когото архиепископът обичал много, и той бил управител на селата на архиепископа и когото архиепископът бил изпратил като пратеник при крал Фердинанд. И те започнали да го разпитват от часа, когато кралят умрял, и му казали: Ти си разумен човек и уреди благоразумно своите работи и ни кажи всичко, каквото знаеш доброволно, иначе костите ти ще останат на стола за мъчения! А той им казал: Господа, нека секретарят да вземе хартия и аз, каквото зная, ще го кажа. Господа, съобщавам на ваше господство, че след като кралят умря, графът на Яфа Жан Перец веднага ми писа едно писмо и ми го изпрати в Левкозия, за да дойда във Фамагуста. И съгласно неговата заповед аз дойдох. Той ми написа писмо и аз отидох в Неапол. И много други неща признал и секретарят изписал един лист хартия. И сложили аристократите в кулата.

²⁸⁹ На 7 февруари 1474 г.

²⁹⁰ За Марк Вениер и неговата дейност в Кипър срв. G. Hill. A History, III, р. 604, 730.

²⁹¹ Томазо Фикард — секретар на крал Жак II — 1472 г., и на Катерина Корнаро — 1475 г. Срв. у M. Latrie. Nouvelles preuves, р. 604.

²⁹² Джовани Кортези — член на антивенецианската партия. За него и за Михаил Кортези срв. G. Hill. A History, III, р. 726.

На 5 февруари²⁹³ пристигнали от Левкозия, заедно с Йоан Маврос и със Стефан Кудуна, 150 души гърци и арменци и те отишли и поздравили капитана и му се препоръчали.

На 8 февруари²⁹⁴, като се съмнало, граф де Руха яхнал коня, графът на Яфа, конетабълът и Томазо Фикард и отишли при галерата и капитанът и проведиторът слезли и отишли в кастела, за да разпитат останалите.

И в същия ден пристигнали две галиаци и докарали сто военни коня.

На 9 февруари²⁹⁵ пристигнали Пиетро Термини и Перико де Вилафранка и те признали, че те са убили месир Андреа. И преди да го убият, той имал две рани. Пиетро Термини казал, че той го е убил и го е убил заради месир Ричио и месир Джеймс Заплана, защото им казали, че били предатели. И аз, като не знаех работата, виждайки капитанът на Фамагуста и месир Ричио, че говорят да се избият предателите, трябваше да направя това, което ми заповядаха. И това е така, както ви говоря. А Вилафранка им казал: Аз го намерих убит. Той носеше един пръстен и аз го дръпнах да го извадя от ръката му и не можах и отсякох пръста му. И много други неща им казал той. И ги изкарвали от кастела и ги хвърлили в затвора.

И в същия ден господарите изпратили и взели вътре в кастела синовете на Франческо де Пантес, Габриел и Хектор, и им казали: Какви писма ви е дал архиепископът и вие сте ги занесли в Кериния? А те отговорили: Господарю, друго не знаем, освен че ние бяхме заедно с майка ни и с графинята — нашата сестра, в нейната къща. И пристигна архиепископът и ме извика, мене — Хектор. Той ми даде писма с печати и ми каза — веднага да ги отнесеш в Кериния и ги дай в ръцете на капитана сир Луис Алберик, и това е за работите на кралицата. Съгласно неговата заповед аз ги взех и му ги предадох. И той ми даде отговор и аз го отнесох във Фамагуста на архиепископа. И друго не знам.

Признавайки, че това не е престъпление, освободили ги и те си отишли.

На 10 февруари²⁹⁶ в три часа от нощта обесили Перико де Вилафранка и Пиетро Термини.

На 12 февруари²⁹⁷ пристигнало писмо от кралицата до Морабит да отнеме веднага оръжията и конете на Карло Калерги и да му заповяда, на него и на брат му Джовани, веднага да отидат във Фамагуста, а имуществото им и конете им да им отнеме. И той им съобщил и те пристигнали при него. Той им показал писмото, а те (му) казали: Заповедта на нашата кралица е за нашите глави! За това, което съобщава нейно величество, заради конете, ние нямаме други, за да ги яздим. И ако ти заповядаш, да яхнем конете и да отидем, и там нека ги вземат. А Морабит им казва: Заклевате ли се във вярата си, че нямате други коне? И те се заклели, че нямат други. И той им казал: Вземете конете си. И той им дал писмото. Те излезли и отишли при своята сестра, жена на сир Филип Подокатаро, и като ги видели, настанал голям плач. Оттам отишли да се сбогуват и с майка си. А тя, като ги видяла, кой може да опише нейното нещастие? Тя изгубила мъжа си и селата си, и имуществото си, и на всичко отгоре да загуби и синовете си? И никога от пастрока си не видели никакво добро и заради него да получат зло! И те успокоили майка си и ѝ казали: Чакай, без да се тревожиш, и се надяваме в бога да не ни сполети зло, защото не сме извършили никакво зло. И правителството на Венеция е много разумно и се надяваме да получим справедливост. А тя,

²⁹³ На 5 февруари 1474 г.

²⁹⁴ На 8 февруари 1474 г.

²⁹⁵ На 9 февруари 1474 г.

²⁹⁶ На 10 февруари 1474 г.

²⁹⁷ На 12 февруари 1474 г.

бедната, плачела, и ги предоставила на Богородица и се молела за тях. И те отишли във Фамагуста. Отишли и други двама рицари заедно с тях. И кралицата съобщила на висконта да вземе оръжията и конете на Жан Гулем и да изпрати и него във Фамагуста. Той се намирал в Колоси и изпратили да го докарат.

И в същия ден пристигнала заповед от кралицата щото всеки човек с обществено положение, под страх от обесване, да не носи оръжие. И висконтът разгласил това. Жителите на столицата, като чули това, отишли при Жан де Рас, оплакали се и му казали: Ние смятаме, че няма заповед от госпожа кралицата, но това е негова заповед. И твое господство, който си неин наместник, искаме да му съобщиш да ни покаже нейната заповед! Сред тия думи се появил и висконтът и дошъл при месир Жан де Рас. Щом като видял висконта, сир Жан де Рас слязъл на площадката и съобщил причината на висконта. А висконтът им показал писмото на кралицата и сир Жан де Рас го прочел и им казал: Деца мои, това писмо е на господарката, на кралицата, и напразно така, че да изпълните нейната заповед и [заповедта] на господин висконт. И всички казали: Нейната заповед е върху нашите глави! Ние ще напишем писмо и ще съобщим на нейно величество и ще видим по каква причина да не носим нашите оръжия! И те написали писмо и съобщили това на кралицата. И висконтът писал от страна на хората, щом като преминала работата.

На 18 февруари²⁹⁸ пристигнала галерата, която взела месир Филип Подокатаро в Кериния, и било заповядано от републиката да не слиза на сушата освен във Фамагуста, и писмата, които носел, да ги даде в ръцете на капитана на флотата. И той отишъл във Фамагуста, намерил капитана, предал писмата и казал, че оставил венецианската флота в Мотони²⁹⁹. Капитанът на флотата, като научил това, че са убили месир Андреа и останалите, без да ги чете, той ги подпечатал и ги предал на капитана на галерите да ги вземе във Венеция. И когато ги получили, седнали на съвет и издали заповед галерата веднага да се върне обратно в Кипър. И научихме, че заповядали Филип Подокатаро в срок от три часа да не се намери във Венеция и ако го намерят, тялото му да бъде на заповедите на републиката, и след три дни да не се намери в никой град на републиката, и казали: Направихме му заповед да премине много леко, ако и да го ограничихме, но не можем да направим друго! И месир Филип (постъпил съгласно) тяхната заповед. В републиката, научавайки за убийството на месир Андреа и на месир Марко, обзело ги голямо недоволство, защото протягали ръка към кръвта на републиката.

И в същия ден в Пендаѝа пристигнали три венециански галери и на сушата слезли хората, които Марко Вениер докарал от Крит, а галерите и хората отишли във Фамагуста.

В същия ден хванали графа на Триполи и сир Жан Тафур и го взели в кастела. Защото притиснали Феррандето, който бил кастелан на Фамагуста, и той им казал: Господа, през нощта, когато убиха месир Андреа, пристигна графът на Триполи и месир Ричио в кастела и ми извикаха. Аз им отговорих — какво ще заповядате, ваше господство? А те ми казаха: Виж какво ти заповядваме от страна на кралицата под страх за живота си и от наказание за предателство. Да не отваряш кастела и да не пускаш никого освен ако кралицата дойде лично, и да не отваряш на никого, че ще те махнат като предател. И аз им казах: Ако дойде някой от регентите да не му ли отварям? И те казаха: Ако дойдем всички ние лично, няма да отваряш, без да видиш

²⁹⁸ На 18 февруари 1474 г.

²⁹⁹ Мотони (Μοθωνή, Μεθώνη) — град в Пелопонес.

кралицата лично. И след като ми заповядаха това, те си отидоха. След като мина полунощ, чувам, че камбаната бие тревога, и веднага се въоръжих, не знаейки каква е работата. След малко време пристигна месир Андреа и ми извика да му отворя кастела, за да влезе вътре. И понеже този, който ми нареди, графът на Триполи, беше капитан на Фамагуста, и Ричио, и знаех, че те бяха регенти на кралството, трябваше да направя, както ми заповядаха. И отговарям на месир Андреа и му казах: Господарю, имам заповед да не отварям на никого освен ако нашата господарка кралицата дойде лично, и затова не отварям на твое господство. И той ме караше много, но аз съгласно заповедта, която имах, не му отворих, за да не съм предател на нашата господарка. Аз го пуснах вътре в предното укрепление на кастела, защото за там няхах заповед. След малко време пристигна графът на Триполи и месир Ричио. Те ми извикаха и ме запитаха дали е дошъл някой да влезе в кастела. Аз им казах: Друг никой не е идвал освен месир Андреа Горнаро и месир Марко Бембо и имайки заповед от ваше господство и съгласно с вашата заповед, не им отворих. А те ми казаха: В каква посока отидоха? И аз им казах, че се намират в предното укрепление. И графът започна да вика и месир Андреа му отговори. И той му каза: Кръстник, ела, вика те кралицата. И месир Андреа му отговори: Остави ме тук, докато съмне и се прекрати метежът. Но ония не го оставиха и му обещаха сигурност и го изкараха от предното укрепление. И когато той излезе, графът удари коня си и замина, а остави месир Андреа заедно с Ричио. Заради това [Феррандето] им казал: Господа, дали аз бедният извърших престъпление? И заради това, което съобщил Феррандето, закарали графа на Триполи и го изпратили във Венеция.

На 18 февруари³⁰⁰ пристигнало едно писмо от кралицата до висконта никой да не смее да нанесе щета в къщата на графа на Триполи.

На 20 февруари³⁰¹ кралицата съобщила на висконта да разгласи всеки човек да носи оръжието си и ако се провини, да го накаже.

В същия ден кралицата съобщила на висконта веднага да изпрати черния кон на Жан Калерги във Фамагуста. Той изпратил в къщата му и не го намерил и му казали, че е у месир Филип де Норес. Висконтът отишъл и показал заповедта на месир Филип, а той му отговорил: Истина е, че конят е у мене, но аз го купих от месир Жан Калерги и имам свидетели. И висконтът му казал: Аз ще пиша писмо на госпожа кралицата.

И в същия ден пристигнало писмо от госпожа кралицата до висконта да изпрати в къщата на месир Филип Подокатаро и да вземе неговата войнишка бака и съдове и да ги изпрати във Фамагуста.

И в същия ден пристигнал Антонело Давила, който бил капитан на Пافос, и изпратили [за капитан] венецианеца Джовани Бетинал.

В същия ден пристигнала новината, че сложили в кулата на Фамагуста Жан Калерги, Габриел Фермин, майстор Бернардо — шивача, и Хариун Калерги, а игумена на „Кръста“ — в друга кула.

И в същия ден уволнили Стефан Хиот от Хризохоу и поставили Андреа Провинциал.

На 24 февруари³⁰² пристигнал Никола Морабит от Фамагуста в Левкозия и всички му оказали голяма почит и внимание.

В същия ден във Фамагуста пристигнали четири венециански галиаци и докарали с тях двеста италианци с конете им, а имало и критяни, всички добре въоръжени.

³⁰⁰ На 18 февруари 1474 г.

³⁰¹ На 20 февруари 1474 г.

³⁰² На 24 февруари 1474 г.

На 26 февруари 74 година от Христа Педро Давила и месир Жан Аттар дошли до големи пререкания в палата на Фамагуста и той казал на месир Жан Аттар: Знай, че говориш много приказки за мене и говориш, че не съм верен на госпожа кралицата, и аз намирам това за много странно. И не исках да държа това в тайна, но пожелах да ти го кажа пред всички господари, които са заедно с нас. И заради това моля те, ако съм казал нещо, отговори ми тук пред тях! И месир Жан Аттар му отговорил: Месир Педро Давила, за това, което говориш, и аз говоря много лошо за тебе, известявам те и онова, което казах, пак го говоря и ще ти го докажа с меч в ръка! И това, което казах, не го казах тайно, заявих го открито пред всички аристократи, които се намират в двореца на нашата господарка. А ти би ли си признал, че си го казал с твоята уста, господарю месир Педро Давила! Когато предателите избягаха, не каза ли на нашата господарка със своята уста, че те имали в своята група 300 души? И нашата господарка търси и не откри освен 60. А останалите къде се намират? И ти говореше, че са каталани! Сега виждаме, че искаш всеки един да го сложиш по-напред! Както и да било! И говориш — всички са верни! Заради това казах, че ми се струва, че други франки не са освен които имаш ти. И казах това и ще го говоря по всяко време, когато пожелаеш!

И много други думи си казали и графът де Руха влязъл между тях, но те останали сърдити.

На 27 февруари³⁰³ кралицата направила месир Джорджно Контарини рицар и станало голямо празненство във Фамагуста.

На 28 февруари почина жената на Гонсалво Перец, която беше дъщеря на Луис де Норес. А гореспоменатият Гонсалво беше капитан на Фамагуста. И я погребяха в Св. Никола.

На 5 март заминали от Кипър четири галиаци и взели много критяни с тях и италианци с конете им, които ги докарали и се надявали, че ще имат нужда от тях, и ги върнали.

И когато аристократите избягали, момчетата от столицата направили големи грабежи в къщите им; и взели имуществото им и всеки един взел, каквото могъл. А останалото имущество предали в ръцете на месир Гийом де Рас, тъй като той бил на мястото на кралицата, докато нареди нейно величество. След малко дни кралицата написала писмо на месир Гийом де Рас, щото нещата, които има в своите ръце, да ги вземат всички заедно според документа, който има сир Жак Гурри, парче по парче, и да ги предаде в ръцете на сир Жак Гурри. Той да ги продаде и да ги даде на хората в Левкозия да си ги разделят, защото им ги е подарила. И според нейната заповед взели ги и ги дали в ръцете на Антони Калата, докато ги продадат. И Жак Пифани, който бил конетабъл от групата, отишъл с 15 души свои другари и казал на Калата — дай ми дрехите, които имаш в твоите ръце, и ние ще ги продадем и ще ги разделим съгласно заповедта на кралицата! И той им ги дал. Когато ги взели, те сами си ги разделили. Стефан Кудуна и останалите майстори, научавайки това, всички се ядосали и отишли и се оплакали на висконт и му изложили работата. И щял да стане голям скандал. И висконтът му казал: Майстор Стефана, кого обвиняваш? А той му отговорил: Господарю, [обвинявам] Джовани Хала и Георги, сина на поп Маноли, защото те са, които правят разприте. И висконтът изпратил и ги докарали пред него. Той заповядал да ги хвърлят в затвора и им казал: Вие сте, които правите в столицата много разпри, и щяло да се случи голямо зло! Съгласно неговата заповед те отишли в затвора и прекарвали до сутринта. И ги простили и ги

³⁰³ На 27 февруари 1474 г.

пуснали, а те се задължили да върнат нещата, които са взели, обратно на висконта и да ги разделят всички заедно. И майстор Пиер Савоя, като видял, че не донесли нещата, отишъл във Фамагуста и казал това на кралицата. И той донесъл заповед до висконта, ако се намери някаква вещ на предателите, да я продаде и да ги раздели на всички другари (заедно).

На 5 март извели Джовани Калерги,³⁰⁴ за да го разследват. И докарвайки го пред господарите, той им казал: Какво желаете да научите от мене? А те му казали: Кажи ни как минаха работите на Заплана. И той им отговорил: Какво зная да ви кажа? И разпитвайки ги, намерили, че са невинни и ги освободили.

На 6 март³⁰⁵ махнали Галимберто, който бил кастелан на Фамагуста, и поставили венецианец.

В същия ден изпратили десет души италианци в Кериния и извели кипърци.

На 7 март³⁰⁶ Джовани Патцик пристигнал в Левкозия и донесъл писмо от кралицата — каквото се намери от нещата на Бунастре, къщите му и ако нещо има, да ги дадат на Патцик. Тя му дала писмо да разгласи в Левкозия, ако някой е взел нещата на Заплана от неговата къща, както и от другите предатели, да ги върнат в ръцете на висконта и той да я извести. И (му) съобщила, вземайки ги, да ги изпрати във Фамагуста.

На 10 март³⁰⁷ по време на разгласяването се случи Бадин Салаха и Гарсиа Наварро и те стигнали до големи пререкания. След като кралицата била изпратила Бадин Салаха да снабди с хранителни припаси Кериния и останалите места, тя му дала заповед, от когото вземе кон, да го плати. И той отишъл в селото на Гарсиа Наварро и взел хора и му превозили хляб, а той не им платил превоза. И заради това дошли до караница и той му казал: Кралицата те изпрати да доставиш хляб и да заплатиш на хората, а ти задържаеш труда им! А Салаха му казал: Не говориш добре, нито можеш да го докажеш, но говориш лъжи, за шията си! И влезли помежду им и те се помирили.

И в същия ден Джовани Патцик се скарал с конетабъла на Ерусалим Соасон де Норес, вътре в палата, заради къщите, които искал да вземе от Бунастре. И той искал да ги запази за Жак Михтафа (Мифтаха), казвайки, че къщите, които иска Жан Патцик, не са на Бунастре, а са на Жак Михтафа (Мифтаха). И Патцик, чувайки, че Соасон де Норес ги лазел, дошли до голям спор и той му казал: Месир Соасон, нашата господарка кралицата, ако иска да живее добре, трябва да очисти всички предатели от къщата си, иначе никога не ще живее спокойно!

На 12 март 74 година пристигнал един венециански кораб и донесъл много новини от Венеция. Пристигнал и проведитор и казал: Отзад идва капитанът и пристига и епископът на Лемесо и месир Жан Мистахиел. Той казал, че отнели от месир Филип Подокатаро неговото село Доро, и казал, че в Крит паднала мълния и изгорила къщата на месир Марко Вениер и други три постройки.

На 13 март³⁰⁸ той изкара кипърците, които живеели в двореца, и поставил италианци. Сменили кипърците, които охранявали портата и поставили критяни. Сменили и капитана на арсенала, сир Жан Французина, и поставили Николо Бенедети.³⁰⁹

³⁰⁴ На 5 март 1474 г.

³⁰⁵ На 6 март 1474 г.

³⁰⁶ На 7 март 1474 г.

³⁰⁷ На 10 март 1474 г.

³⁰⁸ На 13 март 1474 г.

³⁰⁹ За събитията срв. G. Hill. A History, III, p. 705.

На 15 март³¹⁰ кралицата съобщила на висконта колкото франки са написани в писмото в срок от три дни да се яват във Фамагуста.

В същия ден кралицата съобщила на висконта да предаде Пиер на Джакомо Малтези, когото Антони Таркас заловил без нейна заповед, на неговия брат Джакомо, защото кралицата им простила да останат в Кипър.

На 17 март³¹¹ пристигнало писмо от кралицата до висконта веднага да направи оглед с хартия и писалка в къщата на Жуан Теркес и на оръжията му, и на конете му и да ги предаде в ръцете на неговата жена, а конете и оръжията да изпрати във Фамагуста.

На 18 март³¹² сложили същия Жуан Теркес в кастела, защото кралицата го изпратила по нейни собствени дела, а той говорил много лошо за нея, и му отнела, ако има нещо от кралския приход.

На 19 март³¹³, съгласно заповедта, която издала за франките, те излезли да си отидат от Фамагуста и настанала голяма скръб в Левкозия, защото повечето били женени и с деца. След като им заповядали да си отидат, те отишли по-напред в палата и всички протестирали от страна на бога и на папата, и от страна на кралицата, да не ги отделят от жените им, нито от децата им, казвайки: Бог ни е съединил и не ни разделя, а вашата република искате да ни разделите? Оставете ни в къщите ни и ние не искаме нищо от нашата господарка и ще живеем с нашите ръце, и ако сме виновни, направете ни на четири парчета. И колкото да викали, сложили ги и те заминали.

На 24 март³¹⁴ кралицата отнела командорството на Кипър от сир Никола Заплана, който бил командор на Кипър, заради предателството, което извършил месир Джеймс Заплана. И го уволнили като предател и по тази причина му отнела командорството и го взела господарката, кралицата.³¹⁵ И кралицата изпратила писмо до великия магистър да определи командор.³¹⁶

В същия ден изкарали от кастела месир Камус и му заповядали да отиде в къщата си и да не мърда, докато не му заповяда госпожа кралицата.

На 1 април³¹⁷ извадили долуспоменатите от кастела — игумена на „Кръста“, Джовани Перивола, секретаря на архиепископа, Габриел Фернел, и майстор Бернардо, шивача на краля, и ги сложили в галерата.

В същия ден извадили Куртеси от затвора и го изпратили в палата във Фамагуста, и отишла неговата жена и го видяла.

И в същия ден кралицата простила на Жуан Теркес и му дали неговото имущество.

На 4 април³¹⁸ било открито среброто, което откраднали от Карме — четири църковни съда, една кристална табличка и един църковен съд. Тях ги откраднал Епифаний, синът на поп Стефан Фланга, който бил дякон, и го сложили на стълбата на Св. София.

На 21 април³¹⁹ кралицата изпратила писмо на висконта щото 25 франки, които съобщила, да отидат във Фамагуста под страх от смъртно наказание. Те отишли и тя веднага ги изпратила на заточение.

³¹⁰ На 15 март 1474 г.

³¹¹ На 17 март 1474 г.

³¹² На 18 март 1474 г.

³¹³ На 19 март 1474 г.

³¹⁴ На 24 март 1474 г.

³¹⁵ За това срв. G. Hill. A History, III, p. 644.

³¹⁶ За велик командор бил определен Марко Криспо, вуйчо на кралица Катерина Корнаро. Срв. G. Hill. A History, III, p. 698.

³¹⁷ На 1 април 1474 г.

³¹⁸ На 4 април 1474 г.

³¹⁹ На 21 април 1474 г.

В същия ден пристигнала една заповед от кралицата Хариун Калерги и Джовани Калерги в срок от 6 дни да се явят във Фамагуста и да бъдат подготвени да заминат вън от Кипър.

И в същия ден пристигнал Карло Гонеме и казал на господин висконта: Дойде Ханас Хумос и ми каза да съобщя на твое господство да не се осмеляваш да яздиш, защото говорят, че жителите на столицата ще те убият. Висконтът, като чул това, яхнал коня и отишъл на Главната улица, намерил Стефан Кудуна и у казва: Майстор Стефано, сега дойдох и ми събшиха, че хората от столицата искат да ме убият, и дойдох да узная коя е причината! Стефан, чувайки това, му казва: Сега чувам това от твое господство! И висконтът отива и намира Хумос и казва: Кир Ханас, искам да ми кажеш коя е причината, и ти ми събщи, че хората от столицата искат да ме убият? Господарю, нима аз съм говорил такова нещо? Аз моля твое господство да ми кажеш кой е този, който е съобщил на твое господство, за да ти докажа! И висконтът вика Гонеме и му казва: Не дойде ли ти в къщата ми и не ми ли каза тези думи? А Карло отговорил и му казал: Господарю, както ми е казано, така ти го събших. И дошли до големи препирни. И хората знаели и разбрали, че работите са ги нагласили някои, които искат да причинят неприятности на висконта. И едната, и другата страна разбрали това и по-късно помолила висконта да им прости и му казали: Господарю, искаме прошка и ние те имаме за господар като такъв, който е личен представител на нашата господарка, и ние сме задължени да ти оказваме всяка почит, като че ли е нашата господарка. А той им казал: Деца мои, аз ви смятам за скъпи и верни на нашата господарка и ще ви обичам винаги, само искам да сте разумни, да постъпвате, както трябва, както правят благородните хора. И той придружил хората и бил любезен с тях.

На 28³²⁰ пристигнал от Фамагуста в Левкозия месир Пиетро Бембо и месир Луке Корнаро. Научавайки това, аристократите, които били в Левкозия и цялата столица, след като тези били роднини на кралицата, всеки един отишъл и ги придружил, за да им окажат всяка почит заради обичта на кралицата, и виждайки ги, били обхванати от голяма радост и задоволство.

На 30 април³²¹ издала заповед и дошли пред месир Пиетро всички конетабли, арбалетниери и арменци и той им казал: Издайте една заповед всичките ви другари да направят утре военен преглед вътре в двореца и всички въоръжени. И на сутринта, според обичая, отишли и завършили месеца и вечерта направили военния преглед.

И в същия ден дошъл до пререkanie Филип де Норес с Джовани Мавро и той казал на Филип де Норес: Искам да ми кажеш коя била причината и кралицата влязла в кралството! Месир Филип му казал: Джовани, моля те, тия неща да не ги разбъркваш всеки час! И дошли до голяма разпра. Джовани се защитава и казва: Господа, известявам ви, че между нас се намират много повече предатели и те трябва да се очистят! Месир Гийом де Рас, чувайки това, му казва! Аз ли съм предател? А той му отговаря: Не, господарю! Месир Жан де Рас отговаря и му казва: Предател е! Месир Морфо де Гриниер, графът на Руха, предател? Отговаря му: Не! Джовани им казва: Ония, които са, ще бъдат открити. Рицарите, чувайки това, му говорят: Кажи ги да ги научим и ние! А той им казал: Ще ги научите, когато му дойде времето. И много други думи изрекъл.

И вътре в двореца се намирал един португалец по име Джанико, който бил рицар с добро телосложение, и той казал на Джовани: Не трябва да го

³²⁰ На 28 април 1474 г.

³²¹ На 30 април 1474 г.

вориш, че още много предатели се намират на служба на нашата господарка кралицата, защото аз лично ще ти докажа със сабя в ръка, че съм добър и верен на моята господарка, както си и ти! И влезли помежду им и те прекратили.

И в същия ден Пиетро Бембо пожелал да отиде да се поклони в „Големия кръст“. И когато яхнал коня, дошли и му съобщили, че Бенедикт Картагена яхнал коня да отиде във Фамагуста казвайки, че твое господство е наредил да го убият! Когато месир Пиетро Бембо чул това, се учудил, говорейки: Вчера ядохме заедно и той нищо не ми каза, само ми каза, отивам във Фамагуста. Сега как е станала тази работа? И той веднага съобщил на висконта, на адмирала и на месир Гийом де Рас и им обяснил работата. И те веднага изпратили след него да го върнат четирима души — Никола Аламан, Феррандо Давила, Никола Патцик и майстор Джовани Алгузир. Те му казали да се върне, че „месир Пиетро Бембо желае да разговаря с тебе“. А той им казал: Идете да му кажете, че не го правя заради него, а отивам там, където се намира моята господарка, с добри свидетелски показания. И ако месир Пиетро иска, кажи му да дойде там и аз ще го приема; и той ще (ми) говори и аз ще му говоря. Но аз не се връщам! И те се върнали и му съобщили това, което им казал той. Месир Андреа, като чул това, разтоварил дрехите и написал писмо на кралицата и го изпратил с Марин Бонавентура.

Като минали два часа, пристигнала друга новина до Пиетро Бембо, че всички франки били готови да направят голям смут. Месир Андреа, като чул, изкарал Джовани Мавро с писма да отиде при кралицата и му дал и други 6 души да го придружат. В същата нощ много хора отишли в двореца да съпровождат месир Пиетро Бембо.

На 6 май³²² дошла една новина от Сивури, че убили Джовани Мавро и групата му. Чувайки новината в столицата, всички се раздвижили, въоръжили се и отишли до портата на столицата, ако дойдат франките, да ги съсекат. След това отишли в двореца и започнали да викат: Господа, които сте на мястото на кралицата, искаме да получим правосъдие над франките, които избили нашата дружина по пътя, изпратена от вас с писмо до госпожа кралицата. И ние искаме да убием франките, които се намират в столицата! Месир Пиетро Бембо, като чул това, слязъл долу в двореца. И там бил висконтът и сир Гийом де Рас, месир Ган де Рас и мнозина други аристократи в тяхната дружина. И месир Пиетро Бембо им казва работата и говори на жителите на столицата: Деца мои, не искайте при моето идване да стане такова зло заради любовта на бога! Аз не съм дошъл в столицата освен да ви видя и да получа радост заедно с вас, чувайки за добрия прием и за добрата служба, която изпълнявате на нашата господарка. И заради писмата, които изпратих, се случила разпратата, за моя участ. Имайте малко търпение и ще направим всяка работа така, че да подхожда на честта на всички ви заедно. И други добри думи им казал той, но никаква полза нямало да ги слушат. Жан де Рас, чувайки това, им казва: Деца мои, кажете ми какво желаете? Опазни служба, която изслужихте, искате да я загубите? И те му отговарят: Искаме да убием всички франки, които са в столицата, защото са предатели и избиха нашите, които отиваха при кралицата. Чувайки ги, месир Жан де Рас им говори: Деца мои, вземете под внимание, че нашата кралица е жива и ако научи това, че са извършили някакво предателство, ще ги накаже. И каквото и да им говорил, не помогнало да замълчат. И виждайки, че няма да млъкнат, казват им: Кажете какво искате? И те им отговарят: Искаме всичките франки и техните оръжия, и конете им, и имуществото им. Месир Пиетро Бембо и

³²² На 6 май 1474 г.

останалите господари, виждайки това, им говорят: Сега да съобщим на нашата господарка всяка работа, как е минала, и тя ще постъпи, както реши. И хората им казват: Искаме ние да отидем да ги вземем и да дойде и висконтът с нас и месир Жан де Рас. И [споменатите] аристократи щат нещат отишли с тях, смятайки да вземат нещата по списък и да ги отнесат в двореца. И те не направили това нито чрез висконта, нито чрез сир Жан де Рас, но се разпръснали по къщите на франките и взели и конете, и оръжията им, като месир Пиетро Бембо не знаел нищо. И веднага месир Пиетро Бембо и висконтът написали писмо на кралицата и на капитана на флотата как е минала работата.

На 9 май³²³ пристигнало едно писмо от кралицата, че е поставила спора на разглеждане, за да узнае коя е причината за разпратата и който е бил причината, да бъде наказан. И съобщила на конетаблите да отидат във Фамагуста и да разгледат доказателствата.

На 14 май³²⁴ пристигнали две галери от флотата и донесли писмо на капитана веднага да се вдигне и да отиде при флотата.

В същия ден пристигнал Балиан де Норес от Фамагуста и донесъл една заповед, заповед от кралицата, всички франки, които са пехотинци, да отидат във Фамагуста.

На 16 май³²⁵ открили франките, които нападнали Джовани по пътя и други 15 пехотинци и ги заточили.

На 17 май³²⁶ Джакомо Малтези се скарал с Педро Давила, защото когато месир Джеймс излязъл от Фамагуста, излязъл и Джакомо заедно с него. И те задигнали каквото имал Джакомо и го дали на Гарсия Наварро, но след като кралицата простила на Джакомо, тя писала да си вземе нещата от Гарсия Наварро. И си наговорили много неща и Давила казва на Джакомо: Ти, изменнико, трябваше да си мъртъв от много време! А Джакомо му казва: Ти си добър предател и ако желаеш, ще ти го докажа пред нашата господарка и пред аристократите с меч в ръката, и ако не ти докажа това да ми отсекаш главата. Да знаеш, че когато архиепископът направил клетва, и месир Джеймс, и графът на Триполи, и месир Ричио, и ти заедно с тях, сте се заклели в тялото Христово да бъдете една воля! Аз ще ти докажа, че когато убих месир Андреа и останалите, ти си определил онези, на всеки един по десет души, и конете им и оръжията им, от хората, които имаш, да обикалят след тях, и много други неща, които ще ти докажа във всеки час, когато пожелаеш.

За това, което говориш, че съм излязъл от Фамагуста с месир Джеймс и с групата му и заради това съм предател, ще ти докажа, че когато излязох, не излязох за друго освен за това, че се страхувах много да не ме убият. По повод на това, което се случи и по тази причина, за да бъде добре придружаван, излязох заедно с месир Джеймс от Фамагуста и когато пожелаеш, ще ти докажа това! И влезли помежду им, докато се изясни работата. И Педро Тавремес и той казал много груби думи на Педро Давила.

На 17 май³²⁷ капитанът на флотата заминал от Фамагуста и оставил десет галери и два въоръжени кораба за охрана на острова.

На 19 май³²⁸ станала свада, защото франките и жителите на Фамагуста се скарали много с италианците и взели оръжие и се наранили помежду си. И затворили в тъмница и франките и кипърците. И разгласили никой да не носи оръжие. След малко време проведиторът изпратил и освободил фран-

³²³ На 9 май 1474 г.

³²⁴ На 14 май 1474 г.

³²⁵ На 16 май 1474 г.

³²⁶ На 17 май 1474 г.

³²⁷ На 17 май 1474 г.

³²⁸ На 19 май 1474 г.

ките, а оставили кипърците в тъмницата. И научавайки това, капитанът Гонсалво, който бил капитан на франките, че оставя кипърците в затвора, срещнал Джовани Мавро. Джовани, чувайки това, взел пет-шест души и отишъл при проведитора да го моли да освободи кипърците, и капитанът го бил изпратил, и ако не желае да ги освободи, да каже това на кралицата. Заедно с Джовани отишли и много кипърци. Виждайки ги, графът на Руха и Педро Давила казали на проведитора: Джовани Мавро заедно с групата си е събрал войска и вярваме, че идва да те убие! Проведиторът, като чул това, заловил Джовани и го поставил окован в галерата.

И между това Фамагуста се разбунтувала и хората се въоръжили. И един склавонец тича въоръжен с меч и влиза вътре в стаята на кралицата. Виждайки го, аристократите се развикали и месир Джорджио Контарини, графът на Яфа, му казва: Какво търсиш тука? А той му отговаря: Търся щастието си. И графът отива да го хване и този посяга към кинжала, за да удари графа. И там се намирал Ханас Хумос и Жак Пифани и те заловили склавонца, хвърлили го на земята, взели му оръжието, и меча и кинжала, и го хвърлили в затвора, окован с желязо. И кралицата прекарала голям страх. Мълвата се разпространила и всички се въоръжили, хората на корабите и жителите на Фамагуста и щяла да стане голяма разпра. И много молили да освободят Джовани, но проведиторът не пожелал да го освободи и казал: Искам да го накажа, защото той разбунтува хората и станаха много размирици.

На 26 май 1474 година пристигнали кораби от Венеция и капитан, и много тайни писма, и докарали и 200 души за охрана на острова. И когато той слязъл на сушата, изпратил и заловил Педро Давила. И му показал едно писмо, което донесъл от Съвета на десетте, веднага да отиде във Венеция, както му заповядват, и майката на крал Жак и незаконните деца на краля, и графът на Руха и мнозина други рицари, и ги изгонили от Кипър.

И след като преминали всички тези размирици, кралицата пристигнала в столицата. Тя стояла във Фамагуста три години, след като пристигнала от Венеция, и в столицата — 13 години, така че от Кипър си заминала след 16 години.

И в 1475 година се случила една разпра и тя станала в Св. София. След като рицарите разговаряли помежду си, разговарял и Куеттос с Тристан де Жиблет и те се скарали, и Куеттос ударил на Тристан една плесница. И като минало време, рицарите влезли помежду им и те се помирили. И Тристан се заклел на Куеттос в тялото Христово, че мира, който е направил, го е направил честно и справедливо завинаги. И след малко време Куеттос отишъл във Венеция и след малко отишъл и Тристан. И Тристан винаги имал мъка в сърцето си заради срама, който той му нанесъл.

Куеттос отишъл в бръснарница и се бръснел и Тристан отишъл и го намерил. И както се бръснел, той взел меча и отрязал главата на Куеттос, веднага се качил на лодката и отишъл при крал Фердинанд. И републиката веднага разгласила той да бъде изгнан от всички земи на републиката и който го залови да получи хиляда дуката, а на него да му отсекаат главата. А той намислил тази работа, която искал да извърши, и преди да замине от Кипър, прехвърлил имотите си и дал на жена си каквото имал. И го обявили за предател, защото се заклел над тялото Христово, и Куеттос повярвал.

И той, виждайки, че няма да бъде повече в Кипър, започнал преговори да омъжи кралицата със сина³²⁹ на крал Фердинанд. Облечен като калугер от Св. Франциск³³⁰, той пристигнал с един кораб на крал Фердинанд, отишъл

³²⁹ Споменатият Алонзо или Алфонсо.

³³⁰ Т. е. от ордена на францисканците.

в Сирия; намерил Ричио, който бил кипърски рицар и бил в изгнание, докарал го и пристигнали в Кипър; и той бил в изгнание. Корабът останал сред морето, а Тристан тайно слязъл на сушата и пристигнал и отишъл в двореца на кралицата. Той имал връзка с кралицата, защото неговата сестра Вера била придворна дама на кралицата. И той стоял една седмица в двореца и уредил онова, което искал, с кралицата и тогава отишъл да се качи на кораба. А корабът, с който пристигнал, стоял около Колнокремон.³³¹ И венецианските кораби го открили, отишли към него, видели, че бил чужд кораб, и веднага го заловили. Те открили на него Ричио и ги притиснали и казали, че Тристан е пристигнал в столицата и го чакали да отиде на кораба. И той им казал знака, който ще направи Тристан, когато отиде да се качи на кораба. И те, завземайки кораба, оковали Ричио и поставили свои хора на кораба. Знакът на Тристан бил да стреля към морето, за да отиде лодката да го вземе на кораба. И когато той влязъл в лодката, взели го на кораба. Когато разбрал, че не бил сред другарите си, веднага хвърлил в морето писмата, които посел. Те го оковали и него. И Тристан държал един диамантен пръстен, и той го счупил, погълнал камъка и умрял. А те взели Ричио и не се чуло какво е станало.³³²

И републиката изпратила майка и на кралицата и тя пристигнала в Кипър, за да я накара да отиде във Венеция, 1486 година от Христа. И по многото начини, по които могла да направи това, тя ѝ казала, че сеньорията на Венеция я моли да отиде и да прекара известно време и пак да се върне. И тя ѝ обещала да отиде. А майка ѝ, отивайки си, ѝ казала: Отивам и изпращам твоя брат да дойде да те придружи до Венеция. И нейният брат, месир Джорджо, пристигнал в Кипър през 1487 година. И на 1 февруари³³³ кралицата отишла да се поклони в Пснтия. Тя отишла на кон и я придружили всички рицари на коне, а четирима рицари пеша до нейния кон, и проведиторът заедно с нея.

И на 15 февруари 1487 година тя потеглила от Левкозия, за да отиде във Фамагуста и да замине отвъд. И тя отишла на кон, и всички рицари, които я придружавали, били на коне, а шест рицари до юздата на коня ѝ. И тя носела черна копринена дреха. След като излязла от Левкозия, сълзите от очите ѝ не престанали. И при нейното тръгване настанал голям плач.^{*}

И на 1 март 1488 година от Христа тя влязла в галерата и отишла във Венеция.³³⁴

V. СВЕДЕНИЯ ЗА КИПЪРСКАТА ИСТОРИЯ ОТ 1489 ДО 1501 г.

На 9 юни 1489 година от Христа пристигнали от Карпаси шест пиратски турски кораба и една бригантна. И слезли на сушата в Хелони³³⁵ и заловили мъже, жени и деца и опустошили и селата и убили 37 души без гореспоменатите, които заловили. И са намерили шест галери на острова и веднага ги

* „Всички с коне, и рицарите пред нея, а пешаците зад нея. И връщайки се от Пснтия, поискали да я вземат във Фамагуста, за да замине отвъд. И тя носела една черна копринена дреха. И когато я извели, били всички войници, триста души, и пак след нея всички рицари пеша и всички конници. И отивайки във Фамагуста, направили турнири. И на 1 март 1488 година от Христа тя се качила в галерата и отишла във Венеция.“

³³¹ Колиокремон — неотъждествена местност или селище.

³³² От други източници се знае, че Ричио ди Марино бил осъден на смърт във Венеция и след около три години тайно обесен. Срв. G. Hill. A History, III, p. 741.

³³³ На 1 февруари 1487 г.

³³⁴ Катерина Корнаро е абдикирала през 1489 г. С това Кипърското кралство окончателно преминава под властта на Венецианската република. За събитията срв. по-подробно G. Hill. A History, III, p. 748 sq.

³³⁵ Хелони — селище в североизточната част на Кипър, южно от Ризокарпаси.

вѣоръжили заради горните пиратски кораби. И направили капитан и месир Джакомо Морабит и месир Пиер Гурри. И те излезли, търсейки пиратските кораби, и обикаляли около острова осем месеца, но не могли да открият никого, и разоръжили галерите.

На 14 юни 1501 година от Христа починал графът на Руха Морфо де Гриниер и му направили голямо погребение и изкарали десет оседлани коня и четиридесет — с черни покривала и бил погребан върху своя баща Жак де Гриниер в Св. София; той умрял на 64 години.

VI. СПИСЪК НА ВЛАДЕТЕЛИТЕ НА КИПЪР ОТ ДИНАСТИЯТА ЛУЗИНЯН

Ги де Лузинян (1192—1194)
Амори или Амалрих (1194—1205)
Хуго I (1205—1218)
Хенри I (1218—1253)
Хуго II (1253—1267)
Хуго III (1267—1284)
Жан I (1284—1285)
Хенри II (1285—1324)
Хуго IV (1324—1359)
Пиер I (1359—1369)
Пиер II (1369—1382)
Жак I (1382—1398)
Янус (1398—1432)
Жан II (1432—1458)
Шарлота (1458—1460)
Жак II (1460—1473)
Жак III (1473—1474)
Катерина Корнаро (1473—1489)

LA CHRONIQUE DE CHYPRE PAR GEORGE BUSTRONE

Pelâr Tiutchev

(R é s u m é)

La chronique de George Bustrone (Διήγησις κρόνικας Κύπρου ἀρχεύοντα ἀπο τὴν ἐχρονίαν αὐτοῦ Χριστοῦ) est une des sources les plus importantes sur l'histoire médiévale de Chypre à la deuxième moitié du XVe s. Elle représente une suite de la chronique de Léontios Machéra et enclore le temps de 1456 à 1501.

George Bustrone est un franc grécisé de Chypre, issu de la vieille famille française Bustrone. Il a été un ami et compagnon fidèle du roi de Chypre Jaeque le II (1460—1473).

La chronique contient des données sur la fin du règne de Jean le II Lusignan, sur l'accession et le règne très court de Charlotte Lusignan (1458—1460), sur le règne de Jacque le II et de Katherine Kornaro (1473—1489). On y trouve aussi quelques renseignements sur l'histoire de Chypre jusqu'à 1501. Dans sa chronique George Bulstrone décrit les luttes dynastiques et les luttes parmi

les groupes différants de l'aristocratie, qui se sont déchaînées, inspirées à un certain degré par les tentatives des forces étrangères (Le Royaume napolitain la République de Venise, le Sultanat de Caire). Après un jeu politique compliqué les Vénitiens ont obligé Katherine Kornaro d'abdiquer (1489) et ainsi ont pris l'Ile de Chypre.

Contemporain et participant aux événements différants du même temps, George Bustrone a été très bien informé. Sa chronique est saturée d'un matériel très riche des faits. Elle est une source de base sur l'histoire du Royaume de Chypre au temps des derniers Lusignans. Elle reflète la lutte parmi les aristocrates, lutte inspirée par le pouvoir et les biens matériels, la démoralisation qu'on sent parmi la classe féodale qui domine dans le Royaume à la deuxième moitié du XVe s.

N'étant une personne aussi remarquable et originale que son prédécesseur, George Bustrone a laissé une oeuvre, écrite avec une impartialité plus grande que celle de Léontios Machéra. Il écrit sans prétention de style sur un ton calme. Les descriptions des relations des gens sont naturelles et vivantes. Malgré quelques défauts de style et de langage par lesquels son exposé ressemble à la chronique de Léontios Machéra, il raconte d'une manière plus compréhensible, plus unie.

George Bustrone a écrit sa chronique dans un dialecte populaire de Chypre qui diffère par sa simplicité. Dans sa chronique on trouve beaucoup de mots provenant du français et d'italien, qui de toute évidence se sont infiltrés largement dans la langue grecque de Chypre du même temps, et peut-être l'origine française de l'auteur a donné aussi un certain répercussion.

Cette traduction a été faite d'après l'édition de Κ. Σάθας. Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, τόμ. II, ἐν Βενετίᾳ 1873, σ. 411—543. Pour une plus grande netteté le traducteur a divisé le texte, en mettant des titres à chaque partie. Le traducteur a tâché d'atteindre une version littérale et scientifique, en traitant le texte dans une forme de langage légère et pourtant le contenu n'a rien perdu pour le lecteur.

Les notes d'explication contiennent les renseignements les plus nécessaires et courts sur des événements, des personnes et des noms sans prétention d'explicité.

A la fin de la traduction on a ajouté une liste chronologique des souverains de la dynastie Lusignan (1192—1489).

Par la publication présente (quoique seulement dans une traduction bulgare et sans le texte grec) la population bulgare scientifique et culturelle va faire connaissance d'une des sources les plus importantes de l'histoire médiévale de Chypre du XVe s.

РАБОТНИЧЕСКАТА ПАРТИЯ В УСЛОВИЯТА
НА МОНАРХО-ФАШИСТКАТА ВЛАСТ
(1934—1939)

ГЕОРГИ НАУМОВ

THE WORKERS' PARTY IN BULGARIA UNDER THE
CONDITIONS OF THE MONARCHIST-FASCIST POWER
(1934—1939)

GEORGI NAUMOV

Рецензент

доц. Костадин Петров

Редактор

проф. Илчо Димитров

ПРЕДГОВОР

Развитието на Работническата партия (РП) в България от създаването ѝ през 1927 г. до края на народноблоковото управление показва една трайна тенденция на непрекъснато организационно разрастване и политическо укрепване. Тази тенденция доведе до превръщането на РП в една действително масова легална партия на работническата класа и останалите трудови (предимно селски) слоеве, която успешно изпълняваше ролята на последователен защитник на техните интереси и реализатор на класовата политика на намиращата се в нелегалност Комунистическа партия. Към края на 1933 и началото на 1934 г. РП наброяваше около 35 хиляди редовни членове, разполагаше със значителен брой легални печатни издания и голям политически актив.

Извършеният на 19 май 1934 г. преврат доведе до прекратяване легалното съществуване на РП, а заедно с това и до чувствително ограничаване възможностите за по-нататъшно масовизиране и нормално развитие на тази партия. Последвалото погрешно решение на левосектантския ЦК на БКП за „саморазпускане“ на РП и вливане на част от нейните кадри в Комунистическата партия внесе допълнителни затруднения, отне ценно време и усилия за възстановяването и укрепването ѝ при новосъздадените политически условия.

Времето след преврата до 1939 г. за РП беше последният, заключителен период от съществуването ѝ като самостоятелна партия. Нейното развитие и дейност вече като нелегална партия носеха отпечатъка на времето, определяха се в значителна степен от новите политически задачи на българското комунистическо и работническо движение. Наред с практическите мерки за най-тясно синхронизиране дейността на РП и БКП и търсене на пътя за тяхното реорганизиране в единна партия РП беше организацията, която пряко кореспондираше с другите демократични политически сили, от нейно име се правеха стъпките за практическото реализиране на новия политически курс на българското комунистическо движение. На фона на общополитическите и специфичните задачи, които тя решаваше през този период, силно впечатление прави еволюцията на партийните становища за съдбата на двете пролетарски партии, съпроводена от сериозни дискусии и довела до своеобразни практически решения.

В досегашните публикации върху историята на БКП и РП от този период е отделяно място на различни страни на тяхната политическа и друга дейност.¹ Но превес са имали винаги въпросите, отнасящи се до борбата им

¹ Ст. Колев. Борбата на БКП за народен фронт (1935—1939). С., 1959; Тр. Ангелова. Сливането на БКП и БРП — период на поврат по организационните въпроси (1934—1940). — Изв. ИИБКП, т. 8, 1961; Н. Косашки. Възстановяването на РП и нейната роля за изграждане на народен фронт (1935—1939). — Трудове на Академията „Г. С. Раковски“, 1963, кн. 5; Б. Богданов, Б. Митев. Реорганизацията на комунистическото движение в България (1934—1939). — Ново време, 1957, кн. 11; Б. Богданов.

за изграждане на народен антифашистки фронт. Недостатъчно внимание е обръщано на специфичните проблеми на развитието и ролята на самата РП, взети в тяхната съвкупност и неразривна връзка. Ето защо оправдано би било всяко усилие за цялостното разкриване процеса на развитие и ролята на тази партия на фона на общополитическата ситуация в страната и новия политически курс на международното и българското комунистическо движение. Настоящата публикация, която е част от едно обобщаващо изследване върху цялата история на РП, е опит за такъв подход към нейните проблеми през последния период от самостоятелното ѝ съществуване.

1. „САМОРАЗПУСКАНЕТО“ НА РАБОТНИЧЕСКАТА ПАРТИЯ И МЕРКИТЕ ЗА НЕЙНОТО ВАЗСТАНОВЯВАНЕ

На 19 май 1934 г. в България бе извършен държавен преврат. Установената в резултат на това нова власт постави всички политически партии извън законите на страната, като забрани тяхната легална дейност.¹ След седемгодишно легално съществуване и РП бе поставена в положението, в което се намираше Комунистическата партия в продължение на повече от десет години. Новите политически условия промениха характера на взаимоотношенията между двете партии и наложиха навлизането на тези взаимоотношения в нова фаза на развитие.

Още в деня на преврата по време на проведените в различни части на столицата протестни митинги партийните оратори окачествиха този преврат като военнофашистки и монархически.² Подобна оценка бе дадена и в нелегалните листовки, които ЦК на БКП разпространи на 20 май 1934 г.,³ както и в резолюцията на ЦК на БКП от същия месец под заглавие „Майският военно-фашистки преврат и БКП“.⁴

Наред с тази правилна оценка обаче ЦК на БКП направи и редица неверни констатации, които не позволиха на партийното ръководство да изработи правилна политическа линия в новосъздадената обстановка. Това може да се види ясно както в посочената по-горе резолюция, така и в протокола на проведеното от ЦК на БКП заседание след преврата.⁵ „Централният комитет счита — се казваше в този протокол, — че станалите събития напълно потвърдиха правилността на партийната линия, начертана от IV разширен пленум на ЦК и Мартенското разширено заседание, и че в резултат на тая правилна политическа линия банкрутира „народният“ блок, бързо се развива революционният подем в страната, непосредствено се приближаваме до революционна криза.“⁶ А в резолюцията на ЦК, приета след преврата, се заявяваше, че установяването на военно-фашистка диктатура, като разбива „всички демократически илюзии в масите“ и като улеснява освобождаването им от влиянието на Земеделския съюз и социалдемократите, „гигантски ускорява темпа на развитието на България към пролетарска революция.“⁷

От тези свои констатации и оценки левосектантското ръководство изведе и главната задача на партията — с всички сили да разгърне масовите

данов. Възстановяването на РП и първата ѝ нелегална конференция през 1937 г. — В: Геронично минало. С., 1965; Г. Радев. Единният пролетарски фронт (1934—1939). С., 1967 и др.

¹ Това стана с Наредбата-закон от 14 юни 1934 г.

² АМВР, об. д. 90, л. 1; ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 442а, л. 138.

³ Пак там.

⁴ ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 393, л. 8; ф. 1, оп. 3, а. е. 460.

⁵ АМВР, об. д. 6779, л. 16. Протокол на ЦК на БКП, № 32, май 1934.

⁶ Пак там.

⁷ ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 393, л. 8.

революционни действия и да ги доведе до събаряне на системата на военно-фашистка диктатура „под главния лозунг за победа на съветската власт“. В духа на следваната и дотогава линия отново бяха издигнати призови „за пълно разложение на БЗНС и социалдемократите“⁸. Тези задачи бяха нереални и практически неосъществими при тогавашните политически условия. Развитието на събитията показва, че беше необходимо да се изостави сектантската фразеология и да се търсят по-рационални, по-гъвкави пътища за политическо действие.

Наред с всичко това трябва да отбележим, че партийното ръководство намери още тогава известни сили да прецени самокритично някои свои действия и позиции в навечерието на преврата, както и да даде някои по-съществено правилни указания. ЦК на БКП отбеляза, че въпросът за възможността от създаване на „надпартийна власт“ в страната е стоял пред него и е намерил място в някои партийни документи. Но тази възможност е била подценена. Това се обясняваше с голямото „подценяване дълбочината на разногласията в лагера на буржоазията“. Признато беше също така, че възможността от военен преврат не се е допускала от ЦК. Поради това, въпреки че до него са стигнали сигнали за подготвянето му, не им е било обърнато внимание. Затова и не е било направено необходимото за мобилизиране силите на партията за борба против извършването на такъв преврат.⁹

Както се вижда от някои по-късни анализи и оценки (от септември и октомври 1934 г.) на партийното ръководство, известните прояви на съпротива се преценяваха правилно като частични, а не като мощни повсеместни действия против новата власт. В статията „Пред отговорни исторически задачи“ от 15 септември 1934 г. се заявяваше, че „превратът биде проведен, без да срещне каквато и да било сериозна масова съпротива, организирана и оглавявана от нашата партия“. Поведението на партийното ръководство бе окачествено като израз на „опортюнистическа пасивност“, която „не може да се обясни с изненадата“, а по-скоро с „подценяването на маневрената способност на фашизма в България“ и „неправилното насочване главния удар на партията“.¹⁰

Като застава на неправилни позиции по отношение на извършения в страната преврат и не намери най-правилната линия на поведение, левосектантското ръководство на БКП допусна и друга политическа грешка. То взе решение за разпускане на РП и вливане на нейните основни кадри в редовете на Комунистическата партия. Какви бяха мотивите за тази погрешна стъпка и как се възприе тя от партийните кадри, от Задграничното бюро (ЗБ) на ЦК на БКП и Коминтерна?

Протоколът на ЦК на БКП¹¹, в който са отразени разискванията по този въпрос, дава необходимата представа за мотивите на тогавашното ръководство на Комунистическата партия. По време на заседанието на ЦК на 8. IX. 1934 г. бяха изказани съображения, че правителството е обявило РП за нелегална комунистическа организация, не ѝ дава възможност за никакво легално проявление и преследва нейните кадри така, както и членовете на БКП, че членовете на РП вече не могат да се задържат в нейните редове, а преминават или към Комунистическата партия, или към легалните и полу-легални организации. „Фактите са такива — констатира докладчикът на заседанието, — че в редица места РП се е почти реорганизирала и фактически

⁸ ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 393, л. 11, 13.

⁹ АМВР, об. д. 6779, л. 16.

¹⁰ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 442а.

¹¹ Пак там, оп. 1, а. е. 393, л. 1—2. Протокол от заседание (на ЦК на БКП) относно: РП, стачното движение. . . 8. IX. 1934.

не съществува. Половината от нейните кадри са в затворите, останалите са под такова силно наблюдение от полицията, че са лишени от каквато и да било дейност.

Имайки пред вид тия обстоятелства, ние трябва да реорганизираме РП по такъв начин, щото всички организирани и неорганизиращи, вървящи с нея маси, да бъдат обхванати от нас.¹²

Застъпено бе схващането, че „всичко годно и здраво трябва да се при-влича в редовете на КП“, а останалите — да преминат в съществуващите масови организации.

В разискванията по този въпрос имаше известни различия, но те се отнасяха предимно до това, в каква форма да се осъществи обхващането на кадрите на РП от Комунистическата и от масовите организации. По същество на това заседание бе решено разпускането на РП като самостоятелна партия.

Във формулираните в края на заседанието решения имаше пункт, който гласеше: „да се свика съвещание на актива от РП и се постави този въпрос, след което да се пратят да провеждат решението“¹³. Това говореше недвусмислено за решената вече съдба на РП по време на въпросното заседание на ЦК на БКП. Решението не бе съгласувано с ръководството на РП. Предвиждаше се само активът на партията да бъде свикан и уведомен за него, след което да бъде изпратен да го провежда.

Тази процедура беше проява на пренебрежителното отношение на левите сектанти към РП, към нейното ръководство. Тя имаше съдбоносни последици, защото в един труден за революционното движение и партията момент доведе до необмисленото ликвидирание на най-масовата политическа опора на революционното и антифашисткото движение в България.

Ето защо допълнително поставената кратка ръкописна забележка върху оригиналния текст на протокола от заседанието на ЦК на БКП — „Това не е реорганизация на РП, а ликвидация“ — беше много точно определение за същността на взетото решение.¹⁴

Изпълнителният комитет на Коминтерна и ЗБ на БКП реагираха остро на това решение. В писмото си от 10 ноември 1934 г. до ЦК на БКП Изпълнителният комитет на Коминтерна посочи, че това действие е „груба политическа грешка“, че в условията на „жестока военно-фашистка диктатура в България, която отнема всички завоевания и права на работническата класа, решението на ЦК за ликвидирание на Работническата партия, обективно се явява в помощ на фашизма да достигне своята цел — да разгроми БКП и да я откъсне от масите“¹⁵.

В писмото си до Политбюро на ЦК на БКП от 7 декември 1934 г. ЗБ също осъди решението като погрешно и настоя „да бъде предотвратено неговото приложение“¹⁶. С неодобрение и протести това решение бе посрещнато и от партийните кадри по места.

ЦК на БКП бе принуден да се съобрази с всичко това. Той изслуша доклад от Софийската организация на РП и коригира отчасти първоначално решение. Направената корекция обаче не засегна същността на решението. Тя се сведе предимно до това — да продължат да съществуват

¹² Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 459; ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. с. 420, л. 18.

¹³ Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 459.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Писмо на Изпълнителния комитет на Комунистическия интернационал до ЦК на БКП относно разпускането на РП, 10. XI. 1934 г. — Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 461—462.

¹⁶ Из писмото на ЗБ до ПБ на ЦК на БКП против ликвидирането на Работническата партия. — Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 466.

групите на РП там, където няма партийни организации, докато се създадат ядки на Комунистическата партия.¹⁷

Допуснатата от левосектантското ръководство на БКП грешка естествено не беше случайна. Още преди извършването на преврата, както и по време на самия преврат, то подцени опасността от фашизма, оценявайки станалите събития само като резултат на разложението на фашизма. Тази позиция му попречи да мобилизира своевременно трудещите се както преди, така и по време на самия преврат. От друга страна, сектантското неразбиране и подценяване на ролята и задачите на РП като масова политическа организация с много по-големи връзки сред трудещите се от Комунистическата партия не позволи на левите сектанти да оценят правилно възможностите ѝ за организиране на антифашистката борба в новите условия.¹⁸

При това положение направената от левите сектанти стъпка по отношение на РП беше логична и беше продължение на принципно неправилния подход и неразбиране мястото и ролята на тази организация.

Действителното положение след преврата беше такова, че въпреки забраната върху легалното ѝ съществуване РП не беше нито разгромена, нито пък бяха изчерпани възможностите ѝ да използва широките връзки, които имаше с масите. Изпълнителният комитет на Комунистическия интернационал (ИККИ) основателно отбеляза в своето писмо до ЦК на БКП, че е невярна неговата констатация за това, че на правителството се е удало да нанесе решаващ удар на РП. „Самите вие съобщавате — писа ИККИ, — че след преврата и до последно време редица организации на РП не само че не са разгромени, но дори числено са се разраснали, разширявайки кръга на своята дейност.“¹⁹

Дали щеше да успее военно-фашисткото правителство да постигне своята цел — разгромяването на Комунистическата и Работническата партия, както и всички масови организации на работническата класа — това беше въпрос, който можеше да бъде решен само в хода на борбата. При наличието на такова силно влияние на Комунистическата и Работническата партия, на толкова масови организации, на толкова голямо недоволство на масите от фашизма и готовност от тяхна страна за единна борба против него „да ликвидираш Работническата партия това значи предварително да капитулираш пред военно-фашистката диктатура в борбата за съществуване на масовите организации на работническата класа“²⁰.

Тази оценка на ИККИ беше съвършено правилна и недвусмислено показваше дълбоката погрешност, капитулантската същност на взетото от левите сектанти решение за разпускане на РП.

Новосъздадените след преврата политически условия изискваха пълна мобилизация на силите на работническата класа и всички останали трудещи се слоеве, изграждането на мощен единен антифашистки фронт. Тази задача не можеше да бъде изпълнена успешно без използването на все още съществуващите легални възможности, без полагането на усилия за извоюване на нови такива и съчетаването им с нелегалната работа на партията. В това отношение важна роля можеше да изиграе именно РП. Ето защо най-правилната позиция беше да се води борба не само за запазването на РП и широките ѝ връзки, но и за извоюване на правото за нейното легално съществуване и дейност.

¹⁷ Т р. А н г е л о в а. Сливането на Българската комунистическа партия и Българската работническа партия — период на поврат по организационните въпроси (1934—1940). — Изв. ИИБКП, т. 8, 1961, с. 99.

¹⁸ Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 463.

¹⁹ Пак там, с. 462.

²⁰ Пак там.

Независимо от мерките на новото правителство за забрана на политическите партии и неправилното решение за „саморазпускане“ на РП тя продължаваше да дава доказателства, че съществува и се бори. И в това отношение са твърде показателни редица официални призивни материали и документи, които излязоха от нейно име след преврата. Разпространени бяха редица позиви, с които РП апелираше за борба срещу установената военно-фашистка диктатура. А заедно с това се обявяваше открито, че „Работническата партия продължава да живее и да се бори“, че тя „е на своя борчески и класов пост“.²¹

На 26 май 1934 г. Окръжният комитет на РП в София излезе с Отворено писмо за организиране на единна борба срещу новото правителство.²² В него Софийският окръжен комитет на РП се опита да даде оценка на извършената промяна, да охарактеризира намеренията на новата власт и да определи главните задачи на борбата при новосъздадените условия.

Като един от първите документи на РП в условията след преврата това писмо представлява интерес, а като призив за решителна борба против силите, които извършиха военно-фашисткия преврат, то има определено място и значение в историята на антифашистката борба през този период.

Извършеният преврат бе квалифициран като „военно-фашистки“, а новото правителство — като „орган на откритата буржоазна фашистка диктатура“.²³

„При това положение — се казваше в Откритото писмо, — когато върху работническата класа, трудещите се селяни и всички хора на труда се стоварва юмрукът на военно-фашистката диктатура, наш класов дълг е да се вдигнем на единна масова борба, за да препречим пътя на новото настъпление на фашистката диктатура. Обръщайки се към вас, ние ви предлагаме да си подадем попуканата ръка, за да изградим единен борчески фронт, в който да се разбие пристъпът на буржоазната диктатура.“²⁴

Дейците на РП приеха с удовлетворение установяването на дипломатически отношения със Съветския съюз. По този повод от името на партията също излезе позив през юни 1934 г.²⁵

През август 1934 г. от името на РП бяха разпространени позиви по повод арестуването на много работници и работнички. Чрез тях се отправяше призив за борба както в защита на арестуваните, така и в защита на РП.²⁶ В един от тези позиви се заявяваше: „Трудещи се! Военно-фашистката диктатура чрез масови арести и разни декрети иска да разтури класовите работнически организации и преди всичко Работническата партия. Вие обаче не трябва да допускате това. Веднага вдигайте се на упорита борба за защита на вашите класови легални позиции! Защитете вашата Работническа партия. . . ! Дигайте трибуни, провеждайте стачки, излизайте на демонстрации в нейна защита! Да се борим за нашата славна Работническа и останалите класови организации! Долу фашистката диктатура! Да се освободят незабавно арестуваните! Народен съд за убийците и превратаджите!“²⁷

От друга страна, имаше факти, които показваха, че трудещите се в страната не бяха пасивни зрители на събитията в страната след преврата

²¹ ЦПА, ф. 32, оп. 1, а. е. 173, л. 1, 2.

²² РП в България (документи и материали). С., 1966, с. 409.

²³ Пак там.

²⁴ Пак там, с. 409—410.

²⁵ Позив на Работническата партия във връзка с установяването на дипломатически отношения между СССР в България, юни 1934 г. — В: РП в България. . . , с. 411.

²⁶ ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 340, л. 1—2. Позиви на Работническата партия към работниците и трудещите се, авг. 1934 г.

²⁷ Пак там. л. 1.

Активност в борбата против антирабoтническите и антидемократическите мерки на новата власт проявяваше софийският пролетариат в различни райони на столицата. Така например на 22 август 1934 г. софийските работници проведоха улични демонстрации. Те издигнаха искания против арестите на работници и за наказване на виновниците. Издигнати бяха лозунги против установената военно-фашистка власт, против терора и се отправяха призови към всички работници да провеждат конференции по предприятия, да организират стачки, да издигат трибуни, да участвуват в демонстрации и пр.²⁸

В същото време Централното ръководство на РП практически не функционираше, а печатният ѝ орган в „Работническо дело“ беше спрял. Обявявайки РП въвн от законите, новата власт арестува голяма част от нейните членове и ръководни дейци. По този начин партията се оказа временно в невъзможност да развива нормална дейност. В това отношение, разбира се, решаваща роля изигра и настъпилата дезорганизация в резултат на решението за разпускане на РП, както и под влияние на някои паникьорски и ликвидаторски настроения, подхранени от строгите мерки на новата власт.²⁹

Поради тези обстоятелства в периода между преврата и проведения в началото на 1935 г. Пети пленум на ЦК на БКП не беше регистрирана особена политическа дейност от страна на самата партия и нейните дейци. Не бяха все още направени и необходимите реални стъпки за намиране на изход от ненормалното положение, в което бяха поставени кадрите на РП след взетото решение за нейното разпускане.

При новосъздадените политически условия пред българското комунистическо и работническо движение, както и пред всички демократични антифашистки сили стояха важни и неотложни задачи. Главната задача беше да се предприемат енергични мерки за обединяване на народните сили в единен антифашистки фронт.

За успешното решаване на тази задача трябваше да бъдат преодолені преди всичко две препятствия, които пречеха на нашата партия да предприема смели и последователни действия в борбата против установената военно-фашистка диктатура — да бъде превъзмогнат левосектантският курс в БКП и вредните последици от него и да бъде отново възстановена РП, макар и вече като нелегална.

Без възстановяването на РП, без привличането на нейните многобройни до преврата кадри и привърженици, без използването на нейния безспорен авторитет и влияние сред широките трудови слоеве за Българската комунистическа партия с немногочислени си състав и дълбоко законспириран апарат щеше да бъде практически твърде трудно да постигне обединяването на народните сили. Новите условия изискваха и нов подход към другите демократически и политически партии и организации, по-широки връзки и инициативи за сближение с тях на основата на обща антифашистка платформа. Всичко това, както и обстоятелството, че Работническата партия за разлика от Комунистическата бе по-малко преследвана, налагаше бързи и ефикасни мерки за нейното възстановяване и използване в предстоящата борба.

²⁸ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 439, л. 30; „Партнен организатор“, районен орган на Работническата партия, 25 авг. 1934.

²⁹ Позив на ЦК на РП за борба срещу фашистката диктатура. — В: РП в България. . . , с. 414.

Въпросът за отношението към РП в новите условия, за взаимоотношенията между нея и БКП, както и за перспективите и формите на една целесъобразна реорганизация на двете партии, беше предмет на много обсъждания и дискусии. Безспорно беше едно, че въпросът да съществува или не РП като самостоятелна политическа партия се оказа не толкова прост, за да бъде решаван с един замах, както постъпи левосектантският ЦК на БКП след преврата. Скоро надделя схващането, че прибързано допуснатата грешка трябва да се поправи.

Условия за възстановяването на РП и за активна дейност в името на сплотяването на демократическите антифашистки сили в България се създадоха едва след Петия пленум на ЦК на БКП, когато бяха предприети порешителни мерки за преодоляване на левосектантската линия в ръководството на българското комунистическо движение.

Усилията, които още в периода до свикването на Петия пленум на ЦК на БКП се полагаха вътре в партията и в средата на партийната емиграция за преодоляване на тази линия, дадоха положителни резултати и, общо взето, създадоха необходимите предпоставки и вътрешна нагласа за окончателното ѝ преодоляване в периода между Петия и Шестия пленум на ЦК на БКП (I 1935 — II—III, 1936). В това отношение важна роля изигра примерът, който Георги Димитров даде със своето поведение на Лайпцигския процес, неговите поучителни речи по случай десетата и единадесетата годишнина от смъртта на Д. Благовев,³⁰ писмото му по случай дванадесетгодишнината от Септемврийското въстание.³¹

От друга страна, къртовските усилия на многобройните стари и изпитани партийни кадри, обхванати от редовете на РП, и другите масови работнически организации да действуват по логиката на борбата и реализма, а не по повелята на левосектантските догми и предписания, колкото и ограничени мащаби да имаха, съдействуваха също за оцеляването и утвърждаването на изпитаните марксистко-ленински методи на борба.

За българското комунистическо и работническо движение особено важна роля изиграха и редицата конкретни стъпки, които Коминтернът направи в полза на борбата срещу сектантските увлечения в нашата партия още в периода, преди да се осъществи необходимият поврат в самата негова политика по отношение на борбата с фашизма. Антисектантските тенденции в международното комунистическо движение, които се очертаха твърде ясно още през 1934 г., примерът на народните антифашистки фронтове, изграждани от комунистическите партии във Франция и Испания, бяха нагледно доказателство за безплодието на левосектантската политика и значението на антифашистката народофронтowska политика в условията на настъплението на фашизма в Европа.

В ръководните среди на Коминтерна през 1934 г. все по-ясно изкристализираха новите тенденции в неговата стратегия и тактика на международната арена, надделяваше линията на новия курс за обединяване на всички демократически сили в борбата против надигащата се главна опасност — фашизма. Конкретно за Българската комунистическа партия значение имаше критиката, която Политсекретариатът на ИККИ отново отпрати към левосектантското ръководство на партията през август 1934 г. В проведеното на 14 август 1934 г. заседание той не само аргументирано разкритикува българ-

³⁰ Г. Димитров. Съч. Т. 9. С., 1953, с. 455—459; Т. 10. С., 1954, с. 6—10.

³¹ Пак там. Т. 10, с. 194—196.

ските леви сектанти, но даде и съответни препоръки за извършване на поврат в дейността на партията. Този поврат трябваше да стане на основата на приетата от Политсекретариата резолюция „БКП във връзка със събитията на 19 май 1934 г.“, в която се критикуваше левосектантският курс и се осъждаха допуснатите грешки както преди преврата, така и след него.³²

Тъй като левосектантското ръководство по същество се отнесе формално към тази резолюция и не осъзна новото, което имаше значение за партийната политика след преврата, наложително стана вече да се премине от критика към бързи организационни мерки.

Тези първи по-решителни стъпки бяха направени по време на Петия пленум на ЦК на БКП и след него. Пленумът бе свикан през януари 1935 г. в София. Той включи в дневния си ред изработената от Политсекретариата на ИККИ резолюция „БКП във връзка със събитията на 19 май 1934 г.“,³³ като прие нейните оценки, както и основните задачи на партията, очертани в нея.

Наистина тогавашният ЦК прие тази резолюция до известна степен механически, без да вникне достатъчно дълбоко в нейния смисъл. Както отбелязва Станке Димитров в доклада си пред VI пленум, резолюцията, която посочваше неправилния курс на тогавашното ръководство и даваше указания за новия курс, „се възприе от него не като смяна на курса, а като смяна на формулировките“³⁴. Но все пак фактът на нейното приемане имаше значение за организационните и политическите стъпки, които партията направи впоследствие.

Пленумът освен с посочената резолюция се занима и с редица други въпроси, свързани с преустройството на методите и формите на работа, тактиката на единния революционен народен фронт, организационния въпрос и др.³⁵ И макар че не доведе до пълен и цялостен прелом в решаването на основните въпроси на деня, той по същество очерта перспективата за преодоляването на левосектантските грешки и утвърждаването на новия политически курс в нашата партия. Достатъчно е да отбележим, че в неговите резолюции бяха набелязани организационни мерки против носителите на лявото сектантство. Като най-важна политическа задача се поставяше изграждането на широко единифронтно единство за борба с фашизма. По същество се възприе едно ново отношение към Земеделския съюз, Социалдемократическата партия (СДП), като се подчертаваше техния нефашистки характер и пр.³⁶

Това, както и направената от пленума критика на левосектантската линия в прилагането на тактиката на единния фронт, създаде, общо взето, благоприятни предпоставки за възприемането и утвърждаването на тактиката на широкия народен фронт в борбата срещу фашизма.

В състава на новоизбрания ЦК на БКП бяха включени изпитани в борбата дейци на РП и НРПС, което имаше важно значение за успешното практическо решаване на новите задачи, които се поставяха пред партията. Такива бяха Аврам Стоянов, Съби Димитров, Начо Иванов и др.

Обновяването на ръководните органи на БКП обаче не беше пълно. В Политбюро мнозинството отново остана на страната на левите сектанти,³⁷

³² История на БКП. С., 1969, с. 402; Ст. Колев. Цит. съч., с. 19.

³³ БКП в резолюции и решения. Т. III. С., 1954, с. 316—326.

³⁴ ЦПА, ф. 1, оп. 3, а. е. 634, л. 12. Из доклада на Станке Димитров (Марек) на VI пленум на ЦК на БКП по политическото и организационното състояние на БКП, с. 11—20.

³⁵ БКП в резолюции. . . Т. III, с. 315.

³⁶ Пак там, с. 322—324.

³⁷ Пак там, с. 315.

което им даде възможност след пленума да продължават да отстояват своите остарели и разкритикувани схващания по редица въпроси. Тълкувайки по своemu резолюциите и решенията на Петия пленум, заемащите все още ръководни позиции леви сектанти предизвикаха през първата половина на 1935 г. вътрешна борба с привържениците на новия ленински курс в партията.³⁸ Това наложи вземането на бързи допълнителни мерки срещу тях. С помощта на ИККИ Политбюро на ЦК на БКП бе освободено от левите сектанти и неговият състав бе обновен изцяло с привърженици на ленинския курс.³⁹

Важна роля изигра и изнесенят от В. Коларов пред партийната емиграция в Москва на 28 март 1935 г. доклад на тема „За решителен поврат в БКП“⁴⁰.

Макар че в разискванията по въпроса за РП на самия Петия пленум някаква съществена промяна в позицията на тогавашния ЦК на БКП не настъпи след частичното обновяване на неговия състав и последвалите пленума нови мерки против носителите на сектантството,⁴¹ в партията се създаде по-благоприятна обстановка за коригиране на възприетата след преврата линия по отношение на РП.

Непосредствена помощ за възстановяването на РП оказаха ЗБ на ЦК и лично Г. Димитров, които след Петия пленум поставиха пред ЦК отново този въпрос. Задачата беше РП да бъде възстановена като масова партия. През април 1935 г. бяха дадени указания на ЦК на БКП до окръжните и районните комитети на партията в тази насока. Изграден беше и Централен комитет на РП, който започна възстановяването на местните комитети на разтурената партия.⁴²

Новият ЦК на РП бе изграден по време на проведеното скоро след Петия пленум съвещание с дейци на РП, при непосредственото участие и на Трайчо Костов. В неговия състав се включиха: Илия Добрев (секретар), Борис Богданов (отговарящ за масовите организации и връзките с антифашистките партии) и Люцкан Кофарджиев (отговарящ за пропагандната дейност и издаването на в. „Работническо дело“).⁴³ С помощта на ЦК на БКП бе организирано и издаването на партийния орган, чийто първи брой след преврата излезе на 20 юни 1935 г.⁴⁴

Още от първите си броеве започналият отново да излиза в. „Работническо дело“ системно и нашироко отстояваше схващането, че РП трябва да се възстанови като масова партия. В поредицата от статии,⁴⁵ в бр. 1, 2 и 5, посветени на този въпрос, партийният орган свързваше възстановяването на РП с борбата против настъплението на фашизма, с успешното изграждане на единния антифашистки народен фронт.

³⁸ Н. Баров. БКП в новия подъем на антифашисткото движение (1929—1935). С., 1968, с. 221.

³⁹ В. Хаджиниколов. За своеобразието и начина на разгромяването на левото сектантство в нашата партия. — Изв. ИИБКП, т. 11, 1964, с. 145; История на БКП. С., 1969, с. 404.

⁴⁰ В. Коларов. Избр. пр. Т. II. С., 1955, с. 308—348.

⁴¹ Става дума за завръщането на Ст. Димитров и Г. Дамянов и включването им в борбата за утвърждаване на новия ленински курс, обновяването на Политбюро и ЦК на БКП с убедени привърженици на новия курс. Тр. Ангелова. Сливането на БКП и БРП — период на поврат. . . — Изв. ИИБКП, т. 8, 1961, с. 107.

⁴² Тр. Ангелова. Сливането на БКП и БРП. . . — Изв. ИИБКП, т. 8, 1961, с. 115.

⁴³ ЦПА, сп. № 584, л. 152; сп. № 153, л. 3.

⁴⁴ ЦПА, сп. № 153, л. 3; Работническо дело, бр. 1, 20 юни 1935 г.

⁴⁵ Имаме пред вид статиите: Задачите на РП в настоящия момент. — Раб. дело, бр. 1, 20 юни 1935; На енергична и упорита работа за възстановяване на Работническата партия. — Раб. дело, бр. 2, 1 август. 1935; Още по характера и възстановяването на РП в България. — Раб. дело, бр. 5, 10 дек. 1935.

„Сега вече е ясно и трябва да бъде ясно за всекиго — писа партийният орган, — че отбиването настъпването на фашизма, пълното му сриване и завоюване на отнетите ни права и свободи и отиване по-нататък е възможно единствено по пътя на изграждане на единния народен фронт, противопоставяйки го на военно-фашистката реакция. . . И при тая тъй важна и историческа задача, за обезпечаване на нейното провеждане в живота, абсолютно необходимо е възстановяването на РП и превръщането ѝ в масова такава на работническата класа и трудещите се.“⁴⁶

Партийният орган апелираше РП да обхване в себе си „всичко честно и годно да се бори против фашизма“, като посочваше, че „при сегашните условия нейната задача е да бъде съединително звено между ръководителката на класовата борба на пролетариата и резервите на същия“⁴⁷. В друга статия на вестника се отиваше още по-напред в уточняване характера на възстановителния процес и на самата РП. „РП трябва да стане масова антифашистка партия, обгръщайки в себе си широките маси от работници и трудещи се.“⁴⁸

Отправен беше призив към старите (отпреди разпускането на РП — б. а.) кадри да се заемат сериозно с нейното изграждане, като изградят ръководства в окръжните и районните пунктове, „които да отпочнат създаването на групи на РП в своите райони“. „Ускорявайки работата по възстановяването и изграждането на РП, нека не се забравя, че тя в никой случай не трябва дълбоко да се законспирира — писа „Работническо дело“. — Съчетавайки в началото легалната с полулегалната и нелегална работа, да се стремим по пътя на борбата да наложим нейното легално съществуване.“⁴⁹

В публикуваните от в. „Работническо дело“ материали по този въпрос не се чувствуваха никакви резерви или колебания. Отстояваната на неговите страници позиция беше категорична — РП трябва непременно да се възстанови като масова партия. Нещо повече, той апелираше за превръщането на РП в „масова антифашистка партия“, обединяваща в своите редове „всичко честно и годно да се бори против фашизма“. А по-късно, през 1937 г., вестникът дори уточняваше, че „всеки, който страда от днешната криза, който не иска война и който е враг на фашизма, може да стане член на Работническата партия“⁵⁰.

Не беше ли това твърде оптимистична и нереалистична позиция и не влизаше ли тя в противоречие с изискването за запазване класовия характер на партията?

За да си обясним поне отчасти становището на партийния орган, трябва да вземем под внимание някои обстоятелства, които безспорно даваха своето отражение. Едно от тях би следвало да свържем с оценката, която партийният орган даваше през 1935 г. на подхода към изграждането на РП до превратите и разпускането ѝ. Той пишеше, че „РП в миналото се градеше на твърде тясна основа“, а по отношение на попълването на своята членска маса, както и по социалния си състав тя до голяма степен е подражавала на класовата партия на пролетариата.

„Лозунгите, които РП издигаше, както и цялата ѝ програма — пише в. „Работническо дело“ — твърде малко се различаваха от тия на класовата партия, не се съобразяваха достатъчно с разбиранията и интересите на масите, за които бяха предназначени. Тая до голяма степен сектантска поста-

⁴⁶ На енергична и упорита борба за възстановяването на Работническата партия. — Раб. дело, бр. 2, 1 авг. 1935.

⁴⁷ Пак там.

⁴⁸ Още по характера и възстановяването на Работническата партия в България. — Раб. дело, бр. 5, 10 дек. 1935.

⁴⁹ Пак там.

⁵⁰ Към масова Работническа партия. — Раб. дело, бр. 7, 25 май 1937.

новка при граденето на РП и попречи да изчерпи обективните възможности и да изгради действително масова легална партия на работниците и трудещите се, каквато трябва да бъде РП.⁵¹

Партийният орган не отричаше постиженията в изграждането на РП преди 1934 г., но смяташе, че те можеха да бъдат по-големи, ако тя се градеше наистина като масова антифашистка партия, а не като дублираща до голяма степен Комунистическата партия.

Очевидно позицията, отстоявана на страниците на в. „Работническо дело“, беше своеобразна реакция на допусканите в миналото слабости и опит да се възприеме и утвърди един нов подход при решаването на този въпрос.

Процесът на възстановяване на РП обаче се оказа твърде труден и криволичещ. И главната причина за това се състоеше не само в обективно сложните политически условия, но и в липсата за дълго време на единна и ясна концепция за по-нататъшната съдба на РП като организационна структура и политически фактор.

От друга страна, самото разпускане на партията през 1934 г. доведе до разрушаване на нейните основни организационни клетки — партийните организации и групи, комитетите и настоятелствата. Разкъсаха се съществуващите дотогава организационни връзки, разпръснаха се нейните многобройни кадри.

Това обстоятелство също се отрази неблагоприятно и затрудни възстановителния процес. Беше изключително трудно в условията на нелегалност да бъдат отново събрани 35-те хиляди членове на РП, да започне отново да функционира целият апарат на бившата легална партия. Дори при наличието на ясна позиция за бъдещата съдба и роля на РП при създадената общополитическа и вътрешнопартийна обстановка беше вече практически невъзможно партията да бъде върната на старите си позиции отпреди преврата.

Въпросът за възстановяването на РП имаше и друга, чисто практическа страна. Независимо от това, че тази задача бе възложена на новосформирания ЦК на РП след Петия пленум, очевидно нейното решаване трябваше да се осъществи под непосредственото ръководство на ЦК на БКП и при прякото участие на целия апарат на БКП, на неговите комитети и организации по места. Такава активна и осезателна намеса от страна на ЦК на БКП и цялата комунистическа партия обаче поне за времето между Петия и Шестия пленум на ЦК (I. 1935—III. 1936 г.) беше практически невъзможна, защото това беше период на преустройство и преориентация на цялата партия, време на организационни и други стъпки за преодоляване на сектантството и утвърждаване на новия курс.

Всичко това поне до известна степен може да даде представа за големите трудности около възстановяването на РП. Не беше случайно, че на първо време този процес се осъществяваше под формата главно на възстановяване на комитетите на РП. В групите на РП бяха обхванати само около 500 от бившите ѝ членове.⁵² Това означаваше, че през посочения период РП не се възстановяваше на практика като масова партия, т. е. като такава, каквато беше до преврата.

Независимо от това, че възстановяването на РП все още не бе осъществено напълно и в подхода на партийното ръководство към този въпрос съществуваха различия, първите положителни крачки бях направени. Постигнатите резултати в това отношение след Петия пленум на ЦК на БКП, както и в

⁵¹ Раб. дело, бр. 5/10, дек. 1935.

⁵² Тр. Ангелова. Сливането на БКП и БРП. . . — Изв. ИИБКП, т. 8, 1961, с. 116.

борбата за преодоляването на лявото сектантство разкриха перспективата за провеждането на една по-правилна и съобразена с нуждите на момента политическа дейност.

Създадоха се необходимите благоприятни предпоставки и позиции на РП паралелно с усилията за утвърждаване на възстановителния процес и стабилизирането ѝ като самостоятелен политически фактор да пристъпи и към действия, насочени към постигане на антифашистко единство и единодействие с други демократични сили. Такива конкретни стъпки РП направи още преди Седмия конгрес на Коминтерна и Шестия пленум на ЦК на БКП.

2. ПЪРВИ СТЪПКИ И УСПЕХИ НА РАБОТНИЧЕСКАТА ПАРТИЯ В БОРБАТА ЗА СПЛОТЯВАНЕ НА АНТИФАШИСТКИТЕ СИЛИ

На фона на промените, които станаха след Петия пленум на ЦК на БКП и още преди провеждането на Седмия конгрес на Коминтерна и историческия Шести пленум на ЦК на нашата партия, практическите действия, които предприеха ЦК на РП, партийният орган в „Работническо дело“ и възстановените вече комитети и групи на РП, бяха не само напълно естествени, но и твърде показателни за решителността, с която партията пристъпи към решаването на новите задачи. Може без преувеличение да се каже, че дейците на РП приеха без колебания очертаната нова линия и се заеха с особена активност и страст да осъществят необходимото единство на народните антифашистки сили.

През март 1935 г. ЦК на РП разпространи позив за борба срещу фашистката диктатура, в който той не само направи анализ на политическото положение в страната, но и предложи на редица други организации да започнат преговорите за сключването на единен всенароден антифашистки фронт на основата на определена платформа.⁵³

„Работници, селяни, занаятчии и трудещи се! — се казваше в този позив. — Военно-фашистката диктатура успя да се установи само защото силите на труда бяха разединени. И сега тя ще може да бъде съборена само ако срещне дружния натиск на всички трудещи се и техните организации. Ето защо Работническата партия издига високо знамето на единния всенароден антифашистки фронт. Под това знаме тя зове работниците, селяните, занаятчиите и трудещите се от Комунистическата и Социалдемократическата партия, от БЗНС във всичките му крила, от Занаятчийския съюз и кооперациите, от всички работнически професионални организации и от организациите на национално поробените, както и всички честни хора на умствения и физическия труд, които искат да се борят против фашизма.“⁵⁴

Още в този документ ЦК на РП издигна и платформата, в името на която прикани горепосочените организации. Тя съдържаше искания за свободно съществуване на политическите и професионалните организации на трудещите се, възстановяване на изборителното право, на демократичните права и свободи, разтурване на фашистките организации, спиране на терора и отменяне на смъртните присъди и др. Отправен беше призив за организиране на „масова повсеместна съпротива срещу всички противонародни мероприятия на военно-фашистката диктатура“⁵⁵.

⁵³ РП в България. . . , с. 413—415.

⁵⁴ Пак там, с. 414.

⁵⁵ Пак там, с. 414—415.

По същото време ЦК на РП се обърна с Открито писмо до ЦК на Социал-демократическата партия (СДП) и всички работници и селяни социалдемократи в страната за изграждането на антифашистко единство.⁵⁶ В това писмо ЦК на РП обръща внимание на изложението, което социалдемократът Кръстю Пастухов бе отправил до министър-председателя ген. П. Златев, и платформата, която той предлагаше за изход от положението и политиката след преврата, която е срещнала „пасивната опозиция на народа“.

Като изложи становището на партията по положението в страната след преврата и формулира отново изнесените преди това в Позива си искания, съставляващи нейната платформа за единна борба, ЦК на РП писа: „Сравнени двете оценки и двете платформи, ще се види, че въпреки несъмнени различия между тях, свързани с принципиалните различия между нас и вас по въпроса: класова борба или класово сътрудничество, все пак има достатъчно допирни точки, които биха позволили сключването на единен антифашистки фронт върху платформа, приемлива и за двете страни.“⁵⁷ ЦК на РП смяташе, че към едно такова споразумение между двете партии би трябвало да се присъединят и другите организации на трудещите се — БЗНС, Занаятчийският съюз, синдикатите, кооперациите и др.⁵⁸

Отвореното писмо на ЦК на РП към СДП бе отправено в момент, когато и правителството на ген. П. Златев напусна политическата сцена и по волята на монарха властта бе поета от кабинет начело с Андрей Тошев.⁵⁹ Това беше ново доказателство за преходния характер на правителствените екипи след 19 май 1934 г. и за намеренията на монарха да постави в най-голяма степен държавното управление под свой контрол. Тази нова промяна бе качествена от ЦК на БКП като ново издание на военно-фашистката диктатура при активната роля на царя. Той призова трудещите се към единна борба за проваляне комбинациите на монарха.⁶⁰

ЦК на РП подходи с разбирането, че са нужни бързи и ефикасни мерки за сплотяването на народните сили. „Ние не искаме от Вас да се отказвате от вашите принципиални разбирания“ — заяви той на социалдемократите, „както и ние не се отказваме от своите и ще продължим да ги пропагандираме. Но ние сме готови да прекратим всякакви взаимни нападки през периода на съвместната борба против фашизма.“⁶¹ Това беше качествено нов подход към въпроса за единдействието в антифашистката борба, коренно различен от дотогавашната левосектантска трактовка на единния фронт.

Известен успех на РП беше решението на нейния Централен комитет и Акционният ЦК на БЗНС да сключат единен фронт за обща борба в името на определени антифашистски искания. Решението бе оповестено в съвместния позив на ЦК на РП и на Акционния ЦК на БЗНС от април 1935 г., разпространен във връзка с отпразнуването на Първи май с. г.⁶² Като отбелязваха, че „само дружната борба на трудещите се маси против фашисткото настъпление и военно-фашистката диктатура“ може да създаде онази реална сила, която ще е в състояние да възвърне отнетите икономически и политически права на трудещите се, двата централни комитета заявяваха: „Съзнавайки това, ЦК на РП и Акционния ЦК на БЗНС решиха да сключат единен

⁵⁶ РП в България. . . , с. 416—419; ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 476, л. 6. Открито писмо на ЦК до РП. . . март—април 1936.

⁵⁷ РП в България. . . , с. 417, 418.

⁵⁸ Пак там.

⁵⁹ Новото правителство бе обявено с царски манифест на 22 април 1935 г. Вж. Ил. Димитров. Българската демократична общественост, фашизмът и войната (1934—1939). С., 1976, с. 63.

⁶⁰ ЦПА, ф. 1, оп. 3, а. е. 542, л. 1.

⁶¹ РП в България. . . , с. 418.

⁶² ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 343. Позив на ЦК на РП и Акционния ЦК на БЗНС, апр. 1935.

фронт и в името на тоя единен фронт те призовават сдружените земеделци, организираните работници и занаятчий от цялата страна, както и всички останали трудещи се да се наредят като един човек под знамето на единния антифашистки фронт за борба в името на следните искания.⁶³

Исканията, в името на които се отправяше призив за обща борба, имаха главно политически и икономически характер. По-важните от тях бяха: възстановяването на общото, тайно и пряко изборително право; открито легално съществуване на организациите и партиите; пълна свобода на сдружение, печат, събрание, стачки и демонстрации; разтурване и обезоръжаване на фашистките организации; помощ за гладуващите и безработните; повишаване цените на селскостопанските продукти, които трудещите се селяни продават; борба против монополните цени на индустриалните произведения от първа необходимост и др. „Един и същ враг ограбва и потиска всички ни. Това е едрият капитал и неговите слуги — фашизмът, хитлеризмът и изстъпленията на военщината. . . А щом като врагът е общ и интересите са еднакви, обща трябва да бъде и борбата. Програмните различия и крайните цели не бива да бъдат пречка в борбата ни с общия враг — фашизма в настоящия момент“ — се казваше в позива.⁶⁴ Той завършваше с призив за обща всенародна антифашистка акция от 19 май до 9 юни с. г.

По-късно, на 9 юни 1935 г. ЦК на РП и Акционният ЦК на БЗНС излязоха с общ апел, който бе публикуван в първия брой на в. „Работническо дело“, след преврата излязъл на 20 юни 1935 г.⁶⁵ По своето съдържание този апел не се отличавахе от съвместния позив от април с. г. и призоваваше към обща борба в името на посочените вече искания.

Усилията на ЦК на РП в тази насока продължиха и след това въпреки трудностите, които произтичаха от това, че въпросът за нейното възстановяване и укрепване все още не беше окончателно решен. След плодотворната намеса на ИККИ и ЗБ на БКП по този въпрос обаче на РП се разчиташе изключително много в борбата за практическото осъществяване на народното антифашистко единство. И неслучайно тя, като по-малко преследвана от законите на страната в сравнение с Комунистическата партия, изигра важна роля в борбата за единен народен фронт.

Ето защо от името на ЦК на РП продължаваха още през тази първа половина на 1935 г. да излизат редица призивни материали, насочени към главната цел, която партията си поставяше в този момент. Такъв характер имаха например позивите на ЦК на РП от 8 юни 1935 г. за изграждане на единни комитети за борба,⁶⁶ на Софийския окръжен комитет на РП от август 1935 г.⁶⁷ и др.

Характерно явление беше трудови хора с различни политически убеждения да приемат идеята за антифашистки фронт и да я реализират на практика. В духа на указанията на ЦК на БКП и ЦК на РП местните партийни комитети влизаха в контакт както със земеделци, така и със социалдемократи,

⁶³ ЦПА, ф. 6, оп. 1, з. е. 343. Позив на ЦК на РП и Акционния ЦК на БЗНС, апр. 1935.

⁶⁴ Пак там.

⁶⁵ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 107, л. 3, 4; Апел на ЦК на РП и Акционния ЦК на БЗНС от 9 юни 1935 г. — Раб. дело, бр. 1, 20 юни 1935.

Зад Акционния ЦК на БЗНС в същност стояха представители на БЗНС „Пладне“. Това се потвърждава и от откритото писмо на ЦК на РП от 3 септември 1935 г., където се съобщава за издаването на този Апел като резултат от сключеното споразумение между РП и БЗНС „Пладне“. Вж. Раб. дело, бр. 3, 3 септ. 1935.

⁶⁶ Позив на ЦК на РП за изграждане на единни комитети за борба против превратджийските правителства, фашистката диктатура и отнемането на демократичните права на трудещите се, 8 юни 1935 г. — В: РП в България. . . , с. 423—424.

⁶⁷ Пак там, с. 425—426.

провеждаха съвместни конференции и създаваха народофронтовски антифашистки комитети по места. Такива примери дадоха трудещите се от с. Търнава, Белослатинско, с. Алтимир, Оряховско, с. Шипка, Казанлъшко, и др. още през месеците февруари, март, септември 1935 г.⁶⁸

След като в „Работническо дело“ отново започна да излиза, той стана активен пропагандатор на партийния лозунг за обединяване на антифашистките сили. Още в първия си нелегален брой на 20 юни 1935 г. той писа, че ще излиза нелегално въпреки всичко и че ще продължи борбата при новите условия. „Една от най-важните задачи, която стои пред „Работническо дело“, това е изграждането на единния всенароден и антифашистки фронт в борбата против общия враг фашизма“ — писа той в броя си от посочената дата.⁶⁹

На неговите страници бяха отпечатани редица материали в подкрепа на идеята за антифашистко единство, както и текстовете на някои официални предложения и писма на ЦК на РП до други антифашистки политически организации. „Работническата партия издига високо знамето на единния народен антифашистки фронт — се казваше в една такава статия. — Неговото изграждане и превръщането му в мощен обществен фактор тя поставя като ос на цялата своя политика. Тя се обръща с конкретни предложения към всички политически и икономически организации на трудещите се и към честните буржоазнодемократични антифашистки елементи, призовавайки ги на енергична борба против фашизма, за защита на елементарните жизнени интереси и права на трудещите се. Своите покани за единен фронт тя отправя както към масите на тия организации, така и към техните ръководства — местни и централни.“⁷⁰

Усилията на РП през пролетта и лятото на 1935 г. да популяризира издигнатия лозунг за създаване на единен антифашистки фронт срещаша трудности. До септември наистина бяха постигнати определени успехи в тази насока. РП се обвърна към ръководствата на БЗНС „Врабча I“, БЗНС „Пладне“, СДП и Занаятчийския съюз с предложения за съвместна борба против установената в страната военно-фашистка диктатура. Между централните ръководства на Младежкия работнически съюз, Младежкия земеделски съюз „Врабча I“, Младежкия земеделски съюз „Пладне“ беше сключено споразумение за единна борба. Споразумението беше постигнато и между ръководствата на РП и БЗНС „Пладне“ на основата на определена платформа. А в редица села между групите на РП и БЗНС се изграждаше единен фронт.⁷¹

Всичко това обаче все още беше твърде недостатъчно. Както прецени ЦК на РП, „споразумението, което се сключи с пладненци, не подтиква напред работата по изграждането на единния фронт. Пладненци не направиха нищо да стане то известно на членовете на дружбите.“⁷² Задържаща роля в това отношение играеше мнението на някои водачи на БЗНС „Пладне“, че не е нужно да се бърза.

Протакаха се и започнатите още през април преговори със Социал-демократическата партия. Това беше израз на колебания от страна на социал-демократите въпреки постигнатото съгласие с РП по важни пунктове на общата платформа.⁷³ Проявяваше се ясно и отрицателното отношение на ръко-

⁶⁸ Ст. Колев. Цит. съч., с. 127.

⁶⁹ Работническо дело на своя боен пост. — Раб. дело, бр. 1, 20 юни 1935.

⁷⁰ За единния антифашистки фронт. — Раб. дело, бр. 1, 20 юни 1935.

⁷¹ РП в България. . . , с. 427; Известия на държавните архиви, т. 6, 1962, с. 104.

⁷² Позив на ЦК на РП за преодоляване пречките по изграждането на единен фронт с БЗНС и БРСДП и други антифашистки организации, септ. 1935 г. — В: РП в България. . . , с. 427—428.

⁷³ Пак там, с. 428; Раб. дело, бр. 3, 3 септ. 1935.

водителите на БЗНС „Врабча I“ за общи действия с РП и към изгражданото единодействие между групите на РП и земеделските дружби по места.⁷⁴

Съзнавайки, че с това положение не бива да се примирява, ЦК на РП, както и редица окръжни комитети на РП продължиха усилията си за утвърждаване на идеята за единна борба.

Както се вижда от всичко казано дотук, ЦК на РП и БКП през този период все още не включваха в обсега на своите предложения за единен антифашистки фронт политически партии и организации от средата на буржоазните нефашистки сили. Вниманието беше насочено глвно към такива партии като БЗНС, Социалдемократическата, Занаятчийския съюз и към някои масови организации, които се явяваха изразители на интересите на трудещите се слоеве предимно.

Новото безспорно беше в това, че централното ръководство на РП напълно в духа на очертаната след Петия пленум линия преодоля в основни линии влиянието на левосектантската характеристика на тези партии и влезе в открит и искрен диалог с тях за активно и равноправно сътрудничество в борбата срещу фашизма. Но сериозна пречка за постигането на по-значителни резултати бях колебанията на ръководствата на тези партии, протакането на започнатия диалог, проявлението на недоверие и неискреност, очакванията за възвръщане на демократичните порядки по официален и законен ред.

В практическите стъпки, които се предприемаха по отношение на тези партии, се допуснаха и слабости от страна на партията. Те бяха в резултат на все още неизживени предубеждения по отношение на БЗНС и СДП. Вътълпяваните в продължение на редица години левосектантски оценки за социалдемократите и земеделците като социална опора на фашизма се изживяваха трудно от партийните кадри. Това даваше отпечатък върху приеманите от тях в различните райони на страната практически действия за съвместна борба с тези партии против фашизма.

За окончателното преодоляване на това неизживяно наследство от лявото сектантство, за разширяването и задълбочаването на започнатите вече практически стъпки за постигане на антифашистко единодействие на партията с другите демократични сили голямо значение имаха решенията на Седмия конгрес на Коминтерна и Шестия пленум на ЦК на БКП.

* * *

Седмият конгрес на Коминтерна, проведен от 25 юли до 25 август 1935 г. в Москва, имаше значение преди всичко с това, че направи задълбочен анализ на политическата обстановка в света, насочи вниманието на комунистите към главната опасност — фашизма, и необходимостта от сплотяване на силите за единна и координирана борба против неговото настъпление. Изнесенят от Г. Димитров доклад на тема „Настъплението на фашизма и задачите на Комунистическия интернационал в борбата за единството на работническата класа против фашизма“ охарактеризира не само промените в международната обстановка и положението в международното комунистическо движение, но ясно постави главната задача — комунистическите партии да се заемат с активна и последователна борба за постигането на единство на работническата класа и изграждането на широк народен антифашистки фронт.⁷⁵

⁷⁴ РП в България. . . , с. 427—428.

⁷⁵ Г. Димитров. Съч. Т. 10, с. 53—65.

Тази задача излизаше на преден план поради опасността от ликвидиране на демократичните свободи и установяването на фашистки режими по примера на хитлеристка Германия и в други страни. Такава опасност отново надвисна и над България след извършения преврат на 19 май 1934 г. и нейните реални измерения се почувствуваха твърде осезателно предимно от широките трудещи се слоеве и техните политически организации.

Безплодието на левосектантската линия в политическата борба дотогава, а и след преврата беше нагледно доказателство за навременността на решенията за решително отхвърляне на тази линия както у нас, така и в цялото международно комунистическо движение. В този смисъл решенията на Седмия конгрес на Коминтерна бяха необходим етап в започналата още преди него в редица партии, в т. ч. и в нашата, борба за преодоляване на левосектантството, за намиране на най-правилния и ефикасен път в борбата срещу фашистката опасност. И конгресът очерта пределно ясно контурите на новата стратегия и тактика, която трябваше да следват комунистическите партии. Сплотяването на силите на цялата работническа класа в национален и международен мащаб, обединяването на всички демократични и антифашистски сили в широк народен фронт — това трябваше да бъде преградата, която комунистите и народите трябваше да изправят пред силите на фашизма.

Тактиката на единния работнически фронт и широкия народен антифашистки фронт, която разработи Седмият конгрес на Коминтерна, поставяше пред отделните комунистически партии задачата да погледнат конкретно в действителността на собствената си страна, да видят ясно разположението и съотношението на политическите сили и на основата на задълбочен и конкретен анализ да определят главния враг, да намерят необходимия подход към постигане на единодействие със силите, които трябваше да му се противопоставят. Всякакви общи формулировки, готови рецепти и решения в случая не можеха да помогнат. Нужен беше конкретен, диференциран творчески подход към тези проблеми.

Важна стъпка на ЦК на БКП беше приемането на неговата резолюция от края на август 1935 г., в която изразяваше пълното си одобрение на решенията на Седмия конгрес на Коминтерна и безрезервната си готовност да се присъедини към тях. „Решенията на конгреса ни показаха — писа ЦК — как окончателно да се освободим от неправилните разбирания и провеждане тактиката на единния фронт. . . Той ни учи да я прилагаме тъй, че тя да вдигне на борба против военно-фашистката диктатура най-широките работническо-селски маси и национал-поборбени маси, като ги убеди на практика в правотата на тактиката на единния фронт.“⁷⁶ Голямо значение за запознаването на партийните кадри с тези решения имаше публикуването на много кореспонденции и материали за работата на конгреса на страниците на в. „Работнически вестник“, „Работническо дело“, както и нелегалното издаване в голям тираж на доклада на Г. Димитров, на докладите на В. Пик и П. Толиати.⁷⁷

Запознаването на партийните кадри със съдържанието на тези важни документи им оказа неоценима помощ за правилното възприемане на взетите решения и успешното провеждане на тези решения при нашите условия.

Нелегалното идване в България на Ст. Димитров (Марек) и Георги Дамьянов по поръчение на Задграничното бюро през лятото на 1935 г., тяхното активно включване в борбата за претворяване решенията на конгреса ока-

⁷⁶ ЦПА, ф. 1, оп. 3, а. е. 546, л. 2. Резолюция на ЦК на БКП по решението на VII конгрес на Коминтерна, авг. 1935.

⁷⁷ Н. Б а р о в. Цит. съч., с. 228; ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 491, л. 129. Сводка за популяризирането и провеждането на решенията на VII конгрес на Коминтерна в България.

заха благотворно въздействие върху работата на партията през следващия период. Благодарение на голямата всеотдайност, с която Ст. Димитров (Марек) като политически секретар на обновения ЦК на БКП пое поставените му задачи, в цялата партия бе разгърната голяма дейност както за запознаването на партийните кадри с решенията на Коминтерна, така и за окончателното преодоляване на остатъците от левосектантската политика и методи на работа.

Важна роля изигра в тази насока и Отвореното писмо на ЦК на БКП от 1 октомври 1935 г.,⁷⁸ с което ЦК апелираше към всички свои партийни организации, членове и съмишленици за сплотяването им на основата на коминтерновските решения и пълното разобличаване и скъсване с левосектантските разбирания. ЦК отправи призив за борба с цел да не се допусне укрепването на военно-фашистката диктатура, а да се смъкне тя от власт и да се възстановят демократическите права и свободи на народа. „Изграждането на единния народен фронт против фашизма — се казваше в Отвореното писмо, — против настъплението на капитала, против войната е днес нашата основна политическа задача.“⁷⁹

Решенията на Седмия конгрес на Коминтерна въоръжиха партията с едно по-широко и творческо разбиране на тактиката за антифашисткото единдействие с други политически сили. Решителният удар, нанесен на левосектантската трактовка за единния фронт и новата ориентация за изграждане на широк народен антифашистки фронт, включващ и буржоазни нефашистки партии, дадоха възможност на БКП и РП да погледнат по новому на този важен въпрос и да доразвият своите разбирания по него в духа на новите решения.

Както по силата на традицията, така и под влиянието на разбирането за естествената близост с т. нар. трудови партии РП продължи и след това да насочва усилията си предимно към БЗНС и СДП. Но едновременно с това тя промени своето отношение към такива политически партии като Демократическата, Радикалната и други нефашистки буржоазни и дребнобуржоазни сили. Това беше знак, че е вече преодоляно сектантското отношение към буржоазните партии изобщо и третирането им като единно цяло и опора на фашизма.

Партията правилно насочваше вниманието си към противоречията в средата на самата буржоазия, подчертаваше в редица свои материали неодобрението, с което една или друга от нефашистките партии се отнасяха към фашистката диктатура, обявяването им против тоталитарните режими, искането за възстановяване на Търновската конституция и др.⁸⁰

На 3 септември 1935 г. в. „Работнически дело“ публикува Открито писмо на ЦК на РП до работниците-социалдемократи, организирани и неорганизиранни в БЗНС селяни, занаятчиите и другите трудещи се,⁸¹ а на 15 октомври с. г. — предложение от РП до Постоянното присъствие на БЗНС „Врабча 1“ за съвместна борба против фашизма, за възстановяване на демократичните свободи и права на народа.⁸²

В тези два документа, подписани от ЦК на РП, се правеше не само анализ на положението в страната, но се търсеше отговор на въпроса за причините за установяването на военно-фашистката диктатура и нейното настъп-

⁷⁸ Нелегални позиви на БКП. С., 1954, с. 126—130.

⁷⁹ Пак там, с. 128—129.

⁸⁰ И л. Д и м и т р о в. Цит. съч., с. 94.

⁸¹ Раб. дело, бр. 3, 9 септ. 1935.

⁸² Пак там, бр. 4, 15 окт. 1935.

ление срещу трудещите се и техните политически организации. Характерното беше това, че ЦК на РП търсеше причините не само в тези, към които се обръщаше сега за общи действия, но самокритично посочваше и допуснатите от партията грешки.

В своето Открито писмо от 3. IX. 1935 г. ЦК на РП писа, че военнo-фашистката диктатура е успяла да установи своята власт на 19 май главно поради разединението на силите на трудещите се и отсъствието на единен антифашистки фронт. „За неизграждането на такъв единен фронт досега — писа ЦК — допринесе неправилната оценка на фашизма от някои организации — теорията за „по-малкото зло“, което водеше до отсъствие на борба против фашизма на практика. Погрешната постановка на въпроса за единния фронт като средство за маневра и разобличаване, която способствуваше за това разединение.“

Отбелязвайки това, ЦК писа: „Работническата партия в България извлече поука от направените грешки и тегли своето заключение!“⁸³ Тя направи и своевременни стъпки за сключване на споразумение за обща борба с БЗНС, СДП, Занаятчийския съюз и др.

Още по-ясно и определено ЦК на РП писа в новото си предложение до Постоянното присъствие на БЗНС „Врабча I“: „Ние не ще твърдим, че само БЗНС и СДП със своята политика на сътрудничество с буржоазните партии са причина за осуетяването на единния народен антифашистки фронт в миналото. Нашата партия няма да скрие, че както в по-далечното, така и в по-близкото минало тя е имала грехове по отношение на единния фронт и частно по отношение на Земеделския съюз. Но нека съзнаването и публичното признаване и пред Вас на тия наши грешки бъде още едно свидетелство за активното и искрено наше участие заедно с Вас в борбата против фашизма.“⁸⁴

Това беше пример за самокритичност, който ЦК на РП даде в името на постигането на необходимата искреност в отношенията и постигането на така необходимото единодействие. Такъв пример не даде нито тогавашното ръководство на БЗНС, нито това на СДП. Тяхното нежелание и протакане на преговорите с партията се диктуваше в значителна степен от очакванията им да се стигне до разбирателство и съвместно управление с буржоазните опозиционни партии, които в този период също установяваха контакти помежду си.⁸⁵

Буржоазните опозиционни партии полагаха усилия за формиране на такава обществена сила, която би била приемлива за монарха и би заменила кабинета на Ан. Тошев. Целта беше да се предприеме една обща акция на опозиционните сили пред царя, с оглед да се изрази мнението им по положението в страната и се предложи изход от него или в случай на отказ да бъдат приети техните представители, да се излезе с позив към народа за организиране на протестни събрания.⁸⁶

Тази инициатива не успя поради възникналите разногласия в средата на преговарящите буржоазни опозиционни водачи, но положението на управляващото в момента правителство очевидно ставаше все по-нестабилно. И причините за това бяха както в широкото народно протестно движение, организирано от БКП и РП в защита на демократичните права и свободи, както в инициативите на опозиционните буржоазни партии, така и в намеренията на самия монарх да засили и утвърди личните си позиции във властта.

⁸³ Раб. дело, бр. 3, 3 септ. 1935.

⁸⁴ Предложение на ЦК на РП до Постоянното присъствие на БЗНС „Врабча I“. — Раб. дело, бр. 4, 15 окт. 1935 г. Същият текст намираме и в новото Предложение, което ЦК на РП направи до СДП през декември 1935. — Вж. РП в България. . . , с. 433.

⁸⁵ ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 46, л. 1, 2; ф. 147, оп. 2, а. е. 25, л. 1—6.

⁸⁶ И л. Д и м и т р о в. Цит. съч., с. 96—97.

През ноември 1935 г. правителството на Ан. Тошев наистина падна и правото да образува ново правителство получи дотогавашният министър на външните работи Г. Кьосеиванов. Това означаваше края на деветнадесетомайския режим и опитите му той да намери по-широка обществена опора. Но това не бе успех за демократичните сили в страната преди всичко защото промяната не доведе до възвръщане на демократичните права и свободи.⁸⁷

В същност с тази правителствена промяна се откри пътят за прерастването на военно-фашистката диктатура в открита монархо-фашистка диктатура, процес, който завърши със създаването на третия кабинет на Кьосеиванов.⁸⁸

Царят наистина не можеше да пренебрегва все по-ясно очертаващата се тенденция на усиление контакти между опозиционните нефашистки сили. Преодоляването на левосектантския курс на БКП и възприемането на новия курс за сплотяване на демократичните сили в широк народен фронт не можеше да не направи впечатление. Ето защо при тогавашната обстановка бяха обясними опитите на монарха да лавира по начин, който даваше известни надежди на буржоазните и дребнобуржоазните партии, с истинското намерение да не се стигне до създаването на действителен антифашистки фронт между тях и партията на българските комунисти.

Всичко това безспорно оказваше влияние и върху считаните за най-близки до партията БЗНС и СДП. Но то не разколеба БКП и РП в твърдото им решение да продължат усилията си за постигане на поставената цел.

До края на 1935 г. бяха направени редица нови стъпки за постигане на необходимото единодействие с тези партии и трудещите се, които вървяха след тях. Подчертаваше се, че военно-фашистката диктатура насочва ударите си срещу всички слоеве на трудещите се независимо от това, дали са членове на РП, БЗНС или СДП, дали са организирани или не. Отправиха се призови за повсеместна единна борба чрез масови единомисленически конференции, събрания, стачки, митинги и демонстрации. Издигнати бяха искания за възстановяване на Търновската конституция и свикване на Великото народно събрание, за разширяване на народните права и свободи, за свободно проявление на РП, БЗНС, СДП и другите антифашистки организации, за разтуряне на фашистките организации, за премахване на всички изключителни закони и др.⁸⁹

През декември 1935 г. ЦК на РП излезе с ново Предложение до ЦК на СДП за съвместна борба против фашизма. В него ЦК на партията приведе нови убедителни аргументи в полза на сътрудничеството, като изрази готовност за съвместно изработване на платформата, както и готовността на РП да „подкрепи“ с всички сили това правителство, което ще се създаде в резултат на единната народна борба против фашизма.⁹⁰

Но до края на 1935 г. въпреки положените усилия никакви съществени резултати не се получиха. Това в значителна степен се дължеше на колебанията и нежеланието на водачите на партиите, с които РП влезе в контакт, да сключат споразумение за обща борба.

⁸⁷ Ил. Димитров. Цит. съч., с. 100.

⁸⁸ Вж. по-подробно по този въпрос Вл. Мигев. Утвърждаване на монархо-фашистката диктатура в България през 1935—1936 г. и „Цанковото движение“. — ИПр., 1967, кн. 6; Утвърждаване на монархо-фашистката диктатура в България (1934—1936). С., 1977; В. Георгиев. Буржоазните и дребнобуржоазните партии в България (1934—1939). С., 1971, с. 207; Ил. Димитров. Цит. съч., с. 104, 105.

⁸⁹ Позив на Окръжния комитет на РП — Ст. Загора за изграждане на единен фронт за засилване на борбата против военно-фашисткото правителство, ноември 1935 г. — В: РП в България. . . , с. 429—431.

⁹⁰ ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 346, л. 1—2. Същият документ е публикуван в сборника РП в България. . . , с. 432—435 и в Известия на държавните архиви, т. 6, 1962, с. 105—107.

Независимо от това паралелните усилия, които РП и БКП полагаха за обединяване силите на своите кадри и привърженици със социалдемократи, земеделци и други антифашисти, като създаваха по места антифашистки народни комитети, съдействуваха не само за утвърждаване на народофронтовската идея, но и за практическото провеждане на много съвместни инициативи. Комитети бяха създадени в редица големи градове и села на страната, които чрез делегации и изложения до своите водачи настояваха за изграждането на антифашистки фронт чрез споразумение между партиите.⁹¹

Може да се каже, че главното, което партията успя да постигне до провеждането на Шестия пленум на ЦК на БКП, беше широкото популяризиране на идеята за народен антифашистки фронт сред широките трудещи се слоеве и българската демократична общественост. Това намери непосредствен израз в голямото раздвижване и многобройните съвместни действия против фашистката диктатура въпреки непостигнатата все още съгласуваност в действията на ръководствата на самите политически партии, които РП и БКП призоваваха за обща борба.

3. СТАНОВИЩА И МЕРКИ ЗА РАЗВИТИЕТО НА РАБОТНИЧЕСКАТА ПАРТИЯ И ХАРАКТЕРА НА ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО ѝ С БКП СЛЕД ШЕСТИЯ ПЛЕНУМ НА ЦК НА БКП

Преломно значение за постигането на по-значителни резултати в борбата за възстановяването на РП и изграждането на народния фронт имаше Шестият пленум на ЦК на БКП, проведен в началото на февруари 1936 г. в София.⁹² В своята работа и преди всичко в резолюцията си „По политическото положение и задачите на партията“ пленумът направи задълбочен и верен марксистко-ленински анализ на положението в страната, даде оценка на положените от партията усилия след Петия пленум на ЦК за сплотяване на антифашистките сили и изработи разгърната и съобразена с политическия момент програма за по-нататъшни действия.⁹³

Може определено да се каже, че Шестият пленум беше връх в обобщаването, утвърждаването и възтържествуването на новата линия, към която нашата партия се ориентира след своя Пети пленум и Седмия конгрес на Коминтерна. Той направи своеобразна рекапитулация на постиженията и слабостите в предприетите от БКП и РП практически действия в духа на тази нова линия, окончателно скъса с левосектантската традиция, която в различни случаи пречеше за утвърждаването на необходимия политически реализъм и гъвкавост в борбата за народен антифашистки фронт.

В посочената резолюция на пленума бяха формулирани основните искания, които представляваха платформата за народен антифашистки фронт в България: „Незабавно възстановяване на Търновската конституция, на правата и свободите, предвидени в нея; незабавно насрочване на избори

⁹¹ С т. К о л е в. Цит. съч., с. 104, 105, 127; Т р. А н г е л о в а. Ролята на Коминтерна и на Задграничното бюро на БКП за изграждането на единен антифашистки фронт в България до Седмия конгрес на Коминтерна (1934—1935). — Изв. ИИБКП, т. 12, 1964, с. 200.

⁹² За дневния ред и решенията на пленума вж. БКП в резолюции. . . , т. III, с. 327—356. В статията си „Кога и как бе проведен Шестият разширен пленум на ЦК на БКП“ Тр. Ангелова направи уточнението, че пленумът се е провел на 5 и 6. II. 1936 г. Вж. Изв. ИИБКП, т. 16, 1967, с. 281.

⁹³ Тук не смятаме за необходимо да разглеждаме подробно решенията на Шестия пленум на ЦК на БКП, тъй като това е въпрос, който многократно и, общо взето, пълно е изяснен в нашата историческа литература.

за Народно събрание въз основа на стария изборителен закон; отменяне на всички противоконституционни наредби-законои от 19 май досега; разтуряне на всички граждански и военни организации, които отмениха Конституцията или се противопоставят на нейното възстановяване.⁹⁴

Тези искания бяха съобразени с настъпилите политически промени в страната след извършения на 19 май 1934 г. преврат и главните политически задачи, които си поставяха партията и другите демократични сили в страната. Те бяха реалистична основа за единна антифашистка борба, съобразена с класовите интереси на партията и всички трудещи се, както и с преобладаващите в този момент настроения в лагера на нефашистките буржоазни и дребнобуржоазни политически сили.

Големият реализъм, проявен от партията, благоприятните условия, които се създаваха на тази основа да се постигне по-значителен напредък в изграждането на широк народен фронт, предизвикаха опасения в лагера на управляващите и двореца. Това безпокойство се подсилваше и от обстоятелството, че в редовете на БЗНС, СДП, Демократическата партия и др. организации настъпваше все по-голямо раздвижване и активизиране, особено след идването на новото правителство на Г. Кьосенванов и убеждението, което се създаде у тези политически кръгове, че царят няма намерение да допусне исканията от опозицията промени.

Обстоятелството, че и самият пленум се обърна от името на цялата партия към РП, БЗНС, СДП, Демократическата, Радикалната и всички други нефашистки организации с призив да пристъпят към обща борба против монархо-фашистката диктатура, че изрази готовността си да подкрепи едно бъдещо правителство на народния фронт,⁹⁵ беше твърде сериозен сигнал за новото в подхода на партията към главните въпроси на деня, както и за едно евентуално развитие на събитията в тази насока.

На основата на тези важни решения по политическия курс на партията, одобрени и от Секретарната на ИККИ, се разгърна широка и полезна дейност по укрепването на БКП и РП. Навлязоха в нов етап усилията на партията за сплотяване на антифашистките сили.

В тази дейност активна роля игра РП, която не само успешно се възстановяваше като партия, но направи важни стъпки към практическото реализиране на партийните решения.

За успешно провеждане на новия политически курс в следващите години обаче от твърде голямо значение беше как ще се осъществи по-нататък започналият от началото на 1935 г. процес на възстановяване и масовизиране на РП, как ще се развият нейните взаимоотношения с Комунистическата партия. Ето защо нека обърнем поглед към по-нататъшните стъпки за решаването на тези въпроси от организационно естество, които имаха и безспорно политическо значение.

Шестият пленум утвърди линията за бързо възстановяване на РП именно с оглед успешното изпълнение на възложените ѝ задачи във връзка с изграждането на Народния фронт. По въпроса за характера и по-нататъшното развитие на РП обаче имаше различия в схващанията на отговорните партийни фактори. Тези различия забавиха процеса на възстановяване на РП за известно време и след Шестия пленум. Наложиха се да се продължи обсъждането на този въпрос, да бъдат предприети по-осезателни практически мерки.

⁹⁴ БКП в резолюции. . . , т. III, с. 330, 331.

⁹⁵ Пак там, с. 333, 334.

Голямо значение за ориентирането на партийните кадри към практически действия за възстановяването на РП като масова организация имаше постановлението (решението) на Секретариата на Изпълнителния комитет на Коминтерна от 14 юли 1936 г.⁹⁶ То беше прието, след като бе изслушан и обсъден доклада на Трайчо Костов за работата и решенията на Шестия пленум на ЦК на БКП. Секретариатът одобри решенията на Шестия пленум и успешната работа на партийното ръководство за преодоляване на левосектантския политически курс на бившето ръководство.

Като отбелязва, че основната политическа задача на БКП е създаването на единен народен фронт против фашизма, Секретариатът констатира, че борбата на партията в това отношение се затруднява „от незадоволителната работа на ръководството по възстановяването и изграждането на Работническата партия“. Той разкритикува като неправилна линията на изграждане на РП предимно като апарат и третирането ѝ като подчинена организация. „Ръководството недооценява незаменимата роля, която в сегашните условия може и трябва да играе Работническата партия в създаването на народния фронт“, се заявяваше в Постановлението на Секретариата.⁹⁷ Тя според него трябваше „да обхване в своите редове маси, многократно превишаващи членовете на Комунистическата партия, да покрие с мрежа от свои организации цялата страна, да организира свой собствен актив, да стане инициативна, водеща сила в борбата на работническите и селските маси за народен фронт, като използва всички легални и полулегални възможности и се бори за легално съществуване“⁹⁸.

На 23 август 1936 г. Политбюро на ЦК на БКП прие специална резолюция,⁹⁹ в която отбелязва, че изцяло и без каквито и да е уговорки се солидаризира с решението на Секретариата на ИККИ. „Ние се присъединяваме към констатацията на ИККИ — се казваше в тази резолюция, — че борбата на партията за народен фронт се затруднява от нашата незадоволителна работа за изграждането на РП и нашата сектантска недооценка на нейната роля, нашата концепция за РП като апарат и спомагателна организация. Политбюро поставя на партията задачата бързо да изгради РП като самостоятелна организация. Тя трябва да обхване и активизира всички кадри на работническото движение.“¹⁰⁰

Като посочи, че РП трябва „да вземе в свои ръце работата по изграждането на народния фронт“ за обхващането и използването на масовите организации, Политбюро обърна внимание, че Комунистическата партия „не трябва да подменя и затруднява самостоятелната работа на РП и не бива да ограничава нейната инициатива в това отношение“¹⁰¹.

Важна стъпка към решаването на въпросите, поставени от Постановлението на Секретариата на ИККИ и резолюцията на ЦК на БКП по този повод, беше свиканото в София Национално съвещание с представители на партийните комитети (на КП и РП) от страната. Това съвещание се проведе на два етапа — на 28 и 29 август 1936 г. с представители от София, Русе, Пловдив, Бургас, Варна, Свиленград и др.¹⁰² и на 5 и 6 септем-

⁹⁶ Постановление на Секретариата на ИККИ от 14 юли 1936 г. — Изв. ИИБКП, т. 15, 1966, с. 355—357.

⁹⁷ Пак там, с. 356.

⁹⁸ Пак там, с. 356—357.

⁹⁹ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 502, л. 9—11, л. 22—24. Същият документ е публикуван в Изв. ИИБКП, т. 15, 1966, с. 361—363.

¹⁰⁰ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 502, л. 9.

¹⁰¹ Пак там, л. 10.

¹⁰² ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 501, л. 7—13. Протоколен запис на обсъждането по доклада на Шин (Станке Димитров — б. а.); върху решението на Секретариата на ИККИ по VI пленум и работата на ЦК на БКП.

ври с.г. с представители на София, Фердинанд (Михайловград), Кърджали, Ст. Загора, Чирпан, Ловеч, Габрово, Кюстендилска околия, Разлог, Петричко, Червен бряг, Попово, Свиленград.¹⁰³ Приета беше и резолюция по обсъжданите на това съвещание въпроси, централно място между които заемаше въпросът за РП и нейната роля в борбата за народен антифашистки фронт.¹⁰⁴

Всички участници в това съвещание одобриха в своите изказвания решението на Секретариата на ИККИ и подчертаха нуждата от масова РП. Някои от тях отбелязаха, че „все още има големи остатъци от сектантство“, и то главно по отношение на РП.¹⁰⁵

Въпреки това процесът на възстановяването и особено през последните месеци преди тези съвещания отбеляза известни успехи. Заслуга за това имаха комитетите на РП и помощта на Комунистическата партия.¹⁰⁶ Секретарят на ОК на РП в София съобщи, че успешно е издирен активът на РП, че има вече 64 групи с общо 481 члена. Подчертано бе, че РП има широка основа за работа в кварталите, че там всички членове на Комунистическата партия трябва да станат членове на някои от групите на РП.¹⁰⁷ Някои участници съобщиха факти, които показваха, че в селските райони РП е успяла да влезе в единен фронт със земеделците, а други подчертаха, че „на практика се показва нуждата от РП“.¹⁰⁸

Изобщо проведено бе задълбочено обсъждане на този въпрос и това се отрази благоприятно върху по-нататъшната работа. В приетата резолюция бе отбелязано: „Съвещанието обсъди постановлението на Секретариата и доклада на ЦК по него и реши: напълно и безрезервно възприема постановлението на Секретариата и мероприятията на ЦК по неговото приложение. Изказва голямото си задоволство от конкретното ръководство и голямата навременна помощ, оказана от партията от Секретариата. Заявява, че ще положи всички сили за реализирането на всички тия указания. . .“¹⁰⁹

След националното партийно съвещание се проведеха съвещания и конференции на партийните активи по места, със задача да се разясни и утвърди очертаната вече линия по отношение на РП. Такова съвещание бе проведено с партийния актив на Червенобрежкия партнен окръг. Проведе се околийска конференция с партийните кадри на Тетевенска околия, подготвяха се конференции и в други околии.¹¹⁰

В информацията за положението в Червенобрежкия партнен окръг на 10 ноември 1936 г. се признаваше, че до националното партийно съвещание, на което бе разяснено Постановлението на ИККИ, ръководните партийни кадри от този окръг са схващали неправилно въпроса за възстановяването на РП. „Сега обаче разбрахме — се заявяваше в информацията, — че трябва да се хвърлят всички сили за изграждането на широка, масова РП, която да обхване не само предишните членове на РП, но и близките й съчувственици.“¹¹¹

¹⁰³ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 501, л. 1—6. Протоколен запис. . .

¹⁰⁴ Пак там, л. 30. Резолюция, приета от Съвещанията на ЦК с представители на местните организации през VIII—IX. 1936 г. Тази резолюция е публикувана и в Изв. ИИБКП, т. 15, 1966, с. 363—364.

¹⁰⁵ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 501, л. 1.

¹⁰⁶ Пак там, л. 1, 8.

¹⁰⁷ Пак там, л. 1.

¹⁰⁸ Пак там, л. 5, 11.

¹⁰⁹ Пак там, л. 30.

¹¹⁰ Информация за положението в Червенобрежкия партнен окръг. — Изв. ИИБКП, т. 15, 1966, с. 368—369.

¹¹¹ Пак там, с. 369.

Освен посочените по-горе мерки укрепен беше самият ЦК на РП, изпратени бяха инструктори в провинцията, проведеха се и предстояше да се проведат редица съвещания с активна на местните организации.¹¹²

За достигнатия от БКП и РП числен състав към това време (септември 1936 г.) известна представа може да се получи от данните, които самите партийни комитети бяха дали в своите доклади до ЦК на БКП и отразени в общия доклад „За организационното състояние на БКП“ от края на септември 1936 г. Този доклад бе одобрен от Политбюро на ЦК на БКП на 9 октомври с.г.¹¹³

Според обобщените сведения в този доклад БКП е имала 3995 члена, а РП — 3857, или общо 7852.¹¹⁴

Най-много членове РП тогава имаше в София и нейната околия — 525, в Червенобрежкия окръг — 518, в Търновски окръг — 300, Фердинанд (Михайловград) — 200, Мездра и нейния район — 262, Шуменски окръг — 280, Лом — 200, Видин — 100, Пловдив — 100, Бургас и околния му — 114 и др.¹¹⁵

Тези данни показваха от една страна, чувствителния напредък във възстановяването на РП в сравнение с положението през 1935 г.,¹¹⁶ но в същото време те маркираха до голяма степен все още един начален стадий на този процес. Посочените 7852 членове на организациите на БКП и РП се приемаха от партийното ръководство като гаранция за успешното изграждане на РП, тъй като всички те трябваше да се заемат активно с по-нататъшната работа за решаването на тази задача.

Политбюро на ЦК на БКП отбеляза, че „начело на организациите на РП трябва да застанат опитни организатори и политически дейци, които да могат да бъдат в състояние да обхванат и самостоятелно да ръководят окръжните и районни организации на РП.“¹¹⁷

В писмото си от 18 септември 1936 г. до ЦК на БКП ЗБ отправи известна критика по отношение на някои пасажки в резолюцията на Политбюро от 23 август с.г., засягащи РП. В тях по негова преценка не се внасяше достатъчно яснота по този въпрос. В това си писмо Задгранично бюро на ЦК на БКП даде допълнителни пояснения в полза на линията за изграждането на РП като масова партия.¹¹⁸ „РП е грамадно историческо завоевание на българските работнически и бедни селски маси, своеобразна и изключително ценна организация, любима на масите и опасна за враговете — писа Задгранично бюро, — трябва да се разбере: след 19 май именно в условията на фашизма РП беше призвана да изиграе още по-голяма роля, отколкото по-рано и поради това нейното ликвидиране беше такова тежко престъпление. Трябва да се разбере: [че] сегашното бавене и неинтензивно разгръщане, изграждането на РП произтича изключително от нашите колебания.“¹¹⁹

ЗБ отбеляза, че „всяко съперничество и конфликти между двете организации са безсмислица“, че тясното сътрудничество между комунисти и

¹¹² ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 503, л. 54.

¹¹³ Пак там, л. 20—65. Доклад „Организационното състояние на БКП“. Този доклад съдържа конкретни данни както за БКП, така и за Работническата партия.

¹¹⁴ Пак там, л. 23.

¹¹⁵ Пак там, с. 20—22.

¹¹⁶ По време на Шестия пренум — февруари 1936 г., в групите на Работническата партия имаше само около 500 члена. Вж. Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 472; ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 543, л. 2.

¹¹⁷ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 503, л. 25.

¹¹⁸ Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 469—471.

¹¹⁹ Пак там, с. 470.

активисти на РП трябва не да стеснява, а да засилва самостоятелността и инициативността на РП. Поради това не е целесъобразно според него създаването на комунистически фракции в РП, както и „командуване отвън“.¹²⁰ В условията на България именно РП има историческата мисия за създаването на народния фронт. „Всичко: и пълната увереност, че РП ще провежда в тая работа линията, диктувана на комунистите от българската обстановка, и престижът на РП сред масите и отношението към нея както на възможните съюзници, така и на противниците и враговете, всичко това посочва — писа ЗБ, — че именно РП трябва да бъде събирател и организатор на Народния фронт.“¹²¹ Ето защо всичките 1500 градове и села, където преди преврата съществуваха организации на РП, трябва отново да се покрийт „с гъста мрежа от нейни организации“¹²².

Скоро след тези разяснения на Задграничното бюро ЦК на БКП го уведоми в специално писмо, че напълно възприема дадените от него указания и „засилва работата на партията по укрепването на Работническата партия като масова организация“¹²³. Постановката за своята работа по укрепването на РП ЦК изложи пред ЗБ по следния начин: „Основна задача и работа на всички организации и членове на КП е създаването на групи на РП, в които трябва да влязат членовете на съществуващите ядки и групи и значително по-широки кръгове от хора, бивши членове и съчувственици на РП и нови такива, на по-свободни начала. Тези групи са длъжни да бъдат ръководени непосредствено и самостоятелно от комитетите на РП. Създаването и укрепването на тези комитети Комунистическата партия трябва да подпомага по най-енергичен начин. Създадените по такъв начин организации на РП трябва да поемат върху себе си цялата народофронтowska и друга масова работа, в която те трябва да получат всестранна подкрепа от страна на Комунистическата партия. Укрепването на редовете на РП трябва да става паралелно с укрепването на народния фронт и да бъде средство за неговото засилване и укрепване. Самостоятелните организации на КП не се ликвидират и не представляват фракции в РП. . .“¹²⁴

Тази постановка за работата по изграждането и укрепването на РП съответствуваше в основни линии на препоръките на Секретариата на ИККИ и ЗБ. Тя обаче не се споделяше от всички членове на ЦК на БКП.

Особено мнение по този въпрос имаше Ст. Димитров (Марек). В своето писмо до ЦК на БКП и ЗБ от 18 ноември 1936 г. той изложи становището си по взаимоотношенията между БКП и РП, което се отличава от разбиранията на ЦК и ЗБ по този въпрос. В същност Ст. Димитров (Марек), който пристигна в страната през август 1935 г. и като секретар на ЦК трябваше да даде своя принос в практическото осъществяване на новия курс за народен антифашистки фронт, отбеляза в посоченото писмо, че неговото желание е да постави на обсъждане своето предложение за преустройството на българското комунистическо движение.

Съображенията, които той изложи, се основаваха до голяма степен на неговите лични наблюдения и опит и на твърдото убеждение, че е наложително да се тласне движението по пътя на най-рационално използване на силите и стриктно отчитане характера на взаимоотношенията с другите нефашистки партии.

¹²⁰ Изв. ИИ БКП, т. 20, 1969, с. 470.

¹²¹ Пак там.

¹²² Пак там.

¹²³ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 507, л. 35. Писмо на ЦК на БКП до ЗБ от 21 ноември 1936 г.

¹²⁴ Пак там, л. 36.

Напомняйки за своята позиция по този въпрос пред Шестия пленум (изложено в изнесения от Ст. Димитров (Марек) доклад „Политическото и организационното състояние на партията“), той призна: „Грешката в нея намирам в туй, че аз определях фактическото вършене на цялата ни работа — от КП дори до извоюване демократическите свободи, следователно до легализирането на РП.“ Ст. Димитров (Марек) прие като правилна забележка на Секретариата на ИККИ, че демократичните свободи ще бъдат извоювани чрез народния фронт. Успехът на народния фронт обаче ще бъде „резултат на по-масовата наша работа долу, което пък е възможно, ако и формално и фактически се върши от по-широка партия — при нашите условия от РП.“¹²⁵

Приемайки това, Ст. Димитров (Марек) същевременно смяташе, че „действително масова самостоятелна РП ние не ще създадем скоро по сегашния път“¹²⁶. Той изрази становището, че трябва да се премахне дублирането в дейността на КП и РП, изразяващо се в съществуването на двойни комитети и организации и пр. Това според него нямаше да бъде ликвидиране на Комunistическата партия, както това стана с РП през 1934 г., „а превъплъщаване на КП в една по-широка и по-мощна организация, пригодена и с езика си, и с методите си да разреши задачите на движението при днешните условия.“¹²⁷

Изразеното от Ст. Димитров (Марек) становище не се споделяше и бе отхвърлено както от ЦК на БКП¹²⁸, така и от ЗБ¹²⁹. ЦК на БКП отбеляза по този повод, че според неговото единодушно решение остава в сила възприетата вече линия на работа по изграждането на РП като самостоятелна масова партия.¹³⁰

ЗБ се обяви „против каквито и да са организационни връзки било формални, било фактически между КП и РП“, „считайки, че РП трябва да има свой апарат и да върши със свои сили и по свои пътища всичката си работа“. „ЦК на КП трябва да организира инструктиране на комунистите за работата им в РП — писа ЗБ, — като изхожда от схващането, че РП ще играе своята огромна и незаменима роля само ако тя се строи, проявява на дело и третира от нас като действително независима и пълноценна масова партия.“¹³¹ Едновременно с това ЗБ обърна внимание, че „всички легални комунисти, с редки изключения, трябва да влязат в РП, но те не бива да образуват комфракции нито в организациите, нито в ръководните органи на РП. Всеки комунист в РП трябва да бъде в състояние да убеждава и разяснява, а не да разчита на авторитета на КП и да диктува.“¹³²

Разясненията, които Задграничното бюро даде в това свое писмо, затвърдиха линията на изграждане на РП като самостоятелна и дори „независима“ от БКП. ЦК на БКП в специална резолюция изрази своето задоволство от това, че ЗБ е внесло „пълна яснота по характера и целите на РП като масова политическа организация“, и отбеляза, че това ще даде положително отражение върху работата по възстановяването на партията. Като илюстрация на постигнатите вече обнадеждаващи резултати бе посочена за пример Софийската организация на РП, която към началото на май 1937г.

¹²⁵ Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 474.

¹²⁶ Пак там.

¹²⁷ Пак там.

¹²⁸ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 507: л. 45. Писмо на ЦК на БКП до ЗБ от 21 ноември 1936 г.

¹²⁹ Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 476.

¹³⁰ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 507, л. 35.

¹³¹ Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 477.

¹³² Пак там.

не само бе възстановена, но и надвишаваше вече броя на членовете, които имаше преди 19 май 1934 г.¹³³

През 1937 г. бе издадена една брошура, посветена на въпроса за характера и задачите на РП.¹³⁴ В основни линии тя отразяваше становището на ЗБ и възприетата в момента позиция по този въпрос. Но в някои отношения тя отиваше още по-напред в обосноваването на нуждата от самостоятелно развитие и независимост на РП по отношение на Комунистическата партия.

Ако трябва да направим известен паралел, с основание би трябвало да констатираме, че изразената тук позиция за характера на РП имаше твърде голямо сходство с тази, която в. „Работническо дело“ изрази през 1935 г. и за която стана дума по-горе. В известни отношения тя даже бе задълбочена по посока на разграничаването на двете партии. Този документ, както и поредицата от материали, публикувани на страниците на в. „Работническо дело“ през 1935 г., очевидно представляваше доказателство за съществуването на един по-специфичен подход към този въпрос, изразяван от ръководните кадри на самата РП. Този подход явно съдържаеше нюанси в характеризирането на РП, които не се съдържаха в трактовката на въпроса от страна на ЦК на БКП и ЗБ. Ще бъде пресилено да се говори за наличието на големи противоречия, но различия очевидно имаше.

Най-силно впечатление правят някои елементи в характеристиката на РП. В тях се подчертаваше, че тя „вече не само по състав, но и по характер, по цели и задачи е общонародна партия на трудещите се в страната“, че тя „не е нито подразделение, нито повторение, нито продължение на Българската комунистическа партия, нито секция на Комунистическия интернационал“, че е „отделна от БКП и самостоятелна независима партия“.¹³⁵

„Работническата партия не си поставя задача да организира и проведе пролетарската революция, нито да въвежда социализма — се казва в този документ. Тя не си поставя за задача да се бори за създаването в България на пролетарска диктатура и съветска власт. Тя не си поставя такива задачи не само за днешния ден, а въобще. Тя е всенародна антифашистка организация на трудещите се.“¹³⁶ Посочваше се наред с това, че марксизмът-ленинизмът не може да бъде задължително условие за членуване в РП стига кандидатът за член на РП „да стои активно на страната на демокрацията и мира“ и да има „идеология, която не му пречи да бъде борец против фашизма“.¹³⁷

С други думи, РП се разглеждаше като една „всенародна антифашистка организация на трудещите се маси в България“, чиито цели и задачи се виждаха главно в това „да бъде най-активната сила за сплотяването на всички демократични прогресивни сили в страната за спасяването на България и българския народ от днешното фашистко безправие. . .“.¹³⁸

В тази характеристика повече отколкото в други документи се подчертаваше дистанцията между РП и БКП, липсата на всякакви връзки и зависимост между тях. Авторите на този документ дори не поставяха марксистко-ленинската идеология като идейна основа на РП и обявяваха, че РП като всенародна антифашистка организация не си поставя за крайна цел провеждането на пролетарска революция и въвеждане на социализма „не само за днешния ден, а въобще“.

¹³³ Резолюция на ЦК на БКП за изграждане на РП като антифашистка партия, от 3 май 1937 г. — Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 478.

¹³⁴ РП в България. . . , с. 465—473.

¹³⁵ Пак там, с. 470.

¹³⁶ Пак там.

¹³⁷ Пак там.

¹³⁸ Пак там.

Очевидно в тези свои части дадената в посочената по-горе брошура характеристика на РП влизаше в противоречие с действителните представи, които и партийните кадри и широките трудови слоеве, а и самите противници на РП от буржоазния лагер имаха за нея. Тя не беше в пълно съответствие и с действителното положение, с характера на вътрешните процеси в РП в хода на нейното възстановяване и развитие през този период. На практика РП се възстановяваше като класова партия, неразривно свързана и по идеология и по цели с Комунистическата партия.

Ето защо представянето на РП като масова всенародна антифашистка партия, която няма нищо общо с Комунистическата, може да се приеме главно като израз на стремежа да се отблъснат атаките на реакцията, да се създаде впечатлението, че РП е напълно независима партия на трудещите се. По този начин да се запазят и разширят възможностите за по-свободна политическа изява на нейните кадри и предотвратяване на санкциите, под чиито удари попадаха членовете на Комунистическата партия. Наред с това обаче посочените елементи от характеристиката на РП можеха да внесат объркване сред кадрите на партията, които в този период полагаха усилия за възстановяването и реорганизирането на комунистическото движение в България. И не ще бъде пресилено, ако се каже, че такива елементи на объркване и неяснота в подхода към решаването на този въпрос бяха внесени. Поради това разискванията в ръководните партийни среди продължиха.

В хода на тези обсъждания, началото на които в същност бе поставено още след преврата през 1934 г., се очертаха явно две, условно казано, крайни позиции — тази, която бе изразена от в. „Работническо дело“, и позицията, чиито изразител стана Ст. Димитров (Марек). Първата чертаеше линията на превръщането на РП в напълно самостоятелна всенародна масова антифашистка партия, а втората сочеше организационното сливане на РП и БКП като най-целесъобразно решение.

Всичко това налагаше да се намери решение, което би обединило положителните страни на посочените по-горе становища и без да се противопоставят кадрите, изразили едно или друго мнение по въпроса да се насочи развитието на двете партии по най-правилния при тогавашните условия път.

В своето изложение до Секретариата на ИККИ от 16 септември 1937 г.¹³⁹ Ст. Димитров (Марек) изложи още по-обстойно и аргументирано мнението си в полза на обединяване силите на двете партии. Това стана повод за ново обсъждане на въпроса в Секретариата на ИККИ.

Ст. Димитров (Марек) смяташе, че е пълна илюзия мисълта нелегалната РП да може „да достигне дори такъв брой членове, какъвто тя имаше до обявяването ѝ извън законите“. „Много от нейните по-раншни членове се боят от нейната нелегалност — писа той в своето Изложение до Секретариата на ИККИ през септември 1937 г. В Работническата партия няма да влязат и антифашисти без комунистически убеждения, тъй като на всички е известно, че Работническата партия това е една прикрита КП. Това положение ние не можем да изменим чрез разяснения, че Работническата партия е напълно самостоятелна партия, която няма нищо общо с КП. Работническата партия не може да стане една такава некомунистическа, антифашистка масова партия, която да бъде в състояние да обедини най-широките безпартийни и некомунистически, но антифашистки маси, както считат другарите, които за постигане на тази цел даже предлагат да бъде

¹³⁹ Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 480—483.

променено нейното название, да се нарече тя Работническо-селска партия.¹⁴⁰ Работническата партия не може да стане такава антифашистка масова партия по простата причина, че тя е нелегална и че поради своите исторически традиции е популярна като комунистическа — по същество партия.¹⁴¹

Ст. Димитров (Марек) смяташе, че Комунистическата партия трябва да използва положението на своята предишна легална форма — положението на РП, като „се преобразува така, че да съществува като работническа партия, под името на Работническата партия“¹⁴². По този начин според него можеше да се ликвидира двойствеността.

„Ликвидирането на двойствеността — писа той — ще спести на нашата партия големи сили. Това не е тясно организационен, а политически въпрос. Като ликвидираме двойствеността чрез преобразяването на КП в исторически създадената у нас форма на Работническата партия и като не изразходваме сили за създаване на две, по същество еднакви, паралелно действащи партии, ние ликвидираме не една от нашите реални сили, а напротив, превръщаме нашата партия в по-голяма сила, която е способна да разгърне мощно народно единоефронтовско движение.“¹⁴³

Становището на Ст. Димитров (Марек) за сливане на БКП и РП в единна партия е било поддържано от Ото Куусинен.¹⁴⁴ Мнението на Г. Димитров обаче беше по-различно. Това се вижда от изказването му при обсъждането на този въпрос в Секретариата на Изпълнителния комитет на Коминтерна.

Г. Димитров смяташе, че да се извърши организационно сливане на двете партии е най-простото нещо. Но тук възниква въпросът за политическата целесъобразност, а той може да се реши, като се изхожда не само от основните ленински принципи, но и от конкретната обстановка там, където той е поставен. Според него „правилно би било да се каже, че у нас комунистическото политическо движение има два сектора: нелегалната Комунистическа партия и Работническата партия, която по-рано беше легална, а сега нелегална“. Те са едно цяло и няма никакъв смисъл да се делят или сливат. Цялата същност на въпроса „се заключава в това да се координира дейността на двете партии, да се съчетае тяхната организационна структура“. При това е нужно да се има пред вид нееднаквата степен на нелегалност.¹⁴⁵

Комунистическата партия според него трябваше да се запази и да решава общополитическите въпроси, да обезпечава правилна политическа линия на РП, работата в профсъюзите, селските организации и пр. А РП — да се изгради като „масово-политическа организация на работническата класа в България“. Чрез нея трябва да се провежда „текущата политическа дейност на работническата класа“, непосредствената работа по народния фронт, връзките със социалистическите, Земеделския съюз, с Радикалната, Демократическата партия и т.н.¹⁴⁶

Огромната част от комунистите според Г. Димитров следваше да са включат в РП (с изключение на тези, които са в дълбока нелегалност) и да работят в нея. Всяка организация на РП трябваше да има един актив, който

¹⁴⁰ Такова предложение бе направено от Петко Кунин в изложението му „За характера на РП“ — ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 541, л. 31.

¹⁴¹ Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 482.

¹⁴² Пак там.

¹⁴³ Пак там, с. 483.

¹⁴⁴ Пак там, с. 486 (О. Куусинен беше член на комисията по българския въпрос).

¹⁴⁵ Из изказването на Г. Димитров във връзка с доклада на Станке Димитров в Секретариата на ИККИ по въпроса за сливането на КП и РП, 16. X. 1937 г. — Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 484.

¹⁴⁶ Пак там, с. 484—485.

ще представлява ядрото от комунисти. В този актив „ще бъдат най-активните, най-добрите кадри на партията“¹⁴⁷.

Следователно трябваше да се намери диалектическо решение на въпроса да не се ликвидира нито едната, нито другата партия, да не се сливат и да не се делят. „Тогава ние ще имаме комунистически Централен комитет — заяви Г. Димитров пред Секретариата на ИККИ, — част от който ще се намира в ЦК на РП. Тогава ние ще имаме комитети, част от членовете на които ще се намират в местните организации на работническата класа. Тогава ние ще имаме крепка комунистическа партия, която ще е свързана с активна в профсъюзите и в другите организации. Тогава ние ще имаме фактически единно комунистическо движение в България, където комунистическата партия ще представлява формално неголяма организация, но където ние ще имаме Работническата партия като масова партия, която ще провежда политиката на борба на работническата класа. При това комунистическата партия не трябва да командува Работническата партия.“¹⁴⁸

Самата РП според Г. Димитров трябваше да бъде самостоятелна организация със своя устав, свое ръководство и вътрешна демокрация. „Комунистите пък са длъжни да обезпечат провеждането на класова линия, класова политика, политика, която да отговаря на основните принципи на Комунистическия интернационал и Българската комунистическа партия.“¹⁴⁹

В изказаното мнение по този въпрос Г. Димитров в същност утвърждаваше по принцип идеята за единно комунистическо движение в България. Но за разлика от Ст. Димитров (Марек) тогава той не смяташе за целесъобразно организационното сливане на двете партии. И тъй като безспорно съществуваша различия в подхода към този въпрос, наложи се обсъждането му да продължи и след това до неговото окончателно решаване.

4. РАБОТНИЧЕСКАТА ПАРТИЯ В БОРБАТА ЗА ПРЕТВОРЯВАНЕ РЕШЕНИЯТА НА ШЕСТИЯ ПЛЕНУМ НА ЦК НА БКП

Паралелно с обсъждането на въпроса за по-нататъшното развитие и укрепване на РП след Шестия пленум на ЦК на БКП бяха направени нови и по-решителни стъпки по изграждането на народния антифашистки фронт. РП игра важна роля в практическото осъществяване на тези стъпки, в използването на гъвкави и подходящи форми на взаимодействие с другите нефашистки партии.

Новият момент в дейността на партията в тази насока беше нейната посмела ориентация към народнофронтовско единодействие не само със социалдемократи и земеделци, а и с другите буржоазни и дребнобуржоазни политически сили, които също се обявяваха против монархо-фашистката диктатура.

Поведението на редица буржоазни и дребнобуржоазни партии в края на 1935 и началото на 1936 г. показваше едно по-чувствително раздвижване в техните редове против монархо-фашистката диктатура. Все по-определено те започнаха да изразяват недоволството си от продължаването на безпартийното управление на страната и нежеланието на монарха да възстанови традиционния буржоазнодемократичен ред, основаващ се на Търновската конституция. Наблюдаваше се процес на преодоляване на колебанията и изживяване на надеждите за постепенно нормализиране на политическото положение. Такива партии като БЗНС, СДП, Демократическата, Радикалната, Националлибералната и др. се обявяваха все по-определено в полза на

¹⁴⁷ Изв. ИИ БКП, т. 20, 1969, с. 485.

¹⁴⁸ Пак там, с. 485—486,

¹⁴⁹ Пак там.

възстановяването на конституционния буржоазнопарламентарен режим. Сред самите деветнадесетомайци започна процес на преценка. Постепенно част от дейците на политическия кръг „Звено“ и Военния съюз започнаха да преминават на демократични позиции и се включиха в движението за народен фронт. БКП и РП чрез свои дейци активно съдействаха за преминаването на част от деветнадесетомайците наляво, установявайки тесни контакти с тях.¹⁵⁰

В основата на тези процеси стоеше и немалка роля играеше голямото раздвижване в народните низини, упражняването на силен натиск отдолу върху водачите на тези партии в полза на сътрудничеството и общите действия против диктатурата. Централните ръководства и печатните органи на тези партии получаваха много писма от различни краища на страната, в които техните съмишленици настояваха да се постигне необходимото споразумение между ръководствата на антифашистките партии така, както то на много места в провинцията е постигнато. Дейтелите на тези партии заявяваха, че е време да настъпи вразумяване по върховете, така както сред народа единството е вече свършен факт.¹⁵¹

Показателен беше и фактът, че на 16 януари 1936 г. в Шумен представители на БРСДП, Демократическата партия, БЗНС, Националлибералната партия и Демократическия сговор подписаха заедно с РП споразумение за обща дейност против монархо-фашистката диктатура и апелираха към своите водачи в центъра да последват примера им. Това беше доказателство, че местните дейци на нефашистките буржоазни и дребнобуржоазни партии не само установяваха контакти с партията, но и успяваха да се споразумеят с нея.¹⁵² Това обективно създаваше предпоставки за сближение между нефашистките партии. Но посочените буржоазни и дребнобуржоазни партии не бяха готови и не проявяваха склонност да приемат издигнатата от БКП и РП идея за изграждане на широк народен антифашистки фронт в страната. Между самите тях съществуваша както противоречия, така и нежелание да действуват съвместно с българските комунисти. Доколкото проявяваха склонност към съвместна борба, те се ориентираха към обединяване на силите по собствен път, без и извън усилията, които БКП полагаше чрез РП.

Всичко това, разбира се, не означаваше, че партията трябва да изостави осъществяването на възприетата от нея линия за сплотяване на антифашистките сили. И както показват съществуващите документи и конкретните действия на РП след Шестия пленум на ЦК на БКП, тази дейност на партията се активизира още повече. Така например в своя позив, „За незабавно образуване на народния фронт“ от април 1936 г. ЦК на РП се обърна към трудещите се в страната и „всички сили на демокрацията“: СДП, БЗНС „Врабча“ и „Пладне“ и други течения в него, Демократическата и Радикалната партия и всички други антифашисти. На тези партии беше предложено „незабавното осъществяване на народния фронт и повеждане борба за възстановяване правата и свободите на народа, гарантирани от Търновската конституция, против домогванията на Цанков, за пълна и безусловна амнистия, за незабавни избори за Народно събрание и общински избори“.

Като отбелязва, че възвестените в декларацията на правителството на Къосеиванов „Нормализация на положението и подготовката на условията за участие на народа в управлението“ стоят на точката на замръзването,

¹⁵⁰ Тр. Ангелова. Начало на контактите и сътрудничеството между БКП и деветнадесетомайците (1935—1937). — Изв. ИИБКП, т. 23, 1970, с. 271—293.

¹⁵¹ Орач, 3 март, 29 март 1936.

¹⁵² В. Георгиев. Буржоазните и дребнобуржоазните партии в България (1934—1939). С., 1971, с. 186; РП в България. . . , с. 439.

ЦК на РП заяви на посочените по-горе партии: „Крайно време е да погледнем истината право в лицето. Нормализирането не може да бъде дело на едно правителство, което стои на позициите на 19 май и с всички сили провежда в живота принципите, легнали в програмата на 19-томайското правителство. Тия принципи са в противоречие с демократичните права и свободи на народа.“¹⁵³

РП използва и предстоящия първомайски празник, за да призове „всички народни сили“ към масово легално проявление на 1 май. Тя апелира към всички трудещи се на 1 май да изградят общи комитети и масово да демонстрират исканията си за пълно възстановяване на Търновската конституция и борба против фашизма. А към ръководствата на Социалдемократическата партия, БЗНС (всичките му крила) и към другите демократични политически сили в страната отново се обърна с призива: „час по-скоро да се разберем и изградим Народния фронт, единствената обществено-политическа сила, която днес може да спаси страната от по-нататъшно обедняване и изграждане“¹⁵⁴.

В някои райони на страната местните ръководства на РП, БЗНС и СДП успяха да намерят общ език и да отправят общи призови към трудещите се за смела антифашистка борба и за народен фронт в България. Такъв пример дадоха през май 1936 г. ръководствата на тези партии в гр. Русе, които излязоха със съвместен позив за единна борба против фашистката диктатура. В него се заявяваше: „Ние, Работническата партия, Земеделският съюз и Социалдемократическата партия ви зовем на обща единна борба срещу фашистката диктатура на 19 май.“¹⁵⁵

Към средата на юли 1936 г. завършиха с успех продължителните преговори между Работническата и СДП. Те сключиха споразумение за съвместна борба против фашистката диктатура.¹⁵⁶ За сключването на това споразумение ЦК на РП оповести официално в писмото си от 18 юли 1936 г., „окачествявайки го като „първа крачка към изграждането на Народния фронт“¹⁵⁷.

Както текстът на самото споразумение, така и този на писмото на ЦК на РП, с което се съобщава за този факт, показваха, че двете партии са постигнали общо съгласие по оценката на политическия момент и по платформата за обща борба. Те отчитаха опасността от идването на „Цанков и неговата фашистка партия на власт“, което би могло да бъде улеснено от обстоятелството, че в „безпартийния“ кабинет на Кьосеиванов има много цанковисти, напомняха за пътя на фашизма в Германия, Австрия и на други места, както и за това, че сменилите се в продължение на две години четири кабинета в България „създадоха стопански хаос в страната, увеличили мизерията на работническите и селски маси и (застрашиха) националната независимост на страната“¹⁵⁸.

Двете партии констатираха, че това положение не бива повече да продължава и че „трябва да се поведе решителна борба за възвръщане на народните свободи и права“. Те се споразумяха да водят обща борба в името на следните искания: възстановяване на Търновската конституция; свобода на словото, печата и събранията; премахване на цензурата и изключителните

¹⁵³ РП в България. . . , с. 439.

¹⁵⁴ Пак там, с. 440, 441; ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 354, л. 1; а. е. 351, л. 1. Позив на РП във връзка с Първи май и изграждането на народен фронт, апр. 1936.

¹⁵⁵ РП в България. . . , с. 442, 443; ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 523. Позив на РП, БЗНС и СДП в Русе за единна борба против фашистката диктатура, май 1936 г.

¹⁵⁶ Споразумение между РП и СДП за съвместна борба срещу фашистката диктатура, 1936 г. — В: РП в България. . . , с. 444—445.

¹⁵⁷ Пак там, с. 446—447; Изв. на държавните архиви. . . , с. 108—109.

¹⁵⁸ РП в България. . . , с. 446—447.

закони; свободно съществуване на разтурените политически, професионални и синдикални организации и възвръщане на конфискуваните им имоти; разтуряне на всички фашистки организации; провеждане на свободни законодателни избори от отговорно правителство по съществуващия изборителен закон; пълна общинска автономия и избори за общински съвети и изборни кметове; амнистия за всички политически деяния като предпоставка за пълно омиротворение на страната; защита на мира и осигуряване националната независимост на страната.¹⁵⁹

РП и СДП обявиха, че ще подкрепят едно правителство, което би изпълнило формулираните от тях искания, и призоваха всички демократически сили, които са готови да се борят за посочените искания, да се присъединят към споразумението на двете партии.

Един от конкретните резултати на сближаването на двете партии беше издаването на общ легален ежедневен вестник „Трибуна“. Той започна да излиза през август 1936 г. и бе посрещнат с ентузиазъм от работническата класа.¹⁶⁰

Практическите действия на РП и СДП в духа на постигнатото споразумение можеха да открият благоприятни предпоставки за осъществяването на единния работнически фронт в България. И вероятно за това ЦК на РП оцени споразумението като първа крачка към изграждането на народния фронт, което вече изискваше присъединяването и на останалите демократични сили.

Както се вижда от текста на подписаното споразумение със СДП на първо място се поставяше искането за възстановяване на Търновската конституция. То стоеше на челно място и в редица други предложения и позиви на РП още преди Шестия пленум.

Това искане заемаше първостепенно място и в декларациите, които правеха нефашистките буржоазни и дребнобуржоазни партии, както и някои дейци, свързани с преврата на 19 май, които под влияние на събитията и осъзнаването на собствените си грешки оценяваха значението на едно такова искане.¹⁶¹

През януари 1936 г. партийният орган писа по този въпрос: „Незабавното възстановяване на Търновската конституция е първото политическо искане, за което днес се бори Работническата партия и което стои начело на платформата, която тя предлага на всички демократични сили в България за единна борба против фашизма.“¹⁶²

Партията обаче отчиташе както положителните страни на конституцията и нуждите на политическия момент, които изискваха въпроса за нейното възстановяване да получи предимство в антифашистката платформа, така и несъвършенствата на тази конституция. „Търновската конституция не е съвършен демократичен закон — писа партийният орган. Например, тя е основата на монархическия политически строй в България. . . Но Търновската конституция признава на народа правото на свободно организиране, на свободно събиране, свобода на печата, свобода на политическите и религиозните убеждения, неприкосновеност на училищата и на кореспонденцията. Всички тия права и свободи дават възможност на всички класи и партии да проявят, да покажат света истинско лице, за какво се борят, към какво се стремят. Но това улеснява масите да разберат къде да се определят, под кои знамена да се борят. . .“¹⁶³

¹⁵⁹ РП в България. . . , с. 444.

¹⁶⁰ ЦПА, сп. 153, л. 6.

¹⁶¹ С т. К о л е в. Цит. съч., с. 132.

¹⁶² Платформата на единния фронт. — Раб. дело, бр. 1, 25 ян. 1936 г.

¹⁶³ Пак там.

Тези разяснения за отношението си към конституцията партията смяташе за необходими с оглед да се избегнат известни недоразумения в партийните среди. Те се правеха и в други документи и материали, отправяни до партийните членове и организации, като се подчертаваше, че искането за възстановяване на Търновската конституция като първостепенно искане в платформата на партията не означава отказ от нейните програмни цели и задачи. В трудните политически условия на борба тогава партията прояви творчески подход и на дело показа умението си да свързва своите крайни програмни цели с борбата за демокрация, като етап към тяхното осъществяване.

През май 1936 г. група нефашистки буржоазни и дребнобуржоазни партии образуваха т.нар. „Петорка“ — едно обединение, което в същност се оказа в плен на илюзията, че е възможно да спечели благоволенieto на царя и да дойде на власт. В нейния състав се включиха представители на БЗНС „Врабча 1“ — Д. Гичев, СДП — Кр. Пастухов, Демократическия сговор — Гр. Василев, Националлибералната партия — Боян Смилов и Радикалната партия — проф. Г. П. Генов.¹⁶⁴

Вън от този опозиционен център обаче останаха Демократическата партия на Ал. Малинов, Радикалната партия на Ст. Костурков, националлибералите на Г. Петров, Народняците, БЗНС „Пладне“. Това означаваше, че в самия опозиционен нефашистки лагер се създаде разединение.

Обективно погледнато, „Петорката“ като опозиционен център се създаде в противовес на широкия народен антифашистки фронт, в името на който призоваваха БКП и РП, и то в един момент, когато масовото антифашистко движение набираше сили и беше вече важен фактор в политическия живот на страната.

От друга страна, не бива да се пренебрегва обстоятелството, че „Петорката“ въпреки своите илюзии по отношение благоволенieto на двореца беше обединение, което се обявяваше против фашистката диктатура и настояваше за възстановяването на конституционно-парламентарния режим.¹⁶⁵ Нейният първи политически акт беше адресът от 29 май 1936 г., който бе връчен на царя. В този адрес се даваше израз на недоволството от това, че в продължение на две години на българските граждани са отнети всички конституционни правдини, че конституцията е суспендирана и страната се управлява с наредби-законои, че са разтурени „всички организации от обществен и политически характер“ и пр. Като обръщаха внимание, че „разочарованието на двегодишното нарушение на конституцията е всеобщо и взема вече разрушителни размери“, авторите апелираха за бързо възстановяване на Търновската конституция и провеждане на законодателни избори.¹⁶⁶

По повод на този акт на „Петорката“ ЦК на РП издаде на 3 юни 1936 г. и разпространи специална декларация, в която изложи становището на партията. В нея се заявяваше, че като работи непрекъснато за изграждането на народния фронт в България, РП „подкрепя всяка акция, насочена против фашизма и реакцията, за възстановяване правата и свободите на народа.“ Ето защо тя „се присъединява към исканията в писмото на гражданите Гичев, Пастухов и др.“ и „заявява, че ще подкрепи с всички сили акцията за

¹⁶⁴ История на БКП. С., 1969, с. 427—428; Ст. Колев. Цит. съч., с. 132; Н. Георгиев. Цит. съч., с. 190—191; Ил. Димитров. Цит. съч., с. 136.

¹⁶⁵ Ил. Димитров. Цит. съч., с. 137.

¹⁶⁶ ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 355, л. 1; В. Георгиев. Цит. съч., с. 191; Ил. Димитров. Цит. съч., с. 135—136.

реализирането на тях искания, които биха предприели сред народа те и техните приятели“.¹⁶⁷

Тази декларация естествено не означаваше, че се изразява изцяло подкрепа на писмото на „Петорката“ до царя. В текста на този документ се съдържаха и твърде силно изразени елементи на преданост към монархизма и желание възстановяването на конституцията да стане по почин на царя. По повод на това в декларацията си РП предупреди, че „възстановяването на конституцията няма да стане по инициатива на царя, както наивно вярват авторите на писмото“, а чрез енергична борба на народа, която изисква сплотяването на всички демократични сили.¹⁶⁸

БКП и РП водеха борбата за възстановяване на демократичните права и свободи, гарантирани от конституцията, разчитайки главно и единствено на обединението на народните и антифашистките политически сили, които да наложат своята воля, без да разчитат на царското благоволение. Ето защо в някои документи след това ЦК на РП изрази критичното си отношение към позициите на някои представители на „Петорката“, както и по поведението на този опозиционен център изобщо.¹⁶⁹ Така например, РП разкритикува издадения от БЗНС „Врабча I“ позив, в който се заявяваше, че във от „Петорката“ останали само реакционни групировки. Критикувано беше и изложението на Кр. Пастухов, в което се заявяваше, че неговата партия е готова да прави народен фронт „с всички демократически сили, по-леви и по-десни от нея“, тъй като тази негова декларация не се съпровождаше с никакви практически дела.¹⁷⁰

Независимо от разединенето между централните ръководства на опозиционните нефашистки сили, което умело се използваше от монарха и фашистките сили около Цанков, под ръководството на партията народофронтовското движение обхващаше все по-широки и с различна политическа принадлежност народни слоеве. За това безспорно съдействуваша правилно формулираните политически и други искания в издигнатата от партията платформа, които имаха привлекателна сила, защото напълно отговаряха на народните въжделения при тогавашната политическа обстановка.

Това движение взе широки размери през лятото и втората половина на 1936 г. и се изрази в съвместното провеждане на много политически акции и мероприятия на представители на РП и другите нефашистки партии в страната. То намери израз и в създаването на комитети на народния фронт, в приемането на общи резолюции и пр.¹⁷¹

Едновременно с това РП полагаше усилия да въздействува върху „Петорката“ и другите опозиционни политически водачи и да постигне общи действия на всички нефашистки сили. Това обаче трудно се реализираше поради упоритостта, с която тези дейци отказваха да влязат в съглашение с партията. Ето защо в своята директива от октомври 1936 г. за работата по изграждането на народния фронт РП отбеляза: „Отказът на Гичев, Пастухов, Малинов да сключат съглашение с РП съвсем не трябва да има за последиствие отслабване на нашата енергия, настойчивост и ентузиазъм по изграждането на народния фронт. Ние трябва търпеливо да убеждаваме техните собствени привърженици, че разцеплението на демократическите сили,

¹⁶⁷ ЦПА, ф. 6, оп. I, а. е. 355, л. I. Декларация на РП от 3 юни 1936 г.

¹⁶⁸ Пак там.

¹⁶⁹ Изложение на Работническата партия относно изграждането на народния фронт и поведението на „Петорката“, авг. 1936 г. — В: РП в България. . . , с. 450—453.

¹⁷⁰ Пак там, с. 452; Изв. на държавните архиви. . . , с. 112.

¹⁷¹ Вж. по-подробно С т. К о л е в. Цит. съч., с. 139—146.

както показваха събитията през изтеклите години, можеше да ползва само фашизма и реакцията.¹⁷²

Въпреки съществуващите трудности партията чрез свои представители поддържаше контакти с водачите на всички опозиционни нефашистки сили. Като допускаше, че при определени условия „Петорката“ може да стане център за обединяване и на другите демократични партии, РП продължаваше да полага усилия за постигане на споразумение за включването им към нея и за създаване на общи комитети.¹⁷³

Известни условия за по-голямо активизиране и отстъпчивост на „Петорката“ пред другите нефашистки сили, включително и към предложенията и действията на партията, се създадоха и под влияние на новите огорчения, които ѝ сервира монархът. През юли и октомври 1936 г. бяха извършени две нови реконструкции на правителството на Г. Кьосеиванов, при които политическите дейци, представляващи „Петорката“, останаха отново извън сметките за участие в управлението. Това не можеше да не ги тласне към нови действия, субективно изразяващи дълбокото им неудовлетворение от политическата игра на двореца, но обективно насочени към критика на антидемократичната система, която все повече се утвърждаваше.

Един от най-сериозните актове на „Петорката“, който получи подкрепата и на РП, беше меморандумът до царя от ноември 1936 г. По този повод РП издаде на 1 декември с.г. декларация, в която цитира част от неговия текст и изрази своята подкрепа.¹⁷⁴ В меморандума се заявяваше, че народът е останал „жестоко излъган в своите надежди“, че обещаните от втория кабинет на Кьосеиванов законодателни избори, не само че не са били проведени в обещания срок, но отново реконструираното правителство отказва да ги проведе скоро. Критикуваше се съществуващият режим на „безправие при нечувано строга цензура и без свобода на общественото мнение“.

Авторите на меморандума се осмелиха да критикуват царя, че последните две промени в правителствения екип са отражение на неговите лични схващания, като заявиха: „Днес настроението у народа болезнено и бързо се променя в убеждение, че конституцията ще възкръсне само чрез продължителна и тежка борба.“¹⁷⁵

В своята декларация РП заяви, че тя „напълно се присъединява към подписаното тук из меморандума на „Петорката“ и че самата тя неведнаж е казвала, „че днешните правителства са правителства на диктаторски и личен царски режим“. „Молбите и уговарянията от страна на петорката — се казваше в декларацията — досега само окуражават царя и реакцията, тъй като в това те виждат разпокъсаността на народните сили. Сега когато петорката заговаря с малко по-друг език, царят и неговите послушни министри отговарят с интернирвания и други репресии. А това показва, че най-невинната борба против реакцията я засяга за слабото ѝ място.“¹⁷⁶

Отбелязвайки това, РП отправи отново призив към „Петорката“, към Демократическата партия, БЗНС „Пладне“ и всички други демократични сили в България „със съвместни усилия да продължим по-смело борбата за възстановяване на конституцията.“¹⁷⁷

¹⁷² Директива на Работническата партия за работата по изграждането на народния фронт и организационното укрепване на партията, окт. 1936 г. — В: РП в България. . . , с. 455.

¹⁷³ С т. К о л е в. Цит. съч., с. 146—147.

¹⁷⁴ ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 363, л. 1. Новият меморандум на петорката и Работническата партия, декларация на РП от 1 дек. 1936 г.

¹⁷⁵ Пак там.

¹⁷⁶ Пак там.

¹⁷⁷ Пак там.

Конкретните действия на РП за сплотяване на демократичните сили в името на възстановяването на Търновската конституция и произтичащите от нея демократични права и свободи, както и призивите и усилията на „Петорката“ и другите нефашистки партии в полза на същото искане доведоха в крайна сметка до един положителен резултат — обединяване на силите в изграждането на единни конституционни комитети. Споразумение по този въпрос между РП и партиите от „Петорката“ бе постигнато в края на 1936 г.

През декември 1936 г. участващите в „Петорката“ партии издадоха окръжно писмо до своите членове и привърженици, с което нареждаха да пристъпят към изграждането на народни конституционни комитети по села и градове, които да ръководят борбата на народа за възстановяване на конституцията. Окръжното писмо нареждаше в комитетите да бъдат поканени да участвуват всички демократични партии и групи, като не се изключваше РП.

В интерес на истината трябва да се каже, че РП по своя инициатива отдавна бе пристъпила към изграждането на такива комитети в редица села и градове като Бяла Слатина, Фердинанд (Михайловград), Троян, Ловеч и др.¹⁷⁸ Сега по повод на Окръжното писмо и призива на „Петорката“ РП издаде свое Окръжно писмо на 25 декември 1936 г.,¹⁷⁹ в която заяви: „Ние решително се присъединяваме към тая инициатива, която е крачка напред в сплотяването на демократическите сили и борбата против фашизма. . .“ Окръжното на РП призоваваше всички свои членове и привърженици „да проявят голяма упоритост, гъвкавост и умение, отърсени от старото сектантско наследство“, за да подхванат и тази идея без всякакво колебание. От тях се искаше да не чакат от хората на „Петорката“ покана „а самите те да отидат при техните местни водачи и дейтели“ и да заявят готовността си да влязат в комитетите, а там, където няма още изградени такива, „сами да вземат инициативата и поканят демократическите партии за създаване на такива комитети“. РП правилно даде указание онези народофронтовски комитети, които бяха вече създадени по нейна инициатива още преди постигнатото споразумение, да бъдат попълнени с представители и на „всички стоящи още извън тях демократически групи“¹⁸⁰. Пристъпи се към изграждането и на нови комитети. В София бе изграден централен конституционен комитет.¹⁸¹

Постигнатото между „Петорката“ и РП споразумение за общи действия в името на възстановяването на Търновската конституция чрез изграждане на конституционни комитети бе съпроводено с подписването на „Всенародно искане“ — адрес до царя. Основните искания, които се съдържаха в него, бяха: възстановяването на народния суверенитет на държавата, което може да стане само чрез незабавното възстановяване на конституцията, незабавно провеждане на свободни законодателни избори и поемането на управлението на страната от отговорно конституционно правителство.¹⁸²

РП в своето Окръжно писмо от 25 декември 1936 г. съобщи на своите привърженици за тази инициатива на „Петорката“, като заяви, че „в инте-

¹⁷⁸ Окръжно на РП за изграждане на народни конституционни комитети, 25 дек. 1936. — В: РП в България. . . , с. 462.

¹⁷⁹ Пак там, с. 462—464; ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 390, л. 1—2.

¹⁸⁰ РП в България. . . , с. 462.

¹⁸¹ ЦПА, ф. 6, ап. 1, а. е. 390, л. 1—2. Отчет на Софийския комитет пред ЦК на РП за дейността на партийната организация по изграждането на народния фронт, 1937.

¹⁸² Вж. пълния текст на „Всенародното искане“ на В. Георгиев. Цит. съч., с. 261—262; Ил. Димитров. Цит. съч., с. 206—207.

реса на единството в тая всенародна акция нашите хора ще трябва да го под писват на общо основание“. Тя призова своите членове и привърженици да бъдат „най-активните събирачи на подписи“ под това всенародно искане. Според нея събирането на подписи трябваше да се превърне в „общо дело на народните конституционни комитети“¹⁸³.

Всенародното искане — адрес до царя — беше документ, който въпреки редица слабости, общо взето, нямаше характера на дотогавашните умоли телни писма и адреси до двореца на партиите от „Петорката“. Самото му название и най-вече съдържанието му изразяваха достатъчно ясно, че вече става дума за едно настоячиво и категорично поставяне на въпросите, в име то на които нефашистките политически сили и народът трябваше да демон стрират своето единодушие.

Фактът, че към тези действия на РП и „Петорката“ се присъединиха и БЗНС „Пладне“, Радикалната партия на Ст. Костурков и Демократическата партия на Ал. Малинов, показваше също, че в началото на 1937 г. в стра ната се постигна на дело народнофронтовско сътрудничество между РП и другите нефашистки опозиционни групировки. Изгражданите кон ституционни комитети фактически бяха комитети на народния фронт в България.

По повод на този успех в. „Работническо дело“ писа на 14 февруари 1937 г.: „Постигнатото фактически споразумение¹⁸⁴ между „Петорката“, РП, пладненци и демократи за дружно изграждане на народни конституцион ни комитети, за дружно събиране на подписи върху всенародното искане и за еднакво отрицателно отношение към закона за общинските избори е голяма победа на българската демокрация. То е началото на гранитното единство на демократичните сили, което ще извоюва възстановяването на Конституцията и на една нова демокрация без срамната стара партизан щина.“¹⁸⁵ Партийният орган заявяваше, че „първоначалната платформа на демократическото народно единство е дадена — тя се съдържа във всена родното искане“, че тази платформа е одобрена от всички демократични партии и сега „остава да се изградят органите на народното единство — кон ституционните комитети“¹⁸⁶.

Едновременно с всичко това РП си даваше ясна сметка, че е нужна упо ритна работа сред народните маси, за да се извести и разясни постигнатото от самите демократични партии, да се разтълкува всенародното искане и се получат необходимите подписи под него, както и на дело да се организи ра борбата на тия, които го подпишат. Удобен повод за това можеше да станат предстоящите общински избори, които според партийния орган трябваше да минат под обединяващия народен лозунг „да се възстанови Търновската конституция“.

РП наистина разгърна активна дейност както в изграждането на кон ституционни комитети, така и в акцията за събиране на подписи под „Все народното искане“. В първите месеци на 1937 г. на страниците на партий ния орган се появиха редица съобщения за изгражданите по инициатива на членовете и организациите на партията комитети в много градове и села

¹⁸³ РП в България. . . , с. 463; ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 364, л. 1. Писмо на ЦК на РП до окръжните комитети.

¹⁸⁴ Следва да отбележим, че когато говорим за споразумението, постигнато между РП, „Петорката“ и другите нефашистки партии, в същност става дума за уговореното между техните представители и постигнатото съгласие за единни действия, без да имаме писмено споразумение. И л. Д и м и т р о в. Цит. съч., с. 208.

¹⁸⁵ Борба докрай. — Раб. дело, бр. 4, 14 февр. 1937.

¹⁸⁶ Пак там.

на страната, като Шумен, Варна, Сливен, Ловеч, Врачанско, Фердинандско (Михайловградско), Пловдивско, Плевенско, и в много други населени места на страната. Съобщаваха се факти и за многобройни подписи, събрани под „Всенародното искане“ в резултат на усърдната работа на партийните кадри в различните краища на страната.¹⁸⁷

С всички тези свои действия, с успешното съгласуване на своята борба с исканията и практическите стъпки на „Петорката“ и нефашистките партии извън нея РП, която в същност провеждаше в този момент на дело изработената от Шестия пленум на ЦК на БКП политическа линия, показва голяма политическа зрелост и гъвкавост.

През 1936 г. в духа на препоръките на ИККИ, ЦК на БКП изработи тезиси по националния въпрос,¹⁸⁸ а РП излезе с декларация, озаглавена „РП и общонародните и общонационални искания на българския народ“¹⁸⁹. В тази декларация партията заявяваше, че във великата борба за извоюване на отнетите демократични права и свободи на народа те „не трябва да бъдат подценявани от общонародните и национални искания“. В този документ се отправяше критика към представителите на фашизма у нас, които спекулираха с националните чувства на масите, прибягвайки до „най-префинена демагогия, за да се представят в техните очи като борци за националните идеали на българския народ“. В същото време те правеха всичко възможно, за да злепоставят работническото движение и да го очернят като враг на народа.¹⁹⁰

Отхвърляйки решително тази клевета, РП заяви в своята декларация: „Ние обичаме нашата хубава земя, която фашизмът превърна в долина на страдания, глад, терор и кърви. Ние обичаме нашия свободолюбив народ, подхвърлен на грабежи, мизерия и потисничество от господстващата класа и фашизма. Войнствената противонародна политика на българския капитализъм доведе нашия народ до сегашното обедняване и разорение, като стана причина да бъдат откъснати живи части от България и поставени под чуждо робство.“¹⁹¹

РП обяви, че се бори „за обединяването на целия български народ, за неговото издигане на високо материално и културно равнище“, че тя е „решителен борец за премахване на несправедливия Ньойски договор, който накърнява националното чувство на българския народ и посяга на неговата независимост и равноправие“. Всичко това обаче ще стане „не по пътя на нови военни авантюри, както искат фашистите, а чрез мирни средства и разбирателство с другите народи“. „Осъществяването на общонародните и национални искания на българския народ е част от неговата борба за проваляне на фашизма и установяване на демократичен режим в България“, се заявяваше в Декларацията на РП.¹⁹²

В условията, когато партията водеше борба за сплотяване на демократичните сили в широк народен фронт, тази декларация изигра важна роля. Ясно изразената партийна позиция по общонародните и национални искания на българския народ бе посрещната с интерес и подкрепа от страна на всички патриотично настроени среди, намери жив отклик сред широки слоеве на българския народ.

¹⁸⁷ Раб. дело, 7 февр. 1937; 24 февр. 1937 и др.

¹⁸⁸ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 503, л. 64.

¹⁸⁹ Пак там, ф. 6, оп. 1, а. е. 366, л. 1.

¹⁹⁰ Пак там.

¹⁹¹ Пак там.

¹⁹² Пак там.

Активна дейност разгърна партията и в масовите организации, които тя умело използва като легални позиции за публична дейност. Тазн дейност след Шестия пленум се осъществяваше главно в две насоки: първо, по линия на активизирането на партийната работа в масовите организации, чрез по-пълно използване силите на онези опитни другари, които членуваха отдавна в тях, но не са били достатъчно използвани и, второ, по линия на масовото навлизане на партийни членове и съчувственици в съществуващите, както и в новообразуващите се масови организации по инициатива на партията.¹⁹³

Своята дейност в тези организации партията развиваше в сътрудничество с привържениците на демократичните партии.¹⁹⁴ В резултат на това още през 1936 г. настъпи видимо оживление в дейността на различните професионални, стопански, културни, благотворителни и други масови организации, които по преценка на ЦК на БКП започнаха „да се превръщат в нов тип народни, демократични организации“¹⁹⁵.

Полезна дейност извърши партията в държавните профсъюзи, където в тясно сътрудничество „със социалдемократическите работници и другите демократични елементи“ успя да завоюва здрави позиции. Показателен пример за това беше например първوماйската демонстрация през 1936 г., която се проведе под лозунга за защита на „класовите интереси на работническата класа и борбата за свобода и демокрация“¹⁹⁶.

В София партията развиваше активна дейност в десетки масови организации — кооперации, читалища, спортни, въздържателни, благотворителни и други дружества, в различни комитети (антивоенни, благоустроителни и др.). Редица ръководства на профсъюзи и организации в столицата бяха завладяни, а читалищата „Хр. Ботев“, „Аура“ и др. — превърнати в средища на прогресивна културно-масова дейност.¹⁹⁷

В редица други градове като Пазарджик, Свиленград, Варна, Габрово, Русе, Сливен, в Ловешко, Плевенско, Бургаско, Врачанско и др. се развиваше също активна дейност в такива организации. Партията организираше събрания по политически и научни въпроси, в които отстояваше партийното гледище по тях, както и лозунгите на народния фронт.¹⁹⁸

Значителна работа разгърна партията в село на базата на единния фронт с двете основни крила на БЗНС „Врабча 1“ и „Пладне“ и другите демократични сили.¹⁹⁹ Завоювани бяха здрави позиции в редицата селскостопански и горски кооперации, в Съюза на тютюнопроизводителите, както и в правителствените селски организации — селските задруги. Партията оказва значително влияние в борбата на трудещите се в тези масови организации за защита на непосредствените им интереси.²⁰⁰

Нов момент в дейността на партията беше и това, че тя си постави задачата да следи по-отблизо и да се занимава по-непосредствено с проблемите на работническата класа в различните отрасли на производството, да орга-

¹⁹³ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 503, л. 30.

¹⁹⁴ За народнофронтовското единдействие в масовите организации вж. по-подробно В. л. Бонев. За единния, народния и Отечествения фронт. С., 1971, с. 152—197.

¹⁹⁵ Пак там.

¹⁹⁶ ЦПА, ф. 148, оп. 1, а. е. 82, л. 4.

¹⁹⁷ ЦПА, сп. 153, л. 10; ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 503, л. 30—31.

¹⁹⁸ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 503, л. 30—31.

¹⁹⁹ Пак там, ф. 148, оп. 1, а. е. 82, л. 4; Д. Т и ш е в. Единдействието между комунисти и земеделци в борбата против фашизма. С., 1967, с. 265—325; Д. П е т р о в а. БЗНС и Народният фронт (1934—1939). С., 1967, с. 196.

²⁰⁰ ЦПА, ф. 148, оп. 1, а. е. 82, л. 4.

низира нейните борби, като използва всички възможни форми и в хода на тази борба, да постига изграждането на единни класови и масови профсъюзи.²⁰¹ В миналото тази задача най-често се възлагаше на Независимите работнически професионални съюзи.²⁰² Изобщо работата на партията в масовите организации изигра положителна роля в нейните усилия за реално единодействие и сътрудничество с другите демократични сили, за ограничаване влиянието и преграждане пътя на фашизма към трудещите се и техните масови легални организации.

5. ВИТОШКАТА НЕЛЕГАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ НА РАБОТНИЧЕСКАТА ПАРТИЯ И УКРЕПВАНЕТО НА ПАРТИЙНИТЕ ПОЗИЦИИ В ДВИЖЕНИЕТО ЗА НАРОДЕН ФРОНТ ПРЕЗ 1937 И 1938 Г.

Друг съществен показател за нарасналата сила и роля на народното антифашистко движение бяха проведените през март 1937 г. общински избори и резултатите от тях. Правителството обяви за тяхното провеждане като издаде наредба-закон. Оповестени бяха както датите²⁰³ на тези избори за различните области, така и редица ограничения в изборителния закон.

Както самият факт, че се определяха различни дати за провеждане на изборите в различните области, така и внесените в изборителния закон ограничения и уговорки имаха недемократичен характер и явно говореха за опасенията на управляващите и желанието им на всяка цена да не допуснат едно по-голямо проявление на опозиционните демократични сили.

През февруари 1937 г. в специално Окръжно писмо на ЦК на РП²⁰⁴ запозна своите членове и привърженици с решението на правителството на Кьосеванов относно изборите и изясни начина, по който трябва да се действа в тях. Одобреният от царя на 15 януари 1937 г. нов изборителен закон не даваше право да бъдат избирани всички ненавършили 30 години, тези, които не притежаваха недвижими имоти в общината, всички, които имаха неизплатени към държавата и общината данъци, глоби и такси и др. Определяше се по-висок образователен ценз, ограничени бяха изборителните права на работниците, които нямаша постоянно местожителство поради безработица. Не се даваше право да гласуват на тези, които нямаша най-малко 2 години законно местожителство в съответната община, войниците, неомъжените жени, студентките и др. Не можеха да бъдат избирани онези, които се числяха явно или тайно към забранените от закона организации и партии, всички, които имат комунистически и антифашистки убеждения, и пр.²⁰⁵ В деня на оповестяването на утвърдения от царя нов изборителен закон Конституционният комитет в гр. Варна протестира с телеграма, като го нарече „противоконституционен, защото отрича народните правдини на народа“. Тази протестна телеграма бе подписана от представители на всички демократични сили, между които бе и представителят на партията Аврам Гачев.²⁰⁶

²⁰¹ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 503, л. 32.

²⁰² Пак там.

²⁰³ На 7 март — за Плевенска и Старозагорска област, на 14 март — за Пловдивска и Шуменска, на 21 март — за Бургаска и Врачанска и на 28 март — за Софийска област. РП в България. . . , с. 475.

²⁰⁴ Окръжно на ЦК на РП за общинските избори, февр. 1937 г. — РП в България. . . , с. 475, 477.

²⁰⁵ РП в България. . . , с. 475; ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 383, л. 1. Окръжно на ЦК на РП относно изборите за общински съветници, май 1937 г.

²⁰⁶ ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 374, л. 1.

В специално Писмо-апел от 18 януари 1937 г. от името на РП бе изразена подкрепа на инициативата на варненския конституционен комитет. Партията апелира към всички свои последователи да последват примера на варненци, за „да бъдат отрупани министерствата с протестни телеграми, писма-изложения, делегации“, а цялата страна да бъде осеяна с народни конституционни комитети.²⁰⁷

ЦК на РП съобщи на всички свои организации и групи за постигнатото между РП, „Петорката“, БЗНС „Пладне“ и Демократическата партия съгласие за единно действие в предстоящите избори с общ лозунг „Възстановяване на Търновската конституция“. ЦК апелира към всичките си членове и съчувственици „да разберат правилно голямото политическо значение на тия избори като първи опит на фашизма чрез избори да се опре на народа“, както и голямото политическо значение на единната народофронтowska акция на демократичните сили за укрепване на постигнатото между тях споразумение.²⁰⁸

Дадени бяха и много други конкретни указания за начина на действие в зависимост от обстановката в съответния район, но главното, което можеше да се разбере, беше това, че заедно действащите осем партии (РП, „Петорката“, БЗНС „Пладне“, Демократическата партия) се бяха споразумели да не издигат кандидатски листи, а да гласуват с лозунга „Възстановяване на Търновската конституция“.

Според някои сведения ЦК на РП е бил на мнение в тези избори антифашистките партии да излязат с общи листи, докато останалите партии са предпочитали да бойкотираят изборите. Но в интерес на единството ЦК на РП е отстъпил. Не е била приета и тактиката на бойкот. В резултат на направения компромис от двете страни силите на РП и другите нефашистки партии са постигнали съгласие на основата на единна тактика: гласуване с лозунги или бели бюлетини.²⁰⁹ В Окръжното писмо на ЦК на РП от февруари 1937 г. не се съобщаваше нищо за тези предварителни становища на РП и другите партии, а само за уговорената вече единна тактика да се гласува с лозунга „Възстановяване на Търновската конституция“.

Въпреки постигнатото съгласие за общи действия с РП другите партии от „Осморката“²¹⁰ проявиха преди провеждането на общинските избори склонност към сепаративни действия. Те изпращаха самостоятелно протестни писма и изложения по повод избирателния закон, проведоха дори преговори с Ал. Цанков за приемането на партията му за общо участие с тези, които бяха се вече споразумели за обща борба против установения в страната режим. Това срещна решителното противодействие на РП, която изрази протеста си срещу проявената готовност от страна на някои партии да преговарят с Цанков.²¹¹ Опитите да се присъедини Ал. Цанков към обединението на демократическите сили претърпяха провал, тъй като те срещнаха съпротивата и на БЗНС „Пладне“ и „Врабча 1“, както и на много от изградените вече конституционни комитети в страната.²¹²

Организациите на РП и БКП разгърнаха активна предизборна дейност в духа на възприетата тактика. Те отпечатваха и разпространяваха ек-

²⁰⁷ ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 374, л. 1.

²⁰⁸ РП в България. . . , с. 476.

²⁰⁹ И л. Д и м и т р о в. Цит. съч., с. 208—209.

²¹⁰ Имаме пред вид осемте партии, постигнали съгласие за общи действия: Работническата партия, „Петорката“, явяваща се като обединение на представители от пет партии, БЗНС „Пладне“ и Демократическата партия.

²¹¹ И л. Д и м и т р о в. Цит. съч., с. 210—211.

²¹² Пак там; Д. П е т р о в а. Цит. съч., с. 68, 69.

земпляри от лозунга, с който трябваше да се гласува, разясняваха смисъла на общата тактика, уговорена с другите нефашистки партии.²¹³

Проявената за първи път такава съгласуваност и единодействие между РП и всички други демократични политически сили в страната, създаването на широко народно движение против монархо-фашистката диктатура в навечерието на тези избори беше един голям успех на антифашистките сили в България. Това, както и ярко изразеното отрицателно отношение на народа към избирателния закон не можаха да не смутят управляващата върхушка. Ето защо колкото повече приближаваха изборите, толкова повече се засилваше фашистският терор над демократичните сили.

Провеждането на самите избори и резултатите показаха, че въпреки реакционните постановления на избирателния закон и въпреки големите фалшификации монархо-фашистката диктатура не можа да попречи на народната воля за решителна борба против диктатурата. Според официалните сведения с лозунги са гласували 363 902 души.²¹⁴ Тази цифра не отразяваше действителния брой гласове, дадени против фашизма за възстановяване на демократичния конституционен режим. В специален позив след изборите РП разкри редица случаи на фалшифициране на изборните резултати, като например в Плевенска област, Фердинандска (Михайловградска) околия, в Пловдив, София и др.²¹⁵

В своя позив от април 1937 г. по повод провеждането на общинските избори РП основателно отбеляза: „Хора на демокрацията! За пръв път в общинските избори антифашистките партии предварително се уговориха и дружно участваха в борбата против фашистката реакция. А това е факт от огромно политическо значение. Привържениците на демократическите сили по места си подадоха ръка и в огъня на борбата се взаимно опознаха и сближиха. Общинските избори бяха първият по-значителен успех на изграждащият се народен фронт у нас.“²¹⁶

Но като даде такава висока оценка на осъщественото народофронтовско единодействие в тези избори, РП правилно обърна внимание, че изборните резултати „крят големи поуки за всички привърженици на демокрацията без разлика на партийна принадлежност“. Главното, на което тя обърна внимание, беше това, че са били налице условия за много по-голям успех на демократическите сили и възможности да се нанесе по-голям удар на фашистката реакция. „И ако това не стана, то се дължи на липсата на достатъчно крепко единство на демократическите сили и недостатъчната дейност на антифашистките партии“ — писа РП. Отрицателно отражение в това отношение дадоха колебанията на някои от водачите на другите партии, които въпреки предварителната уговорка не направиха достатъчно за организирането на самата изборна борба. Поради това на практика изборната борба в най-голяма степен бе изнесена от кадрите на РП.²¹⁷

Към всичко това обаче следва да добавим, че БКП и РП, проявявайки необходимата политическа гъвкавост в името на единството на демократичните сили в тези избори, допуснаха слабост, като надцениха опасността от терора на монархо-фашистката власт в случай, че се участва с кандидатски листи. РП пред възможността да се изолира от другите партии, ако на-

²¹³ С т. К о л е в. Цит. съч., с. 154—157.

²¹⁴ Позив на РП за резултатите от общинските избори, апр. 1937 г. — РП в България. . . , с. 482.

²¹⁵ Пак там, с. 481—482.

²¹⁶ Пак там, с. 482—483.

²¹⁷ Пак там, с. 483.

стоява да се възприеме нейната първоначална позиция по този въпрос (участие с кандидатски листи), отстъпи в името на единството за гласуване само с лозунг за възстановяване на конституцията. Това съдействува за демонстриране силата на народното антифашистко единство, но не даде възможност на партията и другите демократични сили да завоюват позиции в общините и да ги използват в името на целите, които си поставяха.

В анализа, който РП направи за участието в изборите и получените от тях резултати, тя не обърна внимание на тази страна на въпроса, но в някои други преценки, които БКП извърши, това бе окачествено като грешка.²¹⁸

Гласовете, дадени с лозунга на споразумелите се, демократически партии, представляваха около 30% от общия брой на гласувалите. Това даде основание на монархо-фашистката власт да затръбн, че народът решително се изказал в полза на правителството.²¹⁹ В действителност новите общински съветници бяха избрани с гласовете на по-малката част от общия брой на избирателите в страната. Повече от един милион избиратели не взеха участие в тези избори, а имаше и голям брой недействителни бюлетини. От всичко 1700 избирателни района в 841 не се проведеха избори. А мнозинството от тях бяха с народнофронтовско влияние.²²⁰

За получаването на тези резултати имаше както обективни, така и субективни причини. Терорът, реакционните изменения в избирателния закон, фалшификациите по време на изборите и др. бяха твърде съществени препятствия пред силите на демокрацията. От друга страна, единството на демократичните сили не беше на достатъчно високо равнище и това се проявяваше както в колебанията и нежеланието на някои водачи на другите партии да се ангажират докрай с БКП и РП, така и в недостатъчната последователност, с която те провеждаха възприетата обща линия.²²¹ РП и БКП от своя страна, въпреки че се извиха като най-активна и последователна антифашистка политическа сила, в този момент все още не бяха завършили своето организационно преустройство. Това също даде отражение, като не им позволи да използват всички възможности, с които разполагаха.²²²

Всичко това трябва да се отчита, когато се преценява въпросното събитие, но безспорно беше едно, че антифашистките сили в България надживяха за първи път редица предубеждения и в името на борбата против фашистката диктатура демонстрираха успешно своите възможности да защитят демокрацията. Този успех се дължеше в значителна степен на правилната политическа линия, която провеждаше БКП чрез РП, на огромната практическа дейност, които партийните кадри и съмишленици развиваха за сплотяването на народните антифашистки сили.

* * *

По-нататъшните усилия на РП да разширява и укрепва народнофронтовското сътрудничество намериха непосредствен израз в нейната борба за сплотяване на народните и антифашистки сили след общинските избори и

²¹⁸ ЦПА, ф. 148, оп. 1, а. е. 80, л. 47—49. Доклад на Ст. Димитров. . .

²¹⁹ РП в България. . . , с. 481.

²²⁰ ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 383, л. 1. Окръжно писмо на ЦК на РП относно изборите за общински съветници, май 1937 г.

²²¹ Така например на редица места БЗНС издигаше свои кандидатури и гласуваше за тях. Д. Петрова. Цит. съч., с. 74—75. Същото правеха и други партии.

²²² Г. Радев. Борбата на БКП за народен фронт по време на общинските избори през март 1937 г. — Изв. ИИБКП, т. 12, 1964, с. 182—186.

особено в навечерието и по време на парламентарните избори през март 1938 г. За това съдействаха и конкретните мерки, които ЦК на БКП взе за подобряване на партийната работа сред работническата класа и другите трудещи се, положителната оценка, която даде за постиженията на партията в практическото осъществяване на линията, начертана от Шестия пленум на ЦК, критичното отношение към допуснатите слабости от БКП и РП и др. Извършен беше критичен поглед на постиженията и слабостите след Шестия пленум, който премина под формата на една вътрешнопартийна акция.²²³

Конкретно за РП от особено важно значение беше проведената от нея национална Витошка конференция на 20—21 юни 1937 г. Тази конференция изигра положителна роля както за правилното практическо осъществяване на политическата линия след Шестия пленум на ЦК на БКП, така и за осмислянето на организационното състояние и развитието на РП.

На конференцията бяха изнесени доклади от Раденко Видински — по организационните и политически въпроси и от Боян Българанов — за изграждането на народния фронт и борбата против фашизма. В нейната работа взеха участие делегати от София, Пловдив, Бургас, Стара Загора, Сливен, Варна, Русе, Ловеч и Кюстендил.²²⁴

Това беше първата нелегална конференция на РП след преврата през май 1934 г. Тя прие няколко резолюции, в които се съдържат оценките и становищата на партията по основните, стоящи пред нея въпроси:

- 1) за положението в страната и задачите на партията;
- 2) за работата на партията в масовите организации;
- 3) за състоянието и задачите на партията.²²⁵

Витошката конференция даде оценка на политическото положение в страната, като отбеляза, че всички кабинетни промени след 19 май 1934 г. фактически водят към все по-голямо засилване на фашистката диктатура, че се „шири произволът, корупцията, най-отрицателното от старите партийни режими“, че затворите са пълни с антифашисти и „продължават да се пълнят не само от прилагането на ЗЗД, но и от наредбата-закон за разтуряне на партиите“ и пр. Конференцията даде вярна оценка на тенденцията, която характеризираше политическото развитие на страната, като отбеляза в една от своите резолюции: „Фашистката диктатура у нас днес се провежда от царя и неговата камарила, опрени на една част от офицерите му и на дружествата на запасните офицери и подофицери. От октомври м.г. царят открито тръгна по пътя на личния режим и сам се залови да провежда фашистка диктатура. Основна слабост на фашизма у нас е, че той няма маси след себе си, и затова фашистката диктатура след 19 май се мъчи чрез държавната власт да организира под краката си масова база. Събитията досега и особено изборите показаха, че усилията на фашизма не са дали резултати — народът си остава враг на фашизма.“²²⁶

Конференцията правилно отбеляза, че срещу монархо-фашистката диктатура и фашистката партия на Цанков, която „в опозиция играе ролята на резерв на фашизма“, сега са изправени демократическите сили в лицето на „Петорката“, Демократическата партия, БЗНС „Пладне“ и редица други групи и лица с демократически разбирания, които при разни случаи „заеха позиция решително против фашистката диктатура“.

²²³ С. т. Колев. Цит. съч., с. 161—165.

²²⁴ ЦПА, сп. 153, л. 15.

²²⁵ РП в България..., с. 488—500.

²²⁶ Пак там, с. 490.

За РП, чиято основна задача тогава беше „да се бори за възстановяване на демокрацията, за мира и в защита на непосредствените интереси на трудещите се маси“, за сплотяването на всички демократични сили в мощен народен фронт против фашистката диктатура, бе отбелязано, че „е най-последователният борец против фашизма“²²⁷.

Витошката конференция на РП даде заслужено положителна оценка на постигнатото дотогава в борбата за осъществяването на народнофронтовско антифашистко единодействие с другите демократични политически сили и очерта основните задачи, които стоят пред РП в тази област на нейната по-нататъшна дейност: да организира и ръководи борбите на масите в защита на техните непосредствени интереси; нейните кадри да навлизат в масовите организации и да работят за тяхното активизиране и възпитание в демократичен дух; да продължи още по-упорито работата по доизграждането и закрепването на народния фронт; да намери легални форми за проявление на народния фронт. Потвърждаваше се целесъобразността от по-нататъшното изграждане на конституционните комитети, от тяхното укрепване и активизиране. Характерен момент в случая беше изискването да се положат „всички усилия за изработването и подписването от представителите на всички демократични партии на една конкретна демократическа платформа, която да бъде публикувана в каквато и да е форма (манифест, позив и и пр.)“²²⁸.

Конференцията изрази становището, че изпълнението на посочените задачи изисква да се изкоренят докрай всички сектантски остатъци в отношението на партийните кадри към другите демократични сили и че отношението към тях следва да се определя от обстоятелството, че „те са наши съюзници в борбата за демокрация“. А, от друга страна — да се полагат всички усилия, за да бъдат убедени водачите на демократическите сили, че в интерес „на дружната борба“ трябва да преодолеят своите колебания и нерешителност.²²⁹

Практическото осъществяване на новия политически курс на партията, действителното изграждане на народното антифашистко единство не можеше през този период да се осъществи без утвърждаване и на новия подход на партията към масовите организации на трудещите се. Установената след 19 май 1934 г. фашистка диктатура нанесе сериозен удар не само върху политическите, но и върху масовите организации, на които също бяха отнети свободата на действие, автономията и демократичните права, извоювани в течение на дългогодишни борби.

В страната имаше много такива организации — земеделските, потребителните и други кооперации, популярните банки, занаятчийските организации, Съюзът на инвалидите и пострадалите от войните, различните женски, младежки спортни, въздържателни и др. организации, читалищата, в които партията трябваше да работи. Ето защо Витошката конференция на РП обърна специално внимание на този въпрос и прие резолюция по него.²³⁰ Отношението на партията към масовите организации бе определено по следния начин: „Работническата партия трябва да се обърне с лице към тези организации, да ги вземе под защита от хунската разгромническа политика на фашизма и неотговорните диктаторски правителства. Нейните членове трябва да навлизат в тези организации и вътре като техни членове

²²⁷ РП в България. . . , с. 491.

²²⁸ Пак там.

²²⁹ Пак там, с. 491—492.

²³⁰ Резолюция на Витошката конференция на РП за работата на партията в масовите организации. — В: РП в България. . . , с. 493—497.

да поведат борба за автономия, свобода и вътрешна демокрация.“ Поставяше се задачата „час по-скоро да се ликвидира със старата сектантска тактика“ на слаба заинтересованост от масовите организации и „да се задълбочи и разшири взетиет от РП курс за сплотяване на всички демократични сили в тия организации“²³¹.

Витошката конференция на РП насочи вниманието на партийните кадри и към важната задача те „да навлизат в държавните синдикати. . . , да работят там за създаването на единна опозиция за борба срещу фашисткото ръководство и неговата политика, за защита интересите на работниците“. Особено внимание се отделяше на работата сред жените-работнички, трудовете селяни и трудовата младеж. Към организациите на РП не се създаваха специални младежки политически дружества. Но конференцията на РП прецени, че „ролята на младежите в създаването и изграждането на антифашисткото народно движение е особено важна и съществена“. Ето защо тя правилно препоръча РП всецяло да вземе присърце и да помага на младежта за нейното откъсване от влиянието на фашизма и за възпитаването ѝ в дух на антифашистка борба.²³²

РП винаги е смятала за основна своя задача защитата на непосредствените интереси и искания на трудещите се: борбата за по-високо заплащане на труда на работниците, за работа и издръжка на безработните, за по-високи цени на селскостопанските произведения и подобряване положението на трудовите селяни и пр. В трудните условия на монархо-фашистката диктатура РП продължаваше да води такава борба. От гледна точка на новите политически задачи и новата линия на сътрудничество с другите нефашистки партии Витошката конференция на РП прецени, че РП „не може и не бива да се отказва от самостоятелното организиране борбите на масите“. Но изрази становището, че при новите условия, „за да бъде успешна работата ѝ в тая област, всяка конкретна работа на масите за непосредствени икономически искания трябва по възможност да стане съвместна, обща борба на всички демократически сили на място и преди всичко на РП и БЗНС“²³³.

„По-близо до масите — се заявяваше в резолюцията на конференцията по този въпрос, — ежедневно, ежечасно с масите, между тях да дишаме, да живеем с техните нужди и настроения, смело да вземаме необходимите решения и смело да ги провеждаме на дело.“ Обръщаше се внимание, че става дума не само за масите на РП, но и за тези на БЗНС, Социалдемократическата, Демократическата и други такива партии, както и за безпартийните маси. Възможността да се постигне това конференцията свързва с успешното навлизане и работа на РП в масовите организации.²³⁴

Нелегалната Витошка конференция на РП избра и нов Централен комитет в състав: Раденко Видински — секретар, Андрей Пенев, Боян Българанов, Борис Богданов, Дона Богатинова, Иван Петров, Йордан Милев, Лазар Станев, Митьо Станев, Петко Кунин, Тачо Даскалов и Цола Драгойчева. Около един месец след конференцията новоизбраните членове на ЦК на РП бяха арестувани, а няколко дни след това — освободени.²³⁵ Това стана възможно, защото полицията очевидно се бе добрала до някаква информация²³⁶ за провеждането на тази конференция. За това говореше и

²³¹ Резолюция на Витошката конференция на РП. . . , с. 496, 497.

²³² Пак там, с. 494.

²³³ Пак там, с. 495.

²³⁴ Пак там.

²³⁵ ЦПА, сп. 153, л. 15.

²³⁶ Както съобщава Б. Богданов, съмненията за издаване решенията на конференцията паднали върху Никола Милев, който е взел участие в нейната работа като член на

фактът, че приблизително по същото време почти всички вестници публикуваха официално комунике на Дирекция на полицията за състоялата се нелегална конференция на РП.²³⁷

Независимо от мерките на полицията и опитите да се спекулира с нейната работа в печата конференцията на РП изигра определена положителна роля както в процеса на организационното преустройство на партията, така и в усилията ѝ за сплотяване на антифашистките сили.

* * *

Важна стъпка в борбата за народнофронтовско единодействие бяха и проведените през 1938 г. парламентарни избори. Със специален Указ от 5 януари бе определено тези избори да се проведат на етапи през март 1938 г. Приет беше нов избиращи закон, който предвиждаше редица реакционни изисквания, целящи ограничаването правата на трудещите се, както и възможностите за обединение на антифашистките сили.²³⁸ Ето защо той бе посрещнат критично и с неодобрение от демократичните политически среди. Неговият антидемократичен характер бе решително осъден и от партията.

Въпреки ограниченията, които внасяше този закон, правителството реши да се подсигури и чрез арестуване и интерниране на много партийни и други единоронтовски дейци и антифашисти. В навечерието на изборите бяха арестувани над 10 000 активисти на народнофронтовското движение в страната.²³⁹

Всичко това естествено затрудни предизборната дейност на партията и другите демократични сили, но не можа да попречи за обединяването на народните сили около кандидатите на демокрацията.

Следвайки утвърдената вече линия на сплотяване на антифашистките сили, РП използва и тези избори, за да задълбочи процеса на обединяване на тези сили на основата на обща платформа. В своето писмо до окръжните комитети ЦК на РП отбеляза: „На цялата организирана сила на фашизма ще трябва да се противопоставят още по-голямата и организирана сила на демократична България.“²⁴⁰ Предстоящите парламентарни избори бяха окачествени като избори „от историческо значение за България“, тъй като от развитието на борбата, от работата на партията и резултатите от нея ще зависи „по кой път ще тръгне България, по пътя на фашизма и войната или по пътя на демокрацията и мира“²⁴¹.

Във връзка с тези избори РП излезе със специална изборна платформа, която включваше голям брой демократични по своята същност политически и други искания.²⁴² Тъй като основните пунктове на тази платформа бяха отразени и в общата платформа, около която се сплотиха РП и други демократични сили²⁴³ по време на парламентарните избори, ще посочим основните политически искания, които тя включваше.

Окр. комитет на РП в София. По-късно той бе изолиран, а разследванията след 9. IX. 1944 г. показваха, че Милев фигурира в списъка на секретните сътрудници на полицията.

²³⁷ Пак там, ЦПА, сп. 153, л. 16, 17; сп. 152, л. 1.

²³⁸ Ст. Колев. Цит. съч., с. 166—167.

Г. Радев Единният пролетарски фронт (1934—1949). С., 1967, с. 238; В. Георгиев. Цит. съч., с. 317—318; И. Димитров. Цит. съч., с. 241—242.

²³⁹ Г. Радев. Цит. съч., с. 238.

²⁴⁰ ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 408, л. 1. Писмо на РП до окръжните комитети за укрепване на РП като масова партия и изграждане на народен фронт, I. 1938.

²⁴¹ Пак там.

²⁴² ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 407, л. 5—7. Изборна платформа на РП за парламентарните избори 1938; РП в България. . . , с. 517—520; ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 591.

²⁴³ В. Георгиев. Цит. съч., с. 324; И. Димитров. Цит. съч., с. 246.

На първо място, отново се поставяше искането за незабавно възстановяване на Търновската конституция. Освен него настояваше се още за „свобода на словото, печата и събранията; премахване на цензурата и всички изключителни закони, както и всички наредби-закони, създадени от неотговорните правителства след 19 май 1934 г.; свобода на организация — политическа и професионална, произвеждане на законодателните избори по стария избирателен закон; пълна общинска автономия, избори за общински съветници също по стария избирателен закон; пълна политическа амнистия за всички политически деяния като предпоставка за омиротворяване на страната; разтурване на всички антидемократични организации.“²⁴⁴

Общо платформата на РП имаше седем раздела, които обхващаха широк кръг от въпроси, включително и искания за намаляване на данъчните тежести, установяване на тесни връзки с демократичните страни, демократизиране на армията, ревизия по мирен начин на несправедливите мирни договори и премахване всички ограничения на българската независимост и др.²⁴⁵

В процеса на подготовката и провеждането на парламентарните избори партията разгърна широка дейност за укрепването на народния фронт.²⁴⁶ В навечерието на самите избори РП, партията на „Петорката“, БЗНС „Пладне“ и Демократическата партия се споразумяха на основата на обща избирателна платформа.²⁴⁷ Това споразумение между РП и демократическите партии даде силен тласък за провеждането на широка предизборна дейност, за сплотяването на антифашистките сили около кандидатите на Народния фронт.²⁴⁸

Въпреки въведените ограничения, терора и фалшификациите народът не подкрепи фашизма. Чрез големия брой гласове, които даде срещу правителството, той убедително показва своята привързаност към демокрацията. Правителството не посмя да публикува точните резултати от тези избори, нещо, което не се е случвало в дотогавашната политическа история на буржоазна България.²⁴⁹

Както терорът и измененията в избирателния закон, така и някои слабости на народния фронт доведоха до известно разпиляване на народните гласове. Това позволи въпреки несъмнения успех на силите на демокрацията с малко гласове да бъдат избрани много фашистки кандидати. По този повод ЦК на РП с основание отбеляза, че правителството успя „да скърпи едно болшинство, което одобри всички беззакония от 19 май насам.“²⁵⁰

В новото Народно събрание обаче бяха избрани 63 (от общо 160) депутати от опозицията.²⁵¹ По този начин в новоизбраното Народно събрание срещу правителственото болшинство се оформи внушителна група на демо-

²⁴⁴ ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 407, л. 5; РП в България. . . , с. 517.

²⁴⁵ Пак там, л. 6, 7.

²⁴⁶ С. т. К о л е в. Парламентарните избори през март 1938 г. и участието на БКП в тях. — Год. Соф. унив., идеол. кат., т. 53, 1961, с. 1—50.

²⁴⁷ Вж. за платформата по-подробно у Д. С и р к о в. Изборната платформа на народния фронт в България. — Изв. ИИБКП, т. 9, 1962, с. 380—382; В. Г е о р г и е в. Цит. съч., с. 324; И. Д и м и т р о в. Цит. съч., с. 246.

²⁴⁸ Н. К о с а ш к и. Възстановяване на РП и нейната роля за изграждане на антифашисткия народен фронт (1935—1939). — Трудове. . . , 1963, кн. 5, с. 132; С. т. К о л е в. Цит. съч., с. 181; И. л. Д и м и т р о в. Цит. съч., с. 246—248.

²⁴⁹ ЦПА, ф. 6, оп. 1, а. е. 405, л. 4. Позив на ЦК на РП във връзка с резултатите от изборите за народни представители през март 1938; а. е. 409, л. 1.

²⁵⁰ Пак там, а. е. 409, л. 1. Писмо на ЦК на РП за резултатите от законодателните избори през 1938 г.

²⁵¹ ЦПА, ф. 1, оп. 3, а. е. 684, л. 2—3.

кратическата опозиция, която още от първите дни поведе смела борба против монархо-фашистката диктатура.

Преценявайки резултатите от парламентарните избори, ЦК на РП оцени високо този факт, като отбеляза, че „опозицията на демократическите сили в камарата е важна завоювана позиция, която трябва смело да се брани“. В тази борба партията трябваше да бъде в първите редици. Ето защо ЦК препоръча на своите организации „да се научат чрез конституционните комитети да участват най-активно в ръководството, организацията и провеждането на борбата“²⁵².

Активната борба против фашизма, творческият подход и гъвкавата политическа линия, която партията провеждаше през този период, издигнаха чувствително нейния политически престиж сред демократичните сили и широките трудещи се слоеве, създадоха предпоставки за обединяването на тези обществени сили и решителното им противопоставяне на фашизма.

В своя доклад от 2 септември 1939 г. „За политическата дейност на комунистическите партии на Балканите“ Ст. Димитров (Марек) имаше основание да отбележи, че нашата партия съдействува активно за сплотяването на широки демократични сили против реакцията и фашизма, за възстановяването на конституционните свободи, за защита на националната независимост на страната и подобряване материалното положение на народните маси.²⁵³ „В общинските избори 1937 г. и в парламентарните избори 1938 г. — писа Ст. Димитров — в парламентарната опозиция в съвместната борба в масовите организации, в редица събрания и демонстрации това демократическо единение прояви себе си като сериозен политически фактор, макар то далече още да не представляваше истински здрав народен фронт.“²⁵⁴

За българското комунистическо движение с неговите два организационни сектора може с пълно основание да се каже, че то успя да покаже по убедителен начин преодоляването на сектантската ограниченост не само на думи, но и на дело. Това беше ярък показател за значителния напредък в израстването на партията като политически фактор, за правилното ѝ отношение към проблемите на демократизацията и борбата против фашизма, без да отстъпва от своите класови позиции и крайни стратегически цели. В това отношение важно значение имаха и мерките, които с помощта на Задграничното бюро и Изпълнителния комитет на Коминтерна партията взе за завършване процеса на своето организационно преустройство.

6. СЛИВАНЕТО НА РАБОТНИЧЕСКАТА ПАРТИЯ И БКП В ЕДИННА ПАРТИЯ

Големите и отговорни задачи, които стояха пред българското комунистическо движение през този период, натрупаният опит и борбата за сплотяване на народните сили в широк демократичен народен фронт поставяха с особена острота въпроса за окончателното преодоляване на съществуващата двойственост в движението.

Въпреки успешните опити за максимално синхронизиране действията и усъвършенстване организационната структура на БКП и РП, без да се посяга на тяхната самостоятелност, от практическа гледна точка все по-очевидна ставаше необходимостта да се осъществи най-целесъобразната реорганизация — обединяването на кадрите, организациите и ръководните органи в една единна партийна система. Това щеше да даде възможност на

²⁵² ЦПА, ф. 6, оп. 1, а.е. 409, л. 1.

²⁵³ Пак там, ф. 148, оп. 1, а.е. 82, л. 5.

²⁵⁴ Пак там.

българското комунистическо движение да сплоти и използва още порационално своите сили в името на задачите, които си поставяше в този период.

Практиката показва, че при възстановяване силите на РП и БКП и преустройването на тяхната дейност на основата на новия курс на Коминтерна не е възможно да се поставя рязка граница между тях. Групите на РП и ядките на БКП взаимно се допълваха и фактически се третираха като части на една и съща партия. Ето защо в етапа, когато не само беше преодоляно в основни линии подценяването на РП, но и бяха постигнати очевидни конкретни резултати в събирането на нейните кадри, тя се изграждаше и развиваше в тясно взаимодействие с БКП, като съставна част на един общ организъм.

Това беше една реална тенденция, която наложи известни дискусии в ръководните среди на партията и Коминтерна. Но те вече се отнасяха до това, дали възстановената в основни линии РП трябва да се развива като напълно самостоятелна и дори независима от БКП или да се утвърди линията на взаимното срастване на двете партии и превръщането им в една единна партия. Практическото решаване на този принципно важен въпрос на българското комунистическо движение се налагаше не толкова от теоретическите съображения, колкото от нуждата да се намери най-правилният подход към въпроса за практическото изграждане на антифашисткия народен фронт в България.

Но както показаха дотогавашната практика и по-нататъшните стъпки в тази насока до окончателното решаване на въпроса — сливането на РП и БКП в единна партия трябваше да се изяснят още редица неща и се положат не малко усилия.

Според някои сведения още към края на 1937 г. започна да надделява схващането за обединяването на БКП и РП в единна партия под името РП и бе взето решение в този смисъл.²⁵⁵ При това положение следваше да се прекрати паралелното изграждане на две самостоятелни партии, които по същество имаха да решават едни и същи задачи.

Но очевидно това не означаваше или по-точно не трябваше да се приема като решение за механично ликвидиране на двете партии и образуване на една единствена партия на основата на БКП и РП. Смисълът на взетото тогава решение означаваше не незабавно обединяване кадрите на двете партии в единна организация, а БКП и РП да продължат съществуването си в рамките на единната партия, като приемат специфични организационни форми и изпълняват взаимно допълващи се функции.²⁵⁶

Това решение на въпроса все още не внасяше необходимата яснота. Макар и продиктувано от известни съображения, фактическото запазване на вътрешното деление на кадрите в рамките на общата партия, т.е. запазването на БКП и РП, макар и в специфични организационни форми и със специфични задачи, можеше да предизвика противоречия в тълкуването и подхода към практическото приложение на това решение. И наистина такива различия в тълкуването на неговата същност се проявиха. На практика все още не се осъществяваше изграждането на единно ръководство — БКП и РП продължаваха да съществуват паралелно, между двете централни ръководства все още се спореше по редица въпроси.

²⁵⁵ ЦПА, ф. 148, оп. 1, а.е. 82, л. 12—13. Доклад на Станке Димитров за политическата дейност на комунистическите партии на Балканите, 2 ноем. 1939; Т р. А н г е л о в а. Сливането на БКП и РП. . . — Изв. ИИБКП, т. 8, 1961, с. 127.

²⁵⁶ ЦПА, ф. 148, оп. 1, а.е. 82, л. 12—13.

По този повод Ст. Димитров отбеляза по-късно, че същността на реконструкцията „не беше разбрана даже от страна на ръководните другари, което доведе до това, че фактически се изграждаха пак две паралелни партии с един и същ жив материал“. Именно на тази почва според него са продължили да се проявяват и тенденции на разделяне на партийните кадри на „стари“ и „млади“, на „елит“ и „редови“ в зависимост от това, кой в коя от двете партии е включен. Сериозна пречка за ускоряване процеса на организационното преустройство бяха и полицейските преследвания, на които бяха подложени ръководните партийни кадри.²⁵⁷

През ноември 1938 г. ЗБ изпрати писмо до ЦК на БКП утвърдена от Секретариата на ИККИ директива относно реорганизацията на двете партии.²⁵⁸ Тя в основни линии отразяваше изразеното от Г. Димитров становище по този въпрос. Тук се акцентираше на някои въпроси и се даваше по-задълбочена аргументация в полза на мнението за запазване самостоятелността на двете партии и за насочване вниманието преди всичко към усъвършенстване на координацията между тях.

ЗБ препоръчва да се върви „не към ликвидиране на РП, не към сливането ѝ с КП под едно или друго название, а към координация на тяхната работа, към координация също така на организационната структура на тези два сектора на общото комунистическо движение в нашата страна...“²⁵⁹.

Препоръчването на такава линия на развитие на двете партии се обосноваваше от ЗБ с известни особености на политическите условия, в които трябваше да работят те. Според ЗБ, ако нелегалната и „с тесни организационни рамки Комунистическа партия погълне масовата, със значително по-големи възможности за масова работа Работническа партия“, това би довело преди всичко до разпиляването на голяма част от кадрите на РП, които не желаят да влязат в Комунистическата партия. Това означава да бъдат ликвидирани повечето от съществуващите местни организации, които Комунистическата партия не би могла да обхване и ръководи непосредствено. На второ място, тази стъпка би довела до това, че всяка форма на масова работа би била подведена под ударите на изключителния антикомунистически закон (ЗЗД — б.а.). „Нищо по същество не ще бъде променено — писа ЗБ, — ако КП, след като погълне РП, бъде наречена Работническа партия, а не Комунистическа партия. С това няма да излъжем властта и не ще отстраним онези препятствия, които затрудняват масовата и вербовъчната работа на КП. Всичко това ще затрудни силно работата по създаването на народния фронт и мобилизацията на масите против фашизма и войната.“²⁶⁰ И на трето място, сливането на двете партии ще доведе до силно затрудняване на борбата за легализиране на РП наравно с легализирането на другите партии, тъй като РП може да бъде подведена под ударите на изключителния антикомунистически закон. „Членовете на КП не могат да бъдат кандидати за парламентарните избори. А при сливането на РП с КП на такава забрана могат да бъдат подложени и членовете на РП.“²⁶¹

Очевидно имаше основания и логика в тези съображения на ЗБ. Такова развитие на нещата можеше да се очаква, тъй като за органите на буржоазната власт сливането на двете партии би било удобен повод за подвеждане кадрите и на РП под ударите на фашисткия Закон за защита на държавата, който дотогава преследваше само Комунистическата партия.

²⁵⁷ ЦПА, ф. 148, оп. 1, а.е. 82, л. 13.

²⁵⁸ Директива на ЗБ от 23 ноем. 1938 г., за взаимоотношенията между БКП и РП.

²⁵⁹ Пак там, с. 488.

²⁶⁰ Пак там.

²⁶¹ Пак там.

Ето защо в своята директива до ЦК на БКП ЗБ препоръча като най-целесобразна за момента посочената по-горе линия на взаимоотношения и развитие на двете партии. За да може обаче тази линия успешно да се провежда, необходимо беше да се имат пред вид някои основни положения, на които ЗБ обърна специално внимание. Кои бяха те? Ще се спрем по-подробно на тези основни положения, защото те отразяват сърцевината на утвърдената от Секретариата на ИККИ директива за характера на взаимоотношенията и насоките на развитие на БКП и РП.

На първо място, подчертана бе необходимостта от „укрепване на Комунистическата партия като здрав гръбнак на комунистическото движение“. Тя следваше да слотява в единно цяло най-съзнателните и най-активните кадри в комунистическото движение, способни със своята масова работа в редовете на РП да осигуряват на тази партия правилна политика. Своя политически авторитет Комунистическата партия трябваше да изгражда според ЗБ не чрез мероприятия от организационен характер, а на основата на правилността на своите политически становища, на убедителността на своите аргументи и пр.²⁶²

А що се отнасяше до РП, становището на ЗБ бе тя да се изгражда и развива „като истинска масова класова партия на работническата класа“, която да организира и непосредствено да ръководи политическата борба на пролетариата и останалите трудещи се.²⁶³ „Комунистите по правило влизат в РП като редовни членове — писа ЗБ, — изпълняват всички задължения към нея, подчиняват се изцяло на нейната дисциплина като примерни членове. Те с всички сили работят за организационното изграждане и развитие на РП като масова партия във всички градове и села.“²⁶⁴

Като поставяше въпроса за формирането на един актив в РП, в който комунистите се задължаваха да влязат, ЗБ отбеляза, че за провеждането на своите политически становища Комунистическата партия трябва да разчита не само на комунистите в РП, „но и на целия актив на РП, разглеждайки като органическа част от актива на Комунистическата партия“²⁶⁵.

Третият въпрос, на който ЗБ обърна внимание, беше за легализирането на РП. Нужно беше да се разбере от комунистите, „че е по-лесно да се постигне отменянето на закона, забраняващ политическите партии (в това число и РП), отколкото отменянето на изключителния антикомунистически закон. С оглед на това трябваше не само да се води енергична агитация против всички изключителни закони, но и да не се допусне да бъде предприето нещо, „което би дало повод и основание на реакцията да приравнява РП към КП, да счита РП за помощна, подчинена на КП организация, нейно „подразделение“ и пр.“²⁶⁶

Последният пункт на тази директива отразяваше в същност смисъла на препоръчваната от ЗБ линия, а именно: „С последователното и неотклонно провеждане координацията в организационното изграждане на двата сектора на комунистическото движение върху изложените по-горе основи, ще бъде подготвено и осигурено, при промяна на политическата ситуация, бързото и трайно осъществяване на организационното единство на цялото комунистическо движение у нас.“²⁶⁷

²⁶² Директива на ЗБ от 23 ноем. 1932 г., с. 488—489.

²⁶³ Пак там, с. 489.

²⁶⁴ Пак там.

²⁶⁵ Пак там.

²⁶⁶ Пак там, с. 489—490.

²⁶⁷ Пак там, с. 490.

Очевидно ЗБ не отричаше необходимостта от едно цялостно обединяване на силите на комунистическото движение в смисъл и на организационно сливане на БКП и РП, а преценяваше, че при съществуващите условия такава стъпка е още нецелесъобразна. Поради това то поставяше ударението върху усъвършенстването на координацията в дейността на двете партии при най-пълно използване специфичните за тях форми на работа.

При този подход към въпроса за преустройството на комунистическото движение у нас бе намерена и се прилагаше една оригинална форма на организационно преливане на кадрите на двете партии при формално запазване тяхната самостоятелност. Изискването за членуване на всички комунисти в редовете на РП и приравняването им по права и задължения към останалите членове на РП практически решаваше въпроса за обединяването на усилията на всички кадри на комунистическото движение. И би могло да се каже, че макар от формална гледна точка БКП и РП да не бяха още обединени в една единствена партия, те действаха като един организъм, в името на общи цели и задачи, макар и със специфични форми и средства.

Същността на този подход обаче не се разбираше от всички кадри на двете партии. Даваше се различно тълкуване и все още се спореше за характера на отношенията между БКП и РП, за конкретните задачи, които те трябваше да решават, и пр. Това пречеше за практическото решаване на редица въпроси, свързани с окончателното преустройство на комунистическото движение и успешното решаване на големите политически задачи.

Поради това в началото на април 1939 г. ЗБ сметна за необходимо да подготви нова директива, в която още по-обстойно и по-ясно да разкрие същността на извършващата се реорганизация. Тази директива под заглавие „Реорганизацията на партията“ бе приета от ЗБ в началото на април 1939 г.²⁶⁸ Заедно с други материали тя бе изпратена и разпространена в страната.

В новата директива бе посочено, че различните тълкувания и спорове в партията по същността на извършващата се реорганизация се дължат преди всичко на това, че мнозинството от партийните кадри „продължават да разглеждат КП и РП като две партии и биха желали да ги изградят като две паралелни партии“, със свои централни, окръжни и местни ръководства, организации и членове.

„Всякакви спорове и тълкувания ще станат безпредметни — писа ЗБ, — ако бъде точно разяснено и разбрано, че в същност ние строим една партия; РП и КП образуват една единна и неразделна партия — работническа по своя състав, комунистическа по своята политика, марксистко-ленинска по своята идеология с единно политическо ръководство. В тая единна партия РП и КП по силата на исторически сложили се обстоятелства днес изпълняват различни функции, те не се повтарят, а се допълват.“²⁶⁹

ЗБ подчерта, че РП представлява „организационната форма и обхваща целия членски състав на нашата единна и целокупна партия“, че вън от нея и паралелно с нея „не може да съществува друга, втора работническа, комунистическа партия в собствения смисъл на думата“. Комунистите, „сегашните членове на БКП“, можеха да участвуват в политическите борби на работническата класа само ако бяха индивидуални членове на РП и действаха под нейно ръководство. Ключът на провежданата реорганизация според ЗБ се заключаваше в разбирането и усвояването от страна на комунистите „по какъв начин те, в рамките на РП, като членове на РП ще уча-

²⁶⁸ Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 493—500; Директива на ЗБ до ЦК на БКП за реорганизацията на партията. — ЦПА, ф. 3, оп. 4, а.е. 570, л. 24—31.

²⁶⁹ Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 494.

ствуват в практическите борби на пролетариата и в тяхното политическо ръководство²⁷⁰.

Един от въпросите, по които продължаваха дискусиите, беше дали РП трябва да се занимава с агитация и пропаганда и нужно ли е тя да има свой апарат и кадри за тази цел. Отговорът, който даде ЗБ, беше утвърдителен. Не можеше РП да изпълни сложните задачи, които се поставяха пред нея, ако тя бъде лишена от средствата за тяхното решаване. А „най-важните средства за масовата работа са агитацията и пропагандата“²⁷¹.

РП следваше да се превърне на дело „в основна организационна форма на пролетарската комунистическа партия у нас“, да се превърне „в организаторка и ръководителка на политическите борби на пролетариата“, да стане „главната движеща сила по изграждането на единния работнически и широк народен фронт срещу фашизма и реакцията, срещу опасността от външна агресия и в защита независимостта на страната“, да бъде „организатор и ръководител на ежедневните борби на пролетариата и масите“²⁷².

Така ЗБ виждаше ролята и задачите на РП. А как се поставяше въпросът за функциите и организационните особености на Комунистическата партия?

„Съществуването на отделна КП със строго определени функции и в съответни на тях форми е една необходимост на работническото движение при сегашните политически условия в страната“, писа ЗБ.²⁷³ А тези функции бяха — преди всичко „да разяснява и популяризира политиката на Комунистическия интернационал, политиката на Съветския съюз и успехите на социализма в СССР“. На второ място, да подготвя „възпитани в духа на марксизма-ленинизма работнически кадри и да води последователна борба на идеологическия фронт“. Трето, да обезпечава международните връзки на комунистическото движение, и, четвърто, „да организира борбата срещу шпионажа и провокаторството в работническото движение“²⁷⁴.

Тези функции Комунистическата партия можеше да изпълнява, като използва съответни организационни форми, като се организира централното ѝ ръководство и неговият апарат, като се обхванат организационно комунистите и им се възлага работа. Всичко това трябваше да става, без да се създават организации и ядки на БКП или пък паралелни окръжни и районни партийни комитети, подобни на организациите и комитетите на РП, а чрез други специфични организационни форми.²⁷⁵ В допълнителна бележка към текста на тази директива на ЗБ Г. Димитров отбелязва, че е необходимо „да се обезпечи единно ръководство на КП и РП като единна партия на българския пролетариат“²⁷⁶.

В конкретните пояснения, които ЗБ даде в друго свое писмо²⁷⁷ до ЦК, също обърна специално внимание на въпроса за единното политическо ръководство. „Единни партийни организации и единни партийни ръководства в рамките на РП — се казваше в писмото — тая директива трябва да се проведе последователно и да се тури край на всяка вредна двойственост.“²⁷⁸

²⁷⁰ Изв. ИИ БКП, т. 20, 1969, с. 494, 495.

²⁷¹ Пак там, с. 495.

²⁷² Пак там, с. 496.

²⁷³ Пак там, с. 497.

²⁷⁴ Пак там.

²⁷⁵ Пак там, с. 498.

²⁷⁶ Пак там, с. 500.

²⁷⁷ РП в България. . . , с. 564—566; Изв. ИИБКП, т. 20, 1969, с. 500—501.

²⁷⁸ Пак там.

Благодарение на дадените от ЗБ допълнителни и твърде пространни разяснения бяха изживяни различията в тълкуването на извършващите се процеси в българското комунистическо движение. Това тласна напред работата за окончателно завършване на преустройството. Към края на 1939 и началото на 1940 г. сливането на двете партии фактически завърши. Постигнатите резултати дадоха основание на ЗБ да отбележи в своята радиograma от 21 септември 1940 г., че със „създаването на единни организации, единно ръководство на партията като единствена партия на българския пролетариат“ практически приключва процесът на преустройство на двете партии.²⁷⁹ Единната политическа организация на българската работническа класа, приемайки името на РП остана секция на Коминтерна с всички, произтичащи от неговата програма и устав, права и задължения.²⁸⁰

Завършването на този сложен и до голяма степен мъчителен процес на организационно преустройство имаше голямо значение за по-нататъшното развитие на работническото и комунистическото движение в България. Трудностите около практическото осъществяване на този процес произтичаха както от бавното изкореняване остатъците от сектанството, така и от неблагоприятните политически условия след преврата от май 1934 г. От друга страна, различията в подхода към този въпрос сред ръководните партийни кадри се подхранваха до голяма степен от още неизживените предубеждения по отношение „качеството“ и възможностите на многобройните кадри на РП да бъдат равностойни партньори на кадрите на БКП в единна партия.

В същност процесът на организационно и политическо преустройство след Шестия пленум на ЦК на БКП беше не толкова въпрос на формално възприемане на новия курс на Коминтерна и просто сливане на двете партии — БКП и РП, колкото сложен вътрешнопартиен процес на съзряване и сепление на всички поколения кадри, наложен от самата логика на политическия живот, от необходимостта да се намерят най-подходящите форми и средства за борба.

Българското комунистическо движение, макар и с известни трудности и колебания, намери правилния път за организационно сплотяване на всички свои кадри. Това му осигури необходимите предимства и условия за укрепване на политическите му позиции и роля в общата борба на демократичните сили в България против фашистката опасност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

След извършения на 19 май 1934 г. преврат РП в България навлезе в нов етап на развитие и дейност. По силата на издадената от новата власт Наредба-закон от 14 юни с. г. легалната дейност на РП, както и на другите партии бе забранена. Това наложи през следващите близо пет години до сливането ѝ с Комунистическата партия тя да решава наред с политическите и важни задачи от организационно естество, пред каквито дотогава не беше изправена.

Една равностметка показва, че през този етап РП даде значителен принос в борбата на революционните и демократичните сили в България против монархо-фашистката диктатура за запазване на елементарните демократични свободи. Голямата роля, която РП заедно с БКП игра в тази борба,

²⁷⁹ Изв. на ИИБКП, 1969, т. 20, с. 501.

²⁸⁰ Пак там.

стана възможна благодарение на някои важни обстоятелства — успешното възстановяване на РП след преврата и окончателното преодоляване на лявото сектанство, утвърждаването на новия политически курс на Седмия конгрес на Коминтерна в политиката и практиката на българското комунистическо движение.

От друга страна, за развитието на РП през този етап беше характерен сложният процес на нейното организационно преустройство, реорганизирането ѝ заедно с БКП в единна партия. Този процес, макар и партийно-организационен, беше тясно свързан със задачите, които партията решаваше в политическата област. Ето защо от неговото правилно насочване и развитие зависеше в голяма степен сплотяването на партийните кадри около новата политическа линия и укрепването на пролетарския авангард като фактор в борбата срещу фашизма.

Допуснатото от левосектантския ЦК на БКП погрешно решение скоро след преврата — РП да се „саморазпусне“ — беше сравнително бързо коригирано. Своевременната намеса на ЗБ на ЦК на БКП и Изпълнителния комитет на Коминтерна създаде необходимите предпоставки за осъзнаване на тази погрешна стъпка и за насочване на усилията към бързо възстановяване на РП, а заедно с това и за активното ѝ включване в решаването на главните задачи на комунистическото движение в новата обстановка.

Възстановителният процес се оказа твърде труден и противоречив, защото освен затрудненията, произтичащи от новосъздадените политически условия, се проявиха и известни различия в подхода на ръководните партийни кадри към политическото осъществяване на този процес. Тези различия се свеждаха предимно до това — доколко е целесъобразно при новите условия възстановяването на РП като самостоятелна партия и кога следва да се пристъпи към обединяването ѝ с Комунистическата. Изразеният от Ст. Димитров (Марек) схващане, че не е целесъобразно да съществуват две нелегални пролетарски партии и че нуждите на класовата борба налагат да се обединят всички партийни кадри в единна партия, не бе възприето от ЗБ на БКП.

Развитието на партийната дискусия по този въпрос показва, че в крайна сметка надделя схващането, споделяно от Г. Димитров и ЗБ, че историческият момент изисква да не се бърза с обединяването, а РП да се превърне отново в масова партия, която да се заеме с практическото осъществяване на новия политически курс. Работническата и Комунистическата партия останаха да се развиват и изграждат като самостоятелни с взаимно допълващи се функции почти до 1939 г. Но това развитие неизбежно водеше до такова съчетаване на дейностите и взаимно организационно проникване на двете партии, че по същество идеята на Марек се реализираше, макар и като по-бавен, по-продължителен процес. Към 1938—1939 г. се премина към по-решителни действия в тази насока и обединението на БКП и РП в единна партия стана свършен факт.

Съществена страна от дейността на РП след възстановяването ѝ бяха усилията на нейните кадри да осъществят на дело новия политически курс за сплотяване на антифашистките сили и изграждане на народен фронт. В това отношение БКП разчиташе много на РП, на нейните по-големи организационни позиции и възможности за работа сред широките народни слоеве и демократичните сили. Благодарение на голямата самоотверженост, политическа зрелост и гъвкавост българското революционно движение можа да направи важни крачки по пътя на утвърждаването на болшевишки подход и стил на политическа борба.

Този последен етап от развитието на РП се характеризираше с разгръщането на широка и упорита работа в различните масови организации на трудещите се — профсъюзите, кооперациите, читалищата и др., за преграждане пътя на буржоазията и фашизма към тях и спечелването им на страната на антифашистките народни сили. РП успя да завоюва и укрепи широката основа, върху която стана възможно да завърши продължителният процес на превръщане на БКП в партия от болшевишки тип.

THE WORKERS' PARTY IN BULGARIA UNDER THE CONDITIONS OF THE MONARCHIST-FASCIST POWER (1934—1939)

Georgi Naumov

(S u m m a r y)

The Workers' Party in Bulgaria existed and struggled as a legal political party from February 1927 till May 1934. During that period it consolidated, turned into a mass political organization of the workers and other toiling strata and successfully fulfilled the role of a legal manifestation of the illegal Bulgarian Communist Party. The military fascist coup d'état staged on May 19th, 1934, put an end to the legal activities of the Workers' Party. It became the reason for the left sectarian CC of the BCP take the wrong decision of dissolving the Workers' Party, the consequences of which had to be overcome at the cost of great efforts.

During the period after the coup d'état the development and activities of the Workers' Party took several basic directions. The party cadres had to firstly solve the question concerning the restoration of the Workers' Party and its consolidation as a mass political party, though already an illegal one. The solution of that question became possible due to the efforts paid and the positive results achieved in the struggle for the final surmounting of left-sectarianism and the establishment of the new Leninist course in the Bulgarian Communist movement. The reconstruction process was carried out with a great verve after the Fifth and especially after the Sixth plenum of the CC of the BCP.

Together with the recovery of its force as an independent party, the Workers' Party began to practically solve the main task which stood before the communist movement in Bulgaria — the unity of the democratic political forces in a broad people's antifascist front. It was namely the basic direction of the Workers' Party activities during that period. Through the Workers' Party the Communist Party successfully carried out the new political course outlined by the Seventh Congress of the Comintern and the Sixth Plenum of the BCP. Due to the great self-denial, political maturity and flexibility manifested by the cadres of the WP, the Bulgarian revolutionary movement could make important steps along the way of confirming the Leninist approach and style of political struggle.

The activity of the WP during that last final stage of its development is also characterized by the fully-fledged tenacious work done by the different mass organizations of the toilers — trade unions, the reading clubs, the coope-

ratives, etc. A lot was done for blocking the way of fascism to those organizations, for winning them on the side of the antifascist people's forces.

Characteristic of the WP development was also the complex process of its organizational reconstruction, its reorganization together with the BCP into a united party. Though being an organizational problem in its essence, its successful solution had a direct bearing to the tasks, having been solved by the party in the political sphere. That's why it was a topic of continuous discussions in the party. The development of that discussion proved that in the final reckoning there had to be confirmed and realized a course of uniting and consolidating the BCP and WP cadres in a united party. It gave an opportunity to the Bulgarian Communist movement to strengthen even more and to more successfully solve the problems of the antifascist struggle and the revolutionary movement in Bulgaria.

ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВСКОТО РЕГЕНТСТВО
(9. IX. 1944—8. IX. 1946)

ЛЪЧЕЗАР СТОЯНОВ

THE FATHERLAND-FRONT REGENCY
(9. IX. 1944 to 8. IX. 1946)

LĀČEZAR STOJANOV

Рецензент

ас. *Румен Донков*

Редактор

проф. *Илчо Димитров*

В историографията, осветляваща проблемите на прехода от капитализма към социализма в нашата страна, отсъствува специално изследване върху ролята и мястото на регентския институт в общото политическо и държавно устройство. Малко автори¹ мимоходом се спират на този институт, но и те обикновено се задоволяват с констатацията, че е бездеен и е изпразнен от политическо съдържание. В основата си констатацията е вярна, но това далеч все още не означава, че е точна и пълна. Двегодишното съществуване на този, поне според Конституцията, най-висш държавен орган поставя важни въпроси за разбирането и оценяването на един повратен период от българската история. На част от тези въпроси ще се опитаме да отговорим в настоящата работа.

ПРЕРОГАТИВИТЕ НА МОНАРХИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ И РЕГЕНТСТВОТО СПОРЕД КОНСТИТУЦИЯТА И В ПРАКТИКАТА НА РЕГЕНТСКИТЕ СЪВЕТИ ОТ 1886—1887 и 1943—1944 г.

Основният документ, който узакони големите социални и икономически промени, настъпили в България след Освобождението от османско иго, и превърнал се в трайна база за по-нататъшното всестранно развитие на България по пътя на капитализма, бе Конституцията на Княжество България, приета от свиканото в Търново Учредително събрание през 1879 г. С нея нашите първи законодатели определиха формата и характера на държавното ни управление и устройство, както и рамките, в които трябваше да се развива бъдещият обществен и държавен живот. Както многократно е изтъквано, Търновската конституция бе безспорен успех за демократично настроените среди на българското общество и преди всичко за многобройната дребна и средна буржоазия, обединени в Либералната партия. Тези социални среди успяха да ѝ придадат подчертано буржоазнодемократичен

¹ Трябва да се отбележат две монографии, в които въпросът за мястото и функциите на отечественофронтовското Регентство са разгледани по-подробно. Първата е на П. С л а в о в. Българската социалистическа държава. С., 1975, където на с. 74 и 75 е разглеждана тази институция. Поради краткостта и схематичността на изложението, което не се опира на никакъв изворов материал, той достига до основния, но неверен извод, че „Той [Регентският съвет] беше превърнат в революционен орган и служеше на делото на революцията“. Далеч по-обемисто и сериозно е изложението в книгата на Я р. Р а д е в. Държавни представителни органи в България 1944—1947 г. С., 1965, който на с. 85—95 разглежда ролята на Регентския съвет. Въпреки своите безспорни достойнства и редица верни изводи, поради правно-историческия подход на изложението този труд поднася част от изводите в констативен, статичен вид. Тази му особеност се корени и в това, че идейната и политическата еволюция на политическите фактори у нас остават извън ползренето на автора, както и промените в характера на международните отношения, които през този период по редица причини оказват особено силно влияние върху хода на вътрешнополитическото ни развитие. Безспорно за това дава отражение и ограниченият обем на изложението, а също така и обстоятелството, че този въпрос е периферен в търсенията на автора.

характер и осигуриха сравнително големи обществени и политически права за широките среди на българското общество. С това тя се приближаваше до най-модерните и напредничави конституции на своето време.

Въпреки своите демократични стремежи обаче нашите законодатели ни завещаха Конституция с един основен генетичен недостатък. Те не успяха да проведат докрай разделението и не балансираха прерогативите на отделните власти, като особена непоследователност проявиха по отношение на монархическия институт. Наистина монархическата форма на управление бе предопределена, тъй като тя произтичаше още от чл. 3 на Берлинския договор² и бе легнала в основата на изготвения от Русия проект. За всички бе ясно, че Царска Русия не ще приеме републиканската форма на управление в освободената от нея България. Ето защо основоположниците на държавното ни устройство се опитаха в максимална степен да ограничат прерогативите на монарха и да дадат широки буржоазнодемократически политически и граждански свободи на народа. В непоследователното прокарване на този принцип се състои основният недостатък на Търновската конституция, защото на практика на монарха бе предоставена прекалено голяма власт, а народните права не бяха ефикасно гарантирани.³ Това създаде трайна колизия между монархическия институт и законодателната, изпълнителната и съдебната власт, колизия, която, както показва практиката, поради изтъкнатите по-горе причини неизменно завършваше с пълното им подчинение от страна на царя и превръщаше монарха в централна ръководна фигура в цялостния държавен и политически живот. От друга страна, трайни антагонистични отношения се създадоха между непрекъснато засилващата се изпълнителна власт начело с царя и постоянно пренебрегваните и ограничавани граждански свободи, политически права и стремежи на народа. Това от своя страна даде траен отпечатък върху характера на политическия живот, а с основание може да се твърди и върху историческата съдба на народа.

Трябва да се отбележи и нещо друго. Макар че правата и свободите на гражданите, предвидени в Конституцията, бяха систематически ограничавани и нарушавани, за широките слоеве от народа тя се превърна в траен политически идеал. Наистина демократичните постановления в нея бяха лесна плячка за силните на деня, но пък точно това ѝ създаваше ореола на вечна жертва и мъченица в ръцете на властниците. Тези настроения особено се изостриха в периода между двете войни, когато Конституцията многократно бе погазвана и накрая фактически бе суспендирана. Така борбата за възстановяване на гражданските свободи и политически права на народа трайно се свързва в неговото съзнание със стремежа за възстановяване на Търновската конституция.

За нуждите на настоящата работа е необходимо, макар и най-кратко, да се очертаят правата на монарха, предвидени в Търновската конституция, което ще бъде и най-добрата илюстрация на горните разсъждения.

Поради това, че разделението на властите беше проведено крайно непоследователно, на царя бяха определени твърде широки прерогативи във всички сфери на държавното управление. Наистина изпълнителната власт трябваше да се ръководи от царя и чл. 12 правомерно определя: „Изпълнителната власт принадлежи царю; всичките органи на тая власт действуват от негово име и под негов върховен надзор“, а чл. 149 допълва, че тази власт под върховното ръководство на царя „принадлежи на министрите и на техния съвет“. Царят единствен назначаваше и уволняваше министрите (чл. 152)

² Международни актове и договори (1648—1918). С., 1958, с. 157.

³ И. Димитров. Князът, конституцията и народът. С., 1972, с. 10—11.

и министър-председателя (чл. 150). При това министрите бяха отговорни както пред Народното събрание, така и пред царя. Освен това даденото на царя право с чл. 163 „да назначава лица на всичките правителствени длъжности“ му даваше възможност да подчини на своите интереси и воля целия държавен апарат. Тези прекалено широки прерогативи позволиха на царя да подчини цялата изпълнителна власт, като правителствата се създаваха и сваляха от него. Многогодишната практика показва, че в това отношение той не бе ограничаван нито от народната воля, нито от никоя друга държавна власт.

Вътрешната противоречивост на Търновската конституция изпъква в чл. 9, който гласи: „Законодателната власт принадлежи на царя и народното представителство“, като при това само „Царят утвърждава и обнародва приетите от Народното събрание закони“. Царят свиква НС, както го открива и закрива (чл. 127 и 130). Събранието може да продължи редовните си заседания само със съгласието на царя, както изрично повелява чл. 129. След свикването на НС той може да забави откриването на заседанията му с два месеца (чл. 135). Чл. 136 даваше правото на царя еднолично „да разпуска събранието и да назначи нови избори за народни представители“. И като венец на крайно ограничените възможности на народните избраници спрямо монархическия институт и като проява на фактически подчинената му роля в чл. 138 дословно се казва: „Членовете на Народното събрание не могат да се събират на сесия, без да бъдат свикани от царя; също те не могат да се събират на заседания, след като се отложи, затвори или разпусти събранието.“ От особен интерес за нас е разпореждането в чл. 47, което предвиждаше, че при изградените обстоятелства, когато не може да се свика НС, царят „по представление на Министерския съвет и под обща отговорност на министрите може да издава наредби и разпореждания, които имат задължителна сила на закон“.

В областта на съдебната власт на царя бяха предоставени няколко важни прерогатива. Тя не само действуваше от негово име, но той имаше правото да смекчава и отменява съдебни присъди (чл. 14), да помилва, а заедно с НС и да амнистира (чл. 15).

И в другите области на държавното управление в ръцете на монарха бяха съсредоточени ключовите позиции. След злополучното изменение на чл. 17 през 1911 г. царят на практика пое цялата дипломатическа инициатива при провеждането на външната ни политика.

Чл. 11 от Конституцията гласеше: „Царят е върховен началник на всички военни сили в царството както в мирно, така и във военно време. Он раздава военните чинове по закона.“ Това постановление на Конституцията създаде може би в най-голяма степен предпоставките за установяването на т. нар. „личен режим“ на българските монарси, тъй като те добиваха почти неограничени права за провеждането на целенасочена кадрова политика в армията — най-организираната и силна национална институция.

Чл. 120 даваше право на царя да утвърждава приетия от НС бюджет.

* * *

Както в конституциите на повечето наследствени монархии, така и в българската се предвиждаше при определени условия да се създава Регентство. В Търновската конституция бяха определени няколко специални члена, които да регламентират условията за създаването и прерогативите на този така важен от държавноправно гледище институт, който при опре-

делените от нея случаи трябваше да упражнява царската власт от името на физически възпрепятствувания цар.⁴ И ако малко по-подробно разгледахме характера на Търновската конституция и многобройните прерогативи на монарха, предвидени от нея, то бе направено, за да можем да очертаем прерогативите и на интересувашото ни Регентство, защото чл. 30 категорично определя: „Членовете на Регентството . . . управляват царството в пределите на царската власт . . .“ Самата конституция в други свои текстове обаче бе наложила известни ограничения на пределите на властта, упражнявана от регентите в сравнение с царските прерогативи. Така например, същият чл. 30 изрично заявява, че Регентството управлява от името на царя, а не от свое име. Доколкото изпълнява само управленческите му функции, то не разполага с личните имущества на монарха (чл. 32). В чл. 142 беше предвидено едно важно ограничение — Регентството можеше да свика Великото народно събрание (по-нататък ВНС) само за да обсъжда въпроси за отстъпване и размяна на територии. Следователно по време на регентско управление не можеше да се преглежда и променя Конституцията (това следва и от текста на чл. 141). Поради това, че Регентството не можеше да свиква ВНС по никакъв друг повод, инициативата за свикването му, за избирането на регенти или цар бе предоставена единствено в ръцете на Министерския съвет (по-нататък МС), което изрично беше фиксирано в постановленията на чл. 143 и беше по-детайлно доразвито в чл. 151 (пунктове от 1 до 6).

Законодателите точно бяха определили и процедурата за създаването на Регентски съвет, както и състава му. При малолетен цар (под 18 години, според чл. 25) МС поема управлението на страната (чл. 151, п. 2) и до 1 месец трябва да свика ВНС за избирането на регенти (чл. 143, п. 2 и чл. 151, п. 2). Те непременно трябва да бъдат трима (чл. 27), като при това „Членовете на регентството могат да бъдат министри, председателят и членовете на върховното съдилище или пък лица, които са заемали безукорно тия длъжности“ (чл. 29). След избора им от ВНС те трябваше да положат клетва пред него и с това встъпваха в длъжност (чл. 30).

* * *

В новата и най-нова българска история на три пъти бяха създавани регентства, чиито кратки, но показателни съществувания са от определен интерес.

Първото регентство се създаде след контрапреврата през бурната 1886 г. При напускането на страната, след отказа си от българския престол княз Александър Батенберг издава на 25 август манифест към българския народ, с който съобщава за своето решение и назначава трима регенти — Ст. Стамболов, С. Муткуров и П. Каравелов. С това се извърши и първото нарушение на Търновската конституция, защото при вакантен престол тя не предвиждаше създаването на Регентски съвет. В този случай законодателят беше предвидил (чл. 151, п. 1) следното: „Когато се случи да се помине царят без наследник, Министерският съвет поема управлението на царството и вътре в един месец свиква Великото народно събрание за избиране на нов цар.“ При това в посочените от княза трима регенти само П. Каравелов отговаря на условието на чл. 29, тъй като само той е бил министър.

С назначаването на Регентство Ал. Батенберг пренебрегна постановленията на Конституцията, за да създаде в негово лице достатъчно ефи-

⁴ Л. В л а д и к и н. Регентството като държавноправен институт. С., 1927, с. 28.

касен политически инструмент, който да може да устои и противодействува на руската политика в България. Именно поради англо-австрофилската насоченост в дейността на Регентството П. Каравелов отказа да участва в работата му. С това се създаде и първата регентска криза. Това наложи ВНС да избере нов регент на негово място — Г. Живков.

В процедурата по утвърждаването и в по-нататъшната дейност на това регентство бяха допуснати още редица нарушения на основния ни закон. Така регентите още преди да са утвърдени от ВНС, издадоха указ за отлагането на редовната сесия на IV ОНС. От друга страна, макар че МС до един месец трябва да произведе избори и да свика ВНС за утвърждаване избора на регентите, поради много трудното международно положение на страната направи това едва след два месеца и половина. При това и докрая на своя мандат регентите не-положиха пред никого клетва.⁵

Още в кратката история на първото Регентство се проявява една от характерните особености в нашия политически живот: при преследването на своите политически цели поради обществено-политическата ни слабост и нестабилност както вътрешните, така и хронически доминиращите външно-политически фактори във всеки момент бяха готови да пренебрегнат постановленията на Конституцията.

Тази характерна особеност на нашия политически живот се проявява и при съставянето на *второто Регентство*. То бе образувано след смъртта на Борис III през лятото на 1943 г. Неговият състав (оформен впрочем не без активната намеса на хитлеристка Германия)⁶ бе продиктуван от конкретния политически момент: да се осигури максимална вътрешна консолидация на проправителствените фактори и да се демонстрира политическата обвързаност на България към страните на Оста. Ето защо в състава му бе включен княз Кирил като представител на династията, макар че и той не отговаряше на условията на чл. 29 от Конституцията, наред с бившия министър-председател проф. Б. Филев и бившия военен министър ген. Н. Михов. На 9 септември 1943 г. те бяха избрани без дебати, чрез явно гласуване⁷ и положили клетва пред XXV ОНС⁸, а не пред ВНС, както задължително изискваше Конституцията. С това тя отново грубо бе погазена. Самият състав на това Регентство го превърна в символ на обвързаността ни с Германия и даде от своя страна дълбок отпечатък върху цялата му дейност. В началото (по време на кабинета на Добри Божилов) то се стремеше да разшири прерогативите си и да упражнява властта на починалия цар Борис III, т. е. в рамки, далеч надхвърлящи определените от Търновската конституция. Със съставянето на правителството начело с Багрянов, който по замисъл на управляващите среди трябваше с по-гъвкава политика да отклони надвисващата над страната катастрофа, Регентството, макар и да запази ръководното си място в нашия политически живот, бе систематично изтласквано на все по-задни позиции и принудено до голяма степен да ограничи своята дейност в рамките на Търновската конституция. С бързото приближаване на неизбежната катастрофа на Германия регентите трескаво търсеха изход и след поредица консултации успяха да сформират правителство начело с К. Муравиев, като последен опит да променят логичния ход на събитията. Обявяването на 5 септември 1944 г. на война от страна на СССР на България беше не само на правителството на Муравиев, но и на германофилското регентство. Показателно е, че на 5 септември канцеларията

⁵ Л. В л а д и к и н. Регентството. . . , с. 181—187.

⁶ История на България. Т. III. С., 1964, с. 405.

⁷ Стеногр. дневници на XXV ОНС, VI и.с., 3 заседание (9 септ. 1943 г.), с. 17.

⁸ Пак там, 4 заседание (11 септ. 1943 г.), с. 20.

на Регентството престана да функционира.⁹ На 8 септември Б. Филов като най-ярък германofil в Регентския съвет беше принуден под натиска на правителството да подаде оставка.¹⁰ С отстраняването на първия регент, както и с обявяването за влезли в сила на решения на МС преди подписването на съответните укази от регентите¹¹ се достигна до закономерната кулминационна точка на процеса към постепенното ограничаване на прерогативите на Регентството. Наистина то продължи да оказва влияние върху държавното управление, но пределите на неговата власт бяха ограничени от правителството в рамки, по-тесни от предвидените в Конституцията. По такъв начин самото обективно развитие на вътрешнополитическото ни развитие подготви политически и морално образуването на ново Регентство с още по-ограничени прерогативи спрямо непосредствено предхождащото го. На 9 септември регентите бяха арестувани,¹² а по-късно бяха предадени на съветското командване, за да ги изпрати пред международен съд, съгласно решенията от Техеран.¹³ След приемането на Наредбата-закон за Народния съд, като израз на доверие към новата отечественофронтовска власт, съветското правителство ги предаде на българските власти¹⁴ и те получиха заслуженото възмездие за провежданата от тях антинародна политика.¹⁵ Така Филовото регентство закономерно претърпя катастрофата на онази политика, която олицетворяваше и обслужваше.

СЪЗДАВАНЕ, РОЛЯ И МЯСТО НА ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВОСКОТО РЕГЕНТСТВО В СИСТЕМАТА НА ДЪРЖАВНОТО УПРАВЛЕНИЕ ДО ЛЯТОТО НА 1945 г.

Непосредствено след победата на Деветосептемврийското въстание беше създадено и последното — отечественофронтовско регентство в нашата история. Изникна един основателен принципен въпрос: защо новата, по същество революционна власт на групирани в ОФ леви партии начело с БРП(к) създаде отново регентски съвет?

Отговорът на този въпрос в настъпните дълбоки промени в характера на вътрешнополитическия живот след края на Първата световна война и свързаните с това неизбежни промени в стратегията и тактиката на партиите в България. За да отговорим на интересувания ни въпрос, достатъчно е да проследим развитието на тактическите разбирания на БРП (к), която беше инициатор на създаването на ОФ и ръководна сила в страната след победата на Деветосептемврийското въстание.

• Като противодействие на големите революционни надигания в редица европейски страни след края на Първата световна война в най-слабите и застрашени звена на капиталистическата система голяма част от буржоазията особено сред конюнктурно замогналата ѝ се прослойка подкрепи фашизма, който със средствата на държавния тоталитаризъм и засилената социална демагогия на практика стабилизираше позициите на капитала.

⁹ ЦДА на НРБ, ф. 84, оп. 1, а.е. 71, л. 83об.

¹⁰ Утро, бр. 10512, 9 септ. 1944 г. Вж. по-подробно и у И. Димитров. Буржоазната опозиция в България 1939—1944. С., 1969, с. 207 и 229.

¹¹ И. Димитров. Буржоазната опозиция. . . , с. 207.

¹² К. Георгиев. От началото до победата. — В: Спасителният за България Отечество фронт. С., 1975, с. 270—271.

¹³ Работническо дело, бр. 12, 30 септ. 1944 г.

¹⁴ Изгрев, бр. 76, 4 ян. 1945 г.

¹⁵ Пак там, бр. 95, 30 ян. 1945 г.

Политическият тоталитаризъм и свързаното с него засилване на полицейско-репресивния апарат водеше до неизбежното ограничаване на постигнатите с тежки борби демократични права не само за работническата класа, но и за голяма част от нефашистката буржоазия. При така стегнатите политически обстоятелства в света основната заплаха за мира и демократичните свободи идваше не от буржоазията изобщо, а преди всичко от фашизираната ѝ част. Преценявайки реалистично и творчески настъпилите промени, VII конгрес на Коминтерна през лятото на 1935 г. по доклад на великия син на нашия народ Г. Димитров прие исторически решения. В тези решения войната и фашизмът се обявяваха за основния враг на работническото. В борбата срещу тях работническата класа и челният ѝ отряд — комунистическите партии — трябваше да се стремят към единодействие с всички антифашистки сили и организации в отделните страни, за да могат ефективно да противодействуват на настъпващия фашизъм.¹⁶

България след преврата от 9 юни 1923 г. и особено след 19-омайския преврат от 1934 г. и последвалото го установяване на монархо-фашистка диктатура се изправи пред същия проблем. Ето защо на своя VI разширен пленум, състоял се в края на февруари и началото на март 1936 г., БКП прие резолюция за практическото осъществяване в България на решенията на VII конгрес на Коминтерна.¹⁷ Лозунгът за работническо-селска власт бе изоставен и се издигна лозунгът за „незабавно възстановяване на Търновската конституция, на правата и свободите, предвидени в нея . . .“¹⁸, тъй като само под този лозунг можеха да се обединят всички демократични сили и антифашистки партии.¹⁹ Така въпросът за формата на управлението беше изоставен като неактуален и второстепенен. В този дух бе съставена и написаната лично от Г. Димитров програма на ОФ, прочетена на 17. VII. 1942 г. по радиостанция „Хр. Ботев“, тъй като въпросът за бъдещото политическо развитие на България в още по-голяма степен зависеше от изхода на войната между блоковете на фашизма и демокрацията. В т. 7 изрично се заявяваше: „Да възстанови (бъдещото правителство на ОФ — б. а.) политическите правдини на народа. . . да премахне всички противоконституционни, противонародни и фашистки закони.“²⁰ На въпроса за бъдещата форма на управлението на България като второстепенен в настоящия политически момент и за да не стане повод за ненужни дискусии между антифашистките сили, не бе даден категоричен отговор. В програмата се казваше само, че „това правителство ще подготви така също условията за свикването на Великото народно събрание, което ще определи бъдещата форма на управление на България. . .“²¹. Така за пръв път директно се поставя въпросът за формата на управление, а следователно и за съдбата на монархическия институт.

С избирането на прогерманското регентство след смъртта на царя групирани в ОФ политически дейци издават позив, в който заявяват: „Устата на българския народ е запушена. Ръцете му са вързани. Той не е избирал господа регентите и не е давал мандат на никого да избира вместо него. Ето защо той не признава това управление и няма да се подчини на това Регент-

¹⁶ VII конгрес Коминтерна и борба за создание народного фронта. М., 1977, с. 135—162.

¹⁷ Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите. Т. III. С., 1954, с. 328—337.

¹⁸ Пак там, с. 330.

¹⁹ Вж. по-подробно у И. Димитров. Българската демократична общественост, фашизмът и войната. С., 1976, и по-специално с. 218—236.

²⁰ БКП в резолюции и решения. . . Т. III, с. 452.

²¹ Пак там, с. 452—453.

ство . . .²² В историческото Окръжно № 4 на БРП(к) от 26 август 1944 г., т. е. само две седмици преди 9 септември, окончателно и категорично се определяше отношението към Филовото регентство: В това окръжно Регентството не само се определяше като незаконно и „натрапено“ на българския народ, но с категоричния лозунг „Долу прогерманското регентство и правителство!“ се предопределяше и неговата съдба.²³ Последният официален акт на второто Регентство — вече в състав от 2 души, след като членовете му бяха арестувани, бе подписването в ранната утрин на 9 септември 1944 г. на указите за приемане оставката на правителството на К. Муравиев и за утвърждаване на новото правителство начело с К. Георгиев.²⁴

Народното въстание на 9 септември, макар да си поставяше непосредствената задача да се ликвидират фашистките остатъци в страната и да преследваше общодемократичните задачи на платформата на ОФ от 17 юли 1942 г., на практика с установяването на народнодемократичната власт надскочи своите конкретни цели и рамките на традиционната буржоазна демокрация. Поради това, че на основата на платформата на ОФ се групираха левите партии и дейци в политическия ни живот, ОФ скоро се превърна в широко революционно движение с определени радикални политически и социални тенденции, в което БРП(к) се превърна в основна и водеща партия.²⁵ Именно това позволи на партията да си осигури хегемонията в комитетите на ОФ, като начело на НК застана Ц. Драгойчева, а на тяхна основа да си осигури ръководни позиции в местната администрация, да изгради на базата на партизанските отряди органите на новосъздадената милиция, а чрез института на помощник-командирите да оглави политическото ръководство на армията. Необходимо е да се подчертае и изключително благоприятното за развитието на революционния процес присъствие в страната на съветски войски. По такъв начин обективно установената на 9 септември 1944 г. народнодемократична власт играеше ролята на специфична форма на диктатура на пролетариата.²⁶

Още в първото си заседание, състояло се на самия 9 септември 1944 г., МС, макар и все още в непълен състав, уволнява старото Регентство и назначава трима нови регенти — проф. Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов.²⁷ И при създаването на това Регентство постановленията на Търновската конституция бяха напълно пренебрегнати, за да се отговорят на жизнено важните проблеми, които се изправиха пред България. С включването на Т. Павлов отново бяха нарушени условията на чл. 29 от Конституцията. Естествено бе в тази извънредна и динамично развиваща се международна и вътрешнополитическа обстановка процедурата, предвидена за създаването на Регентството, отново да не бъде спазена. Регентите не бяха избрани и не положиха клетва през целия си мандат нито пред ВНС, нито пред какъвто и да било друг представителен институт просто защото нямаше пред кого. Дори и фашисткото XXV ОНС беше официално разпуснато на 7 септември. Излишно е да се доказва, че военновременната обстановка правеше невъзможно провеждането на каквито и да са избори, а още по-малко за ВНС.

²² Ц. Драгойчева. Дейността на партията за изграждане на Отечествения фронт. Окръжни № 2 и № 4 на ЦК на БКП. — В: Спасителният за България. . . , с. 166.

²³ БКП в резолюция и решения. . . Т. III, с. 462.

²⁴ Държавен вестник, бр. 197, 9 септ. 1944 г.

²⁵ М. И с у с о в. Политическите партии в България 1944—1948. С., 1978, с. 20.

²⁶ Вж. по-подробно у И. Д и м и т р о в. Години на прелом. С., 1969, с. 131—136 и 141.

²⁷ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. Г, а.е. 1, Постановление № 3, л. 3—4.

Всичко това ни дава право да подчертаем, че и трите регентски съвета в българската история са създадени и са съществували в разрез с постановленията на Търновската конституция, върху чиято формална правна основа бяха създавани. Общата причина за това бе, че и трите се създават в трудни периоди, когато други, по-важни проблеми от вътрешен и преди всичко от международен характер доминират над формалните предписания на Конституцията.

С включването на комунист в Регентския съвет се прояви и първото и основно различие между отечественофронтовското и предишните регентства. То не се създаде, за да обслужва монархическия институт и да осигури необходимата му приемственост, каквато бе задачата му по Конституцията, а за да съществува държавен глава, макар и в монархическа форма, който да регулира дейността на новосъздаващия се и неукрепнал държавен апарат, образуващ се в процеса на революцията. В този смисъл категорично е мнението на Г. Димитров в една радиograma до ЦК на БРП(к), в която заявява, че Регентството не трябва да се счита за формално учреждение: „И в днешните условия то в известна степен се явява важен регулиращ и балансиращ фактор в управлението на страната.“²⁸

Така в Регентството се прояви една от характерните особености на самия революционен процес у нас — протичането на революцията в сравнително спокойна атмосфера, позволяваща относителна плавност при провеждането ѝ в максимално законосъобразна форма. Тази приемственост в структурата на държавното управление по ред вътрешни и международни причини позволи да се запази и продължи да съществува регентският институт, макар и с ограничени функции.

Съставът на бъдещото Регентство е решен буквално в последния момент — на последното нелегално заседание на НК на ОФ, проведено в 16 ч. на 8 септември 1944 г. Той явно е определен без особени дискусии между партньорите поради липса на кандидати за тези постове за разлика например от състава на бъдещото правителство.^{28a} Тази очевидна незаинтересованост се дължеше преди всичко на дълбоко залегалото убеждение, че дори след 9 септември 1944 г. да се създаваше отново Регентство, то ще има подчинено положение спрямо МС и НК на ОФ, в които на ръководни постове бяха включени водачите на партиите, групирани в ОФ. И самата процедура, която се приложи при създаването на отечественофронтовското Регентство, изключваше поемането на каквито и да било реални ръководни функции в политическия живот, т. е. реално да упражнява по отношение на МС и другите висши държавни органи и власти многобройните ключови прерогативи в държавното управление. Това отношение към Регентството, както и прибрзаността при създаването му сложиха своя отпечатък върху състава му.

В Регентския съвет влязоха трима души от различни политически кръгове с неизбежните при това различия в политическите си разбирания и стремежи както по проблемите на вътрешната, така и на външната политика. Поради ясното виждане на второстепенната роля, която Регентството трябваше да изпълнява след завоюването на властта от ОФ, двама от неговите членове открито изразиха неудовлетвореност от избирането си на този пост. В това се прояви втората характерна особеност на създаденото след 9. IX. 1944 г. Регентство — липсата на заинтересованост сред политическите фактори и партии към него, а оттук и включването в състава му на не

²⁸ Непубликувани радиограни на Г. Димитров до ЦК на БРП (к) (август — декември 1944 г.). — ИИИБКП, т. 27, 1972, с. 26.

^{28a} Ц. Драгойчева. Победата. С., 1979, с. 612.

най-отговорни политически дейци, при това двама от тях не членуваха в нито една от групиранията в ОФ партия.

Първият регент, проф. Венелин Ганев, се смяташе за човек, близък до средите на Радикалната партия, която не влизаше в ОФ. Като дългогодишен народен представител, министър на правосъдието и член на българската делегация по подписването на мирния договор след Първата световна война той се прояви като политик, за когото западното буржоазнодемократично устройство се превръща в политически идеал, към който той се привързва още по време на следването си в Женева. На основата на трайната си прозападна симпатия и антифашистки настроения той през лятото на 1944 г. се включва в редиците на ОФ.²⁹ Проф. В. Ганев бе автор на няколко важни труда по гражданско право, които му бяха спечелили международна известност, и бе член на няколко международни правни асоциации.³⁰ Широките му връзки с учени и политици от Запада, които с изострено внимание следяха събитията в България, бе и основният мотив за избирането му на този пост, макар с това да не се удовлетворяваха големите му политически амбиции. И той, както повечето от буржоазните политици, участващи в ОФ, се стремеше към реалната власт, която даваше министерският портфейл. Идейните му разбирания, но в не по-малка степен и нереализираните му политически амбиции, го превърнаха в най-твърдия привърженик на политическото активизиране на Регентството с оглед то да заеме мястото и функциите, определени му от Конституцията.

Другият регент, Цвятко Бобошевски, бе изразител на консервативните среди на партията на едрата буржоазия. Преминал през много партийни щабове и до голяма степен разочарован от тях, примирен с новите политически реалности, на основата на последователното си русофилство се включва в ОФ.³¹

Участието на тези двамата типични буржоазни дейци преследваше една по-далечна цел — да се покаже пред външния свят, че буржоазията като класа не е елиминирана при управлението на страната. Това трябваше да създаде по-благоприятни настроения на Запад към установения на 9 септември политически режим у нас.

За трети регент бе избран комунистът Тодор Павлов. В богатата си политическа, обществена и научна дейност той се проявява като последователен марксист-ленинец. Член на ЦК през 1924 г., редактор на много партийни и прогресивни вестници и списания, заради което многократно е хвърлян в затвора, а между 1941 и 1943 г. е интерниран в различни концлагери. Междувременно той развива и широка научна дейност, като последователно воюва от позициите на марксистката философия срещу различните буржоазни философски учения. Сред трудовете му по философия особено се откроява капиталното му съчинение „Теория на отражението“, което написва между 1932 и 1936 г. Неслучайно този труд му създава международна известност, тъй като е ново, творческо доразвиване на общата марксистко-ленинска теория на познанието.

По далновидното решение на партията въпреки неговото нежелание (както сам признава³²) нему бе отредено да бъде „може би единственият комунист, изпълнявал функциите на монарх“.

²⁹ К. Георгиев. От началото до победата. . . , с. 267.

³⁰ ЦДИА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 10, л. 1.

³¹ За тях вж. колоритните описания на Т. Павлов. Смях. Варна, 1977, с. 74—80; Т. Георгиев. Дневник с обратна дата. . . За двата танца — танцът на поетите и танцът на дипломата. С., 1978, с. 216—218.

³² Т. Павлов. Когато бяхме регенти. — Проблеми на мира и социализма, 1977, кн. 4, с. 60.

С включването на комунист в състава на Регентството БРП(к) си създаде голямо политическо предимство спрямо партньорите си в ОФ. Чрез него тя можеше директно да оказва влияние върху дейността на Регентството особено като се вземе под внимание, че останалите двама регенти не членуваха в отечественофронтовска партия. Това нейно предимство, от друга страна, се оказа решаващо за по-нататъшната роля на Регентството.

* * *

Ако се разгледа характерът на т. нар. „преходен период“ от историята на България, особено в началните години след Деветосептемврийската революция, веднага ярко проличава неговата вътрешна противоречивост и нехомогенност не само по отношение на икономическата, социалната и политическата структура, но и — като естествен продукт на това — в системата на държавното устройство. Буржоазията като класа, а оттук и капиталистическите производствени отношения като цяло, макар и ограничени, продължиха да съществуват и определяха неизбежните за тях антагонистични класови противоречия и имуществена разслоеност в социалната картина на българското общество.³³ От друга страна, макар БРП(к) да излезе от нелегалност с най-голям политически актив и поради благоприятното стечение на международни и вътрешни причини на практика да се превърна в политически водещата партия, наред с нея съществуваха и се развиваха още три партии със свои програми, традиции и стремежи. Техните идейни платформи, както и възжеланията на социалните среди, на които те бяха изразители, изключваха социалистическия път на развитие. Така установената на 9 септември 1944 г. пролетарска по характер власт и съществуващата политическа и социална структура влязоха в обективно противоречие. Във връзка с това трябва да се подчертае активната подкрепа, която получаваха антикомунистическите сили от страна на САЩ и Великобритания, които чрез СКК имаха широки възможности за намеса във вътрешнополитическия живот.³⁴ Ето защо въпросът за властта не бе разрешен окончателно и целият преходен период бе белязан с остри политически и класови сблъсъци. Така пред България обективно стояха открити два пътя на развитие: или ликвидиране на революционните завоевания на народа и връщане към буржоазнодемократичното устройство, или задълбочаване и осъществяване на революционните промени до закономерния им завършек с утвърждаването на социалистическите отношения. Окончателното разрешаване на този въпрос, стоящ пред всяка революция, бележи и края на този наистина преходен период в българската история.

Дълбоката противоречивост в държавното устройство се изразяваше и в това, че за относително дълъг период паралелно съществуваха както органите, предвидени от Търновската конституция, т. е. органите, създадени да санкционират и поддържат буржоазнодемократичния път на развитие, така и органите, създадени от революцията, т. е. органите, предназначени да стимулират социалистическия път на развитие.

В изпълнение програмата на ОФ от 1942 г. в т. 1 на прочетената от министър-председателя К. Георгиев на 17. IX. 1944 г. програма на новото отечественофронтовско правителство тържествено се заявяваше, че се възстановява Търновската конституция,³⁵ а следователно и всички институции,

³³ Икономика на България. Т. II. Икономиката на България през преходния период от капитализма към социализма. С., 1972, с. 22—30, 82—88, 114 и 126.

³⁴ М. И с у с о в. Политическите партии. . . , с. 116.

³⁵ Работническо дело, бр. 1, 18 септ. 1944 г.

предвидени в нея, с регламентираните между тях взаимоотношения и йерархичност. Но обективният ход на революцията променяше отношенията между тях, като увеличаваше прерогативите на едни за сметка на други.

От друга страна, в процеса на въоръжената борба революцията създаде свои органи на властта. Още през 1943 г. бе изграден Националният комитет на ОФ,³⁶ а непосредствено преди 9. IX. 1944 г. съществуваша вече 670 местни комитета на ОФ с 3670 члена.³⁷ Тези комитети бяха подготвяни от БРП(к) през целия период от 1942 до 9 септември 1944 г. да се превърнат след победата на революцията във фактически органи на властта.³⁸ Само няколко седмици след Деветосептемврийското въстание в цялата страна бяха създадени комитети на ОФ, които на практика поеха и упражняваха държавната власт по места.³⁹ Такива комитети се създадоха и в държавни учреждения, ведомства, министерства, предприятия, села и градове, които особено в първите месеци след революционния поврат иззеха или дублираха властта на съществуващите административни ръководства.⁴⁰

Така революционните сили, ръководени от БРП(к), чрез НК на ОФ и местните комитети почнаха да упражняват контрол върху цялостния обществен живот. Те се превърнаха в основен инструмент, който извършваше прочистването на заварения държавен апарат. С това на практика те монополизираха за дълго време провеждането на кадровата политика в почти всички държавни ресори. НК и местните комитети на ОФ се превърнаха в най-мощния инструмент на революцията, защото БРП(к) осъществяваше своята политическа хегемония не толкова чрез своите низови звена или органите на паритетно изграждащия се и непрочистен държавен апарат, а преди всичко чрез неоспоримото си господство в тях.⁴¹ По инициатива на ЦК на БРП(к) всички важни и спорни въпроси се поставяха за разрешаване пред разширените заседания на НК на ОФ с ръководствата на групирания в ОФ политически партии, чиито решения имаха на практика задължителна за правителството сила.⁴² Очевиден беше стремежът на революционните сили да превърнат НК, в който те имаха ръководни позиции, във върховен орган, който да изразява и поддържа единството в отечественофронтовското движение и в правителството му, в което представители на БРП(к) бяха едва четирима, и да ретушира неизбежните противоречия между отделните партии.⁴³ Най-ярко стремежът да се даде изява на ролята му на най-висш орган в страната и да се подчертае дори подчинеността на правителството спрямо него бе изнесен от министър-председателя К. Георгиев отчет за дейността на правителството пред състоялия се през месец март 1945 г. Първи конгрес на ОФ.⁴⁴

³⁶ История на България. Т. III, с. 403.

³⁷ Пак там, с. 424.

³⁸ Вж. по-подробно у П. Остич. БКП и изграждането на народнодемократическата държава (9 септември 1944 — декември 1947 г.). С., 1967; И. Димитров, Години на прелом. . . , с. 140—141.

³⁹ Ив. Радков. Комитетите на Отечествения фронт — фактически органи на местната власт непосредствено след 9 септ. 1944 г. — Исторически преглед, 1963, кн. 2, с. 6.

⁴⁰ Наистина въпросът за мястото и ролята на комитетите на ОФ в системата на народнодемократичната власт не е окончателно разрешен. Обаче всички автори вече са съгласни, че в първите месеци те играят ролята на революционни местни органи на властта. Вж. у П. Остич. БКП и изграждането. . . , с. 39—65; М. Исусов. Политическите партии. . . , с. 24—29 и др.

⁴¹ М. Исусов. Политическите партии. . . , с. 24.

⁴² Вл. Захаров. Националният комитет на Отечествения фронт и централните държавни органи (1944—1947). — В: Ролята на социалистическото право през двадесет и петте години социалистическо строителство в НР България. С., 1969, с. 296—297.

⁴³ М. Исусов. Политическите партии. . . , с. 117—118.

⁴⁴ Изгрев, бр. 129, 10 март 1945, с. 3; П. Остич. БКП и изграждането. . . , с. 54—56.

Така Регентството и НК на ОФ на практика се превърнаха в дублиращи се институции, защото едната само формално имаше разгледаните по-горе широки права на държавния глава според Конституцията, но на практика бе без реална власт, а другата съществуваше и упражняваше реалната си власт на най-висш държавен орган, но в разрез с текстовете на Конституцията и на съществуващите закони. Поради особено важното място на двата органа и принципния характер на създадената колизия, в отношението си към тях най-ясно се проявиха двете тенденции в нашия политически живот. Едната се възглавяваше и се изявяваше най-ясно в политиката на БРП(к) и се стремеше последователно да утвърди, ако не юридически, то поне фактически, извоюваните контролни и държавно-изпълнителски функции от страна на ОФ-комитетите. Другата тенденция се изразяваше от силите, които по-късно, през лятото на 1945 г., се оформиха в опозиционния блок и се стремяха да ограничат размаха на революционните преобразования, като запазят капиталистическата система. Гаранция за това те виждаха във възстановяване прерогативите на институциите, създадени въз основа на Търновската конституция и в рамките, очертани от нея.

Утвърждаването на която и да е от двете алтернативи означаваше да се разреши въпросът за властта по два диаметрално противоположни начина, а оттука и за бъдещото развитие на България. Първи направиха опит да разрешат въпроса за властта в своя полза и да създадат своя хомогенна власт последователно революционните сили. Те бяха в благоприятно положение поради създадената в началните седмици и месеци след 9 септември 1944 г. изключително благоприятна обстановка за радикален революционен скок. БРП(к) бе единствената сериозна политическа сила, която излезе от нелегалност със стегната партийна организация. Бившите партизани, в огранната си част нейни членове, изградиха Народната милиция и легнаха в основата на гвардейските съединения в армията. При това всички нейни явни или прикрити врагове, зашеметени от силния удар на народното надигане, се притаиха. Към това трябва да се прибави благоприятното влияние на присъствието в страната на съветски войски. Може би най-примамливо бе създаденото в низините положение, където, както се посочи, местните комитети на ОФ поеха фактически политическата и държавно-изпълнителската власт в свои ръце, като с това в практиката си се доближиха до функциите на Съветите на селските и работническите депутати по времето на Великата октомврийска социалистическа революция в Русия през 1917 г. Дори в средите на ръководни дейци от БРП(к) се поради стремехът за незабавното установяване на открита социалистическа революционна власт, като НК на ОФ трябваше да поеме функциите и ролята на Върховния съвет на работническите и селски депутати. Тези настроения се подхранваха и от това, че БРП(к) все още не бе изработила свой конкретен път за преход от капитализма към социализма, съобразен с конкретното вътрешно и международно положение в този исторически момент.⁴⁵ Това подтикваше голямата част от партийните членове пунктуално да повторят опита, завещан от Великата октомврийска социалистическа революция. Един от най-важните резултати при изграждането на хомогенна революционна власт трябваше да бъде пълното подчиняване на Регентството на НК на ОФ. Част от ръководния кадър на партията бе склонна дори да се направи логично и следващата стъпка: незабавно да се премахне монархическата форма на управление, а следователно да се ликвидира и създаденото Регентство. Като изява на тези

⁴⁵ И. Димитров. Години на прелом. . . , с. 137—141, 148—149.

настроения още на второто заседание на НК на ОФ, състояло се на 4. X. 1944 г., главният му секретар Цола Драгойчева лансира идеята, че НК е „своеобразен парламент на българския народ“⁴⁶. Очевидно като демонстрация на подчиненото положение на Регентството спрямо НК на ОФ е необичайното участие на комуниста-регент Т. Павлов в заседанието на НК на ОФ, състояло се на 6. XII. 1944 г. Не е случайно, че от тримата регенти само комунистът Т. Павлов участва в това драматично обсъждане на принципния въпрос за ролята и мястото на комитетите на ОФ във ведомствата и държавните учреждения. На същото заседание контрареволуционните сили за пръв път открито оспориха правото на съществуване на създадените от революцията реалности.⁴⁷

Тези настроения, възникнали в редовете на БРП(к), обаче създаваха редица трудности от международен и вътрешен характер. От една страна, СССР, Великобритания и САЩ все още бяха съюзници във войната срещу вече битата, но неразгромена окончателно Германия. Поради това една открито комунистическа власт в България би затруднила и без друго вече разклатените им взаимоотношения. За всички бе ясно, пък и Великобритания и САЩ не криеха, че не желаят да видят комунистически правителства начело на новоосвободените страни в Европа.

От друга страна, този курс усложни вътрешнополитическата обстановка у нас. Ръководствата на другите партии в ОФ бяха все още в ръцете на десни лидери: начело на БЗНС стоеше д-р Г. М. Димитров, в БРСДП все още ръководни позиции имаха Гр. Чешмеджиев и Коста Лулчев, а в НС „Звено“ десницата бе традиционно силна. С това ненужно се поставяше на изпитание здравината, пък и самото съществуване на ОФ и се създаваше претекст за външна намеса. При това, както вече бе посочено, буржоазията все още държеше в свои ръце ключовите позиции в областта на икономическия живот.

Трезво преценявайки създадената обстановка, в края на декември 1944 г. Г. Димитров изпрати специално писмо от Москва до ЦК, в което аргументирано се обяви срещу прибързаното решаване на такива въпроси като отделянето на църквата от държавата и предвиждането на редица открито социалистически преобразования в перспективния стопански план, понеже не са съобразени с конкретната вътрешна и международна обстановка и не отговарят на конкретните нужди на народа. В него Г. Димитров изрично набляга на това, че „не е в наш интерес да поставяме още сега въпроса за ликвидирането на монархическия институт въобще. В свое време народът ще реши тоя въпрос несъмнено положително, съгласно нашето собствено становище.“⁴⁸

Така разрешаването на въпроса бе временно отложено и както Регентството, така и НК на ОФ продължиха да съществуват паралелно. Поради отсъствието на каквато и да е правна регламентация на взаимоотношенията между тях и поради това, че тяхното съществуване обективно бе проява на две различни тенденции в политическото ни развитие, директните контакти между тях бяха инцидентни. Формално следвайки процедурата, предвидена в Търновската конституция, всички законопроекти, приети от МС, както и всички решения за персонални промени в различните министерства минаваха през Регентството за юридическо оформяне чрез издаване на укази. Това караше редица местни комитети на ОФ да изпращат изложения до него,

⁴⁶ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 24, л. 18.

⁴⁷ Пак там, а.е. 24, л. 55—87.

⁴⁸ Цитирано по Д. М и ч е в. Из дейността на Г. Димитров като ръководител на партията и народа (1944—1949 г.). — Исторически преглед, 1962, кн. 3, с. 22—23.

в които искаха да променят или пък по-скоро да се приемат редица законопроекти,⁴⁹ а така също застъпваха определени мнения по редица конкретни случаи на чиновнически промени.⁵⁰ Характерен пример за настъпилата неопределеност във взаимоотношенията между НК на ОФ и Регентството е изпращането за мнение от НК на ОФ, а не от МС на обсъдения в неговите заседания законопроект за образуването на ТКЗС в началото на 1945 г.⁵¹

Много по-пълнокръвни и характерни бяха взаимоотношенията между Регентството и Министерския съвет. Те бяха особено тесни, тъй като цялата законодателна дейност на МС поради отсъствието на НС се узаконяваше с регентски укази по чл. 47 от Конституцията. Показателно за взаимоотношенията между тези два органа в първите месеци след 9. IX. 1944 г. по времето на най-голямото революционно надигане на масите, пък и за мястото на Регентството изобщо в държавния ни живот, бе публикуването във вестниците през месец октомври 1944 г. на следното съобщение: „Регентството е затруднено с писмени и устни молби, които са от компетенция било на местните власти и ОФ, било на съответните министерства и Националния комитет на ОФ, било на централните комитети на партиите.

Умоляват се българските граждани да се отнасят по всички подобни въпроси, а особено за разни назначения и служби към съответните местни и централни власти и комитети на ОФ.“⁵² От една страна, това съобщение показва колко номинална е упражняваната от него власт. От друга страна обаче, то е и недвусмислено свидетелство за неизживяната психологическа нагласа, плод на многогодишна практика, поради изключителните права на монархическия институт, известни слоеве да търсят чрез него разрешение на някои от практическите си проблеми. А това е ярко потвърждение за правилността на препоръчаната от Г. Димитров политика на постепенност и последователност при провеждането на революционните преобразования. Важно е да се отбележи, че регентите, включително В. Ганев, както и бъдещите опозиционери, през този период приемаха реалностите и очевидно се примиряваха с подчиненото положение на Регентството.

Наистина през ноември, още при първите симптоми за противодействие на ръководената от БРП(к) политика,⁵³ първият регент, В. Ганев, даде макар и косвена изява на разбиранията си за пълното възстановяване на прерогативите на Регентството в рамките на Търновската конституция. На 14. XI. 1944 г. по негово нареждане беше изпратено писмо до главните секретари на отделните министерства, в което той поиска да му изпратят списък с всички по-важни мероприятия, извършени след 9. IX. 1944 г., както и списък на по-висшите длъжностни лица.⁵⁴ И ако тези му стремежи не можаха да се материализират, това се дължеше преди всичко на факта, че в страната все още нямаше обществени и политически сили, на които да се опре, а МС все още бе в общи линии единен в своята дейност.

След писмото на Г. Димитров въпреки приемането на нов курс от страна на ръководството на БРП(к) за провеждането на предстоящите големи социално-икономически промени в максимално законосъобразна форма по силата на набраната инерция от първите следреволюционни месеци много от министрите продължаваха да не спазват даже формално предписанията на Конституцията. Ето защо министърът на правосъдието, комунистът

⁴⁹ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 8, л. 112—116, 117—120, 185—192 и др.

⁵⁰ Пак там, а.е. 33, л. 36—39, 95—99, 101 и др.

⁵¹ Пак там, л. 68—76.

⁵² Работническо дело, бр. 28, 19 окт. 1944 г.

⁵³ Вж. по-подробно у И. Димитров. Провалът на контрареволюционния пристъп срещу народнодемократичната власт в края на 1944 г. — ИБИД, т. 25, 1967.

⁵⁴ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 50, л. 134.

д-р Минчо Нейчев, изпрати специално писмо до Регентството, а то още на 10. III. 1945 г. го препрати на секретаря на МС. В него се казваше: „По указание на Министъра на правосъдието се констатира, че закони-наредби се изменят само с министерски постановления, някои от които не се изпращат даже за одобрение на г. г. Регентите.

Министърът на правосъдието настоява с право да се избягват тия неправилности от гледище на Конституцията.⁵⁵ Регентството, разбира се, енергично го подкрепи и настоя всички изменения да се оформят като закони-наредби, т. е. да се изпращат за подпис и одобрение от регентите.

До оформянето на опозицията Регентският съвет не направи нито един опит да използва многобройните си права и подписа всички изпратени му от МС проектозакони и предложения за персонални промени. Поради това, че до Регентството се отправяха многобройни писма и изложения, които в една или друга степен засягаха законодателната дейност на МС като колегиялен орган, а така също и на отделните министерства, то ги препращаше до тях. Тази дейност се превърна в основна за Регентството през разглеждания период, което ясно се вижда от дневника на изходящата кореспонденция на канцеларията му.⁵⁶ По такъв начин между него и отделните министерства се завързва оживена преписка, като се оказва естествен обединителен център и трансмисия за нуждите на различни среди в нашето общество и дейността на отделните министерства. В това ни убеждават многобройните проекти за закони, запазени в архивния фонд на Регентството,⁵⁷ както и многобройните изложения, телеграми и резолюции от събрания, от обществени организации, ОФ-комитети и частни лица, с които те молят Регентството да се намеси за прокарването, изменението или спирането на закони, изготвяни от отделните министерства.⁵⁸ Така Регентството създаде свои, макар и скромни позиции на консултант в отношенията си с МС, което го превръщаще ако не в незаменим, то поне в необходим институт, особено през разглеждания период, когато все още не беше избрано НС, което да поеме законодателната дейност в свои ръце.

За да добием пълна представа за реалното място на Регентството в цялостния ни общественно-политически живот, трябва да се очертае ролята му и в другите сфери на държавната власт и управление.

След 9 септември инициативата в областта на външната политика напълно и окончателно бе иззета от ръцете на монархическия институт и премина в МС, съответно в Министерството на външните работи. С това на практика революцията отмени злоупотулния чл. 17 от Търновската конституция, като Регентството продължи да упражнява само държавнопредставителните функции на царя при осъществяването на дипломатическите връзки на България с другите страни. Регентите приеха акредитивните писма на първите, все още малобройни пълномощни министри — на Турция, Франция, Швейцария, СССР, Полша и др.,⁵⁹ приемаха и изпращаха поздравления до държавните глави по случай националните им празници или други случаи.⁶⁰ Това като цяло подпомагаше външнополитическата стратегия на правителството.

Както видяхме, царят държеше в ръцете си всички най-важни лостове за цялостното ръководство и контрол на армията. След 9. IX. 1944 г. това

⁵⁵ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 17, л. 44.

⁵⁶ Пак там, ф. 84, оп. 1, а.е. 71, л. 84—308.

⁵⁷ Пак там, ф. 1, оп. 1, а.е. 8, л. 96—97, 163—184, а.е. 17 и др.

⁵⁸ Пак там, а.е. 8, л. 112—116, 185—192; а.е. 17, л. 41, 67, 68; а.е. 33, л. 68—76 и др.

⁵⁹ Пак там, ф. 1, оп. 1, а.е. 1 и 2.

⁶⁰ Пак там.

ненормално положение не можеше да бъде търпано и Регентството бе напълно игнорирано при взимането на решения както относно участието във войната с Германия, така и при извършването на промените сред офицерския кадър в армията. Наистина регентите задълго продължиха, поне формално, да упражняват правата, определени им от Конституцията. По доклади на военния министър те издаваха укази за уволняването на провинени и фашизирани офицери, за произвеждане в офицерски чинове на бивши партизани, за реабилитирането и връщането на служба на уволнени в миналото прогресивни офицери.⁶¹ Особено важно за трудния политически момент, който изживяваше България, бе, че Регентството зае правилна позиция по тези въпроси и не се противопостави на останалите промени.⁶² Все като проява на запазване на формата (протокола) регентите на няколко пъти, като изпълняващи ролята на държавен глава и върховен главнокомандуващ, поздравиха нашите висши военни ръководители по случай по-големи победи на българската армия.⁶³ На няколко пъти издадоха и укази по доклад на министър-председателя за повишаването в чин на военния министър Дамян Велчев.⁶⁴

Въпреки посочените по-горе широки права, които Регентството имаше според Конституцията в областта на съдебната власт, дейността му като държавна институция беше изпразнена от съдържание. И в тази област тя бе сведена изключително до издаването на укази, които само обличаха в законна форма решенията на МС, взети по инициатива на ръководното от комуниста д-р М. Нейчев (до март 1946 г.) Министерство на правосъдието. По негови доклади бяха издадени укази за основното прочистване на съдийския персонал,⁶⁵ допълнен бе законът за амнистията,⁶⁶ както и редица още, в основата си чисто революционни наредби-законои. Така Министерството на правосъдието и Министерството на вътрешните работи станаха основен лост в ръцете на БРП(к) за задълбочаването на революционните преобразования в страната. От горното е ясно защо обособилата се през лятото на 1945 г. опозиция непрекъснато критикуваше дейността на тези министерства.

Като показателен пример за номиналността на упражняваната от Регентството власт е одобрената с указ от самите регенти Наредба-закон за Народния съд.⁶⁷ В основните си положения текстът надхвърляше рамките на Търновската конституция, а разгледаните по-горе права на монарха (респ. на Регентството) бяха и формално пренебрегнати. В чл. 4 от Наредбата-закон се предвиждаше конфискацията на имуществата на осъдените, въпреки че Конституцията го забраняваше изрично (чл. 75). Според закона МС по доклад на министъра на правосъдието назначава главния обвинител, а не, както предвиждаше чл. 13 от Конституцията, това да стане с указ на регентите. Съдии се избираха според чл. 5 от Закона от комитетите на ОФ сред пълнолетните поданици от двата пола, както и назначени от министъра на правосъдието съдии, с което се нарушаваше чл. 13 от Конституцията. При това според чл. 10 съдът издава мотивирана присъда, която „не подлежи на обжалване и одобрение“, с което се отнемаха правата на регентите в този смисъл, фиксирани в чл. 14 и 15 от Конституцията. С въвеждането на

⁶¹ ЦДА на НРБ, ф. 75, оп. 2, а.е. 13, л. 80.

⁶² Т. П а в л о в. Когато бяхме регенти..., с. 63.

⁶³ Работническо дело, бр. 25, 16 окт. 1944 г.; бр. 52, 16 ноем. 1944.

⁶⁴ Пак там, бр. 50, 14 ноем. 1944 г.

⁶⁵ Изгрев, бр. 9, 18 окт. 1944 г.; бр. 335, 4 дек. 1945.

⁶⁶ Държавен вестник, бр. 204, 19 септ. 1944 г.; бр. 13, 17 ян. 1945 г.

⁶⁷ Пак там, бр. 261, 24 ноем. 1944 г.

такава процедура за дейността на Народния съд монархическият институт бе напълно елиминиран от съдопроизводството по делата, разглеждани от Народния съд.

Водени преди всичко от създадената практика, основана на изключителните права на монарха върху общия характер на управлението и по-специално на широките му прерогативи в областта на правосъдието, засегнатите по един или друг начин от мероприятията на новата власт отправяха молби до регентите. Във връзка с това още през първите месеци след 9. IX. 1944 г. почват да се създават списъци и картотеки⁶⁸ на задържани лица. Наистина в огромната си част това бяха хора, оказвали активна подкрепа на монархо-фашистката власт, и затова тяхното арестуване бе неизбежно и необходимо. Част от тези действия обаче бяха плод и на лични вражди или пък на крайни левичарски забележки на отделни лица. Регентството, лишено от държавноправните си функции, препращаше молби или съставяше специални списъци, които отправяше до министър-председателя или до Министерството на вътрешни работи. Тези писма на практика имаха характера на ходатайства от името на Регентския съвет като колективен орган⁶⁹ или от името и по инициативата на отделните негови членове.⁷⁰ Важно е да се отбележи, че за доста от лицата органите на милицията смятаха основателно застъпничеството и даваха благоприятни решения, както личи от отметките по списъците, а и от специално изпращаните до Регентството писма.⁷¹ Дейността на Регентството в тази област бе, общо взето, плодотворна преди всичко поради това, че то обективно действуваше в същата посока, както ръководството на БРП (к).

ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ РЕГЕНТСТВОТО И ОПОЗИЦИЯТА И ПРОМЕНЕТЕ В ХАРАКТЕРА НА ДЕЙНОСТТА МУ ДО 8. IX. 1946 г.

След оформянето на опозицията през лятото и есента на 1945 г. ролята на регентския институт във вътрешнополитическия ни живот съществено се промени.

Създаването и политическото консолидиране на опозиционните центрове се коренеше в политическото и социално-икономическото развитие на България. Поради икономическата ни неразвитост огромната част от населението бяха дребни собственици, а едрата буржоазия, макар и малобройна, все още държеше в ръцете си ключовите позиции в икономиката на страната. Едрата буржоазна собственост, макар и да не бе национализирана и експроприирана, бе поставена под действие работнически контрол.⁷² Откритият курс към стесняване сферата на едрия капитал и собственост у нас и засилването на ръководните позиции на БРП(к) в политическия живот пораждаха обясним страх в средите на едрата буржоазна класа от нейното пълно ликвидиране като класа. Известно недоволство се зароди и в средите на средната буржоазия, чиито позиции особено в областта на размяната и търговията бяха силно стеснени. Накрая и сред част от дребните собственици съществуваше известно временно недоволство, породено от големите икономически трудности, които преживяваше България с нейната слаба и

⁶⁸ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 21, л. 1—16, цялата а.е. 46 и др.

⁶⁹ Пак там, а.е. 17, л. 95; а.е. 23, л. 142—143.

⁷⁰ Пак там, а.е. 8, л. 45; а.е. 17, л. 71 и др.

⁷¹ Пак там, а.е. 22, л. 211 и др.

⁷² Икономика на България. Т. II, с. 59—65.

разстроена икономика и финанси, последица от войната и от престъпната политика на предишните правителства. Но част дори и от най-дребните съществувания бяха дълбоко привързани към дребната си, но с труд придобита или наследена собственост и поради тази си психологическа нагласа се отнасяха с известно безпокойство към някои от мероприятията на властта, които в една или друга степен засягаха и ограничаваха частната собственост и инициатива. Безспорна роля в това отношение играеха неизживените напълно антикомунистически комплекси, плод на многогодишната и многогласна буржоазна пропаганда, които отново на свой ред опозицията постави в основата на своята агитация. Това бе и дълбоката психологическа основа, върху която се създаде и просъществува опозицията в България по време на преходния период от капитализма към социализма.

По-важното обаче е, че огромната част от широките народни маси бе овладяна от дълбокия и траен стремеж към радикални промени във всички области на икономическия и политическия живот, защото само в селското стопанство се задържаха изкуствено 600 хиляди „излишни“ „труженици, които не намираха пълноценно приложение на своя труд.“⁷³ Народът, подтикван от неразрешените големи социални противоречия, чувствуваше, че само по пътя на радикалното преустройство могат да се открият нови социални хоризонти, които да послужат за основа на нова, по-съвършена и справедлива политическа организация на обществения ни живот.

В борбата за запазване на стария обществен строй опозицията можеше да издигне като приемлива и популярна за широките слоеве на народа платформа само Търновската конституция. Понеже по същество се стремеше да спре и ограничи извършващите се в страната процеси само в рамките на буржоазния реформизъм, тя на практика не можеше да удовлетвори така желаните от широките слоеве на народа радикални реформи и се опита демагоски да спекулира с популярността и мъченическия ореол на Търновската конституция. Позовавайки се на точка първа от програмата на правителството от 17 септември 1944 г., опозицията намери в нея юридическо основание да се разграничи от бившите си партньори от ОФ и да се противопостави на провежданата от правителството политика, защото в голямата си част практическата и законодателната му дейност излизаше извън рамките, очертани от Конституцията. Така опозицията издигна Търновската конституция като алтернатива и бариера срещу революционното преустройство на обществото и като основен аргумент на искането да се възстанови установеното с нея институционно, икономическо и политическо устройство на страната.

Дълбоката основа на тази промяна в характера и структурата на политическия ни живот отново бе в пряка зависимост от изменението на международните отношения, настъпили през лятото и есента на 1945 г. С ясно очертаващата се вече скорошна капитулация на Япония отпадна и последната брънка, която обединяваше СССР, САЩ и Великобритания в общата им борба.

Така този сам по себе си обективен, вътрешнополитически процес получи политическа изява чрез организационното оформяне и юридическото признаване на опозиционните партии в България с явната помощ и при активната намеса от страна на Великобритания и САЩ.⁷⁴ Тези държави, както и

⁷³ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, I р.с., кн. I, с. 208.

⁷⁴ 15 август. — Съвременник, 1945, кн. 15—16, с. 637—640.

подкрепяната от тях опозиция, се стремяха (наистина с различни средства) да запазят обществения строй у нас. И те, както и повечето от лидерите на самонареклата се „ОФ опозиция“, бяха по принцип срещу династията в България, тъй като тя бе доказала в две войни своята последователна германофилска ориентация, но също пред угрозата от утвърждаването на социалистическо държавно устройство, предпочитаха и косвено също подкрепиха Търновската конституция с осветения от нея монархически институт. Така извършилото се след края на войната ново политическо прегрупиране на света тегли дълбока разделителна бразда и във вътрешнополитическия живот и превърна отново България в поле на тясно преплетени международни и вътрешнополитически борби. И отново фокус на тези противоречия стана колизията между Регентството и неговия естествен антипод в лицето на НК на ОФ.

Още в първите си прояви бъдещите лидери на опозицията се опитаха да активизират политически Регентството и да възвърнат ролята му на център в политическия ни живот. В писмо до Регентството, до председателя на МС и председателя на СКК, подписано от министъра Н. Петков, както и от Асен Стамболийски и Г. Йорданов, се настояваше изборите да се проведат под международен контрол, тъй като в страната не били осигурени необходимите политически свободи. Това изложение бе предварително обсъдено и одобрено от опозиционно настроените министри. Особено показателно беше, че и регентът В. Ганев се солидаризира с него.⁷⁵

На 14 август, след пряко насърчаване от страна на американския политически представител в България,⁷⁶ ръководните дейци на опозиционните групи и техните кандидати за народни представители изпратиха ново писмо до Регентството и МС, в което се отказваха от участие в изборите. Вечерта на същия ден министрите Гр. Чешмеджиев, П. Стоянов, Ас. Павлов и Ангел Держански връчиха писмо на председателя на МС, в което съобщаваха, че ако не се отложат изборите, те на свой ред след Б. Бумбаров и Н. Петков ще си подадат оставките.⁷⁷ След като МС категорично отхвърли техните искания, те подадоха оставките си.⁷⁸ С този акт вратите за външна намеса широко се разтвориха и през следващите две години вътрешнополитическият живот непрекъснато бе подлаган на деформиращ външнополитически натиск, който бе особено ефикасен поради неблагоприятното международно положение на България. Като бивш съюзник на Германия тя бе поставена под международен политически надзор от страна на Съюзната контролна комисия (СКК) с по един представител от СССР, САЩ и Великобритания. Обстановката се усложняваше допълнително от това, че СССР, от една страна, и САЩ и Великобритания — от друга, виждаха по различен начин бъдещото ни икономическо и обществено-политическо развитие и поради това подкрепяха и разчитаха на различни среди и партии.

За да се избегне външната намеса, БРП(к) чрез регента Т. Павлов се опита да убеди опозиционно настроените министри да не напускат своите постове, та с това да се избегне правителствена криза в този решителен за страната момент.⁷⁹ Но поради заетата от тях непримирима позиция, по предложение на министър-председателя оставките им бяха приети и те бяха

⁷⁵ М. И с у с о в. Политическите партии. . . , с. 144.

⁷⁶ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 1, л. 75.

⁷⁷ М. И с у с о в. Политическите партии. . . , с. 146; Отечествен фронт, бр. 252, 16 авг. 1945 г.

⁷⁸ 15 август. — Съвременник, 1945, кн. 15—16, с. 638—639.

⁷⁹ Т. П а в л о в. Когато бяхме регенти. . . , с. 64.

освободени с регентски укази съответно от 1 и 17 август,⁸⁰ след като регентите бяха посетени от ръководителите на партиите от ОФ и от Главния секретар на НК на ОФ.⁸¹ Посещението на Ц. Драгойчева имаше за задача, от една страна, да демонстрира единството в ОФ, а, от друга — отново да се подчертае ръководната политическа роля на този институт. Още на 17 август Регентството издаде указ за попълването на правителството.⁸²

Излизането на шестима министри от правителството и искането на обособяващата се опозиция да се отложат насрочените за 26 август избори предизвика широка намеса на външните сили, които малко изненадващо за правителството успяха чрез СКК да отложат изборите.⁸³ Поради това революционните сили в страната се опитаха да локализируют конфликта само в рамките на ОФ и направиха предложение чрез НК на ОФ да се разреши възникналата криза. Опозицията категорично отказа тя да бъде разрешена от който и да било друг орган освен овластеното от Конституцията Регентство. Затова на 6 септември 1945 г. отхвърли предложението на НК на ОФ.⁸⁴ Още в първия си брой вестникът на опозиционния БЗНС „Народно земеделско знаме“ помести на уводно място статия с показателното заглавие „Регентството или Национален ОФ комитет“ от Недялко Атанасов.⁸⁵ В нея опозицията откровено изложи идейното си кредо: „... сега неочаквано се прави опит да се посегне на правата на Регентството и на прерогативите му, осветени от Конституцията, и то от кого? — от един политически комитет — Национален ОФ комитет... Ръководният, управляващ и отговорен държавен институт по Конституцията е Регентството. От него ще се разреши политическата криза, а не от един комитет, който не почива на никакъв закон в страната.“ При това положение и като отстъпка пред силния външен натиск правителството бе принудено да признае и юридически създадената нова политическа ситуация в страната. Но за да подчертае, че не смята да прави идейни концесии на опозицията и да дискутира относно реалността на създадената от революцията държавна структура, правителството призна правото ѝ на легален организационен живот именно по предложение на НК на ОФ.⁸⁶

Показателно е едно опровержение на БТА, дадено само за чужбина на 1. IX. 1945 г. по нареждане на Регентството. В него се посочва, че пребиваващите в страната американски журналисти са били приети от регентите само веднаж от учтивост и че проф. В. Ганев и Цв. Бобошевски не са правили никакви изявления, „които да предвиждат кабинетта на г. К. Георгиев, да подаде оставка“⁸⁷. Стремешът на американските журналисти в съзвучие с официалната политика на своята страна бе с разпространяването на подобни мними изявления отново да внушат, че именно Регентството е властно, може и трябва да разреши кризата. Очевидно тези тенденциозни внушения не остават без резонанс у нас, защото се налага на 11 септември 1945 г. в „Работническо дело“ да помести ново подробно опровержение, което завършва с категоричната фраза: „Приписваните им изявления на регентите са изцяло измислени.“⁸⁸

⁸⁰ Изгрев, бр. 252, 1 авг. 1945 г.; Работническо дело, бр. 283, 18 авг. 1945 г.

⁸¹ Работническо дело, бр. 283, 18 авг. 1945 г.

⁸² Пак там.

⁸³ Пак там, бр. 289, 25 авг. 1945 г.

⁸⁴ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 26, л. 97.

⁸⁵ Народно земеделско знаме, бр. 39, 26 септ. 1945 г.

⁸⁶ Препоръки на НК на ОФ до правителството. — Работническо дело, бр. 301, 8 септ. 1945 г.

⁸⁷ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 49, л. 47.

⁸⁸ Работническо дело, бр. 303, 11 септ. 1945 г.

Настъпилата промяна в структурата и характера на политическия ни живот даде своето дълбоко отражение и върху дейността на самия Регентски съвет. Естествена предпоставка за пораждаването на противоречия вътре в него бе прибързаността при създаването му, защото тримата регенти имаха различни разбирания по въпросите за нашата външнополитическа ориентация и диаметрално противоположни идеали за нашето вътрешнополитическо устройство и развитие. Поради неговата нехомогенност още първият по-сериозен трус, предизвикан от сблъсъка между СССР, от една страна, и Англия и САЩ на българска почва и последвалото политическо прегрупироване в нашата страна през лятото на 1945 г. трайно поляризира състава на Регентството. На единия полюс остана комунистът Т. Павлов, а на другия — идейносимпатизиращия на западното буржоазно политическо устройство (следователно и на опозицията) — В. Ганев, който беше подкрепян от по-пасивния, но с близки до неговите политически разбирания Цв. Бобошевски.

Първата открита проява на разномислие сред регентите бе възстановяването по инициативата и под председателството на проф. В. Ганев на „Българската лига за защита правата на човека и гражданина.“ Известието за това бе поместено само в опозиционните вестници,⁸⁹ като за него се получиха многозначителни благоприятни отзиви в американските средства за масова информация.⁹⁰

Организационно неподготвена за открито политическо съревнование, опозицията се обяви за отлагане на отново насрочените (този път за 18 ноември) избори за XXVI Обикновено Народно събрание. След оттеглянето на опозицията от правителството и от НК на ОФ и поради последвалото прочистване на държавния апарат от открито симпатизиращи ѝ чиновници Регентството оставаше единственият висш държавен орган, на който можеше да разчита, за да се доближи отново до лостовете на властта. По такъв начин идейните и практическите мотиви се допълваха и караха опозицията да е особено непримирима при отстояването мястото и прерогативите на Регентския съвет в обществено-политическия ни живот.

Тези възжеления бяха изразени доста откровено от Кр. Пастухов на страниците на в. „Свободен народ“ — орган на опозиционната Социалистическа партия.⁹¹ „... Регентството — пише той — е длъжно да стъпи във функциите на държавен глава... да открие министерска криза, да се консултира с представители на опозицията и да съдействува за образуването на народно правителство.“ Още на другия ден в. „Работническо дело“ отговори, че ако Регентството би се вслушало в съвета му, би се образувало не народно, а противонародно правителство, и подчерта, че времето, когато въпросите за правителствените промени се решаваха в двореца, е вече безвъзвратно минало независимо от бляновете на Кр. Пастухов.⁹²

С наближаването на изборите опозицията засили натиска си върху Регентството, на което възлагаше последните си надежди те да се отложат. И сега Кр. Пастухов даде тон. На 12 ноември той отправи писмо до Регентството, в което отново го призова да влезе „в своята конституционна роля и да спомогне за отлагане на изборите“, и едва след като регентите изслушат мненията на всички политически течения, да се вземат общи решения.⁹³

⁸⁹ Народно земеделско знаме, бр. 45, 3 окт. 1945 г.

⁹⁰ Изгрев, бр. 356, 28 ноем. 1945 г.

⁹¹ Свободен народ, бр. 217, 2 окт. 1945 г.

⁹² По-лесно беше за тях при цар Борис. — Работническо дело, бр. 322, 3 окт. 1945 г., с. 3.

⁹³ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 59, л. 119.

Същия ден той даде широка гласност на тези си разбирания, като ги доразви на страниците на в. „Свободен народ“.⁹⁴ При участието на комуниста Т. Павлов в състава на Регентството възможността за директна намеса във вътрешнополитическото развитие на практика се изключваше, защото регентските решения трябваше да са единодушно взети. Поради това от страниците на вестника Кр. Пастухов допълни мисълта си: „Ако не сполучи да се наложи, нека намери изход в една регентска криза.“ Внушенията с готовност бяха приети от В. Ганев и Цв. Бобошевски. Още на 14 ноември те приеха последователно първо Кр. Пастухов, а след това и тримата лидери на „Отечественофронтовската опозиция“ — Никола Петков, Коста Лулчев и проф. Петко Стоянов,⁹⁵ с което открито демонстрираха желанието си да вкарат дейността на Регентството в рамките, очертани от Търновската конституция.

Създалото се положение можеше да причини трудности за революционния процес и нови прецеденти за външна намеса, а това допълнително би усложнило вътрешнополитическата действителност. Откриването на регентска криза, пък и извършването на каквито и да било персонални промени в състава на Регентството щяха да бъдат крайно нежелателни в този момент. Незабавно в. „Работническо дело“ излезе с остро написаната уводна статия от секретаря на ЦК на БРП(к) В. Червенков „Предателски позив“.⁹⁶ В нея категорично се заявяваше: „Длъжни сме веднага да заявим: онова, което Кръстю Пастухов предлага, е предателство към нашия народ. На оставката на някой от регентите биха ръкопляскали само най-злостните врагове на България както външни, така и вътрешни, които се мъчат по всякакъв начин да я върнат към проклетото минало.“ За сериозността на създаденото положение говори изразеното схващане, че „На оставката на някои от регентите ще се радват само ония, които искат да предизвикат граждански междоусобици“. След като подчерта, че сега съдбините на България са в ръцете на ОФ и че между старото и ново регентство „има разлика, колкото между небето и земята“, В. Червенков отново повтори твърдата позиция на правителството на ОФ да отстои завоеванията на революцията. „Отиде си, безвъзвратно си отиде онова време, когато царската власт качваше и сваляше правителствата. Днес народът сам държи съдбините си в своите мъжествени ръце и в никой случай няма да ги изпусне.“

Бързата и твърда реакция изигра своята роля и още на 15 ноември в едно внимателно редактирано лично от В. Ганев и Цв. Бобошевски съобщение за печата⁹⁷ те побързаха да се дистанцират от многозначително поднесеното съобщение за срещата на опозиционните лидери с тях във в. „Свободен народ“⁹⁸. Съобщението от канцеларията на Регентството подчертаваше, че поради неучастието на регента Т. Павлов срещите не са имали официален характер и завършваше многозначително: „... според г. г. Регентите В. Ганев и Цв. Бобошевски водените разговори не са предадени точно“⁹⁹.

Но опозицията не се отказваше да експлоатира неприкритите симпатии на В. Ганев и Цв. Бобошевски. Два дена преди изборите на централно място във в. „Народно земеделско знаме“ бе поместена статията на Ас. Стамболийски „Г. г. Регенти, изпълнете дълга си!“¹⁰⁰. В същност тя директно и

⁹⁴ Свободен народ, бр. 252, 12 ноем. 1945.

⁹⁵ Пак там, бр. 255, 15 ноем. 1945.

⁹⁶ Работническо дело, бр. 358, 14 ноем. 1945.

⁹⁷ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 49, л. 58.

⁹⁸ Свободен народ, бр. 255, 15 ноем. 1945.

⁹⁹ Работническо дело, бр. 360, 16 ноем. 1945.

¹⁰⁰ Народно земеделско знаме, бр. 83, 16 ноем. 1945.

поименно бе адресирана само до В. Ганев и Цв. Бобошевски. Като ги подтикваше да се намесят и да отложат изборите, а с това открито да се конфронтират с правителството и да покажат, че не само са върховният орган по Конституцията, но и „че Регентството не е само, както правителството на г. Кимон Георгиев, едно прикритие на една партийна диктатура“. Същия ден тримата опозиционни лидери изпратиха писмо до министър-председателя с копие до Регентството със същото искане.¹⁰¹

Проведените на 18. XI. 1945 г. избори за XXVI ОНС доведоха до катастрофални за опозицията резултати¹⁰² и с това бе направена нова и важна крачка по пътя към утвърждаването на революционното преустройство на българското общество.

Паралелно с политическите борби между двата политически лагера се разгоря и остра идейна борба, в основата на която легна въпросът за пределите на правата и мястото на Регентството в политическия живот, а оттук за съдбата на самия монархически институт и Търновската конституция. Лозунгът за пунктуалното прилагане на Търновската конституция служеше за отправна точка на широка демагогска критика от страна на опозицията срещу голяма част от законодателната и практическата дейност на правителството и бе удобна легална опора в борбата ѝ за запазването на обществения строй. В същото време връщането към очертаните от Конституцията рамки би представявало огромна крачка назад спрямо постигнатите завоевания на народа след 9. IX. 1944 г. При стриктното ѝ прилагане бе невъзможно да се довърши процесът на утвърждаване радикалните промени в икономическия, политическия и обществения ни живот.

Веднага след легализиране дейността на опозицията в „Работническо дело“ излезе с редакционната уводна статия „Избирателните права и Конституцията“¹⁰³. В нея пределно ясно бе изложена революционната алтернатива: „Конституцията е основният закон, който охранява правата и свободите на гражданите от реакционни посегателства, но не може да служи като средство за отрязване на ония права, които вече са извоювани и влезли в живота, **възприети са от голямото мнозинство от народа и са една придобивка на фактическата конституция, установена от съотношението на обществените сили**“ (к. м. — Л. С.). А в отговор на първите опити на опозицията да подтикне Регентството да упражни конституционните си права нашият политически представител в САЩ ген. Вл. Стойчев в началото на октомври заяви, „че в България по-скоро ще се установи република, отколкото конституционна монархия, която би могла да се изроди в диктатура“¹⁰⁴. Като логичен резултат от голямата победа на ОФ в изборите на 18 ноември 1945 г. бе включването от правителството в прочетеното от В. Ганев Тронно слово при откриването на XXVI ОНС на пасажа: „Една от задачите на народното представителство ще бъде да се занимае с въпроса за свикването на Велико народно събрание за привеждане на Конституцията в съответствие с извършените чрез историческия акт на 9. IX. демократически преобразования в нашата страна.“¹⁰⁵ Така правителството издигна обратната алтернатива — не действителността да се върне и ограничи в рамките на Търновската конституция, а, обратното — постановленията на Конституцията да се съобразяват със създадените реалности в живота. За да обезсили пропагандата на опозицията, поддържана от Великобритания и САЩ, срещу „недемокра-

¹⁰¹ Народно земеделско знаме, бр. 84, 17 ноем. 1945; ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 59, л. 34.

¹⁰² Работническо дело, бр. 312, 21 септ. 1945.

¹⁰³ Пак там.

¹⁰⁴ Пак там, бр. 333, 16 окт. 1945, с. 3.

¹⁰⁵ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, I р.с., I заседание (15 дек. 1945), с. 1.

тичния и непредставителен характер на управлението“, правителството по курс държавното устройство да се реши според изискванията на Конституцията. То внесе въпроса пред Обикновеното Народно събрание, което единствено според Конституцията можеше чрез свое решение да свика ВНС за извършване на промени в нея.

Осъществяването на тази програма се забави, тъй като вътрешнополитическото ни развитие отново бе деформирано от наемската на външните фактори.¹⁰⁶ По силата на подписаното на 26. XII. 1945 г. в Москва споразумение между министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания правителството на СССР след консултация с българското правителство,¹⁰⁷ от името на трите страни даде приятелски съвет на нашето правителство да включи двама представители на опозицията в състава си.¹⁰⁸ Това окуражи опозицията отново да оспори създадените реалности в обществения живот. Тя поиска да се извърши коренна промяна във вътрешнополитическия курс на правителството, да се разтури XXVI ОНС и „Националният комитет, който не бива да бъде задължителен държавен орган“, като същевременно, разбира се, общественият живот трябва да се ограничи в рамките на Търновската конституция.¹⁰⁹ Отново Кр. Пастухов изрази възжеланията на опозицията: „Ние искаме да извикаме на живот регентската институция, която съгласно основния закон има функциите на държавния глава“, и подхвърли провокаторски: „Ние се надяваме, че регентите ще намерят случай да изслушат политическите представители и да съдействуват за намиране на един задоволителен изход от сегашното объркано положение.“¹¹⁰

След пристигането на специално изпратения от съветското правителство заместник-комисар на външните работи А. Я. Вишински (на 9 януари 1946 г.), за да даде меродавно тълкуване на Московското решение, регентите, от една страна, под натиска на революционните сили, а, от друга, ръководени от ясното съзнание, че не могат да бъдат повече реален политически фактор в този момент, публикуваха на 10. I. 1946 г. следното обяснение: „Регентството, изпълняващо функциите на държавен глава, има конституционен повод да се намеси в уреждането състава на правителството само тогава, когато правителството е в криза . . . Формалният акт, с който се открива правителствена криза, е поднасянето оставката на кабинета от страна на министър-председателя . . . В изпълнение на отпавения до него приятелски съвет правителството почна разговори с представителите на демократичните групи извън ОФ, без да бъде обявена министерска криза. При наличността на такива разговори липсва всякакъв повод, за да встъпи Регентството в изпълнение на своите конституционни функции.“¹¹¹

Пасивността на регентите дразнеше опозицията и на два пъти в ежедневните си политически памфлети главният редактор на в. „Народно земеделско знаме“ ги уязви. В новогодишното си поздравление им пожела да станат „истински везири, а не регистратори, които подписват за хатър, каквото им поднесат“¹¹². След декларацията на Регентството от 10 януари

¹⁰⁶ Вж. по-подробно у М. И с у с о в. Политическите партии. . . , с. 210—297.

¹⁰⁷ Н. Г а л ч о в с к и. Дните на Димитров, каквито ги видях и записах. Т. I. С., 1975, с. 47—48.

¹⁰⁸ Работническо дело, бр. 396, 28 дек. 1945.

¹⁰⁹ Разрешението на вътрешнополитическата криза. — Свободен народ, бр. 1, 3 ян. 1946.

¹¹⁰ К р. Ч о б а н о в (псевдоним на Кр. Пастухов). Основата за разбирателството. — Свободен народ, бр. 3, 5 ян. 1946.

¹¹¹ Обяснение на Регентството по разговорите за изпълнение на решенията на Московската конференция. — Работническо дело, бр. 3, 10 ян. 1946.

¹¹² Народно земеделско знаме, бр. 1, 3 ян. 1946.

раздразнението беше минало в злоба и същият главен редактор завършва рядко жлъчния си фейлетон с определението, че регентът „прилича на усърден архивар-регистратор и нищо друго“¹¹³.

Въпреки твърдото становище, взето от Вишински,¹¹⁴ лидерите на опозицията проявиха упорство и неотстъпчивост, а това заплашваше преговорите да се провалят. За да се избегне това, Вишински при посещението си на регентите ги подтикна да приемат на 11 януари по обед на „неофициален разговор“ К. Лулчев и Н. Петков с цел, както те сами заявяват, да се постигне разбирателство между правителството и опозицията.¹¹⁵ Продължаването на преговорите, особено от страна на „надпартийното“ Регентство, породило нови неоснователни надежди¹¹⁶ и опозицията повтори неприемливите си условия.¹¹⁷ След завръщането си от Москва на специално изпратената делегация начело с министър-председателя К. Георгиев окончателно стана ясно, че според разбиранията на съветското правителство предявяването на каквито и да било условия и воденето на преговори с опозицията излиза извън рамките на споразумението.¹¹⁸ Със заминаването на 12 януари на Вишински разговорите между правителството и опозицията бяха прекъснати.¹¹⁹

Англо-американците използваха провалянето на предвидената от Московското споразумение реорганизация на българското правителство, за да отречат представителния му характер, и отказаха да го признаят дипломатически. Така България остана единствената сред бившите сателитни на Германия страни, чието правителство не бе признато от тях, а това безспорно ни поставяше в неблагоприятно положение в подготвящата се мирна конференция. Българското правителство се оказа под силния натиск на САЩ¹²⁰ и Великобритания¹²¹ и бе повод за остри разногласия между великите сили, произтичащи от различното тълкуване на текста и смисъла на Московското споразумение между тях.¹²² Всичко това наложи българското правителство да направи нов и последен опит за прилагане препоръката на тримата външни министри.

На 21. III. 1946 г., след като прочете указа на Регентството, издаден по доклад на министър-председателя за удължаване сесията на НС до 31. V. 1946 г., К. Георгиев по решение на МС подаде оставката на правителството пред Народното събрание. След това председателят на НС В. Коларов изрази доверието на народното представителство към К. Георгиев и с това фактически предреша въпроса за бъдещия министър-председател.¹²³ Същия ден К. Георгиев посети Регентството, на което поднесе писмено оставката на кабинета, която те приеха и го натовариха да управлява временно до съставянето на ново правителство.¹²⁴ В изпълнение на конституционната практика регентите в ролята си на държавен глава още на 21 март след обед приеха председателя на НС В. Коларов и министър-предсе.

¹¹³ Народно земеделско знаме, бр. 6, 11 ян. 1946.

¹¹⁴ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 27, л. 18.

¹¹⁵ Как се стигна до скъсването. — Свободен народ, бр. 3, 13 ян. 1946.

¹¹⁶ Кр. Чобанов. Нашето социалистическо разбиране. — Свободен народ, бр. 7, 12 ян. 1946.

¹¹⁷ Кр. Чобанов. Отговорността на скъсването. — Свободен народ, бр. 8, 13 ян. 1946 г.; Как се стигна до скъсването. — Пак там.

¹¹⁸ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 27, л. 17.

¹¹⁹ Работническо дело, бр. 5, 13 ян. 1946.

¹²⁰ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 1, л. 114, 104—105, 109—110.

¹²¹ Пак там, л. 107.

¹²² Пак там, л. 12, 102—103. По-подробно вж. у В. Божинов. Защита на националната независимост на България (1944—1947), С., 1962.

¹²³ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, I р.с., 45 заседание (21 март 1946), с. 547.

¹²⁴ Народно земеделско знаме, бр. 65, 22 март 1946.

дателя К. Георгиев в дома на Цв. Бобошевски, тъй като той бе болен¹²⁵, а на следващия ден сутринта приеха последователно четиримата подпредседатели на НС и ръководителите на петте ОФ партии. След обед на същия ден приеха отново К. Георгиев, когото натовариха да състави новото правителство.¹²⁶

Формалното обявяване на правителствена криза и даването с това на възможност на Регентството да влезе в конституционната си роля на държавен глава означаваше, че революционните сили приемат кризата да се реши от институциите и в рамките на Търновската конституция, което само по себе си автоматически изключваше НК на ОФ като държавноправен фактор. Това представляваше политическата отстъпка пред опозицията. Процедурата, която правителството приложи, обаче не бе съобразена напълно с постановленията на Търновската конституция и наложилата се конституционна практика. Например правителството подаде „оставка по същество“ пред НС, а не на Регентството, на което оставаше само да я оформи юридически, като с това се наруши чл. 152 от Конституцията, според който министрите се назначават и уволняват само от държавния глава. С удължаване сесията на НС се предопределяше въпросът за неговото бъдещо съществуване в разрез с желанието на опозицията и конституционната практика. От своя страна НС в лицето на своя председател определи рамките, в които трябваше да се движи дейността на Регентството: посочи бъдещия министър-председател и това, че и бъдещото правителство трябваше да произхожда от партиите, групирани в ОФ. Ето защо Регентството ограничи консултациите си само в рамките на ОФ и след подаването на оставката назначи К. Георгиев за министър-председател. Както виждаме, приложената процедура, от една страна, бе безспорен жест към опозицията, но, от друга — не ѝ оставяше ни най-малка възможност да оспори съществуващите реалности и на практика елиминира Регентството, на което опозицията възлагаше толкова надежди, като реален фактор при воденето на преговорите. Единствен упълномощен представител на ОФ за воденето на преговорите с опозицията бе К. Георгиев. Тази процедура предизвика различни реакции сред опозиционните партии. „Народно земеделско знаме“ не скриваше задоволството и надеждите си и се ограничи само с пожеланието: „Ние се надяваме, че правителството наистина ще даде възможност кризата да бъде разрешена съгласно духа и постановленията на Конституцията.“¹²⁷ Далеч по-остра и скептична бе реакцията от страна на опозиционната Социалдемократическа партия, чийто орган излезе на 22 март с уводна статия от главния си редактор Цвети Иванов с показателното заглавие „Истина или игра“¹²⁸. В нея остро се осъждаха извършените от правителството конституционни нарушения и се заявяваше: „Опитът да се заобиколи Регентството или да се постави то пред свършени факти е нарушение на Търновската конституция . . . Регентството е върховният фактор в страната. То трябва да влезе в своята роля и да не позволява никому да суспендира неговите права и задължения.“

В поредица срещи с министър-председателя К. Георгиев, състояли се от 24 до 28 март, представителите на „ОФ опозицията“ предявиха пак нереалистичните си искания. Въпреки усилията на К. Георгиев преговорите завършиха с неуспех.¹²⁹

¹²⁵ Свободен народ, бр. 55, 22 март 1946.

¹²⁶ Работническо дело, бр. 64, 23 март 1946.

¹²⁷ Оставката на правителството на К. Георгиев. — Народно земеделско знаме, бр. 65, 22 март 1946.

¹²⁸ Свободен народ, бр. 55, 22 март 1946.

¹²⁹ Преговорите между К. Георгиев и опозиционните лидери. — Работническо дело, бр. 69, 29 март 1946.

Въпреки че на практика Регентството бе елиминирано като фактор при воденето на преговорите, В. Ганев, ръководен от разбиранията си и дейно подтикван от вътрешни и външнополитически сили,¹³⁰ реши отново да се намеси. На 25 март прие Н. Петков, а на 26 — и Коста Лулчев.¹³¹ За това, колко надежди възлагаше опозицията на Регентството, ни показва дори само фактът, че на 27 март лидерите ѝ отложиха предварително планираната среща с К. Георгиев, за да направят едночасово посещение на В. Ганев,¹³² който единствен дейно продължи да симпатизира на опозицията и да я подпомага.

Вече ясно очерталото се ново политическо разделение на света особено след фултънската реч на Чърчил¹³³ и все по-ярко изразеното вътрешнополитическо поляризиране доведе до ново прегрупиране в Регентския съвет. Цвятко Бобошевски едва ли само поради заболяването си почна да се дистанцира от опозицията. За сметка на това Венелин Ганев все по-открито се солидаризираше с нея. Израз на това идейно сближаване бе книгата му „Демокрацията — същност и основни начала“, от която опозиционната преса с охота публикува извадки.¹³⁴

Това бе и последният акт на директни взаимоотношения между Регентството и опозицията. Опозицията постепенно загуби интереса си към него, защото се убеди, че не ще може да го превърне в достатъчно ефикасна бариера срещу революционното преустройство и в реален и действителен орган, който да я подкрепи в борбата за запазване на стария обществен строй в България.

Новото политическо прегрупиране, предизвикало дълбоко разцепление в Регентския съвет, даде траен отпечатък върху цялата му по-нататъшна дейност. Най-ярко тези нови черти се проявиха във взаимоотношенията с Министерския съвет.

Характерна проява на повишеното самочувствие на регентите е новият тон в кореспонденцията им с отделните министерства. Те вече доста остро реагираха на всеки опит да се принизи ролята им на най-върховен орган. В едно писмо от 15 септември 1945 г. до Министерството на социалната политика, с което връщат изпратен им за подпис указ, заявяват: „Съобщавам Ви, че няма практика да бъдат изпращани преписи от укази в Регентството. От друга страна, Ви моля да бъде поправен приложеният указ, за да не съдържа датата на издаването, тъй като същата се поставя при подписването от г. г. Регентите.“¹³⁵

Възползвайки се от разгорялата се остра идейна и политическа борба, В. Ганев се опитваше да прилага на практика прерогативите на Регентството, които в края на краищата се свеждаха, както впрочем и цялата дейност на опозицията, до обикновен обструкционизъм по отношение на най-радикалните мероприятия на властта.

През декември 1945 г. той отказа да подпише законопроекта за национализиране на подземните богатства, макар да бе одобрен от МС и да бе включен в Тронното слово.¹³⁶ В началото на 1946 г. не се съгласи да подпише указа за уволняването на опозиционно настроения директор на вън-

¹³⁰ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 1, л. 16 и 106.

¹³¹ Свободен народ, бр. 60, 27 март 1946.

¹³² Пак там, бр. 61, 28 март 1946.

¹³³ Э. Дзелепи. Секрет Черчиля. М., 1975, с. 240 и сл.; Новейшая история 1939—1975. М., 1977, с. 277.

¹³⁴ Народно земеделско знаме, бр. 83, 15 май 1946.

¹³⁵ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 50, л. 31.

¹³⁶ Пак там, ф. 75, оп. 2, а.е. 1, л. 76.

шната търговия Левиев,¹³⁷ а на 22 февруари 1946 г. — заповедта за внасянето в Народното събрание (на основата на чл. 108 от Конституцията) на законопроекта за признаване комитетите на ОФ за юридически личности, изготвен от министъра на правосъдието д-р М. Нейчев.¹³⁸ В случая В. Ганев се помъчи да повлияе върху вътрешнополитическото ни развитие, защото този законопроект имаше много по-дълбок политически контекст. Прокарването му имаше принципно значение, тъй като с него правителството предприемаше решителна крачка към узаконяването на създадените от революцията реалности в институционното и политическото ни устройство. От правителството и от регента Т. Павлов бе упражнен силен натиск и В. Ганев след няколко дена, макар и неохотно, го подписа. На 27 февруари министърът на правосъдието го внася в НС,¹³⁹ а на 13 март този закон окончателно бе приет.¹⁴⁰

С нарастването на вътрешнополитическата поляризация между ОФ и опозицията и прогресиращото сближаване между регента В. Ганев и опозицията се създаде реална опасност той да се вслуша в многократно повтаряните от нея внушения и да подаде оставка, като се предизвика регентска криза. Ето защо на няколко пъти правителството направи важни отстъпки, за да запази така крехкото единство на Регентството. Откриване на правителствена криза през март 1946 г. (макар и формална) позволи на Регентството да влезе в доста режисирани рамки в ролята си на държавен глава. Тази възможност обаче бе активно използвана от В. Ганев и макар неговите разговори с опозиционните лидери да останаха без практически резултат, той се стремеше активно да влияе при определяне състава на новото правителство. В. Ганев се солидаризира с К. Георгиев и с ръководството на НС „Звено“ и се противопостави на изваждането от състава му на военния министър Д. Велчев, който със своето двойствено поведение вече нямаше място в МС, особено на фона на големите промени, които настъпиха в характера на международните отношения и вътрешнополитическия ни живот. В резултат на разумния компромис от страна на революционните сили¹⁴¹ Д. Велчев бе включен в правителството, но скоро самото вътрешнополитическо развитие наложи той фактически да бъде отстранен от поста.

Чрез включването на комунист в състава на Регентството БРП (к) можеше да контролира и текущата дейност на некомунистическите министри в правителството. Наистина и в това отношение трябваше да се прояви такт и не минаваше без компромиси. Например през пролетта на 1946 г. министърът на земеделието и държавните имоти и подпредседател на МС Ал. Оббов изпрати до Регентството доклад за издаването на указ за смяна на директора на горите. Преди да подпишат, регентите поискаха от министъра да поясни мотивите си за тази персонална промяна. Той веднага им изпрати необходимите сведения и двама от регентите — В. Ганев и Цв. Бобошевски — подписват указа. Поради фракционния характер на исканата промяна Т. Павлов отказва да я приеме. Преди да замине за Париж в състава на делегацията ни пред Съвета на външните министри, който подготвяше мирните договори, Ал. Оббов посещава Регентството и заплашва (впрочем не за първи път), че ще си подаде оставката, ако указът не се подпише до неговото

¹³⁷ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 26, л. 174.

¹³⁸ Пак там, л. 186.

¹³⁹ Изгрев, бр. 430, 28 февр. 1946.

¹⁴⁰ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, I р.с., 40 заседание (13 март 1946), с. 407—408.

¹⁴¹ Т. П а в л о в. Когато бяхме регенти. . . , с. 63.

завръщане. След завръщането си от Париж първото си посещение той прави на Регентството и тъй като указът все още не е подписан, той наистина подава оставката си в МС. За да не се усложнява и без друго трудното вътрешно и международно положение на страната със създаването на нова министерска криза, ЦК на БРП(к) и регентът Т. Павлов проявиха необходимата гъвкавост и отстъпиха.¹⁴²

На фона на политическото развитие взаимоотношенията между Регентството и отделните министерства многократно се усложниха. От една страна, поради постоянното оспорване от страна на опозицията и англо-американците на демократичността на режима министрите трябваше в максимална степен да обличат в законна форма дейността си, а това означаваше, че по всички по-важни въпроси трябваше да изпращат доклади до Регентството за издаването на съответните укази. От друга страна, поради крайната поляризация в състава на Регентството всяко тяхно начинание можеше да се препъне в противодействието както на близкия до опозицията В. Ганев, така и от страна на комуниста Т. Павлов. На тази основа се породиха, особено сред некомунистическите министри, стремежът чрез по-близки лични контакти да избегнат нежелателните за тях усложнения. Особено характерна и показателна в това отношение е речта на д-р М. Геновски при предаването на оглавяваното от него Министерство на земеделието и държавните имоти на следващия министър — Ал. Оббов на 1. IV. 1946 г.¹⁴³ Ето защо ще се спрем на нея по-подробно.

След като поема Министерството на 1. X. 1945 г., М. Геновски се явява при регентите и ги уведомява за намеренията си като министър по три основни въпроса: 1) За аграрната реформа, 2) за ТКЗС и 3) за промените в персонала на министерството.

Въпросът за аграрната реформа предизвика широк обществен резонанс. Непрекъснато се изпращаха резолюции с искания за незабавното ѝ провеждане. „И аз получих от г. г. Регентите благосклонно отношение. Нещо повече, аз им направих предварително достойно изготвения проект, а в по-късни срещи ги поставих в течение на стореното и на развитието на въпроса за прокарване на закона.“

Законът за ТКЗС срещаше трудности поради оплаквания за някои извращения при земеустрояването, а регентите изпращаха на М. Геновски получените телеграми по този въпрос. „И аз бях длъжен да имам знание за тяхното отношение към този проблем“, когато трябва да отговарям на оплакванията. „Останах доволен от съветите и съжденията им, те ме улесниха.“

„По персонния въпрос аз получих уверение, че мога свободно да действувам, защото имам право да си подбера доверен и подходящ ръководен персонал“, още повече, че в министерството има силни опозиционни настроения.¹⁴⁴ Интересно е да се отбележи, че министърът на земеделието и държавните имоти уволнява главния секретар на министерството, защото се изказва пред регентите срещу подготвян от него законопроект.¹⁴⁵

Разгледаните по-горе процеси се отразиха, наистина в различна степен, върху ролята на регентския институт и в другите сфери на държавното управление.

В областта на външната политика ролята на Регентството, общо взето, остана непроменена. То продължаваше да изпълнява само държавно-представителните си функции на номинален държавен глава, без да направи

¹⁴² ЦДА на НРБ, ф. 75, оп. 2, а.е. 7, л. 166—167.

¹⁴³ Земя и труд, VII, 1945—1946, с. 329—345.

¹⁴⁴ Пак там, с. 330.

¹⁴⁵ ЦДА на НРБ, ф. 75, оп. 2, а.е. 3, л. 47.

каквото и да е опит за самостоятелно действие в полето на дипломатията. Все пак споменатите по-горе поредица от ноти, изпратени до Регентството от англо-американците, както и многобройните приеми, срещи и разговори в Регентството го превърнаха в естествен център, в който се обединяваха все по-тясно преплитащите се външнополитически влияния и внушения и ожесточени вътрешнополитически борби.¹⁴⁶

Изключителните права на Регентството по отношение на армията претърпяха основна промяна. Регентският съвет наистина номинално се ползуваше от тях, но те формално не бяха отменени. С обособяването на опозицията и паралелното поляризиране на Регентството и в това отношение се забелязва стремеж към по-дейно проявление. Военният министър Д. Велчев в стремежа си да запази кадровата цялост на заварената от революцията армия и да я предпази от навлизането на новия революционен дух в нейните редици обслужваше контрареволуционните сили у нас. Още с изготвянето на IV Министерско постановление в края на ноември 1944 г. той недвусмислено демонстрира този си стремеж,¹⁴⁷ който и по-късно не криеше. През януари 1946 г. пред земеделския министър Г. Драгнев Д. Велчев заявява, „че не е склонен да се съвещава с другите ОФ партии, що се отнася до неговото ведомство, докато той е военен министър“¹⁴⁸. Самата процедура за провеждането на кадровата политика, пък и на общото ръководство на войската подпомагаше позицията на военния министър. По тези въпроси Конституцията и създадената от българските монарси практика не го задължаваше да се съобразява с мнението нито на МС, нито на който и да е друг държавен орган освен с Регентството. Достатъчно бе да изпрати доклад до бездейното в тази област и политически поляризирано Регентство и то с активната помощ на В. Ганев бързо издаваше съответния указ. Това обяснява защо така твърдо В. Ганев се застъпи за оставането на Д. Велчев на поста му в новия кабинет на ОФ през пролетта на 1946 г. Така отново се създаде ненормално положение и, както се изразява Г. Димитров, Д. Велчев се превръща в „нов цар“¹⁴⁹. Създаваше се реална възможност армията отново да се откъсне от контрола на правителството и народа, а това представляваше сериозна опасност за съдбата на революцията. Със задълбочаването на революционния процес по-нататъшното оставане на Д. Велчев на заемания от него пост и запазването на особеното положение на армията представляваше основна пречка пред революционните сили. По този повод Г. Димитров заявява на една закрыта среща: „Ахилесовата пета на нашето положение сега е армията. За нея трябва да се вземат мерки. Това положение не може повече да се търпи.“¹⁵⁰ Последвалият силен натиск принуди самия Д. Велчев да внесе за разглеждане в МС на 27. VI. 1946 г.¹⁵¹ Закона за ръководство и контрол на армията, който още на 2 юли бе приет по спешност на две четения от НС.¹⁵² С него се установяваше нова процедура за провеждането на кадровата политика и общото политическо ръководство на армията. Всички промени в положението на офицерския състав ставаха чрез регентски указ, който вече се издаваше въз основа на Решение на МС по доклад на министъра на войната. Така революционната власт отмени чл. 11 от Търновската конституция и през посредните три месеца

¹⁴⁶ Работническо дело, бр. 293, 30 авг. 1945; бр. 98, 4 май 1946 и др.; ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 1 (цялата) и мн. др.

¹⁴⁷ Вж. по-подробно у И. Димитров. Провалът. . .

¹⁴⁸ ЦДА на НРБ, ф. 75, оп. 2, а.е. 13, л. 80.

¹⁴⁹ Н. Ганчовски. Дните на Димитров. . . Т. I, с. 215.

¹⁵⁰ Пак там, с. 211.

¹⁵¹ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а.е. 339. Постановление № 8 от 27 юни 1946, л. 55—56.

¹⁵² Стеногр. дневник на XXVI ОНС, I р.с., с. 854—855.

от съществуването на монархическия институт не само фактически, но и юридически му бе отнета тази изключителна, в основата си антидемократична привилегия.

Ролята на Регентството по отношение на съдебната власт не претърпя съществено изменение. Вследствие на повишеното самочувствие на регентите от промененото им място в обществения живот обаче те изиграха много по-важна роля и проявяваха засилена инициативност при провеждането на започнатия от правителството процес на постепенно освобождаване на голяма част от задържаните и на амнистиране на част от осъдените по Закона за Народния съд. Особено показателно в това отношение е писмото от 29. X. 1945 г., подписано и от тримата регенти, до министър-председателя К. Георгиев с копие до министъра на правосъдието. В него те изложиха официално мнението си по подготвителния проект за помилване на някои от осъдените от Народния съд.¹⁵³ Регентите предлагаха два критерия — един обективен: всички с присъди до 5 години да бъдат помилвани напълно, а останалите да получат съответно намаление, и субективен — „Най-сетне Регентството е на мнение, че някои категории осъдени, като например бившите професори в Университета, болните, възрастните или такива, за които се прецени от надлежните власти, че биха били полезни със своите способности и труд, ако получат свободата си, следва независимо от горните принципи да бъдат третирани по-благоприятно при определяне намаление на наказанието им.“ По всичко изглежда, че мнението на регентите е било взето под внимание при изготвянето на закона и списъците на помилваните по него 500 души напълно и приблизително още толкова частично.¹⁵⁴ И през този период Регентството продължи да създава картотеки и списъци на задържани до милицията.¹⁵⁵ Особена настойчивост и инициативност Регентството проявяваше при подготвяните освобождавания по различни случаи, като предварително изпращаше свои списъци. Характерно в това отношение е писмото от 29 декември 1945 г. до директора на Народната милиция, в което регентите изпратиха списък на задържани лица, за „да се има пред вид при предстоящите освобождавания“¹⁵⁶. Както във всяка революция, тогава, когато по думите на Ленин се решаваше въпросът „кой кого“, така и у нас (наистина в много по-мека форма) се налагаше да се приложи революционна принуда върху свалената буржоазия и особено върху открито фашизираните ѝ прослойки. Тази страна от революционната действителност обаче тенденциозно се раздуваше от опозиционната преса, а нейните съобщения, на свой ред, се изтъкваха като аргумент от правителствата на САЩ и Великобритания, в подкрепа на позицията им за недемократичния характер на властта в България. Отчитайки конкретната вътрешна и международна обстановка, българското правителство пое курс към ретуширане проявите на революционния терор и към по-нататъшно демократизиране и успокояване на вътрешнополитическия живот. Достатъчно е да припомним, че в началото на 1946 г. бе помилвана значителна група от осъдени с по-леки присъди от Народния съд и че в трудово-възпитателните обществитя останаха едва 1/9 от задържаните.¹⁵⁷ Ето защо мнението на Регентството, чийто действия обективно бяха насочени в същата посока, се вземаха под внимание от МС, а редица от повдигнатите от него конкретни

¹⁵³ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 17, л. 78—79.

¹⁵⁴ Работническо дело, бр. 383, 13 дек. 1945.

¹⁵⁵ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 47 (цялата); а.е. 23, л. 30—40; 85 и др.

¹⁵⁶ Пак там, ф. 84, оп. 1, а.е. 71, л. 249.

¹⁵⁷ Изгрев, бр. 392, 13 ян. 1946.

случаи бяха благоприятно разрешавани от ДНМ, както можем да съдим от запазената кореспонденция.¹⁵⁸

Наистина с обособяването на опозицията В. Ганев и Цв. Бобошевски доста активно се опитваха да се застъпват за задържаните нейни членове,¹⁵⁹ но като цяло тази страна от дейността на Регентството не доминираше и очевидно поради своята безрезултатност през лятото на 1946 г. съвсем заглхна.

Паралелно с развитието на революционния процес, който през лятото на 1946 г. доби особено динамичен характер, дори формалното съществуване на монархическия институт се превърна поради специфичната форма на идеята и класова борба у нас в обективна пречка за по-нататъшното ни прогресивно политическо развитие. Настъпилите големи промени в характера на международните отношения след края на Втората световна война постепенно доведоха до ясното обособяване в началото на 1946 г. на два противоположни политически блока. Единият, начело на който застанаха САЩ, активно подпомагани от Великобритания, се стремеше да наложи и утвърди буржоазното господство във всички новоосвободени страни в света. В другия политически лагер се групираха новоосвободените източноевропейски страни с народнодемократични режими, които търсеха нови пътища за разрешаването на острите проблеми, стоящи пред тях, който естествено се оглави от СССР. Под влияние на тези промени в края на януари 1946 г. в няколко свои речи Г. Димитров открито даде да се разбере, че БРП(к) не се е отказала от крайната си цел — социализма, макар все още да не се определяха конкретни темпове за постигането ѝ в тясно сътрудничество с партньорите си от ОФ.¹⁶⁰ Под натиска на партията НС ускори своята работа, като за кратко време бяха приети редица важни революционни закони — за конфискуване на придобитите чрез спекула имоти, за трудовата поземлена собственост, с който се извърши аграрната реформа, за военновременните печалби, за създаване на държавен застрахователен институт и др.¹⁶¹

В тази обстановка на общо политическо настъпление все по-ясно съществуването на Регентството се превръщаше в политически анахронизъм. При това България очевидно се забави с разрешаването на този въпрос, както това вече бяха направили Югославия на 29 ноември 1945 г.¹⁶², Албания на 11 януари 1946 г.¹⁶³ и Унгария на 1 февруари 1946 г.¹⁶⁴

По предложение на Г. Димитров на заседанието на Политбюро на ЦК на БРП(к), състояло се на 16 юли, се взе решение да се проведе референдум за формата на управление, а скоро след това да се свика ВНС, което да изработи нова републиканска конституция. Г. Димитров информира министър-председателя К. Георгиев за това решение на БРП(к), който веднага го подкрепи.¹⁶⁵ На специално свиканото на 19 юли разширено заседание на НК на ОФ¹⁶⁶ Г. Димитров изложи и мотивира изработения от Политбюро на ЦК на БРП(к) подробен план. „С този плебисцит. . . на 8 септември, ще се ликвидира практически. . . с конституционно-монархическата форма на управление в България. . . , а заедно с това с Регентството и върховната

¹⁵⁸ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 24, л. 16—42; а.е. 23, л. 17 и др.

¹⁵⁹ Пак там, ф. 1, оп. 1, а.е. 17, л. 96; а.е. 49, л. 52—54; ф. 84, оп. 1, а.е. 71, писма № 987, 990 и 998 на л. 193об; писма № 1011, 1012 и 1013 на л. 204 и мн. др.

¹⁶⁰ Г. Димитров. Съчинения. Т. 12, С., 1954, с. 23—24 и 62—65.

¹⁶¹ История на България. Т. III, с. 512—515.

¹⁶² Новейшая история. 1939—1975. М., 1977, с. 226.

¹⁶³ Пак там, с. 257.

¹⁶⁴ Пак там, с. 202.

¹⁶⁵ М. И с у с о в. Политическите партии. . . , с. 289.

¹⁶⁶ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 28, л. 50—63.

власт по това решение на народа. . . ще премине върху Председателството на Народното събрание. Ще се разчисти, така да се каже, пътят за по-нататъшното наше политическо развитие.¹⁶⁷ Г. Димитров предложи въпросът за формата на управление и логично свързаното с това свикване на ВНС, което трябваше да изработи нова, републиканска по дух конституция, да се разделят. На базата на това предложение и по единодушната воля на всички партии от ОФ с постановление № 1 на МС от 22 юли 1946 г. окончателно се реши референдумът за определяне формата на управлението на страната да се състои на 8 септември, а изборите за ВНС на 27 октомври 1946 г.¹⁶⁸ На 25 юли законопроектът бе внесен и гласуван на първо четене в XXVI ОНС¹⁶⁹, а на следващия ден единодушно бе гласуван и на второ четене.¹⁷⁰ Предвиденото разделяне преследваше по-далечна цел: като се използва изключителната популярност сред народа на идеята за въвеждането на републиканска форма на управление да се принуди опозицията идейно да банкрутира, като снесе основния си политически девиз — безпрекословното прилагане на Търновската конституция и приеме на практика революционната алтернатива на нашето политическо развитие — това, че Конституцията на България ще кодифицира установените от революцията реалности. Ето защо правителството се отказа да свика направо ВНС, както заявяваше в Тронното слово, а реши да се състои преди изборите референдум по въпроса за формата на държавното управление, макар такава форма на директна изява на народната воля да не бе предвидена в Търновската конституция.

Повече от показателно е, че вече тясно свързаният с опозицията В. Ганев се опита за последен път да промени хода на събитията и отказа да подпише вече приетия на 26 юли от НС закон за допитване до народа и за провеждането на избори за ВНС. По изричното нареждане на ЦК на БРП(к) след доста драматични перипетии Т. Павлов и този път успя да го „убеди“.¹⁷¹ Интересно е, че В. Ганев, както и цялата опозиция не можаха да издигнат достатъчно мотивирани аргументи срещу този закон, който принципно промени характера на идейната борба между двата лагера в политическия ни живот. Той можа само да повтори вече многократно писаното в опозиционната преса — че сега пред България стоят по-важни въпроси от въпроса за формата на управление,¹⁷² което бе елементарно обяснение на много подълбоките им мотиви да се противопоставят на този важен закон. Трябва да се отбележи и нещо друго — опозицията не еволюира в идейните си разбирания. Независимо от големите промени, които настъпиха в света и у нас, тя продължи да поддържа становището на ОФ към Регентството от 1944 г., макар и то да бе плод на определена, конкретна политическа ситуация. Въпреки откритото му нежелание В. Ганев подписа указа на 31 юли 1946 г.¹⁷³ Скоро след това и опозиционните партии се обявиха в подкрепа на републиканската форма на управление¹⁷⁴ под натиска на ясно изразената народна воля.

Правителството бе сигурно в успеха си и за него въпросът за премахването на монархическия институт бе естествено предreshen. И ако Регент-

¹⁶⁷ ЦДА на НРБ, ф. 28. оп. 1, а. е. 28, л. 51.

¹⁶⁸ Пак там, ф. 136, оп. 1, а. е. 351, л. 15.

¹⁶⁹ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, I р. с., кн. 3, с. 931.

¹⁷⁰ Пак там, с. 941—944.

¹⁷¹ Т. Павлов. Смях. . . , с. 76—78.

¹⁷² Т. Генев. Дневник с обратна дата. . . , с. 220.

¹⁷³ Държавен вестник, бр. 174, 2 авг. 1946.

¹⁷⁴ Народно земеделско знаме, бр. 114, 22 авг. 1946; бр. 119, 28 авг. 1946.

ството продължи да съществува относително дълго въпреки неговата като че ли предварителна обреченост, това се дължеше преди всичко, както видяхме, на постоянното и силно влияние преди всичко от страна на международните фактори, които забавиха и усложниха естественото вътрешнополитическо развитие. Веднага след гласуването от XXVI ОНС на закона за провеждане на допитване до народа и за изборите за ВНС и преди подписването на този закон от регента В. Ганев МС с първото постановление от заседанието си на 30 юли 1946 г. одобри заповедта на министър-председателя, издадена още на 25 май с. г., за предаване на цялото имущество на Двореца в София на МС.¹⁷⁵

Резултатите от проведения на 8 септември 1946 г. референдум относно формата на управление на България напълно оправдаха тази увереност на МС. При голяма политическа активност от страна на народа в референдума взеха участие 91,67% от всички гласоподаватели, като огромната част от тях — 92,79%, се изказаха в полза на републиканската форма, а едва 4,24% подкрепиха монархията.¹⁷⁶ На 15 септември, на специално заседание на XXVI ОНС, България официално бе провъзгласена за Народна република.¹⁷⁷

При един по-общ преглед на дейността на Регентството трябва да се подчертае, че то изпълни предначертаната му роля и облече в законна форма абсолютно всички закони и решения на МС и не се превърна в бариера за революционното преустройство на България. Това, че Регентството не можа реално и активно да се намеси в политическия ни живот въпреки намеренията на двама от членовете му и системния комбиниран натиск от страна на външни и вътрешни политически сили, като в същото време запази своята цялост, бе определен успех за радикалните политически сили у нас, защото нито веднаж сериозно не успя да се противопостави и ограничи революционната власт в страната. Именно в това отношение пролича най-ярко далновидността на БРП(к), която включи свой член в състава на Регентството. Трябва да се подчертаят и личните качества на Т. Павлов, който с чест и много такт изпълни тази отговорна мисия и с това съкрати и облекчи пътя на революционното преустройство на България по пътя на социализма.

За последен път в нашата политическа история за Регентството стана дума при приемането на закона за уреждане положението на бившите регенти на България. В мотивите към него вносителят му — министър-председателят — изтъкна, че законът „цели да даде материален израз на вниманието, което българският народ има към заслугите на бившите регенти на България, застанали на този отговорен пост след 9 септември 1944 г. В един изключителен момент те се нагърбиха с тежка и отговорна служба и я изпълниха съобразно с интересите на народа и държавата.“ В единствения член на този гласуван по спешност в едно и също заседание на първо и второ четене и приет без дебати закон се определяше за бившите регенти доста висока пожизнена народна пенсия в размер на 30 000 лв., безплатно пътуване с всички видове транспорт в България, безплатно лечение и неограничена жилищна площ.¹⁷⁸ С този официален акт на внимание и уважение към тях завършва и историята на Отечественофронтовското Регентство.

¹⁷⁵ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а.с. 357, л. 21.

¹⁷⁶ Изгрев, бр. 592, 11 септ. 1946.

¹⁷⁷ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, Гр.с., кн. 3, заседание 96 (15 септ. 1946), с. 1068.

¹⁷⁸ Пак там, заседание 105 (26 септ. 1946), с. 1154—1155; Държавен вестник, бр. 228, 5 окт. 1946.

Самото създаване, пък и двегодишното съществуване на Отечествено-фронтовското Регентство представляваше по същество тактическа отстъпка на радикалните политически сили у нас, наложена от сложната вътрешна и международна конюнктура. Ето защо параметрите на реално упражняваната от него власт не се покриваха с правата и ролята му, очертани в Търновската конституция, което впрочем бе една от най-характерните черти в дейността и на предишните две регентства. Обаче дори самият факт на съществуването на Отечественофронтовското регентство го превръщаше в обективен изразител на една от двете открито поставени алтернативи пред нашето общество. Макар и да не бе създадено напълно според постановленията на Търновската конституция, неговото съществуване почиваше на нейна основа и бе най-ярка проява на нейния монархически буржоазнодемократичен дух. Така Регентството се превърна в естествен антипод в системата на държавното и политическото ни устройство на създадените в процеса на въоръжената борба революционни институции, като НК на ОФ и на местните комитети на ОФ, чието съществуване и дейност надхвърляха рамките и духа на Търновската конституция. По такъв начин Регентството се оказа в центъра на основния вътрешнополитически въпрос — за перспективите и крайните цели на установената на 9 септември 1944 г. власт, — т. е. за капиталистически или социалистически, за монархически или народнодемократически път на развитие на България.

В разгорялата се ожесточена политическа борба между двата обществени лагера по този жизнено важен за бъдещето ни въпрос регентът В. Ганев се опита активно да върне колелото на историята назад, като реши на няколко пъти да приложи широките прерогативи на Регентството. Неутрализирането на неговата дейност от комуниста Т. Павлов бе безспорен успех, а самото премахване на регентската институция от политическата ни сцена бе една от най-важните крачки по пътя на окончателното утвърждаване на народната демокрация в България. Наистина Регентството, както впрочем и опозицията, не успя да промени хода на прогресивното ни политическо развитие, но въпреки това то изигра далеч по-централна роля в този процес, отколкото това се представя в априорно наложилото се в литературата мнение. Така, без да се вземе под внимание неговата роля и мястото му в държавната и обществената структура, на много от събитията и процесите през този период не бихме могли да дадем достатъчно дълбока и вярна оценка.

THE FATHERLAND-FRONT REGENCY (9.9. 1944 to 8. 9. 1946)

Lăčezar Stojanov

(S u m m a r y)

The present paper treats the place, the role and the prerogatives of the Regency council, operating during the early period of the socialist revolution in Bulgaria. The specific character of the revolutionary situation, in which the Regency council existed, determined the specific character of its activity too. In order to outline these peculiarities of the Council better, the I chapter of this paper treats the prerogatives in the way they are determined by the

Constitution of Tirnovo. The same chapter also treats the characteristic peculiarities in the creation and activity of the previous two Regency councils of 1886 and 1943-1944. On this basis the following conclusion is drawn: that in the process of their creation and activity the statutes of the Constitution have been regularly being broken in order to answer the concrete necessities, resulting from the atmosphere in the country and mostly from the international situation. This characteristic feature is most clearly demonstrated during the creation of the III Regency council on the 9 of september 1944. The next chapter of this paper treats this problem. It also treats the ideological and practical motives — of the Workers' party (communists) first of all — which influenced the creation of a Regency council once again. The actual prerogatives are considered, as well as the character and the interrelations between this institution and the other authorities. This practically proves the subordination of the Regency council and the fact that by its forced passiveness it helped the revolutionary process in the country.

The last chapter treats the changes in the international situation from the summer of 1945 to the autumn of 1946 and in the inner political life and the reflection of these changes in the character of the Regency council activity. It also treats the attempts of the opposition to restore the rights of the Regency council according to the Constitution in order to oppose it to the revolutionary authority in its struggle for the preservation of the social order. The actual authority of the Regency council in the system of the country government is outlined too. This policy underwent its natural failure in spite of the active support of the USA and Great Britain. With tremendous majority the people rejected the monarchist form of governing by the referendum on the 8 of september 1946. This was one of the decisive steps along the way towards the socialist reorganization of the Bulgarian society.

БИБЛИОТЕКАТА НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

ЕЛЕНА КИРОВА

DIE PRIVATBIBLIOTHEK VON LJUBEN KARAWELOW

ELENA KIROWA

Рецензент:

к. и. н. *Любен Атанасов*

Редактор:

к. и. н. *Мария Велева*

УВОД

От античността до наши дни книгите и библиотеките са били винаги показател за нивото на науката и културата. Те са укрепвали изследователската мисъл, окриляли са я с нови идеи, помагали са на народите да градят и развиват самобитната си материална и духовна култура.

Особено важна е ролята на книгата и библиотеките в живота на големите учени, писатели и общественици. Първи те са почувствували нуждата от библиотеки като база за дейността им в избраното от тях поприще. Ето защо в историята на цивилизацията, преди да възникнат обществените библиотеки, се появяват частните библиотеки на учени, философи, писатели и поети, политически дейци и общественици.

Ролята и значението на частните библиотеки съвсем не намалява и след възникването на обществените библиотеки. Въпреки че представителите на науката и изкуствата могат да се ползват от техните много по-богати и по-добре уредени фондове, както в миналото те предпочитат собствената си библиотека, която им осигурява спокойни условия за работа и домашен уют. Ръководейки се от научните си интереси, вкусове и възгледи, те събират библиотека в продължение на целия си трудов живот. Така по количеството и съдържанието на формираната обикновено за десетилетия частна библиотека можем да съдим за идеите, възгледите и проблемите, на които е посветил дълги периоди от живота си притежателят на библиотеката.

По този повод френският историк Луи Блан казва: „Може да се състави ярна представа за ума и характера на човек, като се прегледа неговата библиотека.“

За ролята и значението на личната библиотека в живота на учения английският историк Едуард Гибон е категоричен: „Любовта към книгите е гордостта и славата на моя живот. Аз не бих я сменил за всички съкровища на Индия. Моята библиотека е основа на моите произведения, най-добрият комфорт на моя живот.“

А за ролята и значението на собствената библиотека в живота на писателя проф. Ив. Д. Шишманов пише следното: „Ако би могло да се знае известен писател какво е чел през цял живот или поне през най-важните епохи на своето умствено и морално развитие, могло би евентуално да се обяснят някои страни от неговото творчество и неговата дейност. Могло би да се направят и някои заключения за склада на неговия ум, за интензивността на неговото въображение, за неговия начин на чувствувание, за неговия темперамент и характер: тъй силно е влиянието на любимите автори, на любимото четиво и по-общо — на литературната традиция и върху най-оригиналния автор“ (1,461).

Днес, когато печатната продукция приема непознати на миналите векове размери, за учените и специалистите е вече невъзможно да провеждат изследванията си само на базата на собствените си библиотеки. Нито сред-

ствата им, нито физическите им възможности позволяват да набавят за личните си библиотеки всички книги и списания от интересующите ги научни области. Поради това обикновено нашият съвременник е принуден да стеснява все повече рамките на собствената си библиотека, ограничавайки се с покупката само на литературата, която е в състояние да си достави и която му е най-необходима.

Скъпите и трудно получавани от чужбина списания и книги, както и литературата от граничните научни области той следи в научните обществени библиотеки. Поради тези причини в наши дни личната библиотека постепенно започва да губи значението си на първо и едва ли не единствено място за научни изследвания. Но, както в миналото, тя си остава място за уединение и размисъл.

Частните библиотеки на учените от миналото са играли много по-голяма роля в живота и творчеството на своите притежатели и поради следните две причини:

Само преди един век количеството на отрасловата литература все още не бе достигнало сегашните си фантастични размери, а за информационен взрив тогава бе рано да се говори. Ето защо учените не бяха така затруднени, както днес, сами да си набавят необходимата им литература.

Само преди един век богати и добре уредени библиотеки имаше в столиците и в най-големите градове на развитите капиталистически държави. Не беше уредено и междубиблиотечното книгозаемане — вътрешно и международно, което се зароди през XX век. За системна и осигурявана от държавата научна информация не можеше и да се мечтае.

Всичко това принуждаваше нашите предшественици: дейци на науката и изкуствата, да полагат големи грижи за личните си библиотеки. Те правеха това понякога с цената на големи лишения. Много светли примери ни е оставила в това отношение и родната културна история. За сънародниците ни от епохата на Българското възраждане важеше също оставената ни от средновековните монаси сентенция: „Манистир без шкаф¹ — лагер² без оръжие.“

За съжаление голяма част от тези библиотеки, собственост на известни учени, писатели и общественици, са изчезнали. Част от тях са разпилени от наследниците, други са подарени на обществени библиотеки, като в повечето случаи са присъединени към общия книжен фонд на съответната библиотека и завинаги са изгубени за историята на науката и културата като самотитни книгосбирки и източник на информация за интересите и предпочитанията на техните притежатели към определен вид литература.

Фондовете на някои от тези библиотеки са отразени в каталози или описи, по които днес можем да възстановим тяхното количество и съдържание.

Сред запазените изворни материали от този вид е и Описът на библиотеката на големия български революционер и писател Любен Каравелов. За него е писано много. Издадени са редица ценни монографии, които представят в различен аспект разностранната му дейност на революционер, журналист, критик и писател. В много трудове, особено в книгата на акад. Михаил Арнаудов (2), намираме изобилен материал за ролята на книгата в живота на Каравелов.

Никъде обаче не е изследвана библиотеката му и нейната роля като база за публицистичната, писателската и революционната дейност на Л. Каравелов. Сред съвременниците си от Възраждането той се изявява и като

¹ Разбирай библиотечен шкаф, т.е. библиотека.

² Военен лагер.

един от най-образованите българи. Немалък дял за неговата начетеност се пада и на библиотеката му.

Настоящата публикация, посветена на 100-годишнината от смъртта на Л. Каравелов, си поставя за цел да изследва неговата библиотека в следните аспекти: по езика, на който са публикувани книгите; по областта на знанието съобразно съдържанието на книгите; по година на издаване.

Анализът на библиотеката на Каравелов се прави в посочените аспекти въз основа на публикувания от Бонка Тодорова и Кънчо Василев списък на книгите ѝ в Известията на Народната библиотека „Кирил и Методий“ за 1957—1958 г.

Тъй като в този списък книгите са групирани по език, авторката извърши класификация на библиотечния фонд по отрасли на знанието и по година на издаване.

С особени трудности бе съпроводен анализът на книгите по съдържание в случаите, когато отделни издания биха могли да се отнесат с еднакъв успех към няколко науки. При тези и при подобни случаи класификацията е била условна, т. е. определена книга е била класирана към тази наука, на която по преценка на авторката е отделено най-голямо внимание в съдържанието ѝ.

Анализът на книгите по съдържание не бива да се схваща само като механично групиране по основните клонове на науката. Навсякъде, където е възможно, се дава и оценка на научната или художествена стойност на изданията, като в повечето случаи се привежда оценката на самия Каравелов, взета от неговите рецензии, отзиви или критични бележки, публикувани в руския или българския възрожденски печат.

Изтъкването на отделни забележителни автори и на техните произведения във всяка група книги, свързани по съдържание с определена наука, дава възможност да се направят изводи за научните и културни интереси на Каравелов, за предпочитаните от него автори и произведения, за литературната основа на политическата му, публицистична и писателска дейност:

Извършеното въз основа на Описа групиране на книгите по годината на издаване разкрива в каква степен библиотеката на Каравелов е била в състояние да предлага актуална информация от областта на политическия, обществен и научния живот:

БЕЛЕЖКИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕТО НА БИБЛИОТЕКАТА НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ И ЗА ПРЕДАВАНЕТО Ў НА НАРОДНАТА БИБЛИОТЕКА В СОФИЯ

Още като студент в Москва Каравелов разбира добре ползата и значението на библиотеките. Секретарят на Славянския комитет в Москва Н. А. Попов пише в отчета си (3,50) за първите пет години от дейността на комитета (1858—1862), издаден в 1871 г., че московските българи са образували дружина. Целта ѝ била да подготвя пристигащите в Москва млади българи за постъпване в гимназия или в университет и да ги снабдява с литература. Поради това членовете на дружината се погрижили да съберат библиотека, която се състояла от учебни книги и трудове, посветени на езика и историята на българите. Библиотеката на дружината се помещавала в квартирата на един от членовете на дружината. Била достъпна за всеки

българин, който се учил в Москва. Каравелов се ползвал също от тази библиотека, а може би е и един от основателите ѝ.

В Москва Каравелов се ползвал и от други библиотеки. Българският студент Костадин Станишев си спомня, че „Каравелов посещава редовно частни библиотеки, взимал книги и по цели дни четял в квартирата си“ (4,17).

В Москва Каравелов има големи възможности за четене. За добрата му библиографска осведоменост съдим и по неговите произведения. Популярните му статии и неговите рецензии съдържат много информация за различни книги и автори. Вижда се, че той е запознат с трудовете на френските просветители от XVIII в., на видни представители на естествознанието, на вулгарните материалисти и позитивисти и на руските революционни демократи. Захари Стоянов пише, че Каравелов знаел наизуст Белински, Гогол, Чернишевски, Херцен и др. Сп. „Съвременник“ и неговите редактори били за Каравелов неговият идеал (5,19).

Каравелов бил запознат и с нелегалната литература, която се четяла в студентските кръжоци в 60-те години на миналия век и се пазела в тайни библиотеки или се разпространявала в ръкописи. За тези му прояви той бил поставен под таен полицейски надзор.

Изнесените факти ни убеждават, че още като студент Каравелов е активен читател на различни библиотеки, включително и на такива с нелегална литература.

Вероятно още в Москва у него се поражда желанието да притежава сам голяма библиотека, от която да се ползува главно в писателската си и публицистичната дейност. Действително Каравелов успява да събере такава библиотека, която се превръща в неразделен негов спътник до края на живота му. Той се гордее с библиотеката си. В нея той приема гостите си от България. Мнозина съвременници на Каравелов разказват в спомените си за това.

Библиотеката е най-голямото му богатство. Затова, когато чувства, че е настъпил последният му час, той извиква съдружника на печатницата си Н. К. Жейнов на 12 януари 1879 г., пред когото прави и завещанието си. Във втория параграф се казва: „Библиотеката ми оставам на милия ми български народ.“

На 17 август същата година изпълнителят на завещанието Жейнов подава заявление до министъра на народната просвета, с което моли Министерството да нареди книгите, поставени в 5 сандъка, да бъдат разпределени, както намерят за добре (7,54).

В отговор на заявлението министър Атанасович нарежда русенският губернатор да приеме книгите и ги изпрати в София. В 1880 г. Министерството на просветата отправя писмо до окръжния училищен инспектор в Русе, като го изпраща при наследниците на Каравелов с предложение да отстъпят библиотеката на Софийската народна библиотека. В 1881 г. Министерството се обръща и към съпругата на Каравелов — Наталия Каравелова, с молба да изпълни завета на мъжа си, уверявайки я, че тази библиотека „могла би да служи за едно достойно украшение на Българската народна библиотека в София“.

Наталия Каравелова отговаря, че искала да предаде библиотеката, но не знаела как да постъпи. Тя предлага Министерството да изпрати комисия, която да състави списък на книгите. През същата 1881 г. ломпаланският окръжен управител съобщава в Министерството на просветата, че изпраща получените от русенския окръжен управител 3 сандъка с книги от библиотеката на покойния Каравелов. Книгите били предадени от не-

говата съпруга на комисия от трима души по списък, озаглавен: „Списък на книгите в библиотеката на покойния Любен Каравелов, приети от съпругата му г-жа Наталия Каравелова съгласно предписанието на Министерството на просвещението под № 1020.“

Списъкът съдържа:

руски книги. . .	502	названия
български. . .	179	„
сръбски. . .	99	„
френски. . .	12	„
английски. . .	1	„
немски. . .	3	„
хърватски. . .	7 ³	„
румънски. . .	14	„
чешки. . .	4	„

всичко 821 книги (7,54).

Списъкът не е съставен от Каравелов, а от друго лице, което, както предполагат К. Василев и Б. Тодорова (8,482), е направило препис от друг списък, неизвестен досега. Преписът е извършен много неграмотно: с груби извращения на имената на авторите, заглавията и година на издаване. В публикувания от Василев и Тодорова списък са изправени много грешки, но поради липса на източници много заглавия са неуточнени (8,482).

С помощта на публикувания от научните сътрудници на НБКМ списък на библиотеката на Каравелов днес можем да направим анализ на библиотечния фонд в посочените по-горе аспекти.

Пред вид на това, че самият списък групира книгите по езици, не считаме за нужно да повтаряме същите данни в самостоятелна таблица.

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА КНИГИТЕ ПО ЕЗИЦИ

От разпределението на книгите по езици става ясно, че книгите на руски език имат значителен превес над останалите езици в библиотеката на Каравелов. На второ място по количество са българските издания, а на трето — сръбските. Това разпределение съвпада напълно с езиковата култура на Каравелов. Както е известно, той прекарва значителна част от живота си в Русия. Каравелов владее руския език като руски писател и публицист. Даже и когато се премества да живее в Сърбия, продължава да си служи активно с руски език, като изпраща дописки до в. „Голос“ и други руски периодични издания. За чувствата на Каравелов към Русия научаваме и от един отчет на представителя на славянските комитети от Петербург и Москва в Сърбия и България — А. А. Нарискин, отправен до И. С. Аксаков на 4. IX. 1877 г. В отчета се казва за Каравелов, че: „Вспоминает он о России, как о матери родной . . . Другой литературы, кроме русской для него не существует; из западных одного Шекспира понимает, да и то в русском переводе. Из всех этих „интеллигентных“ болгар и сербов про него одного я могу с убеждением сказать, что он любит Россию и русский народ, без егоизма и задней мысли, по братски . . .“ (3,66).

Литературата на руски език в библиотеката на Каравелов е и най-богатата по съдържание. Тя отразява всестранните му интереси. По руските книги, които притежавал, стигаме до извода, че Каравелов четял на руски не само художествените произведения на руските и западните класи-

³ Съобразявайки се със списъка, авторката запазва делението на сръбски и хърватски книги.

чески автори, на исторически изследвания, на трудовете на руските революционни демократи, а също и книги от областта на естествознанието.

Каравелов е ползувал на руски език съчиненията на Шекспир и Сервантес, трудовете на Дарвин и Комунистическия манифест на Маркс и Енгелс.

Както за много други наши сънародници от Възраждането, руският език е бил и за Каравелов средство за общуване не само с руската, но и със световната наука и култура.

На второ място по количество след руските книги следват книгите на български език. Сред тях намираме голяма част от преведената на български език художествена литература от руски и западни автори, включително и от американски.

Значителна част от литературата на български език представляват произведенията на много български автори.

Откриваме и голям брой учебници по история, география, аритметика, химия, буквари, читанки и граматики.

На трето място по количество следват книгите на сръбски език. Известно е, че Каравелов свързва живота си завинаги със Сърбия, както и с Русия. В Сърбия той намира предани приятели и съмишленици. Оженва се за сръбкиня. Дори когато живее в Румъния, той пътува често до Сърбия, изпълнявайки ролята на представител на българския народ пред сръбските власти. Със Сърбия е свързана неговата велика идея за федерация на балканските народи.

Преобладаващата част от литературата на сръбски език е свързана с историята, с настоящото положение и бита на сръбския народ. Такива са например изданията: История српске книжевности и Српска библиография за новию книжевност. 1741—1867 — и двете от известния сръбски филолог и историк С. т. Новаковић. От същия автор е и: Физиология гласа и гласови српског љезика; Философия у Срба. [Прво доба. Практични права] от Милан Кујунџић. Београд, 1868, и пак от М. Кујунџић⁴. Кратки преглед хармонийе у свету. [Део 1—2]. Београд, 1867—1872; Српски рјечник. Истумачен немачкијем и латинскијем рјечима от В. С. т. Караджич⁵. На Вук Караджич е посветена и книгата на М. Розен. Вук Стефанович Караджич. Београд, 1864; Каравелов имал и произведенията на сръбския поет Джура Якшич, чиято поезия е наситена с богато социално съдържание, съответстващо на националноосвободителните стремежи на живеещите в робство народи. Такива са: Песме Дж. Якшича. Београд, 1873, и Приповетке Дж. Якшича. Београд, 1876.

В списъка на сръбските книги намираме и една публикация на историка Стоян Бошковић, член на либералната партия, ратувал за сближението между българи и сърби: Предлог С. т. Бошковић одсеку историйском и државничком српског ученог друштва с издаваню научног речника на српско-хрватском и бугарском љезику. Београд, 1871.

⁴ Д. Каравелов и проф. Милан Кујунџич емигрират едновременно в Нови Сад.

⁵ През 1867 г. във Филологическите записки, т. 1, Каравелов публикува обширна студия: „Вук Стефанович Караджич“ (Посвещава се на паметта на К. Миладинов), в която се казва: „Той бе първият, който запозна Европа с превъзходните епически произведения на сърбите, с историята на сръбския език, с вярванията, обичаите и старините на своя народ. . . Неговата личност е тясно свързана с историческото развитие на Сърбия; за южния славянин тя трябва да бъде завинаги свята. . . С една дума, той бе един от най-главните дейатели и участници в достопаменното възраждане на сръбския народ и изобщо на южното славянство.“

След биографичните данни за Вук Караджич Каравелов посочва в хронологичен ред трудовете му. Някои от тях намираме и в списъка на книгите в библиотеката му (17, 576).

Литературата на сръбски език е представен и от две издания, свързани с дейността на политическата либерална организация на сръбската младеж — Омладина, към която Каравелов проявявал големи симпатии.⁶

Намираме също трудове на чужди автори и учебници, преведени на сръбски език, например трудове на Н. Попов, Е. Лабуле. Париз у Америци. Прев. Петровича; О демократии у Америци. Прев. Николов; Д ж. С т. М и л. Потчиньеност женскиња. С предг. Св. Марковича и Брайтовим говором. Београд, 1870; Славянско-латински рйечник М и к л о ш и ч а н др.

Посочените примери показват, че за Каравелов и сръбският език е бил ключ не само за сръбската наука и култура, но отчасти и за световната наука и култура.

Останалите езици: френски, английски, немски, хърватски, чешки и румънски са представени с незначително количество книги. От тях на четвърто място (само с 14 книги) са публикациите на р у м ъ н с к и е з и к. Оказва се обаче, че седем от тях са докторски тези на българи, следвали медицина в Румъния, на: Г. Странски, П. Бисеров, Георги Д. Сарафов и др. Вероятно младите български лекари подарили отпечатьди от докторските си тези на Каравелов.

Книгите на ф р е н с к и е з и к (12 на брой) са пряко или косвено свързани с България, една граматика и речник на френски език, по което съдим, че Каравелов изучавал този език. Посочваме няколко примера: *Nouvelle grammaire française. Sur un plan très méthodique avec de nombreux exercices d'orthographe, de syntaxe et de ponctuation par Noël et Chapsal*. 48. éd. Paris, 1858; *Petit dictionnaire de poche*. Gerlach, 1857; *Etat actuel et vœux des chrétiens de l'Empire Ottoman*. Par J. Bidischini. London, 1870; J. Bidischini. Ali Pacha, Grand Vizir de l'Empire Ottoman. London, 1870; *L'évènement de Roustchoux et le gouvernement turc*. S. I., 1864; V l. J o v a n o v i č. Les Serbes et la mission de la Serbie dans l'Europe d'Orient. Paris, 1870; E d. L a b o u l a y e. Discours populaires. 1869.

Книгите на х ъ р в а т с к и е з и к са всичко 7. Две от тях са произведения на хърватския писател и политически деец Людевит Гай, който бил в преписка с Каравелов. Посочваме книгите на Гай и още няколко примера: *L. G a j. Časovi Književne sabave*. Zagreb, 1842; *Lira. Različne pjesme*. Zagreb, 1871; *Slavonia od L. St Zagreb*, 1869; V. B o g i š i č. Pravihi običaji u Slovena. Privatno pravo. Zagreb, 1867; E. K v a t è r n i k. Istočnopitanje. Hrvati. Historično-právna razprava Zagreb, 1864.

Нищо особено не може да се отбележи за книгите на чешки език (4 на брой). Три от тях са отделни годишници на списания, а единствената книга е граматика на руски език.

От изданията на немски език едното е книгата на Б е р н б а у м.⁷ *Das Reich der Wolken*. Лайпциг, 1859, второто е карти на страните по долното течение на Дунава и на граничните области, а третото е граматика на български език, публикувана от К. С а н к о ф. *Grammatik der bulgarischen Sprache*. Wien, 1852.

⁶ По случай Петия събор на сръбската Омладина Каравелов изпраща поздравителна телеграма от Букурещ от името на българската Омладина. Телеграмата е подписана от Каравелов и Райнов. В нея се казва, че българската Омладина „подава братска ръка на сръбската. Далече сме от вас, но имаме една душа. Единство е нашето спасение. Напред, братя! Да живеете! Български комитет Каравелов, Райнов“ — (6, 104).

⁷ За книгата на Бернбаум Каравелов лише до Ив. Драсов на 6 август 1873 г.: „Намерете книгата на Бернбаума „Das Reich der Wolken“, Лайпциг, 1869 г., найте рисунките, които се намират на стр. 128, 135, 156, 177 и 210. Можат ли тие рисунки да се земат от типографията на Отта Стамера...“ — БАН, ИБ-Л, арх. сб. № 2351/1953.

Единствената английска книга в библиотеката на Каравелов в същност не е от английски автор, а от неговия приятел и съидейник Владимир Йованович, с когото били затворени заедно в Будапещенския затвор: Jovanovich. The Emancipation and Unity of the Serbian nation. Geneva, 1871.

Учудва ни фактът, че в библиотеката на Каравелов не намираме нито една книга на гръцки и турски език. А, както е известно, още на път за Русия, той пише и говори на гръцки и турски език. Изглежда, че поради дейността си, насочена изключително към възраждането и политическото освобождение на славянските народи от Балканския полуостров, той не е проявявал интерес към литературата на гръцки и турски език.

Извънредно малко са и книгите на румънски език. Ако съпоставим периода на пребиваването му в Букурещ с количеството на румънските издания, излиза, че Каравелов не се интересувал и от румънската книжнина.

Наличието на няколко книги на френски и немски език в библиотеката показва, че Каравелов изучавал и ползувал френски език, а вероятно и немски. Той имал познания и по латински език, който започнал сам да изучава още като ученик в Пловдив, а след това слушал и курс по латински в Московския университет. Но в списъка не намираме публикации на латински с изключение на речника на Фр. Миклошич.

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА КНИГИТЕ ПО ОТРАСЛИ НА ЗНАНИЕТО

От втория вид анализ на библиотечния фонд за разпределението на книгите по основните области на знанието може да се установи с положителност към какви науки е имал влечение, какво е мястото на художествената литература в живота му, кои автори и с какви произведения са го вълнували.

На тези въпроси може да се отговори, след като се проучат резултатите от разпределението на книгите по отрасли на знанието. Те са отразени, както следва:

Т а б л и ц а № 1

1. Хуманитарни науки — общо	425	заглавия, от конто:
1.1. Исторически науки	194	„
2. Филология. Литературознание. Фолклористика.	70	„
3. Педагогия. Образование.	63	„
4. Политика. Право.	47	„
5. Религия.	31	„
6. Философски науки.	14	„
7. Икономика. Търговия.	6	„
2. Математически и природни науки.	183	„ , от конто:
2.1. География.	69	„
2. Общи въпроси на естествознанието	54	„
3. Геология.	13	„
4. Ботаника	11	„
5. Зоология.	11	„
6. Математика	10	„
7. Физика	7	„

8. Химия	7	„
9. Астрономия	1	„
3. Художествена литература	143	„
4. Медицина, селско стопанство и техника	40	„
от които:		
4.1. Медицина	20	„
2. Селско стопанство	11	„
3. Военно дело.	6	„
4. Техника.	3	„
5. Наука. Справочна литература	28	„
от които:		
5.1. Общи въпроси на науката	7	„
2. Библиография.	5	„
3. Каталози.	4	„
4. Календари	9	„
5. Универсални справочници	3	„
6. Изкуство	2	„

Резултатите от разпределението на книгите по области на знанието, отразени в таблицата, потвърждават интересите и предпочитанията на Каравелов към хуманитарните науки. В своята публицистична, политическа и писателска дейност той е черпал информация преди всичко от събраната в библиотеката му литература по хуманитарните науки.

Интересен е и фактът, че от цялото хуманитарно знание Историеските науки стоят на първо място по количество. Това означава, че, от една страна, Каравелов е ценял високо историческите трудове и е чувствувал необходимост от историческа литература, а, от друга — че последната е оказала може би най-голямо влияние върху формирането на неговите идеали и на личността му.

ИСТОРИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА

Историческата книжнина в библиотеката на Каравелов е представена с различни по вид и предназначение издания, които могат да бъдат систематизирани така:

Трудове, посветени на философските проблеми на историята и на общата история. Такъв е например трудът на немския мислител и писател И. Г. Хердер. — Мисли, относящи се к философической истории человечества. По разумению и начертанию И. Г. Гердера. СПб., 1829, в който се прави опит за цялостна история на човешката култура. В този си труд Хердер изказва мнение, че се налага да се съберат колкото се може по-бързо изчезващите останки от обичаи, песни и предания на славянските народи, за да се прибавят към общото културно богатство на народите.

От областта на общата история заслужават внимание трудовете на: Г. Гервинус. Введение в историю девятнадцатого века. Перев. под ред. М. Антонович. СПб., 1864; В. Шульгин. Курс всеобщей истории. Киев, 1859; М. Стасюлевич. История средних веков в ее писателях и исследованиях новейших ученых. Т. 1—3. СПб., 1863—1865; Ф. Шлоссер. Всемирная история Т. 8. СПб., и др., 1868—1877; История восемнадцатого столетия и девятнадцатого до падения Французской империи. Перев. 2. изд. Т. 1—8. СПб., 1868—1871; Д. ж. В. Дрэпер. История умственного развития Европы. Перев. с англ. Т. 2. СПб., 1866; Бокль.

История цивилизации в Англии. Пер. К. Бестужева-Рюмина и Н. Тиблена. Т. 2. СПб., 1864.⁸

Трудове от областта на старата история. Такива са например: Д. Л е б о к. Начало цивилизации и первобытно состояние человека. Нравственное и общественное положение диких народов. СПб., 1871; В. Ш у л ь г и н. Курс истории древнего мира. СПб., 1860; Рассказы о старинных людях. Древние римляне. СПб., 1861; Я. Г у р е в и ч. История Греции и Рима. СПб., 1877; Э. Т э й л о р. Первобытная культура. Исследования развития мифологии, философии, религии, искусства и обычаев. Т. 1—2. СПб., 1872—1873; Луи Ф и г ъ е Первобытный человек. СПб., 1876; Судьбы израильского народа в древности. По Ренану, 1862, и др.

История на отделни страни и народи. В тази група Каравелов е дал явно предпочитание на българската история, тъй като изследванията върху българската история са най-много.

Каравелов притежавал двете книги на Ю. И. Венелин: Критические исследования об истории болгар. С прихода болгар на Фракийский полуостров до 988 года. М., 1879, и Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении с россиянам. Историко-критические изыскания. Т. 1. М., 1856.

Намираме също и книгата на Й. Р а и ч. История разных славянских народов, най-паче болгар, хорватов и сербов... 1835; на Д. И л о в а й с к и.⁹ О славянском происхождении дунайских болгар. М., 1874, и превода на български на същата книга от Х р. Б о т е в. За славянското произхождение на дунавските българе. Прев. от рус. Х р. Ботев. Букурещ, 1875; М а т е р и а л ы для изучения Болгарии. Вып. 1—5. Бухарест, 1877.

Сред българските издания, посветени на историята на България, привличат вниманието книгите на М. Д р и н о в. Поглед върху произхождението на българският народ и началото на българската история. Виена, 1869; преведената от Л. Каравелов книга на Г. Б о б р и к о в. Историческо обозрение на България. Букурещ, 1874; А. Х и л ф е р д и н г. Кратък извод от българска история. Изваден от съчинения на... Издава Д. В. Манчев. Вена 1872; З. К н я ж е с к и. Введение в истории болгарских славян. М., 1847; Д. П. В о й н и к о в. Кратка българска история. Вена, 1861; Г. К р ъ с т е в и ч. История българска, сочинена от Гавриила Кръстьевича... Т. 1. Цариград, 1869; Г. С. Р а к о в с к и. Няколко речи о Асеню първому... Белград, 1860.

С новата история на България може да се свърже книгата на П. Х и т о в. Моето пътуване по Стара планина и животописанието на някои български стари и нови войводи. Бушурещ, 1872, за която Каравелов пише: „Ние свободно можеме да кажем, че книгата на г. Панайота трябва да бъде свещена за всеки българин“ (23, 229).

С много книги е представена и историята на Русия, например: А. П е т р у ш е в с к и. Рассказы про старое время на руси от начала русской земли до Петре Великого. 6 изд. М., 1877; С. С о л о в ъ е в. Общедоступные чтения о русской истории. М., 1874; П. В е л и к и й. Преобразователь России. Изд. под ред. А. Погоского. СПб., 1972; С. Н. П а л а у з о в. Ростислав Михайлович, русский удельный князь на Дунае-

⁸ По сведения на Ив. Вазов, три дни преди да издъхне, Каравелов четял тази книга (6, 350).

⁹ Каравелов пише, с голямо уважение за Д. Иловайски: „Г-н Д. Иловайски е известен като историк, като мислител и като знаещи учен човек. Неговата всеобща история, която е написана популярно, ясно, вразумително и с критически такт, е преведена на няколко чужди езици“ (18, 371).

в XIII век. СПб., 1851; Савельев. Историко-критические исследования о руссах и славянах. Б. м. г.; А. Погоски. Отечественная война 1812 года. 3. изд. СПб., 1875; К. Бестужев-Рюмин. О том как росло Московское княжество и сделалось царством. СПб., 1865, и др.

Много книги от библиотеката на Каравелов са посветени на историята и на другите славянски народи. Такива са например изданията Я. Воцел. Древнейшая бытовая история славян вообще и чехов в особенности. Киев, 1875; М. Волков. Отрывок из истории Чехии. М., 1855; В. Макушев. Задунайские и адриатические славяне. СПб., 1867; Л. Ранке. История Сербии по сербским источникам. М., 1876, История српского народа. Б. м. г.

Каравелов се интересувал и от историята на Влахия и Молдова. В библиотеката му намираме книгата на Сп. Палаузов. Румынские государства Влахия и Молдавия. СПб., 1859.

Той проявявал специален интерес и към делото на Кирил и Методий. В списъка на книгите му намираме няколко публикации за славянските просветители, например: А. Воронов. Главнейшие источники для истории св. Кирилла и Мефодия. Киев, 1877; В. А. Бильбасов. Кирилл и Мефодий по документальным источникам, Ч. 1. СПб., 1868; В. Е. Априлов. Българските книжици или на кое славянско племе собствено принадлежи Кириловската азбука. Одеса, 1841.

По всяка вероятност тези издания са послужили на Каравелов при написването на неговото специално изследване Кирил и Методий, български просветители. Букурещ, 1875. 64 с.¹⁰

Към историческата книжнина в библиотеката на Каравелов следва да отнесем също и публикациите на исторически паметници и документи. Такива са например: В. Е. Априлов. Болгарские грамоты. Собранные пер. на рус. языка... Одесса, 1845; Добровольский. Русская грамота, 1877.

От историческите науки по-добре е представена етнографията. Това потвърждава също специалните интереси на Каравелов към етнографските изследвания. В описа на библиотеката му намираме такива трудове: Г. Вамбери. Очерки жизни и нравов Востока. Перев. с нем. СПб., 1877; В. Серосийская. Этнографическая выставка и славянский съезд в мае 1867 год. М., 1867; В. Макушев. Сказания иностранцев о быте и нравах славян. СПб., 1861; А. Стойкович. Нравы обычаи и памятники всех народов шара. М., 1876; Н. Зайцев. Очерки быта древних евреев. Киев 1869; Русские простонародные праздники и суеверные обряды. Вып. 1—4. М., 1879.

¹⁰ За този труд на Каравелов М. Дринов пише унищожителна рецензия, в която се казва между другото: „Пълна е тая книжка с големи и безмислени фантазии, неразбории и с толкова много исторически лъжи, дето се чудим, как може авторът да ги вмества на 64 страници“ (9, 227).

М. Дринов обаче не отчита главното в този труд: патриотичния патос, с който е пропита творбата. Каравелов отстоява гледището си, че Кирил и Методий не могат да бъдат гърци. За доказателство на „тая проста и очевидна истина“ нам не трябват нито исторически паметници, нито буквоедски изследвания, нито археологически сведения, защото здравият разум ни накарва да си съставиме следующите две заключения: 1. Ние никога не можеме да повярваме, че един чист грък ще да се реши да отвори очите на своите врагове... 2. Ние никога не можеме да повярваме, че един неславянин (а още и грък) ще да се реши да работи така енергично за разпространението на славянското просвещение почти у всичките славянски племена... И така, нека говори кой що ще, а ние ще да кажем първи и последен път, че главната цел, която е накарала солунските братия да изнамерят особена азбука за своят народ и да преведат свещените книги, е била народна или политическа“ (17, 538—539).

Вероятно всички тези изследвания са подпомагали етнографската дейност на Каравелов, плод на която е неговият труд — Паметници народного быта болгар. Издаваемые Любеном Каравеловым. Кн. 1. М., 1861.

Приключвайки с разнообразната историческа книжнина в библиотеката на Каравелов, следва да отбележим, че той притежавал и доста учебници по история, предимно на руски и български език. Такива са например: В. Ш у л ь г и н. Курс всеобщей истории для воспитанниц средних учебных заведений. Ч. 1. Курс истории древнего мира. СПб., 1863; Д. И. И л о в а й с к и. Краткие очерки русской истории. Курс старшего возраста. М., 1873; Българска история за първоначални ученици от Н. Г. М. Виена, 1869; Д. Т. Д у ш а н о в. Кратка българска история попитание и отговор за първоначалните училища. 3. прераб. изд. Виена, 1874.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ НАУКИ И ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Литературата от тази област на знанието, която е отразена в описа на Каравеловата библиотека, подразделяме на:

Езиковедски изследвания от рода на В. И. Г р и г о р о в и ч. Статии, касающия славянското езика. Казань, 1852; П. Б и л я р с к и. О средноболгарском вокализме по патриаршему списку летописи Манасия. СПб., 1858; Судьбы церковного языка. Ист.-филол. исследования. Ч. 2. СПб., 1848; Главные вопросы языка новоболгарского; О. Б о д я н с к и. О времени происхождения славянских письмен. М., 1855 и др.

Ръководства и помагала за изучаване на езика, като: К. Г о в о р о в. Опыт элементарного руководства при изучении русского языка практическим способом. Курс 3. 1863; А. П. Г р а н и т с к и й. Руско-български разговори. Състав . . . Търново, 1878; Т. И к о н о м о в. Ръководство за словосъчинение на българский язык. Виена, 1875; И. А. Б о г о р о в. Упътване за българский язык. Виена, 1869.

Граматика и учебници по граматика: Ф. И. Б у с л а е в. Учебник русской грамматики, сближенной с церковнославянского с приложением образцов граматического разбора М., 1874; П. П е р е в л е с к и. Славянская грамматика с избороником. СПб., 1864; А. В о с т о к о в. Сокращенная русская грамматика. 1873; П о ш в а н о в. Краткий учебник русской грамматики. 1876; Т и х о м и р о в. Элементарный курс грамматики. 1877; С. Р а д у л о в. Начална граматика за изучение на българский язык. По К. Говорова. Наредена от . . . Кн. 1—2. Болград, 1870; В. Б е р о н. Първа българско-немска граматика. Болград, 1868; И в. Н. М о м ч и л о в. Граматика за новобългарски език. Виена, 1873; Д. П. В о й н и к о в. Кратка българска граматика с упражнения. Бранла, 1864; Г. З а х а р и д и с. Руководство к славянской грамматике, содержащее право глаголанье, гласоударение и правописание на употребление часловаца и псалтираца. Будим, 1830 и др.

Речници: Ф р. М и к л о ш и ч. Славянско-латински рѣчник; Н. П е т р о в и ч. Французко-српски рѣчник. Београд, 1875; Словар церковно-славянского и русского языка. 1876; 30 000 иностранных слов вошедших в употребление в русский язык. М., 1869; Ф. Р е й ф ф. Новые параллельные словари языков русского, французского, немецкого и английского в четырех частях. 4. изд. Карлсрез, 1877; Д. К о м а с. Эллино-российско-французский лексикон. Т. 1—2. М., 1811; М. И. Т е р е н т ь е в. Толмач [спутник] русских воинов для неизбежных разпросов и переговоров

на языках русском турецком, сербском и греческом. СПб., 1867; А. Б о р о в. Френско-български и българо-френски речник. Ч. 1. Френско-българска част. Виена 1869; Ч. 2. Българо-френски дял. Виена, 1871 и др.

Л и т е р а т у р о з н а н и е т о е представено в библиотеката на Каравелов от редица теоретични и исторически изследвания, като: В. М и н и н. Учебная теория словесности. 1865; П. П о л е в о й. История русской литературы в очерках и биографиях. 3. знач. доп. изд. СПб., 1878; Ю. И. В е н е л и н. О зародише новоболгарской литературы. Кн. 1. М., 1838; М. О р л о в. Курс истории русской литературы. Вып. 1—2. СПб., 1876—1878; Очерк политической и литературной истории словakov за последния сто лет. Б. м. г; А. Н. П ы л и н, В. Д. С п а с о в и ч. Обзор истории славянских литератур. СПб., 1865; Литература российска, великорусска, украинска и галицка. Львов, 1874; Ю. И. В е н е л и н. Заради возрождение на вой болгарской словесности. М., 1838. Прев. от М. Кифалов. Букурещ, 1842.

Специално внимание заслужава фактът, че Каравелов притежавал съчиненията на известния руски литературен критик и публицист, философ-материалист и революционер демократ — Висарион Григориевич Белинский, който оказва голямо влияние на руската литература и обществена мисъл: Сочинения В. Г. Белинского. Ч. 1—4. 1872—1876.

Към литературознанието следва да отнесем и няколко учебника и учебни пособия: А. Р а д о н е ж к и. Родина. Сборник для класного чтения с упражнениями в разборе, устном и письменном изложении. В 3 ч. 3. доп. изд. СПб., 1877; А. Г а л а х о в. Историческая хрестоматия нового периода русской словесности. Т. 1—2 СПб., 1877; Н. В. Г е р б е л. Хрестоматия для всех русские поэты в биографиях и образцах. СПб., 1873; А. Ф и л о н о в. Русская хрестоматия с примечаниями. Для высших классов средних учебных заведений. СПб., 1867; а също и 2. испр. и доп., изд. Т. 1—3. СПб., 1863—1865 и др.

ПЕДАГОГИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА

Неслучайно изданията от областта на педагогията и образованието стоят на трето място по количество в цикъла на хуманитарните науки. Те са били използвани от Каравелов при подготовката на статията му, посветена на просветата и образованието на българския народ.¹¹

Педагогическата литература е представена също от различни по вид и предназначение издания, които обособяваме в следните групи: Т е о р е т и ч е с к и съчинения и м е т о д и ч е с к и м а т е р и а л и. В тази група намираме много трудове на видния руски педагог, създател на оригинална педагогическа система, изявил се и с ценните си дидактически възгледи — К. Д. У ш и н с к и. Собрание педагогических сочинений К. Д. Ушинского. СПб., 1875; Руководство к преподаванию по „Родному слову“. Ч. 1. 13. изд. СПб., 1877; Детский мир и хрестоматия. Книга для

¹¹ За значението, което Каравелов отдава на просвещението на българския народ съдим по многобройните му статии на тема: „Без свобода няма образование, а без образование — свобода“. „На българите е потребно знание и положителна наука“, „Нам трябва барут и книга, пушки и читалища“ и др.

За Каравелов просветителството е средство за решаването на българския национален въпрос. Той пише: „И така нашият народ почна да живее и да се просвещава, следователно избави се от едно робство, избави се сам от себе си, от своята простота и незнание; а секиму е познато, че правствената независимост води след себе си и политическа независимост. . . Ние не щем да погрешим, ако кажем, че просвещението води след себе си политическа свобода, а не политическата свобода просвещение. . . (20, 513).

класногo чте́ния. Ч. 1—2. СПб., 1876; Родное слово для детей младшего возраста. Состав. К. Д. Ушинский. 1872, 1877, 1878.

Каравелов притежавал труда на чешкия мислител — хуманист и педагог Ян А. Коменски. Великая дидактика. СПб., 1875, в който са изложени педагогическите идеи на Коменски.

Към теоретичните изследвания спадат още трудовете на Эд. Лабуле. Народное образование. СПб., 1876; Фр. Диттесс. История воспитания и обучения для учителей и воспитателей. СПб., 1875; Г. Спенсер. Воспитание умственное, нравственное и физическое. 1876; Сборник переводов по педагогике, дидактике и методике. Пособие для занимающихся обучением и воспитанием. Т. 1—2. СПб., 1872; М. Ч. Милличевич. Педагогика или темельи школованья. Први део. Београд, 1872; М. Шапчанин-Попович. Хайнрих Песталоций и неегова педагогийска радня. По Цк. Алберту и К. Морф. Београд, 1870; Н. И. Пирогов. Собрание литературно-педагогических статей, вышедших в управление его Киевским учебным округом (1858—1861). Киев, 1861; Фр. Диттесс. Очерк практической педагогики. СПб., 1875 и др.

Съчинения по проблемите на образованието и на дидактиката. Такива са например: Общественное образование в Соединенных Штатах. Состав. Ц. Гиппого. СПб., 1872; Л. Н. Толстой. О народном образовании. СПб., 1875; О. Т. Гексли. Об университетском воспитании. Речь при открытии унив. Джонса Гопкинса в Балтиморе. СПб., 1876; П. Р. Славейков. Габровското училище и неговите първи попечители. Цариград, 1866; В. Е. Априлов. Денница ново-болгарского образования. Ч. 1. Одесса, 1841; Н. Блинов. О способах обучения предметам учебного курса начальных народных училищ. СПб., 1875; В. П. Острогорский. Русские писатели как воспитательно-образовательный материал для занятий с детьми. Для матерей, воспитателей и учителей. СПб., 1874; Воспитательное заведение для южно-славянских девиц в Москве. А. Комби Бок. Уход за детьми физиологический и нравственный и практические наставления об умственном и телесном воспитании детей дома и в школе. СПб., 1873.

Буквари и читанки: на руски, български и сръбски език: Буквар народный. Б. м. г.; Р. И. Блѣсков. Буквар за първоначалните ученици по най-нов и най-лесен способ, който се нарича звучна метода. Наредил . . . 2. Пром, изд. Гюргево, 1874; И. А. Ковачев. Български буквар, по звучната метода за народните школи. Виена, 1875; Ив. Н. Момчилов. Буквар с картинки. 5 изд. Виена, 1875; Буквар за основне српске школе. Београд, 1873; Славенски буквар за основне српске школе. Београд, 1863; Друга читанка за основне српске школе. Прегледано и одобрено школском комисииом. Београд, 1850; Читанчица уз буквар за основне српское школе. Прегледала и одобрила школска комиссия. Београд, 1870; А. С. Цанов. Първа четеница за първоначалните училища. Виена, 1874¹²; Ив. Н. Момчилов. Първа читанка. Виена, 1874; Д. В. Маличов. Детский свят. Книга за четение в клас, приспособена на постепенно умствено упражнение и на нагледно запознаване с предметите на природата. Виена, 1875¹³; Н. Щербин. Пчела. Сборник для народного чтения и

¹² За читанката на А. С. Цанов Каравелов пише отрицателна рецензия: „Г. Цанов, както се види из неговата книжка, принадлежи в числото на ония стари педагози, които обичат да събират разнородни морални дрипелчета, да шият от тях умствено цяло и да го въвират в главите на учениците си“ (18, 404).

¹³ Според Каравелов тази хрестоматия не може да отговори на нуждите на средните училища нито с подбора на материала си, нито с изложението си. Той пише: „Ако

для употребления при народном обучении. 5. изд. СПб., 1877; Л. К а р а в е л о в. Сокол. Сборник от разни списания за прочитане. За учебните заведения. Състав . . . Букурещ, 1875.

Каравелов се интересувал както от класическите постановки на педагогията, така и от най-новите и съвременни методи за образованието. Това личи и от сборника със статии в неговата библиотека, съставена от Э. Ю м а н с. Новейшее образование. Его истинные цели и требования. Сборник статей. СПб., 1867, а също и от книгата на Э. Л а в л е й. Народное образование. Народные школы: их современное положение и относящееся к ним законодательство во всех государствах. СПб., 1873.

ЛИТЕРАТУРА ПО ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИ И ПРАВНИ ВЪПРОСИ

Публикациите по обществено-политически и правни въпроси са доста разнородни по характер и предназначение. За изследователя на личността на Каравелов представляват особен интерес тези трудове, под чието влияние се сформирали политическите възгледи и идеи на големия български революционер и писател.

Известно е, че още в Москва Каравелов се запознава с идеологията на руските революционни демократи: Добролюбов, Чернишевски и Херцен, и на най-младия последовател на Белински и Чернишевски — Дмитрий Иванович Писарев. В своята повест „Крива ли е съдбата“ Каравелов изрежда имената на световноизвестни учени и писатели, които са тласнали с творчеството си и с делата си човечеството по пътя на прогреса. Наред с имената на Нютон, Сервантес, Шекспир, Галилей Каравелов споменава и Белински, Херцен и Чернишевски. Чрез трудовете на руските революционни демократи, които Каравелов притежавал в библиотеката си, той формира възгледите си по основните проблеми на живота, науката, политиката и изкуството, като ги прилага в политическата си и революционната дейност и в написаните от него художествени произведения.

Поради своята всеобхватност съчиненията на руските революционни демократи могат да бъдат отнесени по съдържание също и към философия, и към литературна критика, и естетика. Но поради това, че с дейността си против царизма и крепостничеството като идейни вдъхновители на революционно-демократичното движение в Русия те възпитавали политически прогресивната младеж, считаме, че е най-уместно да отнесем трудовете им към политическата книжнина.

Първото, което се хвърля на очи, когато преглеждаме списъка на библиотеката от гледна точка на политически учения, са съчиненията на В. Г. Белински, които бяха цитирани в Литературознание; на Н. А. Д о б р о л ю б о в. Сочинения. 4, тома. СПб., 1871.

Намираме и издаваното от Херцен в чужбина списание: Полярная звезда. Литературный и обществено-полит. сборник, издававшийсЯ. А. И. Герценем совместно с Н. П. О г а р е в ы м. Лондон, 1858; кн. 8, Женева, 1969, а също и книгата на Н. П. О г а р е в. Разбор нового крепостного права. Лондон, 1861.

желаем да научим ученика да мисли правилно, то трябва да го гощаваме не с половин мисли и не с осакатени разсъждения, а със свършени умствени изследвания или с попълни описания на тоя или она предмет“ (18, 401).

Неговият сборник „Сокол“ е предназначен да отговори на изискванията на средните училища и да измести с достойнствата си „Детинския свят“ на Д. В. Манчов.

Към политическата книжнина отнасяме и книгата на Б. Н. Чичерин. История политических учений. Ч. 1—4. М., 1869.

Спомен от познаниството на Каравелов с анархиста Михаил Александрович Бакунин¹⁴ вероятно е и книгата: Наука и насущное революционное дело Бакунина. Б. м. г.

Сред книгите от областта на политиката в библиотеката на Каравелов намираме и програмния документ на научния комунизъм, написан от К. Маркс, Ф. Енгелс Манифест коммунистической партии. Б. м. г. Присъствието на тази книга в библиотеката на Каравелов се обяснява напълно, като се вземат под внимание изнесените на тази страница под линия факти.

Друга книга измежду политическата книжнина, която привлича вниманието, е Устав на Българския революционен централен комитет. Женева, 1870.

Тук е и написаната от Каравелов брошура — Български глас, на чиято корица е означено, че е издадена в Женева през 1870 г., но в действителност е напечатана в Букурещ. В нея Каравелов не се отрича от идеята си за федерация, но прави същевременно решителна крачка за сближение с Левски, като признава, че организацията е важно условие за освобождението на България. Той пише: „Следователно въпросът тука не е, че българският народ не е способен за революция, а в неговата неспособност да създаде организация, която да може да донесе на неговия бунт победа.“ . . . Завършва: „Хайдете, мили братя, напред за нашето свято и право дело, хайдете да изтребиме злото и да очистиме нашата земя с огън и нож от страшното турско варварство и от фанариотския разврат. Напред“ (18, 453).

Освен тези издания в описа са отразени и много публикации, посветени на важни политически въпроси, на вътрешното политическо положение у отделни страни, например: Н. Попов. Сърбия после Париского мира. Св. 1. Београд, 1872; Преписка Кнежевско-Српског министерства иностранных дела о Дунавском питаню на Лондонской конференции держаной 1871 г. Београд, 1871; Законотворна скупщина Чланци о уставним реформе. Београд, 1870; Рад ванредне, друге скупщина. Београд, 1870.

Заслужава да се изтъкнат и книгите на: Дж. В. Дрепер. Гражданское развитие Америки. СПб., 1866; Т. Юзефович. Договоры России с Востоком политические и торговые. СПб., 1869; А. Ф. Теохаров. Настоящее положение болгар и краткие заметки из их прошедшей истории. М., 1876; П. Леонард. Германия или Франция. СПб., 1875; Отговор владетеля румънов Александър Йоана А. към везира на Портата Фуад паша. Прев. от рум. Г. С. Раковски. Букурещ, 1865.

Каравелов се интересувал и от документите във връзка с българските колонии, както и от материали, свързани с вътрешната политика на Ру-

¹⁴ Установени са връзките на Каравелов с Бакунина, Нечаев и други дейци на революционното движение. В писмо до Огарев от 27 февруари 1870 г. Бакунина съобщава: „От Каравелов я получил только одно письмо в конце сентября и отвечал в октябре только один раз, после чего ни слуху ни духу“ (3, 76).

Както допуска Л. Ернхонев (3, 77), Каравелов явно не споделял идеите на Бакунина. Това обяснява и отслабването на връзките му с бакунистите.

Той се познавал обаче и с такива руски революционери, които били идейни противници на Бакунина и Нечаев. Става дума за Руската секция на I Интернационал, в която викали Н. Утин, Трусев, Е. Дмитриева и др. Именно в органа на руската секция към I Интернационал — „Народное дело“, № 6—7, 1 авг. 1870 г., за пръв път се появява „Програма българското революционно комитета“, съставена от Л. Каравелов. Редакцията я публикува, като добавя следното: „Мы получили от наших друзей—болгар для опубликования следующую программу, которую мы приветствуем, как выражение всюду возникающих стремлений к революционной борьбе против повсюду еще царящего политического и экономического гнета“ (3, 77).

мъния. В описа намираме такива книги: Престолна беседа владетеля Румънии Александра Йоана I, изречена в отварянието на Камарата и Сената 5/17 декември 1865. Прев. от рум. Г. С. Раковски. Букурещ, 1865; Постановления за българските колонии и височайши хрисовули за тяхното основание и потвърждение. Изд., а навярно и прев. С. И. Радулов. Болград, 1864.

Литературата по правни въпроси е застъпена от такива издания: Царский наказателный законник. Прев. от тур. Ив. П. Чоралчиев. Русчук, 1867; Царски търговски законник. Прев. от турски и изд. Ст. Попов. Русчук, 1866, Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя с приложението на сключените с чуждите държави трактати и протоколи; на издадените императорски фермани за подвластните на империята княжества; на потребните разяснения и на азбучен указател. Прев. от турски. Изд. Хр. Арнаудов. Т. I—3. Цариград, 1871—1873; В. В. Богишич. Упътване за описание правовите обичаи, които живеят у народа. Прев. и пояснено от П. В. Оджаков. Прага, 1874.

ЛИТЕРАТУРА ОТ ОБЛАСТТА НА РЕЛИГИЯТА

Тази книжнина е представена от различни по характер и предназначение издания, които систематизираме по следния начин: Богослужбни книги и богословска литература. Такива са например: Д. Соколов. Священная история Нового завета. СПб., 1877; Молитвы, заповеди и символ веры с объяснением. 7. изд. СПб., 1877; Пространный христианский катехизис. 1861; Священная история Ветхого завета. СПб., 1878; Новый завет господи нашего Иисуса Христа. Превод от Неофита иеромонаха П. П. Рилца. Лондон, 1859; Й. Николский. Кратко тълкувание на божествената литургия. Състав. и доп. с тълкуванието на по-главните празници, които празнува християнската черква от... Прев. Д. Т. Душанов. Виена, 1875.

Беседи, проповеди, жития на църковни дейци и светци: Н. К. Нетоструев. Древние русские поучения и послания об иноческой жизни. Харьков, 1862; И. Ремезов. Сказания о подвигах св. благ. вел. кн. Владимира Равноапостольного. СПб., 1863; Преподобный Сергей Радонежский. 1873; Из церковных бесед Белюстина; Д. Р. Блэксов. Слова и проповеди, написани и сказвани у село Дивдядово при Шумен от покойния свещеник... Букурещ, 1874.

Църковна история. Спадащите към тази група трудове могат да се отнесат с основание и към историческите науки: М. Дриннов. Исторически преглед на българската църква от самото ѝ начало до днес. Виена, 1869; К. Н. Бестужев-Рюмин. О крещении Руси, о Владимире святом, о сыновях его и об монастыре Печорском. 3. изд. СПб., 1875; Е. Голубинский. Краткий очерк истории православных церквей болгарской, сербской и румынской. М., 1871; П. Знаменский. Руководство к русской церковной истории. 2. испр. и доп. изд. Казань, 1876; К. Добронравин. Очерк истории славянских церквей. СПб., 1873.

Към изследванията на църковната история можем да отнесем и трудове, посветени на историята на религията, като например: История религии. Т. I—6, СПб., 1869—1872.

Състояние на християнските църкви, на българската църква: И. Березин. Православные и другие христианские церкви в Турции. СПб., 1855; П. Тесовский. Греко-бол-

гарский церковный вопрос. 1873.; Т. И к о н о м о в. Избранието на български екзарх. Цариград, 1872; Н. А. Б л а г о в е щ е н с к и й. Среди богомольцев. Наблюдения и заметки во время путешествия по Востоку. 2. доп. изд. СПб., 1872.¹⁵

Сред книгите, посветени на религията, се откроява трудът на Д. ж. У. Д р е п е р. История отношения между католицизмом и наукой. СПб., 1867.

ЛИТЕРАТУРА ОТ ОБЛАСТТА НА ФИЛОСОФСКИТЕ НАУКИ

Анализът на библиотечния фонд показва, че Каравелов имал в своята библиотека и по няколко книги, разглеждащи основни проблеми на философията, логиката, психологията, етиката и естетиката. Такива са например трудовете на Н. Ч е р н и ш е в с к и й. Эстетические отношения искусства и действительности. СПб., 1865; Ф. Ф у к у. История труда. Природа и человек. СПб., 1872; С. С м а й л ь с. Самодеятельность. 1877; С. П е л и к о. За дължностите на човека. Прев. от итал. ез. Тошкович. Под ред. на Д. Мутев, Болград, 1862; В. Б е р о н. Логика. Първи път на български изложена. Виена, 1861; Ф р. Ц е л а н д. Кратки начала от нравствена философия. Прев. от англ. Ив. Тонджоров. Виена, 1869; А. В а с и л ь е в и ч. Психология као наука. Удешена за школску потребу. Београд, 1870; М., К у ю н д ж и ч. Философия у Срба. Прво доба. Практични правац. Београд, 1868.

ЛИТЕРАТУРА ПО ИКОНОМИКА И ТЪРГОВИЯ

На първо място заслужава внимание книгата на О. Х ю б н е р. Начала на политическата икономия. Книга за училищата и за народа. Цариград, 1868. Тук отнасяме и: Труды Императорского Вольного экономического общества к поощрению в России земледелия и домостроительства. 1872—1873; Д. ж. П о п о в и ч. Торговачко кнйгководство, торговачка практика. Београд, 1874 и др.

Приключвайки с анализа на литературата от областта на хуманитарните и обществените науки, стигаме до извода, че с нейна помощ Каравелов се насочва към широка писателска и публицистична дейност.

ЛИТЕРАТУРА ОТ ОБЛАСТТА НА ПРИРОДНИТЕ И МАТЕМАТИЧЕСКИТЕ НАУКИ

За разлика от другите българи, следващи в Москва през 60-те години на миналия век, Каравелов не се ориентира единствено към хуманитарното знание. У него по израза на акад. М. Арнаудов, „културно-историческото знание върви под ръка със социално-политическото и естественонаучното“ (2, 133). Каравелов проявява също голям интерес и към природните и физикоматематически науки. Доказателство е и неговата библиотека, комплектувана добре с литература и от тези области на знанието.

Поставяйки на второ място този цикъл, следва да отбележим, че разликата между него и историческите науки по количество на литературата е

¹⁵ За тази книга на Благовещенски Каравелов публикува рецензия, в която се казва: „Ние съветуваме нашите писатели да преведат всичката книга на г-на Благовещенски, защото тя ще да отвори очите и на православните християни. . .“ (18, 422). Каравелов има пред вид измамите, с които си служи духовенството, използвайки невежеството на богомолците (б.а.).

незначителна. Това означава, че както историята, така и естествознанието са играли съществена роля при формирането на Л. Каравелов като културна и всестранно образована личност.

ЛИТЕРАТУРА ОТ ОБЛАСТТА НА ГЕОГРАФИЯТА

Пристъпвайки към анализа на втория цикъл науки в библиотеката на Каравелов, ще отбележим, че неслучайно географията стои на границата между хуманитарните и естествените науки. В същност в своите разновидности — икономическа и политическа география, тя влиза в общността на хуманитарните науки.

Географията е представена и с най-много книги, което пък е указание за интереса и предпочитанията на Каравелов към изследванията в тази научна област. Броят на книгите по география е почти същият (само с една книга по-малко) като този на литературата по филология и литературознание. Това означава, че за Каравелов тези два отрасъла на знанието са имали равностойно значение.

Географската литература е представена от няколко основни вида публикации, които групираме: така Основни курсове по география.

Тук отнасяме трудовете на Э. Л. Реклю. *Земля и люди. Всеобщая география*. Вып. 1—2. 1876—1877, и *Земля. Описание жизненных явлений земного шара*. СПб., 1872—1873; К. Бернадский. *Земля и люди или живописные путешествия и рассказы из быта народов, жизни животных и описания примечательнейших и достопамятнейших местностей всех пяти частей света*. Состав. . . 2. изд. Т. 1—2. СПб., б. г.; А. Пуликовский. *Общий обзор земного шара в физическом, этнографическом и политическом отношениях (Курс аналитический)*. СПб., 1874; И. А. Хлебников. *Физика земного шара. О явлениях, производимых на земном шаре теплотою*. СПб., 1866; М. Ф. Мори. *Физическая география моря*. Пер. А. Толстопятов. М., 1861; И. В. Богоров. *Кратка география, математическа, физическа и политическа*. Букурещ, 1851.

Географски изследвания, посветени на отделни страни: И. Е. Кампе. *Откритието на Америка. Книга забавителна и полезна за всекиго. Из съчиненията на . . . Ч. 1. Виена, 1875; Малый земльопис Сербии и Турские. Белград, 1862; Студитский. Рассказы об открытии Америки. 1874; Изображение современного состояния Турции в географическом, статистическом, религиозном и военном отношениях*. Перев. с франц. М. А. Убичини. СПб., 1854; Жонво. *Нынешняя Америка. С предисловием Лабулэ*. СПб., 1872; Г. Гартвиг. *Природа и человек на крайнем севере*. Перев. с нем. С. А. Усов. 2. изд. испр. М., 1866; *Человек и природа на островах Великого океана*. М., 1869; А. Редлов. *Руководство к изучению русской земли и ее народонаселения*. Состав. . . и изд. по лекциям М. Владимировского Будакова. Т. 1—2. Киев, 1867; Ст. Захарьев. *Географико-историко-статистическое описание на Татарпазарджишката каза*. Виена, 1870.

Описания на пътешествия и географски експедиции. Този вид публикации са най-много в библиотеката на Каравелов. Такива са например: В. И. Григорович. *Очерки путешествия по Европейской Турции*. 2. изд. М., 1877; Н. Мосолов. *Отрывки из путешествий по восточным областям Европейской Турции*. СПб., 1868; Э. Циммерман. *Путешествие по Америке в 1869—1870 г. М., 1872; Путешествия и открытия 2-рой Гринельской экспедиции и северных полярных страны для оты-*

скания сѣра Джона Франклина, совершенные в 1853—1854 и 1855 г. д-ра Кэна. Пер. с нем. А. Тихменева. 2. испр. изд. СПб., 1866; Е. К о в а л е в - с к и. Странствователь по суше и морям. СПб., 1871; Б а л а н т а й н. Мир льдов. Приключения и происшествия в жизни в полярных странах. СПб., 1866; Я. В е й н б е р г. Путешествие Гумбольдта в Америку. Статья вторая. Б. м. г.; Э. Ф о г е л ь. Путешествия и открытия в центральной Африке, Великой пустыни и землях Судана. С приложением краткого жизнеописания Фогеля. На осн. ориг. источников составлено Г. В а г н е р о м. Пер. с нем. В. Деппиш. СПб., 1861; Путешествие Давида Ливингстона во внутренней Африке. С описанием замечательных открытий в южной Африке с 1840 по 1856. Пер. с нем. под ред. А. Разина. СПб., 1862; А. В а м б е р. Путешествие по Средней Азии. 2 изд. М., 1874; Пътуване около света. Прев. от френски С. С. Бобчев. Цариград, 1874; И. А. Б о г о р о в. Няколко дена разходка по българските места. Пътувал през 1865—1868 г. . . Букурещ, 1868; Ф. К а н и ц. Дунайская Болгария и Балканский полуостров. Ист., географ. и этногр. путевые наблюдения. 1860—1875. СПб., 1876¹⁶ и др.

Учебници и учебни помагала по география. А. Б у р г е р. Краткий учебник географии для начинающих. М., 1871; Л е - б о д е в. Учебна книга географии. 1877; А. П у л и к о в с к и й. Учебник всеобщей географии. 2. изд. Ч. 2, СПб., 1875; В. П ю т ц. Учебник сравнительной географии для средних учебных заведений. С нем. изд. испр. пер. Л. Телегин. Вып. 1. М., 1864; Е. Л и х а ч е в, А. С у в о р и н. Великие явления и очерки природы. Географическая хрестоматия. СПб., 1874; А. П у л и к о в с к и й. Отечественная география для русских учебных заведений. СПб., 1873; А. С о п о в и ч. Учебник математической и физической географии. Составл. объеме гимназ. курса. Киев, 1866; К. С м и р н о в. Кратко учебно земеописание. Прев. от 12. изд. с малки изменения и дополнения от Д. Благоев и Хр. Павлов. Ч. 1. Общи познания из земеописанието изчислително, естествено и гражданско. Виена, 1874; Д. В. М а н ч е в. Землеописание за първоначални ученици. По К. Вена, 1869; Малый земльопис княжества Србые у Туског царства у Европи за основне школе. Београд, 1851.

Каравелов имал и два учебни географски атласа, записани към фонда на библиотеката му.

ЛИТЕРАТУРА ПО ОБЩИ ВЪПРОСИ НА ЕСТЕСТВОЗНАНИЕТО

И тази литература е представена с различни по вид и предназначение публикации, които систематизираме в следните групи: н а у ч н и и п о - п у л я р н и и з д а н и я. Сред тях привличат вниманието ни трудовете на: Ч. Д а р в и н. Происхождение человека и половой подбор. Пер. с англ. Под. ред. Г. Е. Благосветлова. В двух томах. СПб., 1871; О происхождении видов путем естественного подбора или о сохранении усовершенствованных пород в борьбе за существование. Пер. с англ. С. А. Рачинский. 2. изд. испр. М., 1865; Путешествие вокруг света на корабле Бигль. Т. 1. Пер. с англ. СПб, 1871; Г. Г а р т в и г. Единство мироздания. Пер. с нем. М.,

¹⁶ Каравелов намира, че книгата на Каниц ще бъде от полза за всички българи: „Ще кажа само, че г. Каниц, който от 1860 г. е захванал да пътува по турската империя и който 16 пъти е кръстосал Балканския полуостров, е познал Турция и нейното население твърде добре, следователно неговите думи не могат да бъдат ни пристрастни, ни невежествени. . . Г. Каниц е турил вече под печат своите пътешествия по България, които са любопитни не само за европейците, а и за нази, защото ние и до днес още не сме научили себе си“ (19, 293).

1865; Очерки природы. С предисловием проф. Шлейдена. М., 1860; Ф. А. Ц и м м е р м а н. Растительная и животная жизнь на земле. Пер. с 20-го нем. изд. и издал А. Смирнов. М., 1867; Мир до сотворения человека. Общепонятное изложение первобытного состояния нашей планеты. Пер. с 15-го нем. изд. Павел Орехин. 2. пер. изд. СПб., 1865; Х. А. Ц и т т е л ь. Первобытный мир. Очерки из истории мироздания. Пер. с нем. под ред. д-ра А. А. Иностранцева. СПб., 1873; К. Ф о х т. Человек. Место его в мироздании и в истории земли. Лекции. Пер. А. Кашин. СПб., 1865; Естественная история мироздания. С нем. пер. 2. изд. без перем. М., 1868; Д. Г е р ш е л ь. Философия естествознания. СПб., 1868; Э. Р о с м е с с л е р. Значение естественных наук в образовании и преподавании их в школе. Пер. с нем. с предисловием А. Пыпина. СПб., 1864; А. Б е р ш т е й н. Из области естественных наук. Популярное изложение различных отраслей естествознания. СПб., 1865.

Каравелов притежавал и няколко популярни издания по естествена история, означени като: „Кратка естествена история“, „Елементарен курс по естествена история“ или „Естествена история в разкази“, всичките на руски език.

Публикации, посветени на основните компоненти на природата: в ъ з - д у х, в о д а, м о р е, о к е а н. Такива са например: Г. Ш т а л ь. Чудеса водного мира. Пер. с нем. Подлинника. М., 1860; Д ж. Т и н д а л ь. Вода в виде облаков и рек, льда и глетчеров. Популярны лекции. Полный пер. Алекс. Фрейденберга. Киев, 1874; А. Р о с м э с л е р. Вода. Изложение для образованных читателей и читательниц. СПб., 1862; Р о м б е р г. Описание моря и совершающихся в нем явлений. Пер. с нем. под ред. Вышеславцева. СПб., 1861; Г. Б и р н б а у м. Царство облаков. Популярное изложение атмосферических явлений. СПб., 1861; Что такое воздух и влияние его на животных и растениях. М., 1863; А р. М а н г и н. Океан, его тайны и чудеса. М., 1868.

У ч е б н и ц и и учебни помагала по естествена история : И. Л а м п е р т. Естествено-историческая хрестоматия. Сборник лучших статей по естествознанию для чтения в гимназиях и реальных школах. Состав. по 3. нем. изд. Т. 1. СПб., 1866; П р и р о д а. Книга для чтения дома и в школе. По шведскому сочинению д-р Н. И. Берлина. М., 1868.

Различните природни науки са представени с почти еднакъв брой книги. От тях по-слаб превес имат публикациите по

Геология

Прилагаме няколко примера: Ч. Л я й э л л ь. Основные начала геологии для новейшие изменения земли и ее обитателей. Т. 1—3. М., 1866; Д. П э д ж. Философия геологии. Краткий обзор цели, предмета и свойства геологических исследований. СПб., 1867; С. К у т о р г о й. Естественная история земной коры. СПб., 1858; К. Ф о х т. Руководство к геологии. Пер. и дополн. под ред. А. Кормилова. СПб., 1865; М. Х а н. Дива природы в недрах земли. Состав по новейшим источникам. СПб., 1865.

Ботаника

Тя е представена от издания като: Л. Ф и г ъ е. Жизнь растений. СПб., 1870; М. И. Ш л е й д е н. Растение и его жизнь. Популярны чтения. Пер. С. А. Рачинский. М., 1862; С. Д ж о н с о н. Как живет растение. Объяснение главнейших явлений в жизни растений. Пособие для садоводов и сел-

ских хозяев. Пер. с англ. СПб., 1872; К. М ю л л е р. Мир растений. Опыт космической ботаники. Пер. с нем. под ред. К. Резенера. СПб., 1863; В. В. Г р и г о р ь е в. Краткая ботаника. М., 1866; Е. Б о р о з д и н. Ядовитые растения. СПб., 1870 и др.

Зоология

Тези издания са предимно от: А. Э. Б р е м. Иллюстрированная жизнь животных. Всеобщая история животного царства. С рис. под руководством Р. Крэммера. 7. изд. Т. 1—4. СПб., 1868—1874; К. Ф о х т. Зоологические очерки или старое и новое из жизни людей и животных. Пер. под ред. С. Ковалевского. СПб., 1867; Г. Л ь ю и с. Очерки животной жизни. Пер. с англ. С. А. Рачинский. М., 1865; Г. Г а р т в и г. Тропический мир в очерках животной и растительной жизни. М., 1865; Г. Л ь ю и с. На берегу моря. Зоологические этюды. М., 1862 и др.

Математика

Тя е представена от книги с предимно популярен характер: Б у р е - н и н. Руководство к арифметике. 1871; А. Т и х о м а н д р и ц к и. Начальная алгебра. СПб., 1855; М. Г и р ш. Собрание примеров, формул и задач из буквенного вычисления и алгебры. СПб., 1864; А. Д а в и д о в. Начальная алгебра. 4. изд. М., 1870; Ф. Б у с с е. Основания геометрии. Руководство состав. для гимназии. 1867; М и х а й л о в. Уроци за първите четири аритметически правила и за счетовете. Прев. от рус. Хр. Ботев. Букурещ, 1873; И. П а у л с о н. Аритметика по начинът на Грубе. Методическо ръководство за начални учители и ученици. Вена, 1875; Рачуница за гимназийске джаке от К. Црногорца. Београд, 1873.

Физика

С популярен характер са и изданията: А. Г а н о. Опитна физика с 368 хубави чертежи, съставена на французски език, а прев. от Й. Груев. Виена, 1869; М. Ф а р а д е й. История свечки. С прибавлением лекции о платине. Под ред. Н. Бекетова. Харьков, 1866; Физика в простых уроках. Прев. Шишкова. 1871; Ф р. А р а г о. Гром и молния. Ученая и популярная записка. Пер. М. С. Хотински. СПб., 1859; Д ж. Т и н д а л. Тепло и холод. Шесть лекции читанных детям. Пер. и под ред. П. А. Хлебникова. СПб., 1869.

Химия

Литературата от тази област има също популярен характер: О. К а - г у р. Курс элементарной общей химии. Уроки читанные в центральной школе искусств и мануфактур. 2. изд. испр. и дпл. по 2 фр. изд. СПб., 1863; Ю. А. Ш т е к г а р д т. Учебник химии или первоначальное изучение химии при помощи самых простых опытов. С 9-го испр. изд. пер. и изданное под ред. А. И. Ходнева. СПб., 1859; Н а ч е в. Химия. Б. м. г.; М. Й о - в а н о в и ч. Химия за главни народни училища. Виена, 1872 и др.

Цикълът на природните и математическите науки в библиотеката на Каравелов завършва с една книга по *астрономия* на О. М. М и т ч е л. Небесни светила или планетите и звездни минове. Попу-

лярно изложение на всички открития и теории на новата астрономия. Виена, 1875.¹⁷

От прегледа на литературата във втория цикъл науки става ясно, че Каравелов доставил за библиотеката си сериозни научни изследвания, посветени на основни проблеми от областта на естествознанието. Тази разнообразна по вид и съдържание литература му служила не само за задоволяване на личните му интереси и за повишаване на неговата култура и образованост. Той се ползувал от нея и в работата си като писател и публицист-популяризатор на знания за народа. С произведенията на великите естествоизпитатели той изграждал философския си мироглед.

В сп. „Знание“, чийто редактор е Каравелов, е оповестена програма в пет параграфа, от които цитираме четири: „1) Ние желаеме да дадем в ръцете на българския народ такъв един сборник, който би го опознал барем колко годе със съвременната наука и знание; 2) Ние желаеме да изнесем пред очите на българската публика онова учение, което е припознато за велико, за полезно и за животворящо от сичките здравомислящи хора. . .; 3) Ние ще да употребим сичките си сили да опознаем българите с животът на другите европейски народи; 4) Ние ще се мъчим да бъдем полезни не само на учениците и на учителите, но и на търговците (10).“

Съобразно с тази програма списанието съдържа: 1) „Словесност“ — стихотворения и разкази (оригинални и преводни); 2) „Наука“ — статии по история, география, етнография; 3) „Природни науки“ — статии по ботаника, химия, медицина и др.; 4) „Селско стопанство“ — народни песни, отзиви за български и чужди книги, осведомителна библиография (главно за чужди книги) и разни известия (11, 461).

Приведените цитати ни убеждават, че Каравелов използвал библиотеката си както в нейната част за хуманитарните науки, така и книгите ѝ от областта на природните и физико-математическите науки, а също и в областта на приложните науки, за да направи списанието си по-интересно и по-полезно за българските читатели.

ЛИТЕРАТУРА ОТ ОБЛАСТТА НА МЕДИЦИНСКИТЕ СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ И ТЕХНИЧЕСКИТЕ НАУКИ

Те са представени с малък брой заглавия (само 40). Сам по себе си този факт вече говори за по-слаб интерес от страна на Каравелов към тези области на знанието. Характерно за литературата и от трите научни комплекси е липсата на теоретични трудове и на научни публикации. Преобладаващата част от изданията имат научнопопулярен характер; предназначени са за практически цели.

Най-много (20) са изданията от областта на медицината. Измежду тях различаваме публикации от областта на физиологията, хигиената, популярни лечебници. Такива са например книгите на немския философ, представител на вулгарния материализъм, естествоизпитател и по професия лекар — Л. Б ю х н е р. Физиологическите картини. Пер. с нем. Е. А. Усов. 2. изд. М., 1866; на немския естествоизпитател и философ, един от главните представители на вулгарния материализъм — К. Ф о х т. Фи-

¹⁷ Каравелов, посреща българския превод на тази книга с „отворени обятия“, радвайки се, че и на български език се явяват „сериозни, грамотно написани и необходими книги“. По повод издаването на същата книга той предлага да бъде отделено в училищата „първо място на естествознанието, защото в него се заключава почти всичко, щото се нарича положително богатство“ (18, 394).

зиологические письма. Пер. с нем. Н. Бабкин и С. Ламанский. 2. изд. Вып. 1—2. СПб., 1867; И. Ф. Ц и о н. Сердце и мозг. Речь произн. торж. акте Импер. Медико-хирург. акад. 21. января 1873 г. СПб., 1874; на великия руски учен основоположник на руската физиология, чиито трудове нанасят съкрушителен удар на идеалистическата теория за „Свободата на волята“ — И. М. С е ч е н о в. Рефлексы головного мозга. СПб., 1867; К. Б о к. Человеческое тело: его строение, жизнь и холя. Пер. с нем. под ред. И. Паульсона. 4. испр. изд. СПб., 1875; Я. М о л е ш о т. Учение о пище. Общепонятно изложение. Пер. с нем. 2. изд. под ред. Сорокина. СПб., 1868; К. Р е к л а м. Игiena или как да се варди здравие то и работната сила между народа. Прев. от д-р Д. Моллова. Виена, 1878; Н а ч е в. Понятие за хигиена. Лекции, четени в Болградското централно училище. Болград, 1875; В. Д ж о р д ж е в и ч. Начела войне хигиене. Београд, 1874; от същия автор. Народна медицина у срба. Новий Сад, 1872; Српски архив за целокупно лекарство. Т. 1—2. Ред. Вл. Джорджевич. 1874; И. А. Б о г о р о в. Селският лекар. Виена, 1875, и др.

Селскостопанската книжнина е представена от няколко основни курса по основи на селското стопанство, а също и от публикации по някои от главните отрасли на селското стопанство — растениевъдство, животновъдство, рибовъдство, пчеларство. Такива са например изданията: С. А. С к о р ц о в. Основание сельского хозяйства. М., 1870; С. М. У с о в. Основания земледелия. СПб., 1862; Н. З а н д р о к. Земледелчески книжки. 1. За земята (почвата) и нейното приготвление да се обработват на нея различни жита, сентби и треви за добитъкът. Прев. от рус. Д. Хранов. Букурещ, 1874; Ц. Г и н ч е в. Учебник за земледелието или първоначалното изучаване на земледелието за в училищата и за всекиго. Извлечено из най-новите ръководства от. . . Русе, 1871; А. Б е р н - щ е й н. Селскостопанска неорганическа и органическа химия. Популярно написана за училищата и народа. . . По тоя клон на науката първа книга. Издадена на езика ни от Д. Енчева. Русе, 1871; М е р ц а л о в. Записки о содержании овец и их болезнях. Одесса, 1860; Б. К о х. Тонкорунные овцы, их разведение и практические способы улучшения метисов. Руководство для владельцев овчарень Южной России. М., 1860; А. И. П о к о р - с к и - Ж о р а в к о. Пчелы. О том как оне живут, как их размножать и как от них получать пользу. Народное руководство. СПб., 1868; Р у т е н - б е р г. Руководство к познанию лошади. По наружному ея осмотру. СПб., 1863; К. В е б е р. Руководство к возделыванию льна. Ч. 3. СПб., 1877; Практическое рыбоводство. По Гааку. СПб., 1874.

Няколкото заглавия от областта на т е х н и к а т а и п р о м и ш л е н о с т т а разглеждат опростени начини за измерване на земята, производството на сирене в Швейцария, за аеронавтиката и пр.

ЛИТЕРАТУРА, ПОСВЕТЕНА НА НАУКАТА И НА НАУЧНИ ИНСТИТУЦИИ. СПРАВОЧНИ ИЗДАНИЯ

Издания, които се свързват тематично с повече научни области или с цялото човешко знание, с дейността на научни организации, са: Ф р. А р а - г о. Избранные статьи из записок. . . о научных предметах. Пер. и изд. под ред. М. С. Хотинского. Т. 1—2. СПб., 1866; Д. Г е р ш е л ь. Простые беседы о научных предметах. М., 1868; Проекти за учреждение Българско книжовно дружество. Одеса, 1869; К о п и я на дневниците от главното го-

дишно събрание на Българското книжвно дружество¹⁸, станало на 25-й и 26-й юлия 1874 г. в Браила. Виена, 1874; Устав на Българското книжовно дружество, прегледан, одобрен и приет едногласно от общото събрание, държано на 26, 27, 28 и 29 септември 1869 в Браила. Браила, 1869.

На проблема за създаването на научно средище за всички славяни е посветена книгата на Д. В. Б о г и ш и ч. Словенски музеум. Мисли о потреби науч. средишта за сваколика словенска племена. Нови Сад, 1867.

Б и б л и о г р а ф и я т а е била високо ценена от Каравелов като пътеводител към книгите. Това се потвърждава от статията му „Библиография современной болгарской литературы“ (12), в която прави библиографски преглед на българския периодичен печат в края на 50-те години, а също и от съставената от него Южнославянская библиография за 1867 г. Београд, 1867. Във втория си библиографски труд Каравелов оценява положително създадите се културни връзки между славянските народи в ново време. Интересни са и преценките му за редица сръбски и хърватски издания по история, фолклористика, етнография и история на сръбската литература. Неслучайно той отделя голямо внимание на спомените на Матей Ненадович, в които се описват събитията, съпровождали сръбското въстание за национална свобода в началото на 19 в.

В библиотеката му са включени библиографските трудове на: К о с т о - м а р о в. Критика и библиография, 1857; С. Н о в а к о в и ч. Српска библиография за новию книжевност, 1741—1867. Београд, 1869.

Намираме и библиографски списъци от рода на: Списак књижаре браче Йовановича у Панчеву. 2—3. Панчево, 1873; Списак књига и мапа у државног меамотрича [?].

Каравелов ценял и к а т а л о з и т е като източници на информация. В библиотеката му намираме няколко каталога: Подробный каталог русских книг книжного магазина Я. А. Исакова. В 3-х вып. СПб., 1868—1869 и Каталог книгам Элисея Распонова, 1868.

К а л е н д а р и т е, доближаващи се по съдържание до универсалните издания, са включени също в описа на библиотеката. Такива са например: Пълний календар с предвещания на знаменитий астроном Казамиа за година 1863 и с други любопитни забавления и нещо от дяволския Казамиа. Наредил Р. И. Блъсков. Букурещ, 1863; Х р. К. Х. С и ч а н - Н и к о л о в. Месечослов или календар вечний. Собран от различни други, украсен сос много назначения, потребни всекому человеку, и издан на български за употреба на единородните от. . . Букурещ, 1840; Српски омладински календар за просто годину 1873. Београд, 1872 и др.

Каравелов имал само един универсален справочник в 3 тома: Настольный словарь для справок во всем отраслям знания. Редакция Ф. Толь. Т. 1—3. СПб., 1863—1864.

ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА

За изследователя на личността и делото на Л. Каравелов не по-малък интерес представлява и х у д о ж е с т в е н а т а л и т е р а т у р а, която той набавил за библиотеката си, подтикван еднакво от призванието си на писател и от необходимостта да си достави художествена наслада.

¹⁸ Известно е, че Каравелов пристига от Одеса в Букурещ в разгара на борбата между „стари“ и „млади“ във връзка с въпроса за основаване на Книжовно дружество. Той застава решително на позициите на партията на „младите“, отстоявайки гледището, че „таква дружества, книги, училища и въобще всяко средство за народното просвещение, всяко знание са възкресили много народи — ще възкресят и нас. Напред, само напред!“ (6, 200).

По количество художествената литература представлява значителна част от библиотечния фонд. Тя възлиза на 143 заглавия и по брой се нарежда на второ място след историческите науки. Считаме обаче, че в полза на изследването е обособяването на отрасловите литератури, за да се получи по-ясна представа за мястото и значението на всяка от тях в живота и дейността на Каравелов.

Притежаваната от Каравелов художествена литература заслужава внимание не толкова с количеството си, колкото с имената на авторите и с техните произведения. И в този дял от библиотеката си, както и в досега разгледаните други части Каравелов се откроява като личност с широки културни интереси, с верен усет и вкус към творбите на автори, заели трайно място в световната литература. От художествената литература в библиотеката му може да се установи също кои автори и с какви произведения са влияли върху формирането му като писател и представител на възрожденската българска художествена литература.

За па д н о е в р о п е й с к а т а х у д о ж е с т в е н а л и т е р а т у р а е представена от творчеството на много класици на художественото слово и на изтъкнати писатели и поети. На първо място прави впечатление, че Каравелов притежавал пълно събрание на драматическите произведения на У. Ш е к с п и р. Полное собрание драматических произведений. Т. 1—4. СПб., 1868—1876, а също и отделни произведения: Г а м л е т. Трагедия. Пер. А. Кронсберг. М., 1861; М а к б е т. Трагедия. Пер. А. Кронсберг. М., 1862.

В библиотеката на Каравелов е включена и безсмъртната творба на М. де Сервантес¹⁹. Дон Кихот Ламанчский. В 2 ч. Пер. с исп. Б. Карелина. СПб., 1873.

Френската художествена литература е застъпена в библиотеката му от редица произведения, като например: А. де Л а м а р т и н. Животът на г-жа де Савине. Прев. Б. Ив. Горанов. Русе, 1871; М о л и е р. Георги Данден или излъган мъж. Игра в 3 действия. Прев. Ив. М. Лилов. Букурещ, 1872; О к. Ф е л и е. Елиза. Прев. от франц. ез. М. Г. Греков. Лайпциг, 1874; Ф р. Ф е н е л о н. Приключенията на Телемаха. Прев. Н. Михайловского. Цариград, 1873; Э. Л а б у л э. Париз у Америци.²⁰; Ж. В е р н. Воздушное путешествие через Африку. Пер. с фр. М., 1864.

С отделни произведения са представени и немската, американската и други литератури: Л. Т и к. Многострадална Геновева. Жалостно позорище на пет действия. Прев. от сръбский на българский язык от Павла Тодорова. Белград, 1856; Х. К. Х. Т р а у д ц е н. Велизарий. Историческа драма в две действия. Прераб. Т. Н. Шишков. Цариград, 1873; В. Ф р а н к л и н.

¹⁹ В повестта си „Крива ли е съдбата?“ Каравелов говори с дълбока почит за делото на световноизвестни писатели и учени: Галилей, Нютон, Сервантес, Шекспир и Волтер, допринесли много за човешката култура и прогрес.

Той цени най-много тези писатели, които тласкат човешката мисъл напред и творчеството им е еднакво важно за всички народи. Такива са според него: Шекспир, Байрон, Шилер, Гогол, Сервантес и др. Явно е, че той е познавал добре и произведенията на Байрон и Шилер, но в списъка на книгите му не фигурира нито едно от произведенията им.

²⁰ За това произведение на Лабуле Каравелов пише в „Свобода“, че авторът, известен повече като публицист и учен юрист, е съзрял в своята повест да представи „една лека, светла, шарена и разнообразна група“, да я представи в нейната „голота и крайно безобразие“. В нея всеки французин можел да се види като в огледало и да се посмее на себе си и на своите близки. Причините, които пораждат подобно плачевно положение във Франция, се повтарят като социална зараза и в други страни. Затова повестта на Лабуле би подействувала като лекарство, с което могат „да се излечат и българите от тая болест, от която днес страдае почти всичкият цивилизован свят“ (21, 158—159).

Мудрост доброго Рихарда. В Будиме граде, 1837; Й. И. в. Крашевски. Варвара Убрих калугерица в Краков. Повест. Прев. от румънски П. Кисимов. Цариград, 1873; С. Милковски. Ясен I. Приказка из българската история. От полски прев. Б. Димитров. Болград, 1864; С. Пелико.²¹ Тъмниците ми. Прев. от франц. Д. Цанков. Цариград, 1874.

Новата сръбска литература е представена от произведенията на сръбския поет Д. Якшич, чието творчество, вероятно допаднало най-много на Каравелов: Песме Джуре Якшича. Београд, 1873; Приповетке Джуре Якшича. Београд, 1876; В. Джорджевич. Скупљене приповетке. Београд, 1872.

Най-добре е представена руската художествена литература. Каравелов имал отделни съчинения на А. С. Пушкин: Народные сказки Пушкина. 1877, Борис Годунов. Трагедия от А. Пушкина. Вып. 1. 1876; Скупой рыцарь. Сцены из Ченстоновой трагикомедии. Вып. 5. 1873; Капетанската дъщеря. Повест от Ал. Пушкина. Прев. от рус. М. Греков. Букурещ, 1875.

Добре е била комплектувана библиотеката и със съчиненията на Гогол²²: Полное собрание сочинений Н. Гоголя. Т. 1—4. М., 1873—1874; Тарас Бульба. 1874; Майская ночь или Утопленница. 2. изд. М., 1878.

Каравелов имал също и съчиненията на М. Ю. Лермонтов. Сочинения М. Ю. Лермонтова. Под ред. П. А. Ефремова. 3. изд. испр. и доп. Т. 1—2. СПб., 1873; Песня про царя Ивана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова. Михайлом Лермонтовым. СПб., 1865. От същата творба на Лермонтов Каравелов притежавал и издание от 1872 г.

В списъка намираме също събрани съчинения на Островски. Собрание сочинений А. Н. Островского. 8. т. СПб., 1874.

Каравелов притежавал и басните на Крилов в две различни издания от 1864 и 1870 г.

Заслужават внимание и разказите на Херцен, публикувани под неговия псевдоним Искандер. Прерванные рассказы Искандера. 2. изд. и испр. авт, Лондон, 1857.

Каравелов ценял високо и творчеството на големия певец на Украйна — Т. Шевченко²³ на М. Вовчок — псевдоним на украинска писателка, от чиито произведения бил повлиян. Битовите разкази на Марко Вовчок били любимо четиво на Каравелов и затова ги намираме в библиотеката му — Повистки Марка Вовчока. СПб., 1861; Рассказы из украинского

²¹ За спомените на италианския патриот Силвио Пелико Каравелов пише в Знание, че в тях „не съществува нито оная човеческа самонадеяност, нито оная велика гордост, нито оная свещена борба, нито онии величествен разум, които увеличават човешките действия пред нашите очи. . .“ Българският революционер не може да се съгласи с примиренческата философия, резигнацията, религиозността на автора на „Тъмниците ми“, изобразил се в спомените си като сантиментално, слабохарактерно същество, което разчита единствено на божие провидение и търси съчувствие у тези, които са причинили нещастията му (18, 384).

²² На Каравелов допадат особено много комичните типове и картините от народния живот, рисувани в творбите на Гогол. Когато Каравелов пристига в Москва и започва да опознава руската обществена и литературна мисъл, Гогол е все още признат за един от най-великите руски писатели. Каравелов има какво да научи от гоголевския художествен реализъм.

²³ За Шевченко Каравелов пише: „За да изучиш и проникнеш Шевченковите съчинения, никак не можем, а да го разбереш, трябва първо да преживееш, да претрпаш това, щото в преживял, претрпал Шевченко“ (18, 319).

народного быта. Т. 1. СПб., 1870; Сочинения. Т. 1—2. Рассказы из русско-го быта. СПб., 1870.

От Т. Шевченко Каравелов имал: Поэзии Тараса Шевченко. Т. 1—2. 1867—1869.

Следва да отбележим също, че Каравелов проявил интерес и към съчиненията на Салтиков-Шчедрин.²⁴ От него в библиотеката намираме: Дневник провинциала в Петербурге. СПб., 1873.

Освен посочените произведения Каравелов притежавал още разказите на С. Максимов. О русской земле. Рассказ первый. СПб., 1865, и О русских людях. Рассказ II. СПб., 1865; А. Рязин. Повести из русской истории. 1867; Н. Костомаров. Повесть об освобождении Москвы от поляков в 1812 г. и избрание царя Михаила. СПб., 1866; Поэзия славян. Сборник лучших поэтических произведений славянских народов в пер. русских писателей. Изд. под ред. Н. В. Гербеля. СПб., 1871; Д. И. Фонвизин. Недоросль. Комедия. 1874; Слово о плъку Игореве Святославля Пестворца старого времени. Объясненное по древним письменным памятникам Д. Дубенский. М., 1871 и др.

Оригиналната българска художествена литература заема също почетно място в библиотеката на Л. Каравелов. Тук са включени произведенията на много български автори, някои от които правят първите си стъпки на литературното поле.

Каравелов притежавал книгата на Г. С. Раковски²⁵. Горский пътник. Повествователен спев. Нови Сад, 1857.

От новите български автори Каравелов ценил особено много творчеството на Петко Славейков и Васил Друмев. От първия Каравелов притежавал: Хубавинка Янка. Любопитна приказница, справена и издадена от П. Р. Славейков. Цариград, 1869.

За драмата на В. Друмев Иванку, убиецът на Асеня I. Драма в пет действия. Браила, 1872, която намираме в описа на библиотеката. Каравелов пише, че тя е „първо дело, първо появяване в българската литература“²⁶.

Младите български драматурзи са представени с четири драми на Д. П. Войников: Възцаряването на Крума Страшний. Драма историческа в три действия с пролог. Букурещ, 1871; Криворазбраната цивилизация. Смешна позорищна игра в пет действия. Букурещ, 1871; Райна

²⁴ Салтиков-Щедрин привлича Каравелов с дълбокото си съчувствие към народа, с вярата и с в повите демократични идеи и с борбата си против отживелите и предразсъдъците. Подобно на него Каравелов си служи с изобилителния разказ и фейлетона като средство за борба срещу недъзите на обществото.

²⁵ В статията си „По повод на славянския отдел в газетата Ден“, публикувана във в. „Русская речь“ от 1862 г., Каравелов пише за Раковски следното: „Раковски е един от най-видните българци, може би единственият в сегашно време човек, който гласно и публично защитава българските интереси.“

Неслучайно поемата „Горский пътник“ се намира сред българските книги на Каравелов. Тя оказва влияние на много български автори с разказите на четниците за тежкото положение на народа и за турските насилия. Личната съдба на всеки от тях е свързана с тежка мъка и нещастия, към които не може да остане безучастен нито един български патриот.

²⁶ Въпреки че отношенията между Каравелов и Друмев не са добри по повод на Книжовното дружество, Каравелов е достатъчно обективен, за да признае таланта на Друмев: „Из всичко се види, че г. Друмев е знаел що пише и какво трябва да пише.“ Той упреква Друмев само заради езика му и затова, че не пише съвременна драма, а историческа, защото „Ние трябва да бъдем синове на сегашното време и да се борим със съвременното зло. . . С една дума, г. Друмев е буква „А“, след която вървят и другите“ (21, 196).

княгиня. Драма в пет действия. Браила, 1866; Покръщение на Преславският двор в четири действия с пеения и осем зрелища. Букуреш, 1868.²⁷

Войников според Каравелов превъзхожда нещастния Пишурка, от когото в описа на библиотеката е отразена: Изпаднал търговец или смъртна жертва. Позоришна игра в три действия. Побългарена от Кр. Пишурка. Виена, 1870.

В списъка на българските произведения намираме още произведенията на: И. Р. Блъсков. Изгубена Станка. Драма в пет действия по едноименната повест на . . . , Букеруш, 1870; Ц. Г. Шкипърнев. Две тополи или неочаквана среща. Цариград, 1872; Т. Шишков. Не ще може! или Глезен Мирчо. Нова комедия в три действия. Цариград, 1873; Х. К. Даскалов. Стоян войвода след падането на българското царство. Трагическо представление в три действия от Х. Д. Букуреш, 1866; Ив. Владикин. Позоришни дела. 1. Владислав крал български. Жалостна игра в шест действия. 2. Великият княз Борис. Любопитна игра в три действия, Букуреш, 1870; Т. Х. Станчев. Правата цивилизация. Позоришна игра в една действие. Русчук, 1871; Кардам Страшний. Драма историческа в четири действия. Русчук, 1872; Анатема. Позоришна игра в едно действие. Русчук, 1872; К. Величков. Невянка и Светослав. Драма в пет действия. Цариград, 1874.

В списъка на българските книги е и Описанието в стихове на Киро Петров (Бачо Киро): Описание на село Горни Турчета и две, три народни приказки. Наредени в стихове. Русчук, 1870.²⁸

Като писател и етнограф Каравелов проявява през целия си живот голям интерес към фолклора. Споделяйки идеите на руските революционни демократи, Каравелов смята, че народното творчество отразява миналото и настоящето на народните маси и че народната поезия е източник на познание, извор за вникване в тревогите, радостите и надеждите на народа, който е създал тази поезия. Народните песни, приказки, пословици и поговорки представляват добра база и основен фон за голяма част от него-

²⁷ Според Каравелов историческите драми на Войников са „безцветни, безжизнени и неграмотни, а „Криворазбраната цивилизация“ е написана „По-книжовно и по-изкусно от историческите драми и на г. Войникова. . . Ние се относиме към таланта на г. Войникова със съчувствие и мислим, че той негов талант е искрен и правдолюбив. Г-н Войников в своята „Криворазбраната цивилизация“ е прост; той няма ни фантастически бръщолевения, ни желание да блести; но в това също време някои из неговите херои не са естествени и приличат на такива хора, които ходят не със своите собствени крака, а с ждракали“ (21, 181).

Каравелов не одобрява и неумелите преводи на художествена литература от западни автори. Той пише: „Един из нашите писачи взел французка повест, променил Люиза на Цветана, Лудовик на Драган, Париж на Търново и станала „Сирота Цветана, побългарена от Иоакима Груева“. Нам се чини, че такива глупости правят само шарлатаните, а честен човек никога не ще да позволи на себе си да прави такива шарлатанства; честен човек не ще да краде чужди сочинения и да ги издава за народът си: изпърво, че на такъв човек гледат като на литературен крадец (обирач); а, второ, че той със своите глупости безчисти народът си. Френецът не може да бъде българин, и българинът — френец. . . Също така френският народен дух, френските обичаи и прави не могат да бъдат еднакви и у българите“ (20, 116).

²⁸ За тази книга на Киро Петров Каравелов пише: „Строгите критици ни уверяват, че българският език не е за поезия и че българите не могат да имат поети. Това не е истина. Горните Турчета и техният учител „бачо ви Киро“ ни доказват като 2 и 2 равно на 4, че от българската лирическа литература ще да се засрамят даже и индийците. Защо? Защото пишейки по примера на Хомер за своите странствувания бачо Киро дава на българската книжнина „сладка поезия до такава степен замечателна“, че за нейния „чудотворец“ би заслужавало да се говори по-дълго“ (22).

вите разкази и повести. Неслучайно в библиотеката му са включени и много сборници с народни песни и приказки — български и на славянските народи. Такива са например: Б о л г а р с к и е песни из сборников Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и других болгар. Изд. П. Безсонов. Вып. 2. М., 1855; Песни юнашкие молодецкие; Български народни песни, собрани од братя Миладиновци²⁹ Димитрия и Константина и издани от Константина. Загреб, 1861; Български народни песни [Публикувани и преведени от А. Дозон. Париж], 1875.³⁰

От намиращите се в библиотеката му сборници с народни песни особено внимание заслужава сборникът на братя Миладинови. Той е забележителен с това, че съдържа най-пълното събрание на български народни песни до 1861 г. За издадените преди техния сборник български народни песни. К. Миладинов отбелязва: „Никое десега пълно издаване не може да удовлетвори желанията ни да докажат скупните драгоценности, под кои блесит нашата народна поезия . . . Мие счастливи се слагаме, че издаващем полно собрание от песните, можиме да допълниме таков недостаток и да опознавиме народот ни со нашите единоплеменници собраќа“ (15,159).

ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ

В библиотеката на Каравелов са включени и различни периодични издания, по които могат да се направят също изводи за неговите научни и литературни интереси.

Общо за периодичните и продължаващи издания, отбелязани в списъка на библиотеката, може да се каже, че нито едно от тях не е представено в пълно течение за няколко последователни години. Вписани са всичко 31 заглавия на руски, български, сръбски и на едно френско списание. Преобладаващата част от тях разглеждат въпроси от областта на литературата, славистиката, историята и педагогията. Други разглеждат обществено-политически проблеми, икономика, наука и критическа библиография.

Каравелов притежавал например такива руски списания като: издания от Х е р ц е н и О г а р е в литературен и обществено-политически сборник — Полярная Звезда, излизал на части в Женева, 1869, и в Лондон — 1858; Журнал истории, политики, литературы — от него са записани отделни книги за 1871, 1877 и 1878 г. Беседа. Журнал ученый, литературный и политический. М., — пълни течения за 1869 и 1871 г.; Современник³¹. Литературный журнал. СПб., и др. (издаван от И. Панаев и Н. Некрасов), пълно течение за 1861 г.; Знание. Ежемесячный научный и критико-библиографический журнал. Ред.- изд. П. А. Хлебников и П. Бородин. СПб., непълни течения за 1871, 1872 и 1876 г.; Русское слово. Литературно-ученый журнал. Изд. Гр. Кушелев-Безбородко. СПб., 1861; Всемирный труд. Учено-лит. журнал. Изд. д-р М. Ханом. СПб., 1867; Ясная поляна.³² Журнал

²⁹ Каква висока оценка дава Каравелов на сборника от български народни песни, събрани от братя Миладинови, личи от бележките му за българската книжнина по повод „Новобългарска бирка“ от Райко Жинзифов: „Ние казахме по-горе, че много се е напечатало досега на български език, но ако ни попитат: „колко книги имате на езикът си?“, трябва да му отговорим: „имаме две книги“. И наистина две книги имаме за светът и само из тие книги можем да изучим народния си език, народът си, неговата история и неговият дух — тие книги са безценните сборници от народни песни, които са събрани от Миладинова и Верковича“ (18, 316).

³⁰ В описанието текстът в скобите е предаден на френски език. Каравелов критикува това издание за „големите промени, злоупотреби“ и затова, че песните „са записани варварски“ (18, 388—389).

³¹ Орган на революционното течение в Русия. В него е публикуван романът на Чернишевски „Что делать?“, отдето се предполага, че Каравелов го е прочел.

³² В него Лев Толстой критикува руската образователна система.

педагогически. Изд. -редактор граф Л. Н. Толстой. М., — непълни течения за 1862, 1873 и 1876 г.; П р а в д а. Письмо науков и литературне. Львов — непълни течения за 1870, 1873, 1875 и 1876 г.; О т ч е т ы Императорской Археологической комиссии за 1859 и 1860 г.; Филологические записки. Журнал исследований, рассуждений, наблюдений и критики по русскому языку и словесности. Изд. -ред. А. А. Хованского. Г. 7. Вып. 1. Воронеж, 1868 и др.

Периодичните издания на сръбски език са следните: изданието на „Матица српска“ — Матица. Лист за книжевност и забаву. г. 2. Нови Сад, 1867; С р б с к о - Д а л м а т и н с к и м а г а з и н . Издава Георгий Николаевич. Кн. 26, Загреб, 1868.; Г л а с н и к друштва сръбско словесности. Београд — непълни течения от 1870, 1871, 1872 и 1873 г. — печатният орган на основаното през 1841 г. в Сърбия — „Дружество сръбске словесности“; С р б а д и я за 1876 — отделни книжки; Изданието на Обединената сръбска младеж — „Уйединена омладина српска“ — патриотически и културна организация — Млада Србадия; Лист уйединене омладине српске за книжевност и науку, г. 1. Нови Сад, 1870; г. 2. Београд, 1871; г. 3. 1872 — непълни годишници.

Единствено френско списание, от което Каравелов имал само две последователни книжки от 1878 г., е: *Revue politique et litteraire. Revue bleue*. Ed. Bureau des revues Sir M. Alfred Rambaud. Paris, N. 4, 7, 1878.

В описа на Каравеловата библиотека намираме и няколко заглавия на български списания. От тях следва да изтъкнем издаваното от Г. С. Р а к о в с к и сп. Б ъ л г а р с к а старина. Повременно списание, издаваемо в неупредено време от Г. С. Раковско. Букурещ, 1865 (с научноисторическо съдържание); редактираното от Каравелов сп. Знание Издание за наука и литература. Ред. Л. Каравелов. Букурещ, 1875, 1876 (с научнопопулярно съдържание, чиято цел е да пропагандира „разумните знания“, т. е. природните и математическите науки); органа на Българското книжовно дружество — П е р и о д и ч е с к о списание . . . Браила, 1870—1876; научнопопулярното и общообразователно сп. Ч и т а л и щ е. Повременно списание. Издава се от Българското читалище в Цариград. Гл. ред. М. Д. Балабанов, Л. Йовчев, П. Р. Славейков, С. С. Бобчев и др. Цариград, 1870—1876.

Каравелов получавал още: Б ъ л г а р с к и книжици. Повременно списание на Българската книжница. Урежда се от Димитрия Мутъева. Цариград, 1858—1862, предимно с историко-филологическо съдържание, а през четвъртата си годишнина и с обществено-политическо; М и р о з р е н и е. Списание помесечно. Ред. Ив. Добровски, Виена, 1850; Букурещ, 1870 (езиковедско, историческо и обществено-политическо популярно списание. Каравелов притежавал издаваното в Букурещ през 1870 г. списание); списването от И. А. Богоров филологическо и общообразователно сп. К н и г о в и щ е³³ за прочитане. Списва д-р И. А. Богоров, Прага, 1874 — непълно течение.

Сред българските списания намираме и едно детско — К н и ж е в е н имот за децата. Детско списание. Ред. Г. А. Живкин, Виена, 1872.

³³ За „Книговище“ Каравелов прави следните бележки: „Освен филологическите открития врач Богоров е поместил в своето „Книговище“ и няколко други доволно интересни статийки, които заслужават особено внимание, защото са написани с такъв меден език, от когото не би се отказали ни мухите, ни дървениците, ни паяците, ни молците.“

В неговата „Библиография современной болгарской литературы“ намираме още бележки за „Цариградски вестник“, „България“, „Дунавски лебед“, „Братски труд“. По тях съдим, че Каравелов е имал в библиотеката си и тези периодични издания, но те не са отразени в Описа.

Намираме също и едно списание за земеделска просвета — Ступан. Земледелско-економически вестник. Уреждан и издаван от Д. В. Хранов. Букурещ, 1874—1876.

Приключвайки с анализа на книгите и списанията от библиотеката на Каравелов, за българските книги следва да отбележим, че те са много малко в сравнение с излезлите на български език книги през периода 1857 до 1879 г., т. е. от времето, когато Каравелов е в състояние да си купува книги от 23-годишна възраст до края на живота си. През този период (1857—1878) са издадени около 480 книги на български език, а това означава, че българските книги в библиотеката на Каравелов съставляват (всичко 179) 37,29% от публикуваната през същия период българска книжнина. Не се касае за 100% набавяне на българските книги, защото между тях има много издания, които не са представлявали интерес за Каравелов, като например: много буквари, календари, богослужбни книги и др. под. През същия период обаче са издадени книги, които заслужават внимание. Такива са например: Т. Бурмов. Българите и гръцкото високо духовенство, 1860; Български народни песни. Събрани от П. Р. Славейков. 1860; Г. С. Раковски. Глас едного българина, 1860; Показалец. Ч. 1, 1859; Кратка естествена история. Прев. от П. Дамянович и П. К. Арnaudов, 1861; Д. О б р а д о в и ч. Извод от советите на здравия разум, 1863; Исторически преглед върху историята на югославските народи от Н. Жеков, 1868; Кратка всеобща география от Б. Петков, 1868; Опитна физика от А. Гано. Прев. Й. Груев, 1869; Кървава кошуля от Р. Жинзифов, 1870; Разбойници от Шилер. Прев. Н. Бончев 1870; Лукреция Борджия от В. Юго. Прев. К. Величков и Г. Николов, 1872; Нешастна фамилия от В. Друмев, 1873; Омирова Илиада. Прев. Ф. Велев, 1875; Скъперникът от Молиер, 1875; Съкратена история на умственото развитие в Европа от Д. И. Писарев. Прев. от рус. Ат. Т. Илиев, 1875; Съвременни записки за българските чети в Сърбия от Ф. Симидов, 1877; Тъгите на България от Ив. Вазов, 1877; Българското княжество от К. Иречек, 1878; Уроци от клание от У. Гладстон, 1878 и т. н.

Но докато положението с българските книги е все пак задоволително, същото не може да се каже за наличието на българските периодични издания в библиотеката на Каравелов.

През периода 1857—1878 г. са били издавани 90 български периодични издания. Каравеловите 12 български списания представляват 13% от общото количество български списания и вестници. Някои от тях са излезли в по няколко броя и не заслужават внимание преди всичко по съдържание. Но сред периодичните издания, излизали през същите години, има и такива, които не можем да допуснем, че Каравелов не е чел и не е работил с тях. Такива са например: обществено-политическия вестник — Българска дневница, редактиран от Г. С. Раковски, 1857; Дунавский лебед. Граждански, любовни и забавни вестник. Ред. Г. С. Раковски, 1860—1861; Гайда. Сатирически вестник за съставяне на българите. Изд. и ред. П. Р. Славейков, 1863—1867; Македония. Вестник политически и филологически. Ред. П. Р. Славейков, 1866—1872; Дума на българските емигранти. Ред. Х. Д. Чавдар [Хр. Ботев], 1871; Будилник. Вестник сатирически и юмористически. Ред. Х. Петков [Ботев], 1873; Знаме. Вестник политически и книжевни. Ред. Хр. Ботйов, 1874—1875; Нова България. Вестник за политика и народно съестияване. Ред. Хр. Ботев, Р. Блъсков и Ст. Стамболов, 1876—1877 и др.

В списъка не фигурират поне редактираните от Л. Каравелов в „Свобода“, 1869—1873 и „Независимост“, 1873—1874.

От фейлетоните и дописките на Каравелов се вижда, че той е бил запознат много добре с българския периодичен печат, с вестниците, отразяващи интересите на българската буржоазия в Турция, на туркофилско настроените среди в България, а също и на революционно-демократичните вестници, ратуващи за освобождението на България.

Може би тези вестници се получавали от Каравелов, но не са се запазили.

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА КНИГИТЕ ПО ГОДИНА НА ИЗДАВАНЕ

Към направения анализ на съдържанието на библиотечния фонд е нужно да се добави и изследване за разпределението на книгите и периодичните издания по година на издаване. Резултатите от този вид проучване са отразени, както следва:

Таблица 2³⁴

Година	Брой книги и периодични издания	Година	Брой книги и периодични издания	Година	Брой книги и периодични издания	Година	Брой книги и периодични издания
1811	2	1844	1	1857	4	1869	61
1819	1	1845	2	1858	5	1870	56
1826	1	1846	1	1859	9	1871	53
1829	1	1847	1	1860	13	1872	64
1830	2	1848	1	1861	20	1874	90
1833	1	1850	3	1862	15	1875	58
1835	3	1851	4	1863	25	1876	49
1837	1	1852	5	1864	28	1877	44
1838	2	1853	1	1865	37	1878	32
1840	2	1854	3	1866	31		
1841	2	1855	7	1867	46		
1842	3	1856	2	1868	48		

Отразените в таблицата резултати дават възможност да се направят няколко извода.

1. Библиотеката на Каравелов е комплектувана почти изключително с нови издания, публикувани по времето, когато започва неговата литературна, публицистична и революционна дейност.

2. Количеството на книгите се увеличава от годините, когато Каравелов се установява в Москва и започва литературната си и публицистична дейност — 1859—1867 г.

3. От таблицата се вижда, че Каравелов чувствава все по-остро нуждата от нови издания и в следващите периоди от живота му в Белград, Нови Сад и Букурещ, когато се разраства писателската му и публицистична дейност. Той купува книги до края на живота си.

4. Доставка на най-много книги (90!), издадени през 1874 г., не е случайна. Още в средата на 1873 т. Каравелов заявява пред Хитов и Драсов, че има намерение да напуснеestiaкарството, че ще се оттегли от букурещката среда. Обезсърчен и разочарован, той решава да започне издаването на ново списание — Знание, за чието списване са му били необходими много книги, особено от областта на природните науки.³⁵

³⁴ Полученото количество книги е 843. В този брой са включени томове на многотомните съчинения и годишниците на периодиката.

³⁵ Значителна част от книгите в библиотеката на Каравелов, издадени през 1874 г. са от областта на природните науки, например: Г. Гартви г. Воздух и его жизнь

5. Наличието на голям брой нови издания, публикувани в творческия период от живота на Каравелов, доказва, че библиотеката му е истинска работна библиотека, основа на книжовната му дейност.

6. За периода, когато Каравелов поема пътя на публициста, писателя и революционера (1875—1878), в библиотеката му са постъпили 791 книги — нови издания. Това означава, че годишният прираст на библиотеката е бил около 36 книги. Оттук стигаме до заключението, че Л. Каравелов не е имал възможност да купува за библиотеката си по-големи количества книги, ако, разбира се, нейният списък отразява фонда ѝ в непроменен вид. Възможно е обаче някои книги и периодични издания да са изгубени при честата промяна на местоживеенето или да са били дадени на приятели и близки, както много често се случва при частните библиотеки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Библиотеката на Любен Каравелов е играла важна роля в живота му. Живял винаги трудно и в недоимък Каравелов е намирал средства за покупката на книги и списания. Библиотеката е единственото му богатство, затова той я завещава на милия му български народ.

Библиотеката е неговата лаборатория и кабинет, неговото ежедневие. Своите статии и памфлети той пише, позовавайки се на много автори и главия, които намираме в библиотеката му. Нейният фонд от книги и списания е изходната му база за писателската му и публицистична дейност. Каравелов цени библиотеката си и се гордее с нея. В библиотеката си той приема своите гости, дошли да разговарят с него по политически и просветни въпроси от България. Мнозина съвременници на Каравелов разказват в спомените си за това.

Наличието на 502 главия на руски език в библиотеката му ни убеждават в огромното значение на руската наука и култура за идейното, политическото и културно израстване на Л. Каравелов. В превод на руски език той притежавал съчиненията на Шекспир и Сервантес. В руски превод е чел трудовете на Дарвин, Дрепер, Хумболд, Бъкл, Фохт и на други видни представители на естествените науки.

Съчиненията на Херцен, Чернишевски, Белински, Добролюбов, Гогол, Пушкин в неговата библиотека му помагат да намери правилния път на писателя-реалист, на бореца за политически и човешки свободи.

С книгите на руските революционни демократи Каравелов израства и като последователен атеист, който отправя към народа ни своите пламенни слова:

Аз не искам и за напред
Мирно да робувам, —
За свобода, за щастие
Само да бълнувам. . .

Не вярвам аз, че калугер
ще спаси раята, —
Свободата не ще екзарх, —
Иска Караджата.

За Каравелов, както и за много други български дейци от Възраждането руският език и руската литература са основният комуникационен канал и връзка със световната и руската наука и култура.

М., 1874; К. Краевич. Начала космографии. СПб., 1874; Я. К. Грот. Записки о путешествии в Швецию и Норвегию. СПб., 1874; А. В ам б е р. Путешествие по Средней Азии. М., 1874 и др.

За българските книги, с които била комплектувана библиотеката на Каравелов, може да се каже, че са твърде разнородни по вид и характер, но като цяло дават добра представа за състоянието на новата българска литература — оригинална и преводна.

В напрегнатата му дейност на меродавен литературен критик на новата българска литература собствената библиотека му служи за източник на информация и база в уморителната работа.

На трето място по количество в библиотеката на Каравелов са книгите на сръбски език. Значителна част от сръбската литература, която той притежавал, е посветена на миналото, настоящето и бита на сръбския народ.

Резултатите от разпределението на книгите по области на знанието изтъкват ясно към кои науки са били насочени интересите на Каравелов. Те могат да се степенуват в следния ред: 1) Хуманитарни науки; 2) Природни и математически науки; 3) Художествена литература; 4) Медицински, селскостопански и технически науки; 5) Литература с универсално съдържание.

Като писател, публицист, политически и просветен деец и революционер Каравелов проявявал най-голям интерес към историческите науки. Каравелов виждал в историческата книжнина надеждно оръжие за пробуждане националното съзнание на българския народ, за възпитание на младото поколение в дух на патриотизъм и жертвоготовност към родината.

Особено внимание в историческата литература заслужават посветените на българската история книги и издания за делото на славянските просветители Кирил и Методий.

Филологическите науки и литературознанието заемат също значително място в библиотеката на Каравелов. Те са представени от езиковедски изследвания и от трудове от областта на литературната история и критика.

Каравелов отдавал значение на педагогическата литература, свързвайки я с просветата и образованието на българския народ. Поради това и педагогическата книжнина е на трето място по количество в цикъла на хуманитарните науки.

Литературата по политическите и правни въпроси в библиотеката на Каравелов ни осведомява кои автори и съчинения са повлияли най-много при формиране обществено-политическите възгледи на Л. Каравелов. Това са, на първо място, руските революционни демократи: Херцен, Чернишевски, Огарев, Добролюбов, Белински. Единствен от видните дейци на Българското възраждане и революционери Каравелов притежавал и програмния документ на научния комунизъм „Манифест на комунистическата партия“ от Маркс и Енгелс.

Каравелов проявява интерес и към философските науки, към проблемите на естетическото възпитание, разглеждани в труда на Чернишевски. „Естетически отношения искусства и действительности“, към нравствените проблеми. Той отделял внимание и на състоянието и достиженията на логиката и психологията.

Големият интерес на Каравелов към природните науки е изразен и с множеството издания от областта на естествознанието, ботаниката, физиката, химията и особено на географията в неговата библиотека.

От природните науки географията е представена с най-много книги.

От областта на естествознанието Каравелов притежавал трудовете на световноизвестни автори.

Литературата по природните науки служила на Каравелов не само да разширява кръга на знанията си, но и в ежедневната му работа като автор на научнопопулярни статии от областта на естествознанието, физиката, химията, географията, ботаника, земеделие, зоология и като редактор на сп. Знание. Тази литература давала възможност на Каравелов да се формира като личност с всестранны интереси.

Подобна роля са изпълнявали и книгите по медицина, селско стопанство и техника в библиотеката му. От една страна, чрез тях той получавал необходимата му информация, а, от друга — популяризирай сред българския народ елементарни познания по здравеопазване и хигиена, по селско стопанство и някои технологии.

Наличието на универсални справочници, каталози и библиографии в библиотеката на Каравелов показва, че той познавал добре ползата от този вид издания, още повече че и самият Каравелов е автор на библиографски изследвания.

Внимание заслужават и художествената литература, която възлиза на 17,40% от общото количество книги в библиотеката на Каравелов. Сам по себе си вече този факт говори за явните предпочитания на Каравелов към произведенията на художественото слово.

Резултатите от разпределението на книгите по отрасли на знанието показват значението на темата „България и български народ“ за литературните интереси на Каравелов. В Русия, Сърбия и Румъния, където и да се намирал, той не преставал да мисли за родината.³⁶

България и нейното освобождение е темата, около която като във фокус се събират книгите от различните отрасли на знанието и в областта на художествената литература в неговата лична библиотека.

Особено добре е представена тази тема в историческата и филологическата литература, чрез присъствието на много български читанки и буквари и на много литературни творби на български автори.

Разпределението на книгите и периодичните издания по години и издаване показва, че библиотеката на Каравелов е била постоянно обновявана, развиваща се библиотека. За попълването ѝ с нови книги и списания Каравелов се грижил до края на живота си.

Описът на Каравеловата библиотека едва ли отразява действителното ѝ съдържание. В него не намираме много трудове на учени, с които Л. Каравелов поддържал научни контакти или се ползвал от съчиненията им. В сборника си „Паметници народного быта Болгар“ от 1861 г. Каравелов прави много съпоставки между български и украински обичаи, като цитира „Обычаи Малороски“ на Маркевич, „Малороссийский сборник“ на Мордовцев, „Записки о Южной Руси“ на Кулиш, „Старосветский бандурист“ на Закревски и т. н., но нито едно от тези издания не фигурира в списъка на книгите му.

Лично познанство го свързвало и с видните представители на руската и славянска фолклористика — А. Н. Афанасиев, А. А. Котляревски и И.

³⁶ В архива на Каравелов са се запазили бележки, които разкриват душевното му състояние в последните години от пребиваването му в Русия. Каравелов пише: „Годы шли, я остановился печальнее и тосковал больше чем прежде; страстно, горячо желал я видеть родину, эту святую для меня землю мучеников. Уже 10 лет жил я (в России) и лучшие годы жизни своей провел в ней, но не мог привыкнуть ни к обществу, ни к обычаям, ни к роду жизни. Между русскими я знал добрых и благородных людей, я любил их; меня принимали в многих домах, как члена семейства; я был благодарен, но мне никогда не приходило в голову, что я тут постоянный жилец и могу остаться навсегда (16, 228).“

Г. Прижов. Благодарение на Каравелов в техните трудове е отделено място и за образци на българския фолклор, но в описа не намираме нито едно от съчиненията на тези автори.

От библиографските бележки и примерите в книгите и статиите му, от редицата рецензии в „Матица“, озаглавени „Критика о книгата“, от библиографските му прегледи — „Библиография современной болгарской литературы“ и „Южнославянская библиография за 1867 г.“ и т. н., добиваме впечатление, че Л. Каравелов познавал основно богата книжнина, много по-богата от отразената в Описа на библиотеката му.

С пълно основание можем да допуснем, че Каравелов притежавал много повече книги и периодични издания, че библиотеката му е била много по-богата по съдържание и количество. Смяната на квартири и местожителство, 7-месечният затвор в Петроварадин и Пеща неизбежно са се отразявали зле и на състоянието на библиотеката му. Вероятно всяко преместване на Каравелов от една страна в друга и всяко негово отсъствие от дома му са били свързани с изчезване на книги, вестници и списания.

Библиотеката, която съпровожда Каравелов през целия му труден и нерадостен емигрантски живот, която е извор на вдъхновение в писателската му и публицистична дейност, която стимулира с книгите си несломимата му енергия на борец срещу тиранията, безправиято и продажливостта, той за в е щ а в а на българския народ.

Още в първите години от основаването на Българската национална библиотека в София книгите на Каравелов се вливат в нейния фонд, за да предадат частица от заряда, който носи в сърцето си Любен Каравелов.

Несъмнено, че тази библиотека, комплектувана с трудовете на най-прогресивните автори за епохата, е оказала положително въздействие на младата българска интелигенция в годините след Освобождението. Така както от нейните книги Каравелов е получил завидна за времето образovanost, редица нови поколения са черпили от нея също знания и култура. Книгите на големия български писател и революционер Любен Каравелов са се превърнали наистина в „достойно украшение“ на Българската народна библиотека.

ИЗПОЛЗУВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Шишманов, Ив. Д. Нови студии из областта на Българското възраждане. — Сб. на БАН, 21.
2. Арнаудов, М. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха, 1834—1879. 2. изд. С., 1972.
3. Ерихонов, Л. Любен Каравелов и руское общество. — В: Изследвания и статии за Любен Каравелов. С., 1963, 45—95.
4. Воробьев, Л. В. О характере и источниках идеологии Любена Каравелова. — В: Изследвания и статии за Любен Каравелов. С., 1963, 3—43.
5. Стоянов, З. Черти от живота и списателската деятелност на Любена С. Каравелов. Пловдив, 1885.
6. Димитров, М. Любен Каравелов. Биография. С., 1959.
7. Йорданов, В. История на Народната библиотека в София. С., 1930.
8. Василев, К., Б. Тодорова-Петкова. Към историята на Народната библиотека в София. Библиотеката на Любен Каравелов. — В: Известия на НБКМ за 1957—1958 г. С., 1959, с. 481—518.
9. Дриннов, М. Съчинения. Т. 3. С., 1915.
10. Предисловие към сп. Знание, г. 1, бр. 1, издавано и на отделен лист.
11. Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания, 1806—1878. Т. 1. С., 1957.
12. Библиографические записки, 1861, № 7.
13. Димов, Г. Любен Каравелов. Литературно-естетически и критически позиции. — В: Изследвания и статии за Любен Каравелов. С., 1963, 97—138.

14. Независимост, № 28, 31 март 1873.
15. Д и н е к о в, П. Литературни въпроси. С., 1963.
16. К а р а в е л о в, Л. Из архива на... Ръкописи, материали и документи. Подбр. и подг. за печат Дочо Леков, Лиляна Минкова и Цвета Унджиева. С., 1964, 708 с.
17. К а р а в е л о в, Л. Събрани съчинения. Т. 8. С., 1967.
18. К а р а в е л о в, Л. Избрани произведения. Т. 3. С., 1956.
19. К а р а в е л о в, Л. Събрани съчинения. Т. 9. С., 1968.
20. К а р а в е л о в, Л. Публицистиката на Любен Каравелов. До излизането на в. „Свобода“ (1860—1869). С., 1957, 688 с.
21. К а р а в е л о в, Л. Събрани съчинения. Т. 6. С., 1967.
22. Независимост, 18 май 1874 г.
23. К а р а в е л о в, Л. Събрани съчинения. Т. 5. Фейлетони. С., 1966.
24. М и н к о в а, Л. Любен Каравелов и руската фолклористика. Проблеми на българския фолклор. Доклади и изследвания. Отделен отпечатък от Изв. на Инст. за литература към БАН за 1972 г.

DIE PRIVATBIBLIOTHEK VON LJUBEN KARAWELOV

Elena Kirowa

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der talentvolle bulgarische Schriftsteller und Publizist, Nationalrevolutionär und revolutionärer Demokrat Ljuben Karawelow besaß eine aus 821 Büchern und Zeitschriften bestehenden Privatbibliothek. Sie war sein größter Reichtum. Deshalb, als er fühlte, daß sein Ende gekommen ist, verzeichnete er in seinem Vermächtnis folgendes: „Die Bibliothek hinterlasse ich meinem lieben bulgarischen Volke.“

Die Übergabe der Bücher erfolgte seitens der Gemahlin von Karawelow nach einem Verzeichnis, das durch die Nationalbibliothek „Kyril und Methodi“ 1959 veröffentlicht wurde. Aufgrund dieses Verzeichnisses kann heute festgestellt werden, auf welcher literarischen Grundlage die reiche politische und schriftstellerische Tätigkeit von Ljuben Karawelow zusammengebaut war, sowie was für wissenschaftliche und kulturelle Interessen der Schriftsteller hatte.

Um diese Fragen zu beantworten, analysiert die Autorin den Bibliotheksfond nach folgenden Aspekten:

- der Sprache nach
- nach den Wissenschaftsgebieten
- nach Verfassern und Titeln der Werke
- nach dem Jahr der Ausgabe.

Die erzielten Ergebnisse sind in selbständigen Tabellen systematisiert.

Die allgemeinen Schlußfolgerungen über die sprachliche und verfasseri-sche Zusammensetzung der Bibliothek, sowie über die quantitásmässige Vertretung der einzelnen Wissenschaften finden ihren Ausdruck in folgenden Punkten:

1. Die Privatbibliothek von Karawelow spielte eine große Rolle im Leben des großen bulgarischen Revolutionärs und Schriftstellers. Dank seinen Büchern vermochte Karawelow selbständig eine solche Bildung zu erlangen, daß er die Autorität eines der gebildetsten Bulgaren während der Renaissance genoss.

Die Bibliothek ist sein Laboratorium und Kabinett zugleich. Er schrieb seine Artikel und Pamphlete, indem er auf viele Autoren und Titel, die wir in seiner Privatbibliothek finden, verweist. Die von ihm gesammelten Bücher

und Zeitschriften im Laufe seines ganzen schöpferischen Lebens sind die literarische Grundlage für seine schriftstellerische und publizistische Tätigkeit.

2. Das Vorhandensein 502 Titel auf Russisch in seiner Bibliothek bestätigt die riesige Bedeutung der russischen Wissenschaft und Kultur für die politische, kulturelle und Ideenentwicklung von L. Karawelow als Schriftsteller und Ideologen der revolutionären Bewegung in Bulgarien. In russischer Übersetzung las er die Werke Shakespeares und Servantes. In russischer Übersetzung hat er auch die grossen Werke von Darwin, Dreper, Humboldt und Bucle gelesen.

Die russischen Ausgaben der Werke von Herzen, Tschernischewski, Belinski, Dobroljubov, Gogol und Puschkin in seiner Privatbibliothek sprechen von seinem Entwicklungsweg als einem realistischen Schriftsteller, Kämpfer für politische und menschliche Freiheit. Und der „Kommunistische Manifest“ von Marx und Engels in seiner Bibliothek verweist auf die Richtung, in welcher sich die Ideologie Karawelows nach der Befreiung entwickeln könnte, falls er nicht so früh gestorben wäre.

Für Karawelow, wie für so viele andere bulgarische Funktionäre während der Renaissance, sind die russische Sprache und Literatur der Grund-Kommunikationskanal und die Verbindung mit der russischen und Weltwissenschaft und -kultur.

3. Die bulgarischen Bücher, welche die Privatbibliothek von Karawelow enthält, sind von verschiedener Art und Charakter, doch als Ganzes verleihen sie eine gute Vorstellung von dem Zustand der neuen bulgarischen originellen und Übersetzungsliteratur. Sie ist durch die Werke von G. S. Rakowski, P. R. Slaweikov, W. Drumev, Dobri Woinikov, Iw. Wladikin, K. Welitschkow u. a. vertreten.

4. Ein beträchtlicher Teil der Literatur in serbischer Sprache in der Privatbibliothek von Karawelow ist der Vergangenheit, Gegenwart und der Lebensweise des serbischen Volkes gewidmet. Hier sind die Werke von Stojan Novakowitsch, Milan Kujundjitsch, Wuk Karadjitsch, Djura Jakschitsch, Stojan Boschkowitsch u. a.

5. Die Ergebnisse der Einteilung der Bücher nach Wissenschaftsgebieten zeigen, daß die wissenschaftlichen und kulturellen Interessen von Karawelow wie folgt gesteigert werden könnten:

- Humanitäre Wissenschaften
- Mathematische und Naturwissenschaften
- Schöne Literatur
- Technische, medizinische und landwirtschaftliche Wissenschaft.

6. Von allen humanitären Wissenschaften ist die historische Wissenschaft durch die größte Menge von Büchern vertreten. Was die historische Literatur betrifft, verdienen eine besondere Aufmerksamkeit die Ausgaben, die die Geschichte Bulgariens und das Werk von Kyril und Methodi behandeln. Karawelow besaß die Schriften von J. I. Wenelin, Jowan Raitsch, D. Ilowaiski, M. Drinov, W. E. Aprilow u. a.

Er besaß viele wissenschaftlichen Studien über die Geschichte Rußlands, über ältere und allgemeine Geschichte, z. B. von S. Solowjev, Saweljev, Sp. Palausov, W. Schulgin, M. Stasjulewitsch, K. Schlosser, Bucle u. a.

Die philologischen Wissenschaften und die Literaturkunde nehmen auch einen geräumten Platz in der Bibliothek von Karawelow ein. Hier befinden sich die Werke einer Reihe von angesehenen Slavisten und Sprachforschern: O. Bodjanski, A. Wostokov, F. I. Buslaev, Fr. Mikloschitsch, Wuk Karadjitsch, A. N. Pipin und W. D. Spassowitsch u. a.

Die pädagogischen Schriften und Literatur über die Fragen der Bildung ist durch die Werke von K. D. Uschinski, Jan Amos Komenski, Ed. Labule u. a., sowie durch die Werke von L. N. Tolstoj über die Frage der Volksbildung vertreten.

Die Literatur auf dem Gebiet der Politik macht klar, welche Autoren und Werke am meisten auf die Formierung der gesellschaftlich-politischen Anschauung von L. Karawerlov einen Einfluß ausgeübt haben. Das sind an erster Stelle die russischen revolutionären Demokraten: Herzen, Tschernischewski, Ogarev, Dobroljubov, Belinski, Schelgunov, Marx und Engels.

7. Vielleicht ist Karawerlov der einzige Vertreter der Bulgarischen Renaissance, bei welchem ein Interesse nicht nur für das kulturhistorische und sozial-politische Wissen, sondern auch für die Naturwissenschaft beobachtet wird. Sein grosses Interesse für die Naturwissenschaften findet einen Ausdruck im Vorhandensein vieler Ausgaben in seiner Privatbibliothek, vertreten durch die Namen von Darwin, Hartwig, Humboldt, Zimmermann, Zietel, Focht u. a.

8. Eine besondere Aufmerksamkeit verdient auch die schöne Literatur in seiner Bibliothek, die sich auf 17,40% der Gesamtmenge der Bücher beläuft. Karawerlov besaß die Werke von Shakespeare, Servantes, Lamartin, Moliere, Labule, Jules Verne, Dj. Jakschitsch, Puschkin, Lermontov, Gogol, Krilov, Schewtschenko, M. Wowtschok, Saltikov-Stschedrin, Ostrowski u. a.

9. Die Einteilung der Bücher nach dem Jahre der Ausgabe zeigt, daß die Privatbibliothek von Karawerlov ständig erneuert wurde. Bis zum Ende seines Lebens sorgte er für ihre Ergänzung mit neuen Büchern.

10. Die Bibliothek von Karawerlov wurde der neugegründeten Bulgarischen Nationalbibliothek in Sofia übergeben. Mit den darin enthaltenen Werken der fortschrittlichsten Autoren des Zeitalters spielte sie zweifellos einen positiven Einfluss auf die junge bulgarische Intelligenz im Zeitalter nach der Befreiung.